

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN STATE
UNIVERSITY

НАУКОВІ ЗАПИСКИ SCIENTIFIC NOTES

**Серія:
Право**

**Series:
Law**

**Випуск 16
2024
Edition 16
2024**

**Кропивницький – 2024
Kropyvnytskyi – 2024**

УДК 34 (052.552)
Н 15

Наукові записки. Серія : Право. 2024. Випуск 16. Кропивницький, 2024. 365 с.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-1

Рецензенти:

Армаш Надія Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Центра судової експертизи та експертних досліджень;

Гаруст Юрій Віталійович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права;

Петков Валерій Петрович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри теорії і історії держави та права Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

У Наукових записках розкриваються окремі питання історії та теорії держави і права, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права та інших галузей права.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої освіти та усіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами вітчизняної та зарубіжної юриспруденції.

РЕДКОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Соболь Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений діяч науки і техніки України.

Заступник голови редколегії:

Гриценко Володимир Григорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений юрист України.

Відповідальний редактор:

Трошкіна Катерина Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Члени редколегії:

Батанов Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Безпалова Ольга Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Берлач Анатолій Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бруннер Хільмар – доктор наук з державного управління та публічного права, професор адміністративного права при Федеральному коледжі державного управління (м.Ной-Ульм, Німеччина);

Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, Головний науковий співробітник відділу координації правових досліджень Національної академії правових наук України;

Гречанюк Сергій Костянтинович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Західноукраїнського національного університету;

Гуржій Тарас Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету;

Джафарова Олена В'ячеславівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування Харківського національного університету внутрішніх справ;

Дніпров Олексій Сергійович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт Науково-дослідного інституту публічного права;

Добковскі Ярослав – габілітований доктор права, професор, завідувач кафедри адміністративного права та науки про адміністрацію факультету права та адміністрації Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

Дрозд Олексій Юрійович – доктор юридичних наук, професор, в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ;

Журавльова Зоряна Владленівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права;

Манжула Андрій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Мілова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Миргород-Карпова Валерія Валеріївна – кандидат юридичних наук, заступник директора Навчально-наукового інституту права з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету;

Настюк Василь Якович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сокурєнко Олена Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Стрбан Грега – доктор наук, професор, декан юридичного факультету, Університет Любляни (Словенія);

Шатрава Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

Друкується за рішенням вченої ради Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 12 від 30.05.2024 року).

Статті подано в авторській редакції

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ №22502-12402Р від 10.01.2017 р. видане Державною реєстраційною службою України.

«Наукові записки. Серія: Право» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (Категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність 081) наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

«Наукові записки. Серія: Право» реферується у наукометричних базах даних: «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського; Index Copernicus International; Google Scholar.

ISSN 2522-9230 (Print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-1

© Автори статей, 2024
© Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка, 2024

УДК 34 (052.552)
Н 15

Scientific notes. Series: Law. 2024. Issue 16. Kropyvnytskyi, 2024. 365 p.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-1

Reviewers:

Nadiia Armash – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Center of Forensic Expertise and Expert Researches;

Yuriy Garust – Doctor of Law, Professor, Deputy Director of the Research Work of the Scientific Institute of Public Law;

Prof. Valerii Pietkov – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Research Officer of the Scientific Laboratory for the Prevention of Criminal Offenses of Faculty #3, Donetsk State University of Internal Affairs.

Research Bulletin discloses certain issues in history and theory of the state and law, civil, labor, administrative, criminal legislation and other branches of law.

The bulletin is intended for researches and instructors, post-graduate students, university students and all of those interested in topical problems of domestic and foreign law.

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor:

Prof. Yevhen Sobol – Doctor of Law, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Merited Science and Technology Functionary of Ukraine.

Deputy Head of Editorial Board:

Prof. Volodymyr Hrytsenko – Doctor of Law, Professor, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Honored Lawyer of Ukraine.

Editor-in-Charge:

Kateryna Troshkina – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Editorial Board:

Prof. Olexander Batanov – Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine;

Prof. Olga Bezpalo – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Police Activities and Public Administration, Faculty No. 3 of the Kharkiv National University of Internal Affairs;

Prof. Anatoliy Berlach – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Service and Medical Law of Taras Shevchenko Kyiv National University;

Dr. Hilmar Brunner – Doctor of Public Administration and Public Law, Professor of Administrative Law at the Federal College of Public Administration (Noi-Ulm, Germany);

Prof. Yevhen Hetman – Doctor of Law, Professor, Chief Researcher of the Department of Coordination of Legal Research of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine;

Prof. Sergiy Grechaniuk – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law of the Western Ukrainian National University;

Prof. Taras Gurzhiy – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative, Financial and Information Law of the Kyiv National University of Trade and Economics;

Prof. Olena Dzhafarova – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Police Activity and Public Administration of the Kharkiv National University of Internal Affairs;

Dr. Olexiy Dniprov – Doctor of Law, Senior Researcher of the Department of Scientific and Legal

Expertise and Drafting Works of the Research Institute of Public Law;

Prof. Yaroslav Dobkowski – Phd Habil in Law, Head of the Department of Administrative Law and Science on the Administration of the Faculty of Law and Administration of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn.

Prof. Oleksiy Drozd – Doctor of Law, Professor, Acting Head of the Department of Doctoral and Adjunct Studies of the National Academy of Internal Affairs;

Zoriana Zhuravliova – Candidate of Legal Sciences, Leading Researcher of the Department of Public Law Issues of the Scientific-Research Institute of Public Law;

Prof. Andriy Manzhula – Doctor of Law, Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Tetiana Milova – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Valeriya Mirgorod – Candidate of Law, Deputy Director of the Educational and Scientific Institute of Law for Scientific Work, Senior Lecturer of the Department of Administrative, Commercial Law and Financial and Economic Security of the Educational and Scientific Institute of Law of Sumy State University;

Prof. Vasyl Nastiuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Law of Ukraine, Head of the Department of Administrative Law and Administrative Activities of the Yaroslav the Wise National Law University;

Olena Sokurenko – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Prof. Strban Grega – Doctor of Law, Dean of the Faculty of Law, University of Ljubljana (Slovenia)

Prof. Serhiy Shatrava – Doctor of Law, Head of Scientific-research Laboratory on Pre-trial Investigation Issues of Kharkiv National University of Internal Affairs.

It is published by the decision of the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes No. 3 of 10.11.2023).

The articles are presented in the author's version

Registration of an entity in the field of print media: Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting No. 599 dated 30.05.2024.

"Research Bulletin. Series: Law" is included in the list of scientific professional publications of Ukraine, in which the results of dissertations for obtaining scientific degrees of doctor of sciences, candidate of sciences and PhD degree (Category "B") on legal sciences (specialty 081) can be published by the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020.

"Research Bulletin. Series: Law" is referred in the following scientific databases: "Scientific Periodicals of Ukraine", V.Vernadskyi National Library of Ukraine; Index Copernicus International; Google Scholar. Publications are assigned a digital object identifier (DOI).

ISSN 2522-9230 (print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-1

© Authors of articles, 2024

© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 2024

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-6-10

Зеленко Інна Павлівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнський державний університет

імені Володимира Винниченка

zelenko0212@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0226-7481

ПРЕЮДИЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ ЯВИЩАМИ

У статті висвітлено, що преюдиція є нормативним приписом, встановленим процесуальними нормами, який звільняє державний орган, що розглядає юридичну справу від необхідності повторно доказувати обставини, встановлені раніше, які були закріплені у відповідному правовому акті; виступаючи при цьому правозастосовним фактом, рішенням обов'язковим для іншого суду. Розглянуто, що загальними рисами преюдиції є законність; об'єктивність; достовірність раніше доведених фактів; обов'язковість для правозастосування. Продемонстровано, що до спеціальних ознак преюдиції відносяться: обставини, що є преюдиційними можуть бути встановлені будь-якими ланками судової системи; можуть міститись як у основних так й у допоміжних правозастосовних актах; судовий акт повинен набрати законної сили; у справах повинні брати участь ті ж самі особи або особа, у відношенні якої встановлені зазначені обставини; преюдиціальне значення мають факти, які зазначені у результативній частині рішення; якщо рішення, що містить преюдицію скасовано, то це є підставою для перегляду рішень, які використовували зазначену преюдицію; у законі можуть бути встановлені винятки застосування преюдиції. Зазначається, що преюдиції відрізняються від фікцій та презумпцій тим, що: фікція та презумпції закріплені у відповідному нормативно-правовому акті, що має загальнообов'язковий характер, а преюдиція відображається у правозастосовному акті, дія якого розповсюджується на обмежене коло осіб; сфера застосування фікції та презумпції розповсюджується на різноманітні галузі права, а преюдиції, в основному – процесуальні; дія фікції полягає в тому, що за її допомогою забезпечується певна стійкість прийнятого акту застосування права в ситуації наявної невідомості, а преюдиція – не встановлювати юридичні факти, які суд встановив раніше; преюдиція передбачає обов'язковість для всіх судів, що розглядають справу, фактів раніше встановлених судовим рішенням, а юридична презумпція – припущення про те, що факт уже існує.

Ключові слова: преюдиція, ознаки преюдиції, фікція, презумпція, відмінність преюдиції від фікції та презумпції.

Zelenko I. PREJUDICE: CONCEPT AND RELATIONSHIP WITH RELATED LEGAL PHENOMENA

The article highlights that prejudice is a regulatory prescription established by procedural norms, which exempts the state body considering a legal case from the need to re-prove the circumstances established earlier, which were enshrined in the relevant legal act; acting at the same time as a legally enforceable fact, a decision binding on another court. It is considered that the common features of prejudice are legality; objectivity; reliability of previously proven facts; obligation for enforcement. It has been demonstrated that special signs of prejudice include: circumstances that are prejudicial can be established by any branches of the judicial system; can be contained both in the main and in the auxiliary law-enforcement acts; the judicial act must enter into force; the same persons or a person in relation to whom the specified circumstances have been established must participate in the cases; the facts specified in the result part of the decision have prejudicial significance; if the decision containing the prejudice is canceled, then this is a reason for reviewing the decisions that used the said prejudice; the law may establish exceptions to the application of prejudice. It is noted that prejudices differ from fictions and presumptions in that: fictions and presumptions are enshrined in the relevant normative legal act, which is of a universally binding nature, and prejudice is reflected in a law enforcement act, the effect of which is extended to a limited circle of persons; the field of application of fiction and presumption extends to various fields of law, and prejudices are mainly procedural; the action of the fiction consists in the fact that with its help a certain stability of the accepted act of application of the law is ensured in a situation of existing uncertainty, and the prejudice is not to establish legal facts that the court established earlier; prejudice implies the binding for all courts considering the case of the facts previously established by the court decision, and legal presumption – the assumption that the fact already exists.

Key words: prejudice, signs of prejudice, fiction, presumption, difference of prejudice from fiction and presumption.

Постановка проблеми. Виникнення преюдиції пов'язано з діяльністю римських юристів, які подавали преюдиціальні позови (*actiones prejudiciales*) з метою набуття обов'язкової юридичної сили винесеного судом рішення у певній справі при розгляді судом у майбутньому іншої справи [1, с. 22]. Намагання правотворця усунути потенційну можливість прийняття рішень, які за своїм змістом могли суперечити одне одному, одночасно з тим, щоб мінімізувати вплив попередньо ухвалених рішень на

майбутні настільки, наскільки це сприяло б ефективності здійснення правосуддя стали передумовою появи інституту преюдицій у праві [2, с. 583]. Крім того, вона сприяє винесенню законних та обґрунтованих рішень, що стосуються не тільки прав та інтересів сторін конкретного провадження, а в подальшому можуть вплинути на дотримання прав та інтересів інших осіб, яке залежить від фактів, що встановлені в цьому рішенні [3, с. 166]. Тому преюдиція є не тільки ефективним засобом юридичної техніки, але й гарантією захисту прав і свобод людини, що є головною метою здійснення правосуддя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття та співвідношення преюдиції з іншими суміжними явищами стали предметом наукових розвідок як теоретиків права так і представників різноманітних галузей права таких як Д.С.Бабич, В.М.Горшеньов, Ю.М.Грошевой, О.В.Зіменко, Р.Д.Ляшенко, В.В.Масюк, Л.М.Ніколенко, О.М.Скрябін, Т.В.Степанова, Д.В.Шилін та інші. Так, Л.М.Ніколенко у статті «Особливості звільнення від доказування у господарському судочинстві» досліджувала преюдиційні факти у господарському судочинстві [4, с. 77-82]. О.М.Скрябін розкрив поняття та сутність преюдиції у кримінальному процесі у статті «Проблемні аспекти визначення поняття преюдиції в сучасному кримінальному процесі» [3, с. 163-168]. Але постійний розвиток юридичної практики є підставою для продовження розгляду та узагальнення знань про зазначене юридичне явище.

Мета статті – розкрити поняття та ознаки преюдиції та відмежувати її від суміжних явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, науковці мають різноманітні позиції щодо визначення поняття «преюдиція».

У юридичній науці періоду до незалежності України, поняття преюдиції досліджували у своїх роботах В. М. Горшеньов, Ю. М. Грошевой.

Так, В.М.Горшеньов визначав преюдицію як нормативний припис, сутність якого полягає в проголошенні встановлення про те, що виключається яке-небудь оскарження наявності вже раз доведеного факту, що отримав оцінку та закріпленій в юридичному акті, що набрав законної сили. Преюдиція – це нормативний припис, який надає органу, що розглядає юридичну справу можливість звільнити себе від необхідності займатись доказуванням обставин, встановлених раніше, які були закріплені у відповідному правовому акті (рішенні, вироку) [5, с.113, 116].

На думку Ю.М.Грошевого, преюдиція – це певне правило, що реалізується у доказуванні, відповідно до якого особа, яка здійснює оцінку доказів, вправі вважати встановленими обставини, які мають значення для вирішення справи [6, с. 20].

Підтримали розуміння преюдиції як правила, нормативного припису українські науковці. З погляду В.В.Масюк, преюдиція – це встановлене процесуальним законом правило (нетиповий нормативний припис) звільнення від доказування обставин, встановлених рішенням суду при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини [7, с. 6]. Д.В.Шилін визначив преюдицію як доказове правило, що встановлює підстави та порядок використання в процесі доказування органом дізнання, слідчим, прокурором, судом, суддею фактів та правових висновків, встановлених такими, що мають юридичну силу рішеннями органу дізнання, слідчого, прокурора, суду, судді у кримінальних, цивільних, господарських або адміністративних справах, якими справу вирішено по суті, як таких, що не потребують повторного доведення [8, с. 7].

З погляду Р.Д.Ляшенко, «преюдиція» виступає універсальним терміном, який розглядається як правозастосовний факт; як факт, встановлений судом; як висновок, зроблений одним судом і який є обов'язковим для іншого суду; як інтелектуально-вольова діяльність з доказування; як властивість окремих правових явищ; як прийом юридичної техніки [1, с. 22].

Проаналізувавши різноманітні визначення преюдиції, зазначаємо, що її розуміють як: 1) правозастосовний акт; 2) обставини, які встановлені судом; 3) результат послідовного застосування презумпції істинності судового рішення у вигляді обов'язковості рішень одного суду для іншого; 4) властивість окремих правових явищ; 5) прийом юридичної техніки (правила доказування); 6) підстави (правила) для звільнення від доказування; 7) юридичне правило, яке встановлює спеціальні умови використання в процесі доказування судових рішень, які набули законної сили [9, с. 163].

Отже, преюдиція є нормативним приписом, встановленим процесуальними нормами, який звільняє державний орган, що розглядає юридичну справу від необхідності повторно доказувати обставини, встановлені раніше, які були закріплені у відповідному правовому акті; виступаючи при цьому правозастосовним фактом, рішенням обов'язковим для іншого суду.

Для розуміння сутності явища необхідно зосередити свою увагу на ознаках, які притаманні даному явищу. Так, Д. В. Шилін зазначає, що рисами преюдиції є: 1) обов'язковість застосування, яка закріплена правовими нормами; 2) достовірність фактів та/або обставин, установлених преюдицією; 3) зв'язок обставин справи, що розглядається, із судовим рішенням, яке набрало законної сили [10, с. 159]. Мета преюдиції не встановлювати юридичні факти, які суд встановив раніше. Правник надає загальні риси преюдиції. На думку Р. Д. Ляшенко, поняттю «преюдиція» властиві такі ознаки як законність, обов'язковість її застосування, достовірність раніше доведених фактів, об'єктивність, зв'язок обставин справи, що розглядається, із судовим рішенням, що набрало законної сили [1, с. 22]. Науковиця зосереджує увагу на властивостях преюдиції як юридичного явища.

Т.В.Степанова вирізняє такі ознаки преюдиції: 1) вказані обставини можуть бути встановлені не

лише рішенням того самого суду або суду даної юрисдикції (наприклад, лише господарським або адміністративним судом), але й рішенням суду іншої ланки судової системи; 2) під рішенням слід розуміти не тільки підсумкові судові акти (судове рішення, судовий наказ, постанову), але й проміжкові та допоміжні акти, якщо в них належним чином розглянуто спірне питання (наприклад, ухвала суду); 3) вказаний судовий акт має набрати законної сили; 4) в обох справах мають брати участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини; 5) преюдиційне значення можуть мати лише ті факти, щодо наявності або відсутності яких виник спір, і які зазначені в резолютивній частині рішення; 6) у разі скасування рішення, яке встановлює преюдицію, виникають підстави для перегляду за нововиявленими обставинами усіх тих рішень, які цю преюдицію використали; 7) винятки щодо застосування правила про преюдицію можуть бути встановлені законом (процесуальним або іншим нормативним актом) [11, с. 431-436]. Науковиця розглядає спеціальні риси преюдиції.

Отже, преюдиції властиві як загальні так й спеціальні риси. Загальними рисами преюдиції як і будь-якого правового явища є законність; об'єктивність; достовірність раніше доведених фактів; обов'язковість для правозастосування. До спеціальних ознак преюдиції відносяться: обставини, що є преюдиційними можуть бути встановлені будь-якими ланками судової системи; можуть міститись як у основних так й у допоміжних правозастосовних актах; судовий акт повинен набрати законної сили; у справах повинні брати участь ті ж самі особи або особа, у відношенні якої встановлені зазначені обставини; преюдиціальне значення мають факти, які зазначені у результативній частині рішення; якщо рішення, що містить преюдицію скасовано, то це є підставою для перегляду рішень, які використовували зазначену преюдицію; у законі можуть бути встановлені винятки застосування преюдиції.

Окрім преюдиції важливу роль у правозастосовчому процесі виконують й інші схожі правові явища, наприклад, фікції та презумпції. З'ясування питання відмежування та співвідношення схожих юридичних явищ є важливим для розуміння їх сутності, ознак та місця у правовому регулюванні.

Як відомо, під юридичною фікцією розуміють прийом юридичної техніки, який визнає юридичні факти, що відсутні в реальному житті, такими, що існують для того, щоб досягти цілі правового регулювання [12, с. 21]. Цілями фікції є те, що для забезпечення стабільності правового регулювання, неіснуючий факт або явище нормативно визнається наявним. Прикладом правової фікції є норма закріплена ч. 3 ст. 46 ЦК України, а саме: «фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це...» [13].

З погляду О. В. Ульяновської, фікції мають такі ознаки: полягає у конструюванні неіснуючого у дійсності; використанню фікції передують невизначеність; є уявною юридичною конструкцією різних ступенів складності; може використовуватись у доктрині права, правотворчості; використовується з метою заповнення певного сегмента у правовому полі; категоричність та неспростовність; обмежені в обсязі застосування соціально-юридичним контекстом; здатність фікцій викликати одна одну; зовнішнім проявом є норма-фікція, інститут права; існування взаємозв'язку діалектичного розвитку наукової думки і сприйняття фікції у праві [12, с. 11].

Для того, щоб розмежувати преюдиції фікції необхідно спочатку встановити їх спільні риси. М.А.Павлова наголошує, що спільними ознаками преюдиції та фікції є те, що 1) вони є засобами юридичної техніки, спрямованими на скорочення ходу й обсягу правової діяльності, а також полегшення встановлення фактів і процесуальної економії; 2) визнання компетентним органом певного юридичного факту достовірним; 3) роль, яку вони відіграють під час провадження справи [9, с. 23].

Різняться фікції та преюдиції такими рисами: по-перше, фікція закріплена у відповідному нормативно-правовому акті, що має загальнообов'язковий характер, у свою чергу преюдиція відображається у правозастосовному акті, дія якого розповсюджується на обмежене коло осіб; по-друге, сфера застосування фікції розповсюджується на різноманітні галузі права, а преюдиції, в основному – процесуальні; по-третє, дія фікції полягає в тому, що за її допомогою забезпечується певна стійкість прийнятого акту застосування права в ситуації наявної невідомості, а преюдиція – не встановлювати юридичні факти, які суд встановив раніше.

О.В.Павліченко зазначає, що відмінність преюдиції та фікції також прослідковується за особливостями процесу пізнання, за соціальною спрямованістю, за можливістю нівелювання припущення, ступеню ймовірності, за складністю та необхідністю доведення, за часом доведення [14, с. 94-99].

Зазначаємо, що юридична енциклопедія за редакцією Ю.С.Шемшученка містить загальне визначення правових презумпцій: «Презумпції у праві – це закріплені правовими нормами припущення про вірогідність настання певного юридичного факту» [15, с. 71]. Суть презумпції у тому, що вона є інструментом регулювання правовідносин, завдяки якому зникають сумніви в існуванні певного юридичного факту.

Головною відмінністю між презумпцією та преюдицією є насамперед їхня сфера застосування. Юридична преюдиція передбачає обов'язковість для всіх судів, що розглядають справу, фактів раніше встановлених судовим рішенням, що набуло чинності по іншій справі, при цьому ці факти суди повинні брати до уваги без ужиття будь-яких заходів перевірки. А юридична презумпція – припущення про те, що факт уже існує. Такий стан речей залишається доти доки не буде в установленому порядку доведено протилежне. Як приклад, презумпція невинуватості, презумпція вини, презумпція добросовісності,

презумпція авторства, презумпція психічного здоров'я тощо [3, с. 166].

Все це свідчить про те, що сферою застосування презумпції є майже всі галузі права, а сфера застосування преюдиції обмежується передусім – процесуальними. Юридична презумпція міститься у нормативно-правовому акті й розповсюджує свою дію на невизначене коло осіб та правовідносин, що дає змогу однаково й обґрунтовано вирішити будь-яку типову ситуацію, якщо припустити, що певний факт є достовірним. Юридична преюдиція – у правозастосовних актах, тому розповсюджує свою дію на певне коло осіб та певні випадки [9, с. 23].

Але не можна протиставляти ці поняття, тому що вони пов'язані між собою, що знаходить свій вияв під час остаточного прийняття рішення у справі. Так, у кримінальному процесі діє презумпція істинності вироку, що набрав законної сили, а преюдиціальність вироку ґрунтується саме на цій презумпції і забезпечується законною силою вироку тому, що в преюдиціях виявляється законна сила вироку в цілому [16, с. 17].

Висновки. Таким чином, преюдиція є нормативним приписом, встановленим процесуальними нормами, який звільняє державний орган, що розглядає юридичну справу від необхідності повторно доказувати обставини, встановлені раніше, які були закріплені у відповідному правовому акті; виступаючи при цьому правозастосовним фактом, рішенням обов'язковим для іншого суду.

Преюдиції притаманні як загальні так й спеціальні властивості. Загальними рисами преюдиції як і будь-якого правового явища є законність; об'єктивність; достовірність раніше доведених фактів; обов'язковість для правозастосування. До спеціальних ознак: обставини, що є преюдиційними можуть бути встановлені будь-якими ланками судової системи; можуть міститись як у основних так й у допоміжних правозастосовних актах; судовий акт повинен набрати законної сили; у справах повинні брати участь ті ж самі особи або особа, у відношенні якої встановлені зазначені обставини; преюдиціальне значення мають факти, які зазначені у результативній частині рішення; якщо рішення, що містить преюдицію скасовано, то це є підставою для перегляду рішень, які використовували зазначену преюдицію; у законі можуть бути встановлені винятки застосування преюдиції.

Преюдиції відрізняються від фікцій та презумпцій тим, що: фікція та презумпції закріплені у відповідному нормативно-правовому акті, а преюдиція відображається у правозастосовному акті; сфера застосування фікції та презумпції розповсюджується на різноманітні галузі права, а преюдиції – процесуальні; за допомогою фікцій забезпечується певна стійкість прийнятого акту застосування права в ситуації наявної невідомості, а преюдиція – не встановлювати юридичні факти, які суд встановив раніше; преюдиція передбачає обов'язковість для всіх судів, що розглядають справу, фактів раніше встановлених судовим рішенням, а юридична презумпція – припущення про те, що факт уже існує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ляшенко Р. Д. Загальна характеристика та властивості преюдиції як засобу судової аргументації. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 22-25.
2. Бабич Д. С. До питання сутності та меж застосування преюдиціальних фактів у процесі доказування в кримінальному провадженні. 2018. *Молодий вчений*. № 5 (57). С. 582-588.
3. Скрябін О. М. Проблемні аспекти визначення поняття преюдиції в сучасному кримінальному процесі. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 4 (73). С. 163-168.
4. Ніколенко Л. М. Особливості звільнення від доказування у господарському судочинстві. *Історико-правовий часопис*. 2023. № 1 (20). С. 77-82.
5. Горшеньов В. М. Нетипові нормативні приписи у праві. *Радянське державо і право*. 1978. № 3. С. 113-117.
6. Зіменко О. В. Теоретико-правовий аспект співвідношення преюдиції та презумпції у механізмі правового регулювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 19-24.
7. Масюк В. В. Презумпції і преюдиції в цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2010. 20 с.
8. Шилін Д. В. Преюдиції в кримінальному процесі: автореф. дис... канд. юрид. наук. 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с.
9. Павлова М. А. Співвідношення преюдиції з деякими суміжними категоріями. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 2. С. 22-25.
10. Шилин Д. В. Загальні питання застосування преюдиції у кримінальному судочинстві. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 157-165.
11. Степанова Т. В. Щодо ознак преюдиційних обставин. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку : матер.* Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю економікоправового ф-ту ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, 14-15 верес. 2018 р. Одеса : ОНУ, 2018. С. 431-436.
12. Ульяновська О. В. Фікції в правовій системі України : автореф. автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2010. 23 с.
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р., № 435-IV Цивільний кодекс України Кодекс України; Закон, Кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

14. Павліченко О. В. Юридична презумпція, юридична преюдиція та юридична фікція: співвідношення понять. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 94-99.

15. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5. 735 с.

16. Бережний О. І. Значення обставин встановлених у вирокі та ухвалі суду про закриття кримінального провадження при вирішенні інших кримінальних проваджень. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 33. С. 11-20.

REFERENCES:

1. Liashenko, R. D. (2012). Zahalna kharakterystyka ta vlastyvoli preiudytsii yak zasobu sudovoi arhumentatsii. [General characteristics and properties of prejudice as a means of judicial argumentation]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. 22-25. [in Ukrainian].

2. Babych, D. S. (2018). Do pytannia sutnosti ta mezh zastosuvannia preiudytsialnykh faktiv u protsesi dokazuvannia v kryminalnomu provadzhenni. [To the question of the essence and limits of the application of prejudicial facts in the process of proof in criminal proceedings]. *Molodyi vchenyi*. № 5 (57). 582-588. [in Ukrainian].

3. Skriabin, O. M. (2020). Problemni aspekty vyznachennia poniattia preiudytsii v suchasnomu kryminalnomu protsesi. [Problematic aspects of defining the concept of prejudice in the modern criminal process]. *Pravovyi chasopys Donbasu*. № 4 (73). 163-168. [in Ukrainian].

4. Nikolenko, L. M. (2023). Osoblyvosti zvlivnennia vid dokazuvannia u hospodarskomu sudochynstvi [Peculiarities of exemption from proof in commercial proceedings]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. № 1 (20). 77-82. [in Ukrainian].

5. Horshenov, V. M. (1978). Netyповi normatyvni prypysy u pravi. [Non-typical regulations in law]. *Radianske derzhavo i pravo*. № 3. 113-117. [in Ukrainian].

6. Zimenko, O. V. (2013). Teoretyko-pravovyi aspekt spivvidnoshennia preiudytsii ta prezumptsii u mekhanizmi pravovoho rehuliuвання. [Theoretical and legal aspect of the ratio of prejudice and presumption in the mechanism of legal regulation]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 3-1. 19-24. [in Ukrainian].

7. Masiuk, V. V. (2010). Prezumptsii i preiudytsii v tsyvilnomu sudochynstvi. [Presumptions and prejudices in civil proceedings]. *Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk*. 12.00.03. 20. [in Ukrainian].

8. Shylin, D. V. (2010). Preiudytsii v kryminalnomu protsesi. [Prejudice in the criminal process]. *Avtoref. dys... kand. yuryd. nauk*. 12.00.09. 20. [in Ukrainian].

9. Pavlova, M. A. (2016). Spivvidnoshennia preiudytsii z deiakymy sumizhnymy katehoriiami. [Correlation of prejudice with some related categories]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. Vyp. 2. 22-25. [in Ukrainian].

10. Shylyn, D. V. (2019). Zahalni pytannia zastosuvannia preiudytsii u kryminalnomu sudochynstvi. [General issues of the application of prejudice in criminal proceedings]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*. Vyp. 4 (88). 157-165. [in Ukrainian].

11. Stepanova, T. V. (2018). Shchodo oznak preiudytsiinykh obstavyn. [Regarding the signs of prejudicial circumstances]. *Pravo, ekonomika ta upravlinnia: henezys, suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 20-richchiu ekonomikopravovoho f-tu ONU imeni I. I. Mechnykova, m. Odesa, 14-15 veres 2018*. 431-436. [in Ukrainian].

12. Ulianovska, O. V. (2010). Fiksii v pravovii systemi Ukrainy. [Fictions in the legal system of Ukraine]. *Avtoref. avtoref. dys... kand. yuryd. nauk*. 12.00.01. 23. [in Ukrainian].

13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 13). [The Civil Code of Ukraine]. № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

14. Pavlichenko, O. V. (2010). Yurydychna prezumptsiia, yurydychna preiudytsiia ta yurydychna fiktsiia: spivvidnoshennia poniat. [Legal presumption, legal prejudice and legal fiction: relationship of concepts]. *Derzhava i pravo*. Vyp. 50. 94-99. [in Ukrainian].

15. Shemshuchenko, Yu.S. (2003). Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. [Legal encyclopedia in 6 volumes]. (Vol. 5). 735. [in Ukrainian].

16. Berezhnyi, O. I. (2016). Znachennia obstavyn vstanovlenykh u vyroku ta ukhvali sudu pro zakryttia kryminalnogo provadzhennia pry vyrishenni inshykh kryminalnykh provadzhen. [The significance of the circumstances established in the verdict and court decision on the closure of criminal proceedings when deciding other criminal proceedings]. *Zhurnal skhidnoevropeiskoho prava*. № 33. 11-20. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 342.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-11-18

Романів Христина Богданівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ
solomchak-romaniv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3828-4224

РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК РЕСУРС ТА ПОТЕНЦІАЛ ДО РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТА

Стаття присвячена розкриттю потенціалу римського права в правовій освіті. Грамотні, професійні фахівці у праві – це забезпечення правової культури держави, від якої залежить толерантність, рівність та справедливість у суспільстві. Такі люди прагнуть до якісних змін та вміють активно, свідомо діяти на користь держави. Отже, правові фахівці, які володіють широким світоглядом, моральними цінностями та якісними правовими знаннями є тим потенціалом та ресурсом, який здатний привести Україну до економічного, політичного, правового розвитку. В свою чергу, завдання держави є простимулювати цей розвиток та забезпечити їх гідне правове виховання. Правове виховання можливе завдяки багатьом факторам, одним із яких є освіта.

Дослідження римського права довело, що завдяки римському праву студент може простежити вікову трансформацію права та побачити водночас незмінність основних правових цінностей, які покликані захищати людину, її життя та свободу. Зазначено, що висока якість правової освіти є неможливою без глибоких правових знань, засвоєння правових ідей та догм. Для вирішення визначених завдань щодо правової освіти правників визначальну роль необхідно відводити римському праву, завдяки якому закладається підґрунтя формування правової культури студентів та суспільства зокрема.

Для того щоб Україна розвивалася як права держава та як громадянське суспільство значущим є формування нового, вищого рівня правосвідомості та правової культури населення. У цьому контексті велике значення має якість правової освіти та правового виховання. Висока якість правової освіти є неможливою без глибоких правових знань, засвоєння правових ідей та догм. Для вирішення визначених завдань щодо правової освіти правників визначальну роль необхідно відводити римському праву, завдяки якому закладається підґрунтя формування правової культури студентів та суспільства зокрема. Римське приватне право покликане вирішати багато задач, а саме формування у студентів: правотворчої, законотворчої практики через засвоєння характерних наукових тенденцій та закономірностей еволюції права, яку можна простежити на прикладі римського права; правової культури європейського типу, яка надасть можливість громадянам для реалізації своїх приватних та публічних інтересів інтегруватись у європейський і світовий правовий простір; соціально значущим правовим досвідом римської цивілізації, який міг би бути зреалізований в уміннях, знаннях й творчій правовій діяльності; позитивного відношення до права як цінності та сприяння у професійній діяльності реалізовувати себе як особистість з правомірною поведінкою; правової грамотності через вміння вирішувати практичні задачі у правовій сфері, яка виникає на основі здобуття нових правових знань з римського права; правової поваги через розуміння своїх прав та обов'язків та вміння обґрунтовано, раціонально, грамотно оцінювати будь-яку конфліктну ситуацію; правової інтуїції, завдяки якій майбутній фахівець буде приймати законні та справедливі рішення; правового стилю через вивчення теоретико-методологічних аспектів римського права; правове удосконалення з відповідним формуванням деонтологічних установок, які в подальшому стануть каталізатором до сумлінної, добросовісної професійної діяльності; понятійного апарату студента через опанування правових понять, презумпцій та правових традицій і звичок, які виникли у римському праві; відчуття приналежності до європейської спільноти через формування у собі розуміння справедливості та законності; потреби до правового удосконалення через дослідження інститутів юридичної науки, які були сформовані ще в Стародавньому Римі; правового прогностицизму через дослідження рецепції римського права в праві європейських держав.

Ключові слова: римське право, права культура, правосвідомість, юридичне мислення, права освіта.

Romaniv H. ROMAN LAW AS A RESOURCE AND POTENTIAL FOR THE DEVELOPMENT OF THE STUDENT'S LEGAL CULTURE

The article is devoted to revealing the potential of Roman law in legal education. Competent, professional experts in law are the guarantee of the legal culture of the state, which depends on tolerance, equality and justice in society. Such people strive for qualitative changes and are able to actively and consciously act for the benefit of the state. Therefore, legal experts who have a broad outlook, moral values and high-quality legal knowledge are the potential and resource that can lead Ukraine to economic, political, and legal development. In turn, the task of the state is to stimulate this development and ensure their decent legal upbringing. Legal education is possible thanks to many factors, one of which is education.

The study of Roman law proved that, thanks to Roman law, the student can trace the age-old transformation of law and at the same time see the immutability of the main legal values, which are designed to protect a person, his life and freedom. It is noted that high quality legal education is impossible without deep legal knowledge of rights, assimilation of legal ideas and dogmas. In order to solve the defined tasks regarding the legal education of lawyers, the decisive role must be assigned to Roman law, thanks to which the foundation for the formation of the legal culture of students and society in particular is laid.

In order for Ukraine to develop as a legal state and as a civil society, the formation of a new, higher level of legal awareness and legal culture of the population is significant. In this context, the quality of legal education and legal upbringing is

of great importance. High quality legal education is impossible without deep legal knowledge, assimilation of legal ideas and dogmas. In order to solve the defined tasks regarding the legal education of lawyers, the decisive role must be assigned to Roman law, thanks to which the foundation for the formation of the legal culture of students and society in particular is laid. Roman private law is designed to solve many problems, namely the formation in students of: law-making, law-making practice through the assimilation of characteristic scientific trends and regularities of the evolution of law, which can be traced on the example of Roman law; a legal culture of the European type, which will provide an opportunity for citizens to integrate into the European and global legal space in order to realize their private and public interests; socially significant legal experience of Roman civilization, which could be realized in skills, knowledge and creative legal activity; a positive attitude to the law as a value and assistance in professional activity to realize oneself as a person with lawful behavior; legal literacy through the ability to solve practical problems in the legal field, which arises on the basis of acquiring new legal knowledge from Roman law; legal respect through understanding one's rights and obligations and the ability to reasonably, rationally, competently assess any conflict situation; legal intuition, thanks to which the future specialist will make legal and fair decisions; legal style through the study of theoretical and methodological aspects of Roman law; legal improvement with the corresponding formation of deontological attitudes, which will later become a catalyst for honest, conscientious professional activity; the student's conceptual apparatus through mastering legal concepts, presumptions and legal traditions and habits that arose in Roman law; a sense of belonging to the European community through the formation of an understanding of justice and legality; needs for legal improvement through the study of institutes of legal science, which were formed in ancient Rome; of legal prognosticism through the study of the reception of Roman law in the law of European states.

Key words: Roman law, legal culture, legal awareness, legal thinking, legal education.

Постановка проблеми. Українське суспільство потребує свідомих громадян та професійно підготовлених спеціалістів, завдяки яким буде побудована демократична, правова та незалежна держава. Держава має бути не лише самостійною у плані економічному, політичному, географічному, але й і її громадяни повинні бути незалежні від пропаганди, соціально-політичного впливу, вміти логічно думати, співставляти факти та аналітично мислити. Прояв логічного мислення ми вбачаємо у прийнятті правових рішень, вмотивованих вчинках та в прагнення до законності та правопорядку. Прагнення до законності та правопорядку є невід'ємною рисою усвідомленої молоді та студентства, не даремно саме ця верства населення брала найактивнішу роль у різних революціях на теренах нашої держави (Помаранчева революція, Революція гідності тощо). Тому, так важливо приділяти увагу у вихованні молоді та студентства і робити це у правовому полі.

Грамотні, професійні фахівці у праві – це забезпечення правової культури держави, від якої залежить толерантність, рівність та справедливість у суспільстві. Такі люди прагнуть до якісних змін та вміють активно, свідомо діяти на користь держави. Отже, правові фахівці, які володіють широким світоглядом, моральними цінностями та якісними правовими знаннями є тим потенціалом та ресурсом, який здатний привести Україну до економічного, політичного, правового розвитку. В свою чергу, завданням держави є простимулювати цей розвиток та забезпечити їх гідне правове виховання. Правове виховання можливе завдяки багатьом факторам, одним із яких є освіта. Через освіту, якісну юридичну науку виховується правосвідоме студентство. Ця освіта залежить від багатьох чинників, зокрема і від рівня викладання, систематичності, вибірковості дисциплін, з одного боку, та, з іншого боку, від постійного бажання отримувати нові правові знання, їх засвоювати і практикувати, з боку студентства. Новими правовими знаннями у правовій освіті здатна забезпечити навчальна дисципліна «Римське право», яка покликана не лише збагатити студента новими знаннями, його удосконалити, але й дає можливість переконати студента у цінності права, його важливості та сталості. Завдяки римському праву студент може простежити вікову трансформацію права та побачити водночас незмінність основних правових цінностей, які покликані захищати людину, її життя та свободу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку римського права розглядалось у наукових працях відомих українських учених, а саме: Л.О.Андрієвська, С.Д.Гринько, І.В.Зозуля, І.М.Ваганова, І.В. Іванов, С.В. Козеровський, Н.А. Кедрова, О.А. Підпригора, А.О. Савчин, А.І. Троцька, Є.О. Харитонов та ін.

Метою статті є розкриття впливу римського права на правову культуру студента.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливими домінантами формування правової держави України, побудови громадянського суспільства, його цивілізованого розвитку є принцип законності та правопорядку, сформованість високої правосвідомості, правової культури громадян. Роль права особливо зростає при трансформаціях суспільства, постійно вимагає гідної професійно-правової підготовки майбутніх спеціалістів, яка дозволить їм вільно орієнтуватися і самостійно діяти у нових динамічних, нестандартних економічних умовах [1, с. 154].

Україна будучи суверенною державою задекларувала свій демократичний, європейський напрямок розвитку. Відповідно, ми на етапі розбудови держави, як правової, соціальної, демократичної, економічно розвинутої, що передбачає широкий спектр правових, політичних, економічних та соціальних реформ. Тому, сьогодні першочерговим завданням є організація нового громадянського (правового) суспільства, що, зі свого боку, зумовлює необхідність формування людини з новими моральними цінностями та правовим світоглядом, яка здатна адекватно сприймати вимоги сучасності та реалізувати їх у життя своїми свідомими й активними діями. У процесі вирішення цього питання значне місце посідає університетська освіта, яка формує активного громадянина правової держави, сучасну креативну особистість, майбутнього фахівця

глобалізованих економічних відносин, члена новітньої еліти українського суспільства. Тож мета сучасної університетської освіти в Україні стати засобом, потенціалом й ресурсом розвитку та становлення держави як інформаційної, так і правової. У буденних соціальних практиках недостатня правова обізнаність українського громадянства доволі часто була і є істотною причиною порушень їхніх основних прав і свобод, або ж серйозною перешкодою у їхній реалізації. Таке становище значно актуалізує проблему правової культури студента в науковому дискурсі, і у практичній площині [2, с. 15-16].

Правова культура передбачає розуміння її як обумовлене всім соціальним, духовним, політичним та економічним устроєм якісне становище правового життя суспільства, яке виявляється в рівні розвитку правової діяльності, правосвідомості громадян, гарантованості та захищеності їх прав і свобод, якості законодавства. Правова культура з точки зору ефективності функціонування правової дійсності є її відображенням, в тому чи іншому суспільстві. Під правовою культурою слід розуміти систему цінностей, ідей, елементів, що належать до сфери права, і є їх відображення у свідомості та поведінці людей. [3] Кожна окрема особистість є носієм, творцем і реалізатором правової культури, яку можна охарактеризувати у двох аспектах. З одного боку, як сукупність правових знань, принципів правової діяльності, правових звичаїв, духовних цінностей, а, з іншого, як ступінь правової розвиненості особистості, ступінь правової активності й оволодіння культурою правового мислення, рівня засвоєння правових норм [4].

У даній статті ми звертаємо увагу саме на правову культуру студентства, а тому для нас є актуальне визначення правової культури студентів А.А. Гусенко. Науковець вважає, що правова культура студентів - це прояв у правосвідомості, розумінні та почуттях, навичках та звичках сполучень інтелектуально-вольових і морально-психологічних інтегрованих складових, які узгоджено взаємодіють та регулюють власну поведінку у визначенні правомірної мети, правомірних шляхів та засобів її досягнення, нетерплячості до правопорушень, відповідальності, справедливості, усвідомленій потребі у правовій самоосвіті. Правова культура студентів будучи багатовимірним, системним і динамічно особистісним утворенням є сукупністю правових знань, відношення до права як до цінності і правомірної поведінки; як соціально-педагогічне явище – досліджується у правовому регулюванні своєї майбутньої професійної діяльності як міра та спосіб творчої самореалізації особи [5, с. 28].

У реаліях сьогодення стає актуальною потреба цілеспрямованого стимулювання, формування, позитивного соціального розвитку правової культури всіх без винятку громадян, особливо – учнівської та студентської молоді. Саме цей віковий період характеризується активним процесом становлення соціальної зрілості, пошуком ціннісних орієнтацій особистості, вибору сенсу життя, формуванням ідеалів та прагненням до самоідентифікації, самодетермінації. Також цьому віковому періоду притаманні й такі вікові особливості, як індивідуалізм, відкритість негативним впливам, вузький практицизм [6]. Стан правової культури українського суспільства є відображенням складного процесу модернізації в цивілізаційному розвитку країни. Розвиток субкультур, зокрема молодіжної залишається у сучасному правознавстві невирішеною проблемою [5, с. 27].

Проблематика формування правової культури особистості студента має значення не лише академічне, а й перш за все практичне. Майбутньому фахівцеві в практичному аспекті правова культура необхідна для того, щоб він добре орієнтувався в сучасному швидкозмінному світі, знаходив правильний вихід з ситуацій, в які часто потрапляє через відсутність елементарної правової грамотності, добре знав свої права й обов'язки, вмів їх реалізувати й ефективно захищати; грамотно вирішував практичні завдання в правовій сфері; знав і поважав права і обов'язки своїх близьких, колег, інших громадян. Тому, важливим державним завданням є правова освіта, що передбачає формування правової культури студентів, майбутніх фахівців [7].

За правове навчання, формування правової культури студентів – майбутніх фахівців, за виховання дієздатних фахівців, їх соціально-правової готовності до життєдіяльності у громадянському суспільстві освітні установи несуть підвищену відповідальність, адже у майбутнього фахівця саме навчання у ВНЗ формує пізнавальне ставлення до правових цінностей, почуття поваги до закону, переконаність у необхідності й соціальній значимості зміцнення правової основи державного й громадського життя. Вказане, у свою чергу, є передумовою в студентів подальшого розвитку потреби дотримувати, виконувати і використовувати правові норми, необхідною умовою формування ціннісно-правової орієнтації на правомірну соціально значиму поведінку. У мотивації соціально значимої правомірної поведінки студентів цінності правового культурного комплексу діють не безпосередньо, а опосередковано через формування правової інформації, яку подають у навчальному закладі. [5, с. 28] У процесі правового виховання особистості формування правової культури фахівця є двостороннім процесом: накопичення правових знань; перетворення накопиченої інформації в особисті переконання. Ефективність навчання правовим знанням залежить від наявності розвинутого мислення у студентів, що у значній мірі забезпечується за допомогою формування понятійного апарату через вивчення теоретико-методологічних аспектів юридичних дисциплін. Під час набуття правових знань формується образ понятійного правового мислення, його стиль і деонтологічні установки, інтуїція справедливості і законності рішень, які у ході своєї професійної діяльності прийматиме фахівець. Мета процесу правового виховання полягає у забезпеченні переходу правових знань у правові переконання вихованців, що досягається через пізнання місця і ролі права у розвитку цивілізації, його значення для мінімізації соціальних конфліктів, забезпечення свободи особистості, тому що в основі

правової культури лежить глибоке знання принципів і норм права, визнання його соціальної цінності. Структура виробленого, таким чином, правового переконання містить в собі не тільки знання правових норм і не лише впевненість в істинності цих знань, але й постійну готовність діяти, керуючись ними [3].

Правова культура особи студента будучи інтегративним компонентом культури людини, є цілісним особистісним утворенням, яке характеризується:

- постійним бажанням особи до розширення правових знань, які для неї мають соціально значиму цінність;
- переконаністю в необхідності здійснення професійної діяльності у суворій відповідності з законом;
- проявом усталених почуттів відповідальності і причетності до суб'єктів права, при відстоюванні і використанні суб'єктивних прав впевненості і самодостатності;
- потребою у правовому удосконаленні, прагненням до сприйняття правових установок і їх практичному втіленню в конкретних вчинках [5, с. 29].

Таким чином, правова культура студента характеризується визначеним рівнем і характером правових знань, оцінок, установок і дій в соціально-правових відносинах, сукупністю пізнавальних, поведінкових і вольових характеристик, що відбивають індивідуальну і суспільну правосвідомість, правомірну поведінку. Ефективність процесу формування правової культури студентів забезпечується сукупністю таких умов: використання потенціалу навчальних дисциплін для вивчення концептуальних правових ідей; доповнення теоретичних правових положень відомостями про можливість їх практичного застосування; відбір змісту і досвіду практичної діяльності, обумовлених нинішніми потребами життя і інтересами студента; засвоєння необхідних знань, що дозволяють майбутнім фахівцям моделювати свою правову професійну і повсякденну діяльність; включення студента в активну правопізнавальну і правозастосувальну діяльність навчально-виховного процесу ВНЗ; організація навчання, орієнтованого на особистіснотворчий розвиток студента; введення в навчальний план ВНЗ правових спецкурсів, зокрема «Римського права» [5, с. 29]. Недаремно, в Україні сьогодні досить активно обговорюються питання удосконалення викладання римського права у вищих юридичних закладах. Разом з римською починається історія європейської юриспруденції [8, с. 52].

Можемо констатувати, що в умовах розбудови незалежної української держави, формування та розвитку національної правової системи значно зростає науковий інтерес до римського права. Причиною цього є формування нової системи соціально-економічних відносин, впровадження та розвиток ринкових відносин в економіці України. Тому, інтерес вітчизняної правової науки до спадщини римських юристів є зрозумілий [9, с. 19-20].

Для всіх сучасних правових систем Західної Європи, а також багатьох неєвропейських держав римське право стало основою, адже воно є джерелом мислення, з якого черпають знання всі юристи. Сформувані юридичну думку починаючого юриста є неможливо, якщо не досліджувати інститути юридичної науки, які були створені ще в Стародавньому Римі. При вивченні римського права майбутні юристи отримують знання про історію становлення і розвиток багатьох інститутів сучасного приватного права, опановують основи європейської культури загалом [10, с. 9]. Українська правова система належить до романо-германського типу, яка сформувалася під впливом саме римського права. Вагомість римського права полягає в тому, що термінологія сучасного права України, базується на ідеях, засадах та визначеннях, які були сформовані римською класичною юриспруденцією [11, с. 88].

Вивчення римського права майбутніми юристами є необхідним елементом у становленні їх правової культури, адже саме юристам належить ключова роль у процесі державотворення, захисті демократичних прав і свобод людини. Також завдяки вивченню римському праву у студента формуються такі особисті якості як юридичне мислення, що відрізняє юриста від представників інших фахів; здатність чітко й лаконічно формулювати та аргументувати свої висновки; відповідально приймати рішення, керуючись законом; залишатися на принципах об'єктивності, принциповості та неупередженості. У галузі юридичної науки римське право сприяє побудові нових доктрин та концептуальних теорій; розробці та розвитку такої навчальної дисципліни як порівняльне правознавство, що має сприяти гармонізації права України та країн романо-германської правової сім'ї [10, с. 9-10].

Отож, одне з найбільших досягнень минулого є римське право, яке за внутрішньою досконалістю, послідовністю та закінченістю теоретичної думки і практичної розробки може бути кращим введенням у теорію права. Римське право в історії займає особливе місце, оскільки воно пережило створивший його народ та, образно кажучи, двічі підкорило світ. Визнано, що в праві інших держав немає такої великої кількості перевірених довгим досвідом юридичних норм і конструкцій, як у римському, його універсальність – це закономірний наслідок історичного розвитку Риму [12, с. 264]. На думку О.А.Підпригори, «довершеність системи римського права, що ґрунтувалася на ідеях природного права, засадах справедливості, порядності, добросовісності, зумовила періодично повторювані спроби відродити дух римського права, використати його найбільш вдалі знахідки та рішення» [13].

Римське право вагому роль відіграло у зміцненні правової культури. А саме, правова культура римської юриспруденції, юридичної техніки і роль римських юристів, яку вони зіграли своїм детальним обґрунтуванням інститутів і норм діючого права, пояснюють і рецепцію римського права, його принципів

юриспруденцією країн континентальної Європи, величезний вплив римських юристів на наступний розвиток правової думки [14]. Так, відомий польський дослідник В. Володкевич зазначав, що «римське право є одним із тих елементів класичної культури, що найбільшою мірою вплинули на сучасний світ. Саме воно доволі тісно пов'язане із суспільним та економічним устроєм Стародавнього Риму й, зокрема, багате універсальними елементами, що використовуються в інших умовах. Водночас вплив римського права на процес формування сучасного правопорядку набагато більший, аніж у будь-якого другого стародавнього права. Також інститути та юридичні конструкції й, відповідно, поняття, що розроблені римлянами, мали безперечний вплив на всю історичну епоху становлення права. Більше того, римське право пережило й саму державу, у якій воно сформувалося. Саме під покровом римського права й розвинулася національна правова система в кожній країні Європи від Середньовіччя до сучасності» [15]. Подібно стверджував і Рудольф Ієрінг, який зазначав, що усе нове законодавство ґрунтується на римському праві, як матеріально, так і формально; римське право, як і грецька література, і мистецтво, і християнство, стало культурним елементом нового світу, вплив якого необмежується тими установами, які ми запозичили із римського права. Наше юридичне мислення, наші методи, наша манера поглядів, тобто все наше юридичне мислення зробилося римським, якщо такий вираз «римське» може бути застосовано до чогось загально-істинного. До того ж римляни мали лише ту заслугу, що довели його розвиток до вищої досконалості [16, с. 289].

Отже, вплив римського права на розвиток романо-германської (нормативної або континентальної) правової системи світу дуже великий. Це стосується також і України, яка належить до країн романо-германської правової сім'ї. Вплив римського права особливо прослідковується на цивільно-правову систему. Норми, що регулюють цивільні відносини сьогодні, формувалися протягом багатьох віків, а деякі з них збереглися ще з часів Римської імперії майже незмінними та є актуальні на сьогодні [17, с. 160].

Завдяки навчальній дисципліні «Римське право» студенти мають можливість ознайомитись з складовими правової системи, що регулює відносини між приватними особами в Римській імперії. Саме ця система була покладена в основу континентальної правової системи, тому безумовно є невід'ємною частиною методологічної бази професійної юридичної освіти, що сприяє розвитку юридичного мислення та готує студентів до більш свідомого вивчення курсу цивільного права. На сьогодні ні в кого не викликає сумніву значимість самостійного викладання римського приватного права усіма без винятку майбутніми юристами незалежно від спеціалізації. Нині ні в кого не виникає питання: навіщо нам вивчати право держави, якої не існує — мертве право? Це зумовлено значенням римського права для сучасної правової науки [16, с. 289]. Тому, стає зрозумілим, що варто вивчати минуле для розуміння теперішнього, щоб бути вартим майбутнього. У системі вищої юридичної освіти, вважаємо, що має приділятися увага вивченню засад римського права, оскільки воно є важливою складовою фундаменту юридичного мислення та здатне допомогти краще зрозуміти сучасну цивілістику та засвоїти юридичну термінологію [17, с. 161].

Наука римського права, яку створили юристи Стародавнього Риму є авторитетною й нині. Оскільки це була перша юридична наука з нормами світського права, саме тому римо-античну правову спадщину активно використовували впродовж багатьох століть. І в умовах сьогодення вона є актуальною, оскільки ідеї та норми римського права прямо й опосередковано впливали і впливають на формування європейської культури та розвиток національних законодавств. Цей вплив характеризується досить значним діапазоном поширення: від кримінального права до цивільного. Термінологія та основні принципи римського права використовуються в будь-якій правовій системі світу [18, с. 2]. Римське право є першою в історії людства юридичною наукою з абстрактними нормами світського права. Підкреслюючи його значення для розвитку західної традиції права, необхідно зауважити, що понятійно-категоріальний апарат, інститути права Римської держави стали необхідною моделлю, взірцем та базою, що визначила досить стрімкий і плідний розвиток правової системи європейських країн в цілому [9, с. 23]. Вільне володіння загальноновизнаними афоризмами, термінами, висловлюваннями не тільки свідчить про високу правову культуру, а й значно полегшує спілкування юристів різних країн. Це ще один з аргументів на користь вивчення римського права [19].

Вивчаючи римське право, студенти юридичних вузів України передусім повинні переслідувати пізнавальну мету, а саме: засвоєння загальної історії права, теорії права, історії політичних і правових вчень. Окрім цього, зараз вивчення цього предмета набуває додаткового практичного значення, пов'язаного з бурхливим розвитком економічного, торговельного, науково-технічного та інших видів міжнародного співробітництва, вимагає від наших юристів ґрунтовних знань в галузі правових систем зарубіжних країн [19]. Однак, актуальність дослідження римського права не обмежується тільки прикладним значенням регламентації ринкових відносин. Сучасна теорія права досліджуючи принципи і механізми римського права має на меті виявити і узагальнити закономірності еволюції правових систем, що дозволяє прогнозувати функціонування інститутів римського права, їх рецепцію у правову систему України. Тому, чи не найголовнішим досягнення римської юриспруденції є детальна розробка практичної сторони права, і в цьому відношенні вона надала блискучі зразки юридичного аналізу, виявила розуміння практичних потреб цивільного обороту. Численні праці римських юристів наділені змістом, який полягає в майстерному вирішенні різних випадків життя, і саме в цьому повною мірою виявляються означені вище достоїнства римських юристів. Дійсна, головна сфера римського юриста полягала в аналізі правових норм і у визначенні юридичної природи конкретних правовідносин. Для розвитку правової системи України надзвичайно

актуальним є творче сприйняття юридичних норм, юридичної техніки і правового досвіду, накопиченого в межах західної традиції права. Направлення вектора української правової системи до західної традиції права сприяє взаємопроникненню нових правових ідей, дає можливість динамічного розвитку процесів правотворення з метою побудови правової держави і громадянського суспільства [9, с. 23].

Окрім того, вплив римського приватного права можна спостерігати не лише на правову культуру правника, а він може проявлятися і в національних системах права, головним чином, у таких напрямках: вплив на філософію права; вплив на правотворення; вплив на формування правосвідомості [11, с. 88].

Висновки. Отже, для того щоб Україна розвивалася як правова держава та як громадянське суспільство значущим є формування нового, вищого рівня правосвідомості та правової культури населення. У цьому контексті велике значення має якість правової освіти та правового виховання. Висока якість правової освіти є неможливою без глибоких правових знань, засвоєння правових ідей та догм. Для вирішення визначених завдань щодо правової освіти правників визначальну роль необхідно відводити римському праву, завдяки якому закладається підґрунтя формування правової культури студентів та суспільства зокрема. Римське приватне право покликане вирішати багато задач, а саме формування у студентів:

- правотворчої, законотворчої практики через засвоєння характерних наукових тенденцій та закономірностей еволюції права, яку можна простежити на прикладі римського права;
- правової культури європейського типу, яка надасть можливість громадянам для реалізації своїх приватних та публічних інтересів інтегруватися у європейський і світовий правовий простір;
- соціально значущим правовим досвідом римської цивілізації, який міг би бути зреалізований в уміннях, знаннях й творчій правовій діяльності;
- позитивного відношення до права як цінності та сприяння у професійній діяльності реалізовувати себе як особистість з правомірною поведінкою;
- правової грамотності через вміння вирішувати практичні задачі у правовій сфері, яка виникає на основі здобуття нових правових знань з римського права;
- правової поваги через розуміння своїх прав та обов'язків та вміння обґрунтовано, раціонально, грамотно оцінювати будь-яку конфліктну ситуацію;
- правової інтуїції, завдяки якій майбутній фахівець буде приймати законні та справедливі рішення;
- правового стилю через вивчення теоретико-методологічних аспектів римського права;
- правове удосконалення з відповідним формуванням деонтологічних установок, які в подальшому стануть каталізатором до сумлінної, добросовісної професійної діяльності;
- понятійного апарату студента через опанування правових понять, презумпцій та правових традицій і звичок, які виникли у римському праві;
- відчуття приналежності до європейської спільноти через формування у собі розуміння справедливості та законності;
- потреби до правового удосконалення через дослідження інститутів юридичної науки, які були сформовані ще в Древньому Римі;
- правового прогностицизму через дослідження рецепції римського права в праві європейських держав.

Всі ці оновлені, сформовані правові навички, які студент здатен здобути у зв'язку з опануванням, вивченням та дослідженням дисципліни «Римське право» буде сприяти до оновлення підходів у формуванні правової культури студентів, забезпечення якості правоосвітньої роботи. Тобто «Римське право» впливатиме не лише на формування правової культури студента, але і в подальшому за методом снігової лавини буде тягнути за собою також і модернізацію:

- 1) правової освіти, оскільки це дозволить розкрити питання пошуку правових ідеалів, які могли б бути покладені в основу найважливішого цільового компонента будь-якої освітньо-виховної системи;
- 2) самого права, оскільки вже з сформованою правовою культурою студенти згодом стануть спеціалістами у галузі права та будуть продукувати свої правові навички у правотворчій та законотворчій діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ткачова Н. О. Професійна правова культура, її зміст та роль у подальшому цивілізованому розвитку України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2012. № 3. С. 154-158.
2. Гарасимів Т. Модуси формування правової культури молоді в університетському середовищі. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*. Т. 7, № 1, 2020. С. 15-22.
3. Юдіна А. А. Теоретичні аспекти формування правової культури студентів. С. 1-8. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/v_1/69.pdf
4. Безсмертний А. Взаємозв'язок політичної, світоглядної, моральної та правової культури. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2010. Вип. 2 (25). С. 147-153.
5. Гусенко А. А. Поняття та сутність правової культури студентів. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. Серія : Педагогіка. 2016. Т. 270, Вип. 258. С. 27-30.

6. Чебикін О., Булгакова В. Психологічні основи правової культури та умови її корегування : монографія. Одеса, 2019. 162 с.
7. Сулима-Камінська І.В. Актуальні питання формування правової культури в системі вищої педагогічної освіти URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36051/Sulyma-Kaminska%20I.pdf?sequence=1>
8. Козяровський С. В. Римське право – як явище культури. *Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 29 травня 2020 року)*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 52-55.
9. Зозуля І. В., Іванов І.В. Римське право як ідеологічна парадигма західної традиції права. *Правовий часопис Донбасу*. № 3 (64) 2018. С. 19-20.
10. Андрієвська Л.О. Вплив римського права на формування правової системи європейських держав. *Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 29 травня 2020 року)*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 9-10.
11. Пищук А. В. Вплив римського права на українську правову систему. *Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 29 травня 2020 року)*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 88-90.
12. Кедрова Н.А. Вплив римського права на сучасні правові системи Європи. *Актуальні проблеми держави і права*. Випуск 36. С. 264-268.
13. Підопригора О.А., Є.О. Харитонов. Римське право. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
14. Деркач Ж.В., В.В. Тарон. Довідник з культурології. Черкаський ЦНТЕІ. 2005. 74 с.
15. Володкевич В. Историческая обусловленность интеграции частного права в Европейском Союзе. *Ius Antiquum. Древнее право*. 2004. № 13. URL: <http://www.dirittoestoria.it/iusantiquum/articles/Wolodkiewicz-Integrazione-diritto-privato-nella-Unione-Europea.htm>.
16. Гринько С. Д. Викладання римського приватного права в юридичних навчальних закладах. *Університетські наукові записки: наук. часоп.* Хмельницький. 2010. № 1 (33). С. 289-294.
17. Савчишкін А.О. Вплив римського приватного права на розвиток сучасного цивільного права. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених*. Харків, 2023. С. 160-162.
18. Троцька А.І. Відображення ідей римського права у вітчизняній філософсько-правовій думці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 18 с.
19. Ваганова І.М. Роль і значення римського приватного права для розвитку сучасного цивільного права. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25256/1/Тези__Ваганова_Германия.pdf

REFERENCES:

1. Tkachova, N. O. (2012). Profesiina pravova kultura, yii zmist ta rol u podalshomu tsyvilizovanomu rozvytku Ukrainy. [Professional legal culture, its content and role in the further civilized development of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. № 3. 154-158. [in Ukrainian].
2. Narasymiv, T. (2020). Modusy formuvannia pravovoi kultury molodi v universytetskomu seredovyshchi. [Modes of forming the legal culture of youth in the university environment]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Serii "Iurydychni nauky"*. T. 7, № 1. 15-22. [in Ukrainian].
3. Yudina, A. A. (2013). Teoretychni aspekty formuvannia pravovoi kultury studentiv. 1-8. Retrieved from: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/v_1/69.pdf [in Ukrainian].
4. Bezsmertnyi, A. (2010). Vzaiemozviazok politychnoi, svitohliadnoi, moralnoi ta pravovoi kultury. [Interrelationship of political, worldview, moral and legal culture]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom*. Vyp. 2(25). 147–153. [in Ukrainian].
5. Husenko, A. A. (2016). Poniattia ta sutnist pravovoi kultury studentiv. [Concept and essence of students legal culture]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"]*. Serii Pedagogika. T. 270. Vyp. 258. 27-30. [in Ukrainian].
6. Chebykin, O., Bulhakova, V. (2019). Psykholohichni osnovy pravovoi kultury ta umovy yii korehuvannia. [Psychological foundations of legal culture and conditions for its correction]. *Monohrafiia*. 162. [in Ukrainian].
7. Sulyma-Kaminska, I.V. (2017). Aktualni pytannia formuvannia pravovoi kultury v systemi vyshchoi pedagogichnoi osvity. [Current issues of formation of legal culture in the system of higher pedagogical education]. Retrieved from: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36051/Sulyma-Kaminska%20I.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
8. Koziarovskiy, S. V. (2020). Rymске pravo – yak yavyshe kultury. [Roman law as a cultural phenomenon]. *Rymske pravo u svitli suchasnoi metodologii humanitarnoho znannia: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (m. Khmelnytskyi, 29 travnia 2020 roku)*. 52-55. [in Ukrainian].

9. Zozulia, I. V., Ivanov, I.V. (2018). Rymske pravo yak ideolohichna paradyhma zakhidnoi tradytsii prava. [Roman law as an ideological paradigm of the Western tradition of law]. *Pravovyi chasopys Donbasu*. № 3 (64). 19-20. [in Ukrainian].
10. Andriievska, L.O. (2020). Vplyv rymського права na formuvannya pravovoi systemy yevropeiskyykh derzhav. [The influence of Roman law on the formation of the legal system of European states]. *Rymske pravo u svitli suchasnoi metodolohii humanitarnoho znannia: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (m. Khmelnytskyi, 29 travnia 2020 roku)*. 9-10. [in Ukrainian].
11. Pytsiuk, A. V. (2020). Vplyv rymського права na ukrainsku pravovu systemu. [The influence of Roman law on the Ukrainian legal system]. *Rymske pravo u svitli suchasnoi metodolohii humanitarnoho znannia: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (m. Khmelnytskyi, 29 travnia 2020 roku)*. 88-90. [in Ukrainian].
12. Kiedrova, N.A. (2007). Vplyv rymського права na suchasni pravovi systemy Yevropy. [The influence of Roman law on the modern legal systems of Europe]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vypusk 36. 264-268. [in Ukrainian].
13. Pidopryhora, O.A., Kharytonov, Ye.O. (2003). Rymske pravo. [Roman law]. 512. [in Ukrainian].
14. Derkach, Zh.V., Taron, V.V. (2005). Dovidnyk z kulturolohii. [Handbook of cultural studies]. 74. [in Ukrainian].
15. Volodkevich, V. (2004). Istoricheskaya obuslovlennost integratsii chastnogo prava v Evropeyskom Soyuze. [Historical conditionality of the integration of private law in the European Union]. *Ius Antiquum*. 13. Retrieved from: <http://www.dirittoestoria.it/iusantiquum/articles/Wolodkiewicz-Integrazione-diritto-privato-nella-Unione-Europea.htm> [in Russian].
16. Hrynko, S. D. (2010). Vykladannia rymського pryvatnogo prava v yurydychnykh navchalnykh zakladakh. [Teaching Roman private law in law schools]. *Universytetski naukovyi zapysk: nauk. chasop.* № 1 (33). 289-294. [in Ukrainian].
17. Savchyshkin, A.O. (2023). Vplyv rymського pryvatnogo prava na rozvytok suchasnoho tsyvilnoho prava. [The influence of Roman private law on the development of modern civil law]. *Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku yurydychnoi nauky, osvity ta tekhnolohii u XXI stolitti v doslidzhenniakh molodykh uchenykh*. 160-162. [in Ukrainian].
18. Trotska, A.I. (2017). Vidobrazhennia idei rymського права u vitchyzniani filozofsko-pravovii dumtsi. [Reflection of the ideas of Roman law in domestic philosophical and legal thought]. *Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk*. 12.00.12. 18. [in Ukrainian].
19. Vahanova, I.M. (2021). Rol i znachennia rymського pryvatnogo prava dlia rozvytku suchasnoho tsyvilnoho prava. [The role and significance of Roman private law for the development of modern civil law]. Retrieved from: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25256/1/Tezy__Vahanova_Hermanyia.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.53

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-19-22

Turchynov Kyrylo Oleksandrovykh,

Doctoral Candidate, West Ukrainian National University

kyryloturchynov@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-8620-8770

THE INSTITUTE OF LEGISLATIVE POWER IN UKRAINE DURING WAR

The scientific article explores the functioning of the legislative body, the Verkhovna Rada, in Ukraine amidst wartime conditions. It delves into the constitutional provisions that allow the parliament to operate even during martial law, highlighting the significance of legislative activity in upholding the national legal system. The study examines the procedural aspects of the Verkhovna Rada's work during wartime, emphasizing the role of parliamentary sessions and the adoption of laws, resolutions, and other acts. Furthermore, it analyzes key indicators such as the number of substantive issues on the agenda and the adoption of statements and appeals to foreign entities. The article discusses the challenges faced by the parliament, including the threat of physical harm to parliamentarians, and evaluates the effectiveness of legislative decision-making during wartime. Overall, it provides insights into how the institution of legislative power adapts and functions under extraordinary circumstances, contributing to a deeper understanding of the dynamics of governance in conflict situations.

Key words: legislative power, Verkhovna Rada, Martial Law, Constitutional provisions, Parliamentary sessions.

Турчинов К. О. ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Дана стаття досліджує функціонування законодавчого органу, Верховної Ради, в Україні в умовах воєнного часу. Вона розглядає конституційні положення, які дозволяють парламенту працювати навіть під час воєнного стану, підкреслюючи значення законодавчої діяльності для підтримки національної правової системи. Дослідження аналізує процедурні аспекти роботи Верховної Ради під час воєнного часу, наголошуючи на ролі парламентських сесій та прийнятті законів, постанов та інших актів. Крім того, вивчаються ключові показники, такі як кількість суттєвих питань на порядку денному та прийняття заяв і звернень до іноземних суб'єктів. У статті обговорюються виклики, з якими стикається парламент, включаючи загрозу фізичної шкоди для парламентаріїв, і оцінюється ефективність ухвалення законодавчих рішень під час воєнного стану. Загалом, стаття надає уявлення про те, як інститут законодавчої влади адаптується і функціонує в надзвичайних обставинах, сприяючи глибшому розумінню динаміки управління в умовах конфліктів.

Ключові слова: законодавча влада, Верховна Рада, воєнний стан, конституційні положення, парламентські сесії.

Introduction. The institution of legislative power is the cornerstone of the functioning of a democratic state, as it is through this institution that the will of the people is realized, laws regulating social relations are enacted, and oversight of the executive branch is ensured. In times of war, the role of the legislative body gains particular significance due to the need for rapid response to challenges, ensuring national security, and maintaining the stability of state governance.

Ukraine, facing large-scale aggression, must adapt its legislative process to new realities. The Verkhovna Rada of Ukraine, as the main legislative body, must not only pass laws that enhance defense capabilities and support the economy during wartime but also safeguard citizens' rights and freedoms, uphold democratic values, and facilitate Ukraine's further integration into the European community.

The analysis of recent research and publications highlights that the study of the legislative power in Ukraine and its activities under martial law is highly relevant. Various aspects of this topic are explored in the works of Nazarenko Ya., Omelchenko N., Pohorilka V., Shapoval V., Dobosh A., and other scholars.

The aim of this article is to investigate the functioning of Ukraine's legislative power during wartime, identify the main challenges and problems faced by the Verkhovna Rada, and outline the prospects for the development of the legislative process under crisis conditions. Analyzing the current state of legislative activity in Ukraine will allow for the assessment of the effectiveness of the decisions made and the development of recommendations for improving the work of the parliament under martial law.

Presentation of the main research material. According to the Constitution of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine can and must operate even under martial law. The fact is that Ukraine belongs to the continental law system, where the weight of regulatory governance through parliamentary acts (laws) is extraordinarily high. Article 92 of the Constitution of Ukraine specifies numerous areas (issues) that can only be regulated by laws passed by the parliament. Therefore, the absence of an effective parliament, even in times of war, would lead to significant difficulties for the entire national legal system [1].

Despite this, since the beginning of the full-scale invasion by the Russian Federation into Ukraine, the Verkhovna Rada has not ceased its work, adapting it to the conditions of martial law. The procedures for the operation of the Verkhovna Rada are defined by the Constitution of Ukraine and the Rules of Procedure of the

Verkhovna Rada of Ukraine (hereinafter referred to as the Rules of Procedure) (part five of Article 83 of the Basic Law of Ukraine).

According to the Constitution of Ukraine, the Verkhovna Rada operates in sessions (part one of Article 82). Regular sessions of the Verkhovna Rada of Ukraine begin on the first Tuesday of February and the first Tuesday of September each year. Extraordinary sessions of the Verkhovna Rada of Ukraine, with an agenda specified, are convened by the Chairperson of the Verkhovna Rada of Ukraine at the request of the President of Ukraine or at the request of no less than one-third of the People's Deputies of Ukraine from the constitutional composition of the Verkhovna Rada of Ukraine. In the event of the President of Ukraine issuing a decree on the imposition of martial law or a state of emergency in Ukraine or in certain parts thereof, the Verkhovna Rada of Ukraine shall convene for a meeting within two days without convocation (parts one, two, and three of Article 83) [1].

According to the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law," in the event of the President of Ukraine issuing a decree on the imposition of martial law in Ukraine or in certain parts thereof, the Verkhovna Rada of Ukraine shall convene for a meeting within two days without convocation and consider the issue of approving the President's decree on the imposition of martial law in Ukraine or in certain parts thereof in the manner established by the Constitution of Ukraine and the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine (part four of Article 5). The Verkhovna Rada of Ukraine, in the event of the imposition of martial law in Ukraine or in certain parts thereof, operates in session mode (part one of Article 12) [2].

According to part four of Article 11 of the Rules of Procedure, in the event of the imposition of martial law or a state of emergency in Ukraine, the Verkhovna Rada shall convene for an extraordinary session no later than within two days without convocation and shall operate until the martial law or state of emergency is lifted. The Chairperson of the Verkhovna Rada of Ukraine, or in their absence, the First Deputy or Deputy Chairperson of the Verkhovna Rada of Ukraine performing the duties of the Chairperson, determines the place and time of the Verkhovna Rada meeting, and members of parliament are urgently informed. Legislative work during wartime has undergone procedural and organizational changes, but it remains fundamentally based on the provisions of the Constitution of Ukraine and the Rules of Procedure.

Currently, certain issues regarding the organization of the work of the Verkhovna Rada of the ninth convocation under martial law are regulated by the Resolution of February 7, 2023, No. 2912-IX, according to which:

The Verkhovna Rada of the ninth convocation operates in the mode of a single plenary session that continues until the day of the termination or cancellation of martial law in Ukraine, but no later than the beginning of the next regular session of the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation;

The Chairperson of the Verkhovna Rada (the First Deputy or Deputy Chairperson of the Verkhovna Rada performing the duties of the Chairperson) announces a recess in the ongoing plenary session of the Verkhovna Rada of Ukraine (hereinafter referred to as the ongoing plenary session), determines the time and place of its continuation, and, if necessary, specifies the method of voting by the People's Deputies of Ukraine on the issue under consideration. This information is communicated to the Conciliation Council of deputy factions (deputy groups) in the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation (hereinafter referred to as the Conciliation Council);

To carry out legislative work, prepare and preliminarily consider issues within the competence of the Verkhovna Rada, and perform the oversight function of the Verkhovna Rada, meetings of committees (temporary special commissions, temporary investigative commissions) of the Verkhovna Rada are convened as necessary, including in the format of video conferences, during the recess of the ongoing plenary session;

The Chairperson of the Verkhovna Rada (the First Deputy or Deputy Chairperson of the Verkhovna Rada performing the duties of the Chairperson) convenes meetings of the Conciliation Council as necessary, as well as at the request of three deputy factions (deputy groups);

The draft agenda for each day after the recess of the ongoing plenary session is prepared by the Secretariat of the Verkhovna Rada of Ukraine and submitted for consideration and approval by the Conciliation Council, generally no later than five days before the day of the Conciliation Council meeting. The Conciliation Council meeting is generally held no later than two days before the continuation of the ongoing plenary session after the recess.

Proposals for amendments to the draft agenda for the day following the recess of the ongoing plenary session can be submitted by at least two deputy factions (deputy groups) in the Verkhovna Rada of Ukraine, which include the majority of People's Deputies of Ukraine from the constitutional composition of the Verkhovna Rada of Ukraine;

The duration of time allocated for considering the agenda items for each day after the recess of the ongoing plenary session is determined by the Conciliation Council;

The ongoing plenary session is interrupted by the presiding officer during an air raid alarm. The session resumes 15 minutes after the air raid alarm ends, except when the air raid alarm lasts for more than three consecutive hours [3].

All those present at the ongoing plenary session on the day after the recess are prohibited from disseminating information regarding the beginning, progress, and decisions made at the session earlier than one hour after the recess of the ongoing plenary session is announced.

According to Article 9 of the Rules of Procedure, sessions of the Verkhovna Rada consist of meetings of the Verkhovna Rada, meetings of committees, temporary investigative commissions, and temporary special commissions held during the period between plenary sessions, as well as the work of People's Deputies in deputy factions (deputy groups) and with voters (part four).

The main form of activity of the Verkhovna Rada is plenary sessions during sessions, which are regular gatherings of the People's Deputies of Ukraine of the respective convocation, conducted according to an established procedure at a specified time and place. At plenary sessions, issues within the authority of the Verkhovna Rada of Ukraine, as defined by the Constitution of Ukraine, are considered. Decisions on these issues are made by voting of the People's Deputies of Ukraine.

Under normal circumstances, the first and third weeks of each calendar month during a session are allocated for plenary sessions of the Verkhovna Rada. The second week is for work in committees, temporary special commissions, and temporary investigative commissions, and deputy factions (deputy groups). The fourth week is for People's Deputies to work with their constituents (part one of Article 19 of the Rules of Procedure).

However, during martial law, this rule does not apply. The Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation operates during the session in the mode of a single plenary session that continues until the day martial law in Ukraine is terminated or canceled, but no later than the start of the next regular session of the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation. For security reasons, the time and place of the session are determined by the Chairperson of the Verkhovna Rada and communicated to the People's Deputies of Ukraine [4].

According to Article 84 of the Constitution of Ukraine, sessions of the Verkhovna Rada are conducted openly; a closed session can be held by a decision of the majority of the constitutional composition of the Verkhovna Rada of Ukraine. Decisions of the Verkhovna Rada of Ukraine are made exclusively at its plenary sessions by voting, and voting at the sessions of the Verkhovna Rada of Ukraine is performed personally by the People's Deputy of Ukraine [1].

In accordance with the Basic Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine passes laws, resolutions, and other acts by a majority of its constitutional composition, except in cases provided for by the Constitution of Ukraine (Article 91). The constitutional composition of the Verkhovna Rada of Ukraine is 450 People's Deputies of Ukraine, who are elected on the basis of universal, equal, and direct suffrage by secret ballot for a term of five years (part one of Article 76).

According to Article 2 of the Rules of Procedure, the Verkhovna Rada holds sessions in the building of the Verkhovna Rada (Kyiv, 5 Hrushevsky Street). By a decision of the Verkhovna Rada, adopted by a majority of the People's Deputies of Ukraine from the constitutional composition of the Verkhovna Rada, its sessions can be held in another location. In cases provided for by part three of Article 83 of the Constitution of Ukraine, the Verkhovna Rada convenes for an extraordinary session at a location determined in accordance with part four of Article 11 of the Rules of Procedure. All sessions of the Verkhovna Rada of the tenth convocation, as well as all other sessions since February 24, 2022, have been closed. However, the location of their conduct has not changed, with all sessions being held in the building of the Verkhovna Rada of Ukraine [3].

According to the Constitution of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine can and must function even under martial law. Ukraine adheres to a continental legal system where parliamentary acts (laws) hold significant regulatory power. Article 92 of the Constitution of Ukraine stipulates numerous areas that can only be regulated through laws passed by the parliament. The absence of an effective parliament, even during wartime, would cause significant difficulties for the entire national legal system.

Despite the onset of the full-scale invasion by the Russian Federation, the Verkhovna Rada has not ceased its activities but adapted them to the conditions of martial law. The procedure for the Verkhovna Rada's work is determined by the Constitution of Ukraine and the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine (hereinafter referred to as the Rules) (part five of Article 83 of the Basic Law of Ukraine).

Under the Constitution of Ukraine, the Verkhovna Rada operates in sessions (part one of Article 82). Regular sessions of the Verkhovna Rada begin on the first Tuesday of February and the first Tuesday of September each year. Extraordinary sessions, with a specified agenda, are convened by the Chairperson of the Verkhovna Rada at the request of the President of Ukraine or at least one-third of the People's Deputies of Ukraine from the constitutional composition of the Verkhovna Rada. In the event of a declaration by the President of Ukraine regarding the introduction of martial or state of emergency in Ukraine or its specific localities, the Verkhovna Rada convenes within a two-day period without summons (parts one, two, and three of Article 83) [1].

According to the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law", if the President of Ukraine declares martial law in Ukraine or specific areas, the Verkhovna Rada convenes within two days without summons and considers the issue of approving the President's decree on introducing martial law in Ukraine or its specific areas in accordance with the procedure established by the Constitution of Ukraine and the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine (part four of Article 5). In the event of martial law, the Verkhovna Rada operates in session mode (part one of Article 12). Article 11, part four of the Rules states that in case of martial or state of emergency, the Verkhovna Rada convenes for an extraordinary session within two days without summons and works until the martial or state of emergency is canceled. The Chairperson of the Verkhovna Rada (or in their absence, the First Deputy or Deputy Chairperson) determines the time and place of the Verkhovna Rada meeting and promptly informs the People's Deputies [2].

For the illustration of the "substantive" load of plenary sessions, a special indicator such as the "number of substantive issues on the agenda" is highlighted. This refers to issues on which decisions were made at the final stage of consideration. Article 91 of the Constitution of Ukraine states that the Verkhovna Rada adopts laws, resolutions, and other acts by a majority of its constitutional composition, except in cases provided by the Constitution of Ukraine. Decisions of the Verkhovna Rada are acts, procedural, and other decisions recorded in the minutes of plenary sessions of the Verkhovna Rada. Acts of the Verkhovna Rada include laws, resolutions, declarations, appeals, and statements (Article 46 of the Rules). After discussing issues, the Verkhovna Rada makes decisions solely at its plenary sessions by a majority of votes of the People's Deputies from the constitutional composition of the Verkhovna Rada, except in cases provided by the Constitution of Ukraine and the Rules. Decisions of the Verkhovna Rada are made by open roll-call vote unless the Rules specify secret voting by ballot (parts one and two of Article 47) [1].

During the 10th session, the Verkhovna Rada considered 191 substantive issues. The infographics illustrate the monthly data. An important indicator in the work of the Verkhovna Rada during wartime is the number of statements, appeals, and calls to foreign states, organizations, and other entities. According to part four of Article 89 of the Rules, draft resolutions, declarations, appeals, and statements are submitted by People's Deputies. Article 138 of the Rules states that resolutions and other acts (resolutions, declarations, appeals, statements) of the Verkhovna Rada are adopted by a majority vote of the People's Deputies from its constitutional composition, except as provided by the Constitution of Ukraine, following the procedure for considering bills in the first reading and adopting them as a whole, unless the Verkhovna Rada decides otherwise [5].

These acts are signed and published by the Chairperson of the Verkhovna Rada of Ukraine. During the 10th session, the Verkhovna Rada adopted five such acts, including appeals to international organizations, parliamentary assemblies, governments, and parliaments of foreign states regarding illegal elections conducted by the Russian Federation on temporarily occupied territories; statements on the 10th anniversary of the beginning of Euromaidan and the Revolution of Dignity; a statement on the 90th anniversary of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine; an appeal to newly elected members of the Sejm and Senate of the Republic of Poland for continued cooperation between Ukraine and Poland; and an appeal to EU member states and institutions to support opening negotiations on Ukraine's EU membership.

From February 24, 2022, to June 30, 2023, the Verkhovna Rada adopted 50 such resolutions, and from early September 2022 to early February 2023, 16 statements and appeals.

The Verkhovna Rada has completed its third year of operation under the illegal invasion of the Russian Federation. The Parliament continued to work in a live (offline) mode in its usual premises in the center of the capital of Ukraine, despite the real threat of missile attacks and the physical destruction of parliamentarians. Despite martial law restrictions, the Verkhovna Rada of Ukraine has maintained its constitutional role as a forum for discussing and adopting laws critical for the nation's resilience and functioning during martial law. The number of legislative initiatives adopted without discussion has significantly decreased, with 31% of laws being approved without discussion compared to 69% in the previous period (February 24, 2022 – May 31, 2023) [3].

In conclusion, the mechanism of planning parliamentary work needs some improvement or adaptation to the current conditions. The activities of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine during this challenging period for Ukrainian parliamentarism are noteworthy. Parliamentary committees have adapted to the challenges of martial law, continuing to perform their constitutional functions at a high level. Online meetings and the support of international partners have allowed the committees to involve a wide range of stakeholders in their work, despite regime restrictions. The growth rate of subscribers and views on the Parliament's official social media pages has significantly decreased or shown a negative trend, related to the general national decline in trust in all state institutions. Therefore, the Verkhovna Rada's intention to transition to planned work on improving its external communications and adopt a Communication Strategy is welcome. The Verkhovna Rada of Ukraine, recognizing the public's demand for transparency, continues to seek ways to involve media and the public more in its activities.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (2013): ofits. tekst. Kyiv: KM [in Ukrainian]
2. Pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy № 389-VIII vid 12.05.2015. [Legal regime of Martial Law: Law of Ukraine]. Retrieved from https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Правовий_режим_воєнного_стану [in Ukrainian]
3. Parlament v umovakh viiny: pryklad Ukrainy [Parliament in Times of War: The Case of Ukraine]. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74995.pdf> [in Ukrainian]
4. Kyrychenko, Yu. Ukrainyskiy parlament pid chas viiny [The Ukrainian Parliament During War]. Retrieved from <https://pravo.org.ua/blogs/ukr/> [in Ukrainian]
5. Lehitymnist ukrainskoi vlady v umovakh nemozhlyvosti provedennia vyboriv [The Legitimacy of Ukrainian Government in the Absence of Election Possibility]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3871187-legitimnist-ukrainskoi-vladi-v-umovah-nemozhlivosti-provedenna-viboriv.html> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 342.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-23-27

Поляруш Світлана Іванівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
sv_polyarush@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1157-3248

ПРОТИДІЯ ГЕНДЕРНІЙ ДИСКРИМІНАЦІЇ: ЗДОБУТКИ ТА ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ

Стаття є спробою дати характеристику стану протидії дискримінаційним проявам щодо жіноцтва в Україні за останні роки. Наведено низку міжнародних та українських нормативно-правових актів, покликаних встановити основні принципи протидії та попередження гендерної дискримінації. Продемонстровано приклади дотримання гендерних квот у депутатському корпусі Верховної Ради України за Виборчим кодексом і у органах місцевого самоврядування. Зроблене порівняння із рівнем представництва жіноцтва у парламентах ЄС. Зосереджено увагу на гендерному балансі у виробничій сфері. Встановлено, що кількість жінок-керівників і жінок-підприємниць в Україні постійно збільшується і може за декілька років досягнути рівня, який встановлений ЄС у спеціальній Директиві. Така тенденція обумовлена також проблемами, що породила війна. Здійснено характеристику стану гендерного паритету у сфері трудових відносин та зроблено висновки щодо зламу стереотипів стосовно „чоловічих” і „жіночих” професій. Підкреслено, що на сучасному етапі розвитку суспільства гендерна дискримінація набуває прихованих форм, переважаючи у побутовій сфері і проявляючись переважно у психологічному насильстві. Особливо це стосується мережі Інтернет. У статті розкрито зміст нових форм сексизму (бодішеймінг, лукізм, фетшеймінг, слатшеймінг, газлайтинг, сталкінг, менспредінг, менсплейнінг) і наголошено на необхідності правопросвітницької роботи серед населення. Відмічено, що поряд із цим необхідно посилювати відповідальність за гендерну дискримінацію. Вказано на визначену в окремих законах цивільно-правову відповідальність, кримінальну відповідальність та за окремі різновиди дискримінації адміністративну відповідальність. Запропоновано доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення статтею про відповідальність за гендерну дискримінацію у вигляді високих штрафів і громадських робіт.

Ключові слова: гендерний баланс, гендерна дискримінація, сексизм, державне регулювання гендерної рівності, адміністративна відповідальність за сексизм.

Poliarush S. COMBATING GENDER DISCRIMINATION: ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS IN UKRAINE

The article attempts to characterize the state of countering discriminatory manifestations against women in Ukraine in recent years. A number of international and Ukrainian legal acts designed to consolidate the main principles of combating and preventing gender discrimination are presented. Examples of compliance with gender quotas in the parliamentary corps of the Verkhovna Rada of Ukraine in accordance with the Election Code and in local self-government bodies were demonstrated. A comparison was made with the level of representation of women in the EU parliaments. The focus is on gender balance in the manufacturing sector. It has been established that the number of female managers and female entrepreneurs in Ukraine is constantly growing and in a few years may reach the level set by the EU in a special Directive. This trend is also due to the problems caused by the war. A characterization of the state of gender parity in the field of labor relations was carried out and conclusions were drawn regarding the breaking of stereotypes regarding "male" and "female" professions. It is emphasized that at the current stage of the development of society, gender discrimination takes on hidden forms, prevailing in the domestic sphere and manifesting itself mainly in psychological violence. This especially applies to the Internet. The article reveals the content of new forms of sexism (body shaming, looksism, fat shaming, slat-shaming, gaslighting, stalking, manspreading, mansplaining) and emphasizes the need for legal education work among the population. It was noted that, along with this, it is necessary to strengthen responsibility for gender discrimination. The civil liability, criminal liability and administrative liability for certain types of discrimination are specified in separate laws. It is proposed to supplement the Code of Ukraine on Administrative Offenses with an article on liability for gender discrimination in the form of heavy fines and community service.

Key words: gender balance, gender discrimination, sexism, state regulation of gender equality, administrative responsibility for sexism.

Постановка проблеми. Явище дискримінації притаманне багатьом суспільствам і пов'язане воно із прадавнім сприйняттям людьми одне одного за ознакою „свій-чужий”. Постійно з'являються нові типи дискримінації, з якими держави і громадянське суспільство мають боротися. Так, Уповноважений Верховної Ради з прав людини Д. Лубінець констатував, що „незважаючи на численні інформаційно-просвітницькі кампанії, висвітлення матеріалів про жінок у медіапросторі залишається досить стереотипним та дискримінаційним. Об'єктами сексистських висловлювань, дискримінаційної реклами, коментарів щодо зовнішності та об'єктивізації здебільшого стають жінки” [1]. У дослідженні Інституту масової інформації, що проводилося у вересні 2023 р. зазначається, що 48% українських онлайн-медіа у своїх текстах вживають

Випуск 16. 2024

висловлювання, що розцінюються як сексизм та дискримінація за гендерною ознакою [2]. Засоби масової інформації є відзеркаленням суспільства, а наше суспільство дуже консервативне у питаннях дотримання гендерного балансу навіть у публічних сферах життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами гендерної дискримінації та шляхів встановлення гендерного балансу займаються і психологи, і соціологи, і політологи, і економісти, і історики, і юристи. Серед нещодавніх публікацій варто назвати роботи таких авторів, як: О. Балинської, Г. Бондар, І. Грицай, В. Гудій, З. Добош, Р. Дудник, І. Зіноватної, Н. Камінської, М. Клименко, Г. Конціцької, Т. Красюк, Г. Лук'янової, Л. Наливайко, Л. Марценюк, Т. Марценюк, Д. Михайлюнок, Д. Пашко, О. Перунової, Н. Романової, І. Словської, В. Титової, І. Тукаленко, О. Уварової, С. Чернявського та інших. 17 червня 2022 р. на базі Львівського державного університету внутрішніх справ відбувся науковий форум „Права людини та гендерна рівність під час воєнних дій на території України”, учасники якого змогли висловити свої думки з приводу особливостей проявів гендерної дискримінації та протидії їй в умовах воєнного стану. Крім того, у 2023 р. були проведені науково-практична конференція „Реалізація гендерної політики в умовах суспільних трансформацій” (м. Черкаси), постійно діючий семінар „Гендерні студії: міждисциплінарні дослідження актуальних проблем соціальних відносин” (м. Львів). Протягом першої половини 2024 р. відбулися міжнародні конференції на базі Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана „Забезпечення гендерної рівності та інклюзії в академічному середовищі” та на базі Національної академії Державної прикордонної служби України „Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку сектору безпеки і оборони: стан, проблеми, перспективи”. І цей перелік не повний. Під час вказаних заходів були підведені своєрідні підсумки державної реалізації гендерного балансу і сформовані подальші напрямки досягнення гендерного паритету.

Метою статті є вивчення стану гендерного балансу в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ст. 5 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 р, а ратифікована Україною у 1980 р., зазначено: „Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів з метою змінити соціальні та культурні моделі поведінки чоловіків і жінок для досягнення викоренення забобонів, звичаїв та всіх інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї із статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок” [3]. У ст. 1 дається визначення поняттю „дискримінація щодо жінок” – будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі. Норми Конвенції (ст. 6-16) охоплюють різні сфери життя жінок і встановлюють принципи рівноправності, недискримінації й відповідальності держави. У даному міжнародному договорі підкреслюється важливість подолання бар'єрів для встановлення рівноправності жінок і чоловіків у політичному та суспільному житті.

20 червня 2022 р. Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, де у ст. 4 зазначено, що держави зобов'язуються вживати необхідних законодавчих та інших заходів для підтримки та захисту права кожного, особливо жінок, на те, щоб жити без насильства як в публічній, так і в приватній сферах [4].

Українська держава проводить досить великий обсяг нормотворчої та правопросвітницької роботи у сфері встановлення гендерного балансу. Так, були ухвалені у 2005 р. Закон „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, у 2012 р. – Закон „Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні”, у 2017 р. – Закон „Про запобігання та протидію домашньому насильству”. У червні 2017 р. введено посаду Урядового уповноваженого з питань гендерної політики. Попри війну, у серпні 2022 р. Кабінет Міністрів України схвалив „Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року” та затвердив операційний план з її реалізації на 2022–2024 рр. Крім того, у вересні 2023 р. урядом була прийнята Національна стратегія подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023-2025 роки [5]. У січні 2024 р. розпочала свою роботу Рада з прав людини, гендерної рівності та різноманіття при Міністерстві закордонних справ України. Основне питання порядку денного – повернення дітей, військовополонених та цивільних заручників, захоплених РФ. Практичні наслідки втілення у життя законодавства по забезпеченню гендерної рівності досить ґрунтовно висвітлені у праці Л. Наливайко та Л. Марценюк [6].

В Україні прослідковується процес послідовного залучення жінок до роботи у Верховній Раді. Так, у парламенті, обраному у 2007 році, кількість жінок становила 8,02%, у 2012 році – 9,66%, а у 2014 році – 11,37%, а у 2019 році – 21,04% [7].

Для забезпечення сталої кількості жінок у парламенті, Верховна Рада України у ч. 12 ст. 154 Виборчого кодексу зафіксувала: „Під час формування загальнодержавного та регіональних виборчих списків партія повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі)” [8]. Враховуючи норму ч. 7 ст. 154, де зазначено, що загальнодержавний виборчий список партії повинен складатися не більше ніж із 450 кандидатів у депутати, цілком слушно стверджувати, що вперше в Україні

на законодавчому рівні встановлено 40 % квоту на жіноче та чоловіче представництво в парламенті. І це значне досягнення в політичній сфері щодо гендерної рівності.

Порівнюючи гендерну квоту, зафіксовану у Виборчому кодексі України, із світовими показниками, мусимо констатувати, що лише у деяких Європейських країнах кількість жінок у парламенті досягла відмітки 40 %: у Швеції (47%), в Іспанії (44%), у Швейцарії (41,5%), у Норвегії (41,4%), у Бельгії (40,7%), у Португалії та Македонії (40%) [9].

Торкаючись питання дотримання гендерного балансу в органах місцевого самоврядування, необхідно констатувати, що рівень представництва жіноцтва, особливо у сільських радах, завжди був високий – 70–80%. Проте, в обласних радах працює лише 15% депутаток [9]. Тобто, гендерний баланс порушується в межах районних та обласних рад, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Варто наголосити на змінах статусу жінок у виробничій сфері. Так, за Директивою 2022/2381 Європейського парламенту та Ради від 23.11.2022 р. про покращення гендерного балансу серед директорів/ок компаній, зареєстрованих на біржі, та відповідні заходи, вирішено до 30 червня 2026 р. досягти дві мети, зокрема, представники/ці недостатньо представлені статі мають займати: 1) щонайменше 40 % посад невиконавчого директора/ки; 2) принаймні 33 % усіх посад директорів/ок, включаючи як виконавчих, так і не виконавчих [10, с. 36].

За даними 2021 р. жінки склали майже половину працюючого населення України, однак вони обіймали найвищі посади на 27 % підприємств. Склалася закономірність, за якою, частка керівниць зменшується зі зростанням розміру підприємства. Є виняткові сфери, де жінки-керівники складають конкуренцію чоловікам: освіта, медицина, держуправління й адміністративне обслуговування, а також інформаційні технології (ІТ) [11].

Однак, війна вносить свої корективи. Протягом 2022–2023 рр. більше половини новостворених ФОП зареєстровані жінками, а кількість керівників підприємств зросла до 31 % [12].

У той же час, вчені вказують на посилення гендерних диспропорцій, що стали результатом воєнних дій на території України. Ускладнення вирішення побутових питань примушує жінок відмовлятися від кар'єрного зростання, а на перше місце висувати проблему виживання власних домогосподарств [13].

Говорячи про гендерну рівність у сфері трудових відносин, зазначимо, що держава запровадила і тут цілу низку змін. Зокрема, у 2017 р. втратив чинність Наказ Міністерства охорони здоров'я № 256 від 29.12.93 р. (крім глави 3 розділу І) „Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок”; встановлений єдиний для обох статей вік виходу на пенсію – 60 років. Внесені зміни до ст. 179 Кодексу законів про працю України, за якими за бажанням матері або батька дитини одному з них надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку з виплатою за ці періоди допомоги відповідно до законодавства, а підприємства можуть за рахунок власних коштів частково оплачувати таку відпустку більшої тривалості. Закон України „Про відпустки” доповнено ст. 19-1, якою надається одноразова оплачувана відпустка тривалістю до 14 календарних днів чоловікам, які знаходяться у зареєстрованому чи у фактичному шлюбі із жінкою, яка народила дитину [14]. У ст. 24-1 Закону України „Про рекламу” забороняється в рекламі про вакансії (прийом на роботу) висувати вимоги, в тому числі, за ознаками статі.

Вказані вище зміни є свідченням поступового встановлення гендерної рівності у трудовій сфері через витіснення стереотипів про „чоловічі” і „жіночі” професії. Період запровадження воєнного стану вніс певні корективи. За даними статистики 72 % серед осіб зі статусом безробітних – жінки. Крім того, жінки вступають до лав Збройних Сил України. Загальна кількість жінок, які працюють і служать у Збройних Силах України, станом на 2024 р. становить понад 62 тисячі (у 2014 р. – 49 тис.) [15].

Як бачимо, в Україні прослідковується позитивна тенденція посилення державного впливу на процес попередження і протидії дискримінаційним проявам у гендерній сфері в публічному просторі.

Однак, сама гендерна дискримінація набуває завуальованих (непрямих) форм, і у нашому суспільстві вона проявляється на побутовому рівні. Тож саме правопросвітницька робота набуває першочергового значення для коректування поглядів на дискримінацію у соціумі.

У контексті сказаного, доречно зауважити, що за останнє десятиліття з'явилися нові різновиди гендерної дискримінації (сексизму): бодішеймінг, лукізм, фетшеймінг, слатшеймінг, газлайтинг, сталкінг, менспредінг, менслейнінг. Бодішеймінг - явище, що характеризується негативним ставленням до власного тіла або тіла інших людей на основі їх зовнішнього вигляду. Його різновидом є фетшеймінг – критика та глузування з людини, яка має надмірну вагу, за її масу тіла чи харчові звички. Лукізм – дискримінація людини за те, що вона не відповідає ustalеним у суспільстві стандартам, або просто не сподобалась. Слатшеймінг — „навішування ярликів”, осуд жінок і дівчат за їхню сексуальну активність, або ж вигляд чи поведінку. Газлайтинг – форма психологічного насильства, спрямована на заниження самооцінки особи для того, щоб переконати її в тому, що вона сходить з розуму. Сталкінг – нав'язливе переслідування особи у житті та онлайн, настирливе вимагання її уваги. Менспредінг – практика, при якій чоловік (зазвичай в громадському транспорті) приймає сидячу позу з широко розставленими ногами, таким чином займаючи сусіднє місце або місця, чим ставить інших людей у незручне становище. Менслейнінг - сексистська манера пояснювати щось у поблагливій, самовпевненій, помилковій або спрощеній формі, яку переважно

застосовують чоловіки у спілкуванні із жінками. Ще можна назвати засудження жінок, які свідомо відмовляються від народження дітей і продовження роду (чайлдфрі).

Наведений нами перелік різновидів гендерної дискримінації є неповним. Переважна більшість з названих видів дискримінації становить групу проявів психологічного насильства. Частина з них акцентує увагу на неординарній зовнішності людини, переважно, жінок. Частина базується на специфіці характеру самого кривдника. Особливо „розквітлі” більшість гендерних дискримінаційних проявів у мережі Інтернет. Підкреслимо, що вказані негативні прояви побутують саме у повсякденному житті українців.

І тут просвітницької роботи недостатньо. Необхідно посилювати відповідальність за дискримінаційні діяння.

У ст. 23 Закону України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок” та у ст. 15 Закону України „Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні” передбачена цивільно-правова відповідальність за дискримінацію, у тому числі і гендерну.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП) ст. 39-1, 174-2, 174-4, 174-5 зазначена адміністративна відповідальність за окремі види дискримінації (насильство у сім’ї, булінг, мобінг) та не виключається можливість направлення судом правопорушника на проходження програми для особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі.

У Кримінальному кодексі України ст. 161 та 300 передбачають кримінальну відповідальність за дискримінаційні дії.

Думається, що КУпАП необхідно доповнити статтями про відповідальність за гендерну дискримінацію, вказавши конкретні її різновиди. І санкції повинні бути не лише штрафними. Тим більше, що у окремих країнах світу (Німеччина, США) вже є досвід унормування вказаної проблеми.

Висновки. Підсумовуючи викладений вище матеріал, варто констатувати, що держава стоїть на твердій позиції впровадження гендерного балансу у всіх сферах суспільного життя. Для цього постійно відбувається удосконалення антидискримінаційного законодавства і створюються спеціальні інституції, що мають на меті допомагати впроваджувати в життя принципи гендерної рівності.

У той же час, самі гендерні дискримінаційні прояви трансформуються, робляться більш завуальованими, що ускладнює боротьбу з ними. На нашу думку необхідно внести у Кодекс України про адміністративні правопорушення спеціальні статті, що чітко встановлюватимуть різновиди сексизму, у тому числі, на побутовому рівні, і визначатимуть відповідальність у вигляді високих штрафів і громадських робіт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Омбудсман закликає уникати стереотипів та дискримінації жінок. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-zaklikaye-unikati-sterootipiv-ta-diskriminaciyi-zhinok
2. Машкова Я. Фантазії про сідниці. Майже половина українських онлайн-медіа вдається до сексизму та дискримінації – дослідження ІМІ. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/-i55773>
3. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
- 4 Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) прийнята Радою Європи 11.05.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
5. Про схвалення Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.2023 р. № 815-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-%D1%80#Text>
6. Наливайко Л.Р., Марценюк Л.В. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. URL: <https://crust.ust.edu.ua/items/ee642dc4-63e2-4e35-a664-2c96edeb38bc>
7. Глушенко В. Впровадження гендерних квот – це тимчасовий захід для залучення жінок до політичного життя країни. URL: <https://www.cvk.gov.ua/zmi-pro-tsvk/vprovadzheniya-gendernih-kvot-tse-timchasoviy-zahid-dlya-zaluchennya-zhinok-do-politichnogo-zhittya-krayini-viktoriya-glushhenko.html>
8. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
9. Скільки депутатів-жінок у парламентах світу. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2020/02/12/infografika/polityka/skilky-deputativ-zhinok-parlamentax-svitu>
10. Стандарти ЄС в сфері економічної самостійності жінок і розвитку жіночого підприємництва та національні гарантії, передбачені законодавством України. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2024/01/Економічна-спроможність-жінок.pdf>
11. Ткаченко Я. Гендерна рівність: жінки, які керують. URL: <https://voxukraine.org/genderna-rivnist-zhinky-yaki-keruyut>
12. Собенко Н. Понад половину нових ФОПів в Україні відкрили жінки – Опендатабот. URL: <https://suspline.media/621023-ponad-polovinu-novih-fopiv-v-ukraini-u-2023-roci-vidkrili-zinki-opendatabot/>
13. Прокопій Д. Гендерні диспропорції в Україні під час війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderni-dysproportsiyi-v-ukrayini-pid-chas-viyny>

14. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>

15. Богданьок О. Понад 45 тисяч військовослужбовиць. В Україні зростає число жінок у ЗСУ. URL: <https://suspilne.media/701262-ponad-45-tisac-vijskovosluzbovic-v-ukraini-zrostaє-cislo-zinok-u-zsu/>

REFERENCES:

1. Ombudsman zaklykaie unykaty stereotypiv ta dyskryminatsii zhinok. (2023). [The Ombudsman calls for avoiding stereotypes and discrimination against women]. Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. Retrieved from: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-zaklykaie-unykati-stereotypiv-ta-diskriminatsii-zhinok [in Ukrainian].

2. Mashkova, Ya. (2023). Fantazii pro sidnytsi. Maizhe polovyna ukrainskykh onlain-media vdaietsia do seksyzmu ta dyskryminatsii – doslidzhennia IMI. [Fantasies about buttocks. Almost half of Ukrainian online media engage in sexism and discrimination - IMI study]. Instytut masovoi informatsii. Retrieved from: <https://imi.org.ua/monitorings/-i55773> [in Ukrainian].

3. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok. (1979, December 18). [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text [in Ukrainian].

4. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavyschchamy (Stambulska konventsiiia). (2011, May 11). [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text [in Ukrainian].

5. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii podolannia hendernoho rozryvu v oplati pratsi na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii na 2023-2025 roky. (2023, September 15). [On the approval of the National strategy for overcoming the gender pay gap for the period up to 2030 and the approval of the operational plan of measures for its implementation for 2023-2025]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 815-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

6. Nalyvaik, L.R., Martseniuk, L.V. (2022). Prava zhinok ta henderna rivnist v Ukraini: problemy teorii ta praktyky. [Womens rights and gender equality in Ukraine: problems of theory and practice]. Retrieved from: <https://crust.ust.edu.ua/items/ee642dc4-63e2-4e35-a664-2c96edeb38bc> [in Ukrainian].

7. Hlushchenko, V. (2020). Vprovadzhennia hendernykh kvot – tse tymchasovi zakhid dlia zaluchennia zhinok do politychnoho zhyttia krainy. [The implementation of gender quotas is a temporary measure to involve women in the political life of the country]. Tsentralna vyborcha komisiia. Retrieved from: <https://www.cvk.gov.ua/zmi-pro-tsvk/vprovadzhennya-gendernih-kvot-tse-timchasovi-y-zahid-dlya-zaluchennya-zhinok-do-politichnogo-zhyttia-krayini-viktoriya-glushhenko.html> [in Ukrainian].

8. Vyborchyi kodeks Ukrainy. (2019, December 19). [Election Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 396-IKh. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> [in Ukrainian].

9. Skilky deputativ-zhinok u parlamentakh svitu. (2020). [How many women deputies are in the parliaments of the world]. Slovo i dilo. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2020/02/12/infografika/polityka/skilky-deputativ-zhinok-parlamentax-svitu> [in Ukrainian].

10. Standarty YeS v sferi ekonomichnoi samostiynosti zhinok i rozvytku zhinochoho pidpriemnytstva ta natsionalni harantii, peredbacheni zakonodavstvom Ukrainy. (2024). [EU standards in the field of economic independence of women and the development of womens entrepreneurship and national guarantees provided by the legislation of Ukraine]. Retrieved from: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2024/01/Ekonomichna-spromozhnist-zhinok.pdf> [in Ukrainian].

11. Tkachenko, Ya. (2021). Henderna rivnist: zhinky, yaki keruiut. [Gender equality: women who lead]. *Voks Ukraina*. Retrieved from: <https://voxukraine.org/genderna-rivnist-zhinky-yaki-keruyut> [in Ukrainian].

12. Sobenko, N. (2023). Ponad polovynu novykh FOPiv v Ukraini vidkryly zhinky – Opendatabot. [More than half of new FOPs in Ukraine were opened by women - Opendatabot]. *Cuspilne novyny*. Retrieved from: <https://suspilne.media/621023-ponad-polovinu-novih-fopiv-v-ukraini-u-2023-roci-vidkrili-zinki-opendatabot/> [in Ukrainian].

13. Prokopii, D. (2023). Henderni dysproporsii v Ukraini pid chas viiny. [Gender disparities in Ukraine during the war]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzen. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderni-dysproporsiiyi-v-ukrayini-pid-chas-viiny> [in Ukrainian].

14. Pro vidpustky. (1996, November 15). [On vacations]. Zakon Ukrainy № 504/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

15. Bohdanok, O. (2024). Ponad 45 tysiach viiskovosluzhbovyts. V Ukraini zrostaie chyslo zhinok u ZSU. [More than 45,000 female military personnel. In Ukraine, the number of women in the Armed Forces is increasing]. *Suspilne novyny*. Retrieved from: <https://suspilne.media/701262-ponad-45-tisac-vijskovosluzbovic-v-ukraini-zrostaє-cislo-zinok-u-zsu/> [in Ukrainian].

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; СІМЕЙНЕ ПРАВО; ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 347.736

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-28-33

Кравчук Петро Юрійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права Європейського університету

petro.kravchuk@e-u.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-4246-974X

Єфремов Андрій Олександрович,

здобувач третього рівня освіти кафедри права Європейського університету

andrey.yefrem@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-1517-3723

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

У статті з'ясовано, що інформаційні портали та різні судово-юридичні ресурси відіграють важливу роль у забезпеченні сталості та єдності судової практики у справах про банкрутство в Україні. Встановлено, що регулярним публікаціям аналізів судової практики, правових позицій Верховного Суду та детальних розглядів процесуальних питань, юристи та суди отримують необхідну інформаційну підтримку для правильного застосування законодавства. Охарактеризовано Кодекс України з процедур банкрутства (КУПБ), який є ключовим документом, який регулює провадження у справах про банкрутство, встановлюючи правові, економічні та організаційні засади відновлення платоспроможності боржника або його ліквідації. Доведено, що поєднання законодавчої бази та аналітичної підтримки сприяє ефективному функціонуванню судової системи у справах про банкрутство. З'ясовано, що для забезпечення провадження у справі про банкрутство необхідні: заява про банкрутство; запровадження мораторію; залучення арбітражного керуючого; план санації; ліквідаційна процедура; контроль за виконанням зобов'язань; продаж майна боржника. Наведено характеристику основних методів, що застосовуються в процесі банкрутства, включають: процедури щодо боржника: наглядова процедура, санація (реструктуризація), ліквідаційна процедура; процедури щодо кредиторів: кредиторські комітети, подача вимог; судові процедури: порушення справи про банкрутство, прийняття рішень, розгляд спорів; фінансовий контроль та аудит: аудиторські перевірки, фінансовий моніторинг; правове регулювання та нормативна база: законодавство про банкрутство, судова практика; міжнародні аспекти: міжнародне право та договори, співпраця з іноземними кредиторами. Доведено, що всі методи забезпечують комплексний підхід до розгляду справ про банкрутство, враховуючи інтереси як боржників, так і кредиторів, а також сприяють відновленню економічної стабільності.

Ключові слова: арбітражний керуючий, банкрутство, ліквідаційна процедура, наглядова процедура, санація (реструктуризація).

Kravchuk P., Yefremov A. APPLICATION OF METHODS TO ENSURE BANKRUPTCY PROCEEDINGS

The article elucidates that information portals and various judicial-legal resources play a crucial role in ensuring the consistency and unity of judicial practice in bankruptcy cases in Ukraine. It has been established that through the regular publication of analyses of judicial practices, legal positions of the Supreme Court, and detailed reviews of procedural issues, lawyers and courts receive the necessary informational support for the correct application of legislation. The Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures (CUBP) is characterized as the key document regulating bankruptcy proceedings, establishing the legal, economic, and organizational foundations for the restoration of the debtor's solvency or its liquidation. It is proven that the combination of legislative framework and analytical support contributes to the effective functioning of the judicial system in bankruptcy cases. It has been found that to ensure bankruptcy proceedings, the following are necessary: a bankruptcy petition; the imposition of a moratorium; the involvement of an arbitration manager; a rehabilitation plan; a liquidation procedure; monitoring the fulfillment of obligations; the sale of the debtor's property. A description of the main methods used in the bankruptcy process is provided, including procedures regarding the debtor: supervisory procedure, rehabilitation (restructuring), liquidation procedure; procedures regarding creditors: creditors' committees, submission of claims; judicial procedures: initiation of bankruptcy cases, decision-making, dispute resolution; financial control and audit: audit checks, financial monitoring; legal regulation and regulatory framework: bankruptcy legislation, judicial practice; international aspects: international law and treaties, cooperation with foreign creditors. It is demonstrated that all methods ensure a comprehensive approach to bankruptcy case review, considering the interests of both debtors and creditors, and contribute to the restoration of economic stability.

Key words: arbitration manager, bankruptcy, liquidation procedure, supervisory procedure, rehabilitation (restructuring).

Постановка проблеми. Сучасна економіка України стикається з численними викликами, такими як економічні кризи, політична нестабільність, збройний конфлікт на сході країни, а також наслідки пандемії COVID-19. Всі ці фактори призводять до зростання кількості підприємств, які не здатні виконувати свої фінансові зобов'язання. У таких умовах ефективне правове регулювання процедур банкрутства стає важливим інструментом для забезпечення фінансової стабільності та відновлення економічної діяльності.

Процедури банкрутства повинні забезпечувати баланс між інтересами кредиторів, які прагнуть повернути свої кошти, та боржників, які можуть мати можливість відновити свою платоспроможність. Дослідження методів забезпечення провадження у справах про банкрутство допомагає визначити, наскільки ефективно законодавство захищає права обох сторін і чи відповідає воно міжнародним стандартам.

Законодавча база України щодо банкрутства постійно оновлюється, і важливо проводити наукові дослідження для аналізу її ефективності та відповідності реальним економічним умовам. Вивчення застосування методів забезпечення провадження у справах про банкрутство допомагає виявити прогалини та недоліки у чинному законодавстві та запропонувати шляхи його вдосконалення.

Чіткі та прозорі процедури банкрутства є важливим фактором для підвищення інвестиційної привабливості країни. Інвестори віддають перевагу юрисдикціям, де існують ефективні механізми захисту їхніх інтересів у разі неплатоспроможності контрагентів. Дослідження в цій галузі сприяють формуванню позитивного інвестиційного клімату в Україні.

Україна активно інтегрується у міжнародне співтовариство, зокрема через підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Дослідження методів забезпечення провадження у справах про банкрутство дозволяє аналізувати, наскільки українське законодавство відповідає європейським стандартам та кращим міжнародним практикам, що є важливим для гармонізації національного законодавства з нормами ЄС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Активна увага науковців, практиків та законодавців зосереджена на проблематиці, що пов'язана з різними аспектами процедур банкрутства, правовим регулюванням, а також залишаються цікавими практичні питання застосування цих процедур.

Варто зазначити, що багато досліджень зосереджені на аналізі нового законодавства, його ефективності, прогалин та шляхів удосконалення, зокрема аналізі Кодексу України з процедур банкрутства. Збільшується кількість публікацій, які порівнюють українські процедури банкрутства з міжнародними стандартами, зокрема законодавством ЄС та США. Також досліджуються практичні аспекти застосування законодавства, проблеми, з якими стикаються арбітражні керуючі, судді та інші учасники процесу.

Деякі автори аналізують запровадження мораторію як один з ключових інструментів у процедурах банкрутства та обговорюють його вплив на баланс інтересів кредиторів та боржника, ефективність у запобіганні деструктивним діям щодо майна боржника та можливі вдосконалення цього механізму [4].

Однією з популярних тем досліджень є роль арбітражних керуючих, зокрема розглядаються питання професійної підготовки, етичних стандартів, відповідальності та прав арбітражних керуючих. Особлива увага приділяється їхній ролі у забезпеченні прозорості та ефективності процедур банкрутства [6].

Дослідження вчених підкреслюють важливість плану санації як інструменту для відновлення платоспроможності підприємств. Вчені аналізують методи розробки та затвердження плану санації, роль комітету кредиторів у цьому процесі та реальні кейси успішної санації [3; 4; 6]. Важливим аспектом є дослідження ліквідаційних процедур, зокрема, ефективність продажу майна на відкритих торгах, механізми контролю за справедливим розподілом виручених коштів та захист інтересів кредиторів під час ліквідації.

Публікації, які охоплюють тему застосування методів для забезпечення провадження у справі про банкрутство в Україні: детальний аналіз рішень, що формують судову практику у справах про банкрутство [2]; аналіз правових висновків Верховного Суду щодо застосування позовної давності в контексті процедур банкрутства [3]; огляд правових позицій та рішень Верховного Суду щодо процедур банкрутства [7; 8]. Такі дослідження сприяють вдосконаленню законодавчої бази та підвищенню ефективності процедур банкрутства в Україні.

Надзвичайно актуальним в умовах економічних реформ та інтеграції до європейського правового простору залишається аналіз діючого законодавства України щодо банкрутства та визначення основних проблем та недоліків у його застосуванні. Так, автори у своїй публікації описують основні нормативно-правові акти, що регулюють процедуру банкрутства в Україні, включаючи Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», детально описують всі етапи процедури банкрутства – від ініціювання справи до завершення процесу, виділяють ключові проблеми, зокрема недостатню деталізацію законодавства, затяжні процедури, корупційні ризики та низький рівень професійної підготовки осіб, які займаються питаннями банкрутства [10].

Мета статті – аналіз нормативно-правових, економічних та управлінських аспектів процесу банкрутства, а також оцінка ефективності різних методів та інструментів, що застосовуються для забезпечення успішного завершення процедур банкрутства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Провадження у справі про банкрутство є комплексним процесом, який вимагає застосування різних методів для забезпечення ефективного та справедливого розгляду.

Забезпеченню сталості та єдності судової практики у справах про банкрутство сприяє інформаційний портал «Юридичний Факт», на якому постійно оприлюднюється:

- аналіз застосування методів для забезпечення провадження у справах про банкрутство в Україні, зосереджені на судовій практиці та правових позиціях Верховного Суду;
- огляд правових позицій Верховного Суду щодо застосування положень Кодексу України з процедур банкрутства, в тому числі й правові висновки, які робить Верховний Суд для уніфікації судової практики;
- порядок розгляду спорів, відкриття провадження у справі про банкрутство, визнання недійсними правочинів боржника та інші процесуальні питання [7].

Також різні судово-юридичні газети публікують судову практику, що описує актуальні позиції профільної судової палати КГС ВС. Всі ці огляди допомагають судам та юристам розуміти та правильно застосовувати норми законодавства у справах про банкрутство. Так, судово-юридична газета на сайті «PRAVO.UA» пропонує аналіз свіжої практики Верховного Суду щодо справ про банкрутство, включаючи питання застосування позовної давності та правових наслідків несплати податкових зобов'язань. Саме ця інформаційна аналітика допомагає юристам краще орієнтуватися в складних питаннях, що виникають під час процедур банкрутства [8].

Законодавство України щодо провадження у справах про банкрутство регулюється головним чином Кодексом України з процедур банкрутства (КУПБ), який був прийнятий у 2018 році і набрав чинності у 2019 році. Цей документ встановлює правові, економічні та організаційні засади відновлення платоспроможності боржника або його ліквідації.

Основу нормативних актів становлять: Кодекс України з процедур банкрутства (КУПБ) [5]; Господарський процесуальний кодекс України [1]; Цивільний кодекс України [9].

Для забезпечення провадження у справі про банкрутство необхідні:

- заява про банкрутство. Процес банкрутства розпочинається поданням заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство. Відповідно заява може бути подана як боржником, так і кредитором;
- запровадження мораторію. Після відкриття провадження у справі про банкрутство, запроваджується мораторій на задоволення вимог кредиторів. Це означає, що жодні дії щодо стягнення боргу, арешту майна чи інші заходи щодо забезпечення виконання зобов'язань не можуть бути застосовані;
- залучення арбітражного керуючого. Арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор) призначається для управління майном боржника, проведення санації або ліквідації підприємства;
- план санації. Якщо є можливість відновити платоспроможність боржника, розробляється та затверджується план санації. План включає заходи, спрямовані на відновлення фінансового стану боржника та задоволення вимог кредиторів;
- ліквідаційна процедура. Якщо відновлення платоспроможності неможливе, розпочинається ліквідаційна процедура. У цій фазі здійснюється продаж майна боржника та розподіл виручених коштів між кредиторами;
- контроль за виконанням зобов'язань. Всі заходи у процесі банкрутства здійснюються під контролем господарського суду та комітету кредиторів, що забезпечує законність і прозорість процедур;
- продаж майна боржника. Реалізація майна боржника здійснюється на відкритих торгах, що забезпечує максимальне отримання коштів від продажу активів для задоволення вимог кредиторів.

Таким чином, законодавство України щодо банкрутства надає комплексний підхід до вирішення питань, пов'язаних із неплатоспроможністю підприємств. Воно забезпечує як можливість відновлення платоспроможності боржника, так і його ліквідацію у разі необхідності. Запровадження процедур мораторію, призначення арбітражного керуючого та контролю за виконанням зобов'язань є ключовими методами, які забезпечують ефективність та справедливість процесу банкрутства.

Основні методи, що застосовуються в процесі банкрутства, включають:

- процедури щодо боржника: наглядова процедура, санація (реструктуризація), ліквідаційна процедура;
- процедури щодо кредиторів: кредиторські комітети, подача вимог;
- судові процедури: порушення справи про банкрутство, прийняття рішень, розгляд спорів;
- фінансовий контроль та аудит: аудиторські перевірки, фінансовий моніторинг;
- правове регулювання та нормативна база: законодавство про банкрутство, судова практика;
- міжнародні аспекти: міжнародне право та договори, співпраця з іноземними кредиторами

(табл. 1).

Методи, які застосовуються в процесі банкрутства

Методи	Процеси банкрутства і санації	Мета	Інструменти
1	2	3	4
Процедури щодо боржника	наглядова процедура	захист активів боржника та збереження його фінансового стану	обмеження прав власника, контроль за виконанням зобов'язань, призначення тимчасового керуючого
	санація (реструктуризація)	відновлення платоспроможності боржника	перепланування боргів, зниження відсоткових ставок, відстрочка платежів, залучення інвесторів
	ліквідаційна процедура	задоволення вимог кредиторів через продаж активів боржника	оцінка та продаж майна, розподіл виручених коштів між кредиторами
Процедури щодо кредиторів	кредиторські комітети	захист інтересів кредиторів та участь у прийнятті рішень	збори кредиторів, голосування щодо планів санації чи ліквідації
	подача вимог	офіційне пред'явлення претензій до боржника	оформлення та подача заявок про кредиторські вимоги, підтвердження прав на отримання частки від ліквідаційної маси
Судові процедури	порушення справи про банкрутство	офіційне ініціювання процесу банкрутства	подання заяви до суду, розгляд судом підстав для порушення справи
	прийняття рішень	визначення подальших кроків у процесі банкрутства	судові ухвали про введення наглядової процедури, санації чи ліквідації
	розгляд спорів	вирішення конфліктів між учасниками провадження	судові розгляди, медіація, арбітраж
Фінансовий контроль та аудит	аудиторські перевірки	встановлення реального фінансового стану боржника	аналіз фінансових звітів, перевірка бухгалтерії, аудит активів та зобов'язань
	фінансовий моніторинг	постійний контроль за фінансовою діяльністю боржника	звіти про виконання фінансових планів, моніторинг грошових потоків
Правове регулювання та нормативна база	законодавство про банкрутство	визначення правових рамок для процесу банкрутства	норми і правила, встановлені в законах та підзаконних актах
	судова практика	використання прецедентів для вирішення поточних справ	аналіз судових рішень, врахування висновків вищих судів
Міжнародні аспекти	міжнародне право та договори	вирішення питань, пов'язаних із транснаціональними банкрутствами	міжнародні конвенції, угоди між країнами
	співпраця з іноземними кредиторами	захист прав іноземних кредиторів	визнання та виконання іноземних судових рішень, співпраця з іноземними юридичними органами

Отже, згадані методи забезпечують комплексний підхід до розгляду справ про банкрутство, враховуючи інтереси як боржників, так і кредиторів, а також сприяють відновленню економічної стабільності. Вцілому порівняльний аналіз українського законодавства з законодавством інших країн дозволяє:

- по-перше, виявити можливі напрямки вдосконалення української правової системи;
- по-друге, сформулювати рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання банкрутства в Україні, зокрема оновлення законодавства з урахуванням міжнародного досвіду, скорочення термінів процедур, підвищення прозорості та ефективності.

Висновки. Широкий спектр нормативно-правових актів, наукових публікацій, міжнародних документів та статистичних даних дозволяють розглядати і аналізувати стан правового регулювання банкрутства в Україні. Дослідження методів забезпечення провадження у справах про банкрутство в Україні зумовлена низкою економічних, нормативно-правових і соціальних факторів. Такі дослідження сприяють вдосконаленню законодавчої бази, підвищенню фінансової стабільності, захисту прав усіх учасників процесу та інтеграції України у міжнародний правовий простір. Вцілому аналіз показав, що наукове дослідження є важливим у сфері правового регулювання банкрутства в Україні, яке може мати значний вплив на подальший розвиток законодавства та практики у цій галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Господарський процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 1992, № 6, ст. 56.
2. Дайджест правових висновків Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за січень – березень 2021 року / упоряд. управління забезпечення роботи судової палати для розгляду справ про банкрутство. Київ, 2021. 63 с.
3. Жуков С. Застосування позовної давності у справах про банкрутство: правові висновки Верховного Суду. «Судово-юридична газета» на сайті «СУД ІНФО». Рубрика «Верховний Суд» від 20.06.2019 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/144255-zastosuvannya-pozovnoyi-davnosti-u-spravakh-pro-bankrutstvo-pravovi-visnovki-verkhovnogo-sudu> (дата звернення: 10.06.2024).
4. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей / За заг. ред. д.ю.н., судді Верховного Суду С. В. Жукова. К.: Алерта, 2019. 216 с.
5. Кодекс України з процедур банкрутства (КУПБ). Відомості Верховної Ради України, 2018, № 31-32, ст. 251.
6. Носань Н. С., Назаренко С. А., Назаренко Т. С. Економіко-правова роль арбітражного керуючого в процесі санації підприємств в Україні. *Modern Economics*. 2022. № 33(2022). С. 82 – 87.
7. Справи про банкрутство: з'явився огляд актуальної практики Верховного Суду. Огляд правових позицій Верховного Суду щодо застосування положень Кодексу України з процедур банкрутства. Інформаційний портал «Юридичний Факт» від 9.11.2022 р. URL: <https://www.yurfact.com.ua/praktyka/spravy-pro-bankrutstvo-z-iavyvsia-ohliad-aktualnoi-praktyky-verkhovnoho-sudu> (дата звернення: 10.06.2024).
8. Справи про банкрутство: огляд практики Верховного Суду. «Судово-юридична газета» на сайті «PRAVO.UA». Рубрика «Новини» від 05.07.2022 р. Видавництво: «Юридична практика». URL: <https://pravo.ua/spravy-pro-bankrutstvo-ohliad-praktyky-vs/> (дата звернення: 10.06.2024).
9. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2003, № 40-44, ст. 356.
10. Patsuriia N. B., Radzyviliuk V. V., Reznikova V. V., Kravets I. M., Orlova O. S. State of Legal Regulation of Bankruptcy by the Legislation of Ukraine. *Utopia y Praxis Latinoamericana*. 2018. vol. 23. № 82. Pp. 234 – 244.

REFERENCES:

1. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (1992). [Economic Procedural Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 6. 56. [in Ukrainian].
2. Daidzhest pravovykh vysnovkiv Verkhovnoho Sudu. Rishennia, vneseni do YeDRSR, za sichen – berezen 2021 roku. (2021). [Digest of legal opinions of the Supreme Court. Decisions submitted to the USSR for January - March 2021]. 63. [in Ukrainian].
3. Zhukov, S. (2019, June 20). Zastosuvannia pozovnoi davnosti u spravakh pro bankrutstvo: pravovi vysnovky Verkhovnoho Sudu. [Application of statute of limitations in bankruptcy cases: legal opinions of the Supreme Court]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. Retrieved from: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/144255-zastosuvannya-pozovnoyi-davnosti-u-spravakh-pro-bankrutstvo-pravovi-visnovki-verkhovnogo-sudu> [in Ukrainian].
4. Zhukov, S.V. (Ed.) (2019). Zastosuvannia norm Kodeksu Ukrainy z protsedur bankrutstva. [Application of the norms of the Code of Ukraine on bankruptcy procedures]. *Zbirka naukovykh statei*. 216. [in Ukrainian].
5. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva. (2018). [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 31-32. 251. [in Ukrainian].
6. Nosan, N. S., Nazarenko, S. A., Nazarenko, T. S. (2022). Ekonomiko-pravova rol arbitrazhnoho keruiuchoho v protsesi sanatsii pidpriemstv v Ukraini. [The economic and legal role of the arbitration manager in the process of rehabilitation of enterprises in Ukraine]. *Modern Economics*. № 33. 82 – 87. [in Ukrainian].
7. Spravy pro bankrutstvo: zavyvsia ohliad aktualnoi praktyky Verkhovnoho Sudu. (2022, November 9). [Bankruptcy cases: an overview of the current practice of the Supreme Court has appeared]. *Informatsiyni portal «Iurydychnyi Fakt»*. Retrieved from: <https://www.yurfact.com.ua/praktyka/spravy-pro-bankrutstvo-z-iavyvsia-ohliad-aktualnoi-praktyky-verkhovnoho-sudu> [in Ukrainian].
8. Spravy pro bankrutstvo: ohliad praktyky Verkhovnoho Sudu. (2022, July 5). [Bankruptcy Cases: An Overview of Supreme Court Practice]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. Retrieved from: <https://pravo.ua/spravy-pro-bankrutstvo-ohliad-praktyky-vs/> [in Ukrainian].
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003). [The Civil Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 40-44. 356. [in Ukrainian].

10. Patsuriia, N. B., Radzyviliuk, V. V., Reznikova, V. V., Kravets, I. M., Orlova, O. S. (2018). State of Legal Regulation of Bankruptcy by the Legislation of Ukraine. *Utopía y Praxis Latinoamericana*. vol. 23. № 82. 234 – 244. [in English].

Стаття надійшла до редакції 16.05.2024

УДК 347.63

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-33-38

Чернік Світлана Дмитрівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка,
s.d.chernik@cuspu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3290-1797

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТАЄМНИЦІ УСИНОВЛЕННЯ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Стаття присвячена вивченню міжнародного та національного законодавства, яке регулює право на таємницю усиновлення, задля окреслення можливих напрямків його вдосконалення. Проаналізовано основні праці вчених, об'єктом дослідження яких стали право на інформацію про усиновлення та право на таємницю усиновлення, закріплених у міжнародних та національних нормативно-правових актах. Особлива увага приділена дослідженню змісту міжнародного законодавства (Конвенції ООН про права дитини 1989 р., Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р., Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р., Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) 2008 р.) та законодавства України (Конституції України, Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, Закону України «Про охорону дитинства») щодо забезпечення права на таємницю усиновлення. Підкреслено важливу роль у регулюванні відносин усиновлення в Україні міжнародних документів, ратифікованих Верховною Радою України. Однак залишається ще не ратифікованою Конвенція про захист дітей та співробітництво у сфері міждержавного усиновлення 1993 року. Визначено, що міжнародне законодавство гарантує усиновленим дітям право на доступ до інформації про своє походження, але водночас встановлює певні обмеження щодо поширення даних особистого характеру. Національне законодавство передбачає низку заходів, спрямованих на забезпечення таємниці усиновлення. Таємниця усиновлення є елементом права на таємницю особистого життя фізичної особи та охороняється законом, розголошення таємниці усиновлення не допускається, оскільки втручання в особисте життя у такий спосіб може призвести до руйнівних наслідків.

Ключові слова: усиновлення, право на інформацію про усиновлення, таємниця усиновлення, міжнародні стандарти, законодавство України.

Chernik S. LEGAL SUPPORT OF THE SECRECY OF SETTLEMENT: INTERNATIONAL STANDARDS AND UKRAINIAN LEGISLATION

The article is devoted to the study of international and national legislation regulating the right to secrecy of adoption with a view to outlining possible areas for its improvement. The author analyzes the main works of scholars whose research focuses on the right to information about adoption and the right to secrecy of adoption enshrined in international and national legal acts. Particular attention is paid to the study of the content of international legislation (the UN Convention on the Rights of the Child of 1989, the Convention on Protection of Children and Cooperation in Respect of Intercountry Adoption of 1993, the Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in respect of Parental Responsibility and Measures of Protection of Children of 1996, the European Convention on the Adoption of Children (Revised) of 2008) and Ukrainian legislation (the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Family Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Protection of Children's Rights»). The author emphasizes the important role of international instruments ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine in regulating adoption relations in Ukraine. However, the 1993 Convention on Protection of Children and Cooperation in Respect of Intercountry Adoption has not yet been ratified. It is determined that international law guarantees adopted children the right to access information about their origin, but at the same time sets certain restrictions on the dissemination of personal data. National legislation provides for a number of measures aimed at ensuring the secrecy of adoption. Adoption secrecy is an element of the right to privacy of an individual and is protected by law; disclosure of adoption secrecy is not allowed, since interference with privacy in this way may lead to devastating consequences.

Key words: adoption, right to information on adoption, adoption secrecy, international standards, Ukrainian legislation.

Постановка проблеми. Діти, які опинилися у складних обставинах та залишилися без належного виховання та утримання з боку своїх рідних, потребують максимальної уваги з боку держави. Усиновлення є одним із способів знайти нову родину для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Питання усиновлення регламентується міжнародним та національним законодавством, яке чітко визначає обов'язкові вимоги та правила, що мають бути дотримані протягом усієї процедури. Основною метою цих норм є всебічний захист прав дитини, запобігання будь-яким порушенням її законних інтересів як під час усиновлення, так й протягом проживання у новій сім'ї. Важливою складовою захисту прав дитини є збереження конфіденційності інформації про сам факт усиновлення, а також про усиновлювачів та усиновлену дитину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правове регулювання усиновлення на міжнародному та національному рівнях стало предметом уваги багатьох науковців. Питання міжнародного усиновлення досліджували К.І. Березовська, В.Я. Калакура, Л.В. Липець, О.В. Розгон, А.В. Романченко, Т.А. Стоянова та інші. Зокрема, К.І. Березовська вивчала міжнародно-правові акти, які регулюють відносини усиновлення, особливу увагу приділила проблемам ратифікації Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р. [1]. О.В. Розгон аналізувала значення імплементації норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство, основні проблеми, які виникають в процесі усиновлення [2]. Правове забезпечення таємниці усиновлення вивчали К.М. Глиняна, О.М. Головко, Л.В. Мілімко, О.В. Мельник, О.В. Тавлуй, О.П. Письменна, В.О. Худяк, Д.М. Фуксман, Т.С. Ярошенко та інші. Науковці досліджували інформаційно-правовий аспект [3] та етичні питання таємниці усиновлення [4], соціальну зумовленість встановлення кримінальної відповідальності за розголошення таємниці усиновлення [5]. Отже, зважаючи на важливість інституту усиновлення виникає потреба у детальному вивченні міжнародних стандартів та національного законодавства щодо забезпечення права на інформацію про усиновлення та права на таємницю усиновлення дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Мета статті – проаналізувати міжнародне та національне законодавство, яке регулює право на таємницю усиновлення, та окреслити можливі напрямки його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародному праві питання надання інформації про усиновлення регулюється Конвенцією ООН про права дитини 1989 р., Конвенцією про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р., Конвенцією про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р., Європейською конвенцією про усиновлення дітей (переглянутої) 2008 р. та ін.

Конвенція ООН про права дитини 1989 р. визначає загальні принципи здійснення усиновлення. Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою. Одним із способів влаштування такої дитини є усиновлення. Держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення беруть на себе зобов'язання забезпечувати інтереси дитини, які враховуються в першочерговому порядку [6].

Відмітимо, що Конвенція ООН наголошує на тому, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини є неможливим [6]. Таким чином, найкращим середовищем для виховання дитини, яка позбавлена батьківського піклування, є умови максимально близькі до сімейних. Окрім того перевага надається збереженню національної ідентичності дитини, її зв'язку з культурою своїх батьків. Ст. 7 Конвенції ООН визначає, що дитина має право знати своїх батьків і право на їх піклування, наскільки це можливо [6]. Тим самим вказуючи, що право дитини узгоджується із правом її батьків на розголошення відомостей про них як про усиновлювачів.

Конвенція про захист дітей і співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р. також акцентує увагу на необхідності створення гарантій для того, щоб міждержавне усиновлення здійснювалось в найкращих інтересах дитини та при додержанні усіх її основних прав, визнаних у міжнародному праві. Ст. 30 цього документу встановлює, що компетентні органи влади держави забезпечують, щоб інформація, яка в них є щодо походження дитини, зокрема інформація, що стосується особистості її батьків, а також медична карта були збережені. Вони забезпечують доступ дитини або її представників до такої інформації під відповідним наглядом, наскільки це дозволено законом цієї держави [7].

Слід звернути увагу на визначенні відмінностей між інформацією про біологічних батьків та розкритті їх особи. Інформація про біологічних батьків може надаватися без розкриття їх особи чи порушення їхнього права на приватне життя. Така інформація, наприклад, про вік, стан здоров'я, соціальні обставини життя біологічних батьків, може виявитися важливою для прийомної родини, оскільки допоможе їй краще зрозуміти можливі подальші проблеми зі здоров'ям дитини, її фізичним і психологічним добробутом. Інформацію не буде оприлюднено, а лише надано усиновленій дитині та її прийомним батькам. У багатьох країнах для розкриття такої інформації необхідна взаємна згода вже дорослої усиновленої особи та її біологічних батьків [8, с.119].

Водночас ст. 31 Конвенції про захист дітей і співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р. регулює питання захисту особистої інформації, яка була зібрана під час підготовки процедури усиновлення. Так, відомості особистого характеру, особливо відомості про заявників, які бажають усиновити дитину, та про дитину, використовуються тільки в цілях, для яких вони збирались чи передавались. До такої інформації належать відомості про особистості заявників, права і придатність

здійснити усиновлення, біографічні дані, медична карта та історія сім'ї, причини усиновлення, здатність здійснити іноземне усиновлення, а також характеристика дітей, про яких вони здатні піклуватись. До особистої інформації про дитину відносять біографічні дані, відомості про соціальне оточення, історію сім'ї, медичну карту, включаючи таку ж для сім'ї дитини, та будь-які особливі потреби дитини [7].

Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р. закріплює основні принципи захисту дітей, створює правову основу для співпраці між компетентними органами держав-учасниць, а також узгоджує норми міжнародного права щодо міжнародного усиновлення. Зокрема, вказана Конвенція регулює питання обміну інформацією між державами. Ст. 34 визначає, що компетентні органи можуть звернутися до будь-якого органу іншої держави-учасниці, який має інформацію, що стосується захисту дитини, з проханням надати цю інформацію. Проте ст. 37 обмежує доступ до цієї інформації та вказує, що відповідний орган не запитує або не передає будь-яку інформацію, якщо, на його думку, це може наразити на небезпеку дитину або її майно чи створити серйозну загрозу свободі або життю члена сім'ї цієї дитини. Окрім цього органи, яким передано інформацію, забезпечують її конфіденційність відповідно до законодавства своїх держав (ст. 42) [9].

Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) 2008 р. є важливим міжнародним документом, спрямованим на захист прав дітей, які усиновлюються. Основною метою Конвенції є забезпечення найвищих інтересів дитини [10]. Відповідно до Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) 2008 р., може бути передбачено законність усиновлення без розкриття сім'ї походження дитини інформації про особу усиновлювача. Водночас надається можливість здійснювати провадження в справі про усиновлення *in camera* (конфіденційно). В документі визначається, що усиновлена дитина повинна мати доступ до наявної в компетентних органах інформації стосовно її походження. Коли батьки, від яких вона походить, мають законне право на нерозголошення інформації про свою особу, вона залишається відомою компетентному органу в обсязі, дозволеному законом, для вирішення питання про відміну цього права й розкриття інформації, яка ідентифікує особу, зважаючи на обставини й відповідні права дитини та батьків, від яких вона походить. Відповідне повідомлення може бути надано усиновленій дитині, яка не досягла повноліття. Усиновлювач й усиновлена дитина повинні мати змогу одержати документ, який містить витяги з державних реєстрів та який засвідчує дату й місце народження усиновленої дитини, але явно не розкриває факту усиновлення чи особу батьків, від яких походить дитина [11].

В Україні питання усиновлення регулюється Конституцією України, Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, Законом України «Про охорону дитинства» від 26.24.2001 р. та іншими нормативно-правовими актами. Важливу роль у регулюванні усиновлення відіграють міжнародні документи, ратифіковані Верховною Радою України. Слід відмітити, що з числа досліджених нами вище Конвенцій Україна приєдналася до всіх, за винятком Конвенції про захист дітей та співробітництво у сфері міждержавного усиновлення 1993 року. Деякі з цих документів були ратифіковані Україною з певними застереженнями, зокрема Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянутої) 2008 р. У питаннях таємниці усиновлення міжнародне право зосереджується на гарантуванні права на інформацію про усиновлення, тоді як питання збереження таємниці усиновлення регулюються законодавством окремих держав.

Підкреслимо, що основним принципом усиновлення є здійснення його виключно в інтересах дитини та в межах закону. В законодавстві України поняття «таємниця усиновлення» не міститься. В юридичній літературі існують різні його визначення. Зокрема, Л.В. Мілішко та Т.С. Ярошенко вважають, що правом на таємницю усиновлення є право на захист персональних даних у сфері сімейних відносин з початку процедури усиновлення і до моменту розголошення відомостей про усиновлення, для дотримання гарантованих прав суб'єктів усиновлення, з метою зміцнення сім'ї та для забезпечення стабільних та гармонійних умов життя усиновленої дитини та усиновителів [4, с.111].

Таємниця усиновлення є елементом права на таємницю особистого життя фізичної особи та охороняється законом. Конституція України встановлює, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [12]. Ст. 301 Цивільного кодексу України вказує на право фізичної особи зберігати у таємниці обставини свого життя, які можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду, а також за її згодою [13]. Оскільки відносини між усиновлювачем та усиновленою дитиною мають особистісний характер, то інформація про усиновлення є конфіденційною й втручання в їхнє життя не допускається.

Сімейний кодекс України (далі – СК України) визначає усиновлення як прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Відповідно до ст. 226 СК України, особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення. У свою чергу дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення [14].

Особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення. Слід відмітити, що питання віку дитини, з якого дитина має право

знати про своє усиновлення, у науковій літературі вважається дискусійним. Ми підтримуємо думку О.В. Мельника про те, що чотирнадцятирічний вік є так званим «перехідним» у становленні особистості й розкриття такої інформації у цьому віці може негативно вплинути на психологічний стан дитини, її відносини з оточуючими [15, с. 210].

Усиновлювач має право приховувати факт усиновлення дитини, яка ним усиновлена, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття. Також усиновлювач має право приховувати від дитини факт її усиновлення, якщо розкриття таємниці усиновлення може завдати шкоди її інтересам [14]. Таким чином, можна говорити про таємницю усиновлення від дитини та від інших третіх осіб.

Засобами забезпечення таємниці усиновлення є право усиновлювача бути записаним матір'ю, батьком дитини; право усиновлювача на зміну відомостей про місце народження та дату народження дитини; зміна прізвища, імені та по батькові особи, яка усиновлена. У такий спосіб надається можливість захистити дитину від можливого розголошення таємниці усиновлення.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, іноземцями провадиться, якщо були вичерпані всі можливості щодо передачі під опіку, піклування, на усиновлення чи виховання в сім'ї громадян України [16]. Водночас сімейне законодавство України містить обмеження щодо права іноземців на таємницю усиновлення дитини, яка є громадянином України. Зокрема, усиновлення дитини, яка є громадянином України, особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, не є таємним, якщо у державі, в якій усиновлювач постійно проживає і в яку має переїхати дитина, усиновлення не є таємним [14]. Подібна норма діє щодо іноземних громадян, які постійно не проживають в Україні. Можемо стверджувати, що у вказаних випадках усиновлення не може бути таємним.

Сімейне законодавство встановлює, що забезпечення таємниці усиновлення здійснюється через захист інформації про усиновлення, поширення якої обмежується. Так, особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення, а також особа, яким став відомий факт усиновлення, зобов'язані не розголошувати її, зокрема і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним. Відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача [14]. Виключенням є вимога правоохоронних органів або суду у зв'язку з цивільною справою чи кримінальним провадженням.

Розголошення таємниці усиновлення законодавством України не допускається, оскільки втручання в особисте життя у такий спосіб може призвести до руйнівних наслідків. Особи, які неправомірно, всупереч волі усиновителя (удочерителя) надали інформацію про усиновлення, притягаються до відповідальності. Так, ст. 168 Кримінального кодексу України передбачає покарання для такої особи у вигляді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк до двохсот сорока годин, або виправні роботи на строк до двох років. Відповідальність за вчинення діяння службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі, або якщо воно спричинило тяжкі наслідки є суворішою [17]. Такий підхід законодавця спрямований на посилення відповідальності осіб, які безпосередньо працюють із інформацією про усиновлення на всіх його етапах, з метою уникнення фактів розголошення таємниці усиновлення. Хоча в наукових колах точаться дискусії щодо можливого переходу до моделі «відкритого» усиновлення за прикладом окремих зарубіжних країн та декриміналізації діяння, передбаченого ст. 168 Кримінального кодексу України [5, с.78-79].

Висновки. Усиновлення є однією з форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З метою захисту дитини та її найвищих інтересів міжнародне та національне законодавство закріплює право на інформацію про усиновлення, зокрема про кандидатів на усиновлення, усиновлених дітей та їхніх біологічних батьків, та право на таємницю усиновлення. Міжнародне законодавство гарантує усиновленим дітям право на доступ до інформації про своє походження, але водночас встановлює певні обмеження щодо поширення даних особистого характеру. Національне законодавство передбачає низку заходів, спрямованих на забезпечення таємниці усиновлення. До них належать: право усиновлювача бути записаним у свідоцтві про народження дитини як її мати або батько; право усиновлювача змінити відомості про місце народження та дату народження дитини. Порушення таємниці усиновлення в Україні є підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Існуючі міжнародні та національні нормативні акти, що регулюють відносини усиновлення, потребують удосконалення. Важливо враховувати особливості психологічного стану таких дітей та зосередити увагу на регулюванні поширення інформації, яка може становити загрозу для їхнього життя та здоров'я. Україні слід продовжити курс на ратифікацію міжнародних нормативно-правових актів, спрямованих на захист прав усиновлених дітей, а також й надалі покращувати національний механізм забезпечення прав дітей-сиріт як в межах держави, так і за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Березовська К. І. Проблеми і перспективи ратифікації Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 287-294.
2. Розгон О.В. Роль конвенцій у регулюванні міжнародного усиновлення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 3. С. 132-135.

3. Худяк В.О., Фуксман Д.М., Головка О.М. Походження дитини та таємниця усиновлення: інформаційно - правовий аспект. *Право і суспільство*. 2020. № 2(3). С. 241-248.
4. Мілімко Л.В., Ярошенко Т.С. Теоретико-правові аспекти та етичні питання таємниці усиновлення (точки дотику). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2020. Вип. 88. С. 108-116.
5. Тавлуй О.В. Соціальна зумовленість встановлення кримінальної відповідальності за розголошення таємниці усиновлення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. Вип. 47(2). С. 78-81.
6. Конвенція ООН про права дитини 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
7. Конвенція про захист дітей і співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text
8. Імплементация та застосування Гаазької конвенції 1993 року про міждержавне усиновлення: посібник з належної практики : пер. с англ. Посібник № 1. К. : Сімейне право, 2006. 214 с.
9. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text
10. Чернік С.Д. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута): проблемні аспекти. *Наукові записки. Серія : Право*. 2023. Випуск 14. Кропивницький, 2023. С. 219-223.
11. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text
12. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
14. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
15. Мельник О. В. Проблемні питання, обумовлені дією таємниці усиновлення в Україні. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 16. С. 209-212.
16. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
17. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

REFERENCES:

1. Berezovska, K. I. (2018). Problemy i perspektyvy ratyfikatsii Haazkoi konventsii pro zakhyst ditei ta spivrobitnytstvo v haluzi mizhderzhavnogo usynovlennia. [Problems and prospects of ratification of the Hague Convention on the Protection of Children and Cooperation in the Field of Interstate Adoption]. *Nauka i pravoohorona*. № 4. 287-294. [in Ukrainian].
2. Rozghon, O.V. (2016). Rol konventsii u rehuliuванні mizhnarodnogo usynovlennia. [The role of conventions in regulating international adoption]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk* Vyp. 3. 132-135. [in Ukrainian].
3. Khudiak, V.O., Fuksman, D.M., Holovko, O.M. (2020). Pokhodzhennia dytyny ta taiemnytsia usynovlennia: informatsiino - pravovyi aspekt. [The origin of the child and the secret of adoption: informational and legal aspect]. *Pravo i suspilstvo*. № 2(3). 241-248. [in Ukrainian].
4. Milimko, L.V., Yaroshenko, T.S. (2020). Teoretyko-pravovi aspekty ta etychni pytannia taiemnytsi usynovlennia (tochky dotyku). [Theoretical and legal aspects and ethical issues of the secrecy of adoption (points of contact)]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Vyp. 88. 108-116. [in Ukrainian].
5. Tavlui, O.V. (2020). Sotsialna zumovlenist vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za rozgholoshennia taiemnytsi usynovlennia. [Social conditioning of establishing criminal liability for disclosing the secret of adoption]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnoho universytetu. Seria: Yurysprudentsiia*. Vyp. 47(2). 78-81. [in Ukrainian].
6. Konventsiiia pro prava dytyny. (1989, November 20). [Convention on the Rights of the Child]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
7. Konventsiiia pro zakhyst ditei i spivrobitnytstvo v haluzi mizhderzhavnogo usynovlennia. (1993, May 29). [Convention on the Protection of Children and Cooperation in the Field of Interstate Adoption]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text [in Ukrainian].
8. Implementatsiia ta zastosuвання Haazkoi konventsii 1993 roku pro mizhderzhavne usynovlennia: posibnyk z nalezhnoi praktyky. (2006). [Implementation and application of the 1993 Hague Convention on Intercountry Adoption: a guide to good practice]. Posibnyk № 1. 214. [in Ukrainian].
9. Konventsiiia pro yurysdyktsiiu, pravo, shcho zastosuuietsia, vyznannia, vykonannia ta spivrobitnytstvo shchodo batkivskoi vidpovidalnosti ta zakhodiv zakhystu ditei. (1996, October 19). [Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Cooperation in Respect of Parental Responsibility and Child Protection Measures]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text [in Ukrainian].

10. Chernik, S.D. (2023). Yevropeiska konventsiia pro usynovlennia ditei (perehliana): problemni aspekty. [The European Convention on Adoption of Children (revised): problematic aspects]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pravo*. Vypusk 14. 219-223. [in Ukrainian].
11. Yevropeiska konventsiia pro usynovlennia ditei (perehliana). (2008, November 27). [European Convention on the Adoption of Children (Revised)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
14. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
15. Melnyk, O. V. (2014). Problemni pytannia, obumovleni diieiu taiemnytsi usynovlennia v Ukraini. [Problematic issues caused by the effect of secrecy of adoption in Ukraine]. *Chasopys tsyvilistyky*. Vyp. 16. 209-212. [in Ukrainian].
16. Pro okhoronu dytynstva. (2001, April 26). [On the protection of childhood]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukrainian].
17. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 347.79

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-38-42

Вийванко Олег Михайлович,

аспірант Західноукраїнського національного університету

e-mail: oleg_viyvanko_m@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-3504-5471

МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОКТРИНИ ВИЧЕРПАННЯ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Вичерпання прав є одним із засобів обмеження виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності. Необхідність введення цієї концепції була зумовлена потребами та вимогами товарообороту, коли потрібно було дійти до балансу інтересів патентоволодільців та торгових організацій.

Слід відмітити, що права на об'єкти інтелектуальної власності дозволяють організації чи приватній особі, яка ними володіє, мати виключні права (наприклад, контролювати поширення захищеного патентом продукту). Водночас, вичерпання прав на об'єкти інтелектуальної власності означає втрату зазначеного вище права контролювати поширення і перепродаж продукту, після того, як останній був реалізований на ринку на визначеній території чи з дозволу правовласника.

Правова доктрина міжнародного вичерпання є більш суперечливою та, взагалі, не визнається у деяких країнах. Зокрема, власник права на об'єкт інтелектуальної власності не може запобігти імпорту останнього в країну, що визнає міжнародне вичерпання, якщо цей продукт продається із його дозволу в іноземній країні. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі -ТРИПС) взагалі не розглядає доктрину вичерпання прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Сьогодні українське законодавство містить прогалини, які дають змогу зловживати правами у сфері застосування продуктів інтелектуальної діяльності. Тому необхідно внести ряд змін до чинного законодавства, зокрема, які пов'язані із практичним застосуванням доктрини вичерпання прав.

Мета статті - проаналізувати український та міжнародний досвід щодо застосування концепції вичерпання прав інтелектуальної власності, з'ясувати прогалини та недоліки національного законодавства у цій сфері, визначити основні напрямки його вдосконалення.

Ключові слова: вичерпання прав інтелектуальної власності, результати інтелектуальної діяльності, обмеження прав, міжнародний досвід, вдосконалення законодавства України.

Viyvanko O. INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE IN THE APPLICATION OF THE DOCTRINE OF EXHAUSTION OF RIGHTS TO INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS

Exhaustion of rights is one of the means of limiting exclusive rights to objects of intellectual property. The need to introduce this concept was determined by the needs and requirements of trade, when it was necessary to reach a balance of interests of patent holders and trade organizations.

It should be noted that intellectual property rights allow the organization or individual that owns them to have exclusive rights (for example, to control the distribution of a patent-protected product). At the same time, the exhaustion of rights to intellectual property objects means the loss of the above-mentioned right to control the distribution and resale of the product, after the latter has been sold on the market in a certain territory or with the permission of the right holder.

The legal doctrine of international exhaustion is more controversial and not generally recognized in some countries. In particular, the owner of the right to an object of intellectual property cannot prevent the import of the latter into a country that recognizes international exhaustion, if this product is sold with his permission in a foreign country. The Agreement on Trade Aspects of Intellectual Property Rights (hereinafter - TRIPS) does not consider the doctrine of exhaustion of rights to intellectual property objects at all.

Today, Ukrainian legislation contains gaps that make it possible to abuse rights in the field of application of intellectual activity products. Therefore, it is necessary to make a number of changes to the current legislation, in particular, those related to the practical application of the doctrine of exhaustion of rights.

The purpose of the article is to analyze the Ukrainian and international experience regarding the application of the concept of exhaustion of intellectual property rights, to find out the gaps and shortcomings of the national legislation in this area, to determine the main directions of its improvement.

Key words: exhaustion of intellectual property rights, results of intellectual activity, limitation of rights, international experience, improvement of Ukrainian legislation.

Постановка проблеми. В умовах прогресуючого розвитку науки та техніки результати інтелектуальної діяльності набувають великого значення в цивільному обороті. У більшості країн світу на законодавчому рівні встановлений принцип вичерпання прав, головною метою якого - не допускати підроблені товари на ринок. Він, насамперед, полягає в обмеженні прав правоволодільця, що пов'язані із оборотом носіїв охоронюваних об'єктів інтелектуальної власності після першого їх правомірного відчуження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Принцип вичерпання прав в Україні отримав законодавче регулювання порівняно недавно, тому практично відсутня юридична практика в даній сфері. У науковій літературі також відсутній єдиний підхід щодо визначення доктрини, формулювання сутності та правової природи поняття вичерпання прав на об'єкти інтелектуальної власності. Дане питання частково досліджували: Г.Андрощук, І. Вишенець, С.Глотов, С. Мазуренко та інші науковців. Проте, доктрина вичерпання прав на сьогодні є недостатньо вивченою та потребує більш детального науково дослідження і обґрунтування.

Мета статті – проаналізувати український та міжнародний досвід щодо застосування концепції вичерпання прав інтелектуальної власності, з'ясувати прогалини та недоліки національного законодавства у цій сфері, визначити основні напрямки його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «вичерпання прав» виник та був трактований в германському праві на поч. ХХ століття. Рішення Імперського суду Німеччини у 1906 році стало фундаментом для формування нової концепції, яка полягала у тому, що право на розповсюдження об'єктів інтелектуальної власності підлягає вичерпанню. Законодавчо її було затверджено Законом Німеччини про авторське право 1965 року.

Теоретично визначення поняття вичерпання прав було вперше сформульовано німецьким науковцем Дж. Колером та застосовувалось в судовій практиці для вирішення конфліктів між володільцями прав на об'єкти інтелектуальної власності та торговельних організацій (дистрибуторів) [1].

Вичерпання прав інтелектуальної власності є одним із засобів обмеження права забороняти використовувати об'єкт інтелектуальної власності (далі - ІВ) правовласником після того, як він особисто чи за його згоди цей об'єкт ІВ було введено у цивільний оборот. Тобто, коли продукт продається із дозволу власника ІВ, його перепродаж, оренда, позика тощо третьою стороною на внутрішньому і міжнародному ринках регулюються зазначеним принципом.

Отже, якщо продукт, щодо якого діє право інтелектуальної власності, був проданий власником прав чи іншими особами за його згодою, право ІВ вважається за цих умов вичерпаним. Власник його більше здійснювати не може. Це обмеження називають доктриною вичерпання чи доктриною першого продажу. Для прикладу, якщо винахідник отримав патент на новий різновид парасольки, то він (або інша особа, кому він продав свій патент) може заборонити на законних підставах іншим компаніям виготовляти і продавати такі парасольки, проте не може заборонити покупцям, що вже придбали їх, перепродавати парасольки третім особам. Аналогічно і щодо програмного забезпечення. «Якщо частина програмного забезпечення, що містить запатентований алгоритм, розповсюджується власником патенту, патент вичерпується» [1].

Залежно від території, на якій товар має бути введений у цивільний обіг, так щоб інші особи без згоди правовласника мали право його вільно використовувати, виділяють три різновиди вичерпання прав:

- «міжнародний (незалежно від того, де товар був введений в цивільний обіг, правовласник не має права, наприклад, забороняти використання своєї торгової марки по відношенню до цього товару);

- регіональний (якщо вказане право вичерпується на території певного регіону, де товар був введений в цивільний обіг);

- національний (у разі, якщо вільне використання товару на території деякої держави може здійснюватися тільки після того, як він був введений в цивільний обіг саме цієї держави)» [2].

Правова доктрина міжнародного вичерпання є більш суперечливою та, взагалі, не визнається у деяких країнах. Зокрема, власник права на об'єкт інтелектуальної власності не може запобігти імпорту

останнього в країну, що визнає міжнародне вичерпання, якщо цей продукт продається із його дозволу в іноземній країні. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі -ТРИПС) взагалі не розглядає доктрину вичерпання прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Brexit у 2020 р. спричинив обмеження у питанні торгівлі з боку Великобританії, при цьому створивши асиметричний статус щодо вичерпання, це «дозволило до Великобританії імпортувати з європейської економічної зони (ЄЗ), де немає відповідної можливості для паралельного експорту із Великобританії до ЄЗ» [1].

Отже, вичерпання прав є обмеженням майнового права правовласника забороняти використовувати об'єкта ІВ після того, як він чи з його згоди цей об'єкт було введено у цивільний оборот. Концепцію це називають «доктрина першого продажу».

Якщо виключні права володільця патенту, що надаються в окремій державі, вичерпуються відносно тих товарів, що були введені у цивільний оборот на її території, то йдеться про національну модель.

Регіональна модель вичерпання прав (для прикладу, в Європейському Союзі) стосується товарів, які введені були в оборот правомірно на території будь-якої із держав, що належать до ЄС. Зміст зазначеного полягає у тому, що власник прав на результат інтелектуальної діяльності, що охороняється відповідним документом, в момент першого його введення в господарський обіг шляхом продажу на території ЄС втрачає своє право на контроль за його подальшим розповсюдженням в рамках Європейського Союзу. Тобто, зазначений об'єкт інтелектуальної власності циркулює вільно в масштабах ЄС без будь-яких обмежень.

Міжнародне ж вичерпання виключних прав полягає у застосуванні даного принципу відносно об'єктів інтелектуальної власності, які були правомірно введені в оборот у будь-якій державі світу.

17 жовтня 2019 р. парламент України ухвалив внесення змін до Митного кодексу України, які стосуються захисту прав ІВ при переміщенні товарів через кордон України. Таким чином, Україна узгодила власне законодавство у відповідність до Регламенту (ЄС) № 608/2013 Європейського Парламенту та Ради від 12 червня 2013 р. «Про митний контроль за дотриманням прав інтелектуальної власності» [3]. Цим документом дано визначення таким термінам, як «піратські товари», «контрафактні товари», «товари, які підозрюються в порушенні права ІВ».

Отож, міжнародне вичерпання прав щодо об'єктів ІВ в Україні тепер отримав офіційний статус. Зазначений принцип діяв і раніше де-факто у багатьох випадках, проте відсутність формального його закріплення у законодавстві провокувало періодично конфліктні ситуації між правовласниками та імпортерами. Проте, обмеження залишені були для лікарських засобів та засобів захисту рослин, що мають відповідні сертифікати відповідної додаткової охорони.

Принцип вичерпання прав на об'єкти ІВ передбачений у законодавстві багатьох країн, у тому числі і України. Зокрема, у частині 5 статті 12 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [4], у частині 6 статті 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [5] та ін. Проте, з огляду на те, що виключні права мають певну територіальну обмеженість, на практиці виникають певні проблеми щодо його застосування стосовно товарів, що містять охоронювані об'єкти та що були на території іншої держави правомірно введені у цивільний оборот.

Принцип вичерпання прав («принцип першого продажу»), закріплений також в абзаці 2 пункту 6 статті 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг». Згідно з яким «виключне право власника свідоцтва забороняти іншим особам використовувати без його згоди зареєстрований знак не поширюється, зокрема, на використання знака для товару, введеного під цим знаком у цивільний обіг власником свідоцтва чи за його згодою. За умови, що власник свідоцтва не має вагомих підстав забороняти таке використання у зв'язку з подальшим продажем товару, зокрема у разі зміни або погіршення стану останнього після введення його в цивільний обіг» [6]. Таким чином, перепродаж товару уже не потребує відповідного дозволу власника ТМ і не може бути обмежений ним або заборонений.

Чинним законодавством України, що визначає питання охорони авторських прав, встановлено національний принцип вичерпання прав. У частині 5 статті 12 Закону України «Про авторське право і суміжні права» зазначено: «Якщо примірники твору законним чином введено у цивільний оборот шляхом їх першого продажу в Україні, допускається подальше відчуження цих примірників без згоди суб'єкта авторського права і без сплати винагороди (вичерпання прав), крім оригіналів творів мистецтва, подальше відчуження яких здійснюється із сплатою винагороди за право слідування відповідно до статті 30 цього Закону. Дія положень цієї частини не поширюється на інтерактивне надання доступу публіці до твору» [4].

Аналогічний підхід діє й стосовно об'єктів суміжних прав. Згідно частини 6 статті 38 Закону України «Про авторське право і суміжні права»: «Якщо примірники записаного виконання законним чином введено у цивільний оборот шляхом їх першого продажу в Україні, допускається подальше відчуження таких примірників без згоди суб'єктів суміжних прав на таке виконання і без сплати винагороди» [4].

Таким чином, виключні права, що стосуються об'єктів авторських та суміжних прав вичерпуються одразу після правомірного першого продажу їх примірників в Україні. Водночас правоволодільць може перешкодити ввезенню будь-яких примірників в Україну, апелюючи до відповідного права на імпорт.

Подібна норма передбачена і у законодавстві Німеччини та інших держав. Отже, це положення покликане обмежити виключне право - право на розповсюдження, мета якого одна: гарантувати оборотоздатність примірників творів.

Слід відмітити, що територіальний аспект щодо вичерпання виключних прав на міжнародному рівні у даний час практично не врегульований. У міжнародних нормативно-правових актах, які регулюють відносини в сфері охорони ІВ, не містяться норми, спрямовані на уніфікацію даного принципу вичерпання прав. А отже, «...використання у правозастосовчій практиці країн різних принципів вичерпання прав інтелектуальної власності, і в тому числі, вичерпання прав на товарні знаки, не входить в протиріччя з положеннями основних міжнародних договорів» [7, с. 7].

Бернська Конвенція з охорони літературних і художніх творів [8] та Міжнародна конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римська конвенція) [9] не передбачають вичерпання виключних прав. Також не містить норм про принцип вичерпання прав ІВ і Паризька конвенція з охорони промислової власності [10].

Європейське законодавство дотримується обмежувального тлумачення вичерпання права на розповсюдження. Відповідно з положеннями ст. 4 ч. 2 Директиви: «Право на розповсюдження в Співтоваристві, яке стосується оригіналу або копії твору, вичерпується тільки першим продажем або першою передачею власності на цей об'єкт в Співтоваристві, здійснений праволодільцем чи з його дозволу» [11]. Згідно з статтею 7.1 Директиви, межі «вичерпання прав» визначаються територією Європейського Союзу. Однак зробити однозначні висновки стосовно міжнародного вичерпання права, важко, тому що Директива хоча і забороняє національне вичерпання прав, не містить прямої заборони відносно міжнародного вичерпання права.

Висновки. Отож, принцип вичерпання прав на об'єкти ІВ полягає в обмеженні праволодільця використовувати свої права, що стосуються перешкоджанню подальшому обороту тих товарів, які містять охоронювані законом об'єкти ІВ, після правомірного їх введення у цивільний оборот.

Залежно від території, виділяють три різновиди вичерпання прав: міжнародний, регіональний, національний.

Національний принцип, зокрема, реалізується за наявності двох умов: примірники цього твору були правомірно обнародовані; також вони введені шляхом першого їх продажу в Україні. Отож, повинна бути наявність водночас двох умов. Регіональна модель вичерпання прав (зокрема, в Європейському Союзі) стосується товарів, що введенні були в цивільний оборот правомірно на території держав, які належать до ЄС. Міжнародне вичерпання виключних прав полягає, насамперед, у застосуванні цього принципу відносно об'єктів ІВ, які правомірно були введені у цивільний оборот в будь-якій державі світу.

У наш час, на жаль, залишаються труднощі реалізації доктрини вичерпання права. Адже нечітким є правове регулювання відносин, що виникають у зв'язку із використанням зазначеного принципу. Все більше виявляється ситуацій, коли необхідно використати доктрину вичерпання права. Тому, з метою чіткого регулювання відносин, що стосуються цього питання, потрібно керуватися практикою зарубіжних країн. Слід виходити із того положення, що введення товарів в цивільний обіг за кордоном має таке ж правове значення для вичерпання прав, як і в конкретній країні. Цей підхід є фундаментальним для міжнародного вичерпання прав.

Також варто звернути увагу на те, що законодавством України не визначається, зокрема: територія, на якій об'єкти ІВ, визначені торговельною маркою, повинні бути введені у цивільний оборот; які саме дії щодо цих товарів вважаються «введенням в цивільний оборот» з метою вичерпання прав тощо. Тому це питання потребує уточнення та більш детального правового регулювання.

Закріплення норм, що конкретизують доктрину вичерпання прав на рівні законодавства, має важливе значення у процесі вдосконалення захисту прав ІВ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Берестовська А. Вичерпання прав на торгову марку: податкові і митні аспекти (2014) URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/108254_vicherpannya-prav-na-torgovu-marku-podatkov--mitn-aspekti
2. Избаш О.О. Міжнародні аспекти захисту інтелектуальних прав. *LEX PORTUS*. 2018. № 2 (10) С. 79-94. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/70b9f63e-f729-4e23-952b-52e175e60e6f/content>
3. Україна законодавчо врегулювала міжнародний принцип вичерпання прав і посилила боротьбу з контрафактом на митниці (2020 р.) URL: <https://craneip.com/uk/ukra%d1%97na-zakonodavcho-vregulyovala-mizhnarodnij-princzip-vicherpannya-prav-i-posilila-borotbu-z-kontrafaktom-na-mitniczi/>
4. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
5. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 року № 3689-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text>
6. Кафарова Л. Принцип вичерпання прав на ТМ: особливості правового регулювання. *Закон і бізнес*. 13.10-19.10.2018. URL: <https://zib.com.ua/ua/134851.html>
7. Євков А. М. Проблеми врегулювання територіального аспекту вичерпання виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності в міжнародно-правових актах. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право"*. 2014. №1(9). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14yamma.pdf>
8. Бернська Конвенція з охорони літературних і художніх творів: Паризький Акт від 24 липня 1971 року, змінений 2 жовтня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text

9. Міжнародна конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римська конвенція) від 26 жовтня 1961 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763#Text

10. Паризька конвенція з охорони промислової власності від 20 березня 1883 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text

11. Про гармонізацію деяких аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві: Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01#Text

12. Мазуренко С.В. Принцип вичерпання права як підстава обмеження правомочності власника об'єкта інтелектуальної власності. *Юридичний вісник*. 2011. № 1. С. 47-52.

REFERENCES:

1. Berestovska, A. (2014). *Vycherpannia prav na torhovu marku: podatkovі i mytni aspekty [Exhaustion of trademark rights: tax and customs aspects]*. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/analytics/108254_vicherpannya-prav-na-torgovu-marku-podatkov--mitn-aspekti [in Ukrainian]

2. Izbash, O. O. (2018). Mizhnarodni aspekty zakhystu intelektualnykh prav [International aspects of intellectual rights protection]. *LEX PORTUS*, 2 (10), 79-94. Retrieved from <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/70b9f63e-f729-4e23-952b-52e175e60e6f/content> [in Ukrainian]

3. *Ukraina zakonodavcho vrehuliuvala mizhnarodnyi pryntsyv vycherpannia prav i posylila borotbu z kontrafaktom na mytnytsi (2020) [Ukraine legislatively regulated the international principle of exhaustion of rights and strengthened the fight against counterfeiting at customs]*. Retrieved from <https://craneip.com/uk/ukra%dl%97na-zakonodavcho-vregulyovala-mizhnarodnij-princzip-vicherpannya-prav-i-posilila-borotbu-z-kontrafaktom-na-mitniczi/> [in Ukrainian]

4. *Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 1 hrudnia 2022 roku № 2811-IX [On copyright and related rights: Law of Ukraine dated December 1, 2022 № 2811-IX]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> [in Ukrainian]

5. *Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh: Zakon Ukrainy vid 15 hrudnia 1993 roku № 3689-XII [On protection of rights to signs for goods and services: Law of Ukraine dated December 15, 1993 № 3689-XII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> [in Ukrainian]

6. Kafarova, L. (2018). Pryntsyv vycherpannia prav na TM: osoblyvosti pravovoho rehulivannia [The principle of exhaustion of TM rights: peculiarities of legal regulation]. *Zakon i biznes - Law and business*, 13.10-19.10. Retrieved from <https://zib.com.ua/ua/134851.html> [in Ukrainian]

7. Yevkov, A. M. (2014). Problemy vrehulivannia terytorialnogo aspektu vycherpannia vyklyuchnykh prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti v mizhnarodno-pravovykh aktakh [Problems of regulating the territorial aspect of exhaustion of exclusive rights to objects of intellectual property in international legal acts]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo» - Journal of the National University «Ostroh Academy». «Law» series, №1(9)*. Retrieved from <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14yammpa.pdf> [in Ukrainian]

8. *Bernska Konventsiiia z okhorony literaturnykh i khudozhnykh tvoriv: Paryzkyi Akt vid 24 lypnia 1971 roku, zminenyi 2 zhovtnia 1979 roku [Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works: Paris Act of July 24, 1971, amended on October 2, 1979]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text [in Ukrainian]

9. *Mizhnarodna konventsiiia pro okhoronu prav vykonavtsiv, vyrobnykiv fonohram i orhanizatsii movlennia (Rymska konventsiiia) vid 26 zhovtnia 1961 roku [International Convention on the Protection of the Rights of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organizations (Rome Convention) of October 26, 1961]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763#Text [in Ukrainian]

10. *Paryzka konventsiiia z okhorony promyslovoi vlasnosti vid 20 bereznia 1883 roku [Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text [in Ukrainian]

11. *Pro harmonizatsiiu deiaknykh aspektiv avtorskoho prava i sumizhnykh prav v informatsiinomu suspilstvi: Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady 2001/29/TeS vid 22 travnia 2001 roku [On the harmonization of some aspects of copyright and related rights in the information society: Directive 2001/29/EU of the European Parliament and of the Council of May 22, 2001]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01#Text [in Ukrainian]

12. Mazurenko, C. B. (2011). Pryntsyv vycherpannia prava yak pidstava obmezhenia pravomochnosti vlasnyka obiekta intelektualnoi vlasnosti [The principle of exhaustion of the right as a basis for limiting the authority of the owner of an intellectual property object]. *Yurydychnyi visnyk. - Legal Bulletin, 1*, 47-52 [in Ukrainian].

УДК 347.4

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-43-47

Гладкий Сергій Миколайович,

аспірант Західноукраїнського національного університету

e-mail: gladkyyseroga1991@gmail.com

ORCID ID: 0009-0000-6476-4083

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ: ІСТОТНІ УМОВИ, ПОРЯДОК УКЛАДЕННЯ І ВИКОНАННЯ

Туризм відіграє важливу роль в економічному розвитку країни. Адже його зростання має позитивний вплив як на рівень зайнятості людей, так і збільшує надходження до бюджету держави та місцевих бюджетів. Зробити Україну привабливою для туристів можна тільки за умови ефективної організації туристичної діяльності, а також збалансованої правової бази, яка забезпечить ефективний захист основних прав споживачів туристичних послуг при врегулюванні спорів із суб'єктами господарської діяльності, які їх надають.

Здійснення туристичної діяльності регулюється чинним законодавством України та відбувається на договірних засадах. Основним регулятором відносин, що виникають між туристом та суб'єктом туристичної діяльності виступає цивільно-правовий договір. Ці договірні зобов'язання законодавець визначив як договори на туристичне обслуговування. Тому важливим є проаналізувати особливості та правову природу договору про надання туристичних послуг, який, насамперед, покликаний сприяти захисту інтересів виконавця і замовника туристичних послуг. Суттєвими перепонами у створенні дієвих правових механізмів захисту прав учасників правовідносин у сфері туризму є відсутність ефективного та надійного правового врегулювання туристичної діяльності, а також недосконале визначення понятійного апарату та основних характеристик договору про надання туристичних послуг на законодавчому рівні, що зумовлює необхідність детального аналізу зазначеної проблематики.

Мета статті – визначити поняття та правову природу договору про надання туристичних послуг, його істотні умови, порядок укладення і виконання.

Ключові слова: туризм, договір, туристичні послуги, істотні умови, сторони та предмет договору, порядок укладення і виконання, туристична послуга.

Hladkyi S. LEGAL NATURE OF THE CONTRACT ON THE PROVISION OF TOURIST SERVICES: ESSENTIAL CONDITIONS, PROCEDURE FOR CONCLUSION AND EXECUTION

Tourism plays an important role in the economic development of the country. After all, its growth has a positive effect both on the level of employment of people and increases revenues to the state budget and local budgets. It is possible to make Ukraine attractive for tourists only under the condition of effective organization of tourist activities, as well as a balanced legal framework that will ensure effective protection of the basic rights of consumers of tourist services when settling disputes with economic entities that provide them.

The implementation of tourist activities is regulated by the current legislation of Ukraine and takes place on a contractual basis. The main regulator of relations between a tourist and a subject of tourist activity is a civil law contract. The legislator defined these contractual obligations as contracts for tourist services. Therefore, it is important to analyze the peculiarities and legal nature of the contract on the provision of tourist services, which, first of all, is designed to help protect the interests of the performer and customer of tourist services.

Significant obstacles in the creation of effective legal mechanisms for the protection of the rights of participants in legal relations in the field of tourism are the lack of effective and reliable legal regulation of tourism activities, as well as the imperfect definition of the conceptual apparatus and the main characteristics of the contract on the provision of tourist services at the legislative level, which necessitates a detailed analysis of the mentioned issues. It should be noted that activity in the tourism sphere, like any economic activity, requires appropriate state regulation, it combines business and non-business activities, provides for measures aimed at protecting the rights of the participants of these relations, therefore it requires a special approach in its definition and legal analysis.

The purpose of the article is to define the concept and legal nature of the contract on the provision of tourist services, its essential conditions, the procedure for conclusion and execution.

Key words: tourism, contract, tourist services, essential conditions, parties and subject of the contract, procedure for conclusion and execution, tourist service.

Постановка проблеми. Розвиток галузі туристичного обслуговування в Україні стримується недосконалістю нормативно-правового забезпечення, недостатністю ефективних механізмів державного і господарського регулювання. Слід відмітити, що діяльність у туристичній сфері, як і будь-яка господарська діяльність, вимагає відповідного державного регулювання, вона поєднує у собі підприємницьку і непідприємницьку діяльність, передбачає заходи, що спрямовані на захист прав учасників зазначених відносин, тому вимагає особливого підходу у її визначенні та правовому аналізі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми договірної регулювання відносин у туристичній сфері стали предметом досліджень таких науковців, як: У.Б.Андрусів, Я.В.Вольвач, М.М.Гудима, Н.М.Зільник, Н.В.Камінська, В.О.Кохановський, Н.В.Сірик, Н.В.Федорченко, Р.І.Яворський та інші.

Проте коло питань, пов'язаних із трактуванням поняття, істотних умов договору про надання туристичних послуг, визначенням його правової природи все ще є дискусійними та потребують детального дослідження.

Мета статті – визначити зміст та правову природу договору про надання туристичних послуг, його істотні умови, порядок укладення і виконання.

Виклад основних результатів дослідження. Договір про надання туристичних послуг є важливим засобом у регулюванні відносини, які виникають у туристичній галузі. Досліджуючи дане питання, слід зазначити, що цей договір повинен називатися саме «договір про надання туристичних послуг», а не як закріплено в статті 20 Закону України «Про туризм» від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР «договір на туристичне обслуговування» [1].

У науковій літературі також зустрічаємо різні найменування договору, що регулює відносини між споживачами туристичних послуг і туроператором (турагентом). Зокрема, його визначають як «договір про надання туристичних послуг чи договір про надання послуг із туристичного обслуговування, договір про надання комплексу туристичних послуг, договір про туристичне обслуговування» тощо [2, с. 149; 3, с. 28].

Слід з'ясувати, яке ж трактування відповідає змісту і правовій природі договору, який укладається між туроператором та туристом чи іншим замовником.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про туризм» «за договором на туристичне обслуговування одна сторона (туроператор, який укладає договір безпосередньо або через турагента) зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (туриста) комплекс туристичних послуг (туристичний продукт), а турист зобов'язується оплатити його» [1].

Як вважає Р. І. Яворський, «договір про надання туристичних послуг- це договір, одна сторона якого (туроператор) зобов'язується надати за замовленням іншої особи (туриста чи іншої особи) послуги, спрямовані на задоволення потреб туриста з метою оздоровлення, участі у спортивних заходах, пізнавальною чи професійно-діловою цілями поза місцем постійного проживання туриста, а замовник зобов'язується оплатити їх» [4, с. 15]

Вважаємо доцільним погодитися з думкою М. М. Гудими, що: «для позначення дій, спрямованих на задоволення потреб туриста в процесі його подорожі, варто застосовувати термін «туристична послуга», а не «туристичне обслуговування», а отже, термін «обслуговування» не може відображатись у назві договору між суб'єктом туристичної діяльності, який надає туристичні послуги, та туристом унаслідок більш широкого його змісту» [5, с. 32].

Аналізуючи наукові та законодавчі визначення поняття і сутності договору про надання туристичних послуг, вважаємо, що це договір, згідно якого туроператор (одна сторона) зобов'язується за замовленням туриста (іншої сторони) надати визначений комплекс туристичних послуг, що необхідні для вчинення певної дії чи здійснення відповідної діяльності, водночас турист зобов'язується ці послуги оплатити, якщо інше не визначено договором.

Виникає також питання: як співвідносяться терміни «туристичний продукт» та «туристична послуга» і що є предметом договору?

Ст.1 Закону України «Про туризм» визначено, що «туристичний продукт - це розроблений попередньо комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням...» [1].

Незважаючи на таке нормативне визначення туристичного продукту, науковці трактують по-різному його, наприклад, як: товар чи право туриста; комплекс робіт, послуг і товарів або комплекс туристичних послуг [6, с. 133]. Відомо, що туристу надають послуги із перевезення, харчування, переміщення та інші послуги. Об'єднання цих послуг туроператорами в єдину послугу та надання її туристу не змінює об'єкт цивільних прав та не може трансформувати послуги у товар (речове право) чи роботу. Отже, туристський продукт не є товаром, роботою чи їх сукупністю.

За змістом продукт - це речовий чи інтелектуальний результат людської діяльності. Туристичний продукт – це така категорія, що ні лексично, ні за змістом не відповідає суті та правовій природі правовідносин у сфері туристичного обслуговування.

Вважаємо, що використання терміну «туристичний продукт» у зазначених відносинах є необґрунтованим, адже цей продукт за своїм змістом матеріалізований та належить до групи об'єктів речового права, та є результатом виконання відповідної роботи. Тоді як туристичні послуги є нематеріальними та регулюються нормами глави 63 ЦК України, що визначає основні положення договорів про надання послуг.

Зобов'язання у зазначених відносинах визначається фактом надання послуги, тому туристичний продукт не можна бути предметом договору про надання туристичних послуг, яким є дія чи діяльність туроператора (турагента), яка спрямована на задоволення інтересів та потреб туристів, отже сама послуга. Тому термін «туристичний продукт», який вживається у Законі України «Про туризм», потрібно замінити на «туристична послуга».

Однак на рівні законодавства не визначено поняття «туристична послуга». На думку Андрусів У.Б.: «під туристичною послугою потрібно розуміти дії або діяльність туроператора, спрямовані на формування

комплексу послуг, що включає дві і більше послуги (перевезення, розміщення чи інші послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням, у будь-якому їх поєднанні), та надання його за плату туристу або іншому замовнику на умовах, встановлених договором» [7, с. 104].

Отже, предметом договірної зобов'язання, що визначає правовідносини між туристом та суб'єктом туристичної діяльності є робота туроператора, що спрямована для надання туристичних послуг. Тому підтримуємо позицію науковців, згідно якої для визначення дій, які спрямовані на задоволення інтересів та потреб туриста, необхідно застосовувати категорію «туристична послуга», а не термін «туристичне обслуговування». Сама туристична послуга є комплексною за своєю суттю та включає у себе більше однієї дії (послуги), проте предметом зазначеного договору є лише одна послуга із детальною характеристикою складників її, що перебувають у взаємозв'язку та єдності.

У статті 20 Закону України «Про туризм» [1] встановлено, що сторонами зазначеного вище договору є турагент, туроператор та турист. Звернімо увагу, на відміну від більшості договорів із надання послуг виконавцями зазначено турагента та туроператора (як одна сторона), а турист в якості споживача туристичних послуг - інша сторона.

Як бачимо, законодавець відходить від термінології положень договору про надання послуг, визначених у ст. 901 ЦК України [8], за якими сторони називаються виконавець та замовник послуги, що підпадає під охорону Закону України «Про захист прав споживачів» [9]. У споживчих договорах фізична особа (споживач) повинна мати першість, а суб'єкти господарювання у певній мірі йому підпорядковані, забезпечуючи захист його прав.

Отже, стороною цього договору є, насамперед, турист як потенційний замовник та споживач, що здатний бути клієнтом, він укладає договір, метою якого є одержання комплексної туристичної послуги задля задоволення фізичних та психологічних потреб у подорожах, відпочинку, екскурсіях тощо. Стороною досліджуваного договору особа стає із моменту його укладення. Організація та інструктаж туристів, їх відправлення транспортом, за необхідності супровід, харчування, розміщення відповідно до місць проживання, організація відпочинку, лікування, екскурсійне і шопінгове обслуговування, сприяння в здійсненні прав, перевезення назад, вчинення перерахунків у разі необхідності тощо – це зобов'язання, які на себе бере інша сторона – туроператор (турагент). Після виконання зобов'язань турагент (туроператор) інформує туриста про різні тури, зокрема «горячі», пропонує знижки, нові туристичні продукти, розсилає проспекти.

Договір про надання туристичних послуг є двостороннім, консенсуальним та оплатним.

Цей договір є консенсуальним, адже він вважається укладеним, коли сторонами було досягнуто згоди за усіма істотними умовами. Це впливає із природи туристичних послуг, надання який передують погодження туристом та туроператором (турагентом) усіх істотних умов, їх письмове оформлення, отже укладення та виконання договору не збігаються у часі.

Погоджуємось з думкою з Р.І. Яворського щодо того, що «аргументом на користь консенсуальності договору про надання туристичних послуг є типовий пункт, згідно з яким договір набуває чинності з моменту його підписання, що має місце в таких договорах» [4, с. 10].

Договір про надання туристичних послуг є оплатним, оскільки туроператор отримує від туриста грошове задоволення за надання комплексу туристичних послуг. Зважаючи на презумпцію оплатності договорів, що опосередковують зобов'язання із надання послуг, зазначений вище договір також має оплатний характер.

Договір про надання туристичних послуг є також двостороннім чи взаємним у силу того, що його сторони турист і туроператор наділені взаємними правами й обов'язками. Для прикладу, на туроператора покладається обов'язок надати певні туристичні послуги, тоді як на туриста – обов'язок їх оплатити тощо. Тобто дві сторони беруть на себе певні зобов'язання задля отримання зустрічного зиску від контрагента: турист одержує туристичну послугу, а туроператор - визначену договором плату. Наявність взаємних суб'єктивних прав і обов'язків сторін дає змогу охарактеризувати цей договір як двосторонній. Ознака зазначена вище має велике значення у правозастосовній практиці, зокрема, в разі відповідальності туроператора за порушення договірних зобов'язань.

Залежно від особливостей і специфіки замовленої послуги договір про надання туристичних послуг є публічним, також може бути договором приєднання або договором, який укладається на загальних засадах.

Відповідно до статті 633 ЦК України, договір вважається публічним, якщо його сторона (підприємець) бере на себе обов'язок реалізовувати продаж товарів, чи виконання робіт чи надання послуг кожній особі, яка до неї звернеться [8]. Отже, виходячи із положень зазначеної статті, однією зі сторін такого публічного договору обов'язково повинен бути підприємець. Договір про надання туристичних послуг, що заздалегідь сформований туроператором, як правило, є публічним договором. Проте, якщо туристична послуга надається виключно за індивідуальним замовленням туриста, тоді такий договір не має ознак публічного.

Публічний характер досліджуваного договору зумовлює особливості його регулювання. Зокрема, туроператор зобов'язаний вступати у договірні відносини з фізичною чи юридичною особою, що до нього звернеться. Тобто, «пропозиція надання туристичних послуг, що звернена до невизначеного кола осіб та

оприлюднена у вигляді реклами, буклетів, каталогів, інших описах, і яка містить усі істотні умови договору, як слушно зазначається у літературі, визнається публічною офертою» [7, с. 105]. Ціна послуг є однаковою для усіх туристів, окрім випадків, коли встановлюються законом пільги для окремих категорій туристів, зокрема, це стосується сплати туристичного збору, за умови що його включають до ціни договору.

Відмова туроператора від укладення цього договору допускається тільки у разі, якщо в нього відсутня можливість надавати відповідні туристичні послуги. Досліджуваний договір укладається здебільшого у порядку, що передбачений для договорів приєднання. Тобто якщо визначення туристичної послуги і подальша її реалізація здійснюються на умовах, які попередньо розроблені туроператором, то такий договір про надання туристичних послуг буде договором приєднання.

Відповідно до статті 20 Закону України «Про туризм» досліджуваний договір укладається в письмовій або електронній формі.

Будь-яка із сторін договору до початку подорожі може вимагати внести зміни до нього або розірвання договору у разі зміни його істотних умов чи обставин, які були під час його укладення, зокрема у випадках: погіршення умов подорожі, також зміни її строків; запровадження нових чи підвищення діючих ставок обов'язкових платежів, податків і зборів; підвищення тарифів на визначені транспортні послуги; істотної зміни курсу національної валюти до іноземної, в якій була виражена ціна послуги; домовленості сторін [1].

Туроператор чи турагент може відмовитися від виконання досліджуваного договору тільки за умови відшкодування замовникові завданих збитків, підтверджених в установленому порядку і заподіяних унаслідок розірвання договору, окрім випадку, якщо відбулося це з вини туриста. Турист може відмовитися від виконання цього договору до початку подорожі за умови, що він відшкодує туроператору (турагенту) здійснені витрати, пов'язані із відмовою, які документально підтверджені.

Туроператор несе відповідальність перед туристом за невиконання чи неналежне виконання визначених умов договору про надання туристичних послуг, окрім випадків, коли невиконання чи неналежне виконання умов цього договору відбулося: з вини туриста; з вини третіх осіб; внаслідок настання форс-мажорних обставин чи є результатом подій, які туроператор чи турагент, чи інші суб'єкти туристичної діяльності, не могли передбачити [1]. Досліджуваний договір може також визначати компенсацію в разі завдання туристу шкоди невиконанням чи неналежним виконанням послуг, відповідно до міжнародних угод, які регламентують надання туристичних послуг.

Висновки. Договір про надання туристичних послуг за своєю правовою природою є консенсуальним, двостороннім та оплатним. У разі замовлення заздалегідь сформованої туристичної послуги зазначений договір є публічним та договором приєднання.

На підставі аналізу чинного законодавства України можна зробити висновок, що сторонами досліджуваного договору є туристи (споживачі туристичних послуг) та суб'єкти туристичної діяльності (туристичні оператори та туристичні агенти).

До істотних умов цього договору можна віднести: його предмет (комплекс туристичних послуг), ціну, термін дії договору, а також права і обов'язки сторін, їх відповідальність за невиконання чи неналежне виконання умов цього договору і підстави його припинення.

Відповідно до Закону України «Про туризм» досліджуваний договір укладається в письмовій або електронній формі. Проте, на практиці учасники правовідносин при укладенні договору про надання туристичних послуг, як правило, не використовують відповідну електронну форму. Зумовлено це тим, що тільки незначна кількість туристів має електронний цифровий ключ (застосування відсканованого підпису лише утруднює ідентифікацію підписантів).

Аналізуючи законодавчі та наукові трактування поняття і змісту договору про надання туристичних послуг, можна зробити висновок, що це договір, згідно якого туроператор чи турагент (одна сторона) зобов'язується за замовленням туриста (інша сторона) надати визначений комплекс туристичних послуг, які необхідні для вчинення певної дії чи здійснення відповідної діяльності, водночас турист зобов'язується ці послуги оплатити, якщо інше не визначено договором. Саме таку дефініцію необхідно закріпити у законодавстві, змінивши у назві цього договору «туристичне обслуговування» на «надання туристичних послуг».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Федорченко Н.В. Роль договору у сфері надання туристичних та готельних послуг. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 148-152.
3. Камінська Н.В. Щодо питання класифікації договорів у туристичній сфері. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 27-30.
4. Яворський Р.І. Договір про надання туристичних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2015. 19 с.
5. Гудима М.М. Захист прав споживачів за договором про надання туристичних послуг: дис. ... канд. юр.н.: 12.00.03. Івано-Франківськ. 2012. 247 с.

6. Кохановський В.О. Інформація як один із основних елементів у визначенні змісту, форми і умов договору про надання туристичних послуг. URL: <http://aphd.ua/publication-181/>
7. Андрусів У. Б. Договір про надання туристичних послуг: понятійно категоріальний апарат і правова природа. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. №4. С. 103-107.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
9. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
10. Зільник Н. Договір про надання туристичних послуг: поняття та особливості. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С.24-29.

REFERENCES:

1. *Pro turizm: Zakon Ukrainy vid 15 veresnia 1995 roku № 324/95-VR [On tourism: Law of Ukraine dated September 15, 1995 № 324/95-VR]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
2. Fedorchenko, N. V. (2018). Rol dohovoru u sferi nadannia turystychnykh ta hotelnykh posluh [The role of the contract in the field of providing tourist and hotel services]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo - Private law and entrepreneurship*, 18, 148-152 [in Ukrainian]
3. Kaminska, N. V. (2017). Shchodo pytannia klasyfikatsii dohovoriv u turystychnii sferi [Regarding the issue of classification of contracts in the tourism sector]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 3, 27-30 [in Ukrainian]
4. Yavorskyi, R. I. (2015). Dohovir pro nadannia turystychnykh posluh: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. [Agreement on the provision of tourist services: autoref. thesis ... candidate law Sciences: 12.00.03.]. Lviv, 19 [in Ukrainian]
5. Hudyma, M. M. (2012). *Zakhyst prav spozhyvachiv za dohovorom pro nadannia turystychnykh posluh: dys. ... kand. yuryd. n.: 12.00.03 [Protection of consumer rights under the contract for the provision of tourist services: dissertation. ... candidate Law Sciences: 12.00.03.]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian]
6. Kokhanovskyi, V. O. *Informatsiia yak odyin iz osnovnykh elementiv u vyznachenni zmistu, formy i umov dohovoru pro nadannia turystychnykh posluh [Information as one of the main elements in determining the content, form and conditions of the contract on the provision of tourist services]*. Retrieved from <http://aphd.ua/publication-181/>[in Ukrainian]
7. Andrusiv, U. B. (2019). Dohovir pro nadannia turystychnykh posluh: poniatiino katehorialnyi aparat i pravova pryroda [The contract for the provision of tourist services: conceptually categorical apparatus and legal nature]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys - South Ukrainian legal journal*, 4, 103-107 [in Ukrainian]
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV [Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 № 435-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian]
9. *Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 1991 roku № 1023-XII [On the protection of consumer rights: Law of Ukraine dated May 12, 1991 № 1023-XII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> [in Ukrainian]
10. Zilnyk, N. (2019). Dohovir pro nadannia turystychnykh posluh: poniattia ta osoblyvosti [Agreement on the provision of tourist services: concepts and features]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 11, 24-29 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 16.05.2024

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 339.9.364

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-48-54

Вівчар Оксана Іванівна,

докторка економічних наук, професорка, професорка кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету

o.vivchar84@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9246-2226

Вівчар Віктор Павлович,

аспірант кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського
національного університету

vvp150979@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-4295-8714

Балко Дмитро Степанович,

аспірант кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського
національного університету

dmytrobalko@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-1450-0399

Шейка Олексій Іванович,

аспірант кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського
національного університету

oleksiy1602@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-3952-7250

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ: БЕЗПЕКОЗНАВЧИЙ БАЗИС ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ

У даній статті досліджено концепцію та організаційно-правові безпекові контексти соціального забезпечення. Обґрунтовано, що основними показниками за рівнем соціальної безпеки є: рівень зайнятості населення, рівень безробіття (нормальний), мінімальна погодинна заробітна плата, мінімальний неоподатковуваний поріг частки заробітної плати, індекс людського розвитку та інші. У результаті наукового дослідження представлено міжнародні моделі соціального захисту, зокрема: континентальна (Бісмарк), англосаксонська (модель Беверіджа), Скандинавська та Південноєвропейська. Продемонстровано загальну характеристику особливостей безпекового рівня соціального захисту окремих країн світу. Продемонстровано порівняльно-аналітичну характеристику витрат на соціальний захист окремих країн ЄС. На основі чого відзначено практичний досвід організаційно-правового механізму у контексті забезпечення належного безпекового рівня соціального захисту. Встановлено, що видатки на соціальний захист в країнах ЄС поділяються на такі категорії: «sickness & disability», «old age», «survivors», «family & children», «unemployment», «housing & social exclusion». Доведено, що враховуючи суттєві відмінності в методах класифікації та змісті моделей соціальної політики, країни ЄС розвивають свою економіку в напрямку, який забезпечує високі рівні та стандарти соціальної політики, забезпечення високого рівня соціального захисту, якості освіти та охорони здоров'я, подолання бідності та нерівності. Відзначено, що в сучасних умовах існує постійна потреба в пошуку найефективнішої системи соціального забезпечення. Слід зазначити, що ідеальної моделі не існує, оскільки соціальна безпека кожної країни представляє власний структурно-логічний механізм соціального рівня з дуже різними статусами та інтересами. Міжнародний досвід впровадження соціального забезпечення, вказує на той факт, що необхідно впроваджувати практичний інструментарій зі створення більш справедливої, демократичної і рівноправної Європи, підвищувати стандарти праці та життя, створювати нові робочі місця, будувати економіку з сильною соціальною і прогресивною податково-бюджетною політикою.

Ключові слова: безпека, соціальна безпека, національна безпека, соціальне забезпечення, соціальний захист, моделі соціальної безпеки, система соціальної безпеки, організаційно-правовий базис соціальної безпеки.

Vivchar O., Vivchar V., Balko D., Sheika O. IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE OF SOCIAL PROTECTION: SECURITY KNOWLEDGE BASE AND DOMESTIC IMPLEMENTATION PRACTICE

This article explores the concept and organizational and legal security contexts of social security. It is well-founded that the main indicators for the level of social security are: the employment rate of the population, the unemployment rate (normal), the minimum hourly wage, the minimum tax-free threshold of the wage share, the human development index, and others. As a result of scientific research, international models of social protection are presented, in particular: continental (Bismarck), Anglo-Saxon (Beveridge model), Scandinavian and Southern European. The overall attributes of the safety level in social protection across various countries are illustrated. The comparative and analytical characteristics of social protection expenditures of individual EU countries are illustrated. It has been established that expenditures on social protection in EU countries are divided into the following categories: «sickness & disability», «old age», «survivors», «family & children», «unemployment», «housing & social exclusion». It is proven that, taking into account the significant differences in methods of classification and content of social policy models, EU countries develop their economy in a direction that ensures high levels and standards of social policy, ensuring a high level of social protection, quality of education and health care, overcoming poverty and inequality. Based on this, the practical experience of the organizational and legal mechanisms for ensuring the appropriate safety level of social protection was highlighted. It has been established that in modern conditions there is a constant need to find the most effective social security system. It should be noted that there is no ideal model, as each country's social security system embodies its own unique structural and logical mechanism with varying statuses and interests. The international experience of implementing social security points to the fact that it is necessary to implement a practical toolkit for creating a fairer, more democratic and equal Europe, to raise the standards of work and life, to create new jobs, to build an economy with a strong social and progressive fiscal and budgetary policy.

Key words: security, social protection, social security, national security, social security models, social security system, organizational and legal basis of social security.

Постановка проблеми. У сучасних умовах проблематика соціального розвитку є особливо актуальними, а питання соціального забезпечення як невід'ємною частиною національної безпеки. Слід відзначити, що соціальна захищеність є важливою умовою забезпечення особистої та соціально-економічної безпеки. Доведено, що найвищий рівень соціального забезпечення є основою суспільного добробуту, кінцевою метою національної політики та соціальної безпеки зокрема.

Сьогодні національне соціальне забезпечення все більше розглядається як одна з головних складових національних ресурсів, національного і національного багатства, подальшого стабільного розвитку суспільства. Основною метою соціального забезпечення є захист людини як найвищої цінності в будь-якій країні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню сучасних проблем соціального забезпечення в контексті безпеки розглядається в працях О. Вівчар, С. Лейбфріда, Х. Еспінг-Андерсена, У.Лоренцо, Т. Боярчук, Г. Кошелева, В. Крютченка, О. Попик, О. Крадія, В. Франчука та ін.

Метою статті є продемонструвати основні безпекові контексти соціального забезпечення. Також обґрунтувати основні фундаментальні цілі та характеристики міжнародних моделей соціального захисту. На основі чого представити практичний досвід організаційно-правового механізму у контексті забезпечення належного безпекового рівня соціального захисту.

Вклад основного матеріалу дослідження. У наукових дослідженнях соціальне забезпечення є системою, яка надійно захищає життєво важливі інтереси соціальних суб'єктів, зберігає та розвиває людський потенціал, підтримує ефективне стимулювання людської діяльності, гарантує соціальний порядок на макро- та мікрорівнях. Їх соціальна та життєва підтримка. Ознакою високого рівня соціальної захищеності є здатність самостійно (без зовнішнього впливу) реалізовувати заходи розвитку соціальної сфери відповідно до системи національних інтересів.

Слід зазначити, що найважливішими національними інтересами України в соціальній сфері є: забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, розвиток громадянського суспільства та його демократичних інститутів; зміцнення фізичного здоров'я нації та створювати безпечні умови для життя населення.

Не можна залишити поза увагою той факт, що основними проблемами соціального забезпечення на цьому етапі визначаються насамперед соціальна деформація (швидке розшарування суспільства, зубожіння значних верств населення, руйнація суспільного трудового потенціалу), що зумовлює загрозу неприпустимого відхилення від послідовної траєкторії реалізації основних національних інтересів України. По-друге, соціальні проблеми в умовах кризи настільки загострилися, що різко зросла соціально-політична напруженість в окремих регіонах і в країні зокрема. По-третє, соціальна деформація не лише знеможливає в Україні розвивати соціально-орієнтовану ринкову економіку, а й створює значні перешкоди на загальну ефективність економічних процесів [1, с. 110].

Найпоширенішими в національній системі спостереження за рівнем соціальної безпеки стали такі показники: рівень зайнятості населення, рівень безробіття (нормальний), мінімальна погодинна заробітна плата, мінімальний неоподатковуваний поріг частки заробітної плати працівників цього рівня, індекс людського розвитку (очікувана тривалість життя, рівень освіти, реальний ВВП на душу населення), розрив у доходах між 10% осіб із найвищими доходами та 10% найвищих груп населення тощо.

Прикладами порогових значень для показників соціальної безпеки такі: частка громадян із доходом нижчим від прожиткового мінімуму становить 7%, розрив між прибутками 10% найприбутковіших і 10%

низькоприбуткових груп населення – 8 разів, граничне значення за рівнем безробіття – 10—12 %. Обсяг ВВП на душу населення – 50 % середнього по «сімці» і 100 % середньосвітового показника ВВП [3, с. 58].

Основна ефективність механізму функціонування міжнародної економіки дозволяє підтримувати різноманітність систем соціального забезпечення та захисту, надаючи людям чіткий перелік соціальних послуг. Зауважте, що деякі з них дуже схожі один на одного, деякі зовсім різні або мають лише певні схожі характеристики.

У сучасних умовах глобалізації варто зазначити, що серед держав-членів ЄС домінують чотири основні моделі соціального захисту: континентальна (Бісмарка), англосаксонська (модель Беверіджа), Скандинавська та Південноєвропейська. Цей тип представлено в документах Європейської комісії.

На основі наукових досліджень була створена континентальна модель (відома також як модель Бісмарка), яка встановлює міцний взаємозв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. Основою цієї моделі є механізм соціального страхування, тому кошти на соціальні витрати в основному надходять за рахунок страхових внесків роботодавців і застрахованих працівників. Отже, модель передбачає реалізацію правил еквівалентності, коли розмір страхової виплати визначається переважно розміром страхових премій.

Хочемо підкреслити, що класична форма цієї моделі базується на принципах соціального страхування та професійної солідарності, що означає існування страхових фондів, якими управляють власники бізнесу та наймані працівники. Ці кошти акумулюють соціальні відрахування із заробітної плати та використовуються для сплати страхових внесків. Фінансування таких систем, як правило, є незалежним від національного бюджету, оскільки така модель соціального захисту порушує принцип універсальності бюджету (згідно з яким бюджет має охоплювати всі без винятку національні доходи та видатки та не допускає бюджетних втрат).

Слід також зазначити, що ця модель часто базується не лише на принципах соціального страхування для малозабезпечених членів суспільства, які не мають можливості отримувати страхові соціальні виплати (наприклад, через відсутність страхового стажу), соціальний захист здійснюється за принципом соціальної допомоги. Тобто допоміжні механізми, які відхиляються від основ моделі Бісмарка. Саме тому розвиток системи соціальної допомоги призвів до зміни цієї моделі зі збільшення частки бюджетного фінансування системи соціального захисту [6, с. 220].

Результати дозволяють нам продемонструвати, що англосаксонська модель, відома як модель Вільяма Беверіджа, представлена в Європі Великобританією та Ірландією. Відзначимо, що в даній моделі закладено принципи:

- принцип універсальності системи соціального захисту – поширення на всіх громадян, які потребують соціальної допомоги;
- принцип розподільної справедливості є головним принципом у цій моделі тому, що мова йде не про професійні (як модель Бісмарка), а про національну солідарність.

Тому слід підкреслити той факт, що такі системи фінансуються як за рахунок страхових внесків, так і з державного бюджету. Наприклад, сімейні виплати та витрати на охорону здоров'я фінансуються з державного бюджету, а інші соціальні виплати забезпечуються за рахунок страхових внесків найманих працівників і роботодавців. Слід підкреслити, що, на відміну від континентальної моделі, внески на соціальне страхування, передбачені цією моделлю, є досить низькими, а соціальна допомога відіграє домінуючу роль у системі соціального забезпечення.

Слід зазначити, що скандинавська модель соціального захисту характерна для Данії, Швеції та Фінляндії. Серед них під соціальним захистом розуміють законні права громадян. Тому відмінною рисою скандинавської моделі є широке охоплення широкого спектру соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які потребують соціальної підтримки. Загалом усім жителям країни гарантується доступ до соціальних послуг і пільг на них не поширюються обмеження щодо працевлаштування та страхових внесків [2, с. 172].

Загалом рівень соціального захисту, який забезпечує ця модель, досить високий. Доведено, що це досягається за допомогою активної політики перерозподілу, спрямованої на досягнення рівності доходів.

Ми також зазначаємо, що необхідною передумовою для роботи цієї моделі є високоорганізоване суспільство, засноване на відданості інституційним принципам добробуту. Система соціального забезпечення в цій моделі фінансується переважно за рахунок податків, хоча певну роль відіграють страхові внески підприємців і найманих працівників.

Єдиною частиною соціального захисту, яка є окремою від загальної системи є страхування на випадок безробіття, яке є добровільним і здійснюється профспілками. Донедавна працівники були фактично звільнені від сплати страхових внесків і брали участь у системі соціального забезпечення через податки.

Враховуючи результати дослідження, було представлено, що південноєвропейську модель представляють Італія, Іспанія, Греція та Португалія. Системи соціального забезпечення в цих країнах були створені або вдосконалені лише в останні десятиліття. Цю закономірність можна трактувати як модель розвитку – перехідну. Західні дослідники вказують на її «фундаментальність». Загалом рівень соціального забезпечення в цій моделі низький, а завдання соціального забезпечення часто розглядаються як справа родичів і сімей. Тому сім'я та інші інститути громадянського суспільства відіграють не останню роль, а

соціальна політика є переважно пасивного характеру, зосередженою на компенсації певним категоріям громадян втрати доходу.

Характерною особливістю цієї моделі є також асиметричність структури соціальних видатків. Так, в Італії найбільшу частку соціальних видатків становлять пенсії (14,7% ВВП проти середньоєвропейського показника 12,5%), тоді як відносно менші суми (приблизно 1%) витрачаються на підтримку сім'ї, материнство, освіту та політику зайнятості.

На основі проведеного дослідження з метою більш чіткого розуміння траєкторії розвитку соціальної політики в країнах єврозони та виявлення факторів, що впливають на їхнє становище, ми пропонуємо використати результати кластерного аналізу, проведеного дослідницькою групою. Командою вчених з Каунаського технологічного університету на основі досліджень було визначено наступні кластери соціальних моделей ЄС (табл. 1) [7].

Таблиця 1

Порівняльно-аналітична характеристика ВВП і витрат на соціальний захист окремих країн ЄС у 2019-2023 рр.

Країни	ВВП у 2023 р., євро на душу населення	Витрати, у % від ВВП					Структура витрат на соціальний захист у 2023 р.					
		2019	2020	2021	2022	2023	sickness & disability	old age	survivors	family & children	Unemployment	housing & social exclusion
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
ЄС	28900	28,3	28,7	28,9	28,7	19,2	2,8	10,3	1,4	1,7	1,4	1,7
<i>I кластер: «нові» члени ЄС</i>												
Болгарія	6300	16,5	16,6	17,6	18,5	13,3	0,2	9,9	-	2,4	0,1	0,7
Естонія	15400	15,6	15,0	14,9	15,1	12,9	2,1	7,0	0,1	2,3	1,1	0,3
Латвія	12300	15,4	14,4	14,6	14,5	11,5	2,1	7,3	0,2	0,7	0,5	0,7
Литва	12900	16,9	16,3	15,3	14,7	11,1	2,8	5,8	0,3	1,0	0,6	0,7
Польща	11200	18,7	18,9	19,4	19,0	15,9	2,6	9,1	1,8	1,4	0,6	0,4
Румунія	8100	16,4	15,4	14,9	14,8	11,5	1,0	8,5	0,1	1,1	0,1	0,6
<i>II кластер: «старі» члени ЄС</i>												
Франція	32800	32,7	33,5	33,9	34,2	24,6	2,8	13,6	1,6	2,5	2,0	2,2
Німеччина	38100	28,6	28,2	29,0	29,1	19,0	3,1	9,2	1,9	1,6	1,7	1,6
Великобританія	39400	29,1	29,2	28,4	27,4	16,4	2,6	8,8	0,1	1,5	0,2	3,3
Австрія	89900	29,0	29,3	29,8	30,0	21,7	1,9	13,1	1,5	2,3	1,5	1,3
Люксембург	27100	21,9	22,8	23,2	22,7	18,9	1,5	10,5	0,0	4,1	2,0	0,8
Італія	14500	28,5	29,3	29,8	30,0	21,5	1,9	13,8	2,8	1,5	1,2	0,3
<i>III кластер: країни ЄС, в яких спостерігається падіння економіки</i>												
Греція	16200	27,7	28,2	26,7	26,0	20,5	1,6	15,7	1,7	0,6	0,7	0,2
Іспанія	23200	25,3	25,5	25,8	25,4	17,1	2,4	9,2	2,3	0,6	2,0	0,6
Португалія	17300	28,5	26,4	27,6	27,6	18,3	1,2	12,2	1,8	1,1	1,2	0,8

Джерело: [7]

До першої групи належать країни-члени ЄС з однаковим рівнем економічного та соціального розвитку. Друга група включає країни з багаторічним досвідом членства в ЄС більшість з яких мають найбільш стабільну економіку в ЄС. До третьої групи входять три південні країни, які серйозно постраждали від економічної кризи і досі намагаються відновитися. Економічний спад також впливає на соціальні показники зростання бідності та рівень безробіття, що безпосередньо впливає на результати досліджень та порівняння з іншими країнами.

Це видно з табл. 1., що у країнах ЄС соціальне забезпечення є найважливішою частиною національних витрат. Витрати на соціальне забезпечення як частка ВВП різняться в країнах ЄС: від 9,6% в Ірландії до 25,6% у Фінляндії.

З практичної точки зору виокремлюють, «витрати на соціальний захист поділяються на такі категорії: «sickness & disability» – витрати на охорону здоров'я та допомогу особам, що втратили працездатність. Ці витрати включають: витрати на інтеграцію на ринку праці осіб з інвалідністю й працівників з обмеженою працездатністю, витрати на виплату допомоги на випадок хвороби та інвалідності; «old age» – витрати на соціальний захист людей похилого віку, виплата пенсій, витрати на реалізацію державних програм щодо охорони здоров'я, освіти та соціального житла для людей похилого віку. Ця стаття також містить соціальні витрати на такі послуги для літніх людей, як денний догляд та реабілітаційні послуги, піклування за місцем проживання та інші пільги в натуральній формі; «survivors» – витрати на

соціальний захист у зв'язку із втратою годувальника; «*family & children*» – соціальні витрати на допомогу сім'ям і дітям передбачають: грошові виплати (допомоги) сім'ям з дітьми, разом із допомогою на дітей, яка в окремих країнах залежить від рівня заробітної плати батьків та/або віку дитини; допомогу на період відпустки по догляду за дитиною та допомогу самотнім батькам. Фінансова підтримка сімей здійснюється здебільшого через систему оподаткування, в тому числі звільнення від сплати податків; «*unemployment*» – соціальні витрати на допомогу по безробіттю; «*housing & social exclusion*» – витрати для вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням житлом малозабезпечених верст населення, та проблем, пов'язаних із соціальною ізоляцією».

Таким чином, згідно з проведеними аналітичними дослідженнями, витрати на охорону здоров'я та виплати по інвалідності в ЄС становили в середньому 2,8% загальних соціальних витрат у 2023 році. У країнах-членах пропорційна вартість цих зборів коливається від 0% і 2% у Болгарії, до 4,8% у Данії. Ці витрати майже вдвічі перевищують вартість допомоги по безробіттю. На статтю «Old age» припадає найбільша частка витрат серед усіх країн-учасниць. Витрати державного сектора на «старість» складають 10,3% ВВП ЄС. Найбільша частка витрат на соціальне страхування, пов'язаних зі старістю, припадає на Грецію (15,7%), а найменша – на Ірландію (2,4%). Допомога сім'ям і дітям складає в середньому 1,7% від загальної кількості соціальних виплат ЄС, допомога по безробіттю – 1,4%, допомога на житло та соціальне відчуження – 1,7%. Частка витрат на домогосподарство та утримання дітей коливається від 0,6% у Греції та Іспанії до 4,6% у Данії. Розмір допомоги по безробіттю коливається від 0,1% у Болгарії та Румунії до 2,7% у Данії та Фінляндії [8].

Очевидно, що середній показник ЄС приховує величезні відмінності між державами-членами. Ця різниця в показниках соціального забезпечення не тільки відображає відмінності в рівнях життя, але й відображає різноманітність національних систем соціального забезпечення та демографічних, економічних, соціальних та інституційних структур держав-членів ЄС. Проте представлені дані чітко вказують на тенденцію до зниження витрат на соціальне забезпечення та частки заробітної плати.

Водночас слід зазначити, що соціальне забезпечення в кожній країні має певні особливості. З точки зору процесу глобалізації, основною позицією німецької системи соціального забезпечення є соціальне страхування. Відповідно до принципу самоуправління установи соціального страхування юридично, фінансово та організаційно незалежні від органів державного управління. Проте держава встановлює правову основу діяльності установ соціального захисту, здійснює правовий нагляд і перевірку.

На нашу думку, слід звернути увагу на те, що страхові установи діють окремо: пенсійні установи, установи медичного страхування тощо діють незалежно одна від одної. Окрім соціального страхування існує також механізм соціальної допомоги, який передбачає надання соціальної допомоги у разі вичерпання різноманітних страхових соціальних виплат. Німецька система соціального забезпечення фінансується за рахунок внесків застрахованих працівників і роботодавців, за рахунок державного бюджету, а також за рахунок поєднання даних видів фінансування. Держава є гарантом виконання соціальних зобов'язань і перерозподіляє частину коштів у вигляді державних субсидій на покриття витрат.

Перш за все, слід зазначити, що одна з характеристик французької системи соціального забезпечення полягає в тому, що її організаційна структура дуже складна, а частка витрат на соціальні проекти дуже висока. Це перевищує середній показник по ЄС. Науковий метод дозволяє визначити основні особливості французької системи: розгалужену систему професійного та галузевого соціального страхування, розвинену систему сімейних допомог, що є результатом тривалої еволюції, величезну роль додаткових систем соціального страхування, особливо у сфері пенсійного та медичного страхування.

Встановлено, що розподільний принцип фінансування є не лише основою функціонування загальнодержавного плану соціального страхування, а й основою функціонування системи загальнообов'язкового додаткового професійного страхування. Адміністрація соціального забезпечення у Франції ієрархічно організована у вигляді страхових фондів, що діють на національному та регіональному рівнях і відповідають за той чи інший вид соціального забезпечення. Регіональні та місцеві фонди соціального страхування є автономними організаціями і кожен фонд має власну раду директорів, що складається з представників застрахованих осіб і роботодавців.

Основним джерелом фінансування французької системи соціального забезпечення є страхові внески працівників і роботодавців. Винятком є страхування на випадок безробіття та сімейні допомоги, які мають значно більшу частку державних субсидій, ніж інші сектори соціального забезпечення, а також страхування від нещасних випадків, яке повністю фінансується за рахунок коштів роботодавця.

Добре відомі та відповідні особливості британської системи соціального забезпечення зокрема: відсутність спеціалізованих, організованих органів, які займаються страхуванням конкретних типів соціальних ризиків – страхування по старості, страхування на випадок хвороби, страхування на випадок безробіття, нещасних випадків на виробництві. Всі програми соціального захисту об'єднані в рамках єдиної системи соціального захисту; велика роль державних установ у забезпеченні соціальними послугами та виплатами, а також їх тісний зв'язок із приватними страховими програмами.

Зазначимо, що британська система не передбачає існування цільових страхових внесків, спрямованих на підтримку конкретних схем страхування: пенсії, медичного страхування, пенсії по інвалідності тощо. Структура фінансування системи соціального забезпечення у Великій Британії

визначається поділом системи на дві частини: національну охорону здоров'я та національне соціальне страхування. Перший проект на 90% фінансується з державного бюджету, а другий – за рахунок страхових внесків найманих працівників та підприємців. Крім охорони здоров'я, податкове фінансування зазвичай поділяють на компенсаційне страхування працівників і сімейні виплати [5].

Також хочемо зазначити, що основним принципом шведської системи соціального забезпечення є універсальність, тобто охоплення всіх верств населення. Наступним за важливістю принципом, який характеризує багато європейських європейських «соціальних економік» є принцип соціальної солідарності згідно з яким усі громадяни, незалежно від соціального статусу, однаково беруть участь у фінансуванні системи соціального забезпечення, докладаючи співрозмірний своїм прибуткам внесок.

В умовах глобалізації необхідним елементом такої системи є держава, яка бере на себе функцію перерозподілу соціальних благ від заможних до найбільш знедолених верств населення. Якщо розглядати тільки дохід у вигляді заробітної плати (в середньому близько \$2500 на місяць), то до бідних можна віднести 36% населення країни (найвищий показник серед промислово розвинутих країн світу). Проте після перерозподілу сукупних державних доходів через податкову та соціальну системи (1/3 державного бюджету витрачається на соціальні потреби) та з урахуванням соціальних видатків з міських бюджетів та платежів з пенсійних та інших страхових фондів лише 5,6% населення є бідними. Для порівняння: аналогічні показники в США становлять 27% і 17% відповідно. У Швеції один із найвищих рівнів податків у світі, але така система соціального забезпечення цілком можлива за умови високого рівня соціального захисту населення, відсутності розшарувань між багатими та бідними, а отже, високого рівня соціального забезпечення, політична та соціальна стабільність.

Підсумовуючи соціальну політику, слід зазначити, що соціальне забезпечення має особливе значення в Італії. Однією з головних проблем соціальної політики Італії є різниця в доходах між північними та південними регіонами, яка відображається в статистиці безробіття. Відносно загального рівня безробіття в Італії (11,3%) рівень безробіття на півночі країни становить близько 7,5% (близько до середньоєвропейського), а на півдні перевищує 20%. Така ситуація відзначається на функціонуванні системи соціального забезпечення: пенсії по інвалідності в економічно слабких регіонах, крім свого основного призначення, виконують також роль допомоги по безробіттю та соціальної допомоги.

Основною проблемою, яку також варто відзначити є співіснування секторів економіки з нижчим рівнем соціального забезпечення та секторів з вищим рівнем забезпечення соціальних послуг, особливо через широкий розвиток торгівлі. Однією з особливостей італійської системи соціального забезпечення є те, що ефект захисту від ризику для людей, які не мають доходу з різних причин, не є задовільним. Через ці та інші обставини італійську соціальну політику часто вважають «рудиментарною» [9, с. 300].

Та, встановлено, формування основи соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні передбачає підвищення добробуту людей, зростання платоспроможності, зниження безробіття тощо. Соціальний захист населення необхідний з багатьох причин, які зараз існують в українському суспільстві. Важливі економічні, політичні та соціальні зміни, що відбулися в нашій країні за останні роки, призвели до гострої бідності та погіршення добробуту населення. Що стосується соціального забезпечення в Україні, то основними завданнями на які варто звернути увагу є: забезпечення того, щоб рівень життя людей з інвалідністю не опускався нижче мінімального рівня життя, релігійна чи інша нерівності.

Варто зазначити, що в Україні передбачені такі види державної допомоги: при вагітності та пологах; одноразова допомога при народженні дитини; із догляду за дитиною; грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років; із догляду за дитиною-інвалідом; із тимчасової непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною; на дітей віком до 16 років (учнів – до 18 років); на дітей одиницею матерям; на дітей військовослужбовців строкової служби; на дітей, які перебувають під опікою, піклуванням; тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, або коли стягнення аліментів неможливе [4, с. 220].

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що, незважаючи на відмінності в методах класифікації та змісті моделей соціальної політики, країни ЄС розвивають свою економіку в напрямку, який забезпечує високі рівні та стандарти соціальної політики, забезпечення високого рівня соціального захисту, якості освіти та охорони здоров'я, подолання бідності та нерівності. Модель соціальної політики України, яка базується на міжнародному досвіді, має полягати в побудові соціально орієнтованої моделі економіки, яка має ґрунтуватися на високому рівні життя населення і максимально враховувати та відповідати соціальним нормам ЄС.

Ми вважаємо, що як практичний механізм довгострокової оцінки змін у рівнях соціального забезпечення та заробітної плати очевидний негативний вплив політики жорсткої економії ЄС на рівень життя, що також впливає на внутрішній попит. Це призвело до значного невдоволення європейців і зростання антиєвропейських настроїв. Водночас слід зазначити, що при дослідженні сучасних питань у постконфліктних умовах усі зусилля ЄС мають бути спрямовані на збереження реформування ринку праці та соціальної політики. ЄС не повинен відкладати чи призупиняти дії для створення більш справедливої, більш демократичної та рівноправної Європи, яка покращує рівень праці та життя, створює нові робочі місця та буде економіку за допомогою сильної соціальної та прогресивної фіскальної та бюджетної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрушків Б. М., Вівчар О. І., Гевко В. Л. Проблеми теорії і практики менеджменту : навч.-методич. посібн. Тернопіль: Вид. ТЗОВ «Терно-Граф». 2009. 312 с.
2. Боярчук Т. В. Особливості соціального захисту населення європейських країн. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. № 2. С. 170–174.
3. Вівчар О. І., Колесніков А. П. Соціальна безпека. Тернопіль: ФО-П Шпак В. Б., 2015. 146 с.
4. Вівчар О. І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти: монографія. Тернопіль, ФОП Паляниця В. А., 2018. 515 с.
5. Ільчук Л. Світовий досвід моделей соціальної політики та їх можливість використання в Україні. URL: <http://ipzn.org.ua/svitovuj-dosvid-modelej-sotsialnoi-polityky-ta-yih-mozhlyvist-vykorystannya-v-ukrayini/>
6. Михненко А., Щур Н. Світові моделі соціальної політики: уроки для України. *Вісник НАДУ «Соціальна і гуманітарна політика»*. 2018. Том № 8 (24). С. 219–227.
7. Офіційний сайт Євростату URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/browse-statistics-by-theme>
8. Шутаєва О. О. Моделі соціальної політики ЄС: основні напрямки трансформації. URL: http://sn-econmanag.crimea.edu/arhiv/2022/uch_26_1econ/shut.pdf
9. Wiwczar O. Структурно-логічні аспекти економічної поведінки в контексті безпекознавства. *Malzenstwo I rodzina: wspolczesny obraz. Praca pod redakcja: Ks.prof. dr hab. Jana Zimneg. Katowice*, 2019. 297–310.

REFERENCES:

1. Andrushkiv, B. M., Vivchar, O. I. & Gevko, V. L. (2009). *Problemy teorii i praktyky menedzhmentu: navch.-metodych. posibn. [Problems of theory and practice of management textbook]*. Ternopil: Terno-Graf LLC [in Ukrainian]
2. Boiarchuk, T. V. (2015). *Osoblyvosti sotsialnoho zakhystu naseleння yevropeyskykh krain. [Peculiarities of social protection of the population of European countries]*. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmelnytskyi National University - Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Series «Economic Sciences»*, 2, 170–174 [in Ukrainian]
3. Vivchar, O. I. & Kolesnikov, A. P. (2015). *Sotsialna bezpeka [Social security]*. Ternopil: FO-P Shpak V. B. [in Ukrainian]
4. Vivchar, O. I. (2018). *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv: sotsiohumanitarni konteksty [Management of economic security of enterprises: socio-humanitarian contexts]*. Ternopil, FOP Palianytsia V. A. [in Ukrainian]
5. Ilchuk, L. *Svitovyi dosvid modelei sotsialnoi polityky ta yikh mozhlyvist vykorystannia v Ukraini [World experience of social policy models and their possibility of use in Ukraine]*. URL: <http://ipzn.org.ua/svitovuj-dosvid-modelej-sotsialnoi-polityky-ta-yih-mozhlyvist-vykorystannya-v-ukrayini/> [in Ukrainian]
6. Mykhnenko, A. & Shchur, N. (2018). *Svitovi modeli sotsialnoi polityky: uroky dlia Ukrainy [World models of social policy: lessons for Ukraine]*. *Visnyk NADU «Sotsialna i humanitarna polityka» – Bulletin of the National Academy of Sciences «Social and Humanitarian Policy»*, 8 (24), 219–227 [in Ukrainian]
7. *Official website of Eurostat*. URL: <http://dbms.institute/files/nd/23.pdf> [in Ukrainian]
8. Shutaieva, O. O. *Modeli sotsialnoi polityky YeS: osnovni napriamky transformatsii [Models of EU social policy: main directions of transformation]*. URL: http://sn-econmanag.crimea.edu/arhiv/2022/uch_26_1econ/shut.pdf [in Ukrainian]
9. Vivchar, O. (2019). *Struktruno-lohichni aspekty ekonomichnoi povedinky v konteksti bezpekoznavstva [Structural and logical aspects of economic behavior in the context of security studies]*. *Malzenstwo I rodzina: wspolczesny obraz. Praca pod redakcja: Ks.prof. dr hab. Jana Zimneg. Katowice*, 297–310 [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 14.05.2024

УДК: 349.2:340.13:303.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-55-62

Шлапко Тетяна Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
t.shlapko@uabs.sumdu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-1619-3831

Костенко Анастасія Владиславівна,

студентка III курсу бакалаврату Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
anastasiakostenkomi10t@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-8988-8908

ВИДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА

Стаття ретельно досліджує різноманітні методи оцінки ефективності норм трудового права, використовуючи як теоретичні підходи, так і практичні приклади. Акцентовано увагу на визначенні основних підходів до оцінки ефективності норм трудового права, які поділяються на перспективну та ретроспективну оцінку, розкриваючи переваги та недоліки кожного підходу.

Зосереджено увагу на класифікації методів на два основні типи: соціальна та юридична ефективність. Ця диференціація дозволяє зрозуміти вплив трудових правових норм на суспільство та юридичну систему. Аргументовано, що зв'язок між соціальною та юридичною ефективністю норм трудового права є ключовим для покращення законодавства, забезпечуючи більш ефективне та справедливе суспільство.

Особлива увага в статті приділяється статистичним методам оцінки норм трудового права, які дозволяють здійснювати аналіз великих обсягів даних, порівнювати різні регіони та періоди часу, а також виявляти взаємозв'язки між різними факторами на ринку праці. Виконано порівняльний аналіз, який надає об'єктивну базу для прийняття рішень у сфері трудового законодавства.

У заключній частині статті зроблено висновок про підтримку застосування статистичних методів як ефективного інструменту для оцінки ефективності норм трудового права. Це дозволяє отримати об'єктивні дані, які допомагають удосконалити законодавство та стратегії управління в цій сфері.

Ключові слова: ефективність норм трудового права, аналіз методів оцінки ефективності норм трудового права, соціальна та юридична ефективність методів оцінки, статистичні методи аналізу, правова статистика, законодавча практика, трудові правовідносини, дослідження видів оцінки ефективності норм трудового права.

Shlapko T., Kostenko A. TYPES OF EFFICIENCY EVALUATION OF LABOR LAW NORMS

The article thoroughly examines various methods of evaluating the effectiveness of labor law norms, using both theoretical approaches and practical examples. Attention is focused on identifying the main approaches to evaluating the effectiveness of labor law norms, which are divided into prospective and retrospective evaluations, revealing the advantages and disadvantages of each approach.

Attention is concentrated on the classification of methods into two main types: social and legal effectiveness. This differentiation allows for an understanding of the impact of labor legal norms on society and the legal system. It is argued that the connection between social and legal effectiveness of labor law norms is crucial for improving legislation, ensuring a more effective and just society.

Particular attention in the article is given to statistical methods for evaluating labor law norms, which allow for the analysis of large volumes of data, comparison of different regions and time periods, and identification of relationships between various factors in the labor market. A comparative analysis is performed, providing an objective basis for decision-making in the field of labor legislation.

In the concluding part of the article, a conclusion is made in support of the application of statistical methods as an effective tool for evaluating the effectiveness of labor law norms. This allows for obtaining objective data that help to improve legislation and management strategies in this field.

Key words: effectiveness of labor law norms, analysis of methods for evaluating the effectiveness of labor law norms, social and legal effectiveness of evaluation methods, statistical analysis methods, legal statistics, legislative practice, labor relations, research on types of evaluation of the effectiveness of labor law norms.

Постановка проблеми. Ефективність норм трудового права ґрунтується на їх здатності забезпечувати справедливе та стабільне регулювання трудових відносин, сприяти соціальному захисту працівників і підтримці ефективної діяльності роботодавців. Це включає як юридичну, так і соціальну ефективність норм, що визначають, наскільки добре законодавство відповідає потребам сучасності.

Проблема аналізу ефективності норм трудового права є актуальною з середини минулого століття. Незважаючи на використання різних підходів для здійснення цього аналізу, наукова думка щодо чіткого визначення ефективності трудових норм залишається неоднозначною.

Види оцінки ефективності трудових норм повинні бути актуальними у відповідності до сьогодення. Це вимагає постійного моніторингу та аналізу впливу трудового законодавства на різні аспекти суспільного життя, включаючи економічні показники, соціальну динаміку та правові відносини. Сучасні підходи до оцінки ефективності повинні враховувати швидкі зміни в економіці, технологічному розвитку та структурі ринку праці. Саме це стає критично важливим для формування гнучкого та адаптивного законодавства, яке відповідає новим викликам та реаліям.

Актуальність даної теми полягає в тому, що правильна класифікація ефективності норм трудового права дозволяє законодавцям удосконалювати правотворчу та правозастосовну діяльність для досягнення максимальної ефективності трудових норм як у юридичному, так і у соціальному розумінні. Тільки такий симбіоз дозволить говорити про досягнення найвищої ефективності трудових норм зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження та публікації на тему ефективності норм трудового права вказують на постійний інтерес до цієї проблематики серед науковців і практиків.

Зокрема, праця Л.Ф.Купіної «Теоретичні підходи до класифікації ефективності норм трудового права» відображають широкий спектр підходів та методів до визначення ефективності правового регулювання у сфері праці [4, с. 8].

Дослідження Л.О.Макаренка та С.В.Вишневецької підкреслюють важливість розуміння соціальних норм як складової культурної системи та їх вплив на ефективність правового регулювання [5, с. 305; 6, с. 198].

А.В.Старостюк, П.М.Рабінович та О.М.Мельник розглядають питання взаємозв'язку між соціальною та юридичною ефективністю правового регулювання. Вони підкреслюють необхідність комплексного аналізу всіх факторів, що впливають на результативність правового регулювання у сфері трудових відносин [8, с. 137; 9, с. 174; 10, с. 11].

Зазначені дослідження свідчать про постійний пошук оптимальних підходів до оцінки ефективності норм трудового права та прагнення зробити правове регулювання більш результативним і відповідним сучасним викликам у сфері праці.

Метою статті є всебічний аналіз методів оцінки ефективності норм трудового права з акцентом на важливість класифікації та визначення ролі юридичної та соціальної ефективності у контексті застосування норм, а також обґрунтування необхідності використання статистичних методів як основного інструменту для забезпечення об'єктивності та повноти оцінки ефективності норм трудового права та адаптації його до сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка ефективності норм трудового права може бути диференційована за різними критеріями, що дозволяє здійснювати детальну класифікацію. Відповідно до структурованої аналітичної моделі, застосовуваної у правовій методології, оцінка ефективності норм трудового права проводиться з урахуванням як стадії розробки, так і етапу їх практичного застосування, що передбачає аналіз перед та після впровадження законодавчих актів у силу. Перспективна оцінка здійснюється перед прийняттям формальних законодавчих рішень з метою кращого розуміння можливих або потенційних впливів закону, що планується прийняти. Вона може бути корисною для вибору відповідних інструментів для вирішення конкретної законодавчої проблеми [1, с. 58].

Ретроспективна оцінка проводиться після прийняття закону, в ході його застосування або, в окремих випадках, навіть після завершення періоду дії правових норм. Мета ретроспективної оцінки полягає в тому, щоб визначити наслідки, що відбуваються після введення в силу закону і передбачити реальний вплив законодавчих дій. Ця класифікація є важливою, оскільки інструменти, методи і технології, які використовуються для оцінки впливу, можуть відрізнитися в залежності від типу оцінки. Перспективна оцінка, спрямована на оцінку можливого впливу прийняття закону, використовує інші методи, ніж ретроспективна оцінка [2, с. 221].

Необхідно звернути увагу на те, що О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко визначають класифікацію норм права як розділ на окремі види за певними суттєвими ознаками, що визначають роль кожного різновиду норм у регулюванні суспільних відносин. Правильна класифікація норм права дозволяє з'ясувати шляхи удосконалення правотворчої та правозастосовної практики для підвищення її ефективності [3].

Ефективність правової норми полягає у співвідношенні між цілями, визначеними законодавцем при формулюванні норми, та результатами, досягнутими завдяки її реалізації. Оскільки на процес реалізації норми впливають об'єктивні та суб'єктивні чинники, ефективність може мати різні ознаки, що дозволяє розрізняти різні результати дії норми права.

Правова норма має дві основні цілі: соціальні та юридичні. Юридичні цілі досягаються, коли повною мірою забезпечено реалізацію норми та врегульовано суспільні відносини, для яких вона призначена. Соціальні цілі досягаються, коли забезпечуються соціальні інтереси суб'єктів та встановлюється або зберігається соціальний порядок.

Розрізнення ефективності на соціальну та юридичну допомагає усвідомити, який вид ефективності

був досягнутий та які заходи ще потрібно прийняти. Наприклад, юридична ефективність норм трудового права досягається, коли роботодавець дотримується вимог законодавства і гарантує заробітну плату на рівні, встановленому законом [4, с. 8].

З огляду на те, який рівень мінімальної заробітної плати встановлюється в державі останніми роками, неможливо стверджувати, що норми трудового законодавства досягають соціальної ефективності. Встановлення роботодавцем зарплати на рівні мінімальної не стимулює працівників у сучасних умовах, а навпаки, призводить до соціальної напруженості та нестабільності на ринку праці.

У стабільному суспільстві система соціальних норм забезпечує суспільний порядок та умови для врегулювання соціальних конфліктів, саме так висловлюється у своєму дослідженні Л. О. Макаренко. В оцінці ефективності правових норм важливо враховувати, які інструменти та методи сприяють досягненню цілей, а які утруднюють цей процес. Таким чином, ефективність правових норм може бути розділена на юридичну та соціальну, залежно від результатів їх застосування та впливу на суспільство [5, с. 305].

С. В. Вишневецька робить висновок, що ефективність норм трудового права означає відповідність цілей закону засобам, які використовуються для їх досягнення. Для оптимального врегулювання трудових правовідносин важливо знайти засоби досягнення цілей норм трудового права, які сприятимуть підвищенню соціально-економічної та юридичної складових ефективності [6, с. 198].

У своїх дослідженнях Ю. І. Матвеева наголошує на тому, що проблема соціальної ефективності законодавства прямо пов'язана з соціальним прогресом суспільства. Право виконує свої завдання, захищаючи та стимулюючи соціальні відносини, які сприяють прогресу. Взаємозв'язок права та соціального прогресу має важливі особливості, проте їх не завжди брали до уваги, що вказує на необхідність удосконалення практики [7, с. 33].

Також слід зазначити, що А. В. Старостюк пов'язує соціальну та юридичну ефективність норм права з процесом їх застосування. Вона зауважує, що поліпшення правозастосовної діяльності підвищує юридичну ефективність, тоді як соціальна ефективність може бути недостатньою або навіть недосяжною [8, с. 101].

У своїх дослідженнях П. М. Рабінович класифікує види ефективності норм права на загальносоціальну та юридичну залежно від загальносоціальних та юридичних умов. Він підкреслює, що для повного розуміння ефективності правового регулювання потрібно аналізувати всі цілі та передумови, що сприяють їх досягненню [9, с. 172–174].

Розгляд взаємозв'язку між соціальними умовами та юридичною ефективністю правового регулювання пропонує О. М. Мельник. Вона стверджує, що ефективність правової норми оцінюється через її вплив на поведінку людей та систему соціальних чинників [10, с. 11].

Дослідження, проведені А. В. Старостюк, П. М. Рабіновичем і О. М. Мельник, висвітлюють значення зв'язку між соціальною та юридичною ефективністю норм права, що свідчить про необхідність подальшого удосконалення законодавчої бази. Врахування сукупності передумов, закономірностей та вдалих вибір мети при розробці законодавчого акту є ключовим для досягнення позитивних соціальних результатів внаслідок їхнього застосування.

Таким чином, дослідники роблять акцент на взаємозв'язку між соціальною та юридичною ефективністю норм права, що відображається у їх класифікації та аналізі впливу на суспільство.

Ефективність визначається як характеристика певного об'єкта чи процесу, яка відображає його користь для суспільства, продуктивність та інші позитивні якості. Традиційне розуміння ефективності, що пов'язане виключно з позитивним результатом, може бути обмеженим, оскільки ефект може мати й зворотну силу. Це означає, що діяльність може мати позитивний вплив навіть у випадках, коли прямого позитивного результату немає [11, с. 73].

У сфері права ефективність правових норм визначається через співвідношення фактичних результатів їх застосування з поставленими соціальними цілями та завданнями, які вони покликані досягати. Постійний пошук ефективних норм права вказує на активність законодавчих органів, але одночасно відображає відсутність стабільної державної політики, що може призвести до безперервного реформування всіх сфер економіки. Забезпечення бажаної поведінки за допомогою правових норм не завжди гарантує досягнення більш віддалених соціальних цілей, які переслідує законодавець. Таким чином, ефективність правових норм характеризується відповідністю поведінки адресатів тим вимогам, які встановлені нормою. Така ефективність є юридичною і тісно пов'язана з соціальною ефективністю правових норм, яка визначається не лише самою правомірною поведінкою, а й більш віддаленими соціальними цілями. Визначення соціальної ефективності є вирішальним у практичному застосуванні правових норм [12, с. 25].

У практиці правозастосовної діяльності часто відбувається, що суб'єкти не мають можливості докладно ознайомитися з усіма аспектами правового регулювання та діють інтуїтивно, керуючись загальноприйнятими нормами суспільства для досягнення потрібного їм результату. Тут виявляються очевидні переваги соціальної ефективності правових норм.

Соціальна ефективність правових норм відіграє ключову роль, оскільки вона оцінюється через ступінь досягнення соціальних цілей, закладених у правове регулювання суспільних відносин. Ці цілі відображаються у формуванні та функціонуванні правових норм і є основоположними для їхнього створення. Хоча спектр соціальних цілей, що регулюються правовими нормами, є надзвичайно широким, та їх вичерпний перелік складно визначити через різноманітність і динамічність суспільних потреб, але ми

можемо перерахувати їх базовий перелік.

Соціальні цілі, що регулюються правовими нормами, включають забезпечення справедливості у трудових відносинах через захист від дискримінації та гарантію рівних прав для всіх працівників, підтримання соціальної стабільності шляхом забезпечення дотримання трудових норм і захисту прав працівників та роботодавців, сприяння економічній ефективності через регулювання ринку праці та створення умов для стабільного функціонування роботодавців як юридичних, так і фізичних осіб, забезпечення соціального захисту, включаючи належні умови праці, захист здоров'я та безпеки працівників, а також підтримку найуразливіших груп населення. До цього переліку належить і сприяння розвитку особистості та професійному зростанню через доступ до навчання та розвиток навичок, підтримку соціальної згуртованості і гармонійних відносин у робочому колективі, що включає запобігання конфліктам та сприяння співпраці між працівниками.

При оцінці ефективності законів важливо враховувати, що їх переваги та недоліки визначаються сукупністю включених у них правових норм. Так, навіть закон, який може містити окремі дієві норми, загалом може бути не дуже ефективним. Наприклад, Кодекс законів про працю Української Радянської Соціалістичної Республіки, затверджений у 1922 році та підданий численним переглядам і редакціям у подальші роки, хоча й продемонстрував своє тривале застосування, загалом не був достатньо ефективним. Так, досить ґрунтовною є думка О. М. Олійника про те, що у Кодексі законів про працю УРСР 1922 року більшість норм трудового законодавства автоматично адаптувалися до загальносоюзних вимог. Процес кодифікації був спрямований на відповідність системі, що негативно позначилося на якості цих правових норм [13, с. 81].

Тобто такий підхід знижував ефективність трудового законодавства, не враховуючи специфічні потреби та особливості місцевих умов, що призводило до формального характеру багатьох положень і обмежувало їх практичну застосовність. У результаті законодавство втрачало свою гнучкість та здатність адекватно реагувати на локальні виклики, що ускладнювало його застосування на практиці й знижувало рівень захисту трудових прав працівників. Тому важливо враховувати, що кодифікація трудового законодавства повинна базуватися на реальних соціально-економічних умовах та враховувати специфіку регіону, щоб забезпечити ефективність та дієвість правових норм.

Важливим є правильний вибір мети при розробці закону, оскільки вона визначає зміст закону та його потенційний вплив на суспільство. Недостатньо чітко визначена мета може призвести до непрогнозованих наслідків при реалізації закону.

Також варто розглянути одні з найбільш вдалих методів соціологічних досліджень для оцінки ефективності дії правових норм у сфері трудового права. Про них доволі розлого і влучно нагадує М.М.Чорногор, як зазначила Л. Ф. Купіна у одній зі своїх робіт [14, с. 2].

Для оцінки ефективності дії правових норм у цілому можна використати різноманітні методи соціологічних досліджень, які також можуть застосовуватися для визначення ефективності норм трудового права. Далі розглянемо їх детальніше.

Опитування громадської думки включає інтерв'ю та анкетування різних категорій осіб, чії права та інтереси регулюються досліджуваною нормою. Наприклад, для оцінки ефективності нового закону про робочий час можуть бути проведені опитування працівників різних галузей, щоб зібрати їхні думки та досвід щодо змін у їхній роботі. Цей метод дозволяє зібрати широкий спектр думок і досвіду, що робить його цінним для узагальнення даних. Однак результати можуть бути викривленими або неоднорідними через суб'єктивний погляд респондентів, що знижує їх надійність [15, с. 42].

Опитування експертів передбачає підбір та опитування спеціалістів, які можуть надати компетентні думки з питань, що цікавлять дослідників. Наприклад, для оцінки впливу змін у законодавстві про зайнятість можуть бути опитані керівники кадрових служб, юристи та економісти. Перевагою цього методу є висока якість отриманої інформації завдяки знанням та досвіду експертів. Недоліком є потенційна суб'єктивність відповідей, яка може залежати від особистих уподобань та обмеженої точки зору експертів.

Створення фокус-групи включає обговорення проблеми в невеликій групі людей, які є рядовими учасниками регульованих суспільних відносин. Наприклад, для оцінки нових правил безпеки на робочому місці можуть бути зібрані групи працівників з різних відділів підприємства для обговорення їх досвіду та вражень від змін. Перевагою цього методу є можливість глибокого обговорення і формування узгодженої позиції. Проте, фокус-групи можуть бути обмежені через домінування думки деяких учасників і обмежену репрезентативність вибірки [16, с. 4].

Включене спостереження передбачає активну участь дослідника у досліджуваному колі відносин, зокрема, шляхом прийняття на роботу до роботодавця, де діє досліджувана норма. Наприклад, дослідник може працювати на підприємстві для вивчення впливу нових нормативних актів щодо умов праці. Цей метод дозволяє отримати безпосередній досвід та глибоке розуміння контексту, але може бути спотвореним через вплив дослідника на учасників або зворотний вплив на самого дослідника.

Розглянувши переваги та недоліки попередніх методів, можна зрозуміти, що статистичні методи дослідження та кібернетичні підходи мають потенціал для забезпечення більш точної та повної оцінки ефективності норм трудового права.

Статистичні методи – це засоби збору, аналізу та інтерпретації даних, що базуються на

математичних і статистичних принципах. Сутність їх полягає у використанні статистичних технік для вивчення різноманітних явищ та процесів на основі великої кількості даних, які можуть бути зібрані з різних джерел. Одним з основних способів використання статистичних методів для оцінки ефективності норм трудового права є аналіз великих обсягів даних, які стосуються різних аспектів праці та зайнятості. Цей аналіз може включати в себе оцінку змін у рівні зайнятості, заробітній платі, умовах праці та інших показниках, що відображають стан ринку праці [17, с. 35].

Крім того, статистичні методи дозволяють проводити порівняльний аналіз різних регіонів, галузей економіки чи періодів часу з метою виявлення закономірностей та трендів. Це дозволяє оцінити ефективність застосування певних норм трудового права в різних умовах та в різні періоди.

Також варто додати, що статистичні методи можуть бути використані для виявлення взаємозв'язків між різними факторами та явищами на ринку праці. Наприклад, за допомогою методу кореляції можна встановити зв'язок між рівнем безробіття та ефективністю певних норм трудового законодавства.

Статистичні методи дозволяють проводити прогнозування розвитку ситуації на ринку праці на основі аналізу минулих даних та врахування різних сценаріїв розвитку подій.

Похідним від нього є статистичне спостереження. Воно є одним із найважливіших методів для збору та аналізу даних в соціальних науках, включаючи сферу правової статистики. У контексті оцінки ефективності норм трудового права, різні види статистичного спостереження виявляються інструментальними для збору об'єктивної та обґрунтованої інформації.

Перш за все, поточне статистичне спостереження, як суттєвий компонент, використовується для систематичного реєстрування різних фактів, таких як народження, шлюби, смерті, злочини тощо. Цей метод забезпечує можливість аналізу динаміки явищ та подій в часі, що є необхідним для розуміння ефективності конкретних норм трудового законодавства.

Другим важливим видом є періодичне статистичне спостереження, яке передбачає реєстрацію даних через визначені проміжки часу. Наприклад, переписи населення, які проводяться регулярно за встановленою програмою, надають можливість оцінити демографічні зміни в суспільстві та їх взаємозв'язок із нормами трудового законодавства.

Можна виділити аналіз вікової структури населення, здійснюваний на основі даних переписів, що дозволяє визначити зміни, такі як зростання частки осіб пенсійного віку, що може вказувати на необхідність реформування пенсійної системи та норм, які регулюють зайнятість працівників похилого віку. Не менш важливим є визначення рівня зайнятості та безробіття у різних демографічних групах, зокрема за віком, статтю, освітою тощо, що може виявити потребу в коригуванні трудового законодавства для забезпечення рівних можливостей працевлаштування для всіх груп населення. Також до цього можна віднести міграційні процеси, які відслідковуються за допомогою даних переписів, впливають на розробку законодавства щодо умов праці для мігрантів та стимулювання працевлаштування в регіонах з високим відсотком робочої сили. Окрім того, аналіз рівня народжуваності та смертності надає можливість оцінити тенденції, що можуть впливати на тривалість декретних відпусток, гнучкі робочі графіки для батьків та інші соціальні гарантії. Статистичне спостереження дає можливість вивчення освітнього рівня населення за допомогою переписів, дозволяє визначити потреби у професійній підготовці та перепідготовці працівників, а також адаптувати норми трудового права для сприяння підвищенню кваліфікації.

Третім типом є одноразове статистичне спостереження, що проводиться при необхідності збору даних для вивчення конкретного явища чи процесу, що не включений до системи поточного моніторингу. Наприклад, дослідження впливу нових норм трудового права на динаміку зайнятості може вимагати проведення спеціального одноразового спостереження [18, с. 7].

Окрім цього, розрізняються два типи статистичного спостереження за повнотою охоплення одиниць досліджуваної сукупності: суцільне та несуцільне. Суцільне спостереження вимагає повного обліку всіх одиниць сукупності, що може бути вартісним і складним процесом. Несуцільне спостереження, у свою чергу, передбачає реєстрацію лише частини досліджуваної сукупності, що може бути здійснене через вибіркові методи [19].

Статистичні методи можуть бути корисним інструментом для оцінки ефективності норм трудового права. Шляхом збору, аналізу та інтерпретації кількісних даних про різні аспекти праці та трудових відносин, такі як зайнятість, умови праці, заробітна плата та безробіття, можна отримати цінні відомості про ефективність законодавства.

Наприклад, статистичний аналіз може допомогти виявити тенденції у сфері зайнятості та безробіття, а також визначити, які конкретні норми права сприяють стабільності ринку праці. Крім того, шляхом порівняння даних до та після введення нових норм можна оцінити їхній вплив на умови праці та життя працівників [20, с. 6].

Такий підхід дозволяє уряду та законодавцю розробляти та вдосконалювати політику у сфері трудового права на основі об'єктивних даних та результатів аналізу. Також статистичні методи можуть виявити недоліки або проблеми у діючому законодавстві, що потребують уваги та виправлення.

Висновки. Проведений аналіз методів оцінки ефективності норм трудового права вказує на їхню спрямованість на визначення відповідності реальних результатів застосування цих норм поставленим перед ними соціальним та юридичним цілям. Диференціація методів на перспективні та ретроспективні дозволяє

аналізувати норми як до, так і після їх формального введення в дію. Незважаючи на те, що класифікація ефективності норм трудового права на соціальну та юридичну спрощує розуміння їхніх результатів, важливим є різноманіття методів оцінки, яке відіграє значну роль у удосконаленні правотворчої та правозастосовчої практики.

Оцінка ефективності дії норм трудового права вимагає застосування різноманітних методів соціологічних досліджень, включаючи опитування, створення фокус-груп та аналіз експертних висновків. Статистичні методи, зокрема, дозволяють отримати об'єктивні дані для прийняття обґрунтованих рішень при визначенні ефективності норм та їх можливій модернізації у сфері трудового законодавства, а їх розширене використання може сприяти подальшому вдосконаленню законодавства та політики у цій сфері, забезпечуючи більш об'єктивне та комплексне оцінювання.

Статистичні методи грають ключову роль у вивченні ефективності норм трудового права. Вони забезпечують об'єктивні дані, розгорнутий аналіз та виявлення взаємозв'язків між різними факторами на ринку праці. Завдяки цьому статистичні методи не лише допомагають оцінити ефективність конкретних норм, а й сприяють розробці стратегій управління та поліпшенню законодавства в сфері трудового права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рибак Н. В. Класифікація критеріїв оцінювання ефективності трудового законодавства. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє*. Харків, 2020. С. 58–60. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201210/article/view/gybak/424.
2. Купіна Л. Ф. Види оцінки ефективності норм трудового права. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, 3 листопада 2017 р.); за заг. ред. К. Ю. Мельника. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 221–223. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1819>.
3. Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчук. Київ, 2008 р. 688 с.
4. Купіна Л. Ф. Теоретичні підходи до класифікації ефективності норм трудового права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019 р. № 38. С. 7–10. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc38/3.pdf>.
5. Макаренко Л. О. Соціальні норми як нормативна система культури. *Ефективність норм права*: збірник наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції, 17 листопада 2016 р. Київ, 2016. С. 303–306. URL: <http://idpnan.org.ua/files/-1-efektivnist-norm-prava.pdf>.
6. Вишновецька С. В. Ефективність норм трудового права. *Ефективність норм права*: збірник наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції, 17 листопада 2016 р. Київ, 2016. С. 196–199. URL: <http://idpnan.org.ua/files/-1-efektivnist-norm-prava.pdf>.
7. Матвеева Ю. І. Соціальна ефективність правових норм. *Наукові записки. Том 53. Юридичні науки*, 2006. С. 31–35. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149247639.pdf>.
8. Старостюк А. В. Застосування норм права: навчальний посібник. Ірпінь, 2007. 137 с.
9. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права: навчальний посібник. Львів, 2007. 192 с. URL: https://lvivpravo.at.ua/_ld/3/312_-2007-_-2.pdf.
10. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 19 с. URL: <https://mydisser.com/files/78882653.doc>.
11. Афанасьєва М. Телеологічний та технологічний критерій ефективності виборчого законодавства. *Вісник ЦВК*. 2010. № 2 (19). С. 72–76. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a4758569-311f-4ae8-a0dc-1c8781ce4cf0/content>.
12. Купіна Л. Ф. Ефективність норм трудового права: генеза та сучасні підходи до розуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. Том 2. С. 24–27. URL: http://lsej.org.ua/3-2_2020/8.pdf.
13. Олійник О. М. Порівняльний аналіз Кодекса законів про працю 1922 Р. УСРР ТА РСФРР. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»* / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Вип. 40. Харків, 2011. С. 76–82. URL: https://www.researchgate.net/publication/350874454_Porivnialnij_analiz_kodeksa_zakoniv_pro_pracu_1922_r_USRR_ta_RSFR.
14. Купіна Л. Ф. Методи визначення ефективності норм трудового права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 483–487. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a569ea8-d85e-403b-9656-4be045682ffd/content>.
15. Методика соціологічних досліджень права. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2006. 83 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/278/4/Metoduka_doslid_prava_2006.pdf.
16. Методика проведення фокус-груп: Методичні рекомендації для студентів спеціальності «журналістика» ВДПУ / Укладач: Лапшин С. А. Вінниця: ВДПУ, 2016. 28 с. URL: <https://vspu.edu.ua/faculty/histor/documents/pr7.pdf>.

17. Мармоза А. Т. Правова статистика: підручник. ЦУЛ, Київ, 2018. 591 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb_finan/Teoriya-statystyky-Marmoza-A.T.pdf.
18. Павленчик А. О. Статистичне спостереження: лекція № 2 з навчальної дисципліни «Статистика» для студентів спеціальності 073 «Менеджмент». Львів: ЛДУФК імені Івана Боберського, 2020. 15 с. URL: https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/28042/1/%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A6%D0%86%D0%AF_%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0%202.pdf.
19. Глосарій до плану статистичного спостереження. *Державна служба статистики України*. URL: <http://surl.li/ufizs> (дата звернення: 02.05.2024).
20. Виганайло С. М. Правова статистика: навч. посіб.; Сумс. Філ. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Суми: [Видав. дім «Ельдорадо»], 2019. 145 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/07528d65-b752-4b42-885c-092c8fe50a9a>.

REFERENCES:

- Rybak, N. V. (2020). *Klasyfikatsiia kryteriiv otsiniuvannia efektyvnosti trudovoho zakonodavstva*. [Classification of criteria for evaluating the effectiveness of labor legislation]. *Prava liudyny v Ukraini: mynule, sohodennia, maibutnie*. 58–60. Retrieved from: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201210/article/view/rybak/424 [in Ukrainian].
- Kupina, L. F. (2017). *Vydy otsinky efektyvnosti norm trudovoho prava*. [Types of assessment of the effectiveness of labor law norms]. *Napriamy rozvytku nauky trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia: materialy VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi 25-ricchuiu kafedry trudovoho ta hospodarskoho prava Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav (m. Kharkiv, 3 lystopada 2017)*. 221–223. Retrieved from: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1819> [in Ukrainian].
- Onishchenko, N.M., Zaichuk, O.V. (Ed.) (2008). *Teoriia derzhavy i prava*. Akademichnyi kurs. [Theory of the state and law. Academic course]. *Pidruchnyk*. 688. [in Ukrainian].
- Kupina, L. F. (2019). *Teoretychni pidkhody do klasyfikatsii efektyvnosti norm trudovoho prava*. [Theoretical approaches to the classification of the effectiveness of labor law norms]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurytsprudentsiia*. № 38. 7–10. Retrieved from: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc38/3.pdf> [in Ukrainian].
- Makarenko, L. O. (2016). *Sotsialni normy yak normatyvna systema kultury*. [Social norms as a normative system of culture]. *Efektyvnist norm prava: zbirnyk naukovykh prats VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 17 lystopada 2016*. 303–306. Retrieved from: <http://idpnan.org.ua/files/-1-efektyvnist-norm-prava.pdf> [in Ukrainian].
- Vyshnovetska, S. V. (2016). *Efektyvnist norm trudovoho prava*. [Effectiveness of labor law norms]. *Efektyvnist norm prava: zbirnyk naukovykh prats VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 17 lystopada 2016*. 196–199. Retrieved from: <http://idpnan.org.ua/files/-1-efektyvnist-norm-prava.pdf> [in Ukrainian].
- Matveeva, Yu. I. (2006). *Sotsialna efektyvnist pravovykh norm*. [Social effectiveness of legal norms]. *Naukovi zapysky. Tom 53. Yurydychni nauky*. 31–35. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/149247639.pdf> [in Ukrainian].
- Starostiuk, A. V. (2007). *Zastosuvannia norm prava*. [Application of legal norms]. *Navchalnyi posibnyk*. 137. [in Ukrainian].
- Rabinovych, P. M. (2007). *Osnovy zahalnoi teorii derzhavy i prava*. [Basics of the general theory of the state and law]. *Navchalnyi posibnyk*. 192. Retrieved from: https://lvivpravo.at.ua/_ld/3/312_.-2007-_____-2.pdf [in Ukrainian].
- Melnyk, O. M. (2004). *Pravove rehuliuвання ta shliakhy pidvyshchennia yoho efektyvnosti*. [Legal regulation and ways to improve its effectiveness]. *Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01*. 19. Retrieved from: <https://mydisser.com/files/78882653.doc> [in Ukrainian].
- Afanasieva, M. (2010). *Teleolohichni ta tekhnolohichni kryterii efektyvnosti vyborchoho zakonodavstva*. [Teleological and technological criterion of effectiveness of electoral legislation]. *Visnyk TsVK. № 2 (19)*. 72–76. Retrieved from: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a4758569-311f-4ae8-a0dc-1c8781ce4cf0/content> [in Ukrainian].
- Kupina, L. F. (2020). *Efektyvnist norm trudovoho prava: heneza ta suchasni pidkhody do rozuminnia*. [Effectiveness of labor law norms: genesis and modern approaches to understanding]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. № 3. Tom 2*. 24–27. Retrieved from: http://lsej.org.ua/3-2_2020/8.pdf [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. M. (2011). *Porivnialnyi analiz Kodeksa zakoniv pro pratsiu 1922 R. USSR TA RSFSR*. [Comparative analysis of the Labor Code of 1922 of the USSR and the RSFSR]. *Zbirnyk naukovykh prats. Serii «Istoriia ta heohrafiia» Vyp. 40*. 76–82. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/350874454_Porivnialnij_analiz_kodeksa_zakoniv_pro_pracu_1922_r_USRR_ta_RSFSR [in Ukrainian].
- Kupina, L. F. (2018). *Metody vyznachennia efektyvnosti norm trudovoho prava*. [Methods of determining the effectiveness of labor law norms]. *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy zabezpechennia rozvytku Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehratsii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 18 travnia 2018 r.) U 2-kh t. T. 1*. 483–487. Retrieved from: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a569ea8-d85e-403b-9656-4be045682ffd/content> [in

Ukrainian].

15. Metodyka sotsiologichnykh doslidzen prava. (2006). [Methodology of sociological studies of law]. Retrieved from: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/278/4/Metoduka_doslid_prava_2006.pdf [in Ukrainian].

16. Lapshyn, S.A. (Ed.) (2016). Metodyka provedennia fokus-hrup: Metodychni rekomendatsii dlia studentiv spetsialnosti «zhurnalistyka». [Methodology for conducting focus groups: methodological recommendations for students majoring in "journalism"]. Retrieved from: <https://vspu.edu.ua/faculty/histor/documents/pr7.pdf> [in Ukrainian].

17. Marmoza, A. T. (2018). Pravova statystyka. [Legal statistics]. Pidruchnyk. 591. Retrieved from: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb_finan/Teoriya-statystyky-Marmoza-A.T.pdf [in Ukrainian].

18. Pavlenchuk, A. O. (2020). Statystychnе sposterezhennia: leksiia № 2 z navchalnoi dystsypliny «Statystyka» dlia studentiv spetsialnosti 073 «Menedzhment». [Statistical observation: lecture No. 2 on the academic discipline "Statistics" for students of the specialty 073 "Management"]. Retrieved from: https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/28042/1/%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A6%D0%86%D0%AF_%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0%202.pdf [in Ukrainian].

19. Hlosarii do planu statystychnoho sposterezhennia. (2009). [Glossary to the plan of statistical observation]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: <http://surl.li/ufizs> [in Ukrainian].

20. Vyhanaiilo, S. M. (2019). Pravova statystyka. [Legal statistics]. 145. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/items/07528d65-b752-4b42-885c-092c8fe50a9a> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.05.2024

УДК 342.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-62-67

Parashchuk Volodymyr Ihorovych,
PhD student, Faculty of Law,
West Ukrainian National University
parashchukv@ukr.net
ORCID ID: 0009-0004-0570-6472

FEATURES OF SOCIAL STATUS AND PROCESSES OF REINTEGRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article investigates the peculiarities of the social status and reintegration processes of internally displaced persons (IDPs) in Ukraine amidst the Russo-Ukrainian war. It analyzes the demographic and socio-economic characteristics of IDPs, as well as the key needs and challenges they face. It is revealed that the main problems of IDPs include financial instability and insufficient housing availability. The positive aspects of the state policy towards IDPs are separately examined, including the active implementation of digitalization mechanisms through the "Diia" portal.

Survey results indicate a positive attitude of Ukrainians towards IDPs, creating favorable conditions for their integration into new communities.

The authors emphasize the necessity of developing comprehensive state programs to support the reintegration of IDPs, including the creation of new housing and ensuring stable employment. The importance of international cooperation in addressing IDP issues and the country's post-war recovery is highlighted. The article also discusses the prospects and challenges in the return of Ukrainian refugees who have migrated to EU countries and the need to create conditions for their repatriation. A comparative analysis was also applied to identify differences in the social status of internally displaced persons (IDPs) in various regions of Ukraine. It was found that IDPs often face problems integrating into new communities, particularly due to the lack of permanent housing, difficulties in finding employment, and limited access to social services and education. This creates a risk of social isolation and poverty. It has been established that many IDPs suffer from psychological trauma related to the violence and losses they have experienced. This complicates their adaptation and requires the provision of psychological support and rehabilitation programs. An assessment of state policy regarding support for IDPs revealed that despite significant government efforts, there are many problems in implementing assistance programs due to bureaucratic hurdles, insufficient funding, and a lack of coordination between different levels of government.

Key words: internally displaced persons, social status, reintegration, Russian-Ukrainian war, demographic situation, socioeconomic characteristics

Паращук В.І. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ТА ПРОЦЕСИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У зв'язку з тривалим конфліктом на сході України, розпочатим в 2014 році, більшість з постраждалих громадян втратила свої домівки та була змушена шукати притулок у внутрішньому переселенні. Це призвело до значного числа

внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які відгоді знаходяться в складній ситуації щодо соціального статусу та реінтеграції.

Дана стаття присвячена аналізу особливостей соціального статусу ВПО в Україні та процесів їхньої реінтеграції в умовах, породжених війною з Росією. Вона досліджує вплив конфлікту на соціальні та економічні аспекти життя ВПО, а також їхні правові, медичні та психологічні потреби. Особлива увага приділяється адаптації ВПО до нових умов і відновленню їхнього соціального статусу у сучасному українському суспільстві.

Дослідження враховує динаміку внутрішньо переміщених осіб протягом останніх років, аналізує програми та ініціативи, спрямовані на підтримку ВПО та сприяння їхній інтеграції в нових місцях проживання. Зокрема, висвітлюються виклики та успіхи у забезпеченні житлових умов, освіти, зайнятості та доступу до медичних послуг для ВПО.

На підставі отриманих результатів пропонуються рекомендації для поліпшення програм реінтеграції ВПО, зокрема щодо забезпечення правової підтримки, психологічної підтримки та соціальної адаптації. Робота враховує важливість урядових стратегій та громадських ініціатив у забезпеченні стабільності та підтримки ВПО в період після конфлікту. Застосовувався також порівняльний аналіз для виявлення відмінностей у соціальному статусі ВПО у різних регіонах України. Іявлено, що ВПО часто стикаються з проблемами інтеграції в нові громади, зокрема через відсутність постійного житла, труднощі з працевлаштуванням, обмежений доступ до соціальних послуг та освіти. Це створює ризик соціальної ізоляції та бідності. становлено, що багато ВПО страждають від психологічних травм, пов'язаних з пережитим насильством та втратами. Це ускладнює їхню адаптацію та потребує надання психологічної підтримки та реабілітаційних програм. Оцінка державної політики щодо підтримки ВПО виявила, що попри значні зусилля уряду, існує багато проблем у реалізації програм допомоги через бюрократичні перепони, недостатнє фінансування та відсутність координації між різними рівнями влади.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, соціальний статус, реінтеграція, російсько-українська війна, демографічна ситуація, соціально-економічні характеристики

Problem Statement. In the context of the Russian-Ukrainian war that began in 2014, Ukraine has faced a significant issue with internally displaced persons (IDPs). According to the Ministry of Social Policy of Ukraine, as of 2024, more than 1.5 million Ukrainians have been forced to leave their homes due to the armed conflict in the east of the country and the annexation of Crimea. This situation has created new challenges for Ukrainian society, as IDPs require not only humanitarian aid but also integration into new communities, which includes access to housing, employment, medical services, education, and social adaptation.

The reintegration of IDPs is a complex and multifaceted process that depends on various factors, including economic, social, and political aspects. One of the key issues is the social status of the displaced persons, which determines their ability to integrate into a new environment. Important considerations include issues of discrimination, legal status, and access to social services and resources.

Analysis of Recent Studies and Publications. Based on the aforementioned and other data, the issue of the social status of internally displaced persons in Ukraine, as well as the processes and mechanisms of their reintegration, particularly in the context of martial law, has been extensively studied. Specific aspects of this issue have been explored in the works of T. Drakokhrust, D. Lubinets, O. Malynovska, O. Ryndzak, D. Razumkov, S. Sydorenko, Ya. Sadova, O. Yadlovska, and other scholars.

The objective of this study is to identify barriers to successful integration and to develop recommendations for overcoming them. The analytical part is based on data from sociological studies, statistical reports, and expert assessments, which allow for a comprehensive analysis of the problem and the proposal of effective solutions to improve the situation.

Presentation of the Main Research Material. At the beginning of 2020, a comprehensive set of regulations was introduced into Ukrainian legislation to protect internally displaced persons (IDPs). A number of regulatory documents governing the rights of temporarily displaced persons were consolidated, and at the end of 2017, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the "Strategy for the Integration of Internally Displaced Persons and the Implementation of Long-Term Solutions for Internal Displacement for the Period until 2020"). This decree primarily focused on ensuring the property rights of IDPs, their social and pension security, and promoting their integration into host communities.

Among the types of assistance provided to internally displaced persons are monthly targeted assistance to cover living expenses, financial assistance for IDPs whose homes have been destroyed or rendered uninhabitable due to military actions. The key measure remains the "monthly targeted assistance to registered IDPs," amounting to 1000 UAH for non-working persons and 442 UAH for working persons. Other types of assistance include financial aid to children born into internally displaced families after the occupation, support for IDPs who are students or pupils of vocational educational institutions until the age of 23, and preferential conditions for admission to educational institutions in Ukraine for IDPs.

However, despite the adoption of several documents regulating the legal status of IDPs in Ukraine, there is no targeted state program addressing their problems. There is still no program to address the most pressing issue for IDPs—housing. According to O. Novikova and O. Pankova, conditions for a developed market of affordable and rental housing for forced migrants have not yet been created. According to the International Organization for Migration, at the beginning of 2018, most internally displaced persons were still living in rented housing. Among them, "47% live in rented apartments, 9% in rented houses, and 5% in rented rooms". Thus, the state has not been

able to guarantee IDPs access to temporary housing (dormitories, cheap hotels, hostels). The issue of state support in facilitating employment for internally displaced persons also remains unresolved [1].

The views of the research group led by O. Novikova are pertinent, stating that solving the most urgent problem for IDPs—housing—should be achieved through the implementation of mechanisms such as a detailed inventory of the existing housing stock and its effective use as temporary or permanent housing for IDPs, the revival of social housing construction programs primarily for the needs of internally displaced persons, allocation of funds to compensate for the value of property lost by IDPs in occupied territories, regulation of price formation in the rental housing market, and expansion of its base).

Broadly, these mechanisms should ensure not only the registration for housing improvement but also the provision of temporary and, in the long term, permanent housing for internally displaced persons.

Formulating state policy in solving the issue of internally displaced persons should be based on the premise that the majority of IDPs will not return to their previous places of residence. Ukrainian researchers O. Novikova and O. Pankova lean towards this opinion. Based on this, they are no longer temporary migrants or refugees but permanent members of communities.

It is also important to consider that almost "half of the respondents expressed readiness to change their specialty, type of activity, undergo special courses, and establish an effective system of professional training and retraining of the workforce". These statistical data indicate a significant openness of IDPs to the objective necessity of adapting to a new environment, which should be taken into account by various employment mechanisms for forced migrants.

Considering global experience in solving the issue of post-conflict rehabilitation of internally displaced persons, a group of researchers led by O. Novikova and O. Amosheya identified a number of methodological principles for solving this problem. These include, first and foremost, reasonable cost minimization, flexibility of territorial planning, gradual improvement of post-conflict rehabilitation programs, interaction of national and international structures, and partnership of public organizations and local authorities. To a large extent, these principles should ensure the systematic, targeted, and effective adaptation and reintegration of internally displaced persons in Ukraine [2].

At the beginning of 2020, a comprehensive set of regulations was introduced into Ukrainian legislation to protect internally displaced persons (IDPs). A number of regulatory documents governing the rights of temporarily displaced persons were consolidated, and at the end of 2017, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the "Strategy for the Integration of Internally Displaced Persons and the Implementation of Long-Term Solutions for Internal Displacement for the Period until 2020". This decree primarily focused on ensuring the property rights of IDPs, their social and pension security, and promoting their integration into host communities.

Among the types of assistance provided to internally displaced persons are monthly targeted assistance to cover living expenses, financial assistance for IDPs whose homes have been destroyed or rendered uninhabitable due to military actions. The key measure remains the "monthly targeted assistance to registered IDPs," amounting to 1000 UAH for non-working persons and 442 UAH for working persons. Other types of assistance include financial aid to children born into internally displaced families after the occupation, support for IDPs who are students or pupils of vocational educational institutions until the age of 23, and preferential conditions for admission to educational institutions in Ukraine for IDPs.

However, despite the adoption of several documents regulating the legal status of IDPs in Ukraine, there is no targeted state program addressing their problems. There is still no program to address the most pressing issue for IDPs—housing. According to O. Novikova and O. Pankova, conditions for a developed market of affordable and rental housing for forced migrants have not yet been created [3].

According to the International Organization for Migration, at the beginning of 2018, most internally displaced persons were still living in rented housing. Among them, "47% live in rented apartments, 9% in rented houses, and 5% in rented rooms". Thus, the state has not been able to guarantee IDPs access to temporary housing (dormitories, cheap hotels, hostels). The issue of state support in facilitating employment for internally displaced persons also remains unresolved.

The views of the research group led by O. Novikova are pertinent, stating that solving the most urgent problem for IDPs—housing—should be achieved through the implementation of mechanisms such as a detailed inventory of the existing housing stock and its effective use as temporary or permanent housing for IDPs, the revival of social housing construction programs primarily for the needs of internally displaced persons, allocation of funds to compensate for the value of property lost by IDPs in occupied territories, regulation of price formation in the rental housing market, and expansion of its base. Broadly, these mechanisms should ensure not only the registration for housing improvement but also the provision of temporary and, in the long term, permanent housing for internally displaced persons.

Formulating state policy in solving the issue of internally displaced persons should be based on the premise that the majority of IDPs will not return to their previous places of residence. Ukrainian researchers O. Novikova and O. Pankova lean towards this opinion (The Impact of Internal Displacement, 2019, p. 269). Based on this, they are no longer temporary migrants or refugees but permanent members of communities.

It is also important to consider that almost "half of the respondents expressed readiness to change their specialty, type of activity, undergo special courses, and establish an effective system of professional training and

retraining of the workforce". These statistical data indicate a significant openness of IDPs to the objective necessity of adapting to a new environment, which should be taken into account by various employment mechanisms for forced migrants [2].

Considering global experience in solving the issue of post-conflict rehabilitation of internally displaced persons, a group of researchers led by O. Novikova and O. Amosheya identified a number of methodological principles for solving this problem. These include, first and foremost, reasonable cost minimization, flexibility of territorial planning, gradual improvement of post-conflict rehabilitation programs, interaction of national and international structures, and partnership of public organizations and local authorities. To a large extent, these principles should ensure the systematic, targeted, and effective adaptation and reintegration of internally displaced persons in Ukraine.

Integration Concept of IDP Adaptation

Relevant in this context is the position of several researchers who favor the integration concept of IDP adaptation. As noted by Ukrainian researchers led by U. Sadova, among the common adaptation strategies for IDPs (integration, assimilation, segregation/separation, marginalization), the integration model is the most optimal at both the individual and societal levels (. Within this model, individuals and social groups acquire the same obligations and rights as the host community members. In this understanding, IDPs emerge as full-fledged subjects of social activity. In the long term, such an integration model produces the least amount of social challenges [2].

The situation with IDPs in Ukraine has become extremely complicated following the full-scale invasion of Russian forces into Ukraine on February 24, 2022. Europe has faced the largest wave of refugees from military actions since World War II. According to UN forecasts, Ukrainian refugees could potentially exceed 16 million people. As of September 30, 2022, the United Nations High Commissioner for Refugees reported that the number of officially registered Ukrainian refugees had reached 4,183,000. The majority are concentrated in Germany, Poland, the Czech Republic, the United Kingdom, Italy, Spain, Bulgaria, and others. As of June 9, 2023, there were 8,255,000 Ukrainian refugees recorded in Europe, and 5,088,000 Ukrainians were internally displaced within Ukraine (United Nations High Commissioner for Refugees, 2023). Moreover, according to the United Nations High Commissioner for Refugees, the security situation in Ukraine has significantly deteriorated since early May 2023, with ongoing missile attacks on critical infrastructure and major cities such as Kyiv, Dnipro, Zaporizhzhia, and Kharkiv occurring almost daily [4].

According to a survey conducted among Ukrainian refugees by the Razumkov Center's Sociological Service (July 20 - August 25, 2022), the majority of them (65%) arrived in their host country in March 2022. Women made up the majority of the refugees (93%), with 42% of the respondents being women aged 30 to 39. It is also noteworthy that in terms of sociocultural development, 83% of the surveyed refugees had higher or incomplete higher education, and 90% lived in cities before the war. The primary issue for most refugees (43%) was financial and material problems (Moods and Assessments of Ukrainian Refugees (July-August 2022), 2022). These trends are least applicable to Germany, where only 25% of Ukrainian refugees reported material issues.

Alongside Illegal Deportations and Kidnappings

Alongside illegal deportations and kidnappings of tens and hundreds of thousands of Ukrainian citizens in temporarily occupied territories (TOT), millions of Ukrainians were forced to become internally displaced persons (IDPs) within Ukraine. According to the United Nations International Organization for Migration (IOM), at least 7.7 million Ukrainians are internally displaced persons, with a significant portion of them (at least a quarter) being students or schoolchildren. As of April 2023, 4.857 million IDPs were officially registered in Ukraine. The "Report of the Temporary Investigative Commission of the Verkhovna Rada on Investigating Possible Violations of Ukrainian Legislation in the Sphere of Receiving, Distributing, Transporting, Storing, and Using Humanitarian and Other Assistance..." highlighted that over 1 million places for IDP accommodation were created in Ukraine since February 2022, including 31,000 places for long-term stay. The commission's report emphasized the necessity of solving housing issues, developing a unified state register of IDPs, coordinating restoration or new housing construction programs at various state institution levels, purchasing housing in the secondary market, reconstructing departmental dormitories, crediting new housing, and compensating for lost housing, among others [5].

Positive Aspects and Digitalization

A positive aspect of the work of Ukrainian state institutions with IDPs is the active use of digitalization mechanisms. As noted by Ukrainian researcher Svitlana Sydorenko, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine has introduced a range of services for IDPs on the unified state portal "Diia": registration, receiving payments, job searches, starting a business, obtaining adoption candidacy, marriage registration, and child birth registration [5].

Intentions to Return

Regarding the aspirations of Ukrainian refugees and IDPs to return to their homeland or original homes, according to a survey by the Sociological Service of the Razumkov Center (July 20 – August 25, 2022), 36% of the refugees plan to return to Ukraine once they are convinced of the safety of the area they would live in; 35% will return immediately after the end of the war, 13% – a year or several years after that; 7% – after the resumption of their enterprise's operations, and another 7% do not plan to return to Ukraine at all. Those who do not plan to return include individuals who have already secured permanent jobs in their host country.

Socio-Cultural Aspects of IDP Reintegration and Social Sentiments

Regarding the socio-cultural aspects of internally displaced persons (IDPs) reintegration and the social sentiments of Ukrainian citizens towards internal displacement, a survey by the Kyiv International Institute of Sociology (KIIS) conducted from February 22 to March 6, 2023, indicates a positive attitude towards IDPs. Specifically, 53% of respondents are willing to welcome IDPs into their immediate circle, and another 47% believe that IDPs should definitely live in Ukraine, making up 95% of the respondents. Only 5% of respondents expressed negative attitudes towards IDPs. Notably, the attitude towards Russian-speaking refugees and IDPs is also positive, with 86% of respondents expressing this sentiment [6].

Key Needs and Challenges for IDPs

The primary need for IDPs after Russia's open aggression in 2022 has been financial assistance. According to S. Rogers, for a quarter of the IDPs in Ukraine, the main source of income has become state aid. Stable employment was held by 34% of IDPs, while 20% managed to find work with lower pay or lower qualifications compared to their previous jobs. Housing remains a significant challenge for IDPs. According to IOM, more than half of displaced persons rent housing, less than 30% live with relatives or friends, and 2-3% had housing in another region. Only about 4% of IDPs remain in collective accommodation centers, with these individuals being among the most vulnerable due to a lack of funds to rent an apartment or relatives to help them, often including older adults.

Demographic Challenges and Government Responses

As noted, migration processes in Ukraine during wartime will only exacerbate demographic crises. According to the analytical report "Assessment of the Role of the Demographic Factor for Economic Growth and Post-War Recovery," Ukraine is expected to experience a decline in birth rates due to the war, along with a reduction in the number of women of reproductive age and potential uncertainty about the future among potential parents as a key reason for postponing childbirth.

Return Intentions and Integration Challenges

Data on the willingness of Ukrainian refugees to return home or to their native regions are mixed. Initial surveys indicated that more than 90% of Ukrainian refugees to EU countries and IDPs within Ukraine planned to return to their homes. However, most experts agree that the longer the war drags on, the higher the percentage of those who will remain abroad or in other regions of Ukraine. The Ukrainian government will face complex economic, social, and demographic challenges during post-war reconstruction, including competing for millions of Ukrainian refugees as labor resources with developed EU countries.

Specific Difficulties in Certain Regions

As O. Yadlovska argues, it will be particularly difficult to encourage Ukrainians to return to regions that are socio-culturally, economically, and security-wise unfavorable, such as areas where fighting took place, border regions, and areas close to the front lines. Yadlovska also notes that the nature of Ukrainian migration, initially characterized by evacuation, is gradually transforming into labor migration either to EU countries or to other regions within Ukraine. With the war dragging on, millions of Ukrainian refugees, primarily women, are settling abroad, finding housing and jobs, making it likely they will not return to Ukraine in the future. Both the state and international institutions should encourage refugees to return primarily to regions of Ukraine distant from conflict zones [7].

Integration in Host Countries

A significant challenge for Ukraine is that Ukrainian refugees are positively inclined towards integration into EU societies. As Yadlovska states, the high cultural affinity, Eurocentric orientation, peacefulness, industriousness, and education of Ukrainians, along with their predominantly Christian tradition, will likely lead to EU countries partially solving their demographic problems through Ukrainian refugees. Thus, it is logical that the governments of these countries are striving to encourage refugees, particularly the working-age population and families with children, to remain in the host countries [8].

Conclusion. The full-scale invasion of Ukraine by Russia in February 2022 has rendered migration processes in Ukraine a significant threat to the existence of the Ukrainian state. Due to evacuation, refugee flows, internal displacement, forced displacement, and the deportation and abduction of citizens, especially children, in TOT, Ukraine has lost no less than 10 million citizens. The war is also expected to lead to a decline in birth rates due to a reduction in the number of young people, the number of women of reproductive age, and the potential uncertainty about the future among potential parents. Several factors will deter Ukrainian refugees from returning to Ukraine, including fear for their lives, unwillingness to be mobilized, the destruction of Ukraine's economic potential, and the protracted nature of the war. The conditions during forced migration—such as job availability, housing, and children's education—along with successful adaptation of families, especially women and children, will likely result in men moving to reunite with their families in other countries after the war.

REFERENCES:

1. Ukrainська mihratsiia v umovakh hlobalnykh i natsionalnykh vyklykiv KhKhI stolittia: naukove vydannia [Ukrainian migration in the context of global and national challenges of the 21st century] (2019), Nauk. red. U. Ya Sadova. Lviv [in Ukrainian]
2. Sadova, U. Ya., Ryndzak, O. T. & Andrusyshyn N. I. (2016). Aktualni problemy zainiatosti vnutrishno peremishchenykh osib: rehionalnyi aspekt [Current employment issues of internally displaced persons: regional aspect]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (28), 171-185 [in Ukrainian]

3. Vnutrishno peremishcheni osoby: vid podolannia pereshkod do stratehii uspikhu: monohrafiia [Internally Displaced Persons: From Overcoming Obstacles to Success Strategies] (2016) / O. F. Novikova, O. I. Amosha & V. P. Antoniuk ta in.; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv [in Ukrainian]
4. United Nations High Commissioner for Refugees, 30.09.2022. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/dataviz/304?sv=54&geo=0> [in English]
5. Sydorenko, S. (2022). Rozvytok tsyfrovizatsii v umovakh viiny yak sotsiokulturnoho yavlyshcha [The development of digitalization in the context of war as a socio-cultural phenomenon]. *Mediaforum*, 11, 298-309. Retrieved from <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.298-309>.
6. *Nastroi ta otsinky ukrainskykh bizhentsiv (lypen-serpen 2022 p.) [Attitudes and Evaluations of Ukrainian Refugees (July-August 2022)]*, 2022. Tsentrazumkova. 30 serpnia 2022 r. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p> [in Ukrainian]
7. Yadlovska, O. (2022). Osoblyvosti mihratsiinoi khvyli ukrainsiv-evakuantiv u 2022 r. cherez viiskovu ahresiiu Rosiiskoi Federatsii [Features of the Migration Wave of Ukrainian Evacuees in 2022 Due to Military Aggression by the Russian Federation]. *Naukovyi visnyk DDUVS. Spetsialnyi vypusk № 2*. S. 188-203. [in Ukrainian]
8. Drakokhrust, T. (2022). Prava liudyny: zmina klimatu ta prymusove peremishchennia. [Human rights: climate change and forced displacement]. *Aktualni problemy pravoznavstva. 1* (29). 32-36. Retrieved from: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/1-2022-1.pdf#page=32> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 19.05.2024

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 340.12(043)

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-68-71

Авдошин Ігор Васильович,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
доцент кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України
maluivv@i.ua

ORCID ID: 0009-0001-1643-8184

Кишкань Вадим Анатолійович,

слухач Національного університету оборони України
maluivv@i.ua

ORCID ID: 0009-0001-1643-8184

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

У статті досліджено історичні аспекти поводження з військовополоненими. Під змістом поняття «військовополонений» розуміється будь-яка особа, взята в полон або інтернована воюючою державою під час війни. Однак, автором зазначається, що за теоретичного підходу дане поняття може застосовуватися як до членів регулярно організованих збройних сил, так і партизанів й цивільних осіб, які відкрито борються з ворогом, або некомбатантів, пов'язаних із військовими силами. Крім того, у статті розкривається еволюція ставлення до військовополонених. Зокрема, розглянуто особливості поводження з полоненими у стародавніх цивілізаціях, Римській імперії та в епоху Середньовіччя; зміни які відбулися у ставленні до полонених з епохи Відродження до Першої світової війни; вплив Другої світової війни та інших збройних конфліктів ХХ століття на долю військовополонених.

Зроблено висновки щодо впливу різних факторів на поводження з полоненими, проаналізовано ефективність міжнародних норм, що регулюють поводження з військовополоненими, а також визначено перспективи подальшого розвитку гуманітарного права у цій сфері.

Акцентується увага на поводженні з військовополоненими під час воєнного стану або ведення військових дій, дотримання їх прав та виконання ними обов'язків. Визначаються загрози щодо можливих порушень прав військовополонених та важливість дотримання норм міжнародного права щодо поводження з військовополоненими.

Вивчення історичного досвіду дозволяє зробити висновки щодо важливості дотримання гуманітарних принципів ведення війни.

Крім того, у статті розкривається практичне значення вивчення історичних аспектів поводження з військовополоненими, зокрема: розуміння еволюції норм і правил, які регулюють цю сферу; аналіз факторів, які впливають на поводження з військовополоненими; класифікація основних порушень норм і правил поводження з військовополоненими, які мали місце в історії; розроблення ефективних механізмів захисту прав військовополонених.

Ключові слова: військовополонений, воєнний стан, історичні аспекти, права військовополонених.

Avdoshin I., Kishkan V. HISTORICAL ASPECTS OF THE TREATMENT OF PRISONERS OF WAR

The article examines the historical aspects of the treatment of prisoners of war. The term «prisoner of war» means any person captured or interned by a belligerent state during war. However, the author notes that with a theoretical approach, this concept can be applied both to members of regularly organized armed forces, and to partisans and civilians who openly fight the enemy, or non-combatants associated with military forces. In addition, the article reveals the evolution of the attitude towards prisoners of war. In particular, the peculiarities of the treatment of captives in ancient civilizations, the Roman Empire and the Middle Ages were considered; changes that took place in the treatment of prisoners from the Renaissance to the First World War; the influence of the Second World War and other armed conflicts of the 20th century on the fate of prisoners of war.

Conclusions were made regarding the influence of various factors on the treatment of prisoners, the effectiveness of international norms regulating the treatment of prisoners of war was analyzed, and the prospects for the further development of humanitarian law in this area were determined.

Attention is focused on the treatment of prisoners of war during martial law or the conduct of hostilities, the observance of their rights and the fulfillment of their duties. Threats regarding possible violations of the rights of prisoners of war and the importance of observing the norms of international law regarding the treatment of prisoners of war are determined.

The study of historical experience allows us to draw conclusions about the importance of observing the humanitarian principles of warfare.

In addition, the article reveals the practical significance of studying historical aspects of the treatment of prisoners of war, in particular: understanding the evolution of norms and rules that regulate this sphere; analysis of factors affecting the

treatment of prisoners of war; classification of the main violations of the norms and rules of treatment of prisoners of war that took place in history; development of effective mechanisms for protecting the rights of prisoners of war.

Key words: prisoner of war, martial law, historical aspects, rights of prisoners of war.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де війна знову стала жахливою реальністю, питання поводження з військовополоненими набуває особливої актуальності. З одного боку, це гуманітарна проблема, яка потребує негайного вирішення. З іншого боку, це питання, яке має глибоке історичне коріння.

Протягом всієї історії людства війна залишається невід'ємною частиною суспільного життя. З нею нерозривно пов'язане й питання поводження з військовополоненими – людьми, які, будучи учасниками збройного конфлікту, з волі обставин опинилися в руках ворога.

Ставлення до полонених протягом століть зазнавало значних змін, еволюціонуючи від жорстокості та варварства до більш гуманних методів. Цей процес був зумовлений низкою факторів, серед яких можна виокремити такі: вплив релігії та моральних норм (з розвитком світових релігій та формуванням етичних принципів поводження з людьми, які не становлять прямої загрози, стало більш гуманним); зміна характеру війни (з часом війна ставала більш масштабною та жорстокою, що призвело до зростання усвідомлення необхідності регулювання правил ведення бойових дій та поводження з полоненими), виникнення міжнародного права (формування міжнародного права та прийняття Женевських конвенцій стали значним кроком на шляху до гуманізації поводження з військовополоненими).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням гарантій соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей є праці вітчизняних вчених сучасності, зокрема Циганок В.М., Сайнецький О. П., Павленко В. С., Сахно С. В., Беліменко О. О., Мазуренко Л. І. та інші.

Метою статті є аналіз історичних аспектів поводження з військовополоненими.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ранній історії війн статус військовополоненого не визнавався, бо переможеного ворога переможець або вбивав, або поневолював. Жінок, дітей і старійшин переможеного племені чи нації часто утилізували подібним чином. Полонений, незалежно від того, був він активним вояком чи ні, повністю залежав від переможця, і якщо полонений виживав на полі бою, його існування залежало від таких факторів, як наявність їжі та його корисність для викрадача. Якщо в'язню дозволяли жити, його викрадач вважав його лише рухомим майном. Під час релігійних воєн зазвичай вважалося чеснотою страчувати невірних, але за часів походів Юлія Цезаря полонений за певних обставин міг стати вільновідпущеником у Римській імперії [1].

Зі зміною війни змінювалося й ставлення до полонених і членів переможених націй чи племен. Поневолення ворожих солдатів у Європі занепало протягом Середньовіччя, але викуп був широко практикований і продовжувався аж до 17 століття. Цивільні жителі переможеної громади лише рідко потрапляли в полон, оскільки як полонені вони іноді були тягарем для переможця. Крім того, оскільки вони не були учасниками бойових дій, брати їх у полон не вважалося ні справедливим, ні необхідним. Розвиток використання найманців також сприяв створенню трохи більш толерантного клімату для полоненого, оскільки переможець в одній битві знав, що він може стати переможеним у наступній.

У 16 – 17 століттях деякі європейські політичні і правові філософи висловлювали свої думки про полегшення наслідків захоплення в'язнів. Найвідоміший з них, Гуго Гроцій, висловлений у своїй праці *De jure belli ac pacis* (Про Закон війни і миру), що переможці мали право поневолити своїх ворогів, але він виступав за обмін і викуп [1]. Загалом поширювалася ідея, що під час війни не санкціонується жодне знищення життя чи майна, окрім того, що необхідно для вирішення конфлікту. Вестфальський мир у 1648, звільняв в'язнів без викупу, зазвичай сприймається як кінець епохи повсюдного поневолення військовополонених.

У 18 столітті нове ставлення до моралі в праві націй, або міжнародному праві, мало глибокий вплив на проблему військовополонених. Французький політичний філософ Монтеск'є у своєму «Дусі закону» писав, що єдине право на війні, яке мав полонений над полоненим, не дати йому заподіяти шкоди. Полоненого більше не можна було розглядати як частину власності, якою можна розпоряджатися за примхою переможця, а лише виводити його з бою. Інші письменники, такі як Жан-Жак Руссо та Емеріх де Ваттель, розширили ту саму тему та розвинули те, що можна було б назвати теорією карантину для розміщення в'язнів. З цього моменту ставлення до в'язнів загалом покращилося [2].

До середини 19-го століття стало ясно, що певний звід принципів поводження з військовополоненими був загальноновизнаним у західному світі. Але дотримання принципів громадянської війни в США (1861–1865) і франко-німецької війни (1870–1871) залишало бажати кращого, і в другій половині століття робилися численні спроби поліпшити долю поранених солдатів і полонених. У 1874 році конференція в Брюсселі підготувала декларацію щодо військовополонених, але вона не була ратифікована. У 1899 році та 1907 році міжнародні конференції в Гаазі виробили правила поведінки, які отримали певне визнання в міжнародному праві. Так у 1899 р. на Першій конференції миру було прийнято Гаазьку конвенцію про закони і звичаї сухопутної війни, метою якої було встановлення положення про обов'язкову участь в процесі конфлікту урядової організації, метою якої має бути збирання відомостей про осіб, які перебувають в полоні, та необхідність існування в процесі конфлікту громадської організації, створеної для надання допомоги військовополоненим під час знаходження в полоні супротивної сторони [3]. Проте під час

Першої світової війни, коли військовополонених нараховували мільйони, обидві сторони висували багато звинувачень у недотриманні правил. Незабаром після війни народи світу зібралися у Женеві розробити Конвенцію 1929 р., яка перед спалахом Другої світової війни ратифікували Франція, Німеччина, Велика Британія, Сполучені Штати та багато інших країн. Виключенням стали Японія та Радянський Союз[4].

Під час Другої світової війни мільйони людей потрапили в полон за дуже різних обставин і зазнали поведження, яке варіювалося від чудового до варварського. Сполучені Штати та Велика Британія загалом дотримувалися стандартів, встановлених Гаазькою та Женевською конвенціями щодо поведження з військовополоненими країн Осі. Німеччина порівняно добре поводитися зі своїми британськими, французькими та американськими полоненими, але поводитися з радянськими, польськими та іншими слов'янськими військовополоненими з геноцидною суворістю. З близько 5700000 червоноармійців, які потрапили в німецький полон, пережили війну лише близько 2000000; понад 2000000 із 3800000 радянських солдатів, захоплених під час німецького вторгнення в 1941 році, просто дозволили померти від голоду. Радянська влада відповіла тим же і відправила сотні тисяч німецьких військовополонених до трудових таборів ГУЛАГу, де більшість із них загинули. Японці жорстоко поводитися зі своїми британськими, американськими та австралійськими військовополоненими, і лише близько 60 відсотків цих військовополонених пережили війну. Після війни в Німеччині та Японії відбулися міжнародні судові процеси щодо військових злочинів, які ґрунтувалися на концепції, згідно з якою дії, вчинені з порушенням основних принципів законів війни, караються як військові злочини [5].

Невдовзі після закінчення Другої світової війни Женевська конвенція 1929 року була переглянута та викладена в Женевській конвенції 1949 року. Вона продовжувала концепцію, висловлену раніше, згідно з якою в'язні повинні бути виведені із зони бойових дій і поводитися з ними гуманно без втрати громадянства. Конвенція 1949 року розширила термін військовополонених, включивши в нього не лише членів регулярних збройних сил, які потрапили під владу ворога, але й ополчення, добровольців нерегулярних формувань та учасників рухів опору, якщо вони є частиною збройних сил та особи, які супроводжують збройні сили, не будучи фактично членами (військові кореспонденти, цивільні підрядники з постачання та члени трудових підрозділів) [6]. Захист, наданий військовополоненим згідно з Женевськими конвенціями, зберігається з ними протягом усього їхнього полону і не може бути відібраний у них захопленням або відмовленням самим в'язням. Під час конфлікту в'язні могли бути репатрійовані або доставлені до нейтральної країни для опіки. Після закінчення військових дій усі в'язні мають бути звільнені та репатрійовані без затримки, за винятком тих, хто утримується перед судом або відбуває покарання, винесене судовими процесами. У деяких останніх бойових ситуаціях, таких як вторгнення США в Афганістан після нападів 11 вересня 2001 року, бійців, захоплених на полі бою, називали «незаконними учасниками бойових дій» і їм не надавався захист, гарантований Женевськими конвенціями.

Висновки. З моменту повномасштабного вторгнення російських військ на територію України світ побачив жахливе обличчя війни та не дотримання міжнародного законодавства щодо поведження з військовополоненими. Почала з'являтися велика кількість повідомлень про масові порушення правил поведження з військовополоненими. На офіційному сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини можна знайти безліч повідомлень про випадки катувань та приниження наших військовослужбовців, наприклад: «Українців одягали в форму полонених, підстригли волосся, катували, змушували вчити патріотичні російські пісні та виконувати їх для своїх наглядачів. Допити відбувалися дватри рази на день, після чого чоловіків жорстоко били, а згодом змушували підписати документи про те, що з ними добре поводитися». Уповноважений закликає Комісію ООН з розслідування порушень прав людини під час вторгнення Росії в Україну врахувати ці порушення прав військовополонених громадян України. [7].

Усі ці випадки вказують на те, що майже понад 200 років формування міжнародного законодавства щодо поведження з військовополоненими не гарантують їх дотримання у 21 столітті. Правоохоронна система нашої держави має фіксувати кожен випадок катувань та принижень наших військових. Після закінчення війни необхідно буде консолідувати зусилля для того, щоб кожен такий випадок отримав належну правову оцінку, а кожен злочинець отримав покарання за свої вчинки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Політологія: навчальний посібник / [Є. В. Перегуда, В. Ф. Панібудьласка, В.Л. Семко, Н. І. Рижко, С.Д. Місержи, В.Л. Стеценко, В. Л. Згурська, В.П. Третяк]. Київ: КНУБА, 2011. 216 с.
2. Доді К. В. Розвиток міжнародно-правових норм, що стосуються збройних конфліктів неміжнародного характеру: дис. к. ю. н.: 12.00.11 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2011. 236 с
3. The Program for Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University, «Brief Primer on IHL», Accessed at IHL.ihlresearch.or Archived 2010-04-19 at the Wayback Machine 2009.
4. Конвенція про поліпшення долі поранених та хворих у регулярних арміях 1929. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. Дорошко М. С., Гроцій Гуго. Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. К: Знання України, 2004. Т.1 760 с.
6. Женевська конвенція про поведження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

7. Сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-u-rosijskomu-poloni-ukrayinciv-katuyut-ta-trimayut-u-nelyudskih-umovah

REFERENCES:

1. Perehuda, Ye.V., Panibudlaska, V.F., Semko, V.L., Ryzhko, N.I., Miserzhy, S.D., Stetsenko, V.L., Zghurska, V.L., Tretiak, V.P. (2011). Politolohiia. [Politicalology]. *Navchalnyi posibnyk*. 216. [in Ukrainian].
2. Dodi, K. V. (2011). Rozvytok mizhnarodno-pravovykh norm, shcho stosuutsia zbroinykh konfliktiv nemizhnarodnoho kharakteru. [Development of international legal norms relating to armed conflicts of a non-international nature]. *Dys. k. yu. n.: 12.00.11*. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. 236. [in Ukrainian].
3. The Program for Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University, «Brief Primer on IHL». (2009). Accessed at IHL.ihlresearch.or Archived 2010-04-19 at the Wayback Machine. [in English].
4. Konventsiia pro polipshennia doli poranenykh ta khvorykh u rehuliarnykh armiiah. (1929). [Convention on the Amelioration of the Fate of the Wounded and Sick in Regular Armies]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].
5. Doroshko. M. S., Hrotsii, Huho. (2004). Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia. U 2-kh t. [Ukrainian diplomatic encyclopedia In 2 vols.]. (Vol. 1). 760. [in Ukrainian].
6. Zhenevska konventsiia pro povodzhennia z viiskovopoloneny. (1949, August 12). [Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [in Ukrainian].
7. Sait Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. [Website of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-u-rosijskomu-poloni-ukrayinciv-katuyut-ta-trimayut-u-nelyudskih-umovah [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.05.2024

УДК 340.12(043)

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-71-75

Гаруст Юрій Віталійович,

доктор юридичних наук, доцент

т.в.о. начальника кафедри військового права та правоохоронної діяльності

Національного університету оборони України

uvga1972@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5450-4368

Сивак В'ячеслав Вікторович,

слухач Національного університету оборони України

vcebudeukraina@ukr.net

ORCID ID: 0009-0006-5347-1174

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У статті на підставі аналізу збільшення кількості військових злочинів в умовах війни, збройних конфліктів, що є актуальною загрозою безпеці держави, а також з метою обґрунтування необхідності реформування системи органів забезпечення правопорядку у Збройних Силах України (ЗСУ), проведено аналіз зарубіжного досвіду організації діяльності військової поліції в США, Франції, Великобританії Німеччині та інших країнах. Узагальнено існування у кожній проаналізованій країні певного зводу законів, який досить повно описує всі види правопорушень, злочинів, що виникають у процесі суспільних і міжособистісних відносин, і визначає покарання за них.

Розриті основні функції військової поліції в зарубіжних країнах. Наголошено на моделі військової поліції як самостійного органу у системі військової юстиції різних країн світу, специфіка якого сформована різницею історичних умов та часових меж, діяльність становить значний практичний і теоретичний інтерес для управління державою. Окремо проаналізовано досвід Республіки Казахстан, як пострадянської країни, у якій утворена військова поліція забезпечує правопорядок у військах, попереджує, виявляє і припиняє військові правопорушення і злочини, виступає як штатний орган військового дізнання, який має вертикальну структуру та єдине керівництво.

Визначено спільні ознаки та функції військової поліції: реєстрація та опис правопорушень, попередження злочинів серед військовослужбовців, розслідування скоєних ними злочинів, виконання деяких функцій комендантських

Випуск 16. 2024

© Ю.В.Гаруст, В.В.Сивак, 2024

підрозділів.

Звертається увага на необхідність реформування Військової служби правопорядку Збройних Сил України у військову поліцію з урахуванням стандартів країн-членів НАТО в цій сфері. Передбачено доцільність зазначеної реформи у межах загального реформування Збройних Сил України.

Ключові слова: зарубіжний досвід, військова поліція, попередження злочинів, військові злочини.

Garust Yu., Syvak V. LEGAL ANALYSIS OF THE MAIN FUNCTIONS OF MILITARY POLICE IN FOREIGN COUNTRIES

In this article, based on the analysis of the increase in the number of war crimes in times of war, armed conflicts, which is an urgent threat to the security of the State, and also with a view to substantiating the need to reform the system of law enforcement agencies in the Armed Forces of Ukraine (AFU), the author analyzes the foreign experience of organizing the activities of military police in the USA, France, Great Britain, Germany and other countries. The author summarizes the existence in each analyzed country of a certain set of laws which describes all types of offenses, crimes arising in the course of social and interpersonal relations, and determines the punishment for them.

The author analyzes the main functions of military police in foreign countries. The author emphasizes the model of the military police as an independent body in the military justice system of different countries of the world, the specifics of which are formed by different historical conditions and time frames, and whose activities are of significant practical and theoretical interest for the state administration. The author separately analyzes the experience of the Republic of Kazakhstan as a post-Soviet country where the military police is established to ensure law and order in the armed forces, prevent, detect and stop military offenses and crimes, and acts as a regular military inquiry body with a vertical structure and a single leadership.

The author identifies common features and functions of military police: registration and description of offenses, prevention of crimes among military personnel, investigation of crimes committed by them, and performance of certain functions of commandant's units.

Attention is drawn to the need to reform the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine into a military police force, taking into account the standards of NATO member states in this area. The expediency of this reform within the framework of the overall reform of the Armed Forces of Ukraine is provided.

Key words: foreign experience, military police, crime prevention, war crimes.

Постановка проблеми. Збільшення кількості військових злочинів в умовах війни, збройних конфліктів, загроза безпеці держави зумовлюють необхідність реформування системи органів забезпечення правопорядку у Збройних Силах України (ЗСУ). Конфлікти між людьми чи будь-якими структурами – неминуча частина життя. Особливо це стосується армії, де служать люди, яких навчають використовувати свій інтелект, силу та агресивність у сучасній війні. У будь-якій цивілізованій країні існує певний звід законів, який досить повно описує всі види правопорушень, злочинів, що виникають у процесі суспільних і міжособистісних відносин, і визначає покарання за них. Але покладатися тільки на це недостатньо, тому створюється спеціальний орган - поліція - для дотримання і охорони цих законів, реалізації прав громадян і виконання певних обов'язків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про значну увагу до питань регулювання правопорядку в Збройних Силах України. Цим проблемам присвячені наукові роботи наступних вчених: Коломієць В., Ковалів М., Дроздова І., Котляренко О., Мельник С., Остапенко І. та ін. Водночас слід зазначити, що проблематика запровадження військової поліції все ще недостатньо досліджені на науковому рівні.

Метою статті є правовий аналіз основних функцій військової поліції в зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи специфіку режиму, відносини в армії побудовані інакше, ніж у цивільному житті. Розглянемо як вирішуються подібні конфлікти у зарубіжних країнах, і що для цього сьогодні мають сучасні армії світу. Ніхто не стане заперечувати, що армії потрібна структура, здатна підтримувати порядок. В іноземних арміях цю функцію виконує військова поліція (ВП). Враховуючи, що ВП, як самостійний орган у системі військової юстиції різних країн світу, є специфічним органом, який формувався в різних історичних умовах та часових межах, його діяльність становить значний практичний і теоретичний інтерес. З цієї причини правовий статус ВП, структуру та систему органів управління доцільно розглянути на прикладі деяких зарубіжних країн.

Сьогодні ВП працює в більш ніж 40 країнах, включаючи США, Німеччину, Францію, Великобританію та Китай. «На пострадянському просторі інститут військової поліції існує в збройних силах Казахстану, Вірменії, Азербайджану, Грузії, а також в арміях країн Балтії» [1].

У США військову поліцію почали створювати понад 200 років тому. Військова поліція – це дуже велика структура, зі своїм штатом, зі своїм статутом, зводом законів. Відмінною рисою уніформи, крім нарукавної пов'язки з літерами «MP», були кашкети з яскраво-червоним верхом, за що поліцейські отримали прізвисько «Червоні». Сьогодні чисельність особового складу військової поліції Збройних Сил США, включаючи резервні складові, перевищує 30 тис. осіб. Основу його особового складу складають випускники військових академій та курсів невійськової підготовки офіцерів запасу при вищих навчальних закладах. Значну частину особового складу ВП складають жінки. Безпосереднє керівництво діяльністю військової поліції здійснює начальник військової поліції - заступник генерального інспектора Сухопутних військ.

У французькій армії давно існує інститут ВП, в його якості діє жандармерія і називається La Prevote. Історія цього відділу у Франції налічує майже 800 років. Чисельність французьких військовослужбовців

становить близько 100 тисяч осіб, і формально вони входять до складу збройних сил. Але оперативно ВП має діяти під керівництвом МВС Франції.

Чисельність особового складу ВП Бундесверу становить близько 4,5 тис. осіб. У Німеччині вона також має досить давню історію, починаючи з часів об'єднання розрізнених німецьких держав. Вермахт під час Другої світової війни не став винятком. Крім того, існувало два типи ВП - фельдполіція і фельджандармерія. Перший займався забезпеченням безпеки і порядку на окупованих територіях, а польові жандарми більше займалися охороною правопорядку в армії; на грудях носили спеціальні овальні металеві пластини, підвішені на ланцюгу, за що в «армії їх називали Kettenhunde (ланцюгові собаки)» [30].

У Великій Британії Королівські ВПС і ВМС мають власну ВП. Історія британських збройних сил сягає 13 століття; перші військові поліцейські з'явилися на берегах Туманного Альбіону в XVI столітті, але тільки в 1877 році був створений його регулярний корпус.

В Республіці Казахстан (РК) ця структура є самостійним, діючим правоохоронним органом, який створено Указом Президента Республіки Казахстан № 3465 від 22 квітня 1997 року «Про заходи щодо подальшого реформування системи правоохоронних органів Республіки Казахстан». У лютому 2005 року був прийнятий Закон Республіки Казахстан від 21 лютого 2005 року № 32-ІІІ ЗРК «Про органи військової поліції». Відповідно до нього військова поліція є правоохоронним органом, спеціально призначеним для забезпечення режиму правопорядку в Збройних Силах Республіки Казахстан, який входить до складу Збройних Сил Республіки Казахстан і безпосередньо підпорядкований міністру оборони Республіки Казахстан. Цей Закон встановлює правові основи, принципи, завдання та систему органів військової поліції Збройних Сил. Діяльність органів військової поліції ґрунтується на принципах законності, єдиноначальності, гласності, рівності всіх перед законом, поваги та дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Проаналізуємо основні функції та повноваження ВП в іноземних арміях. У всіх арміях світу, де є армійська поліція, найчастіше вона лише реєструє та описує правопорушення, тобто здійснює дії, які в українських умовах є завданням військової прокуратури. Крім того, вони виконують деякі функції комендантських підрозділів. У США основними завданнями військової поліції є попередження злочинів серед військовослужбовців і розслідування скоєних ними злочинів. До речі, найточнішим визначенням відносин, які в українській мові називаються «дідівщиною» і які не вписуються в рамки основного закону в житті кожного військовослужбовця – військового статуту, в американській армії буде – «hazing (від англ. to haze - знущатися, висміювати новачків)» [5].

ВП повітряних сил США у воєнний час виконує функції охорони та оборони головних і передових командних пунктів дивізій і корпусів, ведення розвідки та захисту тилових районів, регулювання руху на дорогах і водних шляхах, спостереження за пересуванням біженців, виявлення та затримання дезертирів, інтернування цивільного населення та деякі інші функції. У деяких випадках армійська поліція може безпосередньо вирішувати тактичні бойові завдання. Тому низка військових експертів вказує на суттєво зрослу роль ВП у виконанні миротворчих завдань. Однією з найважливіших функцій військовослужбовців під час військових конфліктів є утримання військовополонених та забезпечення їх безпеки. У рамках цієї місії військова поліція США збирає військовополонених, евакуює їх і охороняє в таборах як у зонах бойових дій, так і на континентальній частині США. У мирний час підтримує дисципліну в гарнізонах, на військових базах і охороняє об'єкти, розслідує військові злочини, забезпечує регулювання дорожнього руху, а також бере участь в антитерористичних заходах. Крім того, до завдань військової поліції входить ліквідація або сприяння ліквідації заворушень серед цивільного населення, в тому числі в тих країнах, де дислокуються підрозділи збройних сил США.

До функцій військової поліції входить також захист вищих посадових осіб збройних сил США. ВП також відіграє «важливу роль у реалізації програми Пентагону по боротьбі з наркобізнесом» [2].

У Німеччині ВП є самостійним родом військ і забезпечує безпеку військових контингентів і дотримання законності. ВП Німеччини в мирний час вирішує завдання охорони військових об'єктів, органів управління, транспортного забезпечення, підтримання або відновлення порядку і дисципліни в частинах і підрозділах, запобігання злочинним діям проти військовослужбовців і військових об'єктів бундесверу і союзних військ.

32 групи німецьких фельд'єгерів, які діють у всіх родах військ і по всій країні, мають завдання підтримання правопорядку, забезпечення військово-транспортної служби та контролю за виконанням завдань безпеки. Вони захищають керівництво Бундесверу і Міноборони країни. Але випадки неконституційної поведінки солдатів і офіцерів розслідує незалежна від Міністерства оборони цивільна прокуратура. Здійснює також первинний контроль у місцях збору військовослужбовців, що відстають від військових частин, організує охорону і транспортування військовополонених, регулює пересування і охорону військ на шляхах просування. Разом із федеральною поліцією вона регулює потік біженців.

Основне призначення та повноваження сучасної Національної жандармерії Франції було закріплено в ст. 1 Указу «Про організацію та службу жандармерії», підписаного президентом Французької Республіки Емілем Лубе більше ста років тому: «Жандармерія є силою, призначеною для забезпечення громадської безпеки, підтримання правопорядку та забезпечення законів... Її діяльність поширюється на всю територію країни, а також на збройні сили. Жандармерія є невід'ємною частиною збройних сил країни і

адміністративно підпорядкована міністру оборони. Вирішує завдання в інтересах Збройних Сил, а також виконує поліцейські та адміністративні функції загальнодержавного масштабу. Оперативні заходи проводяться за погодженням з Міністерствами внутрішніх справ та юстиції. Завдяки цьому «діяльність жандармерії в цілому має міжвідомчий характер» [6].

У складі збройних сил Великої Британії є підрозділи Міністерства оборони, як безпосередньо підпорядковані Міністерству оборони, так і поліція збройних сил. ВП підпорядковується департаменту військової поліції, який входить до складу апарату постійного заступника Міністра оборони. Чисельність підрозділів військової поліції перевищує 5 тис. Поліція Міністерства оборони Великої Британії забезпечує безпеку військовослужбовців, озброєння, військової техніки та майна Збройних Сил як на військових об'єктах у країні, так і за кордоном. Охороняє громадський порядок щодо військовослужбовців і цивільного персоналу Збройних Сил, забезпечує охорону військових об'єктів, проводить на їх території слідчі та розшукові заходи, а також затримує та приймає заяви у підозрілих осіб. Крім того, ВП перевіряє військову техніку та вирішує низку інших завдань.

До складу Міноборони Великої Британії входить ряд спеціальних підрозділів, які забезпечують охорону вищого військового керівництва країни і «безпеку важливих військових делегацій» [4].

У сферу основних завдань військової поліції Республіки Казахстан (РК) входить забезпечення правопорядку у військах, попередження, виявлення і припинення військових правопорушників і злочинців. ВП тут виступає як штатний орган військового дізнання, який має вертикальну структуру та єдине керівництво.

Висновки. Як видно з вищесказаного, військова поліція є органом з досить серйозними повноваженнями, обсяг яких може коригуватися з урахуванням ситуації, що складається в кожній конкретній державі. Створення такого органу в Україні може дати новий поштовх реформам в армії, але це сприятиме їх позитивному спрямуванню лише в тому випадку, якщо не відбудеться проста заміна вже діючої сьогодні Військової служби правопорядку в армії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коломієць В. Функціонування військової поліції у забезпеченні правопорядку: міжнародний досвід. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1. С. 71–74.
2. Коломієць В. М. Організаційно-правові основи формування режиму законності і правопорядку у Збройних Силах України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2020. № 2. С. 240–242.
3. Ковалів М.В., Дроздова І.В. Діяльність Військової служби правопорядку в Збройних Силах України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. Вип 2. С. 208-216.
4. Котляренко О. Військова служба правопорядку – суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2013. №1. С. 116-121.
5. Мельник С. Система військової юстиції в країнах членах НАТО: теоретичні та практичні аспекти. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.* Київ : Видав. дім «АртЕк», 2019. С. 57–64.
6. Остапенко І.О. Заснування військової поліції як органу підтримки правопорядку у військовому гарнізоні. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.)*. Харків, 2017. С. 153-155.
7. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 року №3099. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. №32. Ст. 225 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14>

REFERENCES:

1. Kolomiets, V. (2020). Funktsionuvannia viiskovoi politsii u zabezpechenni pravoporiadku: mizhnarodnyi dosvid. [Functioning of the military police in ensuring law and order: international experience]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 1. 71–74. [in Ukrainian].
2. Kolomiets, V.M. (2020). Orhanizatsiino-pravovi osnovy formuvannia rezhymu zakonnosti i pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy. [Organizational and legal foundations of the formation of the regime of legality and law and order in the Armed Forces of Ukraine]. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal*. № 2. 240–242. [in Ukrainian].
3. Kovaliv, M.V., Drozdova, I.V. (2016). Diialnist Viiskovoi sluzhby pravoporiadku v Zbroinykh Sylakh Ukrainy. [Activities of the Military Service of Law and Order in the Armed Forces of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*. Vyp 2. 208-216. [in Ukrainian].
4. Kotliarenko, O. (2013). Viiskova sluzhba pravoporiadku – subiekt realizatsii pravookhoronnoi funktsii derzhavy. [The military service of law and order is a subject of implementation of the law enforcement function of the state]. *Visnyk natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. №1. 116-121. [in Ukrainian].
5. Melnyk, S. (2019). Systema viiskovoi yustytysii v krainakh chlenakh NATO: teoretychni ta praktychni aspekty. [Military justice system in NATO member countries: theoretical and practical aspects]. *Systema viiskovoi yustytysii u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf.* 57–64. [in Ukrainian].

6. Ostapenko, I.O. (2017, October 27). Zasnuvannia viiskovoi politsii yak orhanu pidtrymky pravoporiadku u viiskovomu harnizoni. [Establishment of the military police as a law and order support body in the military garrison]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy: tezy dop. kruhloho stolu*. 153-155. [in Ukrainian].

7. Pro Viiskovu sluzhbu pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy. (2002, March 7). [On the Military Service of Law and Order in the Armed Forces of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №3099*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-75-79

Гриценко Володимир Григорович,

доктор юридичних наук,
професор, заслужений юрист України,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
v.gritsenko69@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4813-6153

Сокурєнко Олена Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
olena7842@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8169-3720

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ОРГАНАМИ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено адміністративно-правове забезпечення державної та національної безпеки органами Служби безпеки України в умовах воєнного стану. Наголошено, що дана тематика є дуже актуальною і важливою для розуміння складних викликів, перед якими стоїть сучасна Україна.

Акцентовано увагу, що правове забезпечення національної безпеки охоплює широкий спектр правових норм, механізмів та інструментів, спрямованих на забезпечення безпеки держави в усіх її аспектах.

Визначено, що Служба безпеки України є важливим суб'єктом адміністративно-правового забезпечення в умовах воєнного стану та її діяльність є ключовою для забезпечення національної безпеки та стабільності країни. Це вимагає від СБУ високої професійної підготовки, стратегічного мислення та ефективного використання ресурсів для забезпечення захисту інтересів України в складних умовах сучасного геополітичного середовища.

Наголошено, що органи Служби безпеки України мають чітко визначені повноваження та обов'язки в умовах воєнного стану, що регулюються відповідним законодавством.

Визначено, що забезпечення суб'єктивних прав населення СБУ здійснює внутрішню і зовнішню адміністративну діяльність із застосуванням сукупності спеціальних юридичних форм і методів регулювання. Внутрішня діяльність спрямовується на впорядкування та управління відомчої системи зсередини, зовнішня діяльність – передбачає забезпечення адміністративно-правового регулювання реалізації, охорони та захисту суспільних відносин, учасниками яких є невідконтрольні суб'єкти.

Окреслено, що адміністративне забезпечення охоплює питання правопорядку та захисту прав людини під час воєнного стану. Служба безпеки зобов'язана забезпечувати законність своїх дій та захищати права громадян під час проведення спеціальних заходів.

Ключові слова: Служба безпеки України, адміністративно-правове забезпечення, державна безпека, національна безпека, права і свободи людини і громадянина, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність.

Grytsenko V., Sokurenko O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF STATE AND NATIONAL SECURITY BY BODIES OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Випуск 16. 2024

© В.Г.Гриценко, О.А.Сокурєнко, 2024

The article examines the administrative and legal provision of state and national security by the bodies of the Security Service of Ukraine under martial law. It was emphasized that this topic is very relevant and important for understanding the complex challenges facing modern Ukraine.

Attention is drawn to the fact that the legal provision of national security covers a wide range of legal norms, mechanisms and tools aimed at ensuring the security of the state in all its aspects.

It was determined that the Security Service of Ukraine is an important subject of administrative and legal support in the conditions of martial law and its activities are key to ensuring national security and stability of the country. This requires the SBU to have high professional training, strategic thinking and effective use of resources to ensure the protection of Ukraine's interests in the complex conditions of the modern geopolitical environment.

It was emphasized that the bodies of the Security Service of Ukraine have clearly defined powers and duties in the conditions of martial law, which are regulated by the relevant legislation.

It was determined that the SBU carries out internal and external administrative activities with the application of a set of special legal forms and methods of regulation to ensure the subjective rights of the population. Internal activity is aimed at organizing and managing the departmental system from the inside, external activity involves ensuring administrative and legal regulation of the implementation, protection and protection of public relations, the participants of which are non-controlled subjects.

It is outlined that administrative support covers issues of law and order and protection of human rights during martial law. The security service is obliged to ensure the legality of its actions and protect the rights of citizens during special events.

Key words: Security Service of Ukraine, administrative and legal support, state security, national security, human and citizen rights and freedoms, law enforcement agencies, law enforcement activities.

Постановка проблеми. Україна переживає складний період у своїй історії, пов'язаний з військовим конфліктом та постійною загрозою для її територіальної цілісності. У цих умовах питання забезпечення державної та національної безпеки набувають особливого значення, особливо в контексті ролі та діяльності Служби безпеки України (СБУ).

СБУ виконує широкий спектр завдань у сфері збереження безпеки та захисту національних інтересів в умовах воєнного конфлікту. Це включає контррозвідальну діяльність, боротьбу з тероризмом, забезпечення кібербезпеки та запобігання внутрішнім загрозам.

В умовах воєнного стану виникає необхідність у введенні спеціальних правових режимів, які забезпечують ефективність дій українських спецслужб. Одночасно важливо дотримання принципів правової держави та захист прав громадян.

Тому, дослідження адміністративно-правового забезпечення державної та національної безпеки органами Служби безпеки України в умовах воєнного стану є дуже актуальною і важливою для розуміння складних викликів, перед якими стоїть сучасна Україна. Вона вимагає комплексного підходу до забезпечення безпеки та захисту прав громадян в умовах військового конфлікту та загроз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням питань адміністративно-правового забезпечення державної та національної безпеки органами Служби безпеки України в умовах воєнного стану займалися провідні науковці: М. Ануфрієва, В. Антонова, Ю. Бабкова, С. Белай, Ю. Битяк, О.Власюк, В. Кондратенко, М. Корнієнко, В.Ліпкан, А.Михненко, А. Мосейко, В. Настюк, С.Пономарьова, Є.Смірнова, К. Тарасенко, В. Ткаченко, М. Цюрупа, О. Шмоткін та інші.

Мета статті полягає у дослідженні основних аспектів адміністративно-правового забезпечення державної та національної безпеки органами Служби безпеки України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до положень Закону України No 2469-VIII «Про національну безпеку України»: безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. Тому у найбільш загальному вигляді з адміністративно-правовим забезпеченням національної безпеки пов'язані формування та практична реалізація (функціонування) комплексу адміністративно-правових засобів, які створюють умови для належної захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз [1].

Правове забезпечення національної безпеки у широкому сенсі охоплює всю сукупність соціально-правових елементів і весь процес вироблення юридично значущих заходів (засобів, прийомів, способів) та використання їх у практичній діяльності суб'єктів права щодо впливу на предмет юридичного регулювання для досягнення фактичних результатів у практиці захисту та охорони національної безпеки держави [2].

У вузькому значенні правове забезпечення національної безпеки постає як система законодавчих, інших нормативних актів, регулюючих організацію та діяльність суб'єктів адміністративних правовідносин за умов реалізації приписів захисту та охорони національної безпеки держави [2].

Таким чином, правове забезпечення національної безпеки охоплює широкий спектр правових норм, механізмів та інструментів, спрямованих на забезпечення безпеки держави в усіх її аспектах. Основні аспекти правового забезпечення національної безпеки включають:

1. Конституційні засади: Основним документом, що визначає правові засади національної безпеки, є Конституція країни. Вона встановлює основні принципи державної безпеки, обов'язки держави щодо захисту територіальної цілісності, суверенітету та безпеки громадян.

2. Законодавство про оборону та безпеку: Держава приймає закони, які регулюють організацію, функціонування та діяльність військових та цивільних структур, що забезпечують безпеку країни. Це включає закони про оборону, правоохоронні органи, розвідку, кібербезпеку тощо.

3. Міжнародне право: Україна в рамках міжнародних договорів та конвенцій зобов'язана дотримуватися міжнародних норм і стандартів у сфері безпеки. Міжнародне право встановлює правила взаємодії між державами та механізми вирішення конфліктів.

4. Захист прав та свобод громадян: Правове забезпечення національної безпеки передбачає не лише захист від зовнішніх загроз, а й забезпечення прав та свобод громадян в умовах військових конфліктів чи введення режиму надзвичайного стану.

5. Адміністративно-правове забезпечення: Це включає розроблення і впровадження спеціальних правових режимів під час воєнного стану чи інших надзвичайних ситуацій, що дозволяє ефективно управляти кризовими ситуаціями та забезпечувати безпеку населення.

Правове забезпечення національної безпеки є важливим компонентом суспільного життя, забезпечуючи стабільність, безпеку та захист інтересів держави та громадян в умовах змінюваного світового порядку та геополітичних викликів.

В нашому дослідженні, об'єктом є саме адміністративно-правове забезпечення державної та національної безпеки органами Служби безпеки України в умовах воєнного стану.

Доречно, В. Левківська, виділяє такі особливості адміністративно-правового забезпечення національної безпеки у сучасних умовах:

- багато в чому він детермінований специфікою конституційно-правового розвитку держави на конкретно-історичному етапі;

- адміністративно-правове забезпечення національної безпеки спрямоване на реалізацію однієї з найважливіших функцій сучасної держави – функції забезпечення національної безпеки;

- адміністративно-правове забезпечення національної безпеки носить системний характер, воно найтіснішим чином пов'язане з державним управлінням у всіх сферах державної та суспільної життєдіяльності: економічної, адміністративно-політичної, соціально-культурної, що проявляється у виділенні самостійних видів національної безпеки та наділенні органів безпеки конкретними повноваженнями щодо їх забезпечення;

- роль адміністративно-правового забезпечення національної безпеки посилюється в умовах нестійкості політичної та економічної систем, нерозвиненості демократичних інститутів, слабкості громадянського суспільства, низької загальної та правової культури державних службовців та більшості населення;

- на адміністративно-правовому забезпеченні національної безпеки позначається посилена централізація управління в галузі національної безпеки, процеси децентралізації якої практично не торкнулися;

- провідну роль в адміністративно-правовому забезпеченні національної безпеки відіграють органи національної безпеки, які є складовою системи виконавчої влади держави, наділені як правостановлюючими, так і правореалізуючими адміністративними повноваженнями [2].

Відповідно, Служба безпеки України є важливим суб'єктом адміністративно-правового забезпечення в умовах воєнного стану та її діяльність є ключовою для забезпечення національної безпеки та стабільності країни. Це вимагає від СБУ високої професійної підготовки, стратегічного мислення та ефективного використання ресурсів для забезпечення захисту інтересів України в складних умовах сучасного геополітичного середовища.

Для здійснення передбачених законодавством завдань СБУ наділена рядом прав і обов'язків. Серед яких доцільно виділити обов'язок: 1) здійснювати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення органами державної влади та управління України внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем соціально-економічного будівництва та інших питань, пов'язаних з національною безпекою України; 2) здійснювати заходи, пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності; 3) виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції СБУ, проводити їх досудове розслідування; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень 4) здійснювати контррозвідувальну діяльність. Крім того, роль у забезпеченні міжнародної співпраці та обміну інформацією з партнерськими службами є критично важливою. Спільно з іншими країнами СБУ координує зусилля у боротьбі з тероризмом, транснаціональною злочинністю та іншими загрозами, які мають потенційно негативний вплив на стабільність у регіоні [4, с. 308].

Таким чином, можемо погодитися з О. Власюк і О. Шмоткієм, які зазначають, що СБУ виступає державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку. Вона є складовою національної безпеки [6, с. 450], головний об'єкт якої – права та свободи людини й громадянина [7, с. 270]. Тому органи названої спеціальної служби не лише здійснюють охорону суб'єктивних прав громадян під час виконання правоохоронних функцій, гарантують їхнє дотримання у своїй правозастосовній діяльності, а й сприяють втіленню у практичну площину інших елементів такого юридичного механізму. Лише за повного забезпечення державної безпеки без загроз і ризиків створюються

умови для реалізації міжнародноправових стандартів прав людини [8].

На думку, М. Швайки, для сприяння ефективному функціонуванню національного юридичного механізму забезпечення суб'єктивних прав населення СБУ здійснює внутрішню і зовнішню адміністративну діяльність із застосуванням сукупності спеціальних юридичних форм і методів регулювання. Внутрішня діяльність спрямовується на впорядкування та управління відомчої системи зсередини, зовнішня діяльність – передбачає забезпечення адміністративно-правового регулювання реалізації, охорони та захисту суспільних відносин, учасниками яких є невідконтрольні суб'єкти. За такої діяльності важливе значення має також організація здійснення взаємодії СБУ з іншими публічними органами, громадянами, тощо [8].

Отже, з урахуванням вище зазначеного, можемо впевнено наголосити, на тому, що адміністративно-правове забезпечення державної та національної безпеки органами Служби безпеки України в умовах воєнного стану має на меті забезпечення ефективного функціонування цієї ключової структури для захисту суверенітету, територіальної цілісності та національних інтересів України в умовах зовнішньої агресії чи внутрішньої небезпеки.

Крім того, адміністративне забезпечення охоплює питання правопорядку та захисту прав людини під час воєнного стану. Служба безпеки зобов'язана забезпечувати законність своїх дій та захищати права громадян під час проведення спеціальних заходів.

Висновки. Таким чином, адміністративно-правове забезпечення державної та національної безпеки органами Служби безпеки України в умовах воєнного стану є важливою складовою системи захисту країни від зовнішніх та внутрішніх загроз. Його ефективність залежить від чіткої виконавчої дисципліни, спроможності вчасно реагувати на кризові ситуації та готовності до комплексного використання різних інструментів і методів для забезпечення безпеки і стабільності національного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
2. Левківська В. М. Адміністративно-правове забезпечення національної безпеки. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 83-88. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/218/204>
3. Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 336 с.
4. Степанченко О. О. Понятійно-категорійний апарат контррозвідувального захисту Службою безпеки України економіки держави. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2013. № 1. С. 307-312
5. Ярмачі В. Х. Адміністративно-правовий статус Служби безпеки України. *Митна справа*. 2009. № 4 (64). С. 61-65.
6. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
7. Шмоткін О.В. Філософсько-правові аспекти діяльності Служби безпеки України по забезпеченню прав особи. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. Т. 8. С. 270–277.
8. Швайка М.М. Місце і Служби безпеки України в реалізації адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян значення. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С.282-286. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287279/281186>

REFERENCES:

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. (2018, June 21). [On the national security of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2469-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
2. Levkivska, V. M. (2022). Administratyvno-pravove zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. [Administrative and legal provision of national security]. *Kyivskiy chasopys prava*. № 4. 83-88. Retrieved from: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/218/204> [in Ukrainian].
3. Kobko, Ye. V. (2022). Administratyvno-pravovyi mekhanizm zabezpechennia natsionalnoi bezpeky derzhavy. [Administrative and legal mechanism for ensuring the national security of the state]. *Monohrafiia*. 336. [in Ukrainian].
4. Stepanchenko, O. O. (2013). Poniatiiino-katehoriinyi aparat kontrozviduvalnoho zakhystu Sluzhboiu bezpeky Ukrainy ekonomiky derzhavy. [Conceptual and categorical apparatus of counterintelligence protection by the Security Service of Ukraine of the state economy]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka*. № 1. 307-312. [in Ukrainian].
5. Yarmaki, V. Kh. (2009). Administratyvno-pravovyi status Sluzhby bezpeky Ukrainy. [Administrative and legal status of the Security Service of Ukraine]. *Mytna sprava*. № 4 (64). 61-65. [in Ukrainian].
6. Vlasiuk, O.S. (2016). Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky. [National security of Ukraine: evolution of domestic policy problems]. 528. [in Ukrainian].
7. Shmotkin, O.V. (2009). Filosofska-pravovi aspekty diialnosti Sluzhby bezpeky Ukrainy po zabezpechenniu prav osoby. [Philosophical and legal aspects of the activity of the Security Service of Ukraine to ensure individual rights]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii*. T. 8. 270–277. [in Ukrainian].

8. Shvaika, M.M. (2023). Mistse i Sluzhby bezpeky Ukrainy v realizatsii administratyvno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia prav i svobod hromadian zachennia. [The role of the Security Service of Ukraine in the implementation of the administrative and legal mechanism for ensuring the rights and freedoms of citizens is important]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. 282-286. Retrieved from: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287279/281186> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 343.97:332.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-79-83

Гулак Олена Василівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
lenagulac8118@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9004-0185

Миколаєнко Роман Володимирович,
аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
rvm.private@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-3140-4621

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ НОВЕЛИ ЗАПОБІГАННЯ Й ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Здійснено аналіз законодавства України в сфері протидії корупційним правопорушенням, що дозволив виявити найбільш вагомими ціннісні зміни, а саме: прийняття основного антикорупційного закону; створення профільного центрального органу виконавчої влади, як того вимагали норми міжнародних антикорупційних конвенцій; передбачення переліку антикорупційних обмежень по відношенню до суб'єктів владних повноважень та прирівняних до них осіб і відповідальності за їх недотримання; унеможливлення спільної роботи близьких осіб для категорій суб'єктів, що підпадають під дію базового антикорупційного закону; створення найбільш дієвих антикорупційних механізмів: реєстру осіб, що скоїли корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення та відкритого «реєстру електронних декларацій», що дозволяє будь-якому громадянину контролювати «добросесність» публічних службовців; та головне – вперше на законодавчому рівні регламентування залучення громадськості до формування та реалізації антикорупційної політики держави через відповідні механізми та інструментарій.

Дослідження системи суб'єктів запобігання й протидії корупції в нашій державі показало відсутність їх чіткого виокремлення та наявності нормативно-регламентованого переліку у нормативній площині. Водночас, створена ціла так звана «антикорупційна інфраструктура» у вигляді як новостворених суто антикорупційних органів, так і тих, діяльність яких пов'язана з протидією та запобіганням корупції. В залежності від рівня компетенції та повноважень кожного із владних суб'єктів запропоновано авторську систему органів запобігання й протидії корупції у сфері земельних відносин.

Зазначено, що розділом 3 «Запобігання корупції у пріоритетних сферах» Державної антикорупційної стратегії виокремлено сім блоків найбільш «корупційно-ризикованих» сфер, серед яких і сфера земельні відносин. Водночас, виокремлено десять проблем, які власне і мають бути вирішеними на основі норм Державної програми з реалізації Державної антикорупційної стратегії.

Ключові слова: запобігання корупції; протидія корупції; сфера земельних відносин; нормативно-правові засади; нормативні новели; державна антикорупційна стратегія; антикорупційні ризики.

Gulak O., Mykolaenko R. REGULATORY AND LEGAL NOVELS FOR PREVENTING AND COMBATING CORRUPTION IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS

The author analyzes the legislation of Ukraine in the field of combating corruption offenses, which allowed identifying the most significant value changes, namely: adoption of the main anti-corruption law; creation of a specialized central executive body, as required by the norms of international anti-corruption conventions; provision of a list of anti-corruption restrictions on subjects of power and persons equated to them and liability for their non-compliance; impossibility of joint work of close persons for categories of subjects; creation of the most effective anti-corruption mechanisms: a "register of persons who have committed corruption and corruption-related offenses" and an open "register of electronic declarations" that allows any citizen to control the "integrity" of public officials; and most importantly, for the first time at the legislative level, regulation of public involvement in the formation and implementation of the state's anti-corruption policy through appropriate mechanisms and tools.

A study of the system of actors involved in preventing and combating corruption in our country has shown that there is

no clear distinction between them and a regulatory list. At the same time, a whole so-called "anti-corruption infrastructure" has been created in the form of both newly created purely anti-corruption bodies and those whose activities are related to countering and preventing corruption. Depending on the level of competence and powers of each of the authorities, the author proposes an author's system of bodies for preventing and combating corruption in the field of land relations.

It is noted that Section 3 "Prevention of Corruption in Priority Areas" of the State Anti-Corruption Strategy identifies seven blocks of the most "corruption-risk" areas, including the area of land relations. At the same time, ten problems have been identified that should be solved on the basis of the provisions of the State Program for the Implementation of the State Anti-Corruption Strategy.

Key words: prevention of corruption; counteraction to corruption; land relations; regulatory framework; regulatory novelties; state anti-corruption strategy; anti-corruption risks.

Постановка проблеми. Земля постає головним надбанням Українського народу та основоположним базисом для будь-якої держави, що в умовах сьогодення зумовлює значні руйнівні процеси в Україні внаслідок запеклої фізичної боротьби за її відстоювання. Відтак, будь-які корупційні прояви у цій сфері суспільних відносин є вкрай загрозливими для існування Української нації у цілому, особливо під час повномасштабної війни.

Власне, сфера земельних відносин, з-поміж семи інших, відповідно чинній Антикорупційній державній стратегії [1] й Державній програмі її реалізації [2] визначена як така, що має високі корупційні ризики. Водночас, суб'єкти визначення такої оцінки представлені трьома групами респондентів: експертне середовище; представники бізнесу та громадяни - під час опитування.

В Україні, попри явні здобутки у формуванні й реалізації антикорупційних запобіжників (прийняття системи антикорупційних законів, створення спеціалізованих антикорупційних органів, поступове підвищення рівня прозорості влади тощо), рівень корупції лишається ще на доволі високому рівні. Її мінімізація можлива лише в умовах комплексної співпраці органів публічної й громадянського суспільства в рамках реалізації цілісної системи державної антикорупційної політики. Необхідність у її прийнятті та реалізації в Україні поставала вельми нагальною протягом тривалого часу (з 2017 до 2022 року була відсутньою Державна антикорупційна стратегія та Державна програма з її реалізації відповідно), що породжувало цілу низку прогалин у системній антикорупційній діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль інститутів громадянського суспільства щодо запобігання корупції у сфері земельних відносин постала прямо чи опосередковано предметом дослідження багатьох науковців, серед яких В. Василенко, О. Бусол, В. Дорошенко, Б. Заяць, Д. Калмиков, І. Кириченко, І. Коліушко, О. Костенко, В. Курило, Н. Левчук, О. Лемєнов, Б. Малишев, А. Марчук, М. Мельник, Д. Михайленко, Є. Невмержицький, В. Нестерович, А. Новак, А. Сіра, Р. Сівєрс, В. Трепак, Т. Федоренко, О. Шкурпат, Ю. Якименко та ін.

Мета статті полягає у аналізі нормативно-правових засад і новел у проблематики запобігання й протидії корупції у сфері земельних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зокрема, сфера земельних відносин, відповідно чинній Антикорупційній державній стратегії [1] та Державній програмі її реалізації [2] визначена як така, що має високі корупційні ризики. Водночас, суб'єкти визначення такої оцінки представлені трьома групами респондентів: 1) експертне незалежне середовище; 2) представники бізнесу; 3) громадяни, які під час опитування (здійсненого спільно з громадськими антикорупційними організаціями) вказували свою думку відповідно до представлених питань.

Власне розділом 3 «Запобігання корупції у пріоритетних сферах» Державної антикорупційної стратегії виокремлено сім блоків найбільш «корупційно-ризикованих» сфер, серед яких: 1) Справедливий суд, прокуратура та органи правопорядку; 2) Державне регулювання економіки; 3) Митна справа та оподаткування; 4) Державний та приватний сектори економіки; 5) Будівництво, земельні відносини та інфраструктура; 6) Сектор оборони; 7) Охорона здоров'я, освіта і наука та соціальний захист – власне саме у такій послідовності.

Саме у чинній Антикорупційній державній стратегії у розрізі корупційних ризиків у земельній сфері виокремлено десять проблем, які власне і мають бути вирішеними на основі норм Державної програми з реалізації Державної антикорупційної стратегії. Такими зокрема визначено наступні:

- Непублічність інформації у сфері містобудування та землеустрою обумовлює корупцію та можливість здійснювати будівництво всупереч вимогам законодавства;
- Відсутність публічної інформації щодо об'єктів культурної спадщини та колізії у містобудівному і пам'яткоохоронному законодавстві призводять до зловживань та забудови пам'яток культурної спадщини;
- Недосконала система державного контролю та регулювання у будівництві стимулює появу корупційних практик;
- Процедура формування земельних ділянок є ускладненою і такою, що супроводжується надмірною дискрецією;
- Процедура справляння земельного податку та передачі в оренду державних та комунальних земель супроводжується корупційними ризиками, обумовленими можливістю надання їх у користування, за вартістю, що є нижчою за ринкову;

- Безоплатність процедури зміни цільового призначення земельних ділянок стимулює корупцію при прийнятті відповідних рішень;
- Відсутність процедури продажу земельних ділянок державної та комунальної форм власності або прав на них (оренди, суперфіцію, емфітевзису) через електронні аукціони в умовах вільного обігу земель сільськогосподарського призначення;
- Безоплатна приватизація земель державної та комунальної власності є джерелом корупції у земельних відносинах;
- Надмірна концентрація повноважень у центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику в галузі земельних відносин, спричиняє конфлікт інтересів та масові зловживання;
- Недосконалість діючих інструментів контролю та недостатня прозорість процесів будівництва, ремонту та експлуатації доріг [1].

Загальна оцінка стану реалізації Антикорупційної стратегії здійснюється на основі результатів оцінки виконання заходів державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії, аналізу соціологічних і аналітичних досліджень з вивчення стану корупції, статистичних спостережень та аналізу практики застосування антикорупційного законодавства [1].

Власне відкриття ринку земель сільгосппризначення, саме по собі, вже підвищує відповідні корупційні ризики. Адже, земля є об'єктом підвищеного інтересу для всіх громадян, оскільки, відповідно до Конституції України, постає об'єктом права власності українського народу. Враховуючи порівняно нещодавнє прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [3] та відповідних змін до Земельного Кодексу України [4], вищевикладена теза є особливо актуальною [5; 6; 7].

Аналіз законодавства України в сфері запобігання й протидії корупційним проявам свідчить, що за період існування незалежної України на державному рівні приймалися відповідні закони, видавались укази, розпорядження, розроблялись і затверджувались концепції та програми протидії та запобігання корупції. Аналіз процесу становлення сучасного законодавства в сфері запобігання й протидії корупції дає підстави стверджувати, що воно все ще перебуває на етапі становлення, хоча і має суттєві позитивні зрушення, оскільки відзначене комплексним й системним характером формування й реалізації. Особливо швидкоплинними є суспільні відносини у земельній сфері, які отримують і повсякчасні оновлення нормативного регулювання.

Зокрема, принципового оновлення набула система вітчизняного антикорупційного законодавства, починаючи з 2014 року, коли на виконання норм міжнародних антикорупційних конвенцій, був прийнятий основний антикорупційний закон нашої держави [8]; створений профільний центральний орган виконавчої влади, як того вимагали норми міжнародних антикорупційних конвенцій; передбачено перелік антикорупційних обмежень по відношенню до суб'єктів владних повноважень та прирівняних до них осіб і відповідальність за їх недотримання; унеможливилась робота близьких осіб для категорій суб'єктів, що підпадають під дію базового антикорупційного закону; створено найбільш дієві антикорупційні механізми – так звані «антикорупційні реєстри»: реєстр осіб, що скоїли корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення» та відкритий «реєстр електронних декларацій», що дозволяє будь-якому громадянину детально ознайомитися з інформацією щодо майнового стану публічних службовців, а відтак – і контролювати їх «добросесність»; реєстр «викривачів», який має включати доволі потужну систему публічних органів, де кожен охочий може повідомити про факти корупційних проявів та має юридично-закріплені гарантії щодо особистого захисту; «єдиний електронний онлайн-портал для викривачів»; та головне – вперше на законодавчому рівні передбачено й регламентовано залучення громадськості до формування та реалізації антикорупційної політики держави через відповідні механізми та інструментарій.

Дослідження системи суб'єктів запобігання й протидії корупції в нашій державі показало відсутність їх чіткого виокремлення та наявності нормативно-регламентованого переліку у нормативній площині. Водночас, створена ціла так звана «антикорупційна інфраструктура» у вигляді як новостворених суто антикорупційних органів, так і тих, діяльність яких пов'язана з протидією та запобіганням корупції.

Власне, реорганізація системи органів, які наділені виключними повноваженнями у сфері запобігання корупції, вочевидь, не досягла очікуваних результатів, що обумовлено насамперед відсутністю належним чином сформованої практичної стратегії запобігання корупції, що призвело до зональності превентивного впливу та визначило подальшу незадовільність ступеня антикорупційного ефекту [9, с. 15] й впроваджених вкрай важливих нововведень як у цілому, так і в окремих сферах суспільних відносин, серед яких земельна виступає к одна з пріоритетних.

Слід зауважити, що у межах нормативного поля є відсутнім і розмежування категорій «запобігання» та «протидія», а відтак і системи суб'єктів у сфері запобігання та протидії корупції. Разом з тим, законодавець виокремлює перелік «спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції», без окреслення критеріїв, за якими відносить туди чотири органи. Водночас, вважаємо «протидію» більш широкою категорією аніж «запобігання», що включає і можливості/відповідні повноваження органу щодо притягнення до юридичної відповідальності за корупційні правопорушення, відтак використовуємо у назві нашого дослідження саме цей термін по відношенню і до громадського сектору, оскільки громадські органи контролю є при кожному антикорупційному органі.

Водночас, в залежності від рівня компетенції та повноважень кожного із владних суб'єктів (а по своїй суті вони усі є суб'єктами у сфері протидії чи запобігання корупції) відповідну систему органів у сфері земельних відносин можна поділити на: 1) систему органів загальної компетенції щодо протидії та запобігання корупції (Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Міністерство аграрної політики та продовольства України; органи місцевого самоврядування тощо) 2) систему спеціально уповноважених органів щодо протидії та запобігання корупції (Національне агентство з питань запобігання корупції; Національне антикорупційне бюро тощо); в залежності від суті антикорупційної діяльності: 1) органи запобігання корупції (наприклад, Національне агентство з питань запобігання корупції; Національна рада з питань антикорупційної політики); 2) органи протидії корупції (Національне антикорупційне бюро; Спеціалізована антикорупційна прокуратура; Державне бюро розслідувань тощо); відповідно до суб'єктної ознаки: 1) публічні органи у сфері протидії та запобігання корупції (органи державної влади та місцевого самоврядування); 2) громадські організації відповідного профілю; в залежності від спрямованості діяльності органу: 1) органи виключно антикорупційного спрямування (наприклад, Національне агентство з питань запобігання корупції; Національне антикорупційне бюро, Вищий антикорупційний суд); 2) органи, діяльність яких включає і антикорупційні повноваження (зокрема, Національна поліція, органи прокуратури, Державне бюро розслідувань) тощо.

Висновки. Досліджено, що розділом 3 «Запобігання корупції у пріоритетних сферах» Державної антикорупційної стратегії виокремлено сім блоків найбільш «корупційно-ризикованих» сфер, серед яких і сфера земельні відносин. Водночас, виокремлено і десять проблем, які власне і мають бути вирішеними на основі норм Державної програми з реалізації Державної антикорупційної стратегії.

Здійснено аналіз законодавства України в сфері протидії корупційним правопорушенням, що дозволив виявити найбільш вагомні ціннісні зміни, а саме: прийняття основного антикорупційного закону; створення профільного центрального органу виконавчої влади, як того вимагали норми міжнародних антикорупційних конвенцій; передбачення переліку антикорупційних обмежень по відношенню до суб'єктів владних повноважень та прирівняних до них осіб і відповідальності за їх недотримання; унеможливлення спільної роботи близьких осіб для категорій суб'єктів, що підпадають під дію базового антикорупційного закону; створення найбільш дієвих антикорупційних механізмів: реєстру осіб, що скоїли корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення» та відкритого «реєстру електронних декларацій», що дозволяє будь-якому громадянину контролювати «добросесність» публічних службовців; та головне – вперше на законодавчому рівні регламентування залучення громадськості до формування та реалізації антикорупційної політики держави через відповідні механізми та інструментарій.

Дослідження системи суб'єктів запобігання й протидії корупції в нашій державі показало відсутність їх чіткого виокремлення та наявності нормативно-регламентованого переліку у нормативній площині. Водночас, створена ціла так звана «антикорупційна інфраструктура» у вигляді як новостворених суто антикорупційних органів, так і тих, діяльність яких пов'язана з протидією та запобіганням корупції. В залежності від рівня компетенції та повноважень кожного із владних суб'єктів запропоновано авторську систему органів запобігання й протидії корупції у сфері земельних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
2. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Заходи від 04.03.2023 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31.03.2020 р. № 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>.
4. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
5. Гулак О. В., Головка Л. О., Головій Л. В. Юридична відповідальність за корупційні та пов'язані з нею правопорушення у сфері земельних правовідносин. *Право. Людина. Довкілля*. Випуск 1. Том 13. 2022. С. 73-80.
6. Гулак О. В., Курило В. І., Дубчак Л. М. До питання про шляхи подолання корупції в Україні. *Право та державне управління*. № 1. 2021. С. 196-201. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/31.pdf
7. Гулак О.В., Висоцький В.М., Ярмоленко Ю.В. Публічне адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору України. *Соціально-правові студії*. Львів. Випуск 2 (12), 2021. С. 65-71.
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
9. Заяць Б. Р. Роль інститутів громадянського суспільства у процесі запобігання корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування України: адміністративно-правовий вимір. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 081 – Право. Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2021. 210 с.

REFERENCES:

1. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021-2025 roky. (2022, June 20). [On the foundations of the state anti-corruption policy for 2021-2025]. *Zakon Ukrainy № 2322-IX1*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023-2025 roky. (2023, March 4). [On the approval of the State anti-corruption program for 2023-2025]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 220*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia. (2020, March 31). [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the terms of circulation of agricultural land]. *Zakon Ukrainy № 552*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> [in Ukrainian].
4. Zemelnyi kodeks Ukrainy. (2001, October 25). [Land Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2768*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
5. Hulak, O. V., Holovko, L. O., Holovii, L. V. (2022). Yurydychna vidpovidalnist za koruptsiini ta poviazani z neiu pravoporushennia u sferi zemelnykh pravovidnosyn. [Legal responsibility for corruption and related offenses in the field of land relations]. *Pravo. Liudyna. Dovkillia. Vypusk 1. Tom 13*. 73-80. [in Ukrainian].
6. Hulak, O. V., Kurylo, V. I., Dubchak, L. M. (2021). Do pytannia pro shliakhy podolannia koruptsii v Ukraini. [To the question of ways to overcome corruption in Ukraine]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia. № 1*. 196-201. Retrieved from: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/31.pdf [in Ukrainian].
7. Hulak, O.V., Vysotskyi, V.M., Yarmolenko, Yu.V. (2021). Publichne administruvannia u sferi opodatkuvannia ahrarynoho sektoru Ukrainy. [Public administration in the field of taxation of the agrarian sector of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii. Vypusk 2 (12)*. 65-71. [in Ukrainian].
8. Pro zapobihannia koruptsii. (2014, October 14). [On prevention of corruption]. *Zakon Ukrainy № 1700-VII*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].
9. Zaiats, B. R. (2021). Rol instytutiv hromadianskoho suspilstva u protsesi zapobihannia koruptsii v orhanakh derzhavnoi vlady ta orhanakh mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy: administratyvno-pravovyi vymir. [The role of civil society institutions in the process of preventing corruption in state authorities and local self-government bodies of Ukraine: administrative and legal dimension]. *Dysertatsiia na здobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk (doktora filosofii) za spetsialnistiu 081 – Pravo*. Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 210. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.05.2024

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-83-87

Кондратенко Віталій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

kondratenkovitals@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6015-8326

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ ВИПАДКАМ ДИСКРИМІНАЦІЇ

У статті розглянуто повноваження органів публічної влади, посадових осіб у сфері запобігання та протидії дискримінації. До відповідних державних суб'єктів віднесено Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій, національних меншин і міжнародних відносин, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Кабінет Міністрів України, Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю, Урядового уповноваженого з питань гендерної політики, Освітнього омбудсмена України, Уповноваженого із захисту державної мови.

Акцентовано на специфіці реалізації правового статусу з забезпечення принципу недискримінації Міністерством закордонних справ України, Міністерством юстиції України, Міністерством соціальної політики України. На результатами проведеного дослідження сформовано систему суб'єктів владних повноважень з питань протидії дискримінації: суб'єкти владних повноважень щодо парламентського контролю у сфері протидії дискримінації; суб'єкти владних повноважень з питань урядового контролю у сфері протидії дискримінації; суб'єкти владних повноважень з

реалізації загальних повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері протидії дискримінації; суб'єкти владних повноважень з реалізації спеціальних повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері протидії дискримінації; суб'єкти владних повноважень місцевого та регіонального рівнів із протидії дискримінації.

Національну поліцію України віднесено до суб'єктів із реалізації загальних повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері протидії дискримінації. Вказано, що адміністративно-правовий статус поліцейських за цим напрямом має певні особливості, зумовлених одночасним виконанням загального і спеціального правового статусу працівника поліції та законодавчих приписів із забезпечення прав і свобод громадян, дотриманням принципу недискримінації у службовій діяльності, здійсненням заходів із недопущення заборони дискримінації на відповідній ланці правозастосовної роботи.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус; запобігання та протидія дискримінації; Національна поліція України; органи публічної влади; працівники поліції; правоохоронні органи.

Kondratenko V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF PUBLIC AUTHORITY BODIES AND THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH REGARD TO THE COMBAT AND PREVENTION OF DISCRIMINATION CASES

The article describes the powers of public authorities and officials in the field of preventing and countering discrimination. Relevant state entities include the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights, Deoccupation and Reintegration of Temporarily Occupied Territories, National Minorities and Interethnic Relations, the Verkhovna Rada of Ukraine Commissioner for Human Rights, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Government Commissioner for the Rights of Persons with Disabilities, the Government of the Commissioner for Gender Policy, the Educational Ombudsman of Ukraine, the Commissioner for the Protection of the State Language.

Particular attention is paid to the peculiarities of the implementation of the legal status of ensuring the principle of non-discrimination by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, and the Ministry of Social Policy of Ukraine. Based on the results of the study, a system of subjects of authority on issues of combating discrimination was formed: 1) subjects of power in relation to parliamentary control in the field of anti-discrimination; 2) subjects of authority in matters of government control in the field of anti-discrimination; 3) subjects of authority for the implementation of general powers of central executive bodies in the field of anti-discrimination; 4) subjects of authority for the implementation of special powers of central executive bodies in the field of combating discrimination; 5) subjects of local and regional authorities to combat discrimination.

The National Police of Ukraine is classified as a subject of authority in matters of implementation of the general powers of the central executive authorities in the field of anti-discrimination. It is indicated that the administrative and legal status of police officers in this area has certain essential features, which are caused by the simultaneous implementation of the general and special legal status of a police officer and legislative prescriptions to ensure the rights of citizens, compliance with the principle of non-discrimination in official activities.

Key words: administrative and legal status; prevention and counteraction of discrimination; National Police of Ukraine; public authorities; police officers; police.

Постановка проблеми. Демократичний запит на широкомасштабний розвиток міжнародних стандартів щодо ефективного запобігання та протидії дискримінації за будь-якою ознакою, належної реалізації та захисту суб'єктивних прав людини на національному рівні зумовили становлення розлогої вітчизняної системи державних органів і посадових осіб, які напряму чи опосередковано є компетентними у цій сфері. Вони становлять інституційну складову Національного правового механізму протидії дискримінації, до якої також входить Національна поліція України. Чітке розуміння компетенції вказаних владних інституцій дозволить вірно схарактеризувати ключові аспекти взаємодії та місця у такій співпраці поліції як суб'єктів запобігання дискримінації та місцевого рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання формування та реалізації державної антидискримінаційної політики України, а також щодо організації здійснення запобігання і протидії дискримінації у різних сферах суспільного та державного життя з боку органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства та окремих громадян останніми роками ставала предметом наукових пошуків вчених: О. І. Бачинська, В. В. Волинець, Г. Г. Жуковська, О. Б. Карпінська, О. О. Остапенко, З. П. Равлінко, О. М. Руднева, М. І. Саєнко, О. Л. Стасюк, А. О. Церковна, І. В. Янковець та ін. Водночас ключові аспекти забезпечення прав і свобод людини та громадянина, дотримання засад заборони дискримінації тощо з урахуванням адміністративно-правового статусу працівників поліції, розкрито у наукових працях І. В. Бойка, В. В. Бондара, І. О. Волокітенка, А. В. Галунька, О. М. Головка, М. В. Лошицького, Д. І. Сироти.

Метою статті є визначення системи та характеристика повноваження органів виконавчої влади, окремих посадових осіб у сфері протидії дискримінації, а також з'ясування місця у її структурі органів поліції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перелік суб'єктів, наділеними повноваженнями щодо запобігання та протидії дискримінації, визначено у ст. 9 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», серед яких Верховна Рада України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Кабінет Міністрів України; інші державні органи, органи місцевого самоврядування; громадські організації, фізичні та юридичні особи [1]. Тобто відповідно до міжнародних стандартів з прав людини та вітчизняного законодавства до здійснення боротьби зі вказаним негативним соціальним явищем залучені всі органи публічної влади та громадяни. Наразі зацікавлення викликають державні суб'єкти – законодавчий орган, органи виконавчої влади та омбудсмен, а також інші відповідні посадові особи, які не зазначені у спеціальному законі, але з нормативно-правового масиву впливає їхня компетенція у сфері

недопущення порушення принципу недискримінації.

Відповідно до конституційних положень Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади у нашій країні, який має ключове значення в питаннях формування та реалізації антидискримінаційної політики, здійснення парламентського контролю [2] за діяльністю органів виконавчої влади через діяльність своїх комітетів. Законом України «Про комітети Верховної Ради України» визначено, що комітети Верховної Ради України здійснюють такі функції [3]:

1) законопроектна функція – розробка проектів законів, інших актів; доопрацювання законопроектів за наслідками розгляду їх у першому та наступних читаннях; підготовка висновків і пропозицій щодо проектів загальнодержавних програм розвитку, охорони довкілля, а також надання згоди на обов'язковість чи денонсацію міжнародних договорів України; узагальнення зауважень і пропозицій, що надійшли до законопроектів; внесення пропозицій щодо планування законопроектної роботи;

2) організаційна функція – попереднє обговорення кандидатур посадових осіб, яких обирає, призначає, затверджує Верховна Рада України або надає згоду на їхнє призначення; підготовка питань на розгляд Верховної Ради України відповідно до предметів їх відання; участь у формуванні порядку денного пленарних засідань; прийняття рішень, надання висновків, рекомендацій, роз'яснень; розгляд звернень, що надійшли до комітету; участь в міжпарламентській діяльності, взаємодії з міжнародними організаціями; підготовка письмових звітів про підсумки своєї діяльності; забезпечення висвітлення діяльності в ЗМІ;

3) контрольна функція – аналіз практики застосування законодавчих актів, підготовці та поданні відповідних висновків та рекомендацій на розгляд Верховної Ради України; контроль за виконанням Державного бюджету України; організація та підготовка парламентських слухань; підготовка та подання на розгляд Верховної Ради України запитів до Президента України від комітету; взаємодія з Рахунковою палатою України; взаємодія з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; направлення матеріалів для відповідного реагування органам Верховної Ради України, державним органам, їх посадовим особам.

Головне місце серед суб'єктів запобігання та протидії дискримінації займає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також захист прав всього населення на постійній основі. Важливим завданням сучасного етапу розвитку України є створення правозахисної системи, елементами якої є відповідні спеціалізовані інституції. Омбудсмен відіграє значну роль щодо забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина, їхнього дотримання й поваги органами публічної влади, недержавними організаціями. У разі порушення таких прав пріоритетною метою уповноваженого є активізація правовідновлювальних процесів. Отже, це дає підстави стверджувати, що правозахисна функція Української держави є найголовнішою в реаліях сьогодення.

Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» поряд із системним забезпеченням дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянин серед головних повноважень цієї посадової особи визначено запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації особою своїх суб'єктивних прав [4]. Омбудсмен здійснює діяльність незалежно, підзвітний і підконтрольний виключно Парламентові, що сприяє налагодженню досить ефективної роботи в питаннях формування та реалізації державної антидискримінаційної політики [5 ; 6].

Поєднання юридичного інструментарію, передбаченого нормами конституційного та адміністративного законодавства, загалом дозволяє Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини здійснювати дієві заходи, спрямовані на повне, вчасне та ґрунтовне забезпечення принципу недискримінації у всіх основних сферах державного на суспільного життя. Насамперед, мова йде про акти реагування (конституційні подання; подання до органів публічної влади, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності, їх посадових і службових осіб) щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина.

Згідно з чинним законодавством Кабінет Міністрів України у сфері гарантування недопущення дискримінації відіграє важливу роль, є тим державним суб'єктом, що здійснює антидискримінаційну політику держави, виконання всіх юридичних приписів щодо запобігання та протидії дискримінації з боку населення та органів публічної влади, налагоджує організацію вжиття системи заходів із забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також спрямовує, координує та контролює роботу міністерств та інших органів виконавчої влади в окресленому аспекті.

У структуру Секретаріату Кабінету Міністрів України включено Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю та Урядового уповноваженого з питань гендерної політики, їхні апарати [7]. Вказані посадові особи наділені правовим статусом, що дозволяє ефективно реалізовувати окремі ключові напрями державної антидискримінаційної політики щодо певної категорії населення. На Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю покладено зобов'язання щодо сприяння виконанню міжнародних зобов'язань з додержання в Україні прав і законних інтересів осіб з інвалідністю, моніторинг їхнього додержання; участь у здійсненні Прем'єр-міністром України представництва у міжнародних зустрічах і форумах із питань захисту прав і законних інтересів осіб з інвалідністю та виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері; вжиття у заходів щодо усунення порушень прав і законних інтересів осіб з інвалідністю, причин, що призвели до їх виникнення; сприяння забезпеченню інформування громадськості про права осіб з

інвалідністю [8].

На окрему увагу в системі державних суб'єктів з питань запобігання дискримінації заслуговують дві посадові особи, які призначаються на посаду цим органом виконавчої влади – Уповноважений із захисту державної мови та Освітній омбудсмен України. Основними завданнями останнього є: сприяння реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення права людини на здобуття якісної та доступної освіти; здійснення заходів щодо додержання законодавства про освіту; вжиття заходів для забезпечення належних умов для рівного доступу до здобуття освіти; сприяння впровадженню інклюзивної форми навчання; сприяння виконанню Україною міжнародних зобов'язань щодо додержання прав людини на освіту та ін. [9].

Новелою вітчизняного законодавства стало запровадження інституту так званого «мовного омбудсмена», який наразі виконує надзвичайно важливу функцію у державі щодо відновлення історичного значення державної мови як найважливішої основи української самоідентичності. Поряд із наведеним, це засвідчує, що останніми роками державна політика визнала проблематику існування дискримінації у країні за мовною ознакою, що є неприпустимим і вимагає нагального покращення.

Наступна ланка відповідних суб'єктів владних повноважень загалом представлена всією системою центральних та місцевих органів виконавчої влади, які у межах своїх повноважень в обов'язковому порядку забезпечують належний рівень запобігання та протидії дискримінації. З одного боку, вони гарантують дотримання принципу недискримінації у повсякденній внутрішній організаційній діяльності, з іншого – реалізують державну антидискримінаційну політику за напрямками здійснення власної компетенції. Водночас подібна робота носить не профільний характер, тому необхідно до системи вказаних суб'єктів внести саме ті органи виконавчої влади, які чинним законодавством здебільшого уповноважені на реалізацію загальних чи спеціальних повноважень у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина, боротьбу з проявами дискримінації тощо. Серед переліку центральних органів виконавчої влади у сфері протидії дискримінації загальної компетенції варто виокремити такі:

1) Міністерство внутрішніх справ України та Національна поліція України – забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг;

2) Міністерство закордонних справ України – захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном; забезпечує здійснення заходів щодо захисту, евакуації громадян України, документів і майна закордонних дипломатичних установ України з держав, які перебувають у стані збройного конфлікту або в яких виникла надзвичайна ситуація;

3) Міністерство юстиції України – здійснює експертизу проектів нормативно-правових актів та нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації, на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського Суду з прав людини; сприяє розвитку надання юридичних послуг з метою реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб; бере участь у розробленні та розповсюдженні освітніх програм у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян; проводить гендерно-правову експертизу актів законодавства;

4) Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України – сприяння реалізації прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, прилеглих до них територіях; збирає та систематизує інформацію про факти порушення прав громадян України, іноземців та осіб без громадянства на тимчасово окупованих територіях України; вживає заходів до захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які порушені внаслідок збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території.

До органів виконавчої влади у сфері протидії дискримінації спеціальної компетенції необхідно віднести декілька важливих суб'єктів владних повноважень, які реалізують державну антидискримінаційну політику за окремими векторами, а також стосуються певної категорії громадян, зокрема: 1) Міністерство соціальної політики України – запобігання та протидія насильству за ознакою статі; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; надання соціальних послуг і проведення соціальної роботи; захист прав дітей; захист прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну; забезпечення суб'єктивних прав людей з інвалідністю; 2) Державна служба України з питань праці – проводить роботу з питань, недопущення дискримінації на робочих місцях працівників із певними хворобами; здійснює державний контроль за дотриманням законодавства про зайнятість осіб з інвалідністю; 3) Державна служба України з етнополітики та свободи совісті – реалізація державної політики у сфері міжнародних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні.

Висновки. З огляду на вище викладене до система суб'єктів владних повноважень у сфері протидії дискримінації варто віднести такі ланки: 1) суб'єкти владних повноважень з питань парламентського контролю у сфері протидії дискримінації – Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнародних відносин; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Представник Уповноваженого з дотримання рівних прав і свобод Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; 2) суб'єкти владних повноважень з питань урядового контролю у сфері протидії дискримінації – Урядовий уповноважений з прав осіб з інвалідністю, Урядовий уповноважений з питань гендерної політики, Освітній омбудсмен України,

Уповноважений із захисту державної мови; 3) суб'єкти владних повноважень з питань реалізації загальних повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері протидії дискримінації – Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство юстиції України, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України; 4) суб'єкти владних повноважень з питань реалізації спеціальних повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері протидії дискримінації – Міністерство соціальної політики України, Державна служба України з питань праці, Державна служба України з етнополітики та свободи совісті; 5) суб'єкти владних повноважень місцевого та регіонального рівнів у сфері протидії дискримінації – обласні, районні державні адміністрації та у м. Києві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
2. Гришко О. М. Механізм забезпечення прав людини в Україні. *Правове регулювання економіки*. 2017. № 16. С. 33-43.
3. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 №776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text>
5. Карпінська О. Б. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як суб'єкт правозахисної діяльності. *Науковий вісник УНУ. Серія «Право»*. 2015. Вип. 31. Т. 1. С. 82-86.
6. Косінов С. А. Омбудсмен як інститут контролю за владою. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 1 (7). С. 1-12.
7. Про затвердження структури Секретаріату Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2016-п#Text>
8. Про затвердження Положення про Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 р. № 5 : постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2017 № 125. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2017-п#n9>
9. Деякі питання освітнього омбудсмена : постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2018 № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF#Text>

REFERENCES:

1. Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini. (2012, September 6). [On the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 5207-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> [in Ukrainian].
2. Hryshko, O. M. (2017). Mekhanizm zabezpechennia prav liudyny v Ukraini. [The mechanism for ensuring human rights in Ukraine]. *Pravove rehuliuвання ekonomiky. № 16*. 33-43. [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. (1997, December 23). [On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №776/97-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> [in Ukrainian].
5. Karpinska, O. B. (2015). Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny yak subiekt pravozakhysnoi diialnosti. [Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine as a subject of human rights activities]. *Naukovyi visnyk UNU. Serii «Pravo»*. Vyp. 31. T. 1. 82-86. [in Ukrainian].
6. Kosinov, S. A. (2015). Ombudsmen yak instytut kontroliu za vladoiu. [Ombudsman as an institution of control over power]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*. Vyp. 1 (7). 1-12. [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia struktury Sekretariatu Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2016, August 23). [On approval of the structure of the Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 564*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2016-п#Text> [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Uriadovoho upovnovazhenoho z prav osib z invalidnistiu ta vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 sichnia 2013 r. № 5. (2017, February 21). [On the approval of the Regulation on the Government Commissioner for the Rights of Persons with Disabilities and amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 3, 2013 №5]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 125*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2017-п#n9> [in Ukrainian].
9. Deiaci pytannia osvithnoho ombudsmena. (2018, June 6). [Some questions of the educational ombudsman]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 491*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-88-91

Манжула Андрій Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
mors200708@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4662-9376

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні аспекти, що забезпечують національну безпеку України. Основна увага приділяється ролі та функціям органів публічної влади, зокрема Служби безпеки України, у формуванні та реалізації національної безпеки.

Акцентовано увагу, що вдосконалення правових механізмів і організаційних структур, які забезпечують національну безпеку, вимагають ефективного функціонування системи національної безпеки та чіткого правового регулювання цієї сфери.

Визначено, що забезпечення національної безпеки є найважливішою умовою побудови демократичної правової держави, в якій досягається стійкий, прогресивний і збалансований розвиток особистості, суспільства та держави на принципах законності, поваги та дотримання прав і свобод людини та громадянина, взаємної відповідальності особи, суспільства та держави щодо забезпечення безпеки, гуманізму та відкритості.

Зазначено, що для ефективного функціонування системи національної безпеки важлива координація між різними відомствами. Це досягається через створення міжвідомчих комісій та координаційних рад, які забезпечують взаємодію різних органів влади. Важливу роль відіграє міжнародна співпраця, яка дозволяє обмінюватися досвідом, отримувати підтримку від міжнародних партнерів та спільно протидіяти глобальним загрозам.

Зроблено висновок, що адміністративно-правові засади забезпечення національної безпеки в Україні є складним і багатогранним питанням, яке вимагає постійного вдосконалення та адаптації до нових викликів. Органи публічної влади та Служба безпеки України відіграють ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи захист державних інтересів та безпеку громадян. Реформування та модернізація системи національної безпеки є необхідними умовами для ефективного реагування на сучасні загрози та забезпечення стабільного розвитку держави.

Ключові слова: Служба безпеки України, національна безпека, адміністративно-правове забезпечення, органи публічної влади, повноваження, реалізація державної політики, захист державних інтересів.

Manzhula A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF ENSURING NATIONAL SECURITY BY PUBLIC GOVERNMENT BODIES AND THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

The article examines the main aspects that ensure the national security of Ukraine. The main attention is paid to the role and functions of public authorities, in particular the Security Service of Ukraine, in the formation and implementation of national security.

It was emphasized that the improvement of legal mechanisms and organizational structures that ensure national security require effective functioning of the national security system and clear legal regulation of this area.

It was determined that the provision of national security is the most important condition for building a democratic legal state, in which sustainable, progressive and balanced development of the individual, society and the state is achieved on the principles of legality, respect and observance of the rights and freedoms of man and citizen, mutual responsibility of the individual, society and the state for ensuring security, humanity and openness.

It was noted that coordination between various departments is important for the effective functioning of the national security system. This is achieved through the creation of interdepartmental commissions and coordination councils that ensure the interaction of various authorities. An important role is played by international cooperation, which makes it possible to exchange experience, receive support from international partners and jointly counter global threats.

It was concluded that the administrative and legal principles of ensuring national security in Ukraine is a complex and multifaceted issue that requires constant improvement and adaptation to new challenges. Public authorities and the Security Service of Ukraine play a key role in this process, ensuring the protection of state interests and the safety of citizens. Reforming and modernizing the national security system are necessary conditions for effective response to modern threats and ensuring the stable development of the state.

Key words: Security Service of Ukraine, national security, administrative and legal support, public authorities, powers, implementation of state policy, protection of state interests.

Постановка проблеми. Дослідження адміністративно-правових засад забезпечення національної безпеки органами публічної влади та Службою безпеки України відіграє важливу роль в умовах сучасних викликів і загроз, що стоять перед Україною. Ця тема є актуальною через постійну необхідність у вдосконаленні правових механізмів і організаційних структур, які забезпечують національну безпеку,

оскільки складна геополітична ситуація, гібридні війни, кіберзагрози та внутрішні виклики вимагають ефективного функціонування системи національної безпеки та чіткого правового регулювання цієї сфери.

Адміністративно-правові засади забезпечення національної безпеки визначають, яким чином органи публічної влади та СБУ виконують свої функції. Вони включають законодавчі акти, нормативно-правові документи, а також процедурні правила, які регламентують діяльність цих органів. Вивчення цих аспектів дозволяє зрозуміти, як формуються та реалізуються політика і стратегія національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою вивчення питань адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади та Служби безпеки України і у сфері забезпечення національної безпеки стали публікації провідних науковців: М. Ануфрієва, В. Антонова, Ю.Бабкова, С. Белай, Ю. Битяка, А. Каленського, В. Кондратенко, М. Корнієнко, В. Ліпкан, А.Михненко, А. Мосейко, В. Настюк, С.Пономарьова, Є. Смірнова, К. Тарасенко, В. Ткаченко, М.Цюрупа, В.Ясинської та інші.

Метою статті є розкриття основних аспектів адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади та Служби безпеки України у сфері забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національною безпекою являється показник здатності суспільства й держави, що захищають національні інтереси самостійно чи разом з іншими дружніми країнами (народами, націями), стримувати або усувати внутрішні й зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічному розвитку, іншим важливим елементам духовної й матеріальної життєдіяльності; ступінь захищеності інтересів особистості, суспільства й держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Забезпеченню національної безпеки сприяє миролюбний характер взаємовідносин держави (народу, нації) з іншими державами (народами, націями). Зміцнення національної безпеки полягає в створенні умов, необхідних для надійного захисту інтересів держави і нації й успішне вирішення політичних, економічних, соціальних та інших завдань, які стоять перед ними [1].

Забезпечення національної безпеки є найважливішою умовою побудови демократичної правової держави, в якій досягається стійкий, прогресивний і збалансований розвиток особистості, суспільства та держави на принципах законності, поваги та дотримання прав і свобод людини та громадянина, взаємної відповідальності особи, суспільства та держави щодо забезпечення безпеки, гуманізму та відкритості. Цьому має сприяти чітке функціонування всіх елементів системи забезпечення національної безпеки і, насамперед, її адміністративно-правової складової.

Основою забезпечення національної безпеки в Україні складає Конституція України, яка встановлює базові принципи та права, на яких ґрунтується державна безпека. Конституція України проголосила, що людина, її права та свободи є найвищою цінністю [2]. Визнання, дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина – обов'язок держави. Національна безпека являє собою систему, що складається з різних елементів – цінностей, інтересів, загроз та інших факторів, що самі становлять системи, які розвиваються (елементи системи). Їх правильна диференціація сприяє виробленню стратегії забезпечення національної безпеки [3].

Стратегія національної безпеки, інші концептуальні та доктринальні документи в галузі забезпечення безпеки впливають на адміністративно-правове забезпечення національної безпеки, встановлюючи його пріоритетні завдання та визначаючи основні напрями досягнення узгодженими діями всіх елементів системи забезпечення національної безпеки в межах реалізації державної політики в галузі забезпечення безпеки. Для посилення ролі названих документів у адміністративно-правовому забезпеченні національної безпеки необхідно: встановити сувору ієрархію (взаємну впорядкованість) нормативних актів концептуального і доктринального типу у вигляді «концепція» – «стратегія» – «доктрина», чітко визначивши їхні сутність, зміст і призначення, предмет регулювання; продовжити розроблення теоретико-методологічних основ створення нормативних актів концептуального і доктринального типу в сфері забезпечення національної безпеки; підвищити відповідальність за невиконання або неналежне виконання положень цих документів; своєчасно вносити до них зміни і доповнення відповідно до мінливих умов; забезпечити національну безпеку [5].

Закон України «Про національну безпеку України» визначає загальні принципи, завдання та структуру системи національної безпеки. Він окреслює механізми координації між різними органами публічної влади, визначає роль кожного з них у забезпеченні національної безпеки та встановлює правові основи для їх взаємодії.

Президент України виступає як верховний головнокомандувач та координатор усієї системи національної безпеки. Верховна Рада України затверджує основи національної безпеки, контролює діяльність виконавчих органів та виділяє бюджетні кошти для забезпечення безпеки. Кабінет Міністрів України організовує виконання законодавства у сфері національної безпеки та координує діяльність виконавчих органів.

Відзначимо, що Президенту України належить вирішальна роль у сферах національної безпеки та оборони держави, адже саме він наділений конституційними повноваженнями здійснювати керівництво у цих сферах. Визначені Конституцією України повноваження Президента України у сферах національної безпеки і оборони, знайшли своє повторне дублювання у статті 13 Закону України «Про національну безпеку України». Проте зміст її окремих положень сформульований значно ширше ніж у

відповідних нормах Конституції України, а подекуди вони суттєво різняться за своїм змістом.

Аналізуючи дані питання О. Котляренко, зупиняється на пункті 17 статті 106 Конституції України, де перераховані взаємопов'язані певними сферами, але не об'єднані між собою (самостійні) три повноваження Президента України, в межах яких він ухвалює різні за змістом і формою політико-правові рішення. Цим пунктом передбачено, що Президент України: а) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; б) призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; в) здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави. На його думку, привертає увагу те, що Закон України «Про національну безпеку України» передбачає статтю 13 з аналогічною останньому припису, проте нічим не виправданою, назвою «Керівництво у сферах національної безпеки і оборони». Він слушно зазначає, що пріоритетність або необхідність виокремлення цього повноваження не розглядається конституційною нормою. Таким чином, законодавець під час оновлення базового законодавчого акту про національну безпеку запропонував інший шлях вирішення проблемних питань, що існують у правовому полі України стосовно деталізації повноважень Президента України у сферах національної безпеки і оборони, та приурочив їм окрему статтю, використавши для її назви лексему «керівництво». Зміст такого вибору полягає в орієнтації всіх перелічених у статті 13 повноважень Президента України на реалізацію одного повноваження щодо здійснення «керівництва у сферах національної безпеки і оборони», яке у такий спосіб претендує на статус глобального. Проте, у вказаному законі відсутнє його термінологічне визначення, що не виключає довільне тлумачення цього поняття у правозастосовній практиці. Невизначеність такого формулювання і плутанина з його використанням є вкрай небажаною, насамперед з огляду на те, що воно вживається в контексті визначення інших повноважень Президента України. Тим більше, що у вказаних сферах у нас уже величезна кількість проблем, пов'язаних, у тому числі, із неоднозначністю правових норм [4].

Служба безпеки України (СБУ) відіграє ключову роль у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності та національних інтересів. Основними завданнями СБУ є боротьба з тероризмом, контррозвідувальна діяльність, захист економічної та інформаційної безпеки. СБУ має широкі повноваження щодо проведення оперативно-розшукових заходів, збирання та аналізу інформації, а також взаємодії з іншими правоохоронними органами.

Для ефективного функціонування системи національної безпеки важлива координація між різними відомствами. Це досягається через створення міжвідомчих комісій та координаційних рад, які забезпечують взаємодію різних органів влади. Важливу роль відіграє міжнародна співпраця, яка дозволяє обмінюватися досвідом, отримувати підтримку від міжнародних партнерів та спільно протидіяти глобальним загрозам.

Сучасний світ стикається з новими типами загроз, серед яких гібридні війни, кіберзагрози та інформаційні атаки. Україна не є винятком і потребує адекватної реакції на ці виклики. Гібридні загрози поєднують у собі військові і не військові методи впливу, що вимагає комплексного підходу до забезпечення безпеки. Кібербезпека стає все більш важливою в умовах цифрової трансформації суспільства. Захист інформаційних систем та критичної інфраструктури є ключовим завданням для держави.

Одним з важливих аспектів є модернізація СБУ та адаптація її діяльності до сучасних викликів і стандартів НАТО. Реформування СБУ повинно ґрунтуватися на принципах прозорості, підзвітності та відповідності міжнародним стандартам. Законодавчі ініціативи, спрямовані на удосконалення правової бази, є необхідними для підвищення ефективності системи національної безпеки.

В цілому, реформування органів національної безпеки повинно здійснюватися з урахуванням позитивного досвіду іноземних держав щодо створення систем забезпечення державної безпеки та сучасних загальносвітових тенденцій розвитку таких систем за допомогою: надання пріоритету запобіжним заходам і стратегіям; посилення ролі державних органів та інститутів у забезпеченні безпеки та протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам національній безпеці в галузі державної безпеки, посилення співробітництва з іноземними державами; вдосконалення антитерористичної та контррозвідувальної діяльності, режиму охорони державної таємниці; концентрації інтелектуальних, фінансових і інших ресурсів на пріоритетних напрямках забезпечення національної безпеки в галузі державної безпеки. Реформування органів безпеки має здійснюватися на основі чітко встановлених принципів, найважливішими з яких є: законність; пріоритет прав і свобод людини і громадянина; адекватність державної політики з питань національної безпеки і заходів щодо її реалізації реальним і потенційним загрозам національним інтересам і національній безпеці; позапартійність; гласність, відкритість для демократичного цивільного контролю; науковість; системність; плановість; ефективність

Висновки. Таким чином, адміністративно-правові засади забезпечення національної безпеки в Україні є складним і багатогранним питанням, яке вимагає постійного вдосконалення та адаптації до нових викликів. Органи публічної влади та Служба безпеки України відіграють ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи захист державних інтересів та безпеку громадян. Реформування та модернізація системи національної безпеки є необхідними умовами для ефективного реагування на сучасні загрози та забезпечення стабільного розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Соснін О. Розуміння сутності національної безпеки: світоглядно-понятійні й науково-теоретичні засади. *LexInform*. 2021. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rozuminnya-sutnosti-natsionalnoyi-bezpeky-svitoglyadno-ponyatiyni-j-naukovo-teoretychni-zasady-chastyna-1/>
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>
3. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. Відомості Верховної Ради. 2003. № 39. Ст. 351.
4. Котляренко О.П. Характеристика змісту та обсягу повноважень президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/07/11.pdf>
5. Собакарь А.О., Ковалів М.В. Адміністративно-правові засади діяльності державних органів у сфері забезпечення Національної безпеки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 156-160. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_845_26.pdf
6. Правові основи захисту України від зовнішньої та внутрішньої агресії: навч. посіб. / В. В. Серета, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, М. П. Гурковський. Львів, 2015. 496 с.

REFERENCES:

1. Sosnin, O. (2021). Rozuminnia sutnosti natsionalnoi bezpeky: svitohliadno-poniatiini y naukovo-teoretychni zasady. [Understanding the essence of national security: worldview-conceptual and scientific-theoretical foundations]. *lexInform*. Retrieved from: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rozuminnya-sutnosti-natsionalnoyi-bezpeky-svitoglyadno-ponyatiyni-j-naukovo-teoretychni-zasady-chastyna-1/> [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy. (2003, June 19). [On the basics of national security of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 964-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady. № 39*. 351. [in Ukrainian].
4. Kotliarenko, O.P. (2022). Kharakterystyka zmistu ta obsiahu povnovazhen prezydenta Ukrainy yak Verkhovnoho Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy. [Characterization of the content and scope of the powers of the President of Ukraine as the Supreme Commander of the Armed Forces of Ukraine]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. Retrieved from: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/07/11.pdf> [in Ukrainian].
5. Sobakar, A.O., Kovaliv M.V. (2016). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti derzhavnykh orhaniv u sferi zabezpechennia Natsionalnoi bezpeky. [Administrative and legal principles of the activity of state bodies in the field of ensuring national security]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya : Yurydychni nauky. № 845. 156-160*. Retrieved from: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_845_26.pdf [in Ukrainian].
6. Sereda, V.V., Kovaliv, M.V., Yesimov, S.S., Hurkovskiy, M.P. (2015). Pravovi osnovy zakhystu Ukrainy vid zovnishnoi ta vnutrishnoi ahresii. [Legal basis of protection of Ukraine from external and internal aggression]. *Navch. posib. 496*. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.05.2024

УДК 342.95: 614.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-91-98

Івахненко Олександр Анатолійович,

кандидат юридичних наук, докторант

Харківського національного університету внутрішніх справ

adam.mikler@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-5494-8512

Новиков Олександр В'ячеславович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри державного будівництва

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

oleksandrnovikov82@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-2885-2648

Глущенко Андрій Миколайович,

кандидат економічних наук,

аналітик ТОВ «ГМК Центр»

statproff@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1897-4837

Сеньків Остап Ігорович,

кандидат юридичних наук, докторант,

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва

імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

o.senkiv@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-4899-7147

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ НАДАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ

Наукове дослідження присвячено правовим засадам державного нагляду у сфері надання реабілітаційної допомоги. Вивчено норми законодавчих і підзаконних актів, які регулюють порядок державного нагляду та особливості державного управління у сфері охорони здоров'я. Враховано думки науковців, які досліджували специфіку державного нагляду у сфері охорони здоров'я. Висловлено пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства, яке регулює особливості надання реабілітаційної допомоги.

Запропоновано визначення державного нагляду за дотриманням законності під час надання реабілітаційної допомоги. Вказано, що такий нагляд становить систему заходів, які здійснюються МОЗ України, та полягають у спостереженні за дотриманням ліцензійних умов та інших вимог законодавства про охорону здоров'я під час надання реабілітаційної допомоги у реабілітаційних закладах.

Визначено особливості державного нагляду у сфері надання реабілітаційної допомоги. По-перше, нагляд за дотриманням законодавства у сфері надання реабілітаційної допомоги здійснюється посадовими особами МОЗ України. По-друге, об'єктом державного нагляду є дотримання умов надання реабілітаційної допомоги, передбачених спеціальними законами, та ліцензійних умов надання реабілітаційної допомоги, встановлених у п. 15-1 Ліцензійних умов. По-третє, підзаконні акти МОЗ України встановлюють особливі питання, які підлягають державному контролю під час проведення перевірки реабілітаційного закладу, а також форму акта державного нагляду. По-четверте, офіційно затверджені спеціальні критерії для визначення частоти перевірки реабілітаційних закладів у межах проведення планових перевірок.

Запропоновано закріпити у Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» окрему статтю, яка б регулювала специфіку здійснення державного нагляду у сфері надання реабілітаційної допомоги.

Ключові слова: охорона здоров'я реабілітаційна допомога, реабілітаційний заклад, державний нагляд, ліцензійні умови, правове регулювання, перевірка.

Ivakhnenko O., Novykov O., Glushchenko A., Senkiv O. LEGAL PRINCIPLES OF STATE SUPERVISION IN THE FIELD OF PROVIDING REHABILITATION ASSISTANCE

The scientific study is dedicated to the legal principles of state supervision in the field of providing rehabilitation assistance. The norms of legislative and subordinate acts regulating the procedure of state supervision and the specifics of state administration in the field of healthcare have been studied. The opinions of scholars who have studied the specifics of state supervision in the field of healthcare have been taken into account. Proposals for amendments to the current legislation regulating the specifics of providing rehabilitation assistance have been expressed.

A definition of state supervision over compliance with the law during the provision of rehabilitation assistance has been proposed. It is noted that such supervision constitutes a system of measures carried out by the Ministry of Health of Ukraine and involves monitoring compliance with licensing conditions and other legal requirements in the field of healthcare during the provision of rehabilitation assistance in rehabilitation institutions.

The specifics of state supervision in the field of providing rehabilitation assistance have been identified. Firstly, the supervision over compliance with the legislation in the field of providing rehabilitation assistance is carried out by officials of the Ministry of Health of Ukraine. Secondly, the object of state supervision is the compliance with the conditions for providing rehabilitation assistance stipulated by special laws and the licensing conditions for providing rehabilitation assistance established in paragraph 15-1 of the Licensing Conditions. Thirdly, the subordinate acts of the Ministry of Health of Ukraine establish special issues subject to state control during the inspection of a rehabilitation institution, as well as the form of the state supervision act. Fourthly, officially approved special criteria for determining the frequency of inspections of rehabilitation institutions within the framework of scheduled inspections have been identified.

It is proposed to include a separate article in the Law of Ukraine "On Rehabilitation in the Field of Healthcare," which would regulate the specifics of state supervision in the field of providing rehabilitation assistance.

Key words: healthcare, rehabilitation assistance, rehabilitation institution, state supervision, licensing conditions, legal regulation, inspection.

Постановка проблеми. Забезпечення якісного надання реабілітаційної допомоги ґрунтується на сумлінних і професійних діях фахівців з реабілітації, а також гарантується заходами державного нагляду.

Випуск 16. 2024

Належне правове регулювання умов проведення державного нагляду в сфері охорони здоров'я є запорукою дотримання прав пацієнтів і трудових прав медичного персоналу. Саме тому вивчення особливостей державного нагляду у сфері надання реабілітаційної допомоги є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми державного нагляду в сфері надання реабілітаційної допомоги майже не досліджені вітчизняною юридичною наукою. Водночас окремі науковці вивчали особливості державного нагляду у сфері охорони здоров'я. Серед таких дослідників слід назвати Л.В. Сороку [1, с. 13–177], О. Г. Ярему [2, с. 242–247], А. В. Миронова [3, с. 98–110], В. І. Теремецького, Т.Б. Ніколаєнко, Г. В. Дідківську, А. А. Гмиріна, Т. Б. Шаповал [4, с. 192–199], О. О. Панову [5, с. 42–48], Р.Є. Шевчука [6, с. 128–132], Є. Н. Белей [7, с. 41–48]. Особливості державного нагляду за роздрібною торгівлею лікарськими засобами досліджували В. І. Теремецький та Н. М. Сімакова [8, с. 35–42]. Праці вказаних вчених були використані у статті для визначення особливостей державного нагляду в сфері охорони здоров'я. Однак наукових праць, які були б присвячені особливостям державного нагляду у сфері надання реабілітаційної допомоги в Україні і досі немає.

Мета статті полягає у визначенні особливостей державного нагляду у сфері надання реабілітаційної допомоги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державний нагляд за господарською діяльністю є одним із механізмів державного регулювання підприємництва у різних галузях економіки [8]. Правові засади державного нагляду в багатьох галузях економіки встановлені Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 (далі – Закон № 877-V). Відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону № 877-V державним наглядом визнається діяльність уповноважених законом органів влади в межах повноважень щодо виявлення і запобігання порушень вимог законодавства суб'єктами господарювання, що здійснюється з метою забезпечення інтересів суспільства [9]. Існують також і доктринальні визначення державного нагляду. Зокрема, на думку Л. В. Сороки, державний нагляд і контроль – це комплекс правових, організаційних, інформаційно-інспекційних заходів, що проводяться контролюючими органами влади для виявлення, припинення і запобігання порушень законодавства підприємцями, з метою забезпечення якісної та безпечної діяльності, захисту інтересів осіб, суспільства, держави або безпеки навколишнього природного середовища [1, с. 174]. Не вдаючись в полеміку щодо особливостей та відмінностей державного нагляду від контролю, зауважимо таке. Спільним для законодавчого і доктринального визначень є твердження про здійснення контрольних заходів органами державного нагляду для виявлення і запобігання порушенням законодавства.

Згідно з ч. 1 ст. 22 Основ законодавства про охорону здоров'я держава через уповноважені органи влади здійснює державний нагляд у сфері охорони здоров'я за додержанням законодавства про охорону здоров'я, стандартів медичного обслуговування та протоколів надання реабілітаційної допомоги [10]. Таким чином, одним із об'єктів державного нагляду у сфері охорони здоров'я є якість реабілітаційної допомоги.

Повноваження Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) в сфері державного нагляду передбачені у декількох законодавчих та підзаконних актах. Слід зауважити, що згідно з п. 15 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» медична практика підлягає ліцензуванню [11]. У п. 9 Ліцензійних умов медичної практики реабілітаційна допомога визнана одним із видів медичної практики. Також у п. 15-1 Ліцензійних умов передбачені спеціальні вимоги до реабілітаційних закладів, які надають реабілітаційну допомогу [12]. Отже, господарська діяльність із надання реабілітаційної допомоги підлягає ліцензуванню в порядку ліцензування медичної практики.

Зауважимо, що урядом України було затверджено перелік суб'єктів ліцензування. Зазначений нормативно-правовий акт передбачає, що повноваження з видачі ліцензій на медичну практику має МОЗ України [13]. Ось тут варто згадати Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності», де в ч. 3 ст. 19 встановлено право органів ліцензування здійснювати заходи державного нагляду для контролю за дотриманням ліцензійних умов [11]. Оскільки МОЗ України видає ліцензії для господарської діяльності з медичної практики, то саме цей орган виконавчої влади має право контролювати дотримання ліцензійних умов реабілітаційної діяльності.

Відповідні контрольно-наглядові повноваження МОЗ України встановлені у Положенні про цей орган, яке затверджене Постановою Кабінету Міністрів України. Зокрема, відповідно до підп. 10 п. 4 Положення, міністерство здійснює контроль і нагляд у сфері охорони здоров'я. Також згідно з підп. 12 п. 4 Положення МОЗ України затверджує уніфіковані форми актів, які складаються за результатами державного нагляду у сфері охорони здоров'я [14]. При цьому повноваження з проведення заходів державного нагляду в складі МОЗ України має управління ліцензування та контролю якості надання медичної допомоги [15]. Отже, повноваження щодо контролю якості надання реабілітаційної допомоги має МОЗ України, у складі якого створено відповідне управління ліцензування та контролю якості надання медичної допомоги.

При цьому варто пам'ятати, що правове регулювання реабілітаційної допомоги здійснюється не лише на підставі Основ законодавства України про охорону здоров'я, але й спеціальних законів. Надання реабілітаційної допомоги регулюється Законами України «Про реабілітаційну допомогу у сфері охорони здоров'я» [16] та «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [17]. Перелічені законодавчі акти не містять жодних спеціальних норм, які б регулювали особливості проведення державного нагляду у сфері надання реабілітаційної допомоги. Отже, особливості державного нагляду за наданням реабілітаційної

допомоги необхідно досліджувати в межах загального поняття про державний нагляд у сфері охорони здоров'я.

Перелік заходів державного нагляду встановлено у Законі № 877-V. Згідно зі ст. ст. 4–6 Закону № 877-V МОЗ України проводить планові та позапланові перевірки в прядку державного контролю. Проведення планових перевірок дотримання ліцензійних умов медичної практики також характеризується низкою особливостей, встановлених у ст. 5 Закону № 877-V [9]. Зокрема, законодавство передбачає вимоги щодо складання плану перевірок на календарний рік, визначення критеріїв частоти планових перевірок, своєчасного повідомлення суб'єкта господарювання про перевірку, оформлення направлення на перевірку.

Частота планових перевірок закладів охорони здоров'я визначається критеріями, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з медичної практики, що затверджені Кабінетом Міністрів України. Згідно з п. 1 цих Критеріїв включення до календарного плану залежить від тривалості здійснення медичної практики, а також виду медичної допомоги, яку надає заклад охорони здоров'я. Зокрема, надання первинної та паліативної медичної допомоги, а також реабілітаційної допомоги вважається видами господарювання з невисоким ступенем ризику порушення законодавства. Окрім того, частота планових перевірок залежить від кількості спеціальностей, за якими провадиться медична практика, а також від результатів клініко-експертної оцінки якості медичної допомоги. На призначення планової перевірки впливає кількість позапланових заходів, які були призначені за скаргами пацієнтів протягом останніх двох – п'яти років [18]. Можна стверджувати, що цей підзаконний акт передбачає перелік особливих умов, які дозволяють визначити частоту проведення планових перевірок реабілітаційних закладів спеціалістами МОЗ України.

Інші умови проведення планових перевірок реабілітаційних закладів, окрім критеріїв частоти призначення таких заходів, встановлені у ст. ст. 5 і 7 Закону № 877-V. Зокрема, законодавство висуває такі вимоги:

- письмове повідомлення реабілітаційного закладу за десять днів до початку проведення планової перевірки;
- строк планового заходу не повинен перевищувати десяти робочих днів;
- перед початком заходу державного нагляду посадові особи органу контролю повинні надати керівнику закладу або уповноваженій ним особі направлення для проведення перевірки;
- за результатами заходу державного нагляду складається акт, який повинен містити відомості, що встановлені законодавством [9].

Підстави проведення планових і позапланових заходів державного нагляду суттєво відрізняються. Якщо планові заходи державного нагляду відбуваються відповідно до календарного річного плану, то для проведення позапланового заходу необхідні підстави, визначені у ст. 6 Закону № 877-V [9]. Наприклад, позапланова перевірка може бути призначена у разі надходження скарги пацієнта на якість реабілітаційної допомоги у реабілітаційному закладі. Несвоєчасне подання звітності, невиконання припису, виданого за результатами планової перевірки, також можуть стати підставами для позапланової перевірки.

Вимоги до акта перевірки реабілітаційного закладу встановлені підзаконним актом МОЗ України. Перелік питань, які підлягають контролю, та форма акта, який складається за результатами перевірки реабілітаційного закладу, затверджені відповідним наказом МОЗ України [19]. Зокрема, перевіріці підлягає матеріально-технічна база реабілітаційного закладу, наявність медичної документації, установчих та організаційно-розпорядчих документів. Перевіряється використання тільки зареєстрованих лікарських засобів під час надання реабілітаційної допомоги, здійснення контролю якості лікарських засобів, дотримання прав пацієнтів. Окрім того, перевіріці підлягають умови праці медичних працівників, дотримання трудового законодавства, прийом на роботу персоналу належної кваліфікації. Таким чином, МОЗ України розроблено спеціальний перелік питань, дотримання яких підлягає перевіріці під час проведення заходів державного нагляду за дотриманням ліцензійних умов закладами охорони здоров'я та реабілітаційними закладами. Перелічені питання відображають специфіку галузі та відрізняються від об'єктів контролю різних державних інспекцій.

Окремий наказ МОЗ України передбачає уніфіковану форму акта, який складається за результатами проведення планового або позапланового заходу державного нагляду. У цьому акті повинні бути зазначені установчі відомості суб'єкта господарювання, діяльність якого підлягає перевіріці, та дані посадових осіб органу контролю, які проводили перевірку. Далі перераховуються питання, які підлягають контролю під час проведення наглядового заходу, встановлені відповідним наказом МОЗ України. Посадові особи міністерства повинні охарактеризувати стан виконання вимог законодавства у реабілітаційному закладі відповідно до кожного з питань. Окрема таблиця присвячена відповідям представника закладу щодо дотримання законності представниками контролюючого органу [19]. Зазначена форма уніфікованого акта є обов'язковою під час проведення всіх планових або позапланових перевірок закладів охорони здоров'я та реабілітаційних закладів. Вона відрізняється від подібних актів, які заповнюють інші контролюючі органи за результатами перевірки суб'єкта господарювання.

Законодавство встановлює права і повноваження посадових осіб МОЗ України під час проведення перевірки закладу охорони здоров'я або реабілітаційного закладу. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 8 Закону № 877-V посадові особи органу контролю мають право одержувати пояснення, довідки та документи, а

також відбирати зразки продукції для призначення експертизи [9]. Зазначені повноваження можуть використовуватися під час проведення перевірок реабілітаційних закладів для ознайомлення з відповідною документацією, експертного дослідження лікарських засобів, одержання усних і письмових пояснень від медичного персоналу.

Окрім законодавчих норм, науковці також висловлювали певні думки щодо особливостей державного нагляду в сфері охорони здоров'я. Наприклад, О. Г. Ярема стверджує, що державний контроль у сфері охорони здоров'я спрямований на попередження, виявлення та припинення порушень обов'язкових вимог законодавства суб'єктами системи охорони здоров'я різних форм власності. Дослідник вважає, що об'єктом державного нагляду в сфері охорони здоров'я є медичні послуги та фармацевтична діяльність [2, с. 244].

Зауважимо, що окрім медичних послуг органи контролю повинні наглядати і за якістю реабілітаційних послуг. А. В. Миронов поділяє внутрішній та зовнішній контроль у сфері охорони здоров'я. При цьому зовнішній контроль якості медичної допомоги здійснюється органами державної влади в межах наданих повноважень за дотримання ліцензійних умов медичної практики, акредитації закладів охорони здоров'я, атестації лікарів, оцінки якості медичної допомоги [3, с. 244]. В.І.Теремецький та група дослідників вважають, що контроль і нагляд є основними засобами забезпечення законності у сфері охорони здоров'я. Основними об'єктами державного нагляду виступають медичне законодавство, оточуюче середовище, санітарно-епідемічний добробут населення, нормативи професійної діяльності у сфері охорони здоров'я, процес надання медичної допомоги, медичні матеріали та технології, а також процеси виробництва лікарських засобів [4, с. 197].

Враховуючи спорідненість медичної та реабілітаційної допомоги, на підставі наукових розробок можна визначити поняття державного нагляду за наданням реабілітаційної допомоги. Цей вид державного нагляду полягає у здійсненні МОЗ України системи заходів за дотриманням ліцензійних умов та інших вимог законодавства про охорону здоров'я під час надання реабілітаційної допомоги у реабілітаційних закладах.

Водночас існують міркування окремих науковців, які стверджують, що перелік органів контролю у сфері охорони здоров'я є більш широким, ніж МОЗ України. Наприклад, Є.Н.Белєй стверджує, що державний нагляд у сфері охорони здоров'я спрямований на забезпечення дотримання обов'язкових для виконання вимог законодавчих і підзаконних актів, нормативів і стандартів [7, с. 46]. Зокрема, О. О. Панова стверджує, що наглядові функції у сфері охорони здоров'я здійснюють Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство соціальної політики України, МОЗ України та Національна служба здоров'я України (далі – НСЗУ) [5, с. 42]. Р. Є. Шевчук стверджує, що суб'єктами державного нагляду у сфері охорони здоров'я є не лише МОЗ України та НСЗУ, але й Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками та Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [6, с. 130]. Із такими думками можна погодитися лише частково, адже МВС України виконує правоохоронну функцію, а до компетенції Міністерства соціальної політики України належать правовідносини у сфері соціального захисту. Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками здійснює повноваження саме у сфері якості лікарських засобів, а не дотримання законодавства під час надання реабілітаційної допомоги. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів здійснює нагляд за дотриманням законодавства у сфері торгівлі та надання послуг, а не медичної допомоги. Згідно з п. 5 Положення про НСЗУ до функцій цієї служби належить контроль за здійсненням заходів по запобіганню корупції в апараті служби, внутрішній контроль та аудит, контроль за використанням матеріальних і фінансових ресурсів [20]. Але наведені контрольні повноваження жодним чином не пов'язані зі здійсненням контролю за реабілітаційними закладами. НСЗУ, як і будь-який орган влади, здійснює контроль за діяльністю підпорядкованих підрозділів. Водночас функцію і повноваження щодо державного контролю у сфері охорони здоров'я має лише МОЗ України.

Варто звернути увагу на те, що серед норм Законів України «Про реабілітаційну допомогу у сфері охорони здоров'я» та «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», Основ законодавства про охорону здоров'я відсутні штрафні санкції за порушення норм законодавства у сфері охорони здоров'я. Водночас у ст. 16 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» встановлені підстави для анулювання або зупинення дії ліцензії [10]. Вказані рішення можна вважати заходами адміністративної відповідальності, що можуть застосовуватися до закладів охорони здоров'я у сфері надання реабілітаційної допомоги.

Висновки. Державний нагляд за дотриманням законності під час надання реабілітаційної допомоги полягає у здійсненні МОЗ України контрольних-наглядових заходів за дотриманням ліцензійних умов та інших вимог законодавства про охорону здоров'я під час надання реабілітаційної допомоги у реабілітаційних закладах. Особливості державного нагляду у сфері надання реабілітаційної допомоги полягають у такому:

- нагляд за дотриманням законодавства у сфері надання реабілітаційної допомоги здійснюється посадовими особами МОЗ України;
- об'єктом державного нагляду виступає дотримання умов надання реабілітаційної допомоги, передбачених спеціальними законами, та ліцензійних умов надання реабілітаційної допомоги, встановлених

у п. 15-1 Ліцензійних умов;

- підзаконні акти МОЗ України встановлюють особливі питання, які підлягають державному контролю під час проведення перевірки реабілітаційного закладу;
- офіційно затверджені спеціальні критерії для визначення частоти перевірки реабілітаційних закладів у межах проведення планових перевірок;
- підзаконні акти встановлюють спеціальну форму акта, який складається за результатами перевірки реабілітаційного закладу;
- найбільш властивими діями посадових осіб органу контролю під час проведення перевірки є ознайомлення з документацією, одержання пояснень та відібрання зразків лікарських засобів для експертного дослідження.

Недоліком сучасного законодавства слід вважати відсутність окремої норми в Законах України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» та «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», яка б регулювала особливості державного нагляду у сфері надання реабілітаційної допомоги.

Вдосконалення правового регулювання державного нагляду у сфері реабілітаційної допомоги може полягати у внесенні змін до Законів України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» та «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». Вказані зміни повинні полягати в закріпленні окремої статті, яка б встановлювала особливості здійснення державного нагляду за наданням реабілітаційної допомоги. Зокрема, варто закріпити деталізований порядок здійснення своїх повноважень посадовими особами МОЗ України під час проведення перевірки, перелік відносин, які підлягають вивченню в процесі здійснення перевірки, можливо, штрафні санкції.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у розробці пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства, яке регулює державний нагляд у сфері охорони здоров'я взагалі та реабілітаційної допомоги зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сорока Л. В. Державний нагляд і контроль як основа адміністративно-правового забезпечення державних гарантій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. № 4 (70). Т. 31. С. 173–177.
2. Ярема О. Г. Предмет і об'єкти державного нагляду і контролю у сфері охорони здоров'я. *Молодий вчений*. 2020. № 8 (84). С. 242–247.
3. Миронов А. В. Державний контроль як засіб забезпечення якості медичної допомоги. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 98–110.
4. Теремецький В. І., Ніколаєнко Т. Б., Дідківська Г. В., Гмирін А. А., Шаповал Т. Б. Контроль і нагляд як засоби попередження та виявлення правопорушень у сфері охорони здоров'я. *Georgian medical news*. 2021. № 1 (301). С. 192–199.
5. Панова О. О. Система суб'єктів, які здійснюють державний контроль і нагляд у сфері охорони здоров'я. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 42–48.
6. Шевчук Р. Є. Система охорони здоров'я України як об'єкт державного контролю. *Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління*. 2022. Вип. 3 (63). С. 128–132.
7. Белей Є. Н. Контроль і нагляд у сфері охорони громадського здоров'я. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 5 (68). Т. 29. С. 41–48.
8. Теремецький В. І., Сімакова Н. М. Правові засади державного нагляду за здійсненням електронної роздрібною торгівлі лікарськими засобами. *Приватне право і підприємництво*. 2023. Вип. 23. С. 35–42. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23.4>. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2023/23/4.pdf>
9. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
11. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закону України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/222-19>
12. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p>
13. Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 № 609. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-p>
14. Положення про Міністерство охорони здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 26. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-p>
15. Про затвердження Положення про Управління ліцензування та контролю якості надання медичної допомоги: наказ МОЗ України від 23.05.2018. *Міністерство економіки України. Платформа ефективного регулювання*. URL: <https://regulation.gov.ua/catalogue/department/id4599>

16. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
17. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
18. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з медичної практики і визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1163. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2018-п#Text>
19. Про затвердження переліку питань та уніфікованої форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері господарської діяльності з медичної практики, що підлягає ліцензуванню : наказ МОЗ України від 25.08.2020 № 1956. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1049-20#Text>
20. Положення про Національну службу здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1101. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-п>

REFERENCES:

- Soroka L. V. (2020). State supervision and control as the basis of administrative and legal provision of state guarantees. *Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series «Legal Sciences»*, 4 (70), 31, 173–177 [in Ukrainian].
- Yarema O. G. (2020). Subject and objects of state supervision and control in the sphere of health care. *A young scientist*, 8 (84), 242–247 [in Ukrainian].
- Mironov A. V. (2019). State control as a means of ensuring the quality of medical care. *Public law*, 4 (36), 98–110 [in Ukrainian].
- Teremetskyi V. I., Nikolayenko T. B., Didkivska G. V., Hmyrin A. A., Shapoval T. B. (2021). Control and supervision as means of prevention and detection of offenses in the field of health care. *Georgian medical news*, 1 (301), 192–199 [in Ukrainian].
- Panova O.O. (2021). System of entities that carry out state control and supervision in the field of health care. *Legal Bulletin*, 4, 42–48 [in Ukrainian].
- Shevchuk R.E. (2022). The health care system of Ukraine as an object of state control. *Scientific works of MAUP. Political science and public administration*, 3 (63), 128–132 [in Ukrainian].
- Beley E. N. (2018). Control and supervision in the sphere of public health protection. *Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series «Legal Sciences»*, 5 (68), 29, 41–48 [in Ukrainian].
- Teremetskyi V. I., Simakova N. M. (2023). Legal basis of state supervision of electronic retail trade of medicinal products. *Private law and entrepreneurship*, 23, 35–42 <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23.4>. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2023/23/4.pdf> [in Ukrainian].
- Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti : Zakon Ukrainy vid 05.04.2007 № 877-V. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> [in Ukrainian].
- Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-KHII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].
- Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti : Zakonu Ukrainy vid 02.03.2015 № 222-VIII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/222-19> [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.03.2016 № 285. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p> [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia pereliku orhaniv litsenzuvannia ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.08.2015 № 609. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-p> [in Ukrainian].
- Polozhennia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.03.2015 № 26. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-p> [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Upravlinnia litsenzuvannia ta kontroliu yakosti nadannia medychnoi dopomohy : nakaz MOZ Ukrainy vid 23.05.2018. *Ministerstvo ekonomiky Ukrayiny. Platforma efektyvnoho rehulyuvannya*. URL : <https://regulation.gov.ua/catalogue/department/id4599> [in Ukrainian].
- Pro rehabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia : Zakon Ukrainy vid 03.12.2020 № 1053-IKH. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> [in Ukrainian].

17. Pro rehabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 06.10.2005 № 2961-IV. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennia kryteriiv, za yakymy otsiniuietsia stupin ryzyku vid provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky i vyznachaietsia periodychnist provedennia planovykh zakhodiv derzhavnoho nahliadu (kontroliu) Ministerstvom okhorony zdorovia : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.12.2018 № 1163. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2018-p#Text> [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia pereliku pytan ta unifikovanoi formy akta, skladenoho za rezultatamy provedennia planovoho (pozaplanovoho) zakhodu derzhavnoho nahliadu (kontroliu) shchodo dotrymannia subiekтом hospodariuvannia vymoh zakonodavstva u sferi hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky, shcho pidliahaie litsenzuvanniu : nakaz MOZ Ukrainy vid 25.08.2020 № 1956. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1049-20#Text> [in Ukrainian].

20. Polozhennia pro Natsionalnu sluzhbu zdorovia Ukrainy : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2017 № 1101. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-p> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.05.2024

УДК 004.383.8:347.96

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-98-102

Колесніков Андрій Павлович,

кандидат економічних наук, доцент кафедри безпеки
та правоохоронної діяльності,
Західноукраїнський національний університет

kole.ua@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3064-4133

LEGAL TECH В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глобальною диджиталізацією усіх сфер життєдіяльності. Новітні інформаційно-комунікаційні технології стрімко інтегруються у різноманітні галузі, трансформуючи традиційні підходи та моделі. Юридична сфера не є винятком у цьому процесі. Застосування передових цифрових рішень в праві, відоме як Legal Tech, набуває дедалі більшої актуальності та значущості. Метою даного дослідження є вивчення стану та перспектив розвитку Legal Tech в Україні в умовах глобальної диджиталізації. У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема аналізу і синтезу, індукції та дедукції, системного підходу для вивчення феномену Legal Tech та особливостей його розвитку в Україні. Результати дослідження. В результаті проведеного дослідження визначено ключові напрямки Legal Tech: технології доступу та обробки даних, рішення для автоматизації професійної діяльності юристів, інструменти автоматизації процесів застосування норм матеріального права. Проаналізовано стан правового регулювання у сфері Legal Tech, зокрема прийняття відповідних документів на рівні ЄС та України, що створює сприятливі передумови для впровадження юридичних технологій. Розглянуто перспективи Legal Tech в контексті забезпечення верховенства права, підвищення прозорості державних органів, залучення громадян до управління державою та забезпечення рівного доступу до правосуддя. Використання Legal Tech спрямоване на підвищення ефективності юридичної діяльності, автоматизацію рутинних процесів, покращення доступу до правових послуг. Наведено приклади успішних Legal Tech стартапів, що вже функціонують в Україні. Подальший розвиток Legal Tech в Україні сприятиме трансформації юридичної галузі відповідно до вимог цифрової епохи, посилить верховенство права та прозорість державних органів, залучить громадян до управління державою. Впровадження юридичних технологій відкриває нові можливості для вдосконалення правничої практики, автоматизації процесів, покращення якості та доступності правових послуг.

Ключові слова: Legal Tech, інформаційне забезпечення здійснення правосуддя, інформаційні технології в праві, правові передумови розвитку Legal Tech, напрямки використання Legal Tech.

Kolesnikov A. LEGAL TECH IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBAL DIGITALISATION

The current stage of society's development is characterised by global digitalisation of all spheres of life. The latest information and communication technologies are rapidly integrating into various industries, transforming traditional approaches and models. The legal sector is no exception in this process. The use of advanced digital solutions in law, known as Legal Tech, is becoming increasingly relevant and important. The purpose of this study is to examine the state and prospects of Legal Tech development in Ukraine in the context of global digitalisation. The study uses a set of general scientific and special methods, including analysis and synthesis, induction and deduction, and a systematic approach to study the phenomenon of Legal Tech and the peculiarities of its development in Ukraine. Research results. The study identified the key areas of Legal Tech: data access and processing technologies, solutions for automating the professional activities of lawyers, and tools for automating the

application of substantive law. The author analyses the state of legal regulation in the field of Legal Tech, including the adoption of relevant documents at the EU and Ukrainian levels, which creates favourable conditions for the introduction of legal technologies. The author considers the prospects of Legal Tech in the context of ensuring the rule of law, increasing the transparency of public authorities, involving citizens in government and ensuring equal access to justice. The use of Legal Tech is aimed at increasing the efficiency of legal activities, automating routine processes, and improving access to legal services. Examples of successful Legal Tech start-ups already operating in Ukraine are provided. The further development of Legal Tech in Ukraine will contribute to the transformation of the legal industry in line with the requirements of the digital age, strengthen the rule of law and transparency of government agencies, and engage citizens in government. The introduction of legal technologies opens up new opportunities for improving legal practice, automating processes, and improving the quality and accessibility of legal services.

Key words: Legal Tech, information support for the administration of justice, information technology in law, legal prerequisites for the development of Legal Tech, areas of use of Legal Tech.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глобальною діджиталізацією усіх сфер життєдіяльності. Новітні інформаційно-комунікаційні технології стрімко інтегруються у різноманітні галузі, трансформуючи традиційні підходи та моделі. Сфера захисту прав і свобод людини є одним із таких напрямків. Застосування передових цифрових рішень в праві, відоме як Legal Tech, набуває дедалі більшої актуальності та значущості.

Використання Legal Tech спрямоване на підвищення ефективності та продуктивності юридичної діяльності, автоматизацію рутинних процесів, покращення доступу до правосуддя та правових послуг. Ці інноваційні технології відкривають нові можливості для обробки та аналізу даних, управління юридичними фірмами, створення та перевірки контрактів, розв'язання спорів онлайн та інших аспектів правничої практики. Вони сприяють трансформації традиційних підходів до вирішення юридичних питань, роблячи їх більш технологічними, прозорими та орієнтованими на потреби клієнтів.

В умовах цифрової трансформації суспільства розвиток Legal Tech в Україні набуває особливої ваги. Впровадження новітніх юридичних технологій відкриває шлях до посилення верховенства права, підвищення рівня транспарентності державних органів, залучення громадян до управління державою та забезпечення рівного доступу до правосуддя. Саме тому дослідження стану та перспектив розвитку Legal Tech в Україні є надзвичайно актуальним та важливим завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Legal tech як новітньому напрямку поєднання технологій і права на сьогодні приділено досить небагато уваги у наукових колах України. Питаннями визначення категорійного апарату у даній сфері займався О. Берназюк [8], особливості впливу legal tech на трансформацію правової сфери розглядали М. Дубняк, В. Соловійова [6] та В. Очеретяний [7]. Окрема аспекти питання нами були розглянуті раніше [4].

Метою статті є дослідження стану та перспектив розвитку legal tech в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобальна діджиталізація суспільства останніх років передбачає нові можливості, а також обмеження та загрози. Прийняття Європейської хартії з етики щодо використання штучного інтелекту в судових системах 04 грудня 2018 року. Відкрило нову еру цифровізації судочинства. Це стосується як загальних тенденцій цифровізації, так і особливостей впровадження штучного інтелекту в судочинстві. Реакцією українського законодавства стало схвалення Кабінетом міністрів України 2 грудня 2020 року Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, в якій серед інших проблем зазначено про відсутність застосування технологій штучного інтелекту в судовій практиці. Також в концепції зазначені завдання, які очікується досягнути у цьому напрямку, серед яких : подальший розвиток вже існуючих технологій у сфері правосуддя; винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики; а також урахування світових та європейських тенденцій цифровізації правосуддя.

Одним з останніх правових документів у сфері інформатизації судочинства є ухвалення 13 березня 2024 року Європейським парламентом документу під назвою «Встановлення гармонізованих правил щодо штучного інтелекту (акт про штучний інтелект) та внесення змін до деяких законодавчих актів Союзу», в якому окреслена необхідність внесення змін в ряд національних законодавчих актів [3]. Призначенням цього документу є встановлення загальних правил, умов та обмежень використання штучного інтелекту, у тому числі за окремими напрямками, а також окреслені перспективи підтримки розвитку стартапів та інших підприємницьких ініціатив. Одним із напрямків, про які йдеться в акті є правосуддя. Зокрема, призначенням штучного інтелекту є допомога судовим органам у дослідженні та тлумаченні фактів відповідно до закону та застосування цього закону до конкретної справи.

Згідно даного Закону деякі системи штучного інтелекту, які використовуються для здійснення правосуддя та демократичних процедур, можна вважати високоризиковими, оскільки вони можуть значно впливати на демократію, верховенство права, особисті свободи людини, а також на можливість отримання ефективного правового захисту та справедливого суду. Зокрема, системи штучного інтелекту, які допомагають судовим органам у зборі та аналізі доказів, а також у застосуванні для інтерпретації конкретних фактів, можуть бути класифіковані як високоризикові, оскільки можуть мати результатом потенційні упередження, помилки та бути недостатньо прозорими. Проте, ця класифікація не має стосуватися

систем штучного інтелекту, що використовуються виключно для допоміжних адміністративних завдань, таких як анонімізація або псевдонімізація судових рішень, документів чи даних, комунікація між персоналом, адміністративні процеси чи розподіл ресурсів [3]. Разом з тим, тут не йдеться про позицію, альтернатива якій є в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні в контексті його потенційного використання для вирішення справ незначної складності (за згодою сторін). Вважаємо, така норма має мати місце в Акті про штучний інтелект, оскільки значно спрощує судочинство при розгляді справ низької складності.

Таким чином, європейське та українське законодавство створює додаткові передумови для подальшого розвитку legal tech та можливостей використання штучного інтелекту для більш ефективного досягнення завдань захисту прав і свобод людини. Поєднання цих умов дозволить спростити розгляд справ незначної складності, а також забезпечить нові можливості розвитку прогнозованого правосуддя.

Цифрові технології в юридичній сфері, відомі як Legal Tech, стали важливим напрямком розвитку бізнесу, який спеціалізується на інформаційно-технологічному обслуговуванні професійної юридичної діяльності. З кінця 2000-х років Legal Tech також активно розвивається в напрямку надання споживачам юридичних послуг з використанням інформаційних технологій.

У цьому контексті можна виділити кілька ключових аспектів: онлайн-посередництво між замовниками та юридичними фірмами. Існують спеціалізовані платформи, які допомагають клієнтам знайти та найняти юристів, що відповідають їхнім потребам та бюджету. Ці сервіси полегшують пошук та підбір юридичних послуг; інструменти для юридичної самообслуговування. Розробляються програмні рішення, які дозволяють користувачам самостійно створювати юридичні документи, такі як договори, заповіти чи реєстрація компаній, без необхідності звертатися до юристів. Це значно знижує витрати та спрощує доступ до правових інструментів; автоматизація юридичних процесів. Legal Tech компанії створюють програмне забезпечення для автоматизації різноманітних юридичних процесів, таких як перевірка контрактів, комплаєнс, управління справами тощо. Це допомагає юристам ефективніше виконувати свої обов'язки.

Рух Legal Tech це широке явище, яке охоплює загальний тренд на впровадження сучасних інформаційних технологій у сферу правових послуг. Його метою є перегляд традиційних підходів до вирішення юридичних питань, підвищення ефективності та доступності юридичних послуг за допомогою інновацій.

Загалом, Legal Tech сприяє трансформації та модернізації юридичної галузі, роблячи її більш технологічною, ефективною та орієнтованою на потреби клієнтів. Цей напрямок відкриває нові можливості для автоматизації, підвищення продуктивності праці юристів, скорочення витрат і покращення доступу до правових послуг для широкого кола споживачів.

Концепція legal tech, окремі аспекти якої автор описував раніше [4], набуває значної актуальності і створює можливості розвитку правосуддя. Міха Буес описує дане явище як використання сучасних комп'ютерних цифрових технологій для автоматизації, спрощення та покращення процесу пошуку, застосування, доступу до правосуддя та управління ним за допомогою інновацій [5].

Множинність можливостей використання технологічних рішень в праві визначає наступні їх напрямки:

1. Технології, які сприяють доступу до даних та їх обробці. Цей напрямок є загальним і включає «технології активізації», такі як інструменти хмарного сховища та рішень для кібербезпеки, що полегшують доступ юристам до правової інформації (наприклад, пошук інформації). Ця категорія спрямована на підвищення конкурентоспроможності на ринку юридичних послуг та підтримку юридичних досліджень. Застосування хмарних технологій та заходів кібербезпеки відкриває нові можливості для ефективного пошуку, обробки та аналізу правових даних. Це дозволяє юристам швидко знаходити необхідну інформацію, економити час та ресурси. Крім того, підвищується якість юридичних досліджень, оскільки доступ до актуальної та достовірної інформації стає простішим. А конкурентоспроможність на ринку юридичних послуг зростає завдяки інноваціям та оптимізації робочих процесів. Загалом, такі технології є важливим інструментом для підвищення ефективності юридичної діяльності.

2. Рішення та сервіси у сфері професійної діяльності, які відіграють важливу роль в ефективному управлінні юридичними фірмами та оптимізації їх роботи. Вони включають два основних напрямки:

- інструменти "підтримки" для більш ефективного управління справами. Це програмне забезпечення та системи, які допомагають юристам організувати та контролювати весь процес роботи зі справами клієнтів, від початкового звернення до завершення. Вони дозволяють централізовано зберігати та обробляти дані, встановлювати терміни, відстежувати прогрес, розподіляти завдання між співробітниками та ефективно керувати часом та ресурсами.

- системи «бекофіс», спрямовані на максимальне використання потенціалу юридичної фірми. Це рішення для автоматизації таких внутрішніх процесів, як управління людськими ресурсами, взаємовідносинами з клієнтами, бухгалтерський облік, виставлення рахунків, обчислення заробітної плати та інших адміністративних завдань. Вони допомагають оптимізувати роботу підтримуючих підрозділів, покращити координацію та контроль, а також звільнити юристів від рутинних операцій, щоб вони могли зосередитися на своїх основних обов'язках.

Загалом, ці рішення та сервіси дозволяють юридичним фірмам підвищити ефективність,

продуктивність та рентабельність своєї діяльності. Вони сприяють кращій організації робочих процесів, полегшують обмін даними та співпрацю між співробітниками, забезпечують належний рівень обслуговування клієнтів та дозволяють максимально використовувати наявні ресурси фірми.

3. Рішення, які автоматизують процеси застосування норм матеріального права, є одним із найбільш перспективних напрямків у сфері юридичних технологій. Ці інноваційні інструменти здатні революціонізувати спосіб надання юридичних послуг, підвищити їх ефективність та доступність. Ця категорія охоплює низку різноманітних рішень:

- автоматизовані контракти - програмне забезпечення, яке допомагає створювати, перевіряти та керувати контрактами за заздалегідь визначеними правилами та шаблонами. Це забезпечує узгодженість, скорочує час і витрати на підготовку документів;

- електронний пошук - застосування технологій машинного навчання та обробки природної мови для інтелектуального пошуку та аналізу юридичної інформації в електронних базах даних;

- вирішення спорів в Інтернеті - онлайн-платформи для врегулювання конфліктів за допомогою автоматизованих процесів медіації та арбітражу;

- юридичний аналіз - використання штучного інтелекту для аналізу юридичних документів, прецедентів та інших даних, а також надання рекомендацій та прогнозів щодо можливих результатів справ;

- технології на основі блокчейн та смарт-контракти - застосування децентралізованих і захищених від підробки систем обліку для укладання та виконання угод без посередників.

Ці рішення можуть частково або повністю автоматизувати певні юридичні процеси, зменшуючи потребу в людських ресурсах та прискорюючи обробку інформації. Вони також сприяють підвищенню точності, послідовності та прозорості у застосуванні норм права.

Проте, слід зазначити, що на поточному етапі розвитку технологій, повна автоматизація складних юридичних завдань є складною. Тому ці рішення найчастіше використовуються для підтримки та доповнення як роботів юристів, а не для повної заміни їх. Вони покликані підвищити продуктивність та ефективність юридичної практики, але не замінити професійний аналіз та судження фахівців [6, с. 53-54].

На сьогодні інструменти legal tech більшою мірою розвиваються на комерційному рівні у вигляді стартапів, і окремі з них вже активно функціонують.

OpenDataBot це ресурс, розроблений за підтримки проекту EGOV4UKRAINE з Естонії. Основна мета боту - забезпечити громадянам зручний та простий доступ до відкритих даних, які публікуються державними органами. Загалом, OpenDataBot сприяє реалізації важливих правових принципів, таких як відкритість влади, підзвітність, боротьба з корупцією та участь громадян в управлінні державою. Забезпечуючи простий і рівний доступ до публічних даних, цей бот є корисним інструментом для зміцнення демократії та верховенства права.

«Суд на долоні» - це онлайн-ресурс, створений для забезпечення відкритого доступу до судових рішень українських судів. «Суд на долоні» відіграє важливу роль у забезпеченні транспарентності судової системи та доступу громадян до правосуддя. Він дозволяє вільно ознайомлюватись із судовими рішеннями та аналізувати практику правозастосування.

OblavaBot - це Telegram-бот, який допоможе здійснити швидкий та якісний пошук кримінального адвоката на слідчу дію. Сервіс надає можливість зручно та швидко повідомити про здійснення слідчої дії, участь адвоката у якій найчастіше є необхідною. Система сервісу у вигляді агрегатора дає змогу підібрати адвоката з переліку адвокатів відповідно до спеціалізації та/або територіального положення. Для користування сервісом достатньо знайти у месенджері Telegram відповідного бота OBLAVAbot та вступити із ним у спілкування.

Додаток Karatel сприяє боротьбі з корупцією. Навіть якщо користувач не знає юридичних тонкощів, сервіс відповідь зрозумілою мовою.

Vot&Partners сформує договір на розробку програмного забезпечення, NDA і відповідь на актуальні питання IT-фахівців прямо в месенджері.

Ресурс AxDraft підготує пакет документів для великих бізнес-угод. Клієнту необхідно лише надати ключову інформацію в кількох полях.

Dom Jurista Analytics прогнозує результати розгляду справи в суді, ґрунтуючись на індивідуальному аналізі ситуації. Користувачі отримують незалежний висновок.

EasyTender-проект, який допомагає бізнесу вигравати в тендерах і відстоювати свої права в державних закупівлях без корупційної складової.

Останніми гучними проектами стали PatentBot, який допомагає зареєструвати торгову марку за 10-15 хвилин та працює під девізом Just TM it!, і Sudobot, який допомагає оформити і подати позовну заяву про розлучення [7, с. 223-224].

Висновки. В результаті даного дослідження встановлено, що прийняття відповідних правових документів на рівні ЄС та України створює сприятливі передумови для впровадження інноваційних технологічних рішень у сфері права. Ключовими напрямками Legal Tech є технології доступу та обробки даних, рішення для автоматизації професійної діяльності юристів, а також інструменти для автоматизації процесів застосування норм матеріального права. Подальший розвиток Legal Tech в Україні сприятиме трансформації юридичної галузі відповідно до вимог цифрової епохи, посилить верховенство права,

прозорість державних органів і залучення громадян до управління державою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Європейська хартія з етики щодо використання штучного інтелекту в судових системах від 03-04 грудня 2018 року. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
3. Laying down harmonised rules on artificial intelligence (artificial intelligence act) and amending certain union legislative acts. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e0649735-a372-11eb-9585-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF
4. Колесніков А.П., Чапельський Я.Р. Legal tech: новітні інструменти надання юридичних послуг в Україні. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. С. 82-84.
5. Bues M.-M. Legal Tech: Micha-Manuel Bues verkauft Lego für Nerds - azur. (2018, 28 січня). URL: <https://www.azur-online.de/artikel/legal-tech-micha-manuel-bues-verkauft-lego-fuer-nerds>
6. Дубняк М. В, Соловійова В.С. Цифрова трансформація юридичних послуг. *Інформація і право*. 2022. № 2(41). С. 52-57.
7. Очеретяний В. В. Перспективи розвитку legal tech та їх вплив на професію юриста. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 18 квітня 2018 р.). С. 223-224.
8. Берназіук О.О. Проблема наукового визначення поняття цифрових технологій у праві. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія право*. 2017. Т. 2. Вип. 47. С. 83-86.

REFERENCES:

1. *Yevropeiska khartiia z etyky shchodo vykorystannia shtuchnoho intelektu v sudovykh systemakh [European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment of 03-04 December 2018]*. Retrieved from <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> [in English]
2. *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [On approval of the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine]*. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 № 1556-p. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian]
3. *Laying down harmonised rules on artificial intelligence (artificial intelligence act) and amending certain union legislative acts*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e0649735-a372-11eb-9585-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF [in English]
4. Kolesnikov, A. & Chapelskyi Ya. (2023). *Legal tech: novitni instrumenty nadannia yurydychnykh posluh v Ukraini [Legal tech: the latest tools for providing legal services in Ukraine]*. *Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid: Materialy VII mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Ukraine in the context of legal system reform: current realities and international experience*: Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference. Ternopil: WUNU, 82-84 [in Ukrainian].
5. Bues, M.-M. (2018). *Legal Tech: Micha-Manuel Bues verkauft Lego für Nerds - azur*. Retrieved from <https://www.azur-online.de/artikel/legal-tech-micha-manuel-bues-verkauft-lego-fuer-nerds> [in English]
6. Dubniak, M. & Soloviova, V. (2022). *Tsyfrova transformatsiia yurydychnykh posluh [Digital transformation of legal services]*. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 2(41), 52-57 [in Ukrainian]
7. Ocheretianyi, V. (2018). *Perspektyvy rozvytku legal tech ta yikh vplyv na profesiuu yurysta [Prospects for legal tech development and its impact on the legal profession]*. *Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni aspekty rozvytku suspilstva: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Socio-economic and humanitarian aspects of society development: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*, 223-224 [in Ukrainian]
8. Bernaziuk, O. (2017). *Problema naukovooho vyznachennia poniattia tsyfrovyykh tekhnolohii u pravi [The problem of scientific definition of the concept of digital technologies in law]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu : seriia pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: Law Series, Vol 2*, 47, 83-86 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 14.05.2024

УДК 340.12(043)

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-103-111

Кривенко Олександр Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України
o.krivenko11@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4776-3465

Грицик Мирослав Володимирович,

слухач Національного університету оборони України
GrytcykM@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-9303-0275

Федорчук Микола Васильович,

начальник командно-штабного курсу тактичного рівня (L-2) факультету підготовки керівних кадрів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.
e-mail: fedorcukmikola7@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-7322-0192

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Стаття становить детальний аналіз системи правового регулювання діяльності Національної гвардії України у контексті забезпечення національної безпеки та захисту громадянства. Автор поглиблено досліджує низку ключових законодавчих актів, що безпосередньо визначають статус, функції та повноваження Національної гвардії України. Починаючи від Конституції України, міжнародними договорами, законами України та закінчуючи іншими нормативно-правовими актами, спеціально призначеними для регулювання діяльності НГУ, стаття ретельно аналізує всі аспекти правового регулювання, що впливають на діяльність цієї важливої установи.

Особлива увага приділяється вивченню впливу нормативно-правового середовища на організаційну структуру Національної гвардії України, розподіл повноважень між його підрозділами та загальне функціонування цього військового формування. Важливим аспектом аналізу є розгляд правових рамок використання сил та засобів Національної гвардії України для забезпечення національної безпеки, а також контролю за її діяльністю.

Окрім того, стаття висвітлює проблематику взаємодії Національної гвардії України, що є актуальними в умовах сучасного соціально-політичного контексту. Проаналізовано недоліки у виконанні завдань, нескоординованість реформ у сфері безпеки та недостатню координацію системи безпеки. Визначено, що відсутність окремого статуту для Національної гвардії України може призвести до плутанини в ланцюжку командування та нечіткостей у визначенні повноважень. Також зазначений факт недостатньої регуляції явища непокори, що є актуальною проблемою серед військових сьогодні та впливає на готовність військових до дій, що створює проблеми у забезпеченні стабільності як у армії, так і у суспільстві. Розв'язання цих проблем вимагає нових, сучасних підходів у законодавстві та практиці функціонування Національної Гвардії України. Дослідження націлене на виявлення та розуміння основних нормативних аспектів, що визначають діяльність Національної гвардії України, а також на забезпечення відповідності її діяльності законодавству країни.

Отже, у статті обговорюється широкий спектр викликів, що стоять перед Національною гвардією України в сучасному політичному та соціальному контексті, та запропоновані шляхи їх вирішення. Загальний підхід статті полягає у глибокому аналізі нормативно-правового середовища, в якому діє Національна гвардія України, з метою виявлення ключових аспектів, що визначають її діяльність та взаємодію з іншими структурами правоохоронного співтовариства.

Ключові слова: Національна гвардія України, правове регулювання, нормативно - правові акти, повноваження, ієрархія законодавства.

Kryvenko O., Hrytsyk M., Fedorchuk M. LEGAL FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

The article provides a detailed analysis of the legal regulation system governing the activities of the National Guard of Ukraine in the context of ensuring national security and protecting citizenship. The author thoroughly examines a range of key legislative acts directly determining the status, functions, and powers of the National Guard of Ukraine. Starting from the Constitution of Ukraine, international treaties, Ukrainian laws, and ending with other regulatory legal acts specifically designed to regulate the activities of the National Guard, the article meticulously analyzes all aspects of legal regulation affecting the operation of this important institution.

Special attention is paid to studying the impact of the legal environment on the organizational structure of the National

Guard of Ukraine, the distribution of powers among its units, and the overall functioning of this military formation. A significant aspect of the analysis is the consideration of the legal framework for the use of force and means by the National Guard of Ukraine to ensure national security, as well as control over its activities.

Additionally, the article highlights the issues of interaction of the National Guard of Ukraine, which are relevant in the context of the current socio-political situation. The shortcomings in task performance, the lack of coordination of reforms in the security sector, and insufficient coordination of the security system are analyzed. It is noted that the absence of a separate statute for the National Guard of Ukraine may lead to confusion in the chain of command and ambiguities in defining powers. The insufficient regulation of insubordination also affects the readiness of military personnel for actions, creating problems in ensuring stability both within the army and in society. The resolution of these issues requires new, modern approaches in legislation and the practice of functioning of the National Guard of Ukraine.

The research is aimed at identifying and understanding the key regulatory aspects that determine the activities of the National Guard of Ukraine and ensuring compliance with the legislation of the country. Therefore, the article discusses a wide range of challenges facing the National Guard of Ukraine in the modern political and social context and proposes ways to address them. The overall approach of the article lies in a deep analysis of the legal and regulatory environment in which the National Guard of Ukraine operates, aiming to identify the key aspects that define its activities and interaction with other law enforcement structures.

Key words: National Guard of Ukraine, legal regulation, regulatory and legal acts, powers, hierarchy of legislation.

Постановка проблеми. Національна Гвардія України має ключове значення для забезпечення безпеки та захисту громадянства, але її ефективність стикається з різними проблемами. Стаття розглядає недоліки у виконанні завдань, недосконалість реформ у безпеці, та неповну координацію забезпечення системи безпеки. Відсутність окремого статуту для Національної гвардії може призвести до плутанини в ланцюжку командування та недоречностей у визначенні повноважень. Неповне регулювання такого діяння, як непокоря, впливає на готовність до дій військових, створюючи проблеми у забезпеченні стабільності в армії та суспільстві. Вирішення цих проблем потребує нових, сучасних підходів у законодавстві та практиці функціонування Національної Гвардії України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проаналізовано всю чинну нормативно- правову базу, що стосується діяльності НГУ. Проаналізовано міжнародні акти, що ратифіковані Україною. Правові особливості функціонування НГУ були досліджені в наукових працях Буга Г.С., Агапова О.В., Волков І.М., Горбач Д.О., Олещенко О.А., Перепадя В.І., та інших провідних науковців. Таке діяння, як непокоря висвітлили в своїх працях Різник О.Р., Білошицький В.І., Гангал А.В., Стукан С.О., Бех С.М., Конова А.О., Косяк О.В.

Метою статті є дослідження та аналіз правового контексту, який регулює діяльність НГУ з метою визначення проблем та виявлення шляхів їх вирішення для покращення ефективності та забезпечення безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розуміння та аналіз правових аспектів функціонування Національної гвардії України (далі – НГУ) в сучасному контексті вимагає, перш за все, детального розгляду терміну «Національна гвардія України». Згідно, ч.1. ст.1 Закону України «Про Національну гвардію України»: «НГУ є військовим формуванням з правоохоронними функціями, яке входить до системи Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС). Вона має за завдання захищати і охороняти права, свободи та законні інтереси громадян, суспільства і держави від різних правопорушень та забезпечувати громадську безпеку. Також вона взаємодіє з правоохоронними органами для забезпечення державної безпеки, захисту державного кордону, боротьби з тероризмом та іншими загрозами» [1].

НГУ стала ключовим органом у системі національної безпеки та оборони держави, особливо після «окупації Криму Росією та російської агресії на Донбасі у 2014р.» [2]. Порушення територіальної цілісності України суттєво змінило ставлення влади до НГУ. Історія НГУ відображала внутрішньополітичні процеси, а розвиток часто залежав від особистих мотивів політиків. «За період з 1991 по 2000 рік, коли НГУ була розформована, роль і функції в системі оборони держави були нечітко визначені. Потреба у відновленні НГУ виникла у 2014р.» [3]. Ці події викликали потребу у відновленні НГУ як самостійного силового відомства.

Ефективна робота НГУ залежить від різноманітних чинників, проте особливу увагу приділяють правовим засадам, на яких ґрунтується її функціонування. Правові засади включають систему нормативно-правових актів різного юридичного статусу, що визначають правові умови для діяльності органу, і включають принципи, що керують виконанням конкретних завдань. Ці нормативно-правові акти визначають мету, завдання, функції, принципи, компетенцію та повноваження НГУ.

Правові засади діяльності НГУ визначаються низкою нормативно-правових актів, які найбільш доцільно розглядати залежно від їх юридичної сили. В преамбулі Конституції України вказано: «керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію - Основний Закон України» [4].

Відповідно до ієрархії нормативно-правових актів України, слід першочергово звернутися до Конституції України. Наприклад, в ст. 17 Основного Закону визначаються засади діяльності військових формувань, до яких відноситься НГУ. А точніше визначається: «законодавча визначеність існування, організації та порядку діяльності правоохоронних органів, зокрема й НГУ; заборона використання військових формувань для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності; соціальний захист службовців військових

формувань таких як НГУ та членів їхніх сімей» [4]. Отже, в даній ст. зазначено, що основними функціями держави є захист суверенітету та територіальної цілісності, забезпечення державної безпеки, а також соціальний захист громадян, що перебувають на службі у військових формуваннях, таких як НГУ.

Ст.3 Конституції України зазначає: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [4]. Функції НГУ пов'язані зі збереженням державної безпеки та громадського порядку, що є важливими для гарантування прав і безпеки громадян. Ця обов'язкова функція покладається як на державу в цілому, так і на всі її державні органи, до яких належить НГУ.

Ст.19 Конституції України стверджує, що «правовий порядок базується на принципах, за якими ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» [4]. НГУ, як частина МВС України, має дотримуватися цієї норми в своїй діяльності. Крім того, ст.30 Конституції України «гарантує недоторканість житла, але у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей чи майна» [4]. НГУ може проводити огляд і обшук згідно з установленими законом процедурами.

Ст.56 Конституції України «встановлює відповідальність органів влади, включаючи посадових осіб НГУ, за неправомірні дії або бездіяльність, і передбачає можливість компенсації шкоди за рахунок держави чи місцевих органів» [4]. Це забезпечує захист прав та інтересів громадян у випадках можливого порушення закону або недбалості у виконанні обов'язків.

Згідно з ч.2 ст. 19 Закону України «Про правотворчу діяльність», «міжнародні договори, на які Україна надає згоду, мають вищу юридичну силу над іншими нормативно-правовими актами на території країни» [5]. Тому важливо проаналізувати міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною, що стосуються функціонування НГУ.

Серед основних міжнародних нормативно-правових актів слід відзначити Європейську конвенцію з прав людини, яка «гарантує основні права та свободи, такі як право на життя та заборону катування та інші» [6]. НГУ повинна дотримуватися цих стандартів у всіх аспектах своєї діяльності, забезпечуючи захист прав людини, включаючи право на справедливий судовий процес та свободу висловлення думки. «Європейська конвенція з прав людини передбачає створення Європейського суду з прав людини для забезпечення дотримання цих зобов'язань» [6].

На офіційному сайті Міністерства юстиції України зазначено: «що заяви до Суду можуть бути подані лише у випадках, коли суб'єкт владних повноважень держави несе відповідальність за порушення прав. Заяви, спрямовані проти приватних осіб або недержавних інституцій, не розглядаються Судом» [7]. Термін «суб'єкт владних повноважень» визначається як орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова або службова особа, або інший суб'єкт, що здійснює публічно-владні функції або надає адміністративні послуги» [8]. Отже, НГУ має владні повноваження, що означає, що порушення прав людини можуть бути розглянуті Європейським судом з прав людини.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права «зобов'язує кожну державу поважати права всіх осіб без будь-якої дискримінації» [9]. НГУ має діяти відповідно до цих зобов'язань, забезпечуючи безпеку громадян та збереження громадського порядку, з урахуванням їхніх прав та свобод.

Ще одним важним міжнародним договором є «Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» [10]. Вона визначає поняття «катування» та заходи для його запобігання. Конвенція «зобов'язує держави-учасниці приймати ефективні заходи для запобігання катуванням, навіть у виняткових обставинах» [10]. Цей договір є ключовим для НГУ, оскільки встановлює міжнародні стандарти прав людини, які НГУ має дотримуватися, особливо під час воєнних конфліктів чи інших надзвичайних обставин.

Сьогодні, коли Україна перебуває у воєнному стані, важливо розглянути «Конвенцію про захист цивільного населення під час війни» [11]. Цей міжнародний договір встановлює порядок його застосування у випадках оголошеної війни чи окупації. Його суть полягає в «захисті прав і гідності осіб, які не беруть участь у бойових діях, та забороні на насильство та інші порушення» [11]. Ці стандарти є обов'язковими для всіх сторін конфлікту. «НГУ бере участь у відсічі збройної агресії та територіальній обороні» [1]. Це означає, що НГУ зобов'язана дотримуватися стандартів гуманної поведінки та надання допомоги пораненим, які визначені даною Конвенцією.

Важливою частиною діяльності НГУ є співробітництво з іншими країнами через міжнародні угоди, наприклад, «Угода між Урядом України та Урядом Французької Республіки про співробітництво в галузі озброєння та військової техніки» [12]. Ця угода спрямована на розвиток військово-технічного співробітництва, включаючи обмін досвідом та доступ до передових технологій. Для НГУ це відкриває можливості для покращення бойових можливостей та ефективності виконання завдань національної безпеки і оборони.

Закони після міжнародних договорів у ієрархії нормативно-правових актів визначають принципи діяльності НГУ, ґрунтуючись на Конституції України та чинних міжнародних договорах.

Перш за все розглянемо Закон України «Про національну безпеку України». Закон визначає «повноваження державних органів у цій сфері та створює основу для інтеграції їхньої політики» [13].

Відповідно до ст.12 та ст.18 цього закону, «НГУ входить до сектору безпеки і оборони та має визначені функції як у мирний, так і у воєнний час» [13]. Таким чином, цей закон є ключовим для регулювання діяльності НГУ у сфері національної безпеки.

Закон України «Про Національну гвардію України»: «визначає правові засади та порядок діяльності НГУ, встановлює її статус як військового формування з правоохоронними функціями у системі МВС України» [1]. Закон також визначає: «завдання, функції та правовий статус військовослужбовців, а також права НГУ, включаючи право на застосування спеціальних засобів та вогнепальної зброї» [1]. Аналіз цього закону є ключовим для розуміння ролі НГУ в системі національної безпеки та захисту громадян України.

У ст.18 Закону України «Про національну безпеку України» вказано, що «НГУ має приводитися в готовність до виконання завдань за призначенням під час дії воєнного стану, входить до складу оборонних сил та підпорядковується відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»» [13]. Тому важливо проаналізувати цей останній закон. В преамбулі даного закону зазначено, що він «визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, а також правові засади діяльності органів державної влади, військового командування та інших структур у таких умовах, забезпечуючи гарантії прав і свобод громадян та законні інтереси юридичних осіб» [14]. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає принципи діяльності НГУ під час воєнного стану. Оголошений з 24 лютого 2022 року, воєнний стан вимагає від НГУ активного виконання своїх обов'язків у зоні бойових дій. Аналіз цього закону допомагає краще зрозуміти роль та ефективність виконання завдань НГУ в умовах воєнного періоду.

Для розуміння діяльності НГУ важливо аналізувати Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». Цей закон визначає «правила введення та дії надзвичайного стану, забезпечуючи дотримання прав та свобод громадян, у тому числі здійснення заходів з відновлення громадського порядку та захисту життя та здоров'я громадян» [15], ключуючи використання НГУ в межах їх повноважень.

Інший важливий закон, що становить правову базу для НГУ, - це Закон України «Про боротьбу з тероризмом». Він спрямований на «захист особи, держави та суспільства від тероризму, визначаючи правові та організаційні засади цієї боротьби та повноваження виконавчих органів» [16].

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»: «регулює відносини між державою та громадянами щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності» [17]. Він також «встановлює загальні принципи військової служби в Україні» [17]. Цей закон прямо відноситься до НГУ як до військового формування.

У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначаються: «основи внутрішньої політики, включаючи національну безпеку і оборону» [18]. Ці положення застосовуються для управління діяльністю НГУ, що є ключовим компонентом сектору безпеки та оборони. Мета закону полягає в «забезпеченні національної безпеки та обороноздатності, реалізації реформ у ЗСУ для ефективного реагування на загрози, а також у соціальному захисті військовослужбовців та розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу» [18].

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» встановлює: «основні принципи державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та їх сімей, створюючи сприятливі умови для виконання ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни» [19]. НГУ, як військоове формування, діє відповідно до цього Закону, оскільки більшість її складу складають військовослужбовці.

Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» встановлює: «умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України, зокрема тих, хто мав військову або службу в органах внутрішніх справ» [20].

Затверджений законом «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» статут важливий для аналізу. Статут «поширюється на військовослужбовців НГУ. Визначає права, обов'язки та взаємовідносини військовослужбовців ЗСУ, включаючи НГУ, а також правила внутрішнього порядку в їхніх військових частинах та підрозділах» [21].

Після законів у ієрархії нормативно-правових актів стоять «постанови Верховної Ради України та укази Президента України» [5]. Для НГУ особливо важливими є укази Президента України.

Саме Указом Президента затверджено рішення Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО України) «Про Стратегію національної безпеки України». Дана стратегія розроблена: «для системного захисту України від загроз національній безпеці необхідним є розвиток сектору безпеки і оборони» [22]. Стратегія визначає напрями майбутньої правової регламентації діяльності НГУ та має планувальний характер.

Важливий указ Президента стосується рішення РНБО України щодо «Стратегії воєнної безпеки України». Мета стратегії – «забезпечення обороноздатності України та сприяння інтеграції в євроатлантичний простір та набуття членства в НАТО» [23]. Для НГУ ця стратегія є основою для розробки та реалізації стратегічних напрямів з метою безпеки та захисту.

Указ Президента щодо «Стратегії забезпечення державної безпеки»: «визначає загрози та завдання державної політики у цій сфері та є основою для планування та реалізації відповідної політики» [24]. Це співпадає з принципами, які керують НГУ у цьому напрямку, сприяючи виконанню її завдань у цьому

контексті.

Положення «Про головний орган військового управління НГУ», затверджене Указом Президента визначає: «завдання, напрями діяльності, повноваження Командувача НГУ та інші організаційні принципи для створення системи ефективного управління» [25].

На останок розглянемо Положення «про проходження громадянами України служби у військовому резерві НГУ». Це положення «встановлює порядок добору та умови прийняття громадян на службу у військовому резерві НГУ, а також їхню службу у військовому резерві» [26].

Наступною категорією за ієрархією нормативно - правових актів є «постанови Кабінету Міністрів України...» [5]. В цих нормативно – правових актах, як в правовій базі НГУ доцільно виділити наступні: Постанова КМУ «Про затвердження переліку спеціальних вантажів, які підлягають охороні та обороні Національною гвардією України» [27]; Постанова КМУ «Про затвердження переліку органів державної влади, що підлягають безоплатній охороні Національною гвардією» [28]; Постанова КМУ «Про затвердження Порядку відшкодування витрат та збитків, пов'язаних з використанням військовослужбовцями Національної гвардії транспортних і плавучих засобів фізичних або юридичних осіб» [29]; Постанова КМУ « Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройними формуваннями» [30]; Постанова КМУ «Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань» [31].

Наступною ланкою в ієрархії нормативно – законодавчих актах є «накази міністерств» [5]. НГУ входить до системи МВС України, тому важливо детально проаналізувати їхні акти. Зокрема, розглянемо Положення «Про військові частини і підрозділи з охорони громадського порядку НГУ», яке визначає: «призначення, завдання, функції, статус військових частин і підрозділів з охорони громадського порядку НГУ» [32].

Положення «Про затвердження Положення про орган військового управління оперативно-територіального об'єднання НГУ» затверджене МВС визначає: «призначення, основні завдання, функції, правовий статус органу військового управління оперативно-територіального об'єднання НГУ» [33].

Важливим є Положення «Про загоони спеціального призначення НГУ» де визначається: « основні завдання, функції та порядок діяльності загонів спеціального призначення, що входять до складу територіальних управлінь НГУ» [34].

Інструкція «З організації речового забезпечення в НГУ в мирний час та особливий період» визначає: «завдання, організацію та порядок речового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу у різних установах НГУ» [35].

Хоча НГУ має значну нормативно-правову базу, важливо створити окремий статут для неї. Відсутність такого статуту може призвести до недоречностей у визначенні повноважень та координації з іншими військовими формуваннями, що може ускладнити дії та мобілізацію НГУ. Чіткі правила та процедури є важливими для забезпечення ефективності дій та уникнення збентеження серед особового складу. Створення окремого статуту для НГУ є важливим для її ефективності та здатності до бойових дій. Цей статут допоміг би чітко визначити місію, функції та правовий статус НГУ, а також встановити процедури командування та координації в умовах бойових дій.

Проблема непокори серед військових, включаючи НГУ, є актуальною сьогодні. Закон України «Про оборону України» передбачає різні види відповідальності - дисциплінарну, адміністративну, матеріальну, цивільно-правову та кримінальну [36]. Згідно зі ст.402 Кримінального кодексу України, «непокора» означає відмову виконати наказ начальника [37]. Ця проблема може впливати на здатність військових до бойових дій, що негативно впливає на їхню ефективність. Шляхи вирішення включають удосконалення правових механізмів, підвищення свідомості, психологічну підтримку та стимулювання дисципліни. Зміни в законодавстві й заходи можуть зменшити проблему непокори серед військових та забезпечити більшу стабільність в армії.

Висновки. НГУ має значну базу законодавства, включаючи ратифіковані міжнародні акти, закони, укази Президента, статuti, інструкції. Проте, відсутність окремого статуту може призвести до недоречностей у визначенні її повноважень та обов'язків, особливо під час бойових дій. Створення такого статуту є кроком для забезпечення ефективної діяльності НГУ та визначення її правового статусу. Крім того, проблема «непокори» серед військовослужбовців може впливати на їхню здатність до бойових дій та загрожувати дисципліні в армії. Розуміння цього явища допоможе розробити стратегії для його запобігання та збереження стабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>
2. Василенко В. А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки *Український Тиждень*. 2014. № 42. С. 28-42. URL: https://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf

3. Національна гвардія України. Історія України після 24 серпня 1991 року. URL: <http://week.dp.gov.ua/osvitnia-prohrama/pislya91/natsionalna-hvardiia>
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/335420?find=1&text=%D1%96%D1%94%D1%80%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%8F#w1_1
6. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
7. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/poryadok-zvernennya-do-evrosudu-z-prav-lyudini>
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
10. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085
11. Конвенція ООН про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
12. Угода між Урядом України та Урядом Французької Республіки про співробітництво в галузі озброєння та військової техніки від 15.02.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250_035#Text
13. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
15. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>
16. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
17. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
18. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
19. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
20. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>
21. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>
22. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України": Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
24. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року "Про Стратегію забезпечення державної безпеки": Указ Президента України від 16.02.2022 № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>
25. Питання головного органу військового управління Національної гвардії України: Указ Президента України від 28.03.2014 № 346/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2014#Text>
26. Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Національної гвардії України: Указ Президента України; від 10.08.2012 № 470/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470/2012#Text>
27. Про затвердження переліку спеціальних вантажів, які підлягають охороні та обороні Національною гвардією України Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2014 № 338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/338-2014-%D0%BF#Text>
28. Про затвердження переліку органів державної влади, що підлягають безоплатній охороні Національною гвардією Постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 № 971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/971-2015-%D0%BF#Text>
29. Про затвердження Порядку відшкодування витрат та збитків, пов'язаних з використанням військовослужбовцями Національної гвардії транспортних і плавучих засобів: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 № 611. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-2015-%D0%BF#Text>

30. Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету, територіальної цілісності: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2020-%D0%BF#Text>

31. Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 № 1024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2017-%D0%BF#Text>

32. Про затвердження Положення про військові частини і підрозділи з охорони громадського порядку Національної гвардії України МВС України; Наказ МВС України від 16.06.2014 № 567. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0729-14#Text>

33. Про затвердження Положення про орган військового управління оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України МВС України: Наказ МВС України від 16.07.2014 № 681. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0890-14#Text>

34. Про затвердження Положення про загони спеціального призначення Національної гвардії України МВС України: Наказ МВС України від 20.12.2018 № 1036. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0021-19#Text>

35. Про речове забезпечення Національної гвардії України МВС України: Наказ МВС України від 07.06.2017 № 475. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0797-17#Text>

36. Про оборону України Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

37. Кримінальний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2840>

REFERENCES:

1. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy. (2014, March 13). [On the National Guard of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №876-VII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> [in Ukrainian].

2. Vasylenko, V. A. (2014). Rosiisko-ukrainska viina 2014 roku: prychny, perebih ta polityko-pravovi otsinky. [Russian-Ukrainian war of 2014: causes, course and political and legal assessments]. *Ukrainskyi. Tyzhden*. № 42. 28-42. Retrieved from: https://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf [in Ukrainian].

3. Natsionalna hvardiia Ukrainy. Istoriia Ukrainy pislia 24 serpnia 1991 roku. (2019). [National Guard of Ukraine. History of Ukraine after August 24, 1991]. *Tyzhden*. Retrieved from: <http://week.dp.gov.ua/osvitnia-prohrama/pislya91/natsionalna-hvardiia> [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

5. Pro pravotvorchu diialnist. (2023, August 24). [On law-making activity]. *Zakon Ukrainy № 3354-IX*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/335420?find=1&text=%D1%96%D1%94%D1%80%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%8F#w1_1 [in Ukrainian].

6. Konventsiiia Rady Yevropy pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy). (1950, November 4). [Council of Europe Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

7. Ofitsiyniy sait Ministerstva yustytzii Ukrainy. [Official website of the Ministry of Justice of Ukraine]. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/m/poryadok-zvernennya-do-evrosudu-z-prav-lyudini> [in Ukrainian].

8. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2005, July 6). [Administrative Judicial Code of Ukraine]. № 2747-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

9. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. (1966, December 16). [International Covenant on Civil and Political Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].

10. Konventsiiia OON proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia. (1984, December 10). [UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 [in Ukrainian].

11. Konventsiiia OON pro zakhyst tsyvilnoho naseleння pid chas viiny. (1949, August 12). [UN Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].

12. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Frantsuzkoi Respubliky pro spivrobotnytstvo v haluzi ozbroiennia ta viiskovoi tekhniki. (1996, February 15). [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the French Republic on cooperation in the field of armaments and military equipment]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250_035#Text [in Ukrainian].

13. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. (2018, June 21). [On the national security of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2469-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

14. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. (2015, May 12). [On the legal regime of martial law]. *Zakon Ukrainy №389-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

15. Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu. (2000, March 16). [On the legal regime of the state of emergency]. *Zakon Ukrainy №1550-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> [in Ukrainian].
16. Pro borotbu z teroryzmom. (2003, March 20). [On the fight against terrorism]. *Zakon Ukrainy № 638-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> [in Ukrainian].
17. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu. (1992, March 25). [On military duty and military service]. *Zakon Ukrainy № 2232-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian].
18. Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky. (2010, July 1). *Zakon Ukrainy № 2411-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> [in Ukrainian].
19. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei. (1991, December 20). [On social and legal protection of military personnel and their family members]. *Zakon Ukrainy №2011-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> [in Ukrainian].
20. Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib. (1992, April 9). *Zakon Ukrainy № 2262-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> [in Ukrainian].
21. Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy. (1999, March 24). [On the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 548-XIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> [in Ukrainian].
22. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy". (2020, September 14). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine"]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 392/2020*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> [in Ukrainian].
23. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku "Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy". (2021, March 25). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 25, 2021 "On the Military Security Strategy of Ukraine"]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 121/2021*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> [in Ukrainian].
24. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 hrudnia 2021 roku "Pro Stratehiiu zabezpechennia derzhavnoi bezpeky". (2022, February 16). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 30, 2021 "On the Strategy for Ensuring State Security"]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 56/2022*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> [in Ukrainian].
25. Pytannia holovnoho orhanu viiskovoho upravlinnia Natsionalnoi hvardii Ukrainy. (2014, March 28). [Issues of the main body of the military administration of the National Guard of Ukraine]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 346/2014*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2014#Text> [in Ukrainian].
26. Pro Polozhennia pro prokhozhenia hromadianamy Ukrainy sluzhby u viiskovomu rezervi Natsionalnoi hvardii Ukrainy. (2012, August 10). [On the Regulation on the service of citizens of Ukraine in the military reserve of the National Guard of Ukraine]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 470/2012*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470/2012#Text> [in Ukrainian].
27. Pro zatverdzhennia pereliku spetsialnykh vantazhiv, yaki pidlihaiut okhoroni ta oboroni Natsionalnoiu hvardiieu Ukrainy. (2014, August 13). [On approval of the list of special cargoes subject to protection and defense by the National Guard of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 338*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/338-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
28. Pro zatverdzhennia pereliku orhaniv derzhavnoi vlady, shcho pidlihaiut bezoplatnii okhoroni Natsionalnoiu hvardiieu. (2015, November 25). [On approval of the list of state authorities subject to free protection by the National Guard]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 971*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/971-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
29. Pro zatverdzhennia Poriadku vidshkoduvannia vytrat ta zbytkiv, poviazanykh z vykorystanniam viiskovosluzhbovtsiamy Natsionalnoi hvardii transportnykh i plavuchykh zasobiv. (2015, August 19). [On the approval of the Procedure for indemnification of expenses and damages related to the use of vehicles and watercraft by military personnel of the National Guard]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 611*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
30. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia ta pozbavlennia statusu uchasyuka boiovykh dii osib, yaki vykonuvaly boiove (sluzhbove) zavdannia iz zakhystu nezalezhnosti, suverenitetu, terytorialnoi tsilisnosti. (2020, March 3). [On the approval of the Procedure for granting and withdrawing the status of a participant in hostilities of persons who performed a combat (service) task for the protection of independence, sovereignty, and territorial integrity]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 203*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
31. Pro zatverdzhennia pereliku ta Pravyl zastosuvannia spetsialnykh zasobiv viiskovosluzhbovtsiamy Natsionalnoi hvardii pid chas vykonannia sluzhbovykh zavdan. (2017, December 20). [On the approval of the list and Rules for the use of special means by military personnel of the National Guard during the performance of official tasks]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1024*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

32. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro viiskovi chastyny i pidrozdily z okhorony hromadskoho poriadku Natsionalnoi hvardii Ukrainy MVS Ukrainy. (2014, June 16). [On the approval of the Regulation on military units and units for the protection of public order of the National Guard of Ukraine of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Nakaz MVS Ukrainy № 567*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0729-14#Text> [in Ukrainian].

33. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhan viiskovoho upravlinnia operativno-terytorialnoho obiednannia Natsionalnoi hvardii Ukrainy MVS Ukrainy. (2014, July 16). *Nakaz MVS Ukrainy № 681*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0890-14#Text> [in Ukrainian].

34. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zahony spetsialnoho pryznachennia Natsionalnoi hvardii Ukrainy MVS Ukrainy. (2018, December 20). [On the approval of the Regulation on the special purpose units of the National Guard of Ukraine of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Nakaz MVS Ukrainy №1036*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0021-19#Text> [in Ukrainian].

35. Pro rechove zabezpechennia Natsionalnoi hvardii Ukrainy MVS Ukrainy. (2017, June 6). [On material support of the National Guard of Ukraine of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Nakaz MVS Ukrainy № 475*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0797-17#Text> [in Ukrainian].

36. Pro oboronu Ukrainy. (1991, December 6). [On the defense of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1932-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> [in Ukrainian].

37. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. *Kodeks Ukrainy № 2341-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2840> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2024

УДК 342.9.03

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-111-115

Максименко Наталія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцентка кафедри права та правоохоронної діяльності,
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
natasha_bs@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1005-5115

ПРИНЦИП ЗАКОННОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК ОДИН ІЗ СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

У статті на підставі аналізу доктринальних та нормативно-правих джерел, здійснено аналіз принципу законності як одного із основних складових елементів принципу верховенства права, та розкрито його втілення у судову практику.

Доведено існування тісного взаємозв'язку між принципом верховенства права та законності, оскільки вони не можуть бути реалізовані в односторонньому порядку. Це виражається в тому, що одним із критеріїв дотримання принципу законності є те, що рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права з дотриманням законності. У свою чергу, принцип верховенства права лягає в основу Законів та інших нормативно-правових актів, що приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Наголошено, що принцип законності, який є одним із складових елементів принципу верховенства права, можна розглядати як систему вихідних засад, реалізація яких спрямована на досягнення кінцевої мети та завдань при здійсненні правотворчості та правозастосування, з суворим дотриманням конституційних норм та законів України.

Ключові слова: адміністративне судочинство, принцип законності, принцип верховенства права, принципи адміністративного судочинства, адміністративно-процесуальне законодавство

Maksymenko N. THE PRINCIPLE OF LEGALITY IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION AS ONE OF THE COMPONENT ELEMENTS OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW

Based on the doctrinal and normative legal sources analysis, the article analyzes the principle of legality as a key component of the rule of law and reveals its implementation in judicial practice.

The close connection between the principle of the rule of law and legality has been proven, as they cannot be implemented unilaterally. One of the criteria for ensuring compliance with the principle of legality is that court decisions should be based on the principles of the rule of law while adhering to legality. In turn, the principle of the rule of law forms the basis of Laws and other Normative Legal Acts adopted based on the Constitution of Ukraine and must be complied with.

It is emphasized that the principle of legality, which is one of the constituent elements of the principle of the rule of law, can be considered as a system of fundamental principles. Its implementation aims to achieve the ultimate goal and objectives in law-making and law enforcement. This involves strict adherence to the constitutional norms and laws of Ukraine.

Key words: administrative jurisdiction, principle of legality, principle of the rule of law, principles of administrative jurisdiction, administrative-procedural legislation.

Постановка проблеми. Конституція проголошує Україну правовою державою, в якій права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [5, с. 173]. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Забезпечення прав і свобод, крім іншого, потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод (рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року п 22-рп/2004) [8].

Дотримання принципу законності як складової принципу верховенства права впливає на діяльність державних органів у тому числі судових установ. Саме принцип законності вимагає від державних органів діяти в межах дискреційних повноважень, спираючись на норми Конституції України та чинного законодавства.

Саме на останню тезу наголошує ст. 6 Закону України «Про адміністративну процедуру», вказуючи, що висновки про застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду України, є обов'язковими для всіх адміністративних органів, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права [10].

Кодекс адміністративного судочинства визначає право особи звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист [4]. Судовий захист у формі адміністративного судочинства забезпечується системою процесуальних дій адміністративного суду та учасників судового процесу, які ґрунтуються на основних засадах адміністративного судочинства, визначених законодавцем у нормах КАС України [3, с. 97].

Цитована правова норма є фундаментом для формування правозастосовних уявлень щодо основоположних у національному судочинстві понять, як звернення до суду фізичними та юридичними особами з вимогою їх захисту та відновлення порушених прав, свобод та інтересів, спираючись на принципи правосуддя, серед яких основоположними можна назвати - принцип законності та верховенства права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поглиблену увагу дослідженню адміністративно-процесуальних принципів приділяла низка науковців, серед яких: С. Бондарчук, О. Гаврилук, О.Гетьманцев, М. Джафарова, Є. Жукова, І. Задорожна, В. Копейчиков О. Крижова, М. Кухар, М. Лученко, П. Лютіков, Ж.Мельник-Гоменко, О. Мілієнко, С. Потапенко, А. Рибченко, О. Юхимюк та ін. Але сьогодні, у період активних реформаторських дій у сфері процесуального законодавства, постає необхідність у проведенні перманентних наукових досліджень у сфері дотримання норм процесуального права при здійсненні правосуддя з непохитним дотриманням принципів законності та верховенства права.

Метою статті є виділення значення принципу законності як одного із елементів принципу верховенства права, що є одним із основоположних стовпів здійснення правосуддя та дотримання законів та конституційних норм суб'єктами процесуальних правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до розкриття поставленої мети, звернімося до семантичної насиченості терміну «принцип законності», до сутності якого апелювали провідні українські науковці. Так, В.В. Копейчиков визначає принцип законності як здійснення всіх правових форм діяльності держави, функціонування громадського суспільства, громадян на основі й у відповідності з нормами права та обов'язками людини [11, с. 135].

Невзоров І.Л. вказує, що законність як правовий принцип має формальний і змістовний аспекти. За формальним змістом критерієм законності в застосуванні права є рішення, що відповідає нормам позитивного матеріального права і прийняте способом, встановленим у законі [6, с. 11]. Також Невзоров І.Л. вказує на тісний взаємозв'язок між принципами верховенства права та законності. Свою думку науковець пояснює тим, що провідною ідеєю принципу верховенства права є ідея пріоритету прав людини над інтересами держави, а права та інтереси людини визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, пріоритетною базовою цінністю, що охороняється в результаті дії обох принципів, варто визнати невідчужувані права людини. Таким чином, обидва принципи – тісно взаємопов'язані явища. З одного боку, цей взаємозв'язок полягає в тому, що права та свободи громадянина, як правило, реалізуються через законність, яка є їх найважливішою гарантією. З іншого боку, самі права та свободи, їхня наявність і здійснення є показником стану законності і демократії в суспільстві. Саме принцип законності є важливішою гарантією реалізації принципу верховенства права [6, с. 11-12].

Солідарність в існуванні правового симбіозу двох принципів – верховенства права та законності – висловлюють низка провідних науковців, думку яких ми розділяємо, оскільки ці принципи мають тісний взаємозв'язок та не можуть бути реалізовані в односторонньому порядку.

Деякі науковці висловлюють думку, що саме принцип законності в сучасному праві є похідним від

принципу верховенства права і не має йому суперечити. Ідея верховенства закону – фундаментальна складова принципу законності, підґрунтя існування правової держави, діяльності її органів [1, с. 50]. Більш того, автори, здійснюючи порівняльний аналіз принципів «верховенства права» і «законності», доходять до висновку, що: 1) фізичні особи, які не мають владного чи спеціального статусу, можуть користуватись в адміністративно-правових відносинах принципом верховенства права, відповідно до якого мають право виходити за межі дозволів чинного законодавства. Головне, щоб при цьому не порушувалися заборонні норми права та права й свободи інших фізичних та юридичних осіб; 2) суб'єкти публічної адміністрації мають чітко діяти в межах законодавства України – іншими словами, суворо дотримуватись принципу «законності» без права виходу за межі формально встановленої компетенції, за винятком безпосереднього та невідкладного захисту життя й здоров'я людини [1, с. 52].

На дотримання у своїй діяльності органами державної влади принципу законності та непорушення верховенства права вказує ч. 2 ст. 19 Конституції України. У свою чергу, принцип верховенства права лягає в основу Законів та інших нормативно-правових актів, що приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй, про що закріплено у ст. 8 Основного Закону України.

Конституційний принцип верховенства права знайшов своє закріплення та був деталізований у статтях 2, 6 та 242 КАС України, які передбачають, що однією з основних засад (принципів) адміністративного судочинства є верховенство права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права; суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права та застосовує його з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини [2].

На наявність якості – законності у судовому рішенні вказує ч. 2 ст. 242 КАСУ, визначаючи, що законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права [4].

Надаючи оцінку законності в діях суб'єктів владних повноважень та їх посадових осіб, дотримання останніми відповідного принципу, Верховний Суд України вказує на необхідність врахування чинності редакції законодавчого акту, на норми якого спиралися посадовці на момент вчинення дії (постанова від 26 жовтня 2023 року, справа № 380/4680/21, Верховний Суд України) [9].

Також Верховний Суд України наголошує, що принцип законності вимагає, щоб органи державної влади мали дозвіл на вчинення певних дій та в подальшому діяли в межах повноважень та у спосіб, що визначено Конституцією України та законами України (постанова від 14.07.2022, справа № 160/13767/20, Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд; рішення від 22.03.2024, справа № 200/5471/23, Донецький окружний адміністративний суд). Принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України), у поєднанні з принципом законності вимагає, щоб такі дії суб'єктів владних повноважень були ще й правовими. Також суб'єкт владних повноважень при здійсненні дискреційних повноважень не переслідує іншої мети, крім тієї, для досягнення якої було надано таке повноваження. В результаті, принцип законності вимагає не тільки, аби суб'єкт владних повноважень дотримувався закону, а також, щоб усі рішення, дії посадових осіб даного суб'єкта формально та за своїм змістом відповідали вимогам закону (рішення від 17.04.2024, справа № 240/3236/24, Житомирський окружний адміністративний суд).

Одним із критеріїв дотримання принципу законності є те, що рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права з дотриманням законності й обґрунтованості, що закріплено у ст. 242 КАСУ. Відповідно зі ст. 317 КАСУ, за наслідками розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції суд апеляційної інстанції скасовує його та ухвалює нове рішення, якщо визнає, що суд першої інстанції порушив норми, що призвело до неправильного рішення (постанова від 02.02.2024, справа № 620/12200/23, Шостий апеляційний адміністративний суд).

Виходячи з аналізу судової практики, використання принципу законності при здійсненні правосуддя ґрунтується на використанні норм, закріплених ст. 9 КАСУ, відповідно до частини 7 якої у разі будь-якого закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, що регулює подібні правовідносини (ухвали від 09.02.2010, справа № 2а-828/09/0524; від 09.02.2010, справа № 2а-1004/09/0524; від 11.02.2010, справа № 2а-1008/09/0524; від 09.02.2010, справа № 2а-788/09/0524; від 09.02.2010, справа № 2а-648/09/0524 Донецький апеляційний адміністративний суд).

У свою чергу, Європейський Суд з прав людини підкреслює, що принцип законності передбачає, що застосовувані положення національного законодавства достатньою мірою доступні, чіткі та передбачені для їх застосування. Особи має бути забезпечена можливість - у випадку необхідності за допомогою консультації - передбачити до ступеня розумності в конкретній ситуації, дослідження, яка конкретна дія може бути спричинена. Принцип законності вимагається також перевірити, чи той спосіб, у якому національне законодавство тлумачиться та використовується національними судами, необхідно до наслідків, сумісних з принципами Конвенції («Апостоли та інші проти Туреччини», № 45628/99, пункт 70, 27 березня 2007 року, «Накарян і Дерян проти Туреччини», № 19558/02 та 27904/02, пункт 58, 08 січня 2008 року) [7].

Отже, принцип законності, який є одним із складових елементів принципу верховенства права, можна розглядати як систему вихідних засад, реалізація яких спрямована на досягнення кінцевої мети та завдань при здійсненні правотворчості та правозастосування, з суворим дотриманням конституційних норм

та законів України.

Висновки. На основі вивчення поглядів провідних науковців, аналізу чинного законодавства та судової практики, визначимо основні критерії, що формують сутність принципу законності в адміністративному судочинстві:

- принцип законності є одним із основних елементів принципу верховенства права, які перебувають у тісному взаємозв'язку та не можуть бути реалізовані в односторонньому порядку;
- судові рішення мають відповідати конституційному принципу законності з дотриманням норм процесуального права й переслідувати мету, задля досягнення якої воно було прийняте;
- принцип законності вимагає, щоб суб'єкти владних повноважень мали дозвіл на вчинення певних дій та в наступному діяли виключно в межах повноважень та у спосіб, визначений Конституцією України та законами України, а на момент вчинення цих дій мають спиратися на чину редакцію законодавчого акту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короед, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванишук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон: Грін Д.С., 2015. 272 с.
2. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. *Судова влада України*. 2020. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1011199>
3. Джафарова М. Принципи адміністративного судочинства в новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект. *Вісник ХНУВС – Bulletin of KhNUA*. 2023. № 2 (101). С. 96-103. URL: <https://cutt.ly/7eru7KkL>
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Дата оновлення 27.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
5. Максименко Н.В. Теоретико-правовий аналіз категорії стандарту доказування як однієї із складових забезпечення прав на справедливий суд. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 173-176. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/40>
6. Невзоров І.Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності: автореф. дис. ... кан. юрид. наук. : 12.00.01. Х., 2003. 20 с.
7. Окрема думка від 04.12.2019, справа № 826/10228/17, провадження N 11-1405апп18, Верховний Суд, Велика Палата. URL : <https://cutt.ly/mee8qdXN>
8. Окрема думка від 14 серпня 2020 року, справа № 240/10153/19, адміністративне провадження № К/9901/13038/20, Верховний Суду України. Касаційний адміністративний суд. URL : <https://cutt.ly/LeeJZLV9>
9. Постанова Верховного Суду від 26 жовтня 2023 року, справа № 380/4680/21, адміністративне провадження № К/990/21589/23. *Liga 360: Онлайн-платформа*. URL: <https://cutt.ly/eeeOdIDD>
10. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Дата оновлення 01.01.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
11. Теорія держави і права / За ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. К., 2003. 135 с.

REFERENCES:

1. Halunko V.V., Kurylo V.I., Koroied S.O., Drozd O.Iu., Hyrenko I.V., Yeshchuk O.M., Ryzhenko I.M., Ivanyshchuk A.A., Saunin R.D., Yamkova I.M. (2015). *Administratyvne pravo Ukrainy. T.1. Zahalne administratyvne pravo [Administrative law of Ukraine. T.1. General administrative law]*. Kherson: Hrin D.S. [in Ukrainian].
2. Bernaziuk Ya. (2020). Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону [The category "quality of the law" as a component of the principle of the rule of law and a guarantee of the court's application of the most favorable interpretation of the law for the individual]. *Sudova vlada Ukrainy - Judicial power of Ukraine*. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1011199> [in Ukrainian].
3. Dzhafarova M. (2023). Pryntsyvy administratyvnoho sudochynstva v novitnikh umovakh sohodennia: naukovo-pravovyi aspekt [Principles of administrative proceedings in the modern conditions of today: scientific and legal aspect]. *Visnyk KhNUVS - Bulletin of KhNUA*. № 2 (101), 96-103. Retrieved from <https://cutt.ly/7eru7KkL> [in Ukrainian].
4. Code of Administrative Procedure of Ukraine dated 06.07.2005 № 2747-IV. Date of update 27.04.2024. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
5. Maksymenko N.V. (2020). Teoretyko-pravovyi analiz katehorii standartu dokazuvannia yak odniiei iz skladovykh zabezpechennia prav na spravedlyvyi sud [Theoretical and legal analysis of the category of the standard of proof as one of the components of ensuring the rights to a fair trial]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*. № 4, 173-176. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/40> [in Ukrainian].
6. Nevzorov I.L. (2003). Pryntsyv zakonnosti v pravozastosuvalnii diialnosti [The principle of legality in law enforcement activities]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

7. Okrema dumka vid 04.12.2019, sprava № 826/10228/17, provadzhennia N 11-1405app18, Verkhovnyi Sud. Velyka Palata [Separate opinion dated 04.12.2019, case No. 826/10228/17, proceedings N 11-1405app18, Supreme Court. Great Chamber]. Retrieved from <https://cutt.ly/mee8qdXN> [in Ukrainian].

8. Okrema dumka vid 14 serpnia 2020 roku, sprava № 240/10153/19, administratyvne provadzhennia № K/9901/13038/20, Verkhovnyi Sudu Ukrainy. Kasatsiyni administratyvnyi sud [Separate opinion dated August 14, 2020, case No. 240/10153/19, administrative proceeding No. K/9901/13038/20, Supreme Court of Ukraine. Cassation Administrative Court]. Retrieved from <https://cutt.ly/LeeJZLV9> [in Ukrainian].

9. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 26 zhovtnia 2023 roku, sprava № 380/4680/21, administratyvne provadzhennia № K/990/21589/23 [Resolution of the Supreme Court dated October 26, 2023, case No. 380/4680/21, administrative proceeding No. K/990/21589/23]. Liga 360: Onlain-platforma - Liga 360: Online platform. Retrieved from <https://cutt.ly/eeeOdIDD> [in Ukrainian].

10. On administrative procedure: Law of Ukraine dated February 17, 2022 No. 2073-IX. Date of update 01.01.2024. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> [in Ukrainian].

11. Lysenkova S.L., Kopieichykova V.V. (2003). Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]. Kyiv, 135. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.05.2024

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-115-119

Моїсєєв Михайло Сергійович,
кандидат юридичних наук,
moisieiev.2024@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-3966-5973

ВІЙСЬКОВІ АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ

Статтю присвячено формуванню авторського бачення щодо визначення поняття військового адміністративного правопорушення, а також встановлення його характерних ознак. З метою з'ясування сутності та встановлення характерних ознак військових адміністративних правопорушень розкрито зміст більш ширших за своїм змістовним наповненням термінів, а саме «правопорушення» та «адміністративне правопорушення». Визначено етимологію слова «правопорушення» та наведено наукові точки зору деяких дослідників з приводу його трактування. Окрему увагу присвячено вивченню наукових підходів до виділення ознак адміністративного правопорушення. Запропоновано авторське бачення на визначення військового адміністративного правопорушення, під яким розуміти протиправне, винне (умисне або з необережності) діяння (у формі дії або бездіяльності), що посягає на законодавчо встановлений порядок проходження військової служби, вчинене спеціальним суб'єктом (військовослужбовцем, військовозобов'язаним, резервістом під час проходження зборів) та за яке передбачено накладення адміністративних стягнень у вигляді штрафу або арешту з утриманням на гауптвахті. Ознаки військових адміністративних правопорушень класифіковано на: загальні, якими характеризуються всі без виключення адміністративні проступки (вчинення у формі дії або бездіяльності, протиправність, винність, караність, суспільна шкідливість); спеціальні, тобто притаманні виключно військовим адміністративним правопорушенням (особливий об'єкт посягання, яким виступає законодавчо встановлений порядок проходження військової служби; спеціальний суб'єкт вчинення, яким може бути військовослужбовець, військовозобов'язаний, резервіст під час проходження зборів; специфікою адміністративних стягнень у вигляді штрафу або арешту з утриманням на гауптвахті тощо).

Ключові слова: правопорушення, адміністративне правопорушення, військове адміністративне правопорушення, протиправність, винність, суспільна шкідливість, караність, військовослужбовець.

Moisieiev M. MILITARY ADMINISTRATIVE OFFENSES: CONCEPTS AND CHARACTERISTICS

The article is devoted to the formation of the author's vision regarding the definition of the concept of a military administrative offense, as well as establishing its characteristic features. In order to clarify the essence and establish the characteristic features of military administrative offenses, the meaning of the terms, which are broader in terms of content, namely «offense» and «administrative offense», was revealed. The etymology of the word «offense» is defined and the scientific viewpoints of some researchers regarding its interpretation are given. Particular attention is devoted to the study of scientific approaches to the identification of signs of an administrative offense. The author's vision for the definition of a military administrative offense is proposed, which is understood as an illegal, culpable (intentional or negligent) act (in the form of action or inaction) that interferes with the legally established procedure for completing military service, committed by a special subject (military serviceman, conscript by a reservist during training) and for which administrative penalties are imposed in the form of a fine or arrest with detention at the guardhouse. Signs of military administrative offenses are classified into: general, which characterize all administrative offenses without exception (commitment in the form of action or inaction, illegality, guilt, punishment, public harm); special, that is, inherent exclusively to military administrative offenses (the special object of the offense, which is the legally established procedure for completing military service; the special subject of the offense, which can

be a military serviceman, conscript, reservist during military service; the specifics of administrative sanctions in the form of fine or arrest with custody, etc.).

Key words: offense, administrative offense, military administrative offense, illegality, guilt, public harm, punishment, military personnel.

Постановка проблеми. Важливим обов'язком громадян нашої держави, закріпленим на рівні Основного Закону, є захист своєї держави, її незалежності, територіальної цілісності. Оборона країни є невід'ємною складовою забезпечення її національної безпеки та показником спроможності протистояти реальним або можливим внутрішнім й зовнішнім загрозам [1, с. 11931; 2, с. 408]. Багато в чому ці важливі функції для життєдіяльності суспільства і загалом країни покладаються на військовослужбовців, проходження військової служби яких регулюється нормами чинного національного законодавства про військовий обов'язок і військову службу. Порушення нормативно встановлених правил проходження військової служби, зокрема, вчинення військових адміністративних правопорушень, має наслідком невідворотність настання юридичної відповідальності та застосування до винних осіб заходів державного примусу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В теорії адміністративного права визначенню поняття та встановленню ознак адміністративного правопорушення (проступку) неодноразово приділялася увага багатьох науковців, серед яких І. Л. Бородін, В. А. Бортник, В. В. Галуцько, М. В. Ковалів, О. І. Остапенко, Д. М. Павлов та ін. Водночас окремі питання адміністративної відповідальності військовослужбовців, у тому числі щодо з'ясування сутності та особливостей військових адміністративних правопорушень, викликали науковий інтерес таких дослідників, як М. Ю. Веселов, І. М. Коропатнік, М. А. Микитюк, О. О. Павлюк, С. В. Петков та ін.

Мета статті полягає у виробленні авторського бачення щодо визначення поняття військового адміністративного правопорушення, а також встановлення його характерних ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. В рамках тематики наукового пізнання з метою з'ясування сутності та встановлення характерних ознак військових адміністративних правопорушень першочергово необхідно розкрити зміст більш ширших за своїм змістовним наповненням термінів, а саме «правопорушення» та «адміністративне правопорушення».

З метою визначення етимології слова «правопорушення» звернемося до тлумачних словників української мови. Зокрема, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Т. Бусела (2005 рік видання) термін «правопорушення» розкрито як порушення норм поведінки, встановлених законами чи іншими нормативними актами [3, с. 1102]. Згідно Тематичного реєстру гасел з напрямку «Юридичні науки», що міститься у Великій українській енциклопедії за редакцією А. М. Киридон (2017 рік видання), правопорушення трактується як суспільно небезпечне або шкідливе діяння (дія або бездіяльність), яке порушує норму права [4, с. 117].

Стосовно визначення терміну «правопорушення» існує багато наукових точок зору, про що свідчить вивчення наукової літератури з теорії права. Так Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць визначають правопорушення як винне, протиправне, суспільно небезпечне чи суспільно шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, що тягне юридичну відповідальність [5, с. 225]. При цьому до основних ознак правопорушень науковці відносять такі: 1) має протиправний, неправомірний характер, тобто суперечить нормам права, являє собою порушення заборон, зазначених у законах і підзаконних актах; 2) має суспільно шкідливий або суспільно небезпечний характер; 3) виражається в поведінці – протиправній дії або бездіяльності; 4) має свідомо вольовий характер, тобто в момент вчинення правопорушення залежить від волі та свідомості учасників, перебуває під контролем їх волі та свідомості, здійснюється ними усвідомлено і добровільно; 5) є винним (правопорушенням визнається лише винне діяння); 6) є карним, тобто спричиняє застосування до правопорушника заходів державного примусу, заходів юридичної відповідальності у вигляді позбавлень особистого, організаційного і матеріального характеру [5, с. 225-226]. Схожим до зазначеного за змістовним наповненням є визначення правопорушення, що надають Р. Б. Тополевський, Н. В. Федіна, С. Й. Кравчук, А. А. Письменицький, В. Д. Гапотій, Я. В. Попенко, В. Г. Поліщук, як протиправне, винне, соціально шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яке тягне за собою юридично визначені для правопорушника негативні наслідки [6, с. 205; 7, с. 105; 8, с. 251]. Більшість зазначених дослідників доходять висновку, що правопорушенням властиві такі ознаки: 1) є неправомірним (суперечить нормам права); 2) має суспільно шкідливий характер; 3) є вираженням назовні (через дію або бездіяльність); 4) є вольовим та усвідомлюваним; 5) є винним; 6) є карним (тягне за собою заходи юридичної відповідальності); 7) містить причинний зв'язок між діянням і соціально небезпечними наслідками, що наступили [6, с. 205; 7, с. 105; 8, с. 251-253].

О. М. Бандурка, О. М. Головка та О. С. Передерій дотримуються позиції, що правопорушення являє собою діяння, що є соціально шкідливим, протиправним, винним, учинення якого припускає притягнення суб'єкта правопорушення до юридичної відповідальності [9, с. 284]. Ознаки правопорушення дослідники вбачають у наступному: 1) є певним діянням (дією чи бездіяльністю); 2) є свідомо-вольовим актом поведінки особи, який знайшов вираз у дії або бездіяльності, тобто діянні; 3) характеризується суспільною небезпечністю або суспільною шкідливістю; 4) характеризується протиправністю, що виражається у

порушенню норми права; 5) спричинює юридичну відповідальність (у вигляді застосування санкцій до суб'єкта правопорушення), яка є відповідною реакцією держави на правопорушення [9, с. 284-285]. На думку М. І. Козюбри правопорушення є різновидом протиправної поведінки і характеризується рядом специфічних ознак, за наявності яких протиправна поведінка кваліфікується як порушення норм права, за яке особа може бути притягнена до юридичної відповідальності [10, с. 287]. Основними характеристиками правопорушення науковець визнає: 1) будь-яке правопорушення є діянням особи (фізичної або юридичної), що дістає прояв у зовнішній поведінці; 2) діяння особи (фізичної або юридичної) є суспільно небезпечним, що дістає прояв у спричиненні шкоди особистим чи суспільним інтересам чи загрози спричинення такої шкоди; 3) повинна існувати правова норма, яка забороняє те чи інше суспільно небезпечне діяння або вбачає правопорушення у невиконанні або неналежному виконанні зобов'язань [10, с. 288-289].

Поняття «адміністративне правопорушення» закріплено на рівні законодавства, а саме у ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X (далі КУпАП), згідно якої ним визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [11].

Для з'ясування характерних ознак адміністративних правопорушень необхідно звернутися до навчальної та наукової літератури з теорії адміністративного права. Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук та О. В. Дьяченко виходять з того, що діяння може бути визнане адміністративним правопорушенням за наявності чотирьох обов'язкових ознак: 1) суспільна шкідливість; 2) протиправність; 3) вина; 4) адміністративна караність [12, с. 175]. У свою чергу О. І. Остапенко, М. В. Ковалів та С. С. Єсімов виокремлюють наступні ознаки адміністративного правопорушення: 1) діяння (акти поведінки, виражені як у діях, так і в бездіяльності); 2) суспільна шкідливість (адміністративне правопорушення заподіює або створює загрозу громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, встановленому порядку управління); 3) протиправність (діяння завжди посягає на загальнообов'язкові правила, встановлені тим чи іншим нормативним актом); 4) винність (має місце вина у формі умислу чи необережності); 5) адміністративна караність (винне діяння буде визнане адміністративним проступком тільки тоді, коли за його вчинення законодавством передбачено адміністративну відповідальність) [13, с. 485-486]. В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короєд, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко серед ознак адміністративного правопорушення називають протиправність, винність, адміністративну карність та суспільну небезпеку [14, с. 158].

З огляду на зазначене можна констатувати, що висвітлені наукові підходи до встановлення ознак адміністративного правопорушення критично не відрізняються, а загалом зводяться до виділення саме таких: 1) є діянням (вчиняється у двох можливих формах – дії або бездіяльності); 2) протиправність (спрямоване на порушення норм діючого національного законодавства); 3) винність (наявність вини обов'язкова, а її прояв можливий як умисно, так і через необережність); 4) суспільна шкідливість (заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди об'єктам адміністративно-правової охорони); 5) адміністративна караність (невідворотне настання адміністративної відповідальності шляхом застосування до особи-правопорушника адміністративних стягнень) тощо.

Переходячи до з'ясування особливостей військових адміністративних правопорушень зазначимо, що станом на сьогодні єдиним зведеним нормативно-правовим актом, в якому не тільки закріплено та надано характеристику ряду військових адміністративних правопорушень, але й чітко визначено заходи адміністративної відповідальності за їх вчинення, є КУпАП. Особливостям військових адміністративних правопорушень, у тому числі визначенню меж адміністративної відповідальності за їх вчинення особами-правопорушниками, присвячено норми глави 13-Б Особливої частини КУпАП під відповідною назвою «Військові адміністративні правопорушення». З аналізу норм цієї глави видно, що військовим адміністративним правопорушенням притаманний спеціальний суб'єкт вчинення, серед яких: військовослужбовці, військовозобов'язані, резервісти під час проходження зборів.

Також важливо зазначити, що всі види військових адміністративних правопорушень об'єднує об'єкт посягання, яким є законодавчо встановлений порядок проходження військової служби. Специфіка проходження військової служби в нашій державі врегульована нормами окремого нормативно-правового акту – Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. У ньому визначено порядок проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України та регулюються питання, пов'язані з виконанням громадянами військового обов'язку в запасі [15].

Окремо необхідно зупинитися і на встановленні адміністративних стягнень за вчинення військових адміністративних правопорушень. З аналізу санкцій норм глави 13-Б Особливої частини КУпАП та з урахуванням вимог ст. 24 КУпАП [11], в якій закріплено перелік можливих видів адміністративних стягнень, до адміністративних стягнень за вчинення військових адміністративних правопорушень віднесені штраф або арешт з утриманням на гауптвахті. При цьому розмір штрафу або тривалість арешту з утриманням на гауптвахті залежать від особливостей вчиненого військового адміністративного правопорушення, що передбачене відповідної нормою глави 13-Б Особливої частини КУпАП.

Висновки. В результаті вивчення окремих підходів науковців щодо визначення поняття

«правопорушення» у теорії права, з урахуванням законодавчого визначення терміну «адміністративне правопорушення (проступок)», а також виходячи зі специфіки нормативного врегулювання проходження військової служби можна сформулювати авторське бачення на визначення військового адміністративного правопорушення. Пропонуємо від військовим адміністративним правопорушенням розуміти протиправне, винне (умисне або з необережності) діяння (у формі дії або бездіяльності), що посягає на законодавчо встановлений порядок проходження військової служби, вчинене спеціальним суб'єктом (військовослужбовцем, військовозобов'язаним, резервістом під час проходження зборів) та за яке передбачено накладення адміністративних стягнень у вигляді штрафу або арешту з утриманням на гауптвахті. Ознаки військових адміністративних правопорушень доцільно класифікувати на: 1) загальні, якими характеризуються всі без виключення адміністративні проступки (вчинення у формі дії або бездіяльності, протиправність, винність, караність, суспільна шкідливість); 2) спеціальні, тобто притаманні виключно військовим адміністративним правопорушенням (особливий об'єкт посягання, яким виступає законодавчо встановлений порядок проходження військової служби; спеціальний суб'єкт вчинення, яким може бути військовослужбовець, військовозобов'язаний, резервіст під час проходження зборів; специфікою адміністративних стягнень у вигляді штрафу або арешт з утриманням на гауптвахті тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Mihail M. Burbyka, Alyona N. Klochko, Oleg N. Reznik. Coordinating Activity of the Prosecutor's Office in the Sphere of Criminality Prevention of Ukraine. *Look academic publishers*. 2016. Vol. 11. № 18. P. 11931–11941.
2. Bondarenko O., Reznik O., Garmash Y., Andriichenko N., Stohova O. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia investiga*. 2020. Volume 9. Issue 29. P. 407–416.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
5. Теорія держави та права: навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
6. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
7. Кравчук С. Й. Основи теорії держави і права: навч. посібник. К.: Видавничий дім «КОНДОР», 2018. 192 с.
8. Теорія держави і права: навчальний посібник / Письменицький А. А., Гапотій В. Д., Попенко Я. В., Поліщук В. Г. Мелітополь: ФО-П Однорог Т. В., 2017. 298 с.
9. Теорія держави і права: підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
10. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додат. до № 51. Ст. 1122.
12. Адміністративне право України: Підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
13. Адміністративне право України (загальна частина): навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.]; [Вид. 2-е, доп.] Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
14. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короед, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, О. М. Єщук, І. М. Риженко, А. А. Іванищук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова]; за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 272 с.
15. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008>.

REFERENCES:

1. Burbyka, M.M., Klochko, A.N., Reznik, O.N. (2016). Coordinating Activity of the Prosecutors Office in the Sphere of Criminality Prevention of Ukraine. *Look academic publishers*. Vol. 11. № 18. 11931–11941. [in English].
2. Bondarenko, O., Reznik, O., Garmash, Y., Andriichenko, N., Stohova, O. (2020). Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia investiga*. Volume 9. Issue 29. 407–416. [in English].
3. Busel, V.T. (Ed.) (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)*. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with supplements and supplements)]. 1728. [in Ukrainian].

4. Kyrydon, A. M. (Ed.), Babka, V. L., Shumylo, M. M. (2017). Velyka ukrainska entsyklopediia. Tematychnyi reiestr hasel z napriamu «Iurydychni nauky». [Great Ukrainian encyclopedia. Thematic register of slogans from the field of "Legal Sciences"]. 152. [in Ukrainian].
5. Husariiev, S.D., Tykhomyrov, O.D. (Eds.), Bilozorov, Ye.V., Vlasenko, V.P., Horova, O.B., Zavalnyi, A.M., Zaiats, N.V. (2017). Teoriia derzhavy ta prava. [Theory of the state and law]. 320. [in Ukrainian].
6. Topolevskiy, R. B., Fedina, N. V. (2020). Teoriia derzhavy i prava. [Theory of the state and law]. Navch. posibnyk. 268. [in Ukrainian].
7. Kravchuk, S. Y. (2018). Osnovy teorii derzhavy i prava. [Basics of the theory of the state and law]. 192. [in Ukrainian].
8. Pysmenytskyi, A. A., Hapotii, V. D., Popenko, Ya. V., Polishchuk, V. H. (2017). Teoriia derzhavy i prava. [Theory of the state and law]. 298. [in Ukrainian].
9. Bandurka, O.M. (Ed.), Holovko, O.M., Perederii, O.S. (2018). Teoriia derzhavy i prava. [Theory of the state and law]. Pidruchnyk. 416. [in Ukrainian].
10. Koziubra, M.I. (Ed.) (2015). Zahalna teoriia prava. [General theory of law]. Pidruchnyk. 392. [in Ukrainian].
11. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on administrative offenses]. №80731-X. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR. Dodat. do № 51. 1122. [in Ukrainian].
12. Bytiak, Yu.P. (Ed.), Harashchuk, V.M., Diachenko, O.V. (2007). Administratyvne pravo Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]. Pidruchnyk. 544. [in Ukrainian].
13. Ostapenko, O. I. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S. (2021). Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna). [Administrative law of Ukraine (general part)]. Navch. posib. Vyd. 2-e, dop. 616. [in Ukrainian].
14. Halunko, V.V. (Ed.), Kurylo, V.I., Koroied, S.O., Drozd, O.Iu., & Yamkova, I.M. (2015). Administratyvne pravo Ukrainy. T.1. Zahalne administratyvne pravo. [Administrative law of Ukraine. T.1. General administrative law]. Navchalnyi posibnyk. 272. [in Ukrainian].
15. Pro Polozhennia pro prokhodzhennia hromadianamy Ukrainy viiskovoi sluzhby u Zbroinykh Sylakh Ukrainy. (2008, December 10). [On the Regulations on Military Service in the Armed Forces of Ukraine by Citizens of Ukraine]. Ukaz Prezidenta Ukrainy № 1153/2008. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 342.922

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-119-124

Бондарь Александр Владимирович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
obondar@cuspu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0002-1234-9798

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: АДМІНІСТРАТИВНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу юридичних гарантій доступу до публічної інформації.

Актуалізовано, що однією з головних проблем становлення й розвитку правової держави є забезпечення відкритості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Сама по собі відкритість проявляється в довірі громадян до органів публічної адміністрації шляхом забезпечення всіх наявних гарантій доступу до інформації про їх діяльність.

У статті досліджено наукові погляди щодо сутності юридичних гарантій. Перераховано та проаналізовано всі гарантії доступу до публічної інформації, передбачені Законом України «Про доступ до публічної інформації».

Серед них, обов'язок розпорядників інформації надавати та оприлюднювати інформацію, крім випадків, передбачених законом; визначення розпорядником інформації спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організують у встановленому порядку доступ до публічної інформації, якою він володіє; максимальне спрощення процедури подання запиту та отримання інформації; доступ до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством; здійснення парламентського, громадського та державного контролю за дотриманням прав на доступ до публічної інформації; юридична відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації.

Визначено чинники, що вплинули на реалізацію гарантій доступу до засідань колегіальних суб'єктів владних

повноважень, а саме: пандемія COVID-19 та воєнний стан в нашій країні.

Встановлено що юридичні гарантії виступають своєрідними способами та засобами для здійснення прав та виконання обов'язків передбачених законодавством.

На підставі аналізу законодавства України та праць науковців наголошено на доцільності до визначених гарантій додати оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації.

Ключові слова: гарантії, юридичні гарантії, публічна інформація, доступ до публічної інформації, суб'єкти владних повноважень, розпорядники інформації.

Bondar O. LEGAL GUARANTEES OF ACCESS TO PUBLIC INFORMATION: ADMINISTRATIVE ASPECT

This article analyzes the legal guarantees of access to public information in Ukraine. It highlights the importance of ensuring the transparency of public authorities' activities as a cornerstone of a rule-of-law state. Transparency fosters citizens' trust in public administration by providing comprehensive guarantees for accessing information about their activities.

The article delves into the scholarly perspectives on the nature of legal guarantees. It enumerates and analyzes all the guarantees of access to public information stipulated in the Law of Ukraine "On Access to Public Information."

These guarantees include: The obligation of information holders to provide and disclose information, except in cases provided for by law; The designation by information holders of special structural units or officials who organize access to public information in their possession in accordance with the established procedure; Maximum simplification of the procedure for submitting requests and obtaining information; Access to meetings of collegial bodies of power, except in cases provided for by law; Parliamentary, public, and state control over the observance of the right to access public information; Legal liability for violations of the legislation on access to public information.

The article identifies the factors that have affected the implementation of the guarantee of access to meetings of collegial bodies of power, namely the COVID-19 pandemic and the martial law in Ukraine.

It establishes that legal guarantees act as specific methods and means for exercising rights and fulfilling obligations provided for by law.

Based on the analysis of Ukrainian legislation and scholarly works, the article emphasizes the advisability of adding the right to appeal against decisions, actions, or inaction of information holders to the existing guarantees.

Key words: guarantees, legal guarantees, public information, access to public information, subjects of authority, information managers.

Постановка проблеми. Однією з головних проблем становлення й розвитку правової держави є забезпечення відкритості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Сама по собі відкритість проявляється в довірі громадян до органів публічної адміністрації шляхом забезпечення всіх наявних гарантій доступу до інформації про їх діяльність.

Конституцією України передбачено право кожного громадянина на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір (ст. 34), крім тієї, що стосується державної таємниці чи розкриває особисте життя. Саме це виступає запорукою доступності інформації з публічної діяльності суб'єктів владних повноважень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням дослідження юридичних гарантій приділяли увагу наступні вітчизняні науковці: В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Битяк, М. Вітрук, В. Гаращук, О. Кузьменко, О. Міцкевич, П. Недбайло, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Рябченко, І. Самощенко, О. Скакун, та інші. Проблемні питання гарантій забезпечення права на доступ до публічної інформації досліджували такі науковці: І. Арістова, Н. Власенко, А. Грищенко, Н. Дубина, В. Колісник, О. Логінов, О. Майстренко, А. Марущак, О. Марценюк, К. Маштак, С. Погребняк, Г. Почепцов, Т. Слінько, Ю. Годика, І. Усенко та інші. Водночас, незважаючи на їх розробки, деякі питання щодо дієвості визначених законом гарантій залишаються актуальними.

Мета статті – проаналізувати наукові дослідження терміну «юридичні гарантії» та здійснити аналіз передбачених законодавством гарантій доступу до публічної інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийняття у 2011 році Закону України «Про доступ до публічної інформації» сприяло правовому забезпеченню вільного отримання громадянами відомостей про діяльність органів публічної адміністрації та гарантування дотримання цих прав.

Питання юридичних гарантій завжди привертало значну увагу вчених і продовжує залишатися актуальними і дотепер. Досліджуючи юридичні гарантії наголосимо, що на сьогодні існує чимала кількість визначень науковців цього терміну. Проте, одні дуже схожі між собою, інші значно відрізняються. Тому, на нашу думку, доречно розглянути погляди дослідників на вказане поняття.

Якщо звернутися до теоретичних основ поняття «гарантія», то словник української мови тлумачить цей термін (від франц. *garantie* – порука, забезпечення) як умови, що забезпечують успіх чого-небудь; зобов'язання в чому-небудь [1, с. 29].

Одним із самостійних видів гарантій є юридичні гарантії. Юридичними гарантіями ті чи інші «засоби і способи» стають лише через юридичну форму, через їхнє закріплення в нормах права. Сам по собі термін «юридичні гарантії» вказує на їхню нормативно-правову основу. Натомість забезпечення гарантованості полягає передусім у здійсненні прав та виконанні обов'язків, які передбачені в чинних правових нормах. Загальновідомо, що норма сама по собі не може викликати певні правові результати, останні досягаються за допомогою правової діяльності. Під діяльністю необхідно розуміти здійснення суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків, покладених нормою права на відповідних суб'єктах

правових правовідносин [2, с. 285]. В. Іванов під юридичними гарантіями розуміє закріплені правом засоби, за допомогою яких забезпечуються правомірні дії всіх учасників суспільних відносин, відбувається попередження та припинення порушень законності, виявлення та усунення порушень, що сталися [3, с. 75–76]. А. Крижанівський зазначає, що гарантія означає можливість отримати задоволення свого права чи інтересу за будь-яких умов за рахунок зовнішніх (додаткових) засобів чи дій гаранта – суб'єкта, який бере на себе зобов'язання виконати обов'язок зобов'язаної сторони за умови її власної неспроможності це зробити. Гарантія виступає своєрідною запорукою в разі, якщо не спрацьовують діючі в суспільній практиці зобов'язання й умови їхнього здійснення. Тобто гарантія – це своєрідний «страховий поліс» для уповноваженого суб'єкта [4, с. 86].

Ми підтримуємо думку М. Кравчука [5] про те, що у загальноправовому значенні доцільно говорити про юридичні гарантії як про сукупність «засобів і способів».

Термін «юридичні гарантії» вказує на їхній нормативно-правовий зміст. Натомість забезпечення гарантованості полягає, передусім, у здійсненні прав і виконанні обов'язків, передбачених чинними правовими нормами. Загальновідомо, що норма не може мати певні правові результати, їх досягають за допомогою правової діяльності. Діяльністю є здійснення суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків, покладених нормою права на відповідних суб'єктів трудових правовідносин [6].

Повертаючись до мети нашого дослідження, підкреслимо, що гарантії забезпечення права на доступ до публічної інформації визначені у ст. 3 Закону України «Про доступ до публічної інформації», зокрема право на доступ до публічної інформації гарантується: 1) обов'язком розпорядників інформації надавати та оприлюднювати інформацію, крім випадків, передбачених законом; 2) визначенням розпорядником інформації спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організують у встановленому порядку доступ до публічної інформації, якою він володіє; 3) максимальним спрощенням процедури подання запиту та отримання інформації; 4) доступом до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством; 5) здійсненням парламентського, громадського та державного контролю за дотриманням прав на доступ до публічної інформації; 6) юридичною відповідальністю за порушення законодавства про доступ до публічної інформації [7].

З огляду на викладене ми вважаємо за доцільне більш детально розглянути перелічені гарантії доступу до публічної інформації. Першою гарантією визначеною законом є обов'язок розпорядників інформації надавати та оприлюднювати інформацію, крім випадків, передбачених законом. Шляхом опрацювання законодавства ми можемо виокремити два способи отримання інформації громадянами: по-перше, за інформаційним запитом (активний); по-друге, у друкованих виданнях та на веб-сайтах відповідних органів державної влади (пасивний).

Аналіз чинного законодавства та наукових праць, у яких досліджувалися гарантії доступу до публічної інформації дозволяє зробити висновок, що необхідно розширити кількість і різноманітність способів донесення інформації від органів державної влади та місцевого самоврядування наскільки це буде можливим з урахуванням новітніх технологій.

Обов'язок надавати інформацію може виконуватися, зокрема, шляхом: 1) надання відповідей на інформаційні запити; 2) вільного доступу на засідання суб'єктів владних повноважень; 3) представлення для ознайомлення відкритих архівів суб'єктів владних повноважень; 4) проведення «гарячих ліній» для оперативного надання інформації чи фіксації запитів. Обов'язок оприлюднювати інформацію означає, що суб'єкт владних повноважень повинен: 1) оприлюднювати свою інформацію на офіційному сайті в мережі Інтернет, через ЗМІ; 2) оприлюднювати звіти, рішення, плани тощо у спеціальних брошурах і збірниках офіційної інформації; 3) розміщувати відповідну інформацію на інформаційних стендах; 4) періодично робити публічні виступи тощо [8, с. 50].

Виходячи із вказаного вище, слід зазначити, що обов'язок щодо надання публічної інформації реалізується через низку вимог. До того ж, розпорядники інформації повинні вчасно розголошувати відомості про діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових чи службових осіб в різних джерелах інформації. Однак, аналіз наукових досліджень свідчить про те, що на сьогодні актуальною проблемою виступає гарантія пасивного доступу до публічної інформації. Тобто, зустрічаються випадки, коли на офіційних веб-сайтах органів публічної адміністрації інформація розміщується не в повному обсязі, іноді невчасно або виникають складнощі з її пошуком (особливо це відбувається, коли особи не розуміються в компетенціях відповідних органів).

Наступною гарантією передбаченою Законом України «Про доступ до публічної інформації» є визначення розпорядником інформації спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організують у встановленому порядку доступ до публічної інформації, якою він володіє [7]. У такому випадку на розпорядника покладається обов'язок сформулювати або обрати з наявних відокремлений структурний підрозділ або окрему особу. Це сприятиме чіткому встановленню суб'єкта, який буде відповідальний за роботу з опрацюванням інформаційних запитів та публічним розголошенням інформації.

Зазначений суб'єкт має три основні функції: пропонувати найкращі методи обслуговування, архівування і розпорядження документами у державному органі; бути головною точкою контакту між державним органом і громадськістю з усіх інформаційних питань – отримання інформаційних запитів, допомога особам, які намагаються знайти інформацію, і одержання скарг про ненадання державним органом

відповіді на запит; гарантувати, що державний орган виконує закон про доступ до інформації найкращими методами розкриття інформації [9, с. 85].

На підставі аналізу наукових праць ми хотіли б звернути увагу на те, що в деяких державах відповідальність за роботу з опрацюванням інформаційних запитів несуть посадовці зі зв'язків із пресою. Проте, як показує досвід таких країн, це викликає певні проблеми на практиці. Головним завданням посадовця зі зв'язків із пресою є вплив на громадську думку шляхом створення позитивного образу органів публічної адміністрації, що значно відрізняється від роботи розпорядника інформації. У свою чергу, вітчизняна концепція публічного доступу до інформації покладає обов'язок опрацювання інформаційних запитів на розпорядників інформації, які наділені правом визначати спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організують доступ до публічної інформації. Тому, цілком слушною видається думка, що діяльність посадовця зі зв'язків із пресою не може стосуватися забезпечення доступу до публічної інформації, зокрема опрацювання інформаційних запитів. Також можемо констатувати позитивний досвід нашої країни у сфері реалізації доступу до публічної інформації.

Рухаючись далі, ми проаналізуємо таку гарантію забезпечення права на доступ до публічної інформації, як максимальне спрощення процедури подання запиту та отримання інформації. Опрацювавши Закон України «Про доступ до публічної інформації», ми можемо зауважити, що законодавство максимально спрощує процедуру оформлення запиту на інформацію, тому у запитувачів не має виникати складнощів з порядком оформлення, подання запиту та отримання відповідної інформації. Цей аспект обумовлюють наступні чинники: по-перше, запит подається в довільній формі на вибір запитувача, індивідуально або колективно. В запиті вказуються лише контактні дані запитувача та певні відомості про документ, доступ до якого він бажає отримати (у тому випадку, якщо здобувач інформації володіє такими відомостями); по-друге, органи державної влади, орган місцевого самоврядування, посадові чи службові особи не мають права встановлювати додаткові вимоги до форми запиту та вимагати будь-яку іншу інформацію від запитувача, окрім встановленої законом.

Підкреслимо, що за рахунок розвитку новітніх технологій, зокрема інтернет-технологій в сфері інформаційних відносин, кожен громадянин має можливість самостійно отримати необхідну інформацію, яка міститься у Єдиних та Державних реєстрах України. Це неабияк спрощує процедуру отримання інформації, оскільки на оформлення запиту та очікування відповіді необхідно витратити значно більше часу.

Четвертою гарантією забезпечення права на доступ до публічної інформації є доступ до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством.

Насамперед, визначимо поняття «колегіальність». В юридичній енциклопедії колегіальність (від лат. collegium, буквально «товариство, братство, співпраця») - принцип державного та громадського управління, згідно з яким керівництво державними й громадськими органами та організаціями здійснюється колегією - групою осіб, які мають рівні права й обов'язки або дорадчі права в розв'язанні питань, що належать до компетенції цього органу, організації [10, с. 148].

Кожний колегіальний орган влади має певні повноваження, а думка кожного члена цього органу враховується під час ухвалення рішення, яке приймається лише за наявності певних умов, а саме: за наявності необхідно встановленого кворуму та достатньої кількості голосів, які подані на підтримку запропонованого рішення. Прийняте рішення відображається у формі правових актів - спеціальних документів (постанов, рішень, ухвал). Процес обговорення й прийняття рішень фіксується за допомогою протоколу [11].

Виходячи із вказаного вище, слід зазначити, що під колегіальністю варто розуміти принцип управління, при якому враховується думка кожного учасника з урахуванням професійного досвіду, які мають однакові права та наділені однаковими обов'язками у процесі прийняття спільних рішень.

Досліджуючи гарантію доступу до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, підкреслимо, що вона розкривається в отриманні інформації зацікавлених осіб про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом безперешкодного доступу до їх засідань. Так розпорядники інформації зобов'язані оприлюднювати плани проведення та порядок денний своїх відкритих засідань. Порядок доступу до засідань колегіальних органів влади регулюється нормативно-правовими актами.

Однак, на підставі проведеного аналізу нами були виявлені проблеми щодо реалізації зазначеної гарантії. Насамперед це стосується проблеми, передумови виникнення якої спричинені всесвітньою пандемією гострої респіраторної хвороби COVID-19 у 2020 році. Заходи протидії, що проводилися з метою боротьби із поширенням COVID-19 обмежили право громадян бути присутніми на відкритих засіданнях колегіальних суб'єктів владних повноважень.

Інша проблема з'явилася 24 лютого 2022 року з початком повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну. З цього часу відбулися зміни в доступі до засідань колегіальних органів влади. Конституцією України гарантовано захист та реалізацію прав та свобод людини, однак під час особливих правових режимів ці норми можуть бути дещо обмеженими, передусім це стосується інформаційного забезпечення громадян. На превеликий жаль, наш противник може цілити ракетами в будь-якому напрямку та в будь-який об'єкт, серед яких може бути державний орган. Саме тому суб'єкти владних повноважень зобов'язані вжити необхідних заходів з метою запобігання існуючих загроз, тим самим обмежуючи

громадян у здійсненні деяких своїх конституційних прав та свобод.

Зазначені обмеження прав громадян передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану», а саме у ч. 1 ст. 8 зазначено, що в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану [12].

Повертаючись до аналізу гарантій забезпечення доступу до публічної інформації, пропонуємо перейти до наступної, а саме: здійснення парламентського, громадського та державного контролю за дотриманням прав на доступ до публічної інформації.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про доступ до публічної інформації» парламентський контроль за дотриманням права людини на доступ до інформації здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, тимчасовими слідчими комісіями Верховної Ради України, народними депутатами України. Громадський контроль за забезпеченням розпорядниками інформації доступу до публічної інформації здійснюється депутатами місцевих рад, громадськими організаціями, громадськими радами, громадянами особисто шляхом проведення відповідних громадських слухань, громадської експертизи тощо. Державний контроль за забезпеченням розпорядниками інформації доступу до інформації здійснюється відповідно до закону [7].

Серед перелічених органів важливе значення має діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, компетентність якого мінімізує кількість порушень у сфері забезпечення прав громадян на доступ до інформації, а звітність представлена у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захист прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Нарешті ми переходимо до останньої гарантії забезпечення доступу до публічної інформації, це юридична відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації.

Однією з гарантій забезпечення права на доступ до публічної інформації є встановлення відповідальності за порушення цього права. Детальніше це питання регулюється в статті 24 Закону. Зазначимо, що у п. 6 ст. 3 Закону йдеться про відповідальність за «порушення законодавства». Водночас, відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами України встановлюються діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями. Таким чином, зазначені питання не можуть бути предметом регулювання підзаконних нормативно-правових актів. Отже, підстави юридичної відповідальності за порушення права на доступ до інформації можуть бути передбачені виключно законами. Такими підставами, зокрема, є стаття 24 Закону та стаття 212-3 Кодексу про адміністративні правопорушення [8, с. 55].

Здійснивши правовий аналіз гарантій забезпечення доступу до публічної інформації ми можемо погодитися з науковцями, які наполягають на тому, що до переліку гарантій передбачених Законом України «Про доступ до публічної інформації» варто додати оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації. Взагалі, Законом передбачений окремий розділ, який містить досліджуваний аспект, проте ми вважаємо за доцільне додати його також до ст. 3 Закону України «Про доступ до публічної інформації», яка містить загальний перелік гарантій забезпечення доступу до публічної інформації.

Висновки. Таким чином, юридичні гарантії виступають своєрідними способами та засобами для здійснення прав та виконання обов'язків передбачених законодавством. На основі проведеного дослідження ми визначили чинники, що вплинули на реалізацію гарантії доступу до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, а саме: пандемія COVID-19 та воєнний стан в нашій країні.

Шляхом правового аналізу законодавства у сфері доступу до публічної інформації ми маємо можливість наголосити на тому, що прослідковуються певні проблеми, які потребують вирішення. Насамперед, вони розкриваються в обмеженні щодо дотримання гарантій забезпечення доступу до публічної інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Словник української мови : в 11 т. / ред. тому : П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ : Наук. думка, 1971. Т. 2 : Г - Ж. 550 с.
2. Шило С.М. Поняття та зміст правових гарантій законності в сфері адміністративної діяльності міліції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 4. С. 283-292.
3. Іванов В.В. Матеріально-правові і процесуальні гарантії законності притягнення до адміністративної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 235 с.
4. Крижанівський А.Ф. Доктринальний і прикладний статус категорії «гарантії правового порядку». *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. № 8. С. 81–89.
5. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти). Київ : Атіка, 2013. 287 с.
6. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

7. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. Дата оновлення 31.03.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
8. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації» / за заг. ред. Д Котляра К. : 2012. 335 с.
9. Свобода інформації в Україні та світі. Теорія та практика / упоряд. О. М. Павліченко, Р. І. Стадник ; ГО «Харківська правозахисна група». Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 216 с.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. К. : «Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998-2004. Т. 3 : К - М. 2001. 792 с.
11. Піддубна Л.П. Колегіальні органи управління: особливості організації та документування діяльності. Науковий вісник Академії мніципального управління, Серія "Управління". 2012. №3. С.134-143.
12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення 09.07.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

REFERENCES:

1. Dotsenko, P.P., Yurchuk, L.A. (Ed.) (1971). *Slovnnyk ukrainiskoi movy v 11 t. T. 2 : H - Zh*. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 vols. Vol. 2: G - Zh]. 550. [in Ukrainian].
2. Shylo, S. M. (2013). Poniattia ta zmist pravovykh harantii zakonnosti v sferi administratyvnoi diialnosti militsii. [The concept and content of legal guarantees of legality in the sphere of administrative activities of the police]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. Vyp. 4. 283-292. [in Ukrainian].
3. Ivanov, V. V. (2001). Materialno-pravovi i protsesualni harantii zakonnosti prytyahнення do administratyvnoi vidpovidalnosti. [Material-legal and procedural guarantees of legality of bringing to administrative responsibility]. *Dys. ... kand. yuryd. nauk*. 235. [in Ukrainian].
4. Kryzhanivskiy, A. F. (2009). Doktrynalnyi i prykladnyi status katehorii «harantii pravovoho poriadku». [Doctrinal and applied status of the "guarantee of legal order" category]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii*. № 8. 81–89. [in Ukrainian].
5. Kravchuk, M.V. (2013). Teoriia derzhavy i prava (oporni konspekty). [Theory of the state and law (reference abstracts)]. 287. [in Ukrainian].
6. Bandurka, O.M. (Ed.), Holovko, O.M., Perederii, O.S. ta in.. (2018). Teoriia derzhavy i prava. [Theory of the state and law]. *Pidruchnyk*. 416. [in Ukrainian].
7. Pro dostup do publichnoi informatsii. (2011, January 13). [On access to public information]. *Zakon Ukrainy № 2939-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> [in Ukrainian].
8. Kotliar, D. (Ed.) (2012). Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro dostup do publichnoi informatsii». (2012). [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On Access to Public Information"]. 335. [in Ukrainian].
9. Pavlichenko, O.M., Stadnyk, R.I. (Ed.) (2015). Svoboda informatsii v Ukraini ta sviti. Teoriia ta praktyka. [Freedom of information in Ukraine and the world. Theory and practice]. 216. [in Ukrainian].
10. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.) (2001). Yurydychna entsyklopediia v 6 t. [Legal encyclopedia in 6 volumes]. (Vol 3. K - M). 792. [in Ukrainian].
11. Piddubna, L.P (2012). Kolehialni orhany upravlinnia: osoblyvosti orhanizatsii ta dokumentuvannia diialnosti. [Collegial management bodies: peculiarities of organization and documentation of activities]. *Naukovyi visnyk Akademii mnitsypalnoho upravlinnia, Seriia "Upravlinnia"*. №3. 134-143. [in Ukrainian].
12. Pro pravovy rezhym voiennoho stanu. (2015, May 12). [On the legal regime of martial law]. *Zakon Ukrainy № 389-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.05.2024

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-124-128

Малютяк Владислав Володимирович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
3433000@i.ua
ORCID ID: 0009-0003-6557-497X

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА
НЕРУХОМЕ МАЙНО**

У статті розглядаються правові засади державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні.

Проаналізовано законодавчу базу, що регулює реєстрацію речових прав, зокрема, Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Окреслено ключові аспекти процедури реєстрації, її принципи та суб'єктів. Висвітлено функції державного реєстратора та його повноваження, а також особливості ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Розглянуто нововведення в законодавстві, спрямовані на спрощення процедури реєстрації та забезпечення правової визначеності у сфері нерухомості. Проаналізовано проблеми та недоліки, що виникають під час реєстрації речових прав на нерухоме майно, та запропоновано шляхи їх вирішення. У статті також приділено увагу міжнародному досвіду у сфері реєстрації нерухомого майна та можливості його імплементації в Україні.

На основі проведеного дослідження автором зроблені висновки щодо ефективності існуючої системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та запропоновані рекомендації щодо її вдосконалення.

Ключові слова: державна реєстрація, речові права, нерухоме майно, державний реєстратор, законодавство, правова визначеність.

Malyutyak V. LEGAL PRINCIPLES OF STATE REGISTRATION OF REAL RIGHTS TO REAL ESTATE

The article examines the legal principles of state registration of property rights to immovable property in Ukraine. The legislative framework regulating the registration of property rights, in particular, the Law of Ukraine "On state registration of property rights to real estate and their encumbrances", was analyzed. The key aspects of the registration procedure, its principles and subjects are outlined. The functions of the state registrar and his powers, as well as the peculiarities of maintaining the State Register of real property rights to real estate are highlighted.

The innovations in the legislation, aimed at simplifying the registration procedure and ensuring legal certainty in the real estate sector, are considered. The problems and shortcomings arising during the registration of property rights to immovable property are analyzed, and ways to solve them are proposed. The article also pays attention to international experience in the field of real estate registration and the possibility of its implementation in Ukraine.

On the basis of the conducted research, the author made conclusions regarding the effectiveness of the existing system of state registration of property rights to immovable property and proposed recommendations for its improvement.

Key words: state registration, property rights, real estate, state registrar, legislation, legal certainty.

Постановка проблеми. Ефективна система державної реєстрації речових прав на нерухоме майно є критично важливою для забезпечення правової визначеності, захисту прав власності, залучення інвестицій та розвитку ринку нерухомості. В Україні система державної реєстрації, незважаючи на численні реформи, стикається з низкою проблем, які перешкоджають її ефективному функціонуванню. Ці проблеми включають юридичну невизначеність, бюрократичні труднощі, корупційні ризики та недостатнє використання сучасних технологій. Дослідження правових засад державної реєстрації спрямоване на вирішення цих питань, покращення правового регулювання та впровадження передових практик.

Незважаючи на існування Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», деякі аспекти законодавства залишаються нечіткими або недостатньо врегульованими. Це призводить до різних трактувань норм, правових колізій, що створює складнощі для власників нерухомості та реєстраційних органів. Прогалини в правовому регулюванні обтяжень, процедур оскарження рішень реєстраторів та захисту прав на нерухоме майно негативно впливають на правову визначеність.

Проблема полягає в тому, що чинна система державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні, незважаючи на законодавчі зміни та реформи, не повністю відповідає вимогам сучасного суспільства та ринку. Основні труднощі включають юридичну невизначеність, бюрократичні перешкоди, високі корупційні ризики і недостатнє використання цифрових технологій. Вказані проблеми знижують ефективність реєстраційних процесів, створюють правову невизначеність, збільшують витрати і затримки, а також підривають довіру громадян до системи державної реєстрації.

Вирішення зазначених проблем сприятиме формуванню надійної, прозорої та ефективної системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, що відповідатиме потребам сучасного суспільства та ринку нерухомості в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення питання правових засад державної реєстрації речових прав на нерухоме майно можемо знайти в наукових доробках вітчизняних вчених, серед яких варто зазначити Галуцька В.В., Гриців Н.В., Дробота О.І., Дрозда О.Ю., Журавльова Д.В., Куркової К.М., Юніна О.С.

Мета статті полягає в аналізі та систематизації чинного законодавства України, що регулює державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно, а також оцінці ефективності існуючої системи, виявленні існуючих проблем і недоліків у досліджуваному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно є фундаментом правової системи будь-якої країни, оскільки забезпечує юридичну визначеність, захист прав власності та стабільність ринку нерухомості. Ця система відіграє ключову роль у розвитку економіки та суспільства, сприяючи залученню інвестицій, забезпеченню кредитування під заставу нерухомості та правовому регулюванню обороту нерухомого майна. В Україні питання правових засад державної реєстрації речових прав на нерухоме майно набуває особливої актуальності в умовах реформування правової системи та цифровізації адміністративних процесів.

Система державної реєстрації нерухомого майна в Україні пройшла складний шлях еволюції від радянської моделі до сучасного регулювання, що відображає прагнення до інтеграції з європейськими

стандартами. Ранні форми реєстрації мали суто адміністративний характер і не забезпечували належного захисту прав власників. З прийняттям Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [6] у 2004 році, система отримала нове обличчя, що передбачало створення єдиного державного реєстру і впровадження принципів прозорості та доступності інформації.

Сьогодні основні правові засади державної реєстрації речових прав на нерухоме майно включають принципи публічності, відкритості, достовірності, забезпечення правової визначеності та надійності реєстраційних записів. Принцип публічності означає, що реєстрація прав на нерухоме майно є відкритою для загального огляду, що сприяє прозорості та довірі до системи. Кожен має право на доступ до інформації про зареєстровані права, що дозволяє мінімізувати ризики шахрайства і правових суперечок. Принцип відкритості забезпечує доступ громадян до реєстраційних процедур та інформації. Електронні реєстри та онлайн сервіси полегшують цей процес, роблячи його зручнішим та менш бюрократизованим. Принцип достовірності гарантує, що всі внесені до реєстру дані є точними і достовірними, що забезпечує юридичну силу реєстраційних записів та захист прав власників. Принцип правової визначеності дозволяє забезпечити чітке регулювання прав власності, їхніх обтяжень і перехідних прав, що зменшує правові ризики для учасників ринку нерухомості. Принцип надійності реєстраційних записів означає, що дані в реєстрі повинні бути захищені від несанкціонованих змін і втручання, що гарантує їхню стабільність і невідомість [8].

Нормативно-правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно є одним з основних аспектів правової системи, який забезпечує захист прав власності, сприяє прозорості ринку нерухомості та економічному розвитку. В Україні цей процес регулюється низкою законодавчих актів і процедур, що спрямовані на удосконалення та адаптацію до сучасних вимог, особливо в умовах надзвичайних ситуацій, таких як воєнний стан.

Процедура реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, а також права і обов'язки державних реєстраторів і нотаріусів, регулюється законодавством України, зокрема Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Закон). Цей Закон визначає порядок, за яким відбувається державна реєстрація прав на нерухоме майно та їх обтяжень, і забезпечує державне визнання та захист таких прав [6].

Крім вказаного закону, умови, підстави та процедури державної реєстрації прав, а також повноваження державних реєстраторів і нотаріусів визначено Порядком державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 року № 1127 (далі – Порядок). Цей документ встановлює чіткі правила та процедури, необхідні для належного оформлення і реєстрації прав власності [7].

Необхідно враховувати, що основним принципом державної реєстрації прав є внесення інформації до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі - Державний реєстр прав) виключно на підставі та в порядку, визначених Законом про реєстрацію прав.

Відповідно до пункту 9 частини першої статті 27 цього Закону, державна реєстрація права власності та інших речових прав здійснюється на основі судового рішення, яке набуло законної сили, стосовно набуття, зміни або припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва або майбутній об'єкт нерухомості.

Згідно з частиною першою статті 31-1 Закону про реєстрацію прав, реєстраційні дії на підставі судових рішень виконуються виключно на основі рішень, отриманих через інформаційну взаємодію між Державним реєстром прав та Єдиним державним реєстром судових рішень (далі - ЄДРСР), без необхідності подання заявником відповідної заяви.

Проте, згідно з першим абзацом підпункту 1 пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1666-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності», який набув чинності 02.11.2016, передбачено, що до впровадження інформаційної взаємодії між Державним реєстром прав та ЄДРСР, а також у випадках реєстраційних дій на підставі судових рішень, які набрали законної сили, до запровадження цієї взаємодії, реєстраційні дії здійснюються за зверненням заявника [5].

Державний реєстратор прав на нерухоме майно, з метою встановлення факту набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, на основі поданого судового рішення, обов'язково використовує дані ЄДРСР через офіційний веб-портал судової влади України, перевіряючи наявність такого рішення в електронній формі, його документарну інформацію та реквізити.

У випадку відсутності судового рішення в ЄДРСР, державний реєстратор прав на нерухоме майно запитує копію такого рішення у відповідного суду, засвідчену у встановленому порядку.

Зазначимо, що введення в Україні правового режиму воєнного стану суттєво вплинуло на реєстраційні процедури. Відповідно до статей 12¹, 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні», Уряд України встановив особливі умови для проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, а також надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Це було закріплено в постанові від 6 березня 2022 року № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» (далі – Постанова № 209) [2].

Постанова № 209 внесла суттєві зміни в процедуру реєстрації, спрямовані на забезпечення безперервності процесу та захист інформації в умовах воєнного стану. Вона зосередилася на збереженні інформації, зокрема щодо персональних даних власників або користувачів нерухомого майна. Однак положення цієї постанови часто суперечать іншим нормативно-правовим актам, що ускладнює їх практичне застосування та призводить до затримок у реєстраційних процедурах.

Постанова № 209 також розширила перелік осіб, уповноважених на проведення державної реєстрації прав. Окрім державних реєстраторів та нотаріусів, що працюють з суб'єктом державної реєстрації, право на реєстрацію отримали посадові особи Міністерства юстиції України та його територіальних органів. Цей перелік затверджується Міністерством юстиції та повідомляється технічному адміністратору Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Постанова № 209 також передбачила, що посадові особи територіальних органів Міністерства юстиції мають обмежені, але специфічні повноваження, зокрема, державну реєстрацію набуття обтяжень речових прав на нерухоме майно на підставі судового рішення, а також реєстрацію судового рішення про заборону проведення реєстраційних дій. Ці повноваження відрізняються від тих, які надаються державним реєстраторам і нотаріусам, що, у свою чергу, обмежує їх функції, як визначено Законом та Постановою № 209.

Постанова № 209 також визначила нові правила для державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень на підставі договорів, посвідчених нотаріусом під час воєнного стану, а також внесла зміни до процедури державної реєстрації права власності на нерухоме майно [2].

Необхідно звернути увагу на подальше вдосконалення законодавства, зокрема усунення прогалин і забезпечення єдності норм. В умовах розвитку цифрових технологій та глобалізації виникають нові виклики, пов'язані з реєстрацією прав на нерухоме майно. Це включає захист даних у цифрових реєстрах, забезпечення кібербезпеки та адаптацію законодавства до інновацій. Крім того, досвід інших країн у сфері реєстрації нерухомості може бути корисним для удосконалення української системи. Запозичення кращих практик, таких як блокчейн для реєстрації або використання штучного інтелекту, може сприяти підвищенню ефективності та прозорості реєстраційної системи. У підсумку, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно в Україні потребує постійного вдосконалення з урахуванням сучасних викликів та тенденцій, що дозволить підвищити її ефективність і забезпечити надійний захист прав власників.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що державна реєстрація речових прав на нерухоме майно є ключовим елементом забезпечення правової визначеності та захисту прав власників нерухомості. Ефективна система реєстрації зменшує ризики правових спорів і сприяє підвищенню рівня правової безпеки в суспільстві. Основою правового регулювання державної реєстрації речових прав є Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Цей закон визначає процедуру реєстрації, права та обов'язки суб'єктів, а також принципи, на яких базується реєстраційна система. Підкреслимо, що процедура державної реєстрації має відповідати сучасним вимогам простоти, прозорості та доступності. Впровадження електронних реєстрів і можливість онлайн-звернень значно підвищує ефективність реєстраційних процесів і зменшує навантаження на державних реєстраторів. У свою чергу, державний реєстратор виконує важливу функцію у забезпеченні законності та об'єктивності реєстрації прав. Важливим є забезпечення належної кваліфікації реєстраторів, їх правової відповідальності та невідступності для підвищення довіри до системи реєстрації. Однак, незважаючи на наявність розвиненої законодавчої бази, існують певні недоліки, які можуть спричинити правову невизначеність або затримки у реєстрації. На нашу думку, для покращення системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно необхідно: спрощення процедури реєстрації через діджиталізацію процесів; вдосконалення кваліфікаційних вимог до реєстраторів і системи їх підготовки; впровадження нових технологій для захисту даних і підвищення прозорості; постійний моніторинг і коригування законодавства відповідно до потреб практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гринько С.В. Принципи державної реєстрації права на земельні ділянки в Україні: нормативно-правовий аспект. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 2. С. 78–81.
2. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 №209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#Text>
3. Кеча А.С. Адміністративно-правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2016. 228 с.
4. Нікітін В.В. Адміністративно-правові засади державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень у період воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. №1 (66). С. 55-62.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності: Закон України від 06.10.2016 № 1666-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1666-19#Text>
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>

7. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text>

8. Томчук Г.О. Принципи механізму державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2021. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2021/14.pdf

REFERENCES:

1. Hryenko, S.V. (2013). Pryntsypy derzhavnoi reiestratsii prava na zemelni dilianky v Ukraini: normatyvno-pravovyi aspekt. [Principles of state registration of the right to land plots in Ukraine: regulatory and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, 182, 78–81 [in Ukrainian].

2. Deiaki pytannia derzhavnoi reiestratsii ta funktsionuvannia yedynykh ta derzhavnykh reiestriv, derzhatelem yakykh ye Ministerstvo yustytysii, v umovakh voiennoho stanu. (2022, March 06). [Some issues of state registration and operation of unified and state registers, the holder of which is the Ministry of Justice, under martial law]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №209*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Kecha, A.S. (2016). Administratyvno-pravove rehuliuвання derzhavnoi reiestratsii rechovykh prav na nerukhome maino. [Administrative and legal regulation of state registration of property rights to immovable property]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

4. Nikitin, V.V. (2023). Administratyvno-pravovi zasady derzhavnoi reiestratsii rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen u period voiennoho stanu. [Administrative and legal principles of state registration of property rights to immovable property and their encumbrances during martial law]. *Yurydychnyi visnyk*, 1 (66), 55-62 [in Ukrainian].

5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia derzhavnoi reiestratsii prav na nerukhome maino ta zakhystu prav vlasnosti. (2016, October 06). [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding improvement of state registration of rights to real estate and protection of property rights]. *Zakon Ukrainy № 1666-VIII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1666-19#Text> [in Ukrainian].

6. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen. (2004, July 01). [On state registration of property rights to immovable property and their encumbrances]. *Zakon Ukrainy № 1952-IV*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> [in Ukrainian].

7. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen. (2015, December 25). [On state registration of property rights to immovable property and their encumbrances]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1127*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

9. Tomchuk, H.O. (2021). Pryntsypy mekhanizmu derzhavnoi reiestratsii rechovykh prav na nerukhome maino. [Principles of the mechanism of state registration of property rights to immovable property]. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii*, 6. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2021/14.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-128-132

Мігалатюк Владислав Вікторович,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

vmihalatiuk@cuspu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0007-7638-1873

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Активний розвиток інформаційних процесів в Україні та їх поступове впровадження в управлінську діяльність, в тому числі і правоохоронних органів, стали одним із факторів розвитку нашої держави. Саме тому розвиток якісних параметрів інформаційного забезпечення адміністративної діяльності правоохоронних органів набуває дедалі більшого значення. Воно відкриває нові можливості для уникнення адміністративних спорів та запобігає вчиненню нових правопорушень, а також сприяє ефективному й точному прийняттю тих чи інших управлінських рішень під час виконання відповідних завдань.

Підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, яка направлена на забезпечення суспільного правопорядку, можливо досягнути в тому числі і шляхом використання сучасних інформаційних технологій. Тому цілком логічним є те, що інформаційні технології починають все ширше використовуватися різними органами

Випуск 16. 2024

державної влади, зокрема і в адміністративній діяльності правоохоронних органів.

У цій статті досліджено інформаційне забезпечення адміністративної діяльності правоохоронних органів України. Детально проаналізовано важливість інформаційного забезпечення та вплив неналежного рівня такого забезпечення на ефективність діяльності зазначених органів, швидкість та своєчасність прийняття управлінських рішень. На основі аналізу нормативного законодавства України, розглянуто сутність та дано визначення поняття інформації, використано його основні ознаки. В статті досліджено підходи до розуміння інформаційного забезпечення як динамічної системи у контексті правового середовища України, а також розглянуто повноваження окремих правоохоронних органів у питаннях інформаційного забезпечення.

Ключові слова: інформація, інформаційне забезпечення, інформаційні технології, адміністративна діяльність, правоохоронні органи.

Mihalatiuk V. INFORMATION PROVISION OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES

The active development of information processes in Ukraine and their gradual implementation in management activities, including law enforcement agencies, have become one of the factors in the development of our state. That is why the development of quality parameters of information support for the administrative activities of law enforcement agencies is becoming more and more important. It opens up new opportunities for avoiding administrative disputes and prevents the commission of new offenses, as well as contributes to the effective and accurate adoption of certain management decisions during the performance of relevant tasks.

Increasing the effectiveness of law enforcement agencies, which is aimed at ensuring public law and order, can also be achieved through the use of modern information technologies. Therefore, it is quite logical that information technologies are beginning to be increasingly used by various state authorities, in particular in the administrative activities of law enforcement agencies.

This article examines the information provision of administrative activities of law enforcement agencies in Ukraine. The importance of information support and the impact of an inadequate level of such support on the effectiveness of the activities of the specified bodies, the speed, and timeliness of management decision-making are analyzed in detail. Based on the analysis of the normative legislation of Ukraine, the essence and definition of the concept of information were considered, and its main features were identified. The article examines approaches to understanding information provision as a dynamic system in the context of the legal environment of Ukraine and also examines the powers of individual law enforcement agencies in matters of information provision.

Key words: information, information support, information technologies, administrative activity, law enforcement agencies.

Постановка проблеми: Інформація та належний рівень інформаційного забезпечення є важливим фактором у адміністративній діяльності правоохоронних органів, завдяки чому зазначені органи можуть ефективно та своєчасно виконувати свої завдання під час розгляду та вирішення адміністративних спорів, а також розслідування адміністративних та кримінальних правопорушень. Проте, відсутність належного рівня інформаційного забезпечення або недостатній обсяг наявної інформації може спричинити прийняття неправомірних управлінських рішень, невжиття необхідних заходів адміністративно- правового впливу або несвочасного реагування та припинення правопорушень. Все це підкреслює важливість дослідження та пошук напрямків удосконалення інформаційного забезпечення адміністративної діяльності правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання інформації та інформаційного забезпечення, є предметом дослідження багатьох провідних науковців, зокрема: В.І. Фелик, Т.М. Стокороса, І.С. Стаценко-Сургучова, К.Ю. Линьов, В.С. Цимбалюк, Р.А. Калюжний, І.В. Арістова та інших. Їх праці визначають фундаментальні засади інформаційного забезпечення, але питання щодо інформаційного забезпечення адміністративної діяльності правоохоронних органів все ще залишаються недостатньо вивченими, у зв'язку з чим потребують більш детального дослідження та аналізу.

Метою статті є визначення змісту та аналіз правових засад інформаційного забезпечення правоохоронних органів, дослідження основних напрямів у сфері адміністративної діяльності зазначених органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «інформація» має чималу кількість визначень та навіть у національному законодавстві тлумачиться по-різному в залежності від того, чи іншого нормативно-правового акту. Закон України «Про інформацію» закріплює, що інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [1]. В свою чергу, Цивільний кодекс України визначає, що інформація – це документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі [2]. Визначення терміну в Цивільному кодексі України розширює значення поняття інформації, включивши до нього не тільки зафіксовану на матеріальних чи електронних носіях, а й інформацію, яку оголошено без фактичного її фіксування.

Ще одним нормативно-правовим актом, в якому визначено поняття інформації, є Закон України «Про захист економічної конкуренції», відповідно до якого інформація – це відомості в будь-якій формі й вигляді та збереженні на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми, тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та

будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості [3].

Таким чином, аналізуючи національне законодавство, можна виокремити основні ознаки, які притаманні інформації:

1. інформація являє собою будь-які відомості або дані, що можуть існувати в будь-якій формі;
2. інформація має бути зафіксована на будь-яких носіях, за умови, що вона може бути неодноразово відтворена та використана;
3. інформація має певний зміст (містить певні відомості про події, явища, факти, осіб тощо), що безпосередньо впливає на її обсяг, тобто інформація має кількісні та якісні характеристики [8].

Інформація відіграє важливу роль в діяльності правоохоронних органів України. Вона визначає основні напрями їх роботи, впливає на зміст, форми та методи їх діяльності, у зв'язку з чим діяльність правоохоронних органів неможливо уявити без належного інформаційного забезпечення. Завдяки йому правоохоронні органи можуть ефективно виконувати свою роботу, відповідним чином реагувати на всі суспільні процеси та явища, своєчасно вживати необхідних заходів із забезпечення законності та правопорядку в державі, приймаючи законні та об'єктивні рішення у справах та опираючись на відповідні норми закону. В той же час, відсутність належного інформаційного забезпечення чи недостатній його обсяг можуть призвести до прийняття протиправних управлінських рішень, порушення належного рівня координації та взаємодії правоохоронних органів як між собою, так і з іншими суб'єктами, що в результаті може призвести до невжиття необхідних заходів із попередження адміністративних чи кримінальних правопорушень.

Під категорією «інформаційне забезпечення» слід розуміти динамічну систему одержання, оцінки, зберігання та перероблення даних, створену з метою вироблення управлінських рішень. Його можна розглядати і як процес забезпечення інформацією, і як сукупність форм документів, нормативної бази та реалізованих рішень щодо обсягів, розміщення та форм існування інформації, яка використовується в інформаційній системі у процесі її функціонування [9, с. 21].

Одним з основних напрямків діяльності правоохоронних органів України є збір, оброблення та аналіз отриманої інформації, що стосується адміністративних та кримінальних правопорушень, а також її оцінка. Це дає об'єктивну можливість правоохоронним органам здійснювати профілактику та попередження вчинення таких правопорушень, усувати причини та умови, які сприяли їх учиненню, та вживати негайних заходів щодо припинення таких дій та відновлення порушених прав, свобод чи законних інтересів громадян. Саме тому інформаційне забезпечення адміністративної діяльності правоохоронних органів відіграє таке важливе значення. Достатній рівень інформаційного забезпечення сприяє швидшому встановленню осіб, які вчиняють правопорушення, обставин його вчинення та скорішому відновленню прав та інтересів потерпілих осіб чи держави.

Виходячи з вищезазначеного, можна виділити наступні ознаки інформаційно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів:

- 1) це процес надання, збору, оброблення, аналізу, систематизації та фіксації відомостей про адміністративний спір або адміністративне чи кримінальне правопорушення;
- 2) являє собою сукупність документів та інших носіїв, що містять в собі інформацію, яка має значення для належного виконання правоохоронними органами своїх завдань;
- 3) спрямоване на прийняття управлінських рішень та ефективне виконання завдань правоохоронними органами;
- 4) реалізується за допомогою системи спеціальних засобів та методів;
- 5) впливає на правосвідомість громадян та суспільства загалом із недопущення вчинення правопорушень.

Інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів, в тому числі адміністративної діяльності, регламентується чинним законодавством, відповідно до якого всі правоохоронні структури мають збирати інформацію яка стосується їх діяльності, обмінюватися такою інформацією з іншими правоохоронними органами чи іншими органами державної влади, а також застосовувати вказану інформацію з метою прийняття ефективних управлінських рішень, забезпечення охорони прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільних та державних інтересів.

Для зберігання та обміну інформацією між правоохоронними органами створені спеціальні бази (банки) даних, до яких вносяться ті чи інші відомості щодо фізичних та юридичних осіб, окремих фактів чи явищ. Так, наприклад, відповідно до ЗУ «Про Національну поліцію», підрозділи поліції в особі їх посадових осіб, наповнюють та підтримують в актуальному стані бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України та стосуються їх адміністративної діяльності, щодо:

- осіб, стосовно яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу;
- виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень, осіб, які їх учинили, руху кримінальних проваджень;
- обвинувачених, обвинувальний акт щодо яких направлено до суду;
- зареєстрованих в органах внутрішніх справ кримінальних або адміністративних правопорушень, подій, які загрожують особистій чи публічній безпеці, надзвичайних ситуацій;

- осіб, затриманих за підозрою у вчиненні правопорушень (адміністративне затримання, затримання згідно з дорученнями органів правопорядку, затримання осіб органами досудового розслідування, адміністративний арешт, домашній арешт);
- осіб, які скоїли адміністративні правопорушення, провадження у справах за якими здійснюється поліцією;
- зареєстрованих кримінальних та адміністративних корупційних правопорушень, осіб, які їх учинили, та результатів розгляду цих правопорушень у судах;
- іноземців та осіб без громадянства, затриманих поліцією за порушення визначених правил перебування в Україні тощо [4].

У свою чергу, Державна податкова служба України у питаннях інформаційного забезпечення її діяльності реалізує такі повноваження: здійснює облік платників податків та єдиного внеску, осіб, які здійснюють операції з товарами, що перебувають під митним контролем, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням; забезпечує ведення обліку податків і зборів, платежів; здійснює ведення митної статистики та Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності; здійснює в межах повноважень, передбачених законом, формування та ведення реєстрів, банків та баз даних, а також забезпечує ведення реєстру страхувальників єдиного внеску; взаємодіє та здійснює обмін інформацією з органами державної влади, державними органами іноземних держав, міжнародними організаціями тощо [5].

Ще одним прикладом є Державна прикордонна служба України, яка формує інформаційне забезпечення через реалізацію таких повноважень: реєстрація іноземців та осіб без громадянства, які в установленому порядку прибувають в Україну, та їх паспортних документів у пунктах пропуску через державний кордон та у контрольних пунктах в'їзду-виїзду, а також здійснення фіксації біометричних даних іноземців та осіб без громадянства під час здійснення прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон та у контрольних пунктах в'їзду-виїзду; створювати і використовувати інформаційні системи; здійснювати автоматизований обмін інформацією про транспортні засоби, що перетнули державний кордон України, з територіальними органами Міністерства внутрішніх справ України тощо [6].

Крім того, варто зазначити щодо інформаційного забезпечення Служби безпеки України, яке формується шляхом: створення інформаційних систем та ведення оперативного обліку; одержання в установленому законом порядку від органів доходів і зборів, фінансових та інших установ, підприємств, організацій (незалежно від форми власності) інформації і документів про операції, стан рахунків і руху коштів на них за конкретний проміжок часу, вклади, внутрішньо- та зовнішньо-економічні угоди; одержання в установленому законодавством порядку за письмовими запитами керівника органу або оперативного підрозділу Служби безпеки України інформації з автоматизованих інформаційних і довідкових систем та банків даних, створюваних Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Національним банком України, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування України тощо [7].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна прийти до висновку, що інформаційне забезпечення адміністративної діяльності правоохоронних органів є комплексною категорією, яка включає у себе збір, оброблення, аналіз зазначеної інформації, її збереження для подальшого обміну у встановленому законом порядку. Законодавством регламентовані лише основні напрями вказаного інформаційного забезпечення. Однак, їх конкретизація та уточнення сприятиме ефективнішій діяльності правоохоронних органів, а також скорішому виконанню своїх основних завдань та цілей. Крім того, чітке визначення способів та порядку обміну інформацією між різними суб'єктами правоохоронної діяльності значно покращить комунікацію та взаємодію між ними, що якісно вплине на вирішення завдань, що виникають в процесі їх адміністративної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
4. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
5. Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>
6. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>
7. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. №2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
8. Фелик В.І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України : дис. ... д-ра юрид. Наук: 12.00.07. Харків, 2017. 480 с.

9. Коваленко О.С., Добровська Л.М. Проектування інформаційних систем: Загальні питання теорії проектування інформаційних систем. Київ, 2020. 192 с.

10. Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліцейських: навчальний посібник. К.: ФОП Маслаков, 2020. 288 с.

REFERENCES:

1. Pro informatsiiu. (1992, October 2). [On information]. *Zakon Ukrainy № 2657–XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].

2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. № 435–IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

3. Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii. (2001, January 11). [On the protection of economic competition]. *Zakon Ukrainy № 2210-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> [in Ukrainian].

4. Pro Natsionalnu politsiiu. (2015, July 2). [On the National Police]. *Zakon Ukrainy № 580-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].

5. Pro Derzhavnu fiskalnu sluzhbu Ukrainy. (2014, May 21). [On the State Fiscal Service of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 236*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].

6. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy. (2003, April 3). [On the State Border Service of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 661-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15> [in Ukrainian].

7. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy. (1992, March 25). [On the Security Service of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2229-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> [in Ukrainian].

8. Felyk, V.I. (2017). Administratyvno-pravove zabezpechennia profilaktychnoi diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy. [Administrative and legal provision of preventive activities of the National Police of Ukraine]. *Dys. ... d-ra yuryd. Nauk 12.00.07*. 480. [in Ukrainian].

9. Kovalenko, O.S., Dobrovska, L.M. (2020). Proektuvannia informatsiinykh system: Zahalni pytannia teorii proektuvannia informatsiinykh system.[Design of information systems: General questions of the theory of design of information systems]. 192. [in Ukrainian].

10. Administratyvno-yurysdyktsiina diialnist politseyskykh. (2020). [Administrative and jurisdictional activities of police officers]. *Navchalnyi posibnyk*. 288. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.05.2024

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-132-136

Павленко Дмитро Сергійович,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

pavlenkodmitro18@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-3737-4978

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВ ПРО НАКЛАДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ

У статті досліджено особливості виконання постанов про накладення адміністративних стягнень, які є важливим елементом правозастосування і забезпечення правопорядку.

Визначено, що виконання постанов про накладення адміністративних стягнень - заключний етап формально-визначеної процедури притягнення до адміністративної відповідальності. Від того, наскільки послідовно реалізована постанова про адміністративне стягнення, наскільки своєчасно справа доведена до завершення, багато в чому залежить рівень ефективності боротьби з адміністративними правопорушеннями, їх попередження, результативність виховання громадян у дусі точного і неухильного дотримання законів.

Акцентовано увагу, що постанова по справі про адміністративне правопорушення є обов'язковою не лише для уповноважених державних органів, а, насамперед, для особи, що притягується до адміністративної відповідальності. Ухилення правопорушника від добровільного виконання постанови про накладення адміністративного стягнення призводить до необхідності застосування до нього примусових заходів впливу.

Зроблено висновок, що основні аспекти цього процесу включають: чіткість і конкретність постанови, захист прав і обов'язків сторін, прозорість і відкритість процесу, контроль за виконанням і відповідальність, справедливість і законність.

Наголошено, що з урахуванням основних аспектів цього процесу, виконання постанов про накладення

адміністративних стягнень можливе належним чином.

Ключові слова: постанова, накладення адміністративних стягнень, адміністративно-процесуальне законодавство, рішення, захист прав і свобод громадян, оскарження.

Pavlenko D. FEATURES OF EXECUTION OF RESOLUTIONS ON THE IMPOSITION OF ADMINISTRATIVE PENALTIES

The article examines the peculiarities of the implementation of resolutions on the imposition of administrative fines, which are an important element of law enforcement and ensuring law and order.

It was determined that the implementation of resolutions on the imposition of administrative fines is the final stage of the formally defined procedure of bringing to administrative responsibility. The level of efficiency in combating administrative offenses, their prevention, and the effectiveness of educating citizens in the spirit of exact and unwavering compliance with laws largely depends on how consistently the decision on administrative penalty is implemented, how timely the case is brought to a conclusion.

Attention is drawn to the fact that the decision on the case of an administrative offense is binding not only for the authorized state bodies, but, first of all, for the person who is brought to administrative responsibility. The offender's evasion of the voluntary implementation of the decision on the imposition of an administrative penalty leads to the need to apply coercive measures of influence to him.

It was concluded that the main aspects of this process include: clarity and specificity of the resolution, protection of the rights and obligations of the parties, transparency and openness of the process, control over implementation and responsibility, justice and legality.

It was emphasized that taking into account the main aspects of this process, the implementation of resolutions on the imposition of administrative fines is possible in a proper manner.

Key words: resolution, imposition of administrative fines, administrative procedural legislation, decision, protection of rights and freedoms of citizens, appeal.

Постановка проблеми. Тема виконання постанов про накладення адміністративних стягнень є дійсно важливою і актуальною в контексті правової системи будь-якої країни, включаючи Україну. Цей процес відіграє ключову роль у захисті прав і свобод громадян, а також у забезпеченні справедливості та розвитку правової держави.

Виконання адміністративних рішень, зокрема постанов про накладення стягнень, є складним процесом, який вимагає чіткого знання і застосування відповідного адміністративного процесуального законодавства.

Саме розуміння особливостей і вимог процедури виконання постанов про накладення адміністративних стягнень в Україні є критичним для забезпечення правової захищеності громадян та розвитку правової держави в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням цієї проблеми присвячені роботи таких науковців як Г. Бондаренко, Г. Джагапов, Т. Коломієць, Ю. Костюк, Н. Хорошак, В. Черній та ін.

Метою статті є дослідження особливостей виконання постанов про накладення адміністративних стягнень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень - заключний етап формально-визначеної процедури притягнення до адміністративної відповідальності. Від того, наскільки послідовно реалізована постанова про адміністративне стягнення, наскільки своєчасно справа доведена до завершення, багато в чому залежить рівень ефективності боротьби з адміністративними правопорушеннями, їх попередження, результативність виховання громадян у дусі точного і неухильного дотримання законів.

На думку О. Маслак та О. Резнік, адміністративне стягнення являється заходом примусу, що визначається й застосовується у встановленому законом порядку органами адміністративної юрисдикції до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, і пов'язаний із негативними для неї наслідками морального, матеріального або фізичного характеру [1, с. 132].

В дійсності, адміністративні стягнення виконують свою соціальну функцію лише тоді, коли вони виконані, а правопорушник зазнав визначені законом правообмеження. Якщо постанова про накладення стягнення не виконана, або реалізована частково, то результативність її не відчувається. Тому ефективність накладених адміністративних стягнень безпосередньо обумовлена рівнем їх реалізації.

Необхідною умовою виконання постанови про накладення адміністративного стягнення є набуття нею законної сили. Це означає, що постанова набула значення закону, є обов'язковою і має бути реалізована. У випадку оскарження або опротестування постанови, її виконання зупиняється на певний час, а потім відновлюється, якщо скарга, або протест залишилися без задоволення. Таким чином, постанова про накладення адміністративного стягнення наділена особливою силою, тому що є обов'язковою для виконання державними і громадськими органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами (ст. 298 КУпАП) [3].

Ми підтримуємо позицію М. Труш, яка під законною силою судового рішення в адміністративній справі пропонує розуміти таку властивість судового рішення як акта правосуддя, яка визначає правову дію рішення в часі, просторі та за колом осіб і створює відповідні правові наслідки [2, с. 156].

Обов'язковість постанови про накладення адміністративного стягнення означає, що вона набула сили закону і є обов'язковою до виконання, як і вимоги закону.

Постанова по справі про адміністративне правопорушення є обов'язковою не лише для уповноважених державних органів, а, насамперед, для особи, що притягується до адміністративної відповідальності. Ухилення правопорушника від добровільного виконання постанови про накладення адміністративного стягнення призводить до необхідності застосування до нього примусових заходів впливу.

У ст. 299 КУпАП зазначається, що постанова про накладення адміністративного стягнення підлягає виконанню з моменту її винесення. При оскарженні або опротестуванні постанови, вона підлягає виконанню після залишення скарги або протесту без задоволення [3].

Постанова про накладення адміністративного стягнення звертається до виконання органом (посадовою особою), який виніс постанову: адміністративною комісією, органом внутрішніх справ та ін., система яких закріплена в III розділі КУпАП (ст. ст. 218-244/8).

Законодавством також визначено, що постанова про накладення адміністративного стягнення виконується уповноваженим на те органом держави у визначеному законодавством України порядку.

Якщо виникла ситуація, коли щодо однієї особи винесені дві і більше постанов про накладення адміністративних стягнень, кожна постанова виконується окремо, в порядку, який для цього визначений (ст. 300 КУпАП) [3].

За загальним правилом, постанова про накладення адміністративного стягнення підлягає виконанню з моменту її винесення. Проте на практиці часто зустрічається ситуація, коли постанова про накладення одного з трьох видів адміністративних стягнень (адміністративного арешту, виправних робіт, штрафу), не може бути виконана негайно через поважні причини. Тоді допускається відстрочка виконання, тобто відкладення її фактичної реалізації на певний строк, що обумовлений пролонгацією самої обставини, але в межах, визначених законом.

Відстрочку виконання постанови слід розглядати як виняток із загального правила. Вона можлива, наприклад, у зв'язку з важкою хворобою особи, притягнутої до відповідальності, якщо цей факт підтверджується довідкою лікувального закладу. Допускається відстрочка у зв'язку із складними сімейними чи особистими обставинами, або у зв'язку з іншими поважними причинами, які дійсно перешкоджають негайному виконанню постанови.

Характерним є те, що відстрочка поширюється лише на постанови про застосування виправних робіт, адміністративного арешту та штрафу (за винятком стягнення штрафу на місці вчинення адміністративного правопорушення). Відповідно, якщо постановою накладене інше стягнення (оплатне вилучення або конфіскація предметів, позбавлення спеціального права, попередження), відстрочка виконання забороняється.

Клопотання про відстрочку виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту чи виправних робіт розглядає і вирішує орган (посадова особа), який виніс постанову про накладення адміністративного стягнення. Відстрочка виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу здійснюється в порядку, визначеному Законом «Про державну виконавчу службу».

Перелік осіб, що можуть звертатися з клопотанням про відстрочку, законодавством не визначений. Зазвичай, це особа, що притягається до відповідальності. Не виключена можливість, що з таким клопотанням можуть звернутися близькі родичі правопорушника та інші зацікавлені особи (юридичні представники, поручителі, довірені особи, гаранті і т.п.).

У процесуальній частині КУпАП не встановлено перелік суб'єктів, що можуть ініціювати вирішення питання про відстрочку, виконання постанови, про притягнення до адміністративної відповідальності. Зі змісту цієї норми зрозуміло, що приводом для вирішення цього питання може бути: по-перше, власна ініціатива органу (посадової особи), що виніс постанову; по-друге, клопотання особи, стосовно якої винесено постанову про притягнення до адміністративної відповідальності. Законодавець не обумовлює, на підставі якого документа може бути надана відстрочка [4, с. 79].

Орган, який виніс постанову про адміністративне стягнення, має право відстрочити його виконання за власною ініціативою.

Виконання постанови про накладення адміністративного стягнення може бути відстрочено на термін до одного місяця (ст. 301 КУпАП).

На практиці виникають такі обставини, за яких провадження в справі про адміністративне правопорушення не може провадитися, а якщо постанова про накладення адміністративного стягнення вже винесена, то її виконання слід припинити.

Такими обставинами, згідно ст. 302 КУпАП, є:

- а) видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення;
- б) скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність;
- в) смерть особи, щодо якої винесена постанова про накладення адміністративного стягнення [3].

Однак, слід акцентувати увагу, що адміністративно-процесуальне законодавство не визначає механізму такого припинення, зокрема залишається неврегульованим питання – який правозастосовний акт повинен винести суд, щоб припинити виконання постанови про накладення адміністративного стягнення [5].

Припинення виконання постанови про накладення адміністративного стягнення здійснюється на підставі рішення органу (посадової особи), який її виніс. Рішення надсилається до органу, уповноваженого

виконувати постанову про накладання стягнення, а також іншим органам (посадовим особам), що беруть участь у його реалізації.

Винесена уповноваженим органом (посадовою особою) постанова про накладання адміністративного стягнення повинна бути реалізована у стислі строки. Інакше буде втрачена оперативність у застосуванні заходів адміністративного впливу, що, без сумніву, відіб'ється на його ефективності, зменшить їх виховне і попереджувальне значення у боротьбі з адміністративними правопорушеннями. Тому законодавством визначена давність виконання постанови про накладання адміністративного стягнення.

Під давністю виконання постанови розуміють визначений законом строк з моменту винесення постанови до моменту звернення її до виконання. У разі пропускання строку давності, виключаються будь-які дії виконавчого характеру уповноважених органів (посадових осіб) і постанова взагалі не підлягає виконанню. Строк давності виконання постанови про накладання адміністративного стягнення визначений законодавством і становить три місяці з дня її винесення.

У ст. 303 КУпАП із загального правила про тримісячний строк давності зроблено кілька винятків. Так, уразі зупинення виконання постанови у зв'язку з поданням скарги або принесенням протесту, перебіг строку давності зупиняється до розгляду скарги або протесту та прийняття по них аргументованого рішення. У разі відстрочки виконання постанови перебіг строку давності зупиняється до закінчення строку відстрочки.

Давність виконання не встановлена для постанови про конфіскацію предметів контрабанди, а також перевізних та інших засобів, призначених для переміщення предметів контрабанди через державний кордон України або їх приховування.

Не виключається, що законодавством України можуть бути встановлені й інші, більш тривалі строки для виконання постанов по справах про окремі види адміністративних правопорушень.

У процесі виконання постанови про накладання адміністративного стягнення нерідко виникають різні питання, пов'язані з цією стадією. Йдеться про окремі неточності, допущені у тексті постанови, необхідність їх чіткого окреслення, усунення незначних протиріч або помилок в постанові задля досягнення фінального результату, яким є забезпечення однакового розуміння постанови усіма учасниками провадження з метою уникнення двоякого трактування інформаційних елементів такого документа та ін.

Вирішуються усі ці питання, пов'язані з виконанням постанови про накладання адміністративного стягнення органом (посадовою особою), який виніс постанову (ст. 304 КУпАП) [3].

Законодавством не врегульований сам порядок вирішення цих питань. Виходячи із практики, що склалася, слід дотримуватися тих основних правил, що визначають послідовність та процедуру розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Із заявою про вирішення того чи іншого питання, пов'язаного з виконанням постанови, має право звернутися особа, притягнута до адміністративної відповідальності, або потерпілий. клопотання про це може надійти і від органу, уповноваженого виконувати постанову.

Посадова особа, зобов'язана вирішити питання, пов'язане з виконанням постанови, розглядає його негайно, не відкладаючи. При розгляді і вирішенні піднятого питання бере участь заявник. Допускається запрошення й інших осіб, думку яких слід з'ясувати для об'єктивного вирішення питання, пов'язаного з виконанням постанови.

Результативна реалізація постанов про накладання адміністративних стягнень є дуже важливою для посилення ефективності адміністративної відповідальності, багато в чому залежить від рівня забезпечення контролю за правильним і своєчасним виконанням цих постанов.

Контроль за правильним і своєчасним виконанням постанови про накладання адміністративного стягнення здійснюється органом (посадовою особою), який виніс постанову та іншими органами державної влади в порядку, встановленому законом (ст. 305 КУпАП) [3]. Цей контроль здійснюється шляхом перевірок і ведення документації, в якій відображається хід реалізації постанови про накладання адміністративного стягнення. У процесі реалізації постанови перевіряється, чи був ознайомлений правопорушник із змістом постанови, чи своєчасно йому вручена копія цієї постанови, чи направлена постанова органу, уповноваженому безпосередньо застосувати такий вид правового обтяження.

Слід враховувати фактори, які затримують реалізацію постанови в часі.

Такими є, як вже зазначалось, оскарження, опротестування постанови, а також обставини, які викликають відстрочку або припинення виконання постанови.

Коли постанова повністю виконана, це необхідно зафіксувати у відповідних документах. Якщо виникли певні перешкоди правильному і своєчасному виконанню постанови, то орган (посадова особа), який виніс її, зобов'язаний застосувати усі передбачені законом обґрунтовані заходи до їх усунення.

Висновки. Таким чином, до особливостей виконання постанов про накладання адміністративних стягнень можна віднести кілька ключових аспектів, які важливі для правозастосування і забезпечення правопорядку:

1. Чіткість і конкретність вимог: Постанова повинна чітко формулювати вимоги, які стосуються виконання стягнення. Це включає визначення суми штрафу, строку для сплати, або інші вимоги щодо виконання конкретних дій або утримання від певних дій.

2. Захист прав виконавця і обвинуваченого: Важливо забезпечити, щоб процес виконання постанови не порушував права осіб, які її виконують або підлягають адміністративним стягненням. Це включає право на справедливий процес, право на апеляцію і захист в суді.

3. Контроль за виконанням: Органи влади, що приймають постанови про накладення стягнень, мають забезпечувати ефективний контроль за їх виконанням. Це може включати моніторинг виконання встановлених вимог, перевірку фактичного виконання стягнення та вжиття заходів у разі порушень.

4. Прозорість і відкритість процесу: Процес виконання постанови має бути прозорим і відкритим для громадськості. Це включає доступ до інформації про виконання стягнень, можливість оскарження рішень і забезпечення правової відповідальності за порушення законодавства.

5. Справедливе вирішення спорів: В разі конфліктів або спорів щодо виконання постанови, важливо мати ефективні механізми для їх вирішення. Це може включати апеляційні процедури, судовий контроль або медіацію.

Отже, виконання постанов про накладення адміністративних стягнень є складним і важливим процесом, який вимагає врахування прав і інтересів усіх сторін, а також дотримання встановлених законодавством процедур і вимог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Маслак О.В, Резнік О.М. Проблемні аспекти системи адміністративних стягнень в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 131-134.
2. Труш М. Порядок набрання законної сили судовими рішеннями в адміністративній справі та особливості їх виконання. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 11. С. 156-161.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
4. Гнатюк С.С. Відстрочка виконання постанови у справі про адміністративний проступок: перспективи удосконалення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 76-82.
5. Левицька К. Стадії виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення. *Knowledge, Education, Law, Management 2020* № 3 (31) URL: <https://kelmczasopisma.com/viewpdf/7755>
6. Строчкий Р.Є. Поняття та особливості провадження щодо виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. №2. С. 175–183.
7. Джагапов Г.В. Деякі проблеми виконання постанов про позбавлення спеціального права. *Українське адміністративне право : актуальні проблеми реформування* : Зб. наук. праць. Суми, 2000. С. 93–94.

REFERENCES:

1. Maslak, O.V, Riezniak, O.M. (2019). Problemni aspekty systemy administratyvnykh stiahnen v Ukraini. [Problematic aspects of the system of administrative fines in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4. 131-134. [in Ukrainian].
2. Trush, M. (2016). Poriadok nabrannia zakonnoi syly sudovymy rishenniamy v administratyvni spravi ta osoblyvosti yikh vykonannia. [The procedure for legal force of court decisions in an administrative case and specifics of their implementation]. *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo*. № 11. 156-161. [in Ukrainian].
3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on administrative offenses]. № 8073-X. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].
4. Hnatiuk, S.S. (2014). Vidstrochka vykonannia postanov u spravi pro administratyvnyi prostupok: perspektyvy udoskonalennia. [Postponement of the execution of the resolution in the case of an administrative offense: prospects for improvement]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*. № 2. 76-82. [in Ukrainian].
5. Levytska, K. (2020). Stadii vykonannia postanov u spravakh pro administratyvni pravoporushennia. [Stages of implementation of resolutions in cases of administrative offenses]. *Knowledge, Education, Law, Management*. №3 (31). Retrieved from: <https://kelmczasopisma.com/viewpdf/7755> [in Ukrainian].
6. Strotskyi, R.Ie. (2014). Poniattia ta osoblyvosti provadzhennia shchodo vykonannia postanov u spravakh pro administratyvni pravoporushennia. [Concepts and features of proceedings regarding the execution of resolutions in cases of administrative offenses]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*. №2. 175–183. [in Ukrainian].
7. Dzhabapov, H.V. (2000). Deiaki problemy vykonannia postanov pro pozbavlennia spetsialnoho prava. [Some problems of implementation of resolutions on deprivation of a special right]. *Ukrainske administratyvne pravo: aktualni problemy reformuvannia: Zb. nauk. prats*. 93–94. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.05.2024

УДК 349.42

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-137-141

Романескул Сергій Сергійович,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

romaneskul10@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-3241-1317

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто нормативно-правові акти, які формують систему законодавства у сфері агропромислового комплексу України. Здійснено аналіз основних напрямів розвитку та зміни інститутів через появу нових тенденцій у розвитку агропромислового-комплексу.

Встановлено, що в умовах переходу до ринкової економіки в Україні виникла нагальна потреба розробки і здійснення великої сукупності правових, організаційних, економічних, наукових, соціальних та інших заходів з метою забезпечення такого розвитку аграрної сфери економіки, який би повністю відповідав потребам країни, забезпечував її продовольчу безпеку. Констатовано, що особливо це актуально в умовах євроінтеграційних процесів, тому надзвичайно важливо постійно досліджувати та вдосконалювати рівень державного регулювання діяльності у сільськогосподарській сфері з метою приведення їх у відповідність до стандартів Європейського Союзу.

Наявність недосконалості національного законодавства характеризує адміністративно-правове регулювання сучасного українського агропромислового комплексу, що зумовлює необхідність системного реформування агропромислової сфери як на державному, так і на регіональному рівнях.

Автор прийшов до висновку, що важливим правовим засобом належного здійснення заходів по реформуванню суспільних відносин в аграрному секторі економіки є науково обґрунтована, взаємоузгоджена система законодавства агропромислового комплексу України.

Ключові слова: агропромисловий комплекс України, законодавство, нормативно-правовий акт, підзаконний нормативно-правовий акт, реформування.

Romaneskul S. GENERAL CHARACTERISTICS OF LEGISLATION IN THE SPHERE OF AGRICULTURAL INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE

The article examines normative legal acts that form the system of legislation in the sphere of the agro-industrial complex of Ukraine. An analysis of the main directions of development and changes in institutions due to the emergence of new trends in the development of the agro-industrial complex was carried out.

It was established that in the conditions of the transition to a market economy in Ukraine, there was an urgent need to develop and implement a large set of legal, organizational, economic, scientific, social and other measures in order to ensure the development of the agrarian sphere of the economy, which would fully meet the needs of the country, ensure its food supply safety.

It was found that this is especially relevant in the conditions of European integration processes, therefore it is extremely important to constantly research and improve the level of state regulation of activities in the agricultural sector in order to bring them into line with the standards of the European Union.

The presence of imperfect national legislation characterizes the administrative and legal regulation of the modern Ukrainian agro-industrial complex, which necessitates the systematic reform of the agro-industrial sphere at both the state and regional levels.

The author came to the conclusion that an important legal means of proper implementation of measures to reform social relations in the agrarian sector of the economy is a scientifically based, mutually agreed system of legislation of the agro-industrial complex of Ukraine.

Key words: agro-industrial complex of Ukraine, legislation, normative legal act, sub-legal normative legal act, reformation.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших зв'язків між економічними системами більшості ринково-орієнтованих держав світу є агропромисловий сектор на даному етапі економічного зростання. Висока енергетична безпека, використання різноманітних агротехнічних прийомів, екологізація шляхом застосування передових енерго- та екологізберігаючих технологій, прийомів хімізації та меліорації – все це сприяло його розвитку.

У зв'язку з відповідальністю держави за збереження нормальних соціальних умов для громадян, постачання продуктів харчування та інших сільськогосподарських товарів у достатній кількості та належної якості, захист прав та інтересів виробників і споживачів харчових продуктів, необхідним є ефективне нормативне регулювання у агропромисловий комплекс. Виконання державою своїх соціально-економічних функцій становить задоволення потреб, завдань, обов'язків та інтересів населення і нації в цілому. Особливо це актуально в умовах євроінтеграційних процесів, тому надзвичайно важливо постійно досліджувати та

вдосконалювати рівень державного регулювання діяльності у сільськогосподарській сфері з метою приведення їх у відповідність до стандартів Європейського Союзу. У зв'язку із цим актуальним завданням стає дослідження державного регулювання в агропромисловій сфері, її сутності, змісту, правової регламентації, а відповідно, й теоретичної основи у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі проблемні питання нормативно-правового регулювання в агропромисловій сфері ставали предметом наукових досліджень різних науковців. Зокрема, йому приділяли увагу: А.Берлач, Ю.Битяк, Л.Біла, І.Голосніченко, С.Гончарук, Т.Коломєць, В.Колпаков, А.Комзюк, О.Кузьменко, В.Курило, Р.Мельник, Н.Нижник та багато інших.

Метою статті є визначити сутність та зміст системи законодавства в агропромисловій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Агропромисловий комплекс входить до ключових секторів сучасної економіки України для забезпечення та реалізації рівних конституційних прав кожного громадянина на продовольчу безпеку. Так, сільськогосподарський сектор завжди має бути у центрі уваги держави з належним збереженням умов його підтримання, а саме кліматичних та соціально-економічних. До того ж, слід додати, що агропромисловий комплекс представляє собою сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом продукції сільського господарства, при цьому не обмежуючись сільськогосподарською продукцією, включаючи інші товари споживання, її зберіганням, переробкою і доведенням до споживача [1, с. 86].

Подальший розвиток економіки країни об'єктивно потребує ефективного механізму державної підтримки, особлива роль в якому відводиться аграрному сектору, тому що саме ця галузь повинна стати флагманом у розвитку через достатню сировинну базу та пристосованість до даного виду виробництва.

Як зазначає Л. Машевська, одним із важливих засобів зміцнення функціонування аграрного сектору економіки України, пришвидшення його розвитку та становлення є право. Саме воно закріплює організаційну структуру комплексу, визначає основні параметри його функціонування. Правовими нормами регулюються суспільні відносини, що стосуються практично всіх суб'єктів АПК України [2, с. 74]. Очевидно, що для оптимального розвитку агробізнесу в Україні важливим є правове забезпечення його функціонування, створення ефективної системи законодавчого регулювання усіх аспектів агропромислового комплексу в Україні на основі позитивного вітчизняного досвіду, міжнародних та європейських стандартів у цій сфері.

Основним видом джерел права за формою виступають нормативно-правові акти України. Відтак, нормативно-правовою базою адміністративно-правового регулювання у сфері агропромислового комплексу є положення нормативно-правових актів різних за ступенем юридичної сили, сфери дії, суб'єктами правотворчості тощо.

Найвищою юридичною силою наділена Конституція України, норми якої є нормами прямої дії [3]. На конституційному рівні введено і закріплено приватно-правовий режим власності на землі сільськогосподарського призначення і водні ресурси, які є основними природними факторами сільськогосподарського виробництва; закріплено принцип «власність зобов'язує», що означає, що використання землі й інших природних ресурсів у сільському господарстві повинне бути раціональним, а також не повинне здійснюватися на шкоду людині та суспільству. Окрім того, Основний Закон встановлює гарантії непорушності права власності на майно сільськогосподарського призначення як сільськогосподарських підприємств, так і особистих селянських господарств. Також конституційно закріплено модель прав на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Це накладає на сільськогосподарських товаровиробників конституційний обов'язок здійснювати свою виробничу діяльність з найменшою шкодою як для навколишнього природного середовища, так і для здоров'я населення країни. Останній фактор забезпечується, насамперед, за рахунок виробництва якісної та безпечної сільськогосподарської продукції.

Важливе місце серед джерел права в агропромисловому комплексі належить кодифікованим нормативно-правовим актам, зокрема це Земельний кодекс України, Цивільний Кодекс України та Господарський кодекс України.

Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III [4] регулює такі інститути: форми власності на землю; користування землею; порядок передачі земель у власність та користування; окремі права і обов'язки власників землі та землекористувачів; використання земель; вирішення земельних спорів тощо. Даним кодексом передбачено право власності на землю громадян і юридичних осіб у межах населених пунктів для підприємницької діяльності. Визначено, що громадяни й юридичні особи, крім прав власності на землю, набувають інших прав на земельні ділянки, у тому числі права оренди, права забудови, сервітуту, права переважного придбання тощо.

Важливу роль у сфері правового регулювання агропромислових відносин належить Цивільному кодексу України [5]. Регулюючи особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини) відповідних учасників, він встановлює загальні положення щодо фізичних осіб, в тому числі тих, що мають статус суб'єктів аграрного господарювання, щодо юридичних осіб та їх організаційно-правових форм, щодо угод (правочинів) та інституту представництва, норми зобов'язального права та щодо недоговірних зобов'язань.

Ще одним нормативним актом у сфері аграрного господарювання, що має силу закону, є Господарський кодекс України [6]. Саме цей нормативний акт визначає основні засади господарювання в

Україні, містить загальні положення щодо господарських зобов'язань, відповідальності за порушення у сфері господарювання, особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання тощо, тобто регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

На наступному місці за юридичною силою перебувають закони, які повинні прийматися відповідно до норм Конституції України, до міжнародно-правових актів, що ратифіковані Верховною Радою. До основних законодавчих актів у сфері агропромислового комплексу в Україні належать наступні закони:

- «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2023 р. № 742-IV;
- «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973-IV;
- «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17.10.1990 р. № 400-ХІІ;
- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств» від 24.09.2021 р. № 1788-IX;
- «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2020 р. № 819-IX;
- «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9.02.2012 р. № 4391-VI;
- «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-IV;

Далі систему законодавства агропромислового комплексу України за їх юридичною силою формують підзаконні нормативно-правові акти, до яких включаються укази і розпорядження Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази міністерств і відомств України. До таких актів можна віднести:

- Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 року „Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України” від 28 грудня 2005 р. № 1867/2005;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про Аграрний фонд» від 6 липня 2005 р. № 543;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики України» від 1 листопада 2006 р. № 1541;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Питання страхових тарифів для страхування озимих зернових» від 11 серпня 2023 р. N 851;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку одержання посвідчення про право роботи з пестицидами» від 09 травня 2023 р. № 458;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 р. № 536-р «Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006–2010 роки»;
- Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження форми типового бізнес-плану створення та функціонування фермерського господарства (особистого селянського господарства)» від 02.04.2024 №1049 тощо.

Окрім того, систему нормативно-правових актів у сфері агропромислового комплексу України складають акти органів місцевого самоврядування, акти місцевих органів державної влади, локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських підприємств.

Україна як самостійна держава підписала й ратифікувала низку міжнародних договорів, що регулюють відносини агропромислового комплексу, в тому числі й відносини щодо охорони земель. Слід зазначити, що між Україною, сусідніми та іншими державами укладено певні угоди, конвенції, договори, які тією чи іншою мірою стосуються регулювання відносин агропромислового комплексу. Варто зазначити, що міжнародно-правовими актами регулюються в основному екологічні відносини, які мають міжнародний характер, тому питома вага міжнародно-правових документів, присвячених земельним відносинам, досить незначна.

Україна після проголошення незалежності веде пошук власного місця в європейських інтеграційних процесах. Незважаючи на всі суперечності внутрішніх трансформаційних процесів, її поступ об'єктивно спрямований до європейської спільноти. На сьогодні значна кількість технічних регламентів ЄС в агросекторі вже наближені до національного законодавства України в рамках Угоди про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі з Євросоюзом. Процес запровадження сучасних та єдиних з ЄС стандартів ведення сільського господарства та вимог у галузі безпеки харчових продуктів тривалий, але завдяки Угоді про асоціацію з ЄС, яка містить важливий розділ щодо наближення законодавства ЄС до національного, зокрема в галузі санітарних та фітосанітарних стандартів, реальний [7].

Верховна Рада України визначає державну політику у сфері агропромислового комплексу, встановлює правові засади його функціонування, затверджує національні та інші програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку села, встановлює обсяги бюджетного фінансування, напрями та обсяги інвестиційної політики.

Підзаконне нормативно-правове регулювання в ході державного управління в агропромисловому комплексі здійснюється також профільним центральним органом виконавчої влади – Міністерством аграрної політики та продовольства України.

Основними завданнями Мінагрополітики є:

- формування та реалізація державної аграрної політики, організація розроблення та здійснення заходів із забезпечення продовольчої безпеки держави;
- здійснення державного управління у сфері сільського господарства, садівництва тощо;
- розроблення і здійснення заходів, спрямованих на комплексний розвиток галузей агропромислового виробництва і сільських територій;
- участь у формуванні та реалізації інноваційної, інвестиційної і соціальної політики у сільській місцевості та інше.

Відносно новим є Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10 липня 2018 року № 2496-VIII, який закріплює державну підтримку розвитку сільськогосподарських товаровиробників і збільшення обігу експорту органічної продукції сільськогосподарського виробництва напрямами державної політики у сфері органічного виробництва. Документ регулює органічне виробництво, яке тлумачить як сертифіковану діяльність, що пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції, яке провадиться відповідно до чинного законодавства у сфері органічного виробництва.

У 2019 році використання недосконалих технологій в сільському виробництві було визнано однією з причин екологічних проблем України відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. До інструментів включено фінансово-економічні механізми, зокрема, модернізація підприємств і зниження ставки екологічного податку, що в результаті має призвести до стимулювання розвитку екологічного підприємництва.

Основними проблемами, що знижують ефективність функціонування вітчизняного агропромислового комплексу, є також: недосконалість державної політики щодо регулювання інфраструктури агропромислового комплексу, брак доступних фінансових ресурсів, відсутність достатньої кількості висококваліфікованих спеціалістів, які би могли втілювати міжнародний досвід, а також інертність більшості суб'єктів ринку до змін та інновацій. У зв'язку із цим, інфраструктура агропромислового комплексу України потребує значних змін: створити для аграрних підприємств можливості залучати кредитні ресурси під нижчий відсоток; сприяти розвитку закладів оптової торгівлі; реформувати аграрну освіту в Україні шляхом визнання аграрних спеціальностей у ВНЗ як пріоритетних; розробити ефективне законодавство у сфері регулювання інфраструктури АПК [8].

Робота агропромислового комплексу в умовах воєнного стану є надважливою складовою у відновленні економіки України. За словами Першого заступника міністра аграрної політики та продовольства Тараса Висоцького, серед важливих напрямів спільної роботи на 2024 рік – допомога аграріям на деокупованих територіях та продовження адаптації українського законодавства до норм і стандартів ЄС., близько 40% всього законодавства ЄС стосується агросектору. Він наголосив, що доступ до європейського ринку – дуже важливий для розвитку агросектору країни.

На засіданні ухвалили рішення про звернення до ЄК щодо продовження терміну дії Директиви ЄС з тимчасової лібералізації торгівлі та інших торгових поступок на український експорт до ЄС ще на рік, до червня 2025 року та запровадження санкцій на поставки на зовнішні ринки продовольства та добрих російського виробництва й про підтримку ініціативи країн Балтії щодо блокування транзиту російської продукції АПК [9].

Висновки. Отже, агропромисловий комплекс – це пріоритетний сектор української економіки, що є запорукою забезпечення продовольчої безпеки країни з високим потенціалом. Державна підтримка агропромислового комплексу є неодмінною умовою його сталого розвитку та забезпечення продовольчої безпеки держави.

Наявність недосконалості національного законодавства характеризує адміністративно-правове регулювання сучасного українського агропромислового комплексу, що зумовлює необхідність системного реформування агропромислової сфери як на державному, так і на регіональному рівнях. Важливе значення має також ефективне управління агропромисловим комплексом, яке є результатом запитів суспільства на політичному та соціально-економічному фронтах.

Єдиним шляхом покращення стану українського законодавства є приведення його у відповідність до міжнародних стандартів з огляду на висвітлені питання адміністративно-правового регулювання щодо агропромислового комплексу країни. Доцільно було б на законодавчому рівні визначити аграрний сектор в Україні та розробити проекти нормативно-правових актів, які регулюють процес приватизації державних аграрних підприємств, оформлення прав на землю та інші пов'язані з цим питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дегтярьова С. В. Агропромисловий комплекс України як предмет адміністративно-правового регулювання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23), т. 2. С. 86-90.
2. Машевська Л. До питання про поняття «джерела аграрного права». *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С.74-76
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
7. Близько 400 агрорегламентів ЄС адаптовано до національного законодавства України. URL: <http://agrocareer.com/news/1135/%D0%91%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%BE-400>.
8. Головачова О. С. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури аграрного ринку України. *Бізнесінформ*. 2013. № 5. С. 178–183.
9. 3 пріоритетами роботи на 2024 рік визначились учасники комітету підприємців агропромислового комплексу торгово-промислової палати України URL: <https://ucco.org.ua/press-center/ucco-news/z-prioritetami-roboti-na-2024-rik-viznachilis-uchasniki-komitetu-pidpriemtsiv-agropromislovogo-kompleksu-torgovo-promislovoi-palati-ukrayini>

REFERENCES:

- Dehtiarova, S. V. (2018). Ahropromyslovyi kompleks Ukrainy yak predmet administratyvno-pravovoho rehuliuвання. [The agro-industrial complex of Ukraine as a subject of administrative and legal regulation]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Вып. 2 (23), т. 2. 86-90. [in Ukrainian].
- Mashevska, L. (2010). Do pytannia pro poniattia «dzhherela ahrarnoho prava». [To the question of the concept of "sources of agrarian law"]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 2. 74-76 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Zemelnyi kodeks Ukrainy. (2001, October 25). [Land Code of Ukraine]. № 2768-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
- Hospodarskyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Economic Code of Ukraine]. № 436-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
- Blyzko 400 ahrorehlamentiv YeS adaptovano do natsionalnogo zakonodavstva Ukrainy. (2018). [On 400 EU agricultural regulations have been adapted to the national legislation of Ukraine]. Retrieved from: <http://agrocareer.com/news/1135/%D0%91%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%BE-400> [in Ukrainian].
- Holovachova, O. S. (2013). Problemy ta perspektyvy rozvytku infrastruktury ahrarnoho rynku Ukrainy. [Problems and prospects of the development of the infrastructure of the agricultural market of Ukraine]. *Biznesinform*. № 5. 178–183. [in Ukrainian].
- Z priorytetamy roboty na 2024 rik vyznachylis uchasnyky komitetu pidpriemtsiv ahropromysloвого комплексу торгово-промислової палати України. (2024). [The members of the committee of entrepreneurs of the agro-industrial complex of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine decided on work priorities for 2024]. Retrieved from: <https://ucco.org.ua/press-center/ucco-news/z-prioritetami-roboti-na-2024-rik-viznachilis-uchasniki-komitetu-pidpriemtsiv-agropromislovogo-kompleksu-torgovo-promislovoi-palati-ukrayini> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 342.922

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-141-146

Стебловський Вячеслав Володимирович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
vsteblovskiy@cuspu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0000-2946-5459

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПОБУДОВИ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Представлена стаття аналізує адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища в сучасних умовах.

Обґрунтовано, що адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища є необхідним для

забезпечення стабільності та безпеки в суспільстві. В умовах військового конфлікту між Україною та Російською Федерацією питання національної безпеки та адміністративно-правового механізму побудови безпечного середовища є надзвичайно актуальними завданнями.

Встановлено, що безпечне середовище з точки зору адміністративного права – стан, коли вжиті відповідні правові та адміністративні заходи спрямовані на забезпечення безпеки та охорони навколишнього середовища, а також здоров'я та безпеки громадян, які проживають в даній територіальній одиниці.

Виділено і охарактеризовано структурні елементи, які утворюють систему адміністративно-правового механізму безпечного середовища в Україні: норми права, правовідносини у сфері безпеки, адміністративно-правові акти, органи виконавчої влади, адміністративно-правові дії органів державної влади та місцевого самоврядування, юридична відповідальність.

Автором зазначено, що адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища в Україні спрямований на реалізацію державної політики у сфері безпеки, а також на вирішення таких стратегічних завдань, як: запобігання виникненню загроз безпеці; виявлення, попередження і нейтралізація існуючих загроз; ліквідація наслідків негативних подій, які спричинили порушення безпеки.

Вказано, що розвиток адміністративно-правового механізму для створення безпечного середовища в Україні становить важливу мету, спрямовану на забезпечення ефективного захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави від потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз.

Ключові слова: адміністративне право, безпека, органи виконавчої влади, безпечне середовище, адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища.

Steblovskiy V. ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR ESTABLISHING A SECURE ENVIRONMENT

This article analyzes the administrative and legal mechanism for building a secure environment in modern conditions.

It substantiates that the administrative and legal mechanism for building a secure environment is necessary to ensure stability and security in society. In the context of the military conflict between Ukraine and the Russian Federation, the issues of national security and the administrative and legal mechanism for building a secure environment are extremely urgent.

The study establishes that a Honcharuk, S.T. (2000). *Administrativne pravo Ukrainy. Zahalna ta Osoblyva chastyna*. [Administrative law of Ukraine. General and Special parts]. Navch. posib. 240. environment from the standpoint of administrative law is a state where appropriate legal and administrative measures are taken to ensure the safety and protection of the environment, as well as the health and safety of citizens living in a given territorial unit.

The structural elements that form the system of the administrative and legal mechanism of the secure environment in Ukraine are identified and characterized: legal norms, legal relations in the field of security, administrative and legal acts, executive bodies, administrative and legal actions of state and local authorities, legal responsibility.

The author notes that the administrative and legal mechanism for building a secure environment in Ukraine is aimed at implementing state policy in the field of security, as well as at solving such strategic tasks as: preventing the occurrence of security threats; identification, prevention and neutralization of existing threats; elimination of the consequences of negative events that have caused a security breach.

It is pointed out that the development of an administrative and legal mechanism for creating a secure environment in Ukraine is an important goal aimed at ensuring effective protection of the vital interests of citizens, society and the state from potential internal and external threats.

Key words: administrative law, security, executive authorities, secure environment, administrative-legal mechanism for building a secure environment.

Постановка проблеми. У сучасному світі безпека та стабільність є ключовими факторами розвитку будь-якої суспільної системи. Забезпечення безпечного середовища є однією з основних функцій держави, яка реалізується через відповідний адміністративно-правовий механізм. Адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища визначає основні принципи, інструменти та процедури, за допомогою яких держава здійснює контроль і реагує на загрози безпеці громадян і суспільства в цілому. Адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища є необхідним для забезпечення стабільності та безпеки в суспільстві. Він визначає основні правила і процедури для забезпечення правопорядку та захисту прав громадян, а також допомагає у вирішенні кризових ситуацій та запобіганні можливим загрозам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема створення безпечного середовища у була предметом багатьох наукових пошуків вчених та юристів-практиків з адміністративного права. Наприклад, варто згадати праці: С. Т. Гончарук [3], О. В. Кібенко [4], В. В. Копил [6], Ю. В. Кривицький [8], О. В. Марченко [9], І. В. Мельник [10], В. В. Нестеренко [11] та інші вчені. Проте, слід зазначити, що в умовах військового конфлікту між Україною та Російською Федерацією питання національної безпеки та адміністративно-правового механізму побудови безпечного середовища є надзвичайно актуальними завданнями.

Враховуючи результати досліджень науковців, актуальним завданням для законодавця і юристів є створення ефективного та результативного адміністративно-правового механізму для забезпечення сектору національної безпеки України. Оскільки від безпечного середовища повною мірою залежить стабільне функціонування держави та всіх її інституцій, а також впливає на подальший прогрес у сферах економіки, політики та соціального розвитку України.

Метою статті є аналіз адміністративно-правового механізму побудови безпечного середовища в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безпека є одним із найважливіших пріоритетів для будь-якої держави. Безпека забезпечується комплексом заходів, які спрямовані на захист життя, здоров'я, прав і свобод людини, а також на збереження майна, навколишнього середовища та інших цінностей.

Основним нормативно-правовим актом, який визначає правові засади забезпечення безпеки в Україні, є Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII [13]. Вказаний закон встановлює основи і принципи національної безпеки і оборони, а також визначає цілі і основні засади державної політики, спрямованої на забезпечення захисту суспільства і кожного громадянина від потенційних загроз.

Безпечне середовище з точки зору адміністративного права – це стан, коли вжиті відповідні правові та адміністративні заходи спрямовані на забезпечення безпеки та охорони навколишнього середовища, а також здоров'я та безпеки громадян, які проживають в даній територіальній одиниці. Це може включати в себе регулювання діяльності підприємств та громадян, яка може негативно впливати на довкілля (наприклад, викиди забруднюючих речовин у повітря або воду), а також встановлення стандартів і вимог щодо охорони природних ресурсів та природного середовища загалом. Адміністративне право регулює процедури надання ліцензій, дозволів і санкції в разі порушення встановлених норм і правил.

Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII визначено, що: громадська безпека і порядок – захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз; державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» [13].

Варто зауважити, що формування належного безпечного середовища через адміністративні заходи має на меті запобігти екологічним катастрофам, забезпечити здоров'я громадян та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь. Проте, даним законом не визначено поняття «адміністративно-правовий механізм побудови безпекового середовища», що ускладнює процедури правового регулювання і забезпечення безпекового середовища.

Реалізація правового регулювання безпекового середовища вимагає дієвих засобів впливу суб'єкта на об'єкт управління, тобто наявності відповідного адміністративного механізму.

На переконання дослідника Ю. В. Кривицького, під механізмом правового регулювання варто розуміти: «систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується стабільність суспільних відносин шляхом найбільш оптимального поєднання індивідуальних, громадських та державних інтересів членів соціуму з метою створення умов для прогресивного розвитку кожної особистості» [8, с. 78].

Науковиця О. І. Остапенко тлумачить «механізм адміністративно-правового регулювання як систему наділених владними повноваженнями суб'єктів (органи державної влади і управління) щодо застосування правових засобів з метою правового впливу на суспільні відносини в інтересах фізичних і юридичних осіб» [12, с. 148].

Науковець Д. Д. Коссе розуміє «під механізмом правового регулювання системну сукупність правових заходів, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на суспільні відносини у необхідному їй (державі) та суспільству напрямі» [7, с. 26].

Дослідник І. П. Голосніченко вважає «під механізмом адміністративно-правового регулювання – сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на відносини, що виникають у процесі реалізації державної виконавчої влади» [2, с. 14].

На нашу думку, адміністративно-правовий механізм являє собою комплекс заходів та інструментів, які використовуються державою для реалізації своїх функцій та завдань у сфері адміністративного управління та правового регулювання. Цей механізм допомагає забезпечити дотримання законності, регулювати суспільні відносини, забезпечувати захист прав та інтересів громадян, підтримувати громадський порядок і вирішувати інші завдання державного управління.

Варто зазначити, що адміністративно-правовий механізм побудови безпекового середовища має свою структуру, яка обумовлена принципами, завданнями, процедурами і органами забезпечення.

Наприклад, С. Т. Гончарук вважає, що «структуру механізму адміністративно-правового регулювання, складають: адміністративно-правові норми, акти тлумачення, акти реалізації адміністративно-правових норм, адміністративно-правові відносини» [3, с. 23].

Так, дослідник Є. В. Кобко виділяє «елементи структури адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави, як він поділяє на такі групи: 1) нормативно-правові, які в сукупності формують правове поле для забезпечення національної безпеки, а також межі та підстави функціонування державних інституцій у відповідному напрямі. До цієї групи належать: норми права (зокрема, адміністративного); юридичні факти; принципи та гарантії забезпечення національної безпеки; 2) інституційні. До цієї групи належать: суб'єкт та об'єкт забезпечення національної безпеки; 3) організаційно функціональні, до яких належать: а) адміністративно-правові форми та методи забезпечення національної безпеки; б) матеріально-технічне, фінансове, кадрове, інформаційне забезпечення діяльності суб'єктів

забезпечення національної безпеки» [5, с. 12].

«До структури механізму адміністративно-правового регулювання входять наступні елементи (засоби): норми адміністративного права, об'єктивно виражені в законах та інших нормативних актах; адміністративно-правові відносини; акти застосування норм адміністративного права; акти тлумачення норм адміністративного права; правосвідомість; правова культура; законність. Кожний елемент цього механізму виконує специфічну роль у регулюванні поведінки людей. Ці елементи одночасно виступають як юридичні засоби адміністративно-правового регулювання. При цьому адміністративно правові засоби включаються в процес регулювання в певній послідовності. Таким чином, адміністративно-правове регулювання являє собою процес послідовного використання адміністративно-правових засобів для досягнення цілей регулювання дій учасників суспільних відносин» [1].

Отже, адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища в Україні включає в себе систему нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері безпеки, а також органи державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують її реалізацію.

До основних напрямів забезпечення адміністративно-правового механізму безпекового середовища, на нашу думку, слід віднести: нормативно-правова база у сфері безпеки – визначає права, обов'язки і відповідальність суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері безпеки; організація системи органів державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують безпеку. Ця система повинна бути ефективною і здатною реагувати на будь-які загрози безпеці; матеріально-технічне забезпечення органів державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують безпеку; розвиток адміністративно-правового механізму безпекового середовища є важливим завданням, яке дозволить забезпечити ефективний захист життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Адміністративно-правовий механізм безпекового середовища охоплює сукупність адміністративно-правових засобів, які застосовуються для регулювання і контролю безпеки в суспільстві. Він спрямований на захист життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

На основі аналізу праць [3], [5], [6], [7], [10], [11], [12], можна виділити структурні елементи, які утворюють систему адміністративно-правового механізму безпекового середовища в Україні:

а) норми права – включають правила поведінки, встановлені державою і забезпечені її примусом, які спрямовані на забезпечення безпеки. Правові норми є основою адміністративно-правового механізму безпекового середовища, оскільки визначають права, обов'язки і відповідальність суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері безпеки; б) правовідносини – суспільні відносини, які виникають у сфері безпеки і регулюються адміністративно-правовими нормами. Вони є об'єктом впливу адміністративно-правового механізму безпекового середовища; в) адміністративно-правові акти – офіційні документи, які видаються органами державної влади та місцевого самоврядування в межах їх компетенції і спрямовані на регулювання адміністративно-правових відносин у сфері безпеки. Вони є одним з основних засобів реалізації адміністративно-правових норм у сфері безпеки; г) органи виконавчої влади – це суб'єкти адміністративно-правових відносин у сфері безпеки, які уповноважені державою на реалізацію політики створення безпечного середовища. Вони здійснюють адміністративно-правові дії в межах своїх повноважень та компетенції; д) адміністративно-правові дії органів державної влади та місцевого самоврядування, які спрямовані на реалізацію адміністративно-правових норм і відносин у сфері безпеки. Вони є основним способом впливу адміністративно-правового механізму безпекового середовища на суспільні відносини; ж) юридична відповідальність – здійснюється у формі державного контролю, перевірок та примусу з боку правоохоронних органів і громадських організацій, яка застосовується до тих державних службовців, які вчинили правопорушення в галузі цивільного захисту населення, охорони навколишнього середовища.

Адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища в Україні спрямований на реалізацію таких стратегічно важливих завдань: запобігання виникненню загроз безпеці; виявлення, попередження і нейтралізація існуючих загроз; ліквідація наслідків негативних подій, які спричинили порушення безпеки.

Для реалізації цих завдань правоохоронними органами застосовуються такі адміністративно-правові заходи: розробка і реалізація нормативно-правових актів у сфері безпеки; здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері безпеки; проведення розслідування та притягнення до відповідальності осіб, які порушують законодавство у сфері безпеки; матеріальне та технічне забезпечення органів державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують безпеку.

Варто зазначити, що реалізують адміністративно-правовий механізм побудови безпекового середовища компетентні органи державної виконавчої влади України. Для забезпечення і контролю безпечного середовища в Україні діє система органів, до яких можна віднести: Кабінет Міністрів України – вищий орган виконавчої влади в Україні, який здійснює загальне керівництво і координацію діяльності органів виконавчої влади в сфері безпеки; Міністерство внутрішніх справ України – центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпеки громадян, охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, пожежної безпеки та цивільного захисту; Міністерство оборони України – центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері оборони України; Служба безпеки України – центральний орган виконавчої влади, який забезпечує

державну безпеку України, протидіє тероризму; Державна прикордонна служба України – центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони державного кордону України; Міністерство охорони здоров'я України – відповідає за охорону здоров'я населення; Міністерство освіти і науки України – відповідає за безпечність освітнього процесу; Міністерство енергетики та захисту довкілля України – відповідає за безпечність енергетики та довкілля; Міністерство аграрної політики та продовольства України – відповідає за безпечність харчових продуктів; Міністерство інфраструктури України – відповідає за безпечність транспортної інфраструктури; Органи місцевого самоврядування (ради об'єднаних територіальних громад; міські, селянські, селищні ради) – відповідають за безпечне середовище в межах їх територіальної юрисдикції. Вони мають повноваження у сфері забезпечення безпеки громадян, охорони громадського порядку, пожежної безпеки, цивільного захисту, охорони навколишнього середовища та інших сферах, які впливають на безпеку; інші центральні органи виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють повноваження у сфері безпеки.

Адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища в Україні є комплексним і постійно вдосконалюється. Цей механізм є одним з важливих факторів, які забезпечують безпеку України.

Результати проведеного дослідження показали, що для удосконалення роботи адміністративно-правового механізму побудови і регулювання безпечного середовища в Україні слід провести відповідні реформи на рівні правоохоронних органів та інших урядових структур.

У першу чергу, варто провести удосконалення нормативно-правової бази у сфері безпеки, що передбачає розробку нових нормативно-правових актів, які врахують сучасні загрози та виклики. Також необхідно забезпечити ефективне виконання чинного законодавства у сфері безпеки.

По-друге, для підвищення ефективності контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері безпеки необхідно посилити повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування. Доцільно також забезпечити їхню координацію із правоохоронними органами на місцях (областях).

Третім кроком, має стати підвищення матеріально-технічного забезпечення органів державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують безпеку, дозволить їм ефективніше виконувати свої завдання.

Четвертим заходом, спрямованим на підвищення національної безпеки і оборони, має стати активізація міжнародного співробітництва у сфері безпеки, що дозволить Україні отримувати підтримку від інших країн у боротьбі з загрозами безпеці громадян, протидії тероризму, збройній агресії Російської Федерації та кібер-безпеки в інформаційному середовищі.

Розвиток адміністративно-правового механізму побудови безпечного середовища в Україні є важливим завданням, яке дозволить забезпечити ефективний захист життєво важливих інтересів України від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Висновки. В умовах сучасного світу, який характеризується високим рівнем невизначеності та ризиків, забезпечення безпеки є одним з найважливіших завдань для будь-якої держави. Адміністративно-правовий механізм є одним з основних інструментів, які використовуються для реалізації цього завдання.

Адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища в Україні включає в себе систему нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері безпеки, а також органи державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують її реалізацію.

Виділено і охарактеризовано структурні елементи, які утворюють систему адміністративно-правового механізму безпекового середовища в Україні: норми права, правовідносини у сфері безпеки, адміністративно-правові акти, органи виконавчої влади, адміністративно-правові дії органів державної влади та місцевого самоврядування, юридична відповідальність.

Запропоновано напрямки розвитку адміністративно-правового механізму побудови безпечного середовища в Україні: удосконалення нормативно-правової бази у сфері безпеки; посилення матеріально-технічного забезпечення органів державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують безпеку; підвищення ефективності контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері безпеки; активізація міжнародного співробітництва у сфері безпеки.

Адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища в Україні спрямований на реалізацію державної політики у сфері безпеки, а також на вирішення таких стратегічних завдань, як: запобігання виникненню загроз безпеці; виявлення, попередження і нейтралізація існуючих загроз; ліквідація наслідків негативних подій, які спричинили порушення безпеки.

Розвиток адміністративно-правового механізму для створення безпечного середовища в Україні становить важливу мету, спрямовану на забезпечення ефективного захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави від потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право. загальна частина: мультимедійний навчальний посібник. Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec2.html
2. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії та поняття) : посібник. Ірпінь : ДПА України : Український фінансово-економічний інститут, 1998. С. 190.
3. Гончарук С. Т. Адміністративне право України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Київ : НАВС, 2000. 240 с.

4. Кібенко О. В. Адміністративно-правові засади захисту прав громадян в Україні: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 320 с.
5. Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. 43 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d339af38-a557-4088-bf97-8826f35961f1/content>
6. Копил В. В. Адміністративно-правове забезпечення публічної безпеки в Україні: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 304 с.
7. Коссе Д. Д. Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 25-31.
8. Кривицький Ю. В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 74-79.
9. Марченко О. В. Адміністративно-правова відповідальність: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 320 с.
10. Мельник І. В. Адміністративно-правове регулювання публічної безпеки в Україні: монографія. Одеса: Юридична література, 2010. 360 с.
11. Нестеренко В. В. Адміністративно-правові засади забезпечення безпеки людини та суспільства в Україні: монографія. Львів: Львівська політехніка, 2012. 320 с.
12. Остапенко О. І. Наукові уявлення про механізм адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2010. № 2. С. 142–149.
13. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.

REFERENCES:

1. Kuzmenko, O.V., Pastukh I.D., Pluhaty, M.V., Spivak, M.V., Pidvysotskyi, V.V. (2017). *Administratyvne pravo. zahalna chastyna. Multymediyni navchalnyi posibnyk*. [Administrative Law. Common part. Multimedia tutorial]. Retrieved from: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec2.html [in Ukrainian].
2. Holosnichenko, I. P. (1998). *Administratyvne pravo Ukrainy (osnovni katehorii ta poniattia)*. [Administrative law of Ukraine (main categories and concepts)]. *Posibnyk*. 190. [in Ukrainian].
3. Honcharuk, S.T. (2000). *Administratyvne pravo Ukrainy. Zahalna ta Osoblyva chastyny*. [Administrative law of Ukraine. General and Special parts]. *Navch. posib*. 240. [in Ukrainian].
4. Kibenko, O.V. (2009). *Administratyvno-pravovi zasady zakhystu prav hromadian v Ukraini*. [Administrative and legal principles of protection of citizens rights in Ukraine]. *Monohrafiia*. 320. [in Ukrainian].
5. Kobko, Ye.V. (2023). *Administratyvno-pravovi mekhanizm zabezpechennia natsionalnoi bezpeky derzhavy*. [Administrative and legal mechanism for ensuring the national security of the state]. *Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk*. 43. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d339af38-a557-4088-bf97-8826f35961f1/content> [in Ukrainian].
6. Kopyl, V. V. (2008). *Administratyvno-pravove zabezpechennia publichnoi bezpeky v Ukraini*. [Administrative and legal provision of public safety in Ukraine]. *Monohrafiia*. 304. [in Ukrainian].
7. Kosse, D. D. (2009). *Pravovi rezhym ta mekhanizm pravovoho rehuliuвання: oznaky ta spivvidnoshennia*. [The legal regime and the mechanism of legal regulation: characteristics and relationships]. *Derzhava i pravo. Vyp. 44*. 25-31. [in Ukrainian].
8. Kryvytskyi, Yu. V. (2009). *Mekhanizm pravovoho rehuliuвання v suchasni teorii prava*. [The mechanism of legal regulation in the modern theory of law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava. № 4*. 74-79. [in Ukrainian].
9. Marchenko, O. V. (2006). *Administratyvno-pravova vidpovidalnist*. [Administrative and legal responsibility]. *Monohrafiia*. 320. [in Ukrainian].
10. Melnyk, I. V. (2010). *Administratyvno-pravove rehuliuвання publichnoi bezpeky v Ukraini*. [Administrative and legal regulation of public safety in Ukraine]. *Monohrafiia*. 360. [in Ukrainian].
11. Nesterenko, V. V. (2012). *Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia bezpeky liudyny ta suspilstva v Ukraini*. [Administrative and legal principles of ensuring the safety of people and society in Ukraine]. *Monohrafiia*. 320. [in Ukrainian].
12. Ostapenko, O. I. (2010). *Naukovi uivlennia pro mekhanizm administratyvno-pravovoho rehuliuвання*. [Scientific ideas about the mechanism of administrative and legal regulation]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna. № 2*. 142–149. [in Ukrainian].
13. *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy*. (2018, June 21). [On the national security of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2469-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 31*. 241. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.05.2024

УДК 347.963(4)

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-147-152

Черпак Сергій Олегович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
cherpakso@ukr.net
ORCID ID: 0009-0006-0921-0356

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АКТИ ЯК ЧАСТИНА НОРМАТИВНОГО- ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

У статті досліджується актуальне питання гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері прокуратури. Автор аналізує різноманітні міжнародні документи, які визначають принципи організації та діяльності прокуратури, та оцінює рівень їх імплементації в українське право. Особлива увага приділяється викликам, з якими стикається Україна у процесі реформування прокуратури відповідно до міжнародних стандартів, а також перспективам подальшого розвитку.

У нашій державі триває процес реформування прокуратури відповідно до міжнародних стандартів діяльності прокуратури, які визначені міжнародними нормативно-правовими актами та іншими документами. Автором зауважено, що швидке реформування та адаптація діяльності органів прокуратури під міжнародні та європейські стандарти є неможливими, а законодавець у цьому напрямку повинен робити поступові, послідовні кроки.

Міжнародні стандарти діяльності органів прокуратури – це уніфіковані (стандартизовані) правила щодо того, як окремі держави повинні регламентувати організацію і діяльність органів прокуратури на національному рівні. Виходячи з аналізу міжнародних документів, автор прийшов до висновку про те, що міжнародні акти є тим фундаментом, на якому базується реформування органів прокуратури. Положення міжнародних нормативних актів найбільше відповідають рівню розвитку сучасних демократичних та правових держав. А тому, в умовах реформування прокуратури України важливим є правильна імплементація норм цих актів у законодавство нашої держави.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, законодавство, міжнародний акт, органи прокуратури, реформування прокуратури.

Cherpak S. INTERNATIONAL LEGAL ACTS AS PART OF THE NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTION BODIES

The article examines the current issue of harmonization of national legislation with international standards in the field of prosecutor's office. The author analyzes various international documents that define the principles of organization and activity of the prosecutor's office, and evaluates the level of their implementation in Ukrainian law. Special attention is paid to the challenges faced by Ukraine in the process of reforming the prosecutor's office in accordance with international standards, as well as the prospects for further development.

In our country, the process of reforming the prosecutor's office in accordance with the international standards of the prosecutor's office, which are defined by international legal acts and other documents, is ongoing. The author notes that quick reformation and adaptation of the activities of prosecutor's offices to international and European standards is impossible, and the legislator must take gradual, consistent steps in this direction.

International standards of activities of prosecutor's offices are unified (standardized) rules on how individual states should regulate the organization and activities of prosecutor's offices at the national level. Based on the analysis of international documents, the author came to the conclusion that international acts are the foundation on which the reform of prosecutor's offices is based. The provisions of international normative acts correspond most closely to the level of development of modern democratic and legal states. And therefore, in the conditions of reforming the prosecutor's office of Ukraine, it is important to correctly implement the norms of these acts into the legislation of our states.

Key words: normative and legal regulation, legislation, international act, prosecutor's office, reforming the prosecutor's office.

Постановка проблеми. Утвердження та дотримання прав і свобод людини є основним завданням та головною місією прокуратури. Сьогодні однією з ключових складових законності є діяльність прокуратури. Сучасна прокуратура – це потужна інституція, яка виконує широкий спектр завдань – від підтримання державного обвинувачення в суді до контролю за іншими суб'єктами.

Для успішного виконання прокуратурою своїх повноважень, виконання покладених на неї завдань, конституційних та інших обов'язків необхідне достатнє та ефективне нормативно-правове забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання нормативно-правових засад діяльності органів прокуратури на рівні наукових досліджень вивчали такі українські дослідники, як О.Баганець, Ю.Грошевий, М.Косюта, В.Кравчук, І.Марочкін, М.Мичко, С.Подкопаєв, В.Сухонос, В.Таций та ін. Оскільки вказаний орган перебуває у процесі постійного законодавчого реформування та вдосконалення, належне та ефективне здійснення цього процесу не є можливим без врахування норм міжнародних актів у даній сфері. Відтак актуальність вказаної проблематики не викликає сумнівів.

Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу міжнародних актів у сфері прокуратури з метою підвищення ефективності правового регулювання організації національної системи органів прокуратури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правоохоронна діяльність прокуратури є елементом втілення обов'язку держави з утвердження та забезпечення прав і свобод людини й несе на собі відбиток історичних традицій здійснення нагляду за виконанням правових норм. Попри все, сьогодні дієвий механізм органів прокуратури є одним з важливих чинників законності та правопорядку, сприяє реалізації принципу верховенства права [1, с. 45-46].

Базовим елементом адміністративно-правового статусу органів прокуратури є правова основа чи нормативні засади діяльності, яку формують нормативно-правові акти, що регламентують функціонування системи органів прокуратури в цілому, а також встановлюють окремі напрямки діяльності органів прокуратури.

З огляду на актуальність та важливість проблеми діяльності та функціонування системи органів прокуратури як на державному, так і на міжнародному рівні, можна констатувати наявність значної кількості нормативно-правових актів у цій сфері. Існуючі правові акти можна класифікувати їх залежно від юридичної сили наступним чином:

- 1) Міжнародні: загальносвітові та регіональні (європейські);
- 2) Національні, які, у свою чергу, пропонуємо розподілити на: конституційно-правові; законодавчі; підзаконні (відомчі); стратегічні.

Як зазначалось вище, в нашій державі триває процес реформування прокуратури відповідно до міжнародних стандартів діяльності прокуратури, які визначені міжнародними нормативно-правовими актами та іншими документами. При цьому, хочемо зауважити, що швидке реформування та адаптація діяльності органів прокуратури під міжнародні та європейські стандарти є неможливими, а законодавець у цьому напрямку повинен робити поступові, послідовні кроки.

З метою проведення ґрунтовного висвітлення питань, пов'язаних із вивченням та імплементацією міжнародних стандартів функціонування та діяльності органів прокуратури слід констатувати наявності низки поглядів щодо поняття «міжнародні стандарти». Так, автори юридичної енциклопедії під вказаним поняттям розуміють міжнародно-правові норми і принципи, які закріплюють правила поведінки суб'єктів міжнародно-державного співробітництва. Стандарти встановлюють певні мінімальні вимоги, яких повинні дотримуватися всі держави. Міжнародні стандарти містяться в міжнародних договорах, інших джерелах міжнародного права та в міжнародних документах, не наділених обов'язковою юридичною силою, що приймаються окремими міжнародними організаціями [2, с. 615]. На думку В.Бринцева, міжнародно-правові стандарти – це установлені міжнародно-правовими актами певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких зобов'язані всі держави у процесі національної законотворчості [3, с. 236].

Відповідно до чинного законодавства органи прокуратури усіх рівнів повинні здійснювати повноваження лише в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України, чинними міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Відтак, можна констатувати, що міжнародні договори є частиною нормативно-правової бази у досліджуваній сфері. При цьому варто зазначити, що міжнародні акти знаходяться в основі ієрархії нормативно-правових актів, оскільки цей принцип передбачений Основним Законом. Так, згідно із ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [4]. Причому, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Деталізується такий підхід на рівні законодавчого акту, а саме у відповідності до ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори», якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [5].

Незважаючи на центральну роль, яку відіграють органи прокуратури у кримінальному судочинстві, у міжнародних документах згадується про них небагато порівняно з посиланнями на суддів, адвокатів та ін. Так, для прикладу, ані Загальна декларація прав людини, ані Міжнародний пакт про громадянські та політичні права не згадують прокуратуру, а Комітет з прав людини ООН приділяє недостатньо уваги статусу прокуратури.

Проте, попри відсутність уваги в міжнародних документах до органів прокуратури, їх слід вважати важливими елементом для реалізації багатьох принципів, викладених у міжнародних документах, таких як право на справедливий судовий розгляд, право бути заслуханим судом, принцип рівності перед законом і перед судом, а також заборона тортур.

Однією із перших міжнародних інституцій, яка звернула увагу на необхідність правової регламентації міжнародних стандартів діяльності прокуратури, стала Організація Об'єднаних Націй (ООН). У 1990 році було розроблено Керівні принципи щодо ролі прокурорів, які були сформульовані, щоб допомогти державам-членам у виконанні їхніх завдань щодо забезпечення та сприяння ефективності, неупередженості та справедливості прокурорів у кримінальних провадженнях. Прийняті принципи повинні враховуватися урядами в рамках їх національного законодавства та практика, і має бути

доведено до відома прокурорів, а також інших осіб, таких як судді, адвокати, члени виконавчої та законодавчої влади та громадськість загалом [6].

У червні 1995 року у представництві ООН у Відні було створено Міжнародну асоціацію прокурорів (МАП). МАП була офіційно відкрита на її першій загальній зустрічі в Будапешті у вересні 1996 року. Головним поштовхом до її створення стало швидке зростання серйозної транснаціональної злочинності, зокрема торгівля наркотиками, відмивання грошей і шахрайство. Відчувалась потреба у більшій міжнародній співпраці між прокурорами та більшій швидкості та ефективності взаємної допомоги, відстеження активів та інших заходів міжнародного співробітництва. На його створення також надихнула Організація Об'єднаних Націй після публікації Керівних принципів щодо ролі прокурорів, оскільки потрібен був механізм для просування принципів і стандартів, які містяться в них [7].

Розширення міжнародного співробітництва між прокурорами є головним пріоритетом для МАП, оскільки це підвищить дієвість та ефективність взаємної допомоги у кримінальних розслідуваннях та інших ініціативах міжнародного співробітництва. Як єдина глобальна асоціація прокурорів, Міжнародна асоціація прокурорів є неурядовою та неполітичною організацією. Серед понад 130 членів асоціації входять асоціації працівників прокуратури та правоохоронних органів.

23 квітня 1999 р. Міжнародною асоціацією прокурорів, на основі керівних принципів, затверджених на Восьмому конгресі ООН (Гавана, 1990 рік) щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками, було прийнято «Стандарти професійної відповідальності та виклад основних обов'язків та прав прокурорів», якими визначено основні права та обов'язки прокурорів [8, с. 122].

На регіональному (європейському) рівні процес розробки стандартів органів прокуратури пов'язаний, в першу чергу, із діяльністю Ради Європи. Закон України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» від 1995 р. встановив, що наша держава підтверджує відданість ідеалам та принципам, які є спільним надбанням європейських народів, та враховуючи, що інтереси збереження та подальшого втілення в життя цих ідеалів, а також сприяння економічному та соціальному прогресу потребують більш тісного єднання між усіма європейськими країнами, приєднується до Статуту Ради Європи [9].

Україна, приєднавшись до вказаного Статуту, і будучи членом Ради Європи, взяла на себе зобов'язання щодо визнання та дотримання усіх принципів, що проголошуються даною організацією у тому числі і щодо функціонування органів прокуратури.

Як зазначає І.Козьяков, у процесі реформування органів прокуратури України, наближення їх діяльності до європейських стандартів постає потреба покращення ефективності та результативності діяльності прокурорів [10, с. 23–33].

Серед регіональних (європейських) джерел правових стандартів діяльності органів прокуратури необхідно відзначити наступні:

3) Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухвалені Комітетом Міністрів Ради 6 жовтня 2000 р.;

Рекомендації визначили, що прокуратура – це органи державної влади, які від імені суспільства та в суспільних інтересах забезпечують застосування закону, якщо порушення закону тягне за собою кримінальну відповідальність, беручи до уваги як права особи, так і необхідні ефективність системи кримінального судочинства [11].

До основних функцій прокуратури відносяться наступні:

- прийняття рішення щодо порушення або продовження кримінального переслідування;
- ведення обвинувачення в суді;
- оскарження апеляції щодо всіх чи деяких судових рішень.

До додаткових функцій прокуратури у деяких системах кримінального правосуддя прокурори також належать:

- впроваджувати національну політику проти злочинності, адаптуючи її, де це необхідно, до регіональних та місцевих умов;
- проводити, керувати або контролювати розслідування;
- забезпечити ефективну допомогу жертвам;
- примати рішення про альтернативи притягненню до відповідальності;
- здійснювати нагляд за виконанням судових рішень;
- тощо.

Держави повинні вживати ефективних заходів, щоб гарантувати, що прокурори зможуть виконувати свої професійні обов'язки та відповідальність за належних правових та організаційних умов, а також належних умов щодо коштів, зокрема бюджетних коштів, які є в їхньому розпорядженні. Такі умови мають бути створені в тісній співпраці з представниками прокуратури.

Окрім того, в рамках даних рекомендацій розглянуті особливості взаємовідносини прокуратури з виконавчою та законодавчою владою, взаємовідносини прокурорів і суддів, відносини прокуратури та поліції, обов'язки прокурора щодо особи, питання міжнародного співробітництва тощо [11].

Незважаючи на роль, яка може належати іншим органам у справах, що стосуються міжнародного судового співробітництва, слід сприяти прямим контактам між прокурорами різних країн у рамках міжнародних угод, якщо вони існують, або іншим чином на основі практичних домовленостей.

Необхідно вжити заходів у ряді сфер для подальшого розвитку прямих контактів між прокурорами в контексті міжнародного судового співробітництва.

З цією метою держави повинні вжити заходів для забезпечення того, щоб прокурор запитуючої держави, де він чи вона відповідає за міжнародне співробітництво, міг адресувати запити про взаємну допомогу безпосередньо до органу запитуваної держави, який має компетенцію щодо виконати запитувану дію, і що останній орган може повернути йому або їй отримані докази.

4) Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи 1604 (2003) «Про роль прокуратури в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві закону»;

Парламентська асамблея визнає та цінує важливу роль прокурора в забезпеченні безпеки та свободи в усіх європейських суспільствах: шляхом забезпечення верховенства права, шляхом захисту від кримінальних порушень їхніх прав і свобод, шляхом забезпечення поваги до прав і свобод підозрюваних або обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, а також шляхом нагляду за належним функціонуванням органів, відповідальних за розслідування та притягнення до відповідальності за правопорушення.

У зв'язку з цим Асамблея сприяла створенню Конференції генеральних прокурорів Європи, яка відіграє важливу та динамічну центральну роль у об'єднанні різних культур та досвіду державного обвинувачення з усіх членів Ради Європи. Будучи експертним об'єднанням і широким спеціалізованим форумом для обговорення, цей орган має величезний потенціал для внесення та розгляду пропозицій, надання порад, порівняння національних умов і виявлення передового досвіду, що є великою перевагою діяльності Ради Європи на місцях.

5) Висновок № 3 (2008) Консультативної ради європейських прокурорів «Про роль прокуратури поза межами сфери кримінального права».

У Висновку № 3 (2008) Консультативної ради європейських прокурорів «Про роль прокуратури поза межами сфери кримінального права» зазначається, що діяльність прокурорських служб за межами кримінального права визначається, насамперед, потребою суспільства у належному захисті прав людини та державних інтересів; не існує загальних міжнародних правових норм та правил стосовно завдань, функцій та організації прокурорської служби за межами сфери кримінального права, оскільки держава має суверенне право визначати свої інституційні та правові процедури реалізації її функцій із захисту прав людини та державних інтересів [12].

6) Рекомендації Rec (2012) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-учасникам «Про роль публічних обвинувачів поза системою кримінальної юстиції», прийнятої 19 вересня 2012 року.

Ця рекомендація та принципи, викладені в цьому додатку, застосовуються у всіх випадках, коли національна правова система встановлює роль прокурорів поза системою кримінального правосуддя [13].

Відповідальність і повноваження прокурорів поза системою кримінального правосуддя в усіх випадках повинні бути встановлені законом і чітко визначені, щоб уникнути будь-якої двозначності.

Як і у сфері кримінального права, прокурори повинні виконувати свої обов'язки та повноваження поза системою кримінального правосуддя у повній відповідності до принципів законності, об'єктивності, справедливості та неупередженості.

Рекомендує державам-членам у випадках, коли прокуратура відіграє певну роль поза системою кримінального правосуддя, вживати всіх необхідних і відповідних заходів для забезпечення того, щоб ця роль виконувалася з особливою увагою до захисту прав людини та основних свобод і в повній відповідності до верховенства права, зокрема щодо права на справедливий суд, і з цією метою вони повністю враховують принципи, викладені у вказаних Рекомендаціях.

Повноваження прокурора поза системою кримінального судочинства не повинні бути такими, щоб обмежувати право будь-якої фізичної чи юридичної особи ініціювати або виступати в якості обвинуваченого для захисту своїх інтересів перед незалежним і безстороннім судом, навіть у випадках, коли прокурор є або має намір бути стороною.

7) Висновок КРЕП № 15 (2020): «Роль прокурорів у надзвичайних ситуаціях, особливо під час пандемії».

Венеційська комісія визначає надзвичайний стан як тимчасову ситуацію, за якої виконавчій владі надаються виняткові повноваження і застосовуються виняткові правила у відповідь на та з метою подолання надзвичайної ситуації, що становить серйозну загрозу для країни. Приклади включають стихійні лиха, громадянські заворушення, епідемії, масштабні теракти, економічну кризу, війну та воєнні загрози.

Мета цього Висновку полягає у тому, щоб визначити, як органи прокуратури можуть, у контексті надзвичайних ситуацій, зокрема пандемії COVID-19 та їх наслідків, не перешкоджаючи власній функціональній автономії, виконувати свою місію з найвищою якістю та ефективністю, поважаючи верховенство права і права людини [14].

Подібно до того, як слід захищати цілісність судової системи, включаючи її компетенцію, незалежність і неупередженість, особливо що стосується доступу до суду й ефективного засобу правового захисту для захисту прав людини в надзвичайних ситуаціях, цілісність прокуратури та її організація також повинні бути захищені із застосуванням тієї ж аргументації, як єдиний спосіб гарантувати функціонування системи правосуддя під час надзвичайної ситуації.

Можна підсумувати, що європейська спільнота приділяє велику увагу сприянню України у реформуванні органів прокуратури, приведенні її загальних функцій та повноважень до загальноєвропейських вимог та стандартів. В цілому, наявність значної кількості нормативно-правових актів у досліджуваній сфері, на нашу думку, підтверджує їх виключну роль у правовому регулюванні реформування органів прокуратури.

Висновки. Отже, аналіз нормативної основи діяльності органів прокуратури в Україні дає підстави стверджувати, що правова діяльність прокуратури регулюється нормами багатьох галузей права. Саме за їх допомогою стає можливим визначення правового статусу прокурорів і системи органів прокуратури в цілому, незалежність і деполітизація відомства, впорядкування кадрових питань, порядку звернення громадян, представництво органів прокуратури в адміністративних судах та інше.

Міжнародні стандарти діяльності органів прокуратури – це уніфіковані (стандартизовані) правила щодо того, як окремі держави повинні регламентувати організацію і діяльність органів прокуратури на національному рівні.

Виходячи з аналізу вказаних міжнародних документів, можна зробити висновок про те, що міжнародні акти є тим фундаментом, на якому базується реформування органів прокуратури. Положення міжнародних нормативних актів найбільше відповідають рівню розвитку сучасних демократичних та правових держав. А тому, в умовах реформування прокуратури України важливим є правильна імплементація норм цих актів у законодавство нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник / В.Т. Білоус, О.С. Захарова, В. С. Ковальський та ін.; відп. ред. В. Т. Маляренко. Київ: Юрінком Інтер, 2007.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (гол.редкол.) та ін. К.: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5: П-С. 736 с.
3. Бринцев В. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади. Харків: Право, 2010. 464 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про міжнародні договори: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. Дата оновлення: 02.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
6. The Status and Role of Prosecutors A United Nations Office on Drugs and Crime and International Association of Prosecutors Guide URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/14-07304_ebook.pdf
7. International Association of Prosecutors URL: <https://www.iap-association.org/>
8. Стандарти професійної відповідальності, основні права та обов'язки прокурорів, прийняті 23 квітня 1999 року. *Вісник прокуратури України*. 2002. № 6. С. 122-131.
9. Про приєднання України до Статуту Ради Європи». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. N 38. Ст.287.
10. Козьяков І.М. Методологічні аспекти організації прокурорської діяльності на сучасному етапі. *Вісник прокуратури*. 2015. Вип. 7. С. 23–33.
11. Recommendation Rec(2000)19 THE ROLE OF PUBLIC PROSECUTION IN THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM URL : <https://rm.coe.int/16804be55a>
12. Висновок № 3 (2008) Консультативної ради європейських прокурорів «Про роль прокуратури поза межами сфери кримінального права» URL : http://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=174101
13. The role of public prosecutors outside the criminal justice system Recommendation CM/Rec(2012)11 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 19 September 2012 and explanatory memorandum URL : <https://rm.coe.int/16807096c5>
14. Висновок КРСП № 15 (2020): «Роль прокурорів у надзвичайних ситуаціях, особливо під час пандемії» URL : <https://rm.coe.int/crpe-opinion-no-15-2020-ua/1680aa2991>

REFERENCES:

1. Maliarenko, V.T. (Ed.), Bilous, V.T., Zakharova, O.S., Kovalskiy, V.S. (2007). Sud, pravookhoronni ta pravozakhysni orhany Ukrainy. [Court, law enforcement and human rights bodies of Ukraine]. 376. [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.) (2003). Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. [Legal encyclopedia: in 6 volumes]. (Vol.5). 736. [in Ukrainian].
3. Bryntsev, V. (2010). Standarty pravovoi derzhavy: vtilennia u natsionalnu model orhanizatsiinoho zabezpechennia sudovoi vlady. [Standards of the rule of law: implementation in the national model of organizational support of the judiciary]. 464. [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Pro mizhnarodni dohovory. (2004, June 29). [On international agreements]. *Zakon Ukrainy № 1906-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> [in Ukrainian].

6. The Status and Role of Prosecutors A United Nations Office on Drugs and Crime and International Association of Prosecutors Guide. (2014). Retrieved from: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/14-07304_ebook.pdf [in English].

7. International Association of Prosecutors. Retrieved from: <https://www.iap-association.org/> [in English].

8. Standarty profesiinoi vidpovidalnosti, osnovni prava ta oboviazky prokuroriv. (1999, April 23). [Standards of professional responsibility, basic rights and duties of prosecutors]. *Visnyk prokuratury Ukrainy*. № 6.122-131. [in Ukrainian].

9. Pro pryiednannia Ukrainy do Statutu Rady Yevropy. (1995). [On the accession of Ukraine to the Charter of the Council of Europe]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. №38. 287. [in Ukrainian].

10. Koziakov, I.M. (2015). Metodolohichni aspekty orhanizatsii prokurorskoj diialnosti na suchasnomu etapi. [Methodological aspects of the organization of prosecutorial activity at the current stage]. *Visnyk prokuratury*. Vyp. 7. 23–33. [in Ukrainian].

11. Recommendation Rec(2000)19 THE ROLE OF PUBLIC PROSECUTION IN THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM. Retrieved from: <https://rm.coe.int/16804be55a> [in English].

12. Vysnovok № 3 Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh prokuroriv «Pro rol prokuratury poza mezhamy sfery kryminalnoho prava». (2008). [Conclusion No. 3 of the Advisory Council of European Prosecutors "On the role of the prosecutors office outside the scope of criminal law"]. Retrieved from: http://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=174101 [in Ukrainian].

13. The role of public prosecutors outside the criminal justice system Recommendation CM/Rec(2012)11. Retrieved from: <https://rm.coe.int/16807096c5> [in English].

14. Vysnovok KRIeP № 15 (2020): «Rol prokuroriv u nadzvychainykh sytuatsiiakh, osoblyvo pid chas pandemii». [The role of prosecutors in emergency situations, especially during a pandemic]. Retrieved from: <https://rm.coe.int/ccpe-opinion-no-15-2020-ua/1680aa2991> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 343.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-152-158

Шміло Назар Володимирович,

аспірант Західноукраїнського національного університету,

smilonazar@gmail.com

ORCID ID: 0009-0009-4639-6526

ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦІВНИК ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ»

Дана стаття присвячена дослідженню проблематики визначення та тлумачення дефініції «працівник правоохоронного органу». Встановлено, що чинне законодавство України не містить вичерпного переліку органів, які слід вважати правоохоронними, тож, у зв'язку з цим, невизначеним залишається і саме поняття працівника правоохоронного органу. Таким чином констатовано проблему відсутності чіткого нормативного визначення поняття «працівника правоохоронного органу». Для формулювання відповіді на питання визначення поняття працівників правоохоронного органу та правоохоронного органу цілому, пропонуємо дослідити підходи щодо розуміння цих понять на підставі аргументованих наукових поглядів. Зроблено висновок, що працівники правоохоронних органів не мають в своєму змісті походження адміністративно-правового чи кримінально-правового характеру. Вони є похідними від норм законодавства, які регламентують діяльність судових та правоохоронних органів, тож походять від кола органів, які належить відносити до правоохоронних. У дослідженні наведено критерії, за якими той чи інший орган раціонально відносити до правоохоронного. Законодавство України передбачає змішаний (одночасно переліковий і функціональний) спосіб визначення таких органів. Варто відмітити, що наведений перелік правоохоронних органів не є вичерпним, тому він може доповнюватися й іншими правоохоронними органами керуючись функціональним критерієм розподілу. Опосередковано досліджено місце органів прокуратури через призму приналежності до правоохоронного органу. Проаналізувавши основні погляди на місце прокуратури в системі органів влади, необхідно сказати, що дійсно чинне законодавство України все більше схиляється до віднесення органів прокуратури до судової гілки влади. Проте, чи є така ситуація виправданою, покаже час. Єдине, що необхідно сказати, це те, що органи прокуратури уже не варто однозначно відносити до правоохоронних органів, а з приміткою про вказівку на приналежність до системи правосуддя. Проведено порівняльний аналіз між поняттями «правоохоронні органи» та «органи охорони правопорядку».

Ключові слова: правоохоронний орган, правоохоронець, працівник правоохоронних органу, поліція, прокуратура.

Shmilo N. PROBLEMS OF INTERPRETING THE CONCEPT OF "LAW ENFORCEMENT OFFICER"

This article is devoted to the study of the problems of definition and interpretation of the definition "employee of a law enforcement agency". It has been established that the current legislation of Ukraine does not contain an exhaustive list of bodies

that should be considered law enforcement, therefore, in connection with this, the very concept of a law enforcement officer remains undefined. In this way, the problem of the lack of a clear normative definition of the concept of "employee of a law enforcement agency" has been ascertained. In order to formulate an answer to the question of defining the concept of employees of a law enforcement agency and a law enforcement agency as a whole, we suggest exploring approaches to understanding these concepts based on reasoned scientific views. It was concluded that law enforcement officers do not have an administrative-legal or criminal-legal origin in their content. They are derived from legal norms that regulate the activities of judicial and law enforcement agencies, so they originate from the range of agencies that should be classified as law enforcement agencies. The research provides criteria by which one or another body can be rationally classified as a law enforcement agency. The legislation of Ukraine provides for a mixed (at the same time list and functional) method of determining such bodies. It is worth noting that the given list of law enforcement agencies is not exhaustive, so it can be supplemented by other law enforcement agencies guided by the functional distribution criterion. The place of the prosecutor's office was investigated indirectly through the prism of belonging to a law enforcement agency. Having analyzed the main views on the place of the prosecutor's office in the system of authorities, it must be said that the actually valid legislation of Ukraine is increasingly inclined to attribute the prosecutor's office to the judicial branch of government. However, time will tell whether such a situation is justified. The only thing that needs to be said is that prosecutor's offices should no longer be unequivocally classified as law enforcement agencies, but with a note indicating that they belong to the justice system. A comparative analysis was conducted between the concepts of "law enforcement agencies" and "law enforcement agencies".

Key words: law enforcement agency, law enforcement officer, law enforcement officer, police, prosecutor's office.

Постановка проблеми. Проблему відсутності чіткого нормативного визначення поняття «працівника правоохоронного органу» ще у минулому десятилітті логічно підмітили та детально дослідили М. І. Мельник і М. І. Хавронюк. Науковці зазначали, що «правова невизначеність вищевказаного поняття не лише говорить нам про відсутність єдиного підходу до розуміння та визначення кола органів, які слід відносити до правоохоронних, що в свою чергу ускладнює вирішення теоретичних проблем у цій сфері, але й безпосередньо негативно впливає на функціонування та діяльність вищевказаних органів, оскільки провокує правову невизначеність та відсутність правового регулювання щодо визначення кола компетенції правоохоронних органів, а відтак, правового та соціального статусу працівників та службовців цих органів» [1, с. 19].

Доцільно застерегти, що працівники правоохоронних органів не мають в своєму змісті походження адміністративно-правового чи кримінально-правового характеру. Вони є похідними від норм законодавства, які регламентують діяльність судових та правоохоронних органів, тож походять від кола органів, які належить відносити до правоохоронних. З цього виходить, що норми кримінального кодексу, положення кодексу України про адміністративні правопорушення чи то статті інших спеціальних нормативно-правових актів набувають змісту бланкетної норми. З огляду на це, щоразу, застосовуючи ці норми, правозастосовний орган чи судова установа зобов'язані обґрунтовувати, посилаючись на відповідні положення закону, приналежність суб'єкта правопорушення або потерпілого від правопорушення до того чи іншого правоохоронного органу, відтак визнавати одну зі сторін правоохоронцем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджували сутність та поняття працівника правоохоронного органу такі науковці, як І.Д. Метельський, О.О. Житний, М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, М. І. Бажанов, А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, В. Т. Дзюба, Ю. П. Дзюба, К. Б. Марисюк, М. І. Мельник, В.І.Осадчий, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, та інші.

Метою статті є встановлення сутності поняття працівник правоохоронного органу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Існує чимало наукових спроб визначити й окреслити вищевказане поняття «правоохоронного органу». Погляди частини науковців схиляються до віднесення правоохоронних органів до одного із видів державної установи, чи то державну юридичну особу, яка може існувати лише серед інших державновладних органів та виконувати ввірені їй державною функції у різних сферах суспільного життя та діяльності держави: державновладні, організаційні, розпорядчі, контролюючі та інші [2, с. 7]. Окреслене визначення не є бездоганним та достименно вірним. Оскільки реалізація названих функцій (перш за все, організаційно-розпорядчих), і важко не погодитись із науковою думкою А. М. Куліша, «наявність організаційно-розпорядчих функцій притаманне для будь-якої державної установи чи юридичної особи, відтак, виходячи з наведених ознак правоохоронного органу, ним слід вважати будь-який державний орган, установу, організацію або юридичну особу, що цілком недоречно та позбавляє розглянуте поняття індивідуального змісту» [3, с. 91].

В свою чергу О. М. Бандурка зазначає, що «правоохоронними органами слід вважати ті органи, які існують в державі та покликані захищати суспільні та державні інтереси, забезпечувати відчуття правопорядку, слікувати за додержанням законності, боротися зі злочинністю та іншими порушеннями встановлених норм» [2, с. 7]. Проте, на думку М. І. Мельника й М. І. Хавронюка, правоохоронним органом слід вважати не лише державний, але зазвичай і озброєний орган, який виконує не лише привентивну, але й одну чи декілька основних правоохоронних функцій, які є визначальними для його функціонування, тож правоохоронний орган потребує спеціального забезпечення. Для службовців чи працівників вищевказаного органу законом визначено спеціальні вимоги, оскільки такі працівники повинні професійно, належно та ефективно виконувати покладені на них нормами спеціального закону функціональні обов'язки. Такі працівники користуються й різноманітними спеціальними правами, мають визначені законодавством пільги, користуються підвищеним правовим захистом і володіють зовнішніми ознаками приналежності до

окремого правоохоронного органу» [1, с. 31].

Послідовним вдається, що більшість авторів у своїх доктринальних поглядах роблять наголос на функціях того чи іншого органу.

Спробуємо поглянути на визначення поняття правоохоронних органів під, дещо іншим кутом. Так, на думку, О. М. Шиліна слід аналізувати та розрізняти досліджувані органи правопорядку в двох значеннях: широкому та вузькому. У вузькому – слід говорити про правоохоронні органи, як такі, які покликані протидіяти злочинності та правоможні застосовувати на громадян заходи впливу (превентивний та примусовий) межі та способи якого, визначені Законом. З іншого боку, в широкому - значенні, такі органи – це всі інші державні органи, які наділені колом повноважень за для дотримання правопорядку та законності [4, с. 142– 143]. Слід не погодитись із таким науковим підходом, по в такому контексті реалізація адміністративно-правових чи кримінально-правових норм досить проблематична. Оскільки галузі права вимагають чіткої регламентації в Законі основних дефініцій, зокрема, коли мова ведеться про призначення покарання чи притягнення до законної відповідальності.

З іншого боку, до визначення вищевказаної дефініції підійшов О. М. Музичук, автор узагальнив всі наявні законодавчі підходи щодо визначення вищевказаного поняття та об'єднав їх всіх у 4 основні категорії, наповнивши ці категорії наступним змістом:

- 1) наведення чіткого кола їхнього переліку;
- 2) виокреслення їхніх основних та визначальних ознак;
- 3) правові підстави, які визнають певний орган правоохоронним;
- 4) реалізація такими органами правоохоронної чи то правозастосовчої функції [5, с. 59].

Такий підхід цілком змістовний, проте не є вичерпним. Тож потребує доопрацювання. Слід додати ще один визначальний за своєю природою спосіб, який допоможе окреслити межі поняття «працівника правоохоронного органу», що регламентовано у змісті рішення Конституційного суду України від 18 квітня 2012 року за номером 10-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Кузьменка Віталія Борисовича «Щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби). У контексті порушених у ньому питань Конституційний суд України сформулював позицію, що поняття «працівник правоохоронного органу» необхідно визначити відштовхуючись від визначення кола ознак належних цьому суб'єкту злочину виключно посилаючись на його реалізації у Кримінальному кодексі. Крім того, необхідно розмежовувати визначення «працівник правоохоронного органу» від поняття «працівник державної виконавчої служби» чи то «державний виконавець» [6].

Утім, запропонований КСУ спосіб, який за своєю нормативною природою базується на методі системного аналізу закону про кримінальну відповідальність, доцільно застосовувати для вирішення поставленого завдання лише як додатковий, але в жодному разі не як основний.

Щодо питання визначення працівника правоохоронного органу, то на нормативному рівні «базовим» у вирішенні питання розуміння цього поняття є Закон України № 3781-ХІІ «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року (далі – Закон № 3781-ХІІ). Цей ключовий закон, чи не перший та основний законодавчий акт, який в своєму змісті містить норми, які визначають ознаки й називають коло органів, які на законодавчому рівні визнаються правоохоронними. Відповідно до норм ч. 1 п. 1 ст. 2 Закону № 3781-ХІІ передбачено змішаний (одночасно переліковий і функціональний) спосіб визначення таких органів, тож «правоохоронні органи – включають в себе органи Національної поліції, прокуратуру, Службу безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Військової служби правопорядку у Збройних силах України, органи доходів і зборів, органи охорони державного кордону, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, рибоохоронні органи, органи державної лісової охорони, державного фінансового контролю та інші органи, які наділені правозастосовчими або правоохоронними функціями» [7].

Варто відмітити, що наведений перелік органів не є вичерпним, тому він може доповнюватися й іншими правоохоронними органами керуючись функціональним критерієм розподілу. Так, Закон України № 876-VII від 13 березня 2014 року «Про Національну гвардію України» у ч. 1 ст. 1 визначає, зокрема, що «Національна гвардія України визнається військовим формуванням, яке наділене правоохоронними функціями, відтак входить до складу органів Міністерства внутрішніх справ України...» [8]. Не можна лишити поза увагою окрему роль, яка відведена органам прокуратури, оскільки існує двозначність трактування віднесення цього органу до переліку правоохоронних органів. Так, згідно із ст. 2 ЗУ «Про прокуратуру», враховуючи функціональний критерій, на органи прокуратури покладаються державою наступні функції: «1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. А ще, з метою реалізації своїх законних функцій прокуратура вправі здійснювати міжнародне співробітництво» [9]. Виходячи із основних функцій, що реалізуються

органами прокуратури, можна зробити висновок, що вони належать до правоохоронних органів. Незважаючи на це, окремі автори стверджують, що прокуратура належить до виконавчої гілки влади [10, С.26].

Інші ж науковці наводять точку зору, що прокуратура є елементом взагалі системи органів судової влади, пояснюючи це тим, що основні функції прокурорів пов'язані зі здійсненням судочинства та забезпеченням правосуддя, не виникає сумнівів, що професії прокурора та судді є спорідненими за своїм змістом [11, С. 21].

Натомість Ю.С. Шемшученко стверджує, що органи прокуратури не слід відносити до жодної з гілок влади. Такий висновок, на його думку, випливає зі змісту Конституції України [12, С. 257-258].

З цього питання також висловив свою думку Конституційний Суд України, який вказав, що «поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань та протипаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади» [13].

Отже, проаналізувавши основні погляди на місце прокуратури в системі органів влади, необхідно сказати, що дійсно чинне законодавство України все більше схиляється до віднесення органів прокуратури до судової гілки влади. Проте, чи є така ситуація виправданою, покаже час. Єдине, що необхідно сказати, це те, що органи прокуратури уже не варто однозначно відносити до правоохоронних органів, а з приміткою про вказівку на приналежність до системи правосуддя.

Продовжуючи наукове дослідження, проаналізуємо наукові погляди деяких науковців, які узагальнили та визначили коло основних ознак, якими наділені правоохоронні органи, до таких правники відносять:

- а) законодавче визначення та регулювання функціонування правоохоронного органу, не лише загальними, а й спеціальними нормативно- правовими актами;
- б) реалізовувати покладені на правоохоронний орган функції, він вправі лише з чітким дотриманням законних процедур та правил;
- в) правоохоронні органи наділені правом застосовувати заходи примусу та спеціальні засоби, коло яких визначає Закон;
- г) всі законні рішення працівників правоохоронних органів та органу вцілому носять загальнообов'язковий характер [15, с. 149].

Наведений перелік хоч і систематизував основні ознаки, проте не допомагає точно визначити ті органи, які слід визначати правоохоронними. Оскільки, всі крім третьої групи ознаки рівною мірою стосуються всіх органів влади, а третя позначає інституції, які взагалі не можна вважати правоохоронними органами (зокрема, згідно із ст. 1-1 Закону «Про Збройні Сили України», право використовувати у мирний час примус та спеціальні засоби мають Збройні Сили України) [16].

Враховуючи постійний динамічний розвиток системи правоохоронних органів в нашій державі, то й вимагати від законодавця виокремлення вичерпного переліку відповідних органів наврядчи потрібно та не є коректним.

Підбиваючи підсумки досліджуваній темі, надаємо перевагу науковим поглядам, які наводить В. І. Осадчий, автор все ж схиляється до визначення поняття правоохоронного органу через функціональний критерій, тобто враховуючи приналежність його до системи органів, що займаються правоохоронною діяльністю. Аналізуючи наукові погляди автора, слід зазначити, що науковець пропонує визнавати правоохоронну діяльність, як реалізацію працівниками державних органів під час виконання ними обов'язків, хоча б однієї з наведених функцій:

- 1) «досудове розслідування в кримінальних справах чи адміністративне провадження;
- 2) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів розслідування і прокурорів працівниками установ виконання покарань, кримінально-виконавчої інспекції, Державної виконавчої служби, військової частини, гауптвахти і дисциплінарного батальйону чи працівниками органів внутрішніх справ;
- 3) оперативно-розшукова, адміністративна, профілактична, охоронна функції міліції; припинення правопорушень при переміщенні людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон;
- 4) припинення правопорушень при незаконному використанні лісу, незаконному полюванні, незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; нагляд і контроль за виконанням законів» [17, с. 7].

На нашу думку, ці наукові погляди мають конкурентне право на застосування лише в тому випадку, якщо додати реформаційні зміни в правоохоронних органах. Тобто, надавши комплексний аналіз виконуваних функцій та завдань окремого органу, можна дійти висновку, що все ж посилюючись на цю наукову позицію, правоохоронним доцільно вважати той орган державної влади, який покликаний та уповноважений здійснювати правоохоронну діяльність [18, с. 137].

Не можемо залишити поза увагу й наукову позицію М. В. Руденка, Г. С. Рибалка, В. Є. Кривулі, які стверджують, що Закон № 3781-ХІІ, що містить критерії для визначення правозастосовчої функції, має в своєму змісті правову невизначеність, що дозволяє відносити до правоохоронних органів всі державні

органи, оскільки всі вони у своїй діяльності застосовують правові норми» [19, с. 205]. В свою чергу дослідники виводять більш точне та конкретизоване визначення досліджуваної дефініції, відтак вони зазначають, що «правоохоронні органи – це система перш за все спеціалізованих організацій, що предметно здійснюють державне управління у сфері охорони правопорядку. Для них виконання правоохоронної діяльності є основною функцією» [19, с. 208].

Пропонуємо проаналізувати наукову позицію В. О. Навроцького, який присвятив свої дослідження визначенню деяких положень теорії управління й трудового права. Автор аргументує твердження, що норми Кримінального кодексу, в яких йдеться про працівників правоохоронних органів, вимагають зважати на статус таких таких працівників, залежно від правового змісту самих відносин, в яких вона перебуває з правоохоронним органом: трудових чи службових відносинах. Також слід враховувати характер посади, яку обіймає така особа та рід завдань, які така особа виконує: правозастосовчі чи правоохоронні. [20, с. 599].

Ми цілком підтримуємо ці наукові висновки, адже не слід залишати поза увагою той факт, що до штатної чисельності абсолютного кожного правоохоронного органу входять не лише службовці, а й суто технічні працівники. Таким чином, серед працівників правоохоронного органу, що мають значення для встановлення адміністративно-правового статусу, слід виділяти таких, що безпосередньо наділені правоохоронними чи правозастосовними функціями – пропонуємо визначити їх службовцями, а також таких, які виконують допоміжні функції, та за своєю природою не є правоохоронцями, але є працівниками правоохоронних органів – таких осіб слід визначити робітниками.

Варто звернути увагу на суміжне з аналізованим вище поняття «органи охорони правопорядку», яке було введене в українське законодавство у зв'язку зі змінами до Конституції України, що були внесені Законом від 2.06.2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Це поняття недостатньо, на нашу думку, досліджене у правничій доктрині. До прикладу, В. О. Боняк виводить на науковий рівень такі ознаки, які він вважає, притаманні органам правопорядку: «а) працівник цього органу уповноважений застосовувати засоби примусу; б) до таких органів можуть входити озброєні підрозділи; в) основною функцією таких органів – правоохоронна функція, тобто вони дослівно мають охороняти право, проте ця функція суттєво звужена [21, с. 44].

На авторитетну думку В. Я. Тація, правоохоронні органи та органи охорони правопорядку співвідносяться як ціле та частина, як вид і рід, тобто правоохоронні органи є поняттям ширшим, тож включають в себе й органи правопорядку. Утім, щоб запобігти хибному визначенню слід закріпити ці визначення в нормах національного законодавства [22].

Висновки. Здійснивши комплексний аналіз поняття правоохоронного органу, його працівників та органів правопорядку, варто зазначити що такі органи покликані захищати права населення та відновлювати встановлений правопорядок, через реалізацію працівниками цих органів визначених законом функціональних обов'язків. Проте, законодавче підґрунтя щодо визначення основних ознак правоохоронних органів не є досконалим, тож потребує модернізації та чіткого нормативного визначення, враховуючи тенденції та шляхи розвитку нашої держави. За відсутності нормативної визначеності та спеціальних норм права для регламентації функціонування окремо кожного правоохоронного органу, слід визнавати органи правоохоронними, користуючись бланкетними нормами та враховуючи функціональні особливості таких органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2006. 576 с.
2. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник/за ред.: О. С. Захарова, В. Я. Карабань, В. С. Ковальський (кер. авт. кол.) та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 376 с.
3. Куліш А. М. Щодо визначення поняття «Правоохоронні органи». *Право і безпека*. 2005. № 5. С. 90–93.
4. Шилін М. О. Проблеми визначення поняття «правоохоронні органи», назви і структури відповідної навчальної дисципліни у сфері юридичної освіти. *Проблеми законності*. 2007. № 92. С. 138–145.
5. Музичук О. М. Правоохоронні органи як об'єкт контролю // Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток Української держави: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 червня 2011 р.)/МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2011. С. 58–62.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Кузьменка Віталія Борисовича щодо офіційного тлумачення положення частини: Рішення Конституційного суду України від 18.04.2012 р. № 10-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-12>.
7. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.
8. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.
9. Про прокуратуру: закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 2-3, ст.12.
10. Прокуратура України : навчальний посібник [для ВНЗ] / [Бесчастний В. М., Мичко М. І., Філов О. В. та ін.]. К. : Знання, 2010. 446 с.

11. Толочко О. Прокуратура як незалежний орган у системі судової влади. Вісник прокуратури. 2006. № 3. С. 20-22.
12. Шемшученко Ю. С. Державотворення і правотворення в Україні : (досвід, проблеми, перспективи) за ред. Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк, І. О. Кресіна та ін.]. Київ. 2001. 653 с.
13. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2, 3, 4 ст. 219 Регламенту Верховної Ради України від 01.04.2008 № 4-рп/2008 (абз. 2 підп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text>.
14. Рішення КСУ (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 02.03.2015 № 213–VIII від 18.06.2020 № 5-р(П)/2020 (абз. 1 підп. 2.3 п. 2 мотивувальної частини). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p2_2020.pdf.
15. Загуменна Ю. О. Правоохоронні органи: поняття, ознаки, функції, особливості діяльності. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 145–150.
16. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12/print1467481586839658>.
17. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 36 с.
18. Метельський І. Д. Кримінально-правовий статус працівника правоохоронних органів України: проблеми розуміння та перспективи вдосконалення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 3 (24). С. 135–138.
19. Судові та правоохоронні органи України: підручник/М. В. Руденко, Г. С. Рибалко, В. Є. Кривуля/за ред. М. В. Руденка. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 312 с.
20. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання, КОО, 2000. 771 с.
21. Боняк В. О. Орган охорони правопорядку України: зміст поняття, його обсяг та різновиди. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Вип. 2. С. 37–48.
22. Тацій В. Я. Доповідь Комісії з питань правоохоронної діяльності щодо визначення поняття та системи правоохоронних органів. URL: http://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_2280.html.

REFERENCES:

1. Melnyk, M. I., Khavroniuk, M. I. (2006). Pravoookhoronni orhany ta pravoookhoronna diialnist. [Law enforcement agencies and law enforcement activities]. *Navchalnyi posibnyk*. 576. [in Ukrainian].
2. Zakharova, O.S., Karaban, V.Ia., Kovalskyyi, V.S. (2004). Sud, pravoookhoronni ta pravozakhysni orhany Ukrainy. [Court, law enforcement and human rights bodies of Ukraine]. *Pidruchnyk*. 376. [in Ukrainian].
3. Kulish, A. M. (2005). Shchodo vyznachennia poniattia «Pravoookhoronni orhany». [Regarding the definition of the term "Law enforcement agencies"]. *Pravo i bezpeka*. № 5. 90–93. [in Ukrainian].
4. Shylin, M. O. (2007). Problemy vyznachennia poniattia «pravoookhoronni orhany», nazvy i struktury vidpovidnoi navchalnoi dystsypliny u sferi yurydychnoi osvity. [Problems of defining the concept of "law enforcement agencies", the name and structure of the relevant educational discipline in the field of legal education]. *Problemy zakonnosti*. № 92. 138–145. [in Ukrainian].
5. Muzychuk, O. M. (2011). Pravoookhoronni orhany yak ob'ekt kontroliu. [Law enforcement agencies as an object of control]. *Suverennist, nezalezhnist, konstytutsiinist: stanovlennia ta rozvytok Ukrainskoi derzhavy: materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 29 chervnia 2011 r.)*. 58– 62. [in Ukrainian].
6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Kuzmenka Vitaliia Borysovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny. (2012, April 18). [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of citizen Kuzmenko Vitaly Borisovich regarding the official interpretation of the provision of the part]. *Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy № 10-rp/2012*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-12> [in Ukrainian].
7. Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu ta pravoookhoronnykh orhaniv. (1993, December 23). [On state protection of court employees and law enforcement agencies]. *Zakon Ukrainy №3781-XII*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> [in Ukrainian].
8. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy. (2014, March 13). [On the National Guard of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 876-VII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18> [in Ukrainian].
9. Pro prokuraturu. (2014, October 14). [On the prosecutors office]. *Zakon Ukrainy № 1697-VII*. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. № 2-3. 12. [in Ukrainian].
10. Beschastnyi, V. M., Mychko, M. I., Filov, O. V. (2010). Prokuratura Ukrainy. [Prosecutors Office of Ukraine]. *Navchalnyi posibnyk [dlia VNZ]*. 446. [in Ukrainian].
11. Tolochko, O. (2006). Prokuratura yak nezaleznyi orhan u systemi sudovoi vlady. [Prosecutors office as an independent body in the system of judicial power]. *Visnyk prokuratury*. № 3. 20-22. [in Ukrainian].
12. Shemshuchenko, Yu. S., Skrypniuk, O.V., Kresina, I.O. (2001). Derzhavotvorennia i pravotvorennia v Ukraini: (dosvid, problemy, perspektyvy). [State-building and law-making in Ukraine: (experience, problems,

prospects)]. 653. [in Ukrainian].

13. Rishennia KSU u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen ch. 2, 3, 4 st. 219 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2008, April 1). [Decision of the KSU in the case of the constitutional submission of 50 Peoples Deputies of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Part 2, 3, 4 of Art. 219 of the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine]. № 4-рр/2008 (abz. 2 pidp. 4.1 p. 4 motyvuvalnoi chastyny). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text> [in Ukrainian].

14. Rishennia KSU (Druhyi senat) u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu hromadianky Ukrainy Levchenko Olhy Mykolaivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) prypysu punktu 5 rozdil III «Prykintsevi polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pensiinoho zabezpechennia». (2015, March 2). [The decision of the KSU (Second Senate) in the case of the constitutional complaint of the citizen of Ukraine Levchenko Olga Mykolayivna regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provision of paragraph 5 of Chapter III "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Pension Provision"]. № 213-VIII vid 18.06.2020 № 5-р(II)/2020 (abz. 1 pidp. 2.3 p. 2 motyvuvalnoi chastyny). Retrieved from: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p2_2020.pdf [in Ukrainian].

15. Zahumenna, Yu. O. (2010). Pravookhoronni orhany: poniattia, oznaky, funktsii, osoblyvosti diialnosti. [Law enforcement bodies: concepts, signs, functions, peculiarities of activity]. *Pravo i bezpeka*. № 3 (35). 145–150. [in Ukrainian].

16. Pro Zbroini Syly Ukrainy. (1991, December 6). [On the Armed Forces of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1934-XII*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12/print1467481586839658> [in Ukrainian].

17. Osadchyi, V.I. (2004). Problemy kryminalno-pravovoho zakhystu pravookhoronnoi diialnosti. [Problems of criminal protection of law enforcement activities]. *Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08*. 36. [in Ukrainian].

18. Metelskyi, I. D. (2018). Kryminalno-pravovyi status pratsivnyka pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy: problemy rozuminnia ta perspektyvy vdoskonalennia. [Criminal legal status of the employee of law enforcement agencies of Ukraine: problems of understanding and prospects improve]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 3 (24). 135–138. [in Ukrainian].

19. Rudenko, M.V. (Ed.), Rybalko, H.S., Kryvulia, V.Ie. (2018). Sudovi ta pravookhoronni orhany Ukrainy. [Judicial and law enforcement bodies of Ukraine]. *Pidruchnyk*. 312. [in Ukrainian].

20. Navrotskyi, V. O. (2000). Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna. [Criminal law of Ukraine. A special part]. *Kurs leksii*. 771. [in Ukrainian].

21. Boniak, V. O. (2015). Orhan okhorony pravoporiadku Ukrainy: zmist poniattia, yoho obsiah ta riznovydy. [The law enforcement body of Ukraine: the meaning of the concept, its scope and varieties]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Vyp. 2. 37–48. [in Ukrainian].

22. Tatsii, V. Ya. (2012). Dopovid Komisii z pytan pravookhoronnoi diialnosti shchodo vyznachennia poniattia ta systemy pravookhoronnykh orhaniv. [Report of the Commission on Law Enforcement Activities on Defining the Concept and System of Law Enforcement Bodies]. Retrieved from: https://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_2280.html [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 346.56

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-158-165

Яцентюк Станіслав Володимирович,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

syatsentiuk@cuspu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0005-3587-5290

КОМУНАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ Й ОРГАНІЗАЦІЇ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

У статті досліджено комунальні підприємства, установи й організації крізь призму їх організаційно-правової та функціональної сутності. Розглянуто зазначених юридичних утворень як узагальнено – у рамках складеної термінологічної конструкції «комунальні підприємства, установи, організації», так і диференційовано – у рамках понять «комунальне підприємство» та «комунальна установа (організація, заклад)».

З'ясовано, що підприємства, установи й організації є найбільш поширеними організаційно-правовими формами юридичних осіб публічного права. Відзначено, що вони складають лексичну тріаду, якою позначають всю сукупність юридичних утворень, відмінних від фізичних осіб, і перелік яких не є вичерпним.

Зроблено висновок, що комунальні підприємства, установи, організації складають видове поняття, яким в узагальненому вигляді позначаються юридичні особи публічного права відповідних організаційно-правових форм, які створюються розпорядчим актом органу місцевого самоврядування на базі відокремленого (наданого, виділеного) майна комунальної власності та діють з метою забезпечення публічних інтересів і потреб значної кількості осіб, правовий статус яких встановлюється Конституцією та законами України.

Встановлено, що комунальним підприємствам, установам й організаціям притаманні всі загальні ознаки юридичних осіб публічного права. При цьому ж відзначено, що функціонування комунальної юридичної особи публічного права у певній організаційно-правовій формі є фактором, який визначає її специфіку. У зв'язку з цим комунальні підприємства, установи й організації мають особливості, що відрізняють їх один від одного, зокрема за змістом і спрямованістю основної діяльності.

Ключові слова: підприємства, установи, організації, комунальні підприємства, комунальні установи, комунальні організації, юридичні особи публічного права

Yatseniuk S. MUNICIPAL ENTERPRISES, INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS: CONCEPT AND ESSENCE

This paper delves into the examination of communal enterprises, institutions, and organizations through the lens of their organizational and legal essence. The study explores these legal entities both in a generalized manner within the composite terminological construct "communal enterprises, institutions, organizations" and in a differentiated manner within the concepts of "communal enterprise" and "communal institution (organization, establishment)".

The findings reveal that enterprises, institutions, and organizations are the most prevalent organizational and legal forms of legal entities of public law. It is noted that they constitute a lexical triad denoting the entire spectrum of legal entities distinct from natural persons, and the list of which is not exhaustive.

The conclusion drawn is that communal enterprises, institutions, and organizations represent a generic concept that encompasses legal entities of public law of the respective organizational and legal forms, which are created by an administrative act of a local self-government body on the basis of separated (provided, allocated) property of communal ownership and operate with the aim of ensuring public interests and needs of a significant number of persons, the legal status of which is established by the Constitution and laws of Ukraine.

It is established that communal enterprises, institutions, and organizations possess all the general characteristics of legal entities of public law. At the same time, it is noted that the functioning of a communal legal entity of public law in a particular organizational and legal form is a factor that determines its specificity. In this regard, communal enterprises, institutions, and organizations have distinctive features that differentiate them from each other, particularly in terms of the content and direction of their main activities.

Key words: Enterprises, institutions and organizations, municipal enterprises, municipal institutions, municipal organizations, legal entities under public law

Постановка проблеми. Традиційно склалося, що комунальні підприємства, установи й організації відіграють ключову роль у забезпеченні життєдіяльності населення та наданні широкого спектра послуг, які мають важливе значення для територіальної громади як комплексного колективного утворення. Вони є невід'ємною складовою та функціональною ланкою місцевого самоврядування. Водночас, слід зазначити, що понятійно-категоріальний апарат, пов'язаний з такими юридичними утвореннями, залишається дискусійним. У зв'язку з цим питання щодо поняття та сутності комунальних підприємств, установ, організації набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика правового статусу комунальних підприємств, установ й організацій, включаючи питання щодо їх поняття та окремих сутнісних особливостей, неодноразово ставала предметом досліджень науковців різних юридичних наук, зокрема: В. Бевзенка, Ю. Ващенко, Р. Гринюка, Ю. Дзери, П. Діхтієвського, І. Жигалкіна, Т. Кагановської, А. Манжули, Р. Мельника, А. Москаленко, О. Олькіної, В. Піддубної, О. Посикалюка, В. Титарчука, І. Труша, О. Черненко. Проте, незважаючи на значну кількість дослідницьких напрацювань, означена проблематика залишається малодослідженою та, в окремих випадках, потребує наукового переосмислення.

Мета статті – розглянути поняття комунальних підприємств, установ й організацій, з'ясувати їх сутність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все варто зазначити, що термінологічна конструкція «підприємства, установи, організації» є складеною правовою категорією, яка широко застосовується у вітчизняному законодавстві, однак не має офіційного тлумачення. Фактично підприємства, установи, організації складають сталу лексичну тріаду, що має на меті позначити всю сукупність юридичних утворень (об'єднань), відмінних від фізичних осіб.

У свою чергу концепт «комунальні підприємства, установи, організації» є більш конкретним (видовим) поняттям, в якому прикметник «комунальні» (від франц. commune, communal – громада, від лат. communis – спільний, общинний; стосується комуні [1, с. 284]) вказує на форму та суб'єктів власності.

Так, ч. 1 ст. 143 Конституції України закріплено, що територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації та установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю [2]. Відповідно до ч. 1 ст. 60 Закону України

«Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР право комунальної власності на підприємства, установи й організації належить територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах [3]. Тобто комунальними є об'єкти власності, що належать виключно територіальним громадам, у тому числі відповідні підприємства, установи й організації.

Водночас аналіз положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР засвідчив, що формулювання «комунальні підприємства, установи, організації» не є сталим. Поряд із зазначеним, законодавець також застосовує такі термінологічні конструкції як «підприємства, установи й організації, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад», «підприємства, установи й організації, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад», «підприємства, установи й організації комунальної власності відповідної територіальної громади» [3]. Не вдаючись до невиправданої полеміки, зазначимо, що наведені термінологічні конструкції є рівноцінними між собою, але відсутність єдиного нормативного поняття обумовлює існування умов правової невизначеності.

За сучасних обставин підприємства, установи й організації є найбільш поширеними організаційно-правовими формами юридичних осіб, що виконують економічні, соціально-культурні, адміністративно-політичні та інші функції з метою задоволення матеріальних, духовних та інших потреб громадян, суспільства й держави. Вони відрізняються один від одного за змістом, результатом і метою основної діяльності [4, с. 133]. Водночас за відсутності предметної законодавчої регламентації щодо порядку створення та діяльності юридичних осіб комунальної форми власності (відповідних підприємств, установ, організацій), виникає необхідність використання норм, закріплених у Цивільному та Господарському кодексах України.

На основі приписів ст. ст. 80-83, 169 Цивільного кодексу України вбачається, що комунальні підприємства, установи, організації – це юридичні особи публічного права відповідних організаційно-правових форм, що створюються розпорядчим актом органу місцевого самоврядування, правовий статус яких встановлюється Конституцією України та законом [5]. При цьому з метою позначення того, що юридична особа публічного права належить до комунальної власності, у нормативному та науковому обігу можуть використовуватися термінологічні конструкції «юридична особа публічного права, заснована територіальною громадою», «юридична особа публічного права, власником якої є територіальна громада» тощо.

У відповідному контексті погоджуємося є думкою А. Москаленко, що у наукових колах для позначення юридичних осіб публічного права, заснованих територіальними громадами, застосовують також поняття «комунальна юридична особа» та «муніципальна юридична особа». З термінологічної точки зору «комунальна юридична особа» є більш широким поняттям, ніж «юридична особа публічного права, заснована територіальною громадою», оскільки територіальні громади вправі також засновувати юридичні особи приватного права. Тому точнішим є поняття «комунальна юридична особа публічного права» або «юридична особа публічного права, заснована територіальною громадою» [6, с. 130]. У свою чергу, як зазначалось вище, підприємство, установа, організація – це найбільш поширені організаційно-правові форми цих юридичних осіб, що прямо обумовлюють та конкретизують їх правову природу і статус.

Враховуючи, що комунальні підприємства, установи, організації охоплюються поняттям «юридичні особи публічного права», тобто співвідносяться між собою як частина і ціле, для цілей нашого дослідження важливим є з'ясування ключових ознак останніх.

На думку О. Пасикалюка, до ознак юридичної особи публічного права слід віднести те, що: така юридична особа створюється розпорядчим актом, зокрема, органу місцевого самоврядування; порядок її утворення та правовий статус встановлюється Конституцією України і законом; вказана юридична особа наділяється спеціальною цивільною правоздатністю та діє з метою забезпечення публічних інтересів і потреб значної кількості людей [7, с. 55]. В. Піддубна до визначальних ознак юридичних осіб публічного права відносить: 1) створюються суб'єктами публічного права (державою, територіальною громадою) в розпорядчому порядку; 2) діяльність спрямована на задоволення державного (суспільного) інтересу; 3) не є власниками майна, майно належить на обмежених речових правах (праві оперативного управління, праві повного господарського відання); 4) субсидіарну відповідальність за дії юридичної особи публічного права несе суб'єкт публічного права [8, с. 30-31]. Т. Кагановська зазначає, що для юридичних осіб публічного права характерними є такі ознаки: а) це публічно-правові утворення (їх основне призначення – не участь у цивільному обігу, не здійснення господарської, підприємницької діяльності, а вирішення завдань суспільного характеру; б) мають особливе цільове призначення – реалізація суспільних інтересів; в) створюються у розпорядчому порядку; г) наділені певним обсягом публічних повноважень; г) використовують майно для здійснення компетенції; д) мають автономію, обмежену згідно із законом; е) несуть відповідальність, що має публічно-правовий характер [9, с. 11]. Таким чином, прослідковуються характерні особливості юридичних осіб публічного права, що свідчать про їх негативне співвідношення з юридичними особами приватного права.

Прикметною у відповідному контексті є ознака щодо спрямованості юридичних осіб публічного права на задоволення публічного інтересу, адже саме вона вказує на їх призначення. Так, приміром, комунальні заклади охорони здоров'я є юридичними утвореннями (діють як комунальні некомерційні підприємства або комунальні установи [10]), що виконують виключні публічно-сервісні повноваження та функції, спрямовані на задоволення публічного інтересу суспільства (певної територіальної громади – *авт.*) в потребі медичного обслуговування [11, с. 358]. Отже, комунальні юридичні особи публічного права, зокрема й підприємства,

установи, організації, утворюються з метою гарантування сталого публічного сервісу (комунального обслуговування) відповідно до поточних потреб населення та досягнення інших соціально-економічних результатів у сферах життєдіяльності і секторах економіки, що мають стратегічне та/або важливе значення для територіальної громади як комплексного колективного утворення.

Поряд з цим функціонування комунальної юридичної особи публічного права у певній організаційно-правовій формі є фактором, що визначає її спеціальні ознаки (специфіку). Тому комунальні підприємства, установи й організації мають особливості, що відрізняють їх один від одного.

Зокрема комунальні підприємства є основою комунального сектору економіки. Вони здійснюють господарську діяльність у двадцяти різних галузях, а їхня кількість відрізняється в різних областях. За простою кількістю більшість із них працюють у сфері охорони здоров'я та послуг адміністративної підтримки. За вартістю активів їх діяльність переважно зосереджена в секторі транспорту, після якого йдуть охорона здоров'я та комунальні послуги (включно з постачанням електроенергії та газу) [12, с. 124]. За даними Державної служби статистики України станом на 01.01.2023 р. на території України функціонувало 14,1 тис. комунальних підприємств [13, с. 16].

Загалом поняття «підприємство» має економічне походження і в першу чергу є економічною категорією. В економічній теорії підприємство визначається як організаційно відокремлена й економічно самостійна основа (первинна ланка) виробничої сфери народного господарства, що виготовляє продукцію (виконує роботу або надає платні послуги) [14, с. 45]. Представниками адміністративно-правової науки вказується, що підприємство – самостійний господарський статутний суб'єкт, який має права юридичної особи, здійснює виробничу, науково-дослідну й комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу) [4, с. 133]. У свою чергу вважаємо, що твердження про одержання прибутку є частково помилковим, оскільки відповідно до Господарського кодексу України: а) суб'єкти господарювання можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність (ст. 52); б) підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності (ч. 2 ст. 62) [15].

Згідно з актуальним законодавчим розумінням, закріпленим у ч. 1 ст. 62 Господарського кодексу України, підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами [15]. Відтак, сутнісною ознакою підприємства є приналежність до суб'єктів господарювання та, відповідно, здійснення господарської діяльності, що переважно, але не обов'язково, має на меті отримання прибутку (доходу).

Господарська діяльність, що має на меті одержання прибутку, є господарською комерційною діяльністю (підприємництвом). Господарська діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку, є некомерційною господарською діяльністю (некомерційним господарюванням). При цьому у ч. 2 ст. 12 Господарського кодексу України вказується, що некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких забороняється підприємництво [15]. Так, приміром, для вже згадуваних закладів охорони здоров'я комунальної власності законом встановлено можливість утворення та функціонування виключно у формі комунальних некомерційних підприємств або комунальних установ [10].

Що стосується комунальних підприємств, то на основі системного аналізу норм Господарського кодексу України й інших актів чинного законодавства вбачається, що вони:

1) утворюються органами місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності територіальної громади з метою досягнення економічних, соціальних та/або інших результатів, обумовлених конкретними суспільними потребами (публічним інтересом);

2) є юридичними особами публічного права;

3) є самостійними суб'єктами господарювання (господарськими організаціями) та окремим видом підприємств;

4) є унітарними (утворюються (заснуються) одним засновником і мають статутний капітал, не поділений на частки);

5) діють на основі статуту (установчий та організаційно-правовий документ) і фінансового плану (основний фінансово-плановий документ);

6) в залежності від спрямованості та виду господарської діяльності поділяються на комерційні (представлені, як правило, у таких секторах економіки як тепло-, газо-, енерго-, водопостачання, водовідведення, міський і приміський транспорт, обслуговування будинків і територій, управління нерухомим майном, організація поховань, торгівля) та некомерційні (утворюються переважно для діяльності у соціогуманітарних сферах, зокрема охорони здоров'я, соціальних послуг, культури та спорту, дозвілля та відпочинку). При цьому останні можуть бути визначені у статусі неприбуткових (у розумінні податкового законодавства);

7) мають самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатки, а також відокремлене майно, що закріплюється за ними на праві господарського відання (для комунальних комерційних підприємств) або на праві оперативного управління (для комунальних некомерційних підприємств);

8) мають автономію у частині визначення своєї організаційної структури, встановлення чисельності

працівників і штатного розпису;

9) очолюються керівниками, які підпорядковуються власнику підприємства (відповідній раді та/або її виконавчому органу відповідної компетенції) та/або наглядовій раді (у разі її утворення). Керівник комунального підприємства – одноосібний виконавчий орган управління, який формує адміністрацію підприємства і самостійно вирішує питання діяльності підприємства в межах і порядку, визначених установчими документами;

10) підлягають управлінню на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна й участі в управлінні трудового колективу. При цьому власник (відповідна рада) є вищим органом управління, що має низку виключних повноважень.

Водночас варто відзначити, що ст. 63 Господарського кодексу України в якості окремого виду підприємства також виокремлює спільне комунальне підприємство, яке діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами. Тобто таке підприємство має власну специфіку, з'ясування якої потребує проведення окремого дослідження. Тому в межах цього матеріалу спільне комунальне підприємство нами не розглядається.

На відміну від комунальних підприємств, комунальні установи та організації здійснюють неприбуткову діяльність. Комунальна власність надається їм на підставі права оперативного управління, а їхня діяльність фінансується з місцевого бюджету. Простіше кажучи, метою їхньої діяльності є задоволення потреб територіальної громади без мети отримання прибутку. Частина комунальних закладів не має самостійних банківських рахунків, а тільки субрахунки [16, с. 11]. Поряд з цим суттєвим є те, що комунальні установи й організації не належать до суб'єктів господарювання та співвідносяться між собою як майже тотожні юридичні утворення.

Твердження щодо тотожності комунальних установи й організації підтверджується, зокрема, Державним класифікатором «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» ДК 002:2004 (зі змінами), який містить такі організаційно-правові форми як «державна організація (установа, заклад)», «комунальна організація (установа, заклад)», «приватна організація (установа, заклад)» [17]. Тобто з точки зору організаційно-правових особливостей зазначений Класифікатор об'єднує комунальні установи, організації та заклади у єдину категорію. Також вищевказаним Класифікатором визначається, що:

1) організація (установа, заклад) – організаційна структура, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Особливості правового статусу окремих видів організацій, закладів, установ встановлюються законом. Наведене визначення дублює положення ч. 3 ст. 83 Цивільного кодексу України;

2) комунальна організація (установа, заклад) – утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління [17].

Як єдина категорія комунальні установи й організації систематизуються й для національного статистичного обліку. Так, за даними Державної служби статистики України станом на 01.01.2023 р. на території України функціонувало 57,5 тис. комунальних організацій (установ, закладів) [13, с. 16], що значно перевищує кількість облікованих комунальних підприємств.

Також варто відзначити схожість значень вказаних понять за тлумачними словниками, згідно з якими: 1) установа – організація, що відає якою-небудь галуззю (галуззями) народного господарства, торгівлі, культури, науки і працює в цій галузі (галузях); 2) організація – компанія, установа, їх підрозділи чи об'єднання, які виконують самостійні функції та мають адміністрацію; 3) заклад – установа з певним штатом службовців і адміністрацією, що працюють в якій-небудь галузі (освіти, науки, культури тощо) [18, с. 395, 853, 1517]. Відтак убачається, що об'єднання установ, організацій і закладів, у тому числі комунальних, у єдину організаційно-правову форму «організація (установа, заклад)» є виправданим. Водночас проведений аналіз дає підстави стверджувати, що найбільш узагальненим і використовуваним поняттям з-поміж трьох зазначених є установа.

У науково-правовій площині установу трактують як: 1) утворення, що виконують соціально-культурні або адміністративно-політичні функції з метою створення соціальних цінностей переважно невиробничого характеру [4, с. 133]; 2) організаційно-правову форму непідприємницьких юридичних осіб, яку умовно можна назвати формою застосування і призначення майна для задоволення соціально-культурних цілей та інтересів невизначеного кола осіб [19, с. 48]; 3) юридична особа (або організаційно самостійний суб'єкт), створена для здійснення (забезпечення) певних прав людини, виконання певних завдань держави або для досягнення суспільних інтересів [20, с. 164].

Поряд з цим ст. 1 Бюджетного кодексу України містить поняття «бюджетні установи», які визначені як органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими [21]. Тобто комунальні установи, організації та заклади є бюджетними установами.

Комунальні установи, як зазначалось на початку, охоплюються поняттям «юридична особа публічного права», тому їм притаманні відповідні загальні ознаки останніх. У свою чергу до спеціальних ознак, які

характеризують установу, відносять: 1) відсутність членства, тобто корпоративних відносин між засновниками; 2) особливий порядок формування майна, перелік якого наводиться в установчому акті; 3) наявність особливого установчого документа – установчого акта; 4) цільове призначення наданого майна; 5) заборона на управління засновником; 6) правовідносини участі, які складаються між установою та її учасниками, мають суто організаційний характер; 7) особливий порядок зміни цілей діяльності установи, а також структури її органів управління [19, с. 49]. Також до спеціальних ознак установ варто віднести те, що особливості правового статусу окремих видів установ встановлюються законом (ч. 3 ст. 83 Цивільного кодексу України).

Так, Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII регламентує особливості правового статусу установ (закладів) освіти, включаючи комунальні; Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII – закладу вищої освіти; Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-XII – закладів охорони здоров'я; Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р. № 848-VIII – наукових установ; Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 р. № 249/95-ВР – музеїв; Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР – бібліотек; Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12.01.2006 р. № 3334-IV – установ соціального призначення тощо.

Що ж стосується таких юридичних утворень як «заклади», то варто погодитися з твердженням І. Жигалкіна, що їх виокремлення пов'язане з традиційним обігом цього поняття у сферах медицини, освіти та культури [19, с. 44-45].

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, можемо визначити, що термінологічна конструкція «підприємства, установи, організації» є складеною правовою категорією, яка широко застосовується у вітчизняному законодавстві, однак не має офіційного тлумачення. Фактично підприємства, установи, організації складають сталу лексичну тріаду, що має на меті позначити всю сукупність юридичних утворень (об'єднань), відмінних від фізичних осіб. Перелік таких утворень не є вичерпним. Між собою вони можуть різнитися, зокрема в частині функціонального призначення, джерел фінансування, форм власності, діяльності й управління, та, водночас, бути подібними (мати окремі спільні ознаки). У зв'язку з цим сформувати уніфіковане визначення щодо цієї складеної категорії досить складно.

Поняття «комунальні підприємства, установи, організації» є видовим поняттям, яким в узагальненому вигляді позначаються юридичні особи публічного права відповідних організаційно-правових форм, що створюються розпорядчим актом органу місцевого самоврядування на базі відокремленого (наданого, виділеного) майна комунальної власності та діють з метою забезпечення публічних інтересів і потреб значної кількості осіб, правовий статус яких встановлюється Конституцією та законами України.

Комунальні підприємства, установи й організації утворюються з метою гарантування сталого публічного сервісу (комунального обслуговування) відповідно до поточних потреб населення та досягнення інших соціально-економічних результатів у сферах життєдіяльності і секторах економіки, що мають стратегічне та/або важливе значення для територіальної громади як комплексного колективного утворення.

Комунальним підприємствам, установам й організаціям притаманні всі загальні ознаки юридичних осіб публічного права. Водночас функціонування комунальної юридичної особи публічного права у певній організаційно-правовій формі є фактором, що визначає її спеціальні ознаки (специфіку). Тому комунальні підприємства, установи й організації мають особливості, що відрізняють їх один від одного, зокрема за змістом і спрямованістю основної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. Морозов, Л. Шкарапуга. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
6. Москаленко А. Адміністративно-правове регулювання статусу юридичних осіб публічного права : дис. ... док-ра філософ. спец. 081 Право. Одеса, 2022. 253 с.
7. Посикалюк О. До питання про поняття юридичної особи публічного права. *Університетські наукові записки*, 2015. № 1. С. 46-59.
8. Піддубна В. Юридичні особи публічного права як учасники цивільних правовідносин. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*, 2020. № 4. С. 29-33.
9. Кагановська Т. Організаційно-правові форми адміністративної правосуб'єктності юридичних осіб публічного права. *Вісник Харківського нац-го унів-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*, 2015. № 20. С. 7-12.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

11. Корнійченко О. Місце закладів охорони здоров'я у системі суб'єктів публічного адміністрування. Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: збірник матеріалів III Міжнародної конференції (м. Кропивницький, 06.10.2023 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 358-360.

12. Огляд ОЕСР корпоративного управління державних підприємств: Україна. URL: <https://www.oecd.org/corporate/soe-review-ukraine.htm>

13. Україна у цифрах, 2022: статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2023. 32 с.

14. Труш І. Господарсько-правове забезпечення діяльності комунальних підприємств: дис. ... док-ра юрид. наук: спец. 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2013. 425 с.

15. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

16. Як подолати неефективність комунальних підприємств: аналітична записка. Центр економічної стратегії, 2020. 50 с.

17. Класифікація організаційно-правових форм господарювання: державний класифікатор (ДК 002:2004). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#top>

18. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад., голов. ред. В. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

19. Жигалкін І. Установи як юридичні особи: монографія. Х.: Право, 2010. 168 с.

20. Мельник Р., Бевзенко В. Загальне адміністративне право: навчальний посібник; за заг. ред. Р. Мельника. К.: Ваїте, 2014. 376 с.

21. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

REFERENCES:

1. Morozov, S., Shkaraputa, L. (Ed.) (2000). *Slovnnyk inshomovnykh sliv*. [Dictionary of foreign words]. 680. [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 30. 141. [in Ukrainian].

3. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. (1997, May 21). [On local self-government in Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 280/97-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Halunko, V. (Ed.), Dikhtiievskiy, P., Kuzmenko, O., Pravotorova, O. (Ed.) ta in. (2021). *Administrativne pravo Ukrainy. Povnyi kurs*. [Administrative law of Ukraine. Full course]. Pidruchnyk. Vydannia chetverte. Kherson: OLDI-PLIUS. 656. [in Ukrainian].

5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 435-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

6. Moskalenko, A. (2022). *Administrativno-pravove rehuliuвання statusu yurydychnykh osib publicnogo prava*. [Administrative and legal regulation of the status of legal entities under public law]. *Dys. ... dok-ra filosof. spets. 081 Pravo*. 253. [in Ukrainian].

7. Posykaliuk, O. (2015). *Do pytannia pro poniattia yurydychnoi osoby publicnogo prava*. [Regarding the concept of a legal entity under public law]. *Universytetski naukovy zapysky*. № 1. 46-59. [in Ukrainian].

8. Pidubna, V. (2020). *Yurydychni osoby publicnogo prava yak uchasnyky tsyvilnykh pravovidnosyn*. [Legal entities under public law as participants in civil legal relations]. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*, № 4. 29-33. [in Ukrainian].

9. Kahanovska, T. (2015). *Orhanizatsiino-pravovi formy administrativnoi pravosubiektnosti yurydychnykh osib publicnogo prava*. [Organizational and legal forms of administrative legal personality of legal entities under public law]. *Visnyk Kharkivskoho nats-ho univ-tu im. V.N. Karazina. Serii «Pravo»*. № 20. 7-12. [in Ukrainian].

10. *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia*. (1992, November 19). [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care]. *Zakon Ukrainy № 2801-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> [in Ukrainian].

11. Kornichenko, O. (2023). *Mistse zakladiv okhorony zdorovia u systemi subiektiv publicnogo administruvannia*. [The place of health care institutions in the system of public administration entities]. *Privatno-pravovi ta publichno-pravovi vidnosyny: problemy teorii ta praktyky: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi konferentsii (m. Kropyvnytskyi, 06.10.2023 r.)*. Kropyvnytskyi. DonDUVS. 358-360. [in Ukrainian].

12. *Ohliad OESR korporativnoho upravlinnia derzhavnykh pidpriemstv. Ukraina (2021)*. [OECD Review of the Corporate Governance of State-Owned Enterprises UKRAINE]. Retrieved from: <https://www.oecd.org/corporate/soe-review-ukraine.htm> [in English].

13. *Derzhavna sluzhby statystyky Ukrainy*. (2023). *Ukraina u tsyfrakh, 2022. statystychnyi zbirnyk*. [Ukraine in numbers, 2022. statistical collection]. Kyiv. 32. [in Ukrainian].

14. Trush, I. (2013). Hospodarsko-pravove zabezpechennia diialnosti komunalnykh pidpriemstv. [Economic and legal support for the activities of communal enterprises]. *Dys. ... dok-ra yuryd. nauk: spets. 12.00.04*. Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen NAN Ukrainy. Donetsk. 425. [in Ukrainian].
15. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Economic Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 436-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
16. Tsentr ekonomichnoi stratehii (2020). Yak podolaty neefektyvnist komunalnykh pidpriemstv: analitychna zapyska. [How to overcome the inefficiency of utility companies: an analytical note]. 50. [in Ukrainian].
17. Klasyfikatsiia orhanizatsiino-pravovykh form hospodariuvannia. (2024). [Classification of organizational and legal forms of management]. *Derzhavnyi klasyfikator (DK 002:2004)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#top> [in Ukrainian].
18. Busel, V. (Ed.) (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. 1728. [in Ukrainian].
19. Zhyhalkin, I. (2010). Ustanovy yak yurydychni osoby. [Institutions as legal entities]. Monohrafiia. Pravo. 168. [in Ukrainian].
20. Melnyk, R. (Ed.), Bevzenko, V. (2014). Zahalne administratyvne pravo. [General administrative law]. Navchalnyi posibnyk. 376. [in Ukrainian].
21. Biudzhetni kodeks Ukrainy. (2010, July 8). [Budget Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2456-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.05.2024

УДК 347.961.312

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-165-170

Мединська Анжела Володимирівна,
приватний нотаріус,
м. Тернопіль
medynska_anzhela@ukr.net
ORCID ID: 0009-0005-2802-2652

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІУСІВ МОЛДОВИ ТА ІТАЛІЇ

Ця стаття проводить порівняльний аналіз норм професійної етики у діяльності нотаріусів Молдови та Італії з метою виявлення спільних та відмінних аспектів регулювання етичних стандартів у цих двох країнах. Через призму культурних, історичних та правових чинників, що впливають на формування професійних цінностей, автори досліджують роль нормативних документів у визначенні поведінкових стандартів нотаріусів та їхнього впливу на забезпечення довіри громадян до нотаріальної діяльності. В статті розглядаються ключові аспекти нормативної бази обох країн, зокрема відповідальність перед клієнтами, конфіденційність інформації, етичне поведіння у складних ситуаціях тощо. Аналізуються також інституційні механізми контролю за дотриманням етичних норм та їхній вплив на якість та довіру до нотаріальної системи. Ця стаття спрямована на виявлення перспектив для вдосконалення етичних стандартів у нотаріальній сфері з метою підвищення довіри громадян до правової системи в Молдові та Італії. Виявлено, що в обох країнах нотаріуси зобов'язані дотримуватися принципів конфіденційності, неупередженості, компетентності та чесності. Ці принципи є основоположними для забезпечення довіри з боку клієнтів та суспільства. У Молдові існують певні специфічні регулятивні акти, що детально описують професійну поведінку нотаріусів, тоді як в Італії акцент робиться на традиціях та саморегуляції професійного співтовариства. Це створює різні підходи до вирішення етичних дилем у практичній діяльності. Встановлено, що етичні норми в обох країнах формуються під впливом національних культурних та правових традицій. Наприклад, у Молдові відчутний вплив пострадянської правової системи, тоді як в Італії велике значення мають римсько-правові традиції. Рекомендації щодо подальших досліджень включають вивчення впливу міжнародних стандартів на формування етичних норм у діяльності нотаріусів.

Ключові слова: нотаріус, професійна етика, порівняльний аналіз, нотаріальна система, етичні норми.

Medynska A. THE SPECIFICS OF PROFESSIONAL ETHICS IN THE ACTIVITIES OF NOTARIES IN MOLDOVA AND ITALY

This article conducts a comparative analysis of professional ethics norms in the activities of notaries in Moldova and Italy with the aim of identifying common and distinct aspects of regulating ethical standards in these two countries. Through the lens of cultural, historical, and legal factors shaping professional values, the authors examine the role of regulatory documents in defining the behavioral standards of notaries and their impact on fostering trust among citizens in notarial activities. The article discusses key aspects of the regulatory framework in both countries, including accountability to clients, confidentiality of information, ethical conduct in complex situations, among others. Institutional mechanisms for monitoring compliance with ethical norms and their influence on the quality and trust in the notarial system are also analyzed. This article aims to identify prospects for improving ethical standards in the notarial sphere to enhance public trust in the legal system in Moldova and Italy.

Випуск 16. 2024

© А.В.Мединська, 2024

It has been found that in both countries, notaries are required to adhere to the principles of confidentiality, impartiality, competence, and honesty. These principles are fundamental for ensuring the trust of clients and society. In Moldova, there are specific regulatory acts that detail the professional conduct of notaries, whereas in Italy, the emphasis is placed on traditions and the self-regulation of the professional community. This creates different approaches to resolving ethical dilemmas in practical activities. It has been established that ethical norms in both countries are shaped by national cultural and legal traditions. For instance, in Moldova, there is a noticeable influence of the post-Soviet legal system, while in Italy, Roman law traditions are of great significance. Recommendations for further research include studying the impact of international standards on the formation of ethical norms in the activities of notaries.

Key words: notary, professional ethics, comparative analysis, notarial system, ethical norms.

Постановка проблеми. В сучасному світі професійна етика відіграє ключову роль у забезпеченні довіри громадян до правової системи. Нотаріат, як одна з найстаріших та найповажніших професій, наділений особливим статусом, який передбачає високі стандарти моралі та поведінки. У цьому контексті порівняння норм професійної етики у діяльності нотаріусів Молдови та Італії надає можливість виявити схожі та відмінні аспекти в їхній регулятивній базі, відображаючи вплив культурних, історичних та правових традицій на формування професійних цінностей та норм поведінки у цих країнах. У цій статті ми розглянемо основні аспекти норм професійної етики нотаріусів Молдови та Італії, виокремимо ключові відмінності та спільні риси цих норм, а також обговоримо їхнє значення для забезпечення довіри до нотаріальної діяльності в обох країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виходячи із наведених та інших даних, особливості професійної етики у діяльності нотаріуса є достатньо актуальною, особливо в порівняльно-правовому аспекті. Окремі аспекти розкриті у працях. М. Бондарієва, Н. Дерев'янка, Г. Гулієвська, В. Красногор, В. Райман, О. Мартинюк, та інших вчених.

Метою статті є порівняльний аналіз особливостей норм професійної етики у діяльності нотаріусів Молдови та Італії. Через призму цього дослідження ми ставимо за мету виявлення схожих та відмінних аспектів нормативної бази, яка регулює етичні стандарти поведінки нотаріусів у цих двох країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, необхідно визначити, чи є норми професійної етики нотаріусів в Італії нормативними актами, джерелами права. Якщо Кодекс професійної етики нотаріусів у Молдові, прийнятий на підставі статті 6-1 Основ законодавства про нотаріат, є підзаконним актом — джерелом права, то Принципи професійної етики нотаріусів Італії, оновлений текст яких прийнятий рішенням № 2/56 від 5 квітня 2008 року Національною Нотаріальною Палатою (Деонтологічний Кодекс), по суті, є корпоративним, а не підзаконним актом.

У етичних нормах нотаріусів Молдови та Італії існує багато спільного, проте є і відмінності, виражені в різному підході до прийняття та регулювання етичних норм нотаріальної діяльності та їх ролі як джерел права, до поняття професійної етики, умов професійної роботи, відповідальності нотаріусів Молдови та Італії.

Загальне розуміння професійної етики нотаріусів Молдови та Італії виражається в понятті професійної етики. У пп. 1.1. та 1.2 Кодексу професійної етики нотаріусів у Молдови під професійною етикою нотаріуса розуміється система норм, що встановлює єдині стандарти професійної поведінки нотаріуса. Кодекс встановлює норми професійної поведінки нотаріуса та особи, що його заміщає, підстави виникнення дисциплінарної відповідальності нотаріуса, порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності, заходи дисциплінарної відповідальності, заходи заохочення [1].

Однак, стандарти професійної поведінки не врегульовані в законодавстві Молдови про стандарти та стандартизацію. Згадка стандартів поведінки зустрічається лише в законодавстві про саморегулюючі організації (СРО), які самостійно мають право розробки власних стандартів поведінки та діяльності. У частині I «Про поведінку», глави 1 «Про приватне та громадське життя», у розділі I «Про соціальні цінності» Принципи професійної етики нотаріусів Італії, також йдеться про професійну поведінку, яка пов'язується не зі стандартами поведінки, а з принципами поведінки. Нотаріус Італії має володіти професійною поведінкою, відповідною принципам незалежності та неупередженості, при цьому уникати будь-яких особистих пристрастей у своїй роботі та будь-якого втручання між професією та бізнесом.

Крім того, в приватному житті він повинен уникати ситуацій, які можуть вплинути на відповідність цим принципам. Нотаріус повинен діяти в дусі добросовісності та компетентності, уміючи тлумачити та застосовувати закон у всіх сферах своєї професійної діяльності, шукаючи юридичні рішення, адекватні суспільним та приватним інтересам, довіреному йому для ведення. Разом з тим і молдавський нотаріус у своїй діяльності керується так само, як і італійські нотаріуси, загальними принципами та заповідями Міжнародного Союзу Нотаріату: поважай своє Міністерство; виконуй свій службовий обов'язок належним чином; здійснюй нотаріальну дію, якщо ти впевнений, що дієш у рамках закону, розв'язуй сумніви до здійснення дії, утримуйся від дії при сумніві в її законності та правильності; віддавай належне Правді; дій обачно; вивчай матеріали з пристрастю та підвищеною ретельністю; консультийся з Честю; керуйся Справедливістю; обмежуйся Законом; працюй з Гідністю; пам'ятай, що метою твоєї професійної діяльності є попередження цивільно-правових спорів, так і спеціальних принципів: виконуй обов'язки нотаріуса відповідно до закону та совісті; зберігай професійну таємницю; керуйся гуманністю та повагою до людини [2].

Принципи професійної етики нотаріусів Італії уточнюються щодо окремих розділів корпоративного акта. Наприклад, у частині I «Про поведінку», глави I «Про приватне та громадське життя», у розділі I «Про соціальні цінності» говориться про те, що нотаріус повинен володіти професійною поведінкою, відповідною принципам незалежності та неупередженості, при цьому уникати будь-яких особистих пристрастей у своїй роботі та будь-якого втручання між професією та бізнесом.

У главі IV «Про професійні відносини», Розділ I «Про внутрішні відносини» § 1 — Відносини з колегами» нотаріус повинен діяти відповідно до принципів порядності, співпраці та солідарності. У відносинах з держорганами, установами та вільними професіоналами іншої професійної категорії нотаріус повинен поводитися згідно з принципами незалежності та поваги до їх функцій і повноважень (Розділ II Про зовнішні відносини п. 29).

Глава II «Про виконання» Розділ I «Про професійну таємницю та особистість», § 1 — «Про особистість» визначено, що нотаріус особисто виконує роботу в автентичній і суттєвій манері, для чого необхідно слідувати таким принципам поведінки: встановлення особистості сторін, використовуючи всі необхідні матеріали та з обережним вивченням документів, що посвідчують особу, залежно від типу та можливості їх фальсифікації; обстеження волі сторін проводити ретельно і повністю, задаючи питання та запитуючи додаткову інформацію для пошуку мотивів та можливих змін волевиявлення; складання акта з відображенням встановленого наміру сторін [3].

Важливе значення в етичних нормах нотаріальної діяльності відіграють вимоги, що пред'являються до професійної поведінки нотаріуса. Найбільш повно вони відображені в Кодексі професійної етики нотаріусів у Молдові. Перш за все, це виражається в обов'язках нотаріуса. Молдовські нотаріуси зобов'язані відповідно до Кодексу професійної етики нотаріусів у Молдові при здійсненні нотаріальної діяльності дотримуватися вимог законодавства, правил організації нотаріальної діяльності, правил і порядку вчинення нотаріальних дій, правил нотаріального діловодства; зберігати таємницю вчинення нотаріальної дії, в тому числі відомостей, які стали відомі працівникам та стажерам нотаріуса; забезпечувати збереження особистої печатки із зображенням Державного герба Молдови, реєстрів для реєстрації нотаріальних дій, архіву нотаріуса, в тому числі архівів, переданих нотаріусу на тимчасове зберігання, бланків та інших службових документів і матеріалів, паролів та інших спеціальних даних, що дозволяють використовувати електронний підпис нотаріуса; повідомляти уповноважені органи, у випадках, передбачених законодавством, про угоди або фінансові операції, які здійснюються або можуть бути здійснені з метою легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму; виконувати обов'язки, передбачені статутом нотаріальної палати суб'єкта держави; підвищувати свою кваліфікацію, стежити за змінами законодавства, судовою практикою і підтримувати необхідний рівень знань і практичних навичок у сфері своєї професійної діяльності; уникати публічного прояву шкідливих звичок і поведінки, які можуть ображати людську гідність, у тому числі виконувати професійні обов'язки у стані алкогольного або іншого токсичного сп'яніння, під впливом психотропних препаратів; виявляти терпіння, ввічливість і тактовність, дотримуватися загально визнаних норм поведінки і зовнішнього вигляду при здійсненні професійної діяльності; сприяти повноцінній реалізації прав і законних інтересів громадян, що належать до соціально незахищених категорій населення, в тому числі шляхом вчинення нотаріальних дій поза приміщенням нотаріальної контори у порядку, встановленому нотаріальною палатою; утримуватися від вчинення дій, які можуть завдати шкоди професійній діяльності нотаріуса або підірвати довіру і її престиж у суспільстві; дотримуватися рекомендацій нотаріальної палати щодо стягнення плати за надання правових і технічних послуг; забезпечувати дотримання норм професійної поведінки, встановлених Кодексом, особами, що заміщають нотаріуса [4].

У «Принципах професійної етики нотаріусів» Італії визначені схожі обов'язки. Зокрема, відповідно до п. 2 Принципів нотаріус, навіть для захисту загальних інтересів, повинен постійно підвищувати свій професійний рівень за допомогою вивчення технічної компетенції та чинного законодавства. Спеціалізація в окремих питаннях не може бути досягнута за рахунок загальної професійної компетенції. Національна нотаріальна палата встановлює конкретні правила умов постійної необхідної підготовки нотаріусів.

Загальним є і підхід до нотаріальної таємниці. Відповідно до § 2 Глава II «Про виконання» Розділу I «Про професійну таємницю і особистість» «Принципів професійної етики нотаріусів» Італії нотаріус зобов'язаний суворо дотримуватися професійної таємниці щодо осіб, які звертаються до його послуг, їх змісту і всього того, що стає відомо під час виконання даних послуг, і надалі. Він також зобов'язаний вжити всіх необхідних заходів для того, щоб контролювати виконання цієї вимоги його співробітниками. Отримання нотаріального акту не дає права нотаріусу поширювати інформацію про його існування і зміст третім особам, якщо це тільки не передбачено в самому акті і тільки у встановлених межах і виконанні.

Етичні вимоги до молдовських нотаріусів, закладені в Кодексі, більш деталізовані. Нотаріус не має права: займатися підприємницькою та іншою оплачуваною діяльністю, за винятком викладацької, наукової або іншої творчої діяльності; надавати посередницькі послуги при укладенні договорів; здійснювати нотаріальні дії поза встановленими межами нотаріального округу, крім визначених законом випадків; здійснювати нотаріальні дії на своє ім'я та від свого імені, на ім'я або від імені свого чоловіка або дружини, їх та своїх родичів (батьків, дітей, онуків); здійснювати нотаріальну діяльність без страхування професійної відповідальності; довільно змінювати розмір нотаріального тарифу; використовувати грошові кошти,

цінності та інше майно, передане йому в інших цілях, ніж ті, для яких вони передавалися; без поважних причин не мати постійного місця для здійснення нотаріальних дій більше двох місяців поспіль або більше шести місяців протягом календарного року; здійснювати нотаріальні дії одночасно з особою, що його заміщає; доручати своїм працівникам виконання професійних обов'язків, які він відповідно до законодавства повинен виконувати особисто; ухилятися від виконання своїх обов'язків та/або передавати свої повноваження без поважних причин або з порушенням порядку, затвердженого Міністерством юстиції Молдови та Національною нотаріальною палатою відповідно до законодавства про нотаріат; відмовлятися та/або необгрунтовано затримувати надання документів при проведенні відповідно до законодавства перевірки його діяльності та/або розгляду справи про дисциплінарну відповідальність. В певній мірі вони співзвучні положенням італійських «Принципів», викладених у різних розділах вказаних принципів.

Кодекс професійної етики нотаріусів у Молдові встановлює права та обов'язки нотаріусів у відносинах з особами, які до них звертаються. Під час здійснення своєї професійної діяльності нотаріус зобов'язаний: інформувати осіб, що звертаються для здійснення нотаріальної дії, про розмір нотаріального тарифу, вартість послуг правового та технічного характеру, а також про пільги, передбачені чинним законодавством або основаних на рішеннях нотаріальних палат, в тому числі шляхом відкритого розміщення інформації на стендах у нотаріальній конторі; ставити законні інтереси особи, що звернулася, вище своїх особистих інтересів, зберігати у відносинах з звернувшись особами незалежність і безпристрасність тощо.

При зверненні до нотаріуса щодо професійної діяльності, нотаріус не має права: примушувати осіб, які звернулися для здійснення нотаріальної дії, отримувати послуги технічного характеру, зокрема з підготовки проектів документів, виготовлення копій, сканування документів, від осіб, які не є працівниками нотаріуса; залучати до виконання технічних робіт, зокрема з підготовки проектів документів, виготовлення оригіналів та копій, сканування документів, а також з реєстрації, обліку, архівування документів, інших осіб, окрім працівників нотаріуса, стажерів нотаріуса; вимагати представлення відомостей та документів, які нотаріус може або зобов'язаний отримати або запитати самостійно; перешкоджати реалізації права особи на звернення до іншого нотаріуса; використовувати відомості, які стали відомі йому у зв'язку з здійсненням нотаріальної дії, на шкоду звернулій особі або в інтересах отримання прямої або непрямої вигоди для себе чи іншої особи.

В Главі II «Про виконання» Розділі I «Про професійну таємницю та особистість» § 1 «Принципи» визначається образ італійського нотаріуса у відносинах з особами, які до нього звертаються. Специфікою італійських нотаріусів є умова виконання робіт нотаріусом та «особистий відтінок відносин» із сторонами.

Можливість звернутися за допомогою до співробітників не може вплинути на загальний «особистий» відтінок, який повинен визначати професійну роботу нотаріуса. У будь-якому випадку, нотаріус особисто виконує роботу в подібний та суттєвий спосіб, для чого необхідно дотримуватися наступних принципів поведінки: встановлення особистості сторін; з використанням усіх необхідних матеріалів і з осторожним вивченням документів, що підтверджують особу, в залежності від їх можливості фальсифікації; обстеження волі сторін має бути проведене ретельно і повно, ставлячи питання та запитуючи додаткову інформацію для виявлення мотивів та можливих змін в вольовому рішенні; складання акту з відображенням установленого наміру сторін.

Італійський нотаріус повинен уникати будь-якої поведінки, що може скомпрометувати його рішення, виходячи з вільної згоди сторін. Нотаріус Італії не повинен звертатися до послуг третьої особи (агента), який змушує людей звертатися до його нотаріальних послуг; доручати агенту, навіть на безоплатній основі, пошук нових клієнтів; мати неетичну поведінку, яка характеризується самовільним прийняттям рішень замість офіційних рішень від самого джерела (наприклад: агентство нерухомості, банк, установа і т. д.); дозволяти використовувати своє ім'я в формулярах і модулях для заповнення; звертатися до співпраці, навіть на безоплатній основі, з установами та офісами, які працюють у тісному контакті з громадськістю, що може розвивати форми пошуку клієнтів; регулярно працювати на третіх суб'єктів, організації та професійні студії; особисто оплачувати витрати на нотаріальний офіс.

У взаємини нотаріуса з колегами молдовський нотаріус зобов'язаний будувати свої стосунки з колегами на принципах взаємоважливості та професійної взаємодії, проявляти коректність та доброзичливість. Нотаріус Італії щодо своїх колег не має права знижувати їх професійне достоїнство та авторитет.

Глава IV «Про професійні відносини» Розділ I «Про внутрішні відносини» § 1 — «Відносини з колегами» «Принципи» надає більш детальну регламентацію відносин з колегами. Нотаріус повинен діяти відповідно до принципів порядності, співпраці та солідарності. Наприклад: не розповідати колегам, з необхідною конфіденційністю, про можливі помилки або прогалини, до яких, як вважається, він має стосунок; висловлювати перед клієнтом у будь-якій критичній формі оцінку роботи або поведінки своїх колег загалом, допускаючи технічні зауваження, необхідні для належного виконання послуг; починати або продовжувати справи, доручені колегам або вже знаходяться на стадії виконання ними, без попереднього їх повідомлення або, не дозволяючи їм отримати очікувану оплату за роботу; не повідомляти колегам рішень про найм на роботу нових працівників або іншого персоналу, який буде працювати з ними; у випадку розбіжності поглядів або суперечок з колегами, не шукати їх вирішення за допомогою Нотаріальної палати;

систематично не обмінюватися корисною інформацією або думками з колегами; не надавати, або надавати з затримкою тощо.

Цікавить питання про відносини нотаріуса та нотаріальних палат Італії та Молдови. Згідно з главою 5 Кодексу професійної етики нотаріусів у Молдові у взаємовідносинах нотаріуса та нотаріальної палати нотаріус повинен виконувати рішення органів нотаріальної палати, прийняті в межах їх компетенції. Добросовісно виконувати свої обов'язки. У відносинах з нотаріальною палатою нотаріус зобов'язаний: особисто брати участь у роботі загальних зборів членів нотаріальної палати; своєчасно та в повному обсязі сплачувати членські внески та інші встановлені загальним збором членів нотаріальної палати платежі в нотаріальну палату; бути за запрошенням органів та комісій нотаріальної палати для розгляду питань щодо виконання професійних обов'язків нотаріуса; представляти за запитом органів та комісій нотаріальної палати документи, надавати письмові та усні пояснення з питань, що розглядаються в межах компетенції цих органів та комісій; представляти у встановлені терміни в нотаріальну палату звіти за затвердженою формою, а також відомості фінансового та іншого характеру відповідно до законодавства Молдови, статутів та рішень органів нотаріальних палат; інформувати нотаріальну палату у випадках здійснення на нього тиску у зв'язку з виконанням професійних обов'язків.

Нотаріус не має права виступати у засобах масової інформації, представляти урядові органи, органи місцевого самоврядування, організації та установи від імені нотаріальної палати без отримання попередньої згоди або завдання уповноваженого органу чи комісії нотаріальної палати. Виступи та заяви нотаріуса у засобах масової інформації, урядових органах, органах місцевого самоврядування, організаціях та установах без попередньої згоди або завдання уповноваженого органу чи комісії нотаріальної палати повинні містити пояснення про вираження особистої думки нотаріуса.

Відповідно до § 2 «Відносини з Нотаріальною Палатою» «Принципів» у взаємовідносинах нотаріуса Італії з нотаріальними палатами нотаріус Італії зобов'язаний здійснювати з Окружною Нотаріальною палатою якнайтісніше співробітництво з метою ефективного здійснення права обов'язку з нагляду та контролю, а також інших функцій, покладених на нього законом, з метою забезпечення якості обслуговування та захисту престижу та гідності, нотаріуси зобов'язані відвідувати окружні Асамблеї.

При цьому нотаріальні палати закликають колег слідувати даному зобов'язанню та застосовувати дисциплінарні заходи проти тих, хто протягом двох років поспіль відсутній на звичайних засіданнях Колегії нотаріусів без поважних причин. За винятком випадків, коли передбачено інше поведінка, нотаріус повинен: інформувати окружну Нотаріальну палату або безпосередньо Національну Колегію нотаріусів про дані та інформацію, які зазвичай періодично запитуються цими органами, та пов'язані з професійною діяльністю нотаріуса, умовами та способами її виконання, а також виконанням діючих нормативів, як загалом протягом певних періодів, так і в певних сферах, місцях або інших визначених способах, на тих самих умовах, зазначених у пункті (а), надається або направляється до вищезазначених органів копія або витяг з реєстру, актів, архівних журналів та документів, включаючи рахунки, для підготовки письмових звітів та/або заповнення анкет, що стосуються способів ведення професійної діяльності; повідомляти Нотаріальну палату про загальні проблеми щодо професійної діяльності, особливо у відносинах з органами влади, утримуючись від застосування особистих ініціатив; забезпечувати доступ і проведення перевірок, затверджених Нотаріальною палатою, в офісі нотаріуса та його можливих філіалах з боку Президента Нотаріальної палати або радника, призначеного Нотаріальною Палатою. Для молдовських нотаріусів цікавим є визнання систематичного невиконання протоколів нотаріальної діяльності, схвалених Національною Палатою Нотаріусів, як неетичної поведінки для прийняття відповідних заходів щодо забезпечення якості обслуговування [5].

У взаємовідносинах нотаріуса з Міністерством юстиції Молдови, іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування нотаріус зобов'язаний сприяти виконанню завдань органами юстиції публічно-правового регулювання у сфері нотаріальної діяльності, надавати допомогу у здійсненні органами юстиції державної політики з правового інформування та правової освіти населення. Нотаріус під час виконання своїх професійних обов'язків у відношенні до представників усіх гілок влади та органів місцевого самоврядування повинен бути незалежним, об'єктивним, строго дотримуватися вимог закону. Нотаріус зобов'язаний у визначених законом випадках у встановлені терміни відповідати на запити державних органів, зокрема надавати інформацію (документи), запитовані уповноваженими органами, а за необхідності особисто бути присутнім для участі у розгляді справ та вирішенні питань, дотримуючись при цьому вимог законодавства про таємницю вчинення нотаріального діяння. Італійські нотаріуси у взаємодії з державними органами, установами та вільними професіоналами іншої професійної категорії нотаріус повинен діяти відповідно до принципів незалежності та поваги до їх функцій і повноважень. Зокрема у відносинах з державними органами та установами нотаріус зобов'язаний: поважати службові функції, які відповідні особи мають виконувати, пропонуючи, у разі потреби, свою безкорисливу співпрацю в межах чіткого розрізнення між відповідними повноваженнями та обов'язками, а також вимагати від цих осіб точного виконання їх обов'язків та дотримання нотаріальних функцій; утримуватися від використання у будь-якій формі, для виконання процесуальних справ в офісі, співпраці з робітниками державних установ та органів; не використовувати вигоду будь-якого характеру з відносин з державними службовцями. Нотаріальна

палата проводить перевірки у співпраці з керівниками державних структур та установ з метою забезпечення строгого дотримання вищезазначених правил.

Висновки. Справді, існують важливі відмінності між Кодексом професійної етики нотаріусів у Молдові та Принципами професійної етики нотаріусів у Італії, які можуть викликати певні неоднозначності. Наприклад, незрозуміло, з якого приводу в «Принципах професійної етики нотаріусів» Італії вводиться поняття «публічного акту», «Акта по завіренню дійсності підписів», «актів, що стосуються автотранспортних засобів», а також положень про аутентифікацію (процес перевірки дійсності) та кваліфікації цих актів, які в більшій мірі відносяться до процесуальних, а не етичних норм.

Головне, на наш погляд, відмінність етичних кодексів полягає в тому, що питання контролю та відповідальності нотаріусів за порушення вимог в Італії регулюється спеціальним законодавством, передбаченим в законі № 302/1998 Італії та його наступних доповненнях. Принципи професійної етики нотаріусів визначають лише загальний порядок діяльності Окружних Нотаріальних Палат, які повинні займатися певною формою нагляду та контролю щодо виконання етичних зобов'язань відповідно до закону № 302/1998 та наступних доповнень, з акцентом на питаннях, що стосуються: незаконної конкуренції; реклами; взаємовідносин з колегами та Окружною Нотаріальною Палатою та Національною нотаріальною палатою, з представництвами інших організацій; щодо прийняття або відмови у введенні практики; щодо особистості, конфіденційності та безпристрастності у виконанні роботи нотаріуса; повноти та точності завіреного нотаріусом документа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Malatesta, M. (1995). *Society and the Professions in Italy, 1860-1914*. Cambridge University Press.
2. Il ruolo del notaio in Italia e la differenza con l'Inghilterra. PARTITAIVA. 2017. URL: <http://www.partitaiva.it/il-ruolo-del-notaio-in-italia-ela-differenza-con-linghilterra/>
3. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL: <https://rm.coe.int/cepej-report-data-2018-cnue/1680a4d1ec>
4. The legal profession in Moldova. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/36307.pdf>
5. MOLDOVA. Improving Access to Justice: From Resources to Results. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/683491537501435060/pdf/Moldova-JSPEIR-English-Version-Sep-13-2018.pdf>

REFERENCES:

1. Malatesta, M. (1995). *Society and the Professions in Italy, 1860-1914*. Cambridge University Press [in English].
2. *Il ruolo del notaio in Italia e la differenza con l'Inghilterra*. PARTITAIVA. 2017. Retrieved from <http://www.partitaiva.it/il-ruolo-del-notaio-in-italia-ela-differenza-con-linghilterra/> [in Italian]
3. *European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)*. Retrieved from <https://rm.coe.int/cepej-report-data-2018-cnue/1680a4d1ec> [in English]
4. *The legal profession in Moldova*. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/36307.pdf> [in English]
5. MOLDOVA. *Improving Access to Justice: From Resources to Results*. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/683491537501435060/pdf/Moldova-JSPEIR-English-Version-Sep-13-2018.pdf> [in English]

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 340.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-171-176

Рогатинська Ніна Зіновіївна,

доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету
nina0109@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0617-6114

Майхрук Вікторія Романівна,

здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
vbelivenes@gmail.com

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ТА ПРОБЛЕМАТИКА ЙОГО ДОКАЗУВАННЯ

Дана стаття присвячена проблематиці домашнього насильства та спрямована на висвітлення його як такого, що є особливо небезпечним, адже відноситься до категорії злочинів проти життя та здоров'я особи та є максимально травматичним досвідом для жертви вчинення такого насилля з урахуванням різноманітних психологічних наслідків.

Грунтовно досліджено процес криміналізації домашнього насильства та розвиток законодавчої бази у цій сфері разом із звертанням уваги на важливість наявності якісних механізмів захисту потерпілих від даного злочину. У статті також розкрито елементи домашнього насильства, що є важливим для правильної кваліфікації кримінального правопорушення та захисту потерпілої особи.

Проаналізовано звіт Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за січень-жовтень 2023 року, у якому містяться дані про кількість вчинених кримінальних правопорушень, кваліфікованих за статтею 126⁻¹ Кримінального кодексу України, а також кількісний показник випадків вчинення даного злочину повторно.

У статті зроблено акцент на значній ролі жертви у розкритті факту вчинення домашнього насильства, що в перспективі може вплинути та поліпшення статистики кількості правопорушень у цій сфері. При цьому висвітлено важкий психологічний стан особи, щодо якої було вчинено домашнє насильство, негативний вплив якого сприяє погіршенню становища жертви злочину. Проблема побутування домашнього насильства в українському суспільстві розкрито через призму історичних факторів, що сприяли його укоріненню та нормалізації, зокрема через негативний вплив радянського минулого на Україну. Важливою частиною статті є розкриття проблеми складності доказування злочину, передбаченого статтею 126⁻¹ ККУ, властиво через значну складність у збиранні доказів та процесі доказування, а також проаналізовано обставини що підлягають доказуванню відповідно до норм чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальне правопорушення, жертва, насилля, кривдник, злочин, фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, злочини проти життя та здоров'я.

Rohatynska N., Maihruk V. DOMESTIC VIOLENCE AND PROBLEMS OF ITS PROOF

This article is devoted to the issue of domestic violence and is aimed at highlighting it as something that is particularly dangerous, because it belongs to the category of crimes against the life and health of a person and is the most traumatic experience for the victim of such violence, taking into account various psychological consequences.

The process of criminalization of domestic violence and the development of the legislative framework in this area are thoroughly investigated, together with paying attention to the importance of having quality mechanisms for the protection of victims of this crime. The article also reveals the elements of domestic violence, which is important for the correct classification of the criminal offense and the protection of the victim.

The report of the Prosecutor General's Office on registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation for January-October 2023 was analyzed, which contains data on the number of committed criminal offenses classified under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, as well as the quantitative indicator of repeated offenses.

The article emphasizes the significant role of the victim in revealing the fact of committing domestic violence, which in the future may affect and improve the statistics of the number of offenses in this area. At the same time, the difficult psychological state of the person against whom domestic violence was committed is highlighted, the negative impact of which contributes to the worsening of the situation of the victim of the crime. The problem of domestic violence in Ukrainian society is

Випуск 16. 2024

revealed through the prism of historical factors that contributed to its rooting and normalization, in particular due to the negative influence of the Soviet past on Ukraine. An important part of the article is the disclosure of the problem of the complexity of proving the crime provided for in Article 126-1 of the Criminal Code, due to the significant complexity in the collection of evidence and the process of proof, as well as the analysis of the circumstances subject to proof in accordance with the norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: domestic violence, criminal offense, victim, violence, offender, crime, physical violence, psychological violence, economic violence, crimes against life and health.

Постановка проблеми. Домашнє насильство – поширена проблема в українському суспільстві. Даний злочин відноситься до категорії тих, які посягають на життя та здоров'я особи, тобто на найцінніше, що є у людини. Небезпека вчинення такого злочину – у його систематичності та складності доведення вини злочинця. Вважаю, що дослідження цієї теми є важливою, адже ще донедавна у Кримінальному кодексі України не передбачалося ані категорії «домашнє насильство», ані покарання за його вчинення. Тенденція до замовчування такого роду злочинів, що є досить поширеною серед українського населення, має лише негативні наслідки: сприяє «непомітному поширенню» домашнього насильства, дозволяє уникнути злочинцю покарання, збільшує рівень злочинності та інше. Тому, беззаперечним є факт необхідності висвітлення такого роду злочинів, адже це допомагає висвітлити проблему та сприяти пошуку актуальних та ефективних методів її мінімізації, а в ідеалі – повному її викоріненню.

На сьогоднішній день явище домашнього насильства стоїть на шляху виходу із площини «приватного сімейного життя», і все дедалі більше сприймається як кримінальне правопорушення. Це позитивні зміни, які ведуть до всезагального усвідомлення небезпеки такого діяння. Незважаючи на це, актуальною та досить поширеною проблемою є замовчування фактів скоєння злочину, передбаченого статтею 126⁻¹ ККУ в результаті впливу на українське суспільство шкідливих нарративів, що мають на меті виправдати поведінку насильника (або насильниці) і нормалізувати наявність домашнього насильства в приватному житті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням та висвітленням питання домашнього насильства займалися такі науковці, як І. Ботнаренко [9], Л. Виготський, О.Дудорова, С. Голод, Б.Гузиков, Л. Максименко, Л. Орбан-Лембрик, П. Біленко [8], О.Степаненко, Е.Оржинська, Е. Подвиженко [11]. Водночас, з огляду на досить недавно криміналізацію домашнього насильства, можна припустити що дослідження цієї теми стоїть на шляху розвитку.

Метою статті – розкрити позитивні наслідки криміналізації домашнього насильства, а також зацентувати на вираженій небезпеці даного злочину з огляду на його розповсюдженість у суспільстві та важкість у збиранні доказів і доказуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тематика домашнього насильства, яка ще донедавна замовчувалася, а термін «домашнє насильство» не було імплементовано в площину українського законодавства, зараз активно перебуває на стадії переговорів, і це беззаперечно є позитивним кроком на користь підвищення рівня свідомості суспільства.

Значний, а можливо і вирішальний внесок у це зробила процедура криміналізації домашнього насильства шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» №2227-VIII від 06.12.2017 [1]. У зв'язку із набранням даним законом чинності 01.11.2019 року до Кримінального кодексу було додано статтю 126⁻¹. Дана правова норма увійшла до Розділу II ККУ, тобто відноситься до кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, що в свою чергу є найціннішими благами відповідно до конституційних положень. Кримінальний кодекс України визначає домашнє насильство як «...умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» [2].

Наступним кроком стало прийняття 07.12.2017 року Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» №2229-VIII, що набув чинності 07.01.2018 року. У даному нормативно-правовому акті подається наступна дефініція домашнього насильства: «домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [3]. Цей закон конкретизував та розширив нововведену статтю Кримінального кодексу.

Для подолання функціонування домашнього насильства Кабінетом Міністрів України було видано Постанову «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22 серпня 2018 року [4]. Дана постанова покликана координувати взаємодію суб'єктів на різних рівнях, зокрема на загальнодержавному, регіональному, місцевому.

Стамбульська конвенція, з метою реалізації положень якої було прийнято Закон України №2227-VIII, є одним із ключових нормативно-правових актів у сфері захисту від різних форм насильства над жінками, у тому числі і домашнього насильства. У статті 2 Стамбульської конвенції зазначено, що вона «застосовується до всіх форм насильства, яке зачіпає жінок непропорційно» [5]. Хоча підписання Україною даної Конвенції відбулося ще у 2011 році, її ратифікація відбулася 20.06.2022 року, що стало значним проривом в українському законодавстві щодо захисту жертв як домашнього, так і інших видів насилля. Ця подія сприйнялася суспільством вкрай позитивно, що підтверджує думку про те, що ратифікація Стамбульської конвенції була потрібна та очікувана населенням України. Набрання чинності даним міжнародним договором відбулося 01.11.2022 року.

Кожен новий крок у зміні законодавства й впровадженні нових законів та інших нормативно-правових актів щодо встановлення кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства, його попередження та розвиток механізмів захисту жертв такого насильства були радше гострою необхідністю, аніж звичним процесом удосконалення законодавства. Потреба у захисті прав, свобод та законних інтересів осіб, що страждають від проявів агресії, як на фізичному, так і на психологічному рівнях підтверджується статистикою кримінальних правопорушень у даній сфері.

Проаналізувавши статистичні дані на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за січень-жовтень 2023 року, стає відомо, що у вказаному звітному періоді обліковано 2 294 випадки кримінальних правопорушень за фактом вчинення домашнього насильства (стаття 126⁻¹ Кримінального кодексу України) [6]. Така ситуація із рівнем кримінальних правопорушень у сфері порушення статті 126⁻¹ ККУ є абсолютно невтішною. Провівши елементарні математичні розрахунки, можна визначити, що за 1 з 10 місяців фіксується приблизно 229 випадків вчинення домашнього насильства. На один день таких випадків припадає приблизно 7. Варто зауважити, що облік даних правопорушень може здійснюватися лише при наявності факту звернення особи до правоохоронних органів, що, як показує практика, відбувається досить-таки рідко. Тому є всі підстави припускати, що реальна статистика вчинення таких правопорушень набагато вища, та в рази перевищує офіційну статистику, подану Офісом Генерального прокурора. З цього випливає досить важлива проблема, що базується на психологічних та моральних переконаннях жертви – замовчування кримінального правопорушення, передбаченого статтею 126⁻¹ Кримінального кодексу України.

Важливу роль у висвітленні таких злочинів та їх розкритті відіграє сама ж жертва. Законодавством на неї покладено конституційне право на звернення до правоохоронних органів, право на захист. Варто розуміти, що окрім негативного впливу на загальний стан захищеності суспільства, неповідомлення правоохоронних органів про факт вчинення домашнього насильства може в подальшому негативно відобразитися і на самій жертві. В першому випадку, замовчування вчинення кримінального правопорушення прямо причетне до відсутності понесення покарання правопорушником. Це в свою чергу дозволить особі, здатній до знущань над іншими, вільно перебувати у соціумі та, з великою вірогідністю, вчинювати такі та подібні кримінальні правопорушення над іншими особами. У іншому випадку, особа не користується механізмами припинення домашнього насильства, що в подальшому тягне вчинення щодо неї повторно актів психологічного, фізичного, економічного насильства, що може загрожувати як її здоров'ю, так і життю. Тому такі особи, що зазнали знущань та принижень теж несуть певну відповідальність. Їхні дії чи бездіяльність безпосередньо впливають на стан та перебіг ситуації. З іншого боку, ми розуміємо, що жертвам насильства буває нелегко зізнатися у дійсному стані речей. Допоки домашнє насильство, що вчиняється по відношенню до них, перебуває у статусі «секретної інформації», такі особи почуваються спокійніше, комфортніше. У багатьох з них є надія на припинення такого насильства. Коли ж така інформація стає відома певному колу осіб, чи то близьким родичам, знайомим, або ж правоохоронним органам, то така особа публічно набуває статусу жертви, що, як правило, ставить її у незручне положення та в деякій мірі, можливо, навіть принижує. На мою думку, така реакція жертви на розкриття її статусу пов'язана з можливим суспільним осудом, негативним ставленням до неї з боку інших осіб. Вважаю, що це пов'язано із періодом в історії України, коли домашнє насильство як таке не вважалося злочином. А також із радянським минулим українського суспільства, що максимально негативно на нього вплинуло, а наслідки цього впливу проявляються ще й досі. До прикладу хочу привести досить – таки популярний вираз як на теренах колишнього СРСР, так і в сьогоденній Росії – «б'є – значить любить!», що у зв'язку із довготривалою окупацією України поширився і у нашому суспільстві. Загалом, такий вираз є неприпустимим із точки зору моралі, а на сьогоднішній день також і з точки зору законодавства. Він покликаний максимально принизити жіночу стать, та утвердити образ жінки як об'єкта безкарних знущань й поставити її у залежне становище від чоловіка. Підсумовуючи, хочу наголосити на тому, що бути жертвою – не соромно, соромно бути кривдником.

Однією з важливих ознак домашнього насильства є систематичність, що власне передбачається статтею 126⁻¹ Кримінального кодексу України. У статистиці, поданій Офісом Генерального прокурора вказано, що 442 особи вчинили акт домашнього насильства повторно [6]. Систематичність виступає тією ознакою, що значною мірою впливає на становище жертви, оскільки вона регулярно піддається негативному впливу зі сторони кривдника. При цьому, у Єдину звітні Офісу Генерального прокурора про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-жовтень 2023 року, вказано, що виявлено 1 688 осіб, які вчинили

кримінальне правопорушення у сфері домашнього насильства, з них жінки – 69 [7]. Отже, у переважній більшості випадків злочинцями у цій сфері є особи чоловічої статі. Дана теза підтверджується і формулюванням деяких положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), у якій вказано що Конвенція покликана захищати в першу чергу жінок, адже саме вони в абсолютній частині випадків є постраждалими від домашнього насильства. При цьому, у більш ніж 98% випадках чоловіки, що вчиняють домашнє насильство, об'єктом своїх знущань обирають представниць жіночої статі у віковій категорії від 25 до 52 років, із якими мають (або мали) близькі або родинні стосунки [8, с. 163].

Важливим етапом при захисті осіб, що стали жертвами від домашнього насильства є процес доказування вини злочинця, що безпосередньо пов'язаний із збиранням доказів. Відповідно до чинного Кримінального кодексу України, явище домашнього насильства включає в себе такі три складові: фізичне, психологічне та економічне насильство. Оскільки кримінальне правопорушення, передбачене статтею 126⁻¹ ККУ має матеріальний склад, важливим є довести наявність наслідків хоча б одного (фізичного, психологічного чи економічного) насильства над жертвою, а також причинно-наслідкових зв'язків між діянням кривдника та вказаними наслідками [9, с. 8]. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»:

– Фізичне насильство – «форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру» [3];

– Психологічне насильство – «форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи» [3];

– Економічне насильство – «форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру» [3];

Загалом, обставини, що підлягають доказуванню при скоєнні кримінального правопорушення за статтею 126⁻¹ ККУ викладені у частині 1 статті 91 Кримінального процесуального кодексу України [10]. Насамперед, встановленню підлягає сама подія кримінального правопорушення, тобто факт її вчинення. Важливо встановити наявність фізичного, економічного чи психологічного насильства, або їх сукупності. Збирання доказової бази щодо фізичного насильства (у яке також включається і сексуальне насильство) є найпростішим, адже фізичний вплив на жертву насильства залишає конкретні видимі прояви протиправної поведінки. Натомість процес збирання доказів та доказування у випадку, наприклад, психологічного насильства, є набагато складнішим. Випадки, коли злочинець не поніс покарання за психологічне чи економічне насильство щодо одного з подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах є непоодинокими [11, с. 143]. При цьому, будь-яке кримінальне правопорушення реалізується в певному місці і у певний час. При визначенні місця вчинення кримінального правопорушення потрібно встановити де саме було скоєно протиправне діяння (дію або бездіяльність), тобто виокремити певну частину простору, на якій власне і відбулося посягання на права і законні інтереси потерпілої особи. У випадку вчинення кримінального правопорушення за статтею 126⁻¹ ККУ, найчастіше злочин скоюється в місці спільного проживання подружжя (або осіб у близьких відносинах), чи в місцях тимчасового спільного перебування таких осіб. Час вчинення кримінального правопорушення – проміжок часу, в межах якого було скоєно домашнє насильство. Проте, у випадках, коли злочин вчиняється в один час, а протиправні наслідки від нього настають у інший час, то часом вчинення кримінального правопорушення слід вважати саме момент вчинення протиправної дії або бездіяльності. Іншою особливістю є те, що домашнє насильство в силу своєї систематичності може вчинятися багаторазово. В такому випадку часом вчинення даного злочину буде період від вчинення першого акту насильства до останнього включно з проміжками часу між ними, протягом якого особа не зазнавала негативного впливу на неї. З огляду на це, часом вчинення домашнього насильства може бути як година, так і місяць, місяці, рік і більше. У процесі доказування вини підозрюваного важливе значення має спосіб вчинення кримінального правопорушення за статтею 126⁻¹ ККУ. Спосіб вчинення – сукупність вчинюваних у певній послідовності кримінально-протиправних дій (або ж бездіяльність) особи-правопорушника, результатом яких є наслідки, що носять протиправний характер. Загалом, спосіб вчинення домашнього насильства впливає на визначення рівня суспільної небезпеки такого протиправного діяння, а також на визначення форми вини насильника. Варто розуміти наявність відмінності у способах вчинення різних видів насильства (фізичного, психологічного, економічного). Ще однією важливою ознакою, що характерна для домашнього насильства та підлягає дослідженню є систематичність вчинення дій, що носять насильницький

характер. Систематичність визнається однією з головних ознак кримінального правопорушення передбаченого статтею 126⁻¹ ККУ. Власне, систематичність «передбачає вчинення особою три і більше разів діяння, і ця сукупність містить також попереднє притягнення до адміністративної відповідальності» [9, ст. 11-22]. Систематичність, загалом, є ознакою яка значною мірою відображається на загальному становищі жертви домашнього насилля.

Висновки. Домашнє насильство несе за собою велику небезпеку з огляду на те, що посягає на життя та здоров'я особи. Статистичні дані підтверджують значну поширеність цього злочину в українському суспільстві, а систематичність його вчинення лише підвищує рівень його суспільної небезпеки. Також особлива суспільна небезпека даного злочину проявляється у тому, що він поєднує у собі три види насильства: психологічне, фізичне та економічне. Проте, для кваліфікації протиправного діяння як домашнє насильство не обов'язкова наявність усіх трьох видів, достатньо наявності лише одного, або ж двох. Беззаперечно, позитивним моментом є криміналізація домашнього насильства, що відбулася у 2017 році. Загалом, окрім статті 126⁻¹ ККУ, в Україні проблема домашнього насильства регулюється Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а таж Стамбульською конвенцією, та іншими нормативно-правовими актами.

Оскільки замовчування проблеми призводить до її поширення, та укорінення в українському суспільстві, важливою є участь жертви для висвітлення проблеми вчинення насильства над нею (жертвами є переважно жінки), а також для її захисту, що також ускладнюється непростим процесом доказування факту наявності кримінального правопорушення за статтею 126⁻¹ ККУ. Зокрема, обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні за фактом вчинення домашнього насильства (ст. 126⁻¹ ККУ) є час, місце, спосіб, та інші обставини. Усвідомлення факту домашнього насильства як кримінального правопорушення, а не як частини подружнього життя, а також звернення до правоохоронних органів за фактом вчинення такого діяння дозволить зменшити поширеність вчинення таких злочинів, тим самим підвищивши рівень безпеки суспільства. Саме історичне минуле України та вплив на неї аморального, тоталітарного режиму Росії нормалізував інциденти вчинення насильства у подружжі, між близькими людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. №2227-VIII. Дата оновлення: 11.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-Viii#Text>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III. Дата оновлення: 05.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. №2229-VIII. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
4. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. №658. Дата оновлення: 22.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Конвенція від 11.05.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-жовтень 2023: статистика Офісу Генерального прокурора «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування». URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
7. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-жовтень 2023 року: статистика Офісу Генерального прокурора «Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення». URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 06.11.2023)
8. Біленко П. С. Постраждала від домашнього насильства особа: кримінологічна характеристика. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №3. С. 161-164.
9. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування домашнього насильства : практ. посіб. / І. А. Ботнарченко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 52 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
11. Оржинська Е. І., Подвиженко Е. О. Проблематика доказування у справах про домашнє насильство (з позиції перевищення меж необхідної оборони). *Юридичний бюлетень*. 2023. №28. С. 140-145.

REFERENCES:

1. *Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihanniu nasylystvu stosovno zhinok i domashnomu nasylystvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy: Zakon Ukrainy vid 06.12.2017 r. №2227-VIII [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe*

Convention on the Prevention of Violence Against Women and Domestic Violence and the Fight against These Phenomena: Law of Ukraine dated December 6, 2017 No. 2227-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-Viii#Text> [in Ukrainian]

2. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. №2341-III/VIII* [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III/VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]

3. *Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu: Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 r. №2229-VIII* [On preventing and countering domestic violence: Law of Ukraine dated December 7, 2017 No. 2229-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian]

4. *Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii subiektiv, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstvu i nasyilstvu za oznakoiu stati: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.08.2018 r. №658* [On the approval of the Procedure for the interaction of entities carrying out measures in the field of prevention and counteraction of domestic violence and gender-based violence: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 22, 2018 No. 658.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

5. *Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavyschchamy: Konventsiiia vid 11.05.2011 r.* [Council of Europe Convention on preventing violence against women and domestic violence and combating these phenomena: Convention dated May 11, 2011]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text [in Ukrainian]

6. *Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-zhovten 2023: statystyka Ofisu Heneralnoho prokurora «Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia»* [Unified report on criminal offenses for January-October 2023: statistics of the Office of the Prosecutor General «On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation»]. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian]

7. *Yedynyi zvit pro osib, yaki vchynily kryminalni pravoporushennia za sichen-zhovten 2023 roku: statystyka Ofisu Heneralnoho prokurora «Pro osib, yaki vchynily kryminalni pravoporushennia»* [Unified report on persons who have committed criminal offenses for January-October 2023: statistics of the General Prosecutor's Office «On persons who have committed criminal offenses»]. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> [in Ukrainian]

8. Bilenko, P. S. (2019). *Postrazhdala vid domashnoho nasyilstva osoba: kryminolohichna kharakterystyka* [A person affected by domestic violence: criminological characteristics]. *Porivnialno-analitychne pravo - Comparative and analytical law*, 3, 161-164 [in Ukrainian]

9. *Obstavyny, shcho pidliahaiut dokazuvanniu pid chas rozsliduvannia domashnoho nasyilstva* [Circumstances to be proven during the investigation of domestic violence] (2023) [in Ukrainian]

10. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. №4651-VI* [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]

11. Orzhynska E. I. & Podvyzhenko E. O. (2023). *Problematyka dokazuvannia u spravakh pro domashnie nasyilstvo (z pozyttsii perevyshchennia mezh neobkhidnoi oborony)* [Issues of proof in domestic violence cases (from the point of view of exceeding the limits of necessary defense)]. *Yurydychnyi biuletyn - Legal bulletin*, 28, 140-145 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.05.2024

УДК 343.8

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-177-183

Яковець Ірина Станіславівна,

доктор юридичних наук, с.н.с.,

керівник центру правового забезпечення розвитку науки і технологій

Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності

Національної академії правових наук України

sektor2@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-1022-3115

НАЦІОНАЛЬНІ РЕАЛІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ НАГЛЯДОВОЇ ПРОБАЦІЇ

Автор статті аналізує реальні результати впровадження в Україні наглядової пробації, розглядає наявні інструменти впливу на поведінку таких осіб, їх співвідношення з іншими формами соціально-виховного впливу.

У статті підкреслюється, що діяльність органів пробації була впроваджена без належної теоретичної підготовки, фінансування, людських ресурсів. Залишається на низькому рівні взаємодія органів пробації з іншими суб'єктами профілактичної діяльності, не розроблений організаційно-правовий ефективний механізм такої взаємодії на етапі наглядової пробації.

Наглядова пробація - це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, пробаційного нагляду, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді пробаційного нагляду, громадських робіт або виправних робіт, пробаційного нагляду, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів. Орган пробації під час наглядової пробації реалізовує пробаційні програми стосовно осіб, засуджених до пробаційного нагляду або звільнених від відбування покарання з випробуванням. До реалізації пробаційних програм можуть залучатися підприємства, установи та організації незалежно від форми власності.

Це в цілому кореспондує правилам. Викладеним у «Рекомендаціях Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам – членам про Правил Ради Європи про пробацію», в яких вказується, що пробація, опираючись на дії та заходи виховного впливу, покликана забезпечувати виконання передбачених законом покарань через здійснення контролю з метою залучення засуджених до громадського життя та забезпечення безпеки суспільства. При цьому, нагляд варто розглядати не лише в якості контрольної функції, але і як засіб консультування засуджених, надання їм допомоги або створення мотивації.

У статті розкривається реальна роль наглядової пробації в сучасних умовах, а також висвітлюються проблемні її аспекти в контексті роботи з суб'єктами пробації.

Ключові слова: засуджені, пробація, наглядова пробації, суб'єкт наглядової пробації, кримінально-правові заходи, не пов'язані з ізоляцією правопорушників, взаємодія органів пробації, організаційно-правовий механізм взаємодії пробації.

Yakovets I. NATIONAL REALITIES OF IMPLEMENTATION AND PROBLEM ASPECTS OF SUPERVISED PROBATION

The author of the article analyzes the actual results of the implementation of supervised probation in Ukraine, examines the available tools for influencing the behavior of such persons, and their correlation with other forms of social and educational influence.

The article emphasizes that the activities of probation authorities were introduced without proper theoretical training, funding, and human resources. The interaction of probation bodies with other subjects of prevention activities remains low, and an effective organizational and legal mechanism for such interaction at the stage of supervised probation has not been developed.

Supervised probation is the implementation of supervisory and social and educational measures in relation to persons sentenced to deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, community service, correctional labor, probation supervision, persons whose sentence of restriction of liberty or imprisonment for a certain period of time has been commuted to probation supervision, community service or correctional labor, probation supervision, persons released from serving a sentence with probation, pregnant women and women who are released from serving a sentence During supervised probation, the probation authority implements probation programs in relation to persons sentenced to probation supervision or released on probation.

Enterprises, institutions and organizations, regardless of their form of ownership, may be involved in the implementation of probation programs.

This is generally in line with the rules. The rules set out in the Recommendation Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to Member States on the Council of Europe Probation Rules, which states that probation, based on actions and measures of educational influence, is designed to ensure the enforcement of sentences provided for by law through the exercise of control in order to involve convicts in public life and ensure the safety of society. At the same time, supervision should be viewed not only as a control function, but also as a means of counseling convicts, providing them with assistance or creating motivation.

The article reveals the real role of supervised probation in modern conditions, and also highlights its problematic

aspects in the context of work with probationers.

Key words: convicts, probation, supervised probation, subject of supervised probation, criminal law measures not related to the isolation of offenders, interaction of probation authorities, organizational and legal mechanism of probation interaction.

Постановка проблеми. Анонсована реформа системи пробації та розширення кримінально-правові заходів, не пов'язаних з ізоляцією правопорушників, не призвела до якісних або навіть кількісних позитивних результатів. Усі дії фактично звелися до розширення функціонального призначення органів пробації, що супроводжується відсутністю фінансування й пониженням правового і соціального захисту персоналу. Це абсолютно нівелює вимогу європейських правил пробації, що служба пробації повинна мати певний статус, визнання в суспільстві та адекватно забезпечуватися усіма необхідними ресурсами [1].

Персонал намагається виконувати значні функції в умовах, коли навіть на забезпечення папером виділяється менше 2% від потреби, конверти, марки та інші необхідні речі працівники вимушені купувати за свою заробітну плату. Фінансування оплати комунальних послуг, ремонтних робіт також відбувається не за кошти державного бюджету. Видатки, які в мінімальному розмірі виділяються центральним апаратом, не стосуються усіх регіонів, підстави для вибіркового підходу не відкриті та незрозумілі. Розрив у заробітній платі між центральним апаратом та працівниками, які безпосередньо працюють з засудженими, становить десятки разів. Повною мірою фінансуються потреби лише центрального апарату. Персонал пробації залучає до фінансування місцеву владу та бюджети, проте замість підтримки місцевими бюджетами роботи і програм саме для засуджених, вони сплачують видатки на ремонти і технічну підтримку щоденної діяльності працівників. Як наслідок – засуджені до програм реабілітації не залучаються, необхідні послуги їм не надаються, ризик рецидиву збільшується.

У минулому році було проведено розатестацію персоналу, проте ніякого правового та соціального статусу/захисту персонал не набув. Особи, що працюють в пробації, навіть не належать до категорії державних службовців. Плинність кадрів становить майже 100% (число звільнених дорівнює числу прийнятих, середній термін роботи в пробації перебуває на межі 1-2 роки у переважній більшості персоналу). Витрати на навчання таких працівників є значними та не призводять до наявності навчених кадрів. За таких умов проводити ефективну роботу з засудженими неможливо.

Це також не відповідає Європейським правилам пробації, за якими: «33. Оплата праці співробітників, система заохочень і умови їх праці повинні відображати особливості їх професійної діяльності і відповідати характеру праці для того, щоб залучати нових співробітників і утримувати вже працюючих» [1].

Уведення покарання у виді пробаційного нагляду не впливатиме на стан справ із застосуванням позбавлення волі, оскільки цей вид покарання планується застосувати до тих засуджених, які і так раніше не позбавлялися волі, їх призначався арешт або інші, більш м'які покарання.

Чинний КВК України та інші нормативні акти дають суттєвий розсуд персоналу органів пробації щодо можливості скасування іспитового строку. Практика свідчить про врахування формальних обставин, без реальної оцінки стану життя засудженого. Як наслідок – каральне спрямування призводить до невинного суворого покарання засуджених навіть за мінімальні порушення.

Частими є випадки, коли не враховується факт поведінки особи в комплексі, а також її особисті обставини. Не аналізується поведінка особи через призму заходів, які мали вживатись або реально вживались працівниками уповноважених органів з питань пробації. Плани, що складаються, є формальними та не спрямовані на вирішення потреб. Поширеними є ситуації, коли органи пробації при підготовці подання не враховують реальність та дієвість цих заходів, а самі заходи у свою чергу не мають навіть формальної можливості вплинути на поведінку засудженого на краще. Висновок щодо доцільності направлення подання приймається за кількісними показниками та формальними підставами. Перелічене призводить до невинного погіршення становища суб'єктів пробації; при цьому, варто вказати, що чинна редакція ст. 166 КВК України зобов'язує орган пробації «вносити до суду подання».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні проблеми виконання окремих видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, досліджувалися з позицій науки кримінального та кримінально-виконавчого права, кримінології, педагогіки та психології в роботах С.С. Алексєєва, О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.А. Вартилицької, Р.М. Гури, В.М. Дрьоміна, О.О. Книженко, Л.Г. Крахмальника, А.С. Минаєва, С.М. Пономарьова, П.І. Самошина, А.Х. Степанюка, О.В. Ткачової, В.І. Тютюгіна, О.В. Філімонова, В.П. Філонова, М.П. Черненко, В.П. Шупілова та інших. Проте, незважаючи на значні досягнення названих авторів, дослідження стану впровадження в практику наукових здобутків та реальних результатів впровадження наглядової пробації в Україні не проводилося.

Метою статті є аналіз правових аспектів наглядової пробації в Україні, дослідження дискусійних питань, що виникають при застосуванні та здійсненні нагляду за засудженими особами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Черговий виток «реформаційних перетворень», що нині намагаються втілити в організацію діяльності органів пробації в Україні, зумовлює пошук оптимальної моделі функціонування зазначеної структури. При цьому одним із напрямів аналізу має стати співставлення теоретичних розробок у сфері пробації з існуючою практикою, оскільки практичну діяльність слід засновувати на певних знаннях, теоретичних передумовах. Персоналу органів пробації потрібно діяти

свідомо, керуючись наявними у нього уявленнями про процес своєї діяльності та ставлячи перед собою чітко визначені завдання і цілі [2, с. 85]. Структура практики включає потреби, мету, мотив, доцільну діяльність у вигляді її окремих актів, предмет, на який спрямовується ця діяльність, засоби, за допомогою яких досягається мета, та, нарешті, результат діяльності [3, с. 523]. Умовою наукового прогнозування та управління соціальними процесами (у тому числі й процесом реалізації покладених завдань і функцій органами пробації) є з'ясування провідної тенденції, а також мети та причин змін, що запроваджуються.

Як правило, необхідність зміни політик у відповідних сферах зумовлюється низкою чинників зовнішнього та внутрішнього характеру, передусім численними недоліками практики [4]. І це цілком зрозуміло, бо навіщо змінювати підходи, що і так дають позитивний результат, який задовольняє і суспільство, і відповідні органи управління.

Саме недосконалістю практики виконання кримінальних покарань та відсутністю позитивних результатів і обґрунтовувалась потреба уведення у 2015 році в національне законодавство інституту пробації, зокрема, такого її виду, як наглядова пробація. Проте із самого початку Міністерство юстиції не могло чітко визначитися, що ж ставиться за мету таких змін, посилаючись і на *сприяння процесу гуманізації кримінально-виконавчої системи через впровадження елементів пробації* (курсив автора), і на доцільність перетворень шляхом організації діяльності кримінально-виконавчої інспекції *на засадах пробації* [5]. При цьому фахівці Міністерства навіть не намагалися (або ж не могли) пояснити, про які саме елементи та засади йдеться, і що взагалі розуміється під цими термінами. Звідси можна припустити, що з самого початку створення органів пробації (чи перетворення на них існуючих підрозділів кримінально-виконавчої інспекції) не було розроблено чіткої схеми, алгоритму таких перетворень, їх мети, етапів та бажаних результатів. На користь цього твердження також вказують і численні публікації щодо необхідності впровадження пробації, зміст яких фактично обмежувався посиланнями, що «нам це потрібно», «це відповідає міжнародним актам», «це є проявом гуманізації» та т.п., без окреслення чіткої моделі, функціонального призначення і його змісту, а також визначення інших чинників і процедур. Більше того, можемо констатувати, що національна модель пробації дотепер не сформована, про що свідчить прагнення Міністерства юстиції у цьому році нарешті перейти «від модельних офісів до модельної пробації» при плануванні «розвитку національної системи пробації» [6].

Основною відмінністю пробації від кримінально-виконавчої інспекції, як правило, називали і називають те, що «кримінально-виконавча інспекція згідно із законодавством виконувала переважно контрольну функцію щодо покарань, альтернативних позбавленню волі (заборона обіймати певні посади та займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, звільнення від покарання з випробуванням). Індивідуально-профілактичну роботу здійснювали органи внутрішніх справ, соціальну роботу – органи соціальної політики на добровільній основі. Впровадження в Україні пробації дасть змогу кардинально змінити вектор роботи з правопорушниками вже на етапі обвинувачення» [7]. Але чи відповідає це дійсності?

Якщо звернутися до наукових публікацій та інформації практиків, які стосувалися діяльності кримінально-виконавчої інспекції, то останній теж була властива частина означених функцій і завдань. Окремі науковці визначали кримінально-виконавчу інспекцію головним суб'єктом здійснення як виховної, так і індивідуально-профілактичної роботи з особами, що перебувають на їх обліку [8, с. 40]. Саме на виховну роботу як на визначальне завдання діяльності кримінально-виконавчої інспекції зверталася увага й у публікаціях та виступах у пресі: «...Як діяти, як впливати на осіб, що за п'ять кроків до самостійного життя оступилися, вступили у конфлікт із законом і, зазнавши складного життєвого випробування, розчарувалися в долі? Як переконати людину, що ніколи не пізно почати нове життя, без абстинентного синдрому і сповнене радості? Відповіді на ці питання шукають і знаходять підрозділи кримінально-виконавчої інспекції як державного органу, що не лише виконує альтернативні позбавленню волі покарання, а й безпосередньо бере участь у широкій соціальній роботі із засудженими. (...) При цьому велике значення мають соціально-педагогічна робота із сім'ями, психологічна корекція, формування навичок самоконтролю, здорового способу життя, іншими словами, – надання можливості дітям і молоді виявити свої позитивні риси й відчутти себе потрібними суспільству» [9].

Безпосередньо працівники кримінально-виконавчих інспекцій зазначали, що «...при виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, найважливішим залишається забезпечення дієвого нагляду за засудженим, захист суспільства від злочинця, реабілітація злочинця в очах громади та попередження скоєння нових злочинів (курсив автора) особами, які знаходяться на обліку. Виховна робота із засудженими спрямована на сприяння розвитку у них почуття особистої відповідальності і дисципліни, допомогу їм реінтегруватися в суспільство в якості правослухняного громадянина, а також усунути перешкоди на шляху реабілітації засудженого. Однією з важливих умов підвищення ефективності роботи працівників інспекції є широке залучення до контролю за виконанням покарань та соціальної роботи із засудженими громадськості, волонтерів, а також проведення цілеспрямованих компаній у засобах масової інформації та телебачення... Кримінально-виконавча інспекція має на меті перевиховання і, як наслідок, виправлення засуджених та свідоме їх повернення до здорового, нормативного, правослухняного життя» [10].

Тобто, захист суспільства, виховна робота та реінтеграція правопорушника – не ноу-хау української наглядової пробації, на ці завдання були зорієнтовані й працівники колишніх кримінально-виконавчих

інспекцій. То в чому ж відмітність «національної моделі пробації»? Як видається при перейменуванні кримінально-виконавчої інспекції в органи пробації та створення окремої державної установи необхідно було вести мову не про нову та суттєво відмітну модель організації діяльності, а виключно про розширення практики застосування інструментів роботи з правопорушниками та збільшення функції цих органів на етапі судового розгляду й підготовки засуджених до звільнення.

Але в Україні пробацію презентували як цілковито новий і прогресивний інститут: «Таким чином, Верховна Рада України схвалила реальний крок у сфері наближення юстиції України до міжнародних стандартів і *впровадження у державі принципово нової системи заходів* кримінально-правового характеру, покликаної насамперед гарантувати безпеку суспільства» [11]. І перед прийняттям Закону України «Про пробацію», і після цього, у пресі активно поширювалась інформація нібито про переваги пробації для: а) особи, яка вчинила правопорушення: можливість відбування покарання без ізоляції від суспільства; участь у просоціальних видах діяльності, кваліфікована допомога особі у вирішенні проблемних питань життя; супровід за індивідуальним планом на шляху до змін; збереження соціально-корисних зв'язків та сімейних стосунків; гарантована допомога у напрямках освіти, роботи та житла; б) для суспільства (громади): захист громади від небезпеки протиправних дій по відношенню до їх статків, життя та гідності; справедливе здійснення правосуддя, баланс між карою за вчинене правопорушення, завданням шкоди та відшкодуванням збитків, відстоювання інтересів суспільства; активна участь волонтерів та волонтерських організацій у кожному центрі пробації у наглядових заходах, індивідуально-профілактичній та соціально-виховній роботі з особами, що вчинили правопорушення; в) для держави: стимулювання та підтримка правослухняної поведінки; дотримання міжнародних та європейських стандартів; зниження злочинності; зниження кількості ув'язнених в місцях позбавлення волі; позитивний економічний ефект; економія бюджетних коштів на утримання правопорушників в місцях позбавлення волі; залишаючись під наглядом у суспільстві, особа не втрачає роботу, сплачує податки та внески у держбюджет [12].

Але насправді, головними відмінностями функціоналу кримінально-виконавчих інспекцій від органів пробації стало збільшення виконуваних ними функцій: складання досудової доповіді, участь (хоча і доволі формальна та безрезультатна) у підготовці до звільнення з установ виконання покарань. Ключові ж завдання, що є властивими службам пробації в усіх країнах, залишилися без змін – виконання кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавлення волі, та проведення виховної роботи з порушниками.

У офіційних документах, поміж іншим, вказується така інформація про заходи (досягнення), запроваджені вперше з 2017 року, в частині наглядової пробації: «Впроваджено проєвропейську модель наглядової пробації – відхід від контролю за правопорушниками до нагляду за ними. Ключовим новим елементом наглядової пробації є інструмент оцінки ризиків повторного кримінального правопорушення (розроблено за підтримки експертів ЄС і Канади), що дозволяє індивідуально планувати роботу із суб'єктами пробації відповідно до їх криміногенних потреб. Впроваджено новий інструмент пробації - пробаційні програми. Затверджено 6 пробаційних програм: 3 для роботи з повнолітніми та 3 – з неповнолітніми суб'єктами пробації за трьома напрямками: «Попередження вживання психоактивних речовин», «Подолання агресивної поведінки», «Зміна прокримінального мислення». Проєкт однієї пробаційної програми для повнолітніх та неповнолітніх суб'єктів пробації «Формування життєвих навичок», що складається з 4 модулів, наразі проходить погодження. Для реалізації пробаційних програм проведено тренінги для персоналу пробації, навчено 515 кураторів і 19 тренерів».

Проте наскільки зазначене є справжньою новацією та вимогами міжнародних документів? Якщо провести аналіз рентабельності політики реформування сформованої Міністерством юстиції, то вона здається не до кінця продуманою та виваженою з огляду на надання Міністерством досить фрагментарної інформації у своїх презентаціях [13], а не статистичних даних та кримінологічних досліджень. Сумнівності ідея пробації набуває також через надмірну міфологізацію чарівного впливу на правопорушників. Завищені очікування в разі їх несправдження завжди приводять до жорстокого розчарування. Так само далеко не всі нововведення стосуються зміни саме роботи з порушниками чи досягнення інших поставлених цілей.

Приміром, впровадження пробаційних програм та інших заходів роботи з суб'єктами пробації не підкріплюється жодними видатками на ці цілі. Міністерство юстиції постійно наголошує на дешевизні пробації: «Утримання одного засудженого у в'язниці коштує 10 900 грн на місяць. Зважаючи на те, що ув'язнені далеко не завжди працюють, за їх утримання платить держава. Тому одне з топ завдань Мін'юсту на цей рік – залучити малий та середній бізнес до проєктів, які дадуть роботу засудженим. З іншого боку засуджений до пробації, тобто який не перебуває у в'язниці і сплачує або штраф, або залучається до суспільно корисних робіт, коштує державі приблизно тисячу гривень. Тобто кримінальне покарання у вигляді пробації в 10 разів дешевше! Тому всі європейські країни пішли шляхом розвитку пробації і утримання засуджених у в'язницях тільки у виняткових випадках – коли вони реально небезпечні» [14]. При цьому не акцентується, що такі незначні видатки на пробацію обґрунтовані не відсутністю по треб, а банальним не виділенням коштів.

Нині фінансування покриває лише комунальні платежі, заробітну плату працівників та мінімальну частину потреб організаційно-технічного забезпечення діяльності. Відсутні кошти на повне матеріально-технічне забезпечення, виконання робіт, пов'язаних із запровадженням захисту персональних даних,

роботою з реєстром засуджених, впровадженням програм роботи з суб'єктами пробації та надання їм необхідних соціальних й інших послуг, навчанням персоналу. Усе це, за визначенням керівництва Центру пробації, може призвести до негативних наслідків у виді неможливості забезпечення виконання вимог закону, формального виконання обов'язків та відсутністю реального впливу на суб'єктів пробації й зміну їхньої поведінки. На нашу думку, саме це і відбувається в сучасних умовах.

Незважаючи на те, що значне число підрозділів пробації постраждало внаслідок воєнних дій, питання їх відновлення навіть не планується вкласти в проекти бюджетів. Так, відповідно до додатку «Інформація про мету, завдання та результативні показники, яких кожний головний розпорядник коштів державного бюджету передбачає досягти під час виконання бюджетних програм у 2021 - 2023 роках» до проекту Закону України «Про Державний бюджет на 2023 рік», фінансування виконання бюджетної програми «Виконання покарань установами і органами Державної кримінально-виконавчої служби України» обраховувалось на підставі таких (поміж інших) показників: виплата грошової компенсації замість предметів речового майна особистого користування, що підлягають видачі особам рядового і начальницького складу: 2022р. – 0 грн; 2023 рік – 0 грн;

обсяг видатків на капітальний ремонт об'єктів підрозділів пробації, у тому числі розроблення, коригування кошторисної вартості та проведення експертизи проектної документації: 2022р. – 0 грн; 2023 рік – 0 грн;

загальна кошторисна вартість капітального ремонту об'єктів підрозділів пробації: 2022р. – 0 грн; 2023 рік – 0 грн;

загальна кількість об'єктів підрозділів пробації, які потребують проведення капітального ремонту: 2022р. – 0; 2023 рік – 0;

середні витрати на придбання одиниці обладнання та устаткування, у тому числі комп'ютерної та офісної техніки: 2022р. – 0 грн; 2023 рік – 0 грн.

Проте жодна з цих потреб не знайшла відображення у проекті Державного бюджету та не подавалася в документах на їх обґрунтування.

Іще одним негативним аспектом називалося завищення очікувань від пробації (вимагання досягнення значних конкретних результатів у обмежений час, політизація питань реформ у сфері пробації). Розвиток системи пробації в інших країнах відбувався протягом століть. Національна модель пробації за кілька років досягла результатів та почала виконувати функції, на запровадження яких за кордоном витрачалося значно більше часу і матеріальних ресурсів. Якісне виконання оновлених функцій, завдань і повноважень органів пробації вимагає апробацію нових моделей діяльності, внесення необхідних коректив та напрацювання відповідної практики. І на початковому етапі це не завжди приводить одразу до очікуваних результатів. Не розуміння цього аспекту може потягти висунення завищених вимог до пробації та хибне визнання її недостатньо ефективною та використання цього факту в політичному контексті для ілюстрації неспроможності тієї чи іншої гілки влади чи політичної фігури. У результаті маємо ситуацію початку нової хвилі реформування органів пробації з нехтуванням наявними напрацюваннями і проблемами, відсутність сталості в діяльності, розчарування й зниження мотивації персоналу та, у підсумку, недосягнення поставлених перед пробацією цілей.

Неврегульованим залишається й питання соціального, економічного, правового та фізичного захисту персоналу уповноважених органів з питань пробації. У Рекомендації CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробації (Прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року на 105-му засіданні заступників Міністрів) [1] закріплюється, що Служба пробації повинна мати певний статус, визнання в суспільстві та адекватно забезпечуватися усіма необхідними ресурсами. Оплата праці співробітників, система заохочень і умови їх праці повинні відображати особливості їх професійної діяльності і відповідати характеру праці для того, щоб залучати нових співробітників і утримувати вже працюючих.

Ускладнюється ситуація й невиконанням чи формальним виконанням іншими органами та установами покладених функцій і завдань. Неврахування питань роботи з засудженими і звільненими при проведенні децентралізації, самоусунення місцевої влади та самоврядування від вирішення проблем, пов'язаних з виконанням адміністративних стягнень та роботою з суб'єктами пробації.

Робота з уразливою категорією громадян, до якої належать в більшості й суб'єкти наглядової пробації, вимагає надання їм необхідної допомоги та послуг сторонніх інституцій – служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби зайнятості, спостережних комісій, закладів освіти, медичних установ тощо. Натомість доволі часто ці структури не мають фінансового забезпечення усіх необхідних послуг або створення певних систем допомоги (приміром, система соціальної адаптації засуджених і звільнених протягом тривалого часу не створена). У підсумку суб'єкти пробації не отримують необхідних послуг, що не дозволяє здійснити їх ефективну соціальну адаптацію та вплинути на поведінку. При цьому відповідальність за негативні результати пов'язується саме з роботою органів пробації. Так само органи місцевої влади та самоврядування вважають процес виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень прерогативою загальнонаціональних структур, самоусуваючись від вирішення наявних проблем, намагаючись підмінити видатки на роботу з правопорушниками включенням в місцеві програми надання лише матеріальної допомоги органам пробації.

Мімікрією видається й посилання, що контроль за порушниками змінено на ефективний нагляд за їх поведінкою. Елементи нагляду залишилися такими самими, що й при забезпеченні контролю – виклик до підрозділу пробації, запит інформації та надання пояснень. Єдина відмінність – це використання оцінки ризиків як інструменту проведення виховної роботи й визначення кількості днів явки.

Як видається, у результаті прагнення проголосити про інноваційні зміни на тлі постійного намагання проголосити про досягнення значних позитивних результатів призвело, по-перше, до нерозуміння таких відмінностей переважно більшістю як пересічних громадян, так і посадових осіб; по-друге, поставило представників органів пробації в умови необхідності постійного доведення таких відмінностей, що є значно ускладненим в умовах, коли їх по-суті нема; по-третє, створило передумови, за яких органи пробації перебувають у стані регулярного вигадування здобутків.

Усе це негативно впливає як на сам процес виконання кримінальних покарань та впровадження інших, передбачених чинним законодавством, дій, так і стан організації діяльності органів пробації, бо на перше місце ставиться питання піару, а не належного виконання покладених обов'язків.

Не розуміючи, що саме ж видавати за новаційні перетворення, доволі часто їх намагаються підмінити простим збільшенням функцій. Для порівняння можна зіставити навантаження, що існувало у кримінально-виконавчих інспекцій, та нині є в органах пробації. Відповідно до Рекомендації СМ/Рес(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробації (Прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року на 105-му засіданні заступників Міністрів) [1], кількість співробітників має бути достатньою, щоб вони могли ефективно виконувати свою роботу. Кожен співробітник повинен мати таке навантаження, яке б дозволяло здійснювати ефективно і гуманно контроль і нагляд за ними, надавати їм допомогу і, по можливості працювати з їх сім'ями, а також з потерпілими. Якщо навантаження занадто велике, керівництво повинне знайти правильне рішення і дати вказівку співробітникам про пріоритетність виконуваних обов'язків. Але на практиці зазначений підхід фактично не дотримується.

Висновки. У підсумку, все наведене дозволяє констатувати, що впровадження наглядової пробації в національне законодавство і практику не є чимось новим і невідомим Україні до того часу. Фактично це стало впровадженням нових інструментів та покладанням нових функцій і завдань на органи, що раніше мали назву «кримінально-виконавча інспекція». Окремі з функцій не мають цільового спрямування, а фактично є спробою «модернізації» раніше існуючих процедур без жодної зміни їх результатів. У разі продовження перетворень в діяльності органів пробації на тих же засадах, що і раніше, може призвести до остаточної формалізації роботи цієї структури й підміни реальних результатів вигадуванням нових процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Правила Ради Європи про пробацію. Рекомендація СМ/Рес(2010)1 (неофіційний переклад). URL: <https://rm.coe.int/16806f4097>
2. Степанюк А. Ф. Сущність исполнення наказання. Харьков. Фолио. 1999. 256 с.
3. Філософський словник. За ред. В. Г. Шинкарука. 2-ге вид., переробл. і допов. К. Голов. ред. УРЕ. 1986. 800 с.
4. Бараш Є. Ю. Правові та організаційні проблеми виконання покарань (стягнень), не пов'язаних з позбавленням волі кримінально-виконавчою службою в Україні. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/pib/2009_5/PB-5/PB-5_24.pdf
5. Шляхи реформування державної кримінально-виконавчої служби України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_21953.
6. Що суспільству та державі надає пробація! URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:wo8VquQSnIUJ:https://yvu.com.ua/shho-suspilstvu-ta-derzhavi-nadaye-probotsiya/&cd=19&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>
7. Пробація - крок до імплементації міжнародних стандартів у сфері юстиції. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/probaciya--krok-do-implementaciyi-mizhnarodnih-standartiv-u-sferi-yusticiyi.html>
8. Алієв Р. В. Діяльність кримінально-виконавчих інспекцій на сучасному етапі. *Держава та регіони : наук.-вироб. журн. Серія: Право.* 2008. № 1. С. 39–43.
9. Шляхом активної співпраці. Закон і обов'язок. 2009. 18 верес. URL: <http://www.ext.kvs.gov.ua/zio/index.php?year=2009&today=18&month=9>
10. Кримінально-виконавча інспекція: завдання та перспективи розвитку управління Державного департаменту України з питань виконання покарань в Вінницькій області. URL: http://kvs.vn.ua/pro_nas/kriminalno-vikonavcha_inspekciya/
11. Служба пробації: альтернативний метод покарання. URL: <https://sofotg.gov.ua/news/sluzhba-probatsii-alternativni-metod-pokarannya-2020-08-28>
12. Ролі і переваги пробації. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=122
13. Презентація результатів роботи Міністерства юстиції у 2016 році. URL: <http://www.slideshare.net/minjust/2016-70124590>
14. Мін'юст: Кримінальне покарання у вигляді пробації в десять разів дешевше за утримання у в'язниці. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/minyust-kriminalne-pokarannya-u-viglyadi-probaciyi-v-desyat-raziv-deshvshe-za-utrimannya-u-vyaznici.html>

REFERENCES:

1. Pravyla Rady Yevropy pro probatsiiu. Rekomendatsiia CM/Rec(2010)1 (neofitsiyni pereklad) [Council of Europe rules on probation. Recommendation CM/Rec(2010)1 (unofficial translation)]. Retrieved from <https://rm.coe.int/16806f4097> [in Ukrainian]
2. Stepaniuk, A. F. (1999). Sushchnost yspolneniia nakazaniia [The essence of execution of punishment]. Kharkiv: Folyo [in Ukrainian]
3. Filosofskiy slovnyk [Philosophical dictionary]. Za red. V. H. Shynkaruka. 2-he vyd., pererobl. i dopov. [1986]. Kyiv Holov. red. URE [in Ukrainian]
4. Barash, Ye. Iu. Pravovi ta orhanizatsiini problemy vykonannia pokaran (stiahnen), ne poviazanykh z pozbavleniam voli kryminalno-vykonavchoiu sluzhboiu v Ukraini [Legal and organizational problems of execution of punishments (penalties) not related to deprivation of liberty by the criminal enforcement service in Ukraine]. Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/pib/2009_5/PB-5/PB-5_24.pdf [in Ukrainian]
5. Shliakhy reformuvannia derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [Ways of reforming the state criminal enforcement service of Ukraine]. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_21953 [in Ukrainian]
6. Shcho suspilstvu ta derzhavi nadaie probatsiia! [What does probation provide to society and the state!]. Retrieved from <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:wo8VquQSnlUJhttps://yvu.com.ua/shho-suspilstvu-ta-derzhavi-nadaye-probatsiia/&cd=19&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> [in Ukrainian]
7. Probatsiia - krok do implementatsii mizhnarodnykh standartiv u sferi yustitsii [Probation is a step towards the implementation of international standards in the field of justice]. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/probatsiia--krok-do-implementatsii-mizhnarodnih-standartiv-u-sferi-yustitsii.html> [in Ukrainian]
8. Aliiev, R. V. (2008). Diialnist kryminalno-vykonavchykh inspektsii na suchasnomu etapi [activities of criminal enforcement inspections at the current stage]. Derzhava ta rehiony : nauk.-vyrob. zhurn. Seriya: Pravo - State and regions: scientific and industrial. journal Series: Law, 1, 39–43 [in Ukrainian]
9. Shliakhom aktyvnoi spivpratsi [Through active cooperation] (2009, 18 Sept.). Zakon i oboviazok - Law and duty. Retrieved from <http://www.ext.kvs.gov.ua/zio/index.php?year=2009&today=18&month=9> [in Ukrainian]
10. Kryminalno-vykonavcha inspektsiia: zavdannya ta perspektyvy rozvytku upravlinnia Derzhavnogo departamentu Ukrainy z pytan vykonannia pokaran v Vinnytskii oblasti [Criminal and executive inspection: tasks and development prospects of the State Department of Ukraine for the execution of punishments in the Vinnytsia region]. Retrieved from http://kvs.vn.ua/pro_nas/kryminalno-vikonavcha_inspekciya [in Ukrainian]
11. Sluzhba probatsii: alternatyvnyi metod pokarannia [Probation service: an alternative method of punishment]. URL: <https://sofotg.gov.ua/news/sluzhba-probatsii-alternativni-metod-pokarannya-2020-08-28> [in Ukrainian]
12. Roli i perevahy probatsii [Roles and benefits of probation]. Retrieved from https://www.probation.gov.ua/?page_id=122 [in Ukrainian]
13. Prezentatsiia rezultativ roboty Ministerstva yustitsii u 2016 rotsi [Presentation of the results of the work of the Ministry of Justice in 2016]. Retrieved from <http://www.slideshare.net/minjust/2016-70124590> [in Ukrainian]
14. Miniust: Kryminalne pokarannia u vyhliadi probatsii v desiat raziv deshevshe za utrymannia u viaznytsi [Ministry of Justice: Criminal punishment in the form of probation is ten times cheaper than imprisonment]. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/golovna/minyust-kryminalne-pokarannya-u-viglyadi-probatsii-v-desyat-raziv-deshevshe-za-utrimannya-u-vyaznitsi.html> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 342

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-183-187

Карий Володимир Вікторович,

доктор філософії в галузі права,

викладач кафедри кримінального права та процесу

Західноукраїнського національного університету

v.karui@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-0634-988X

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШНИКА

Мета статті: Визначити психологічні фактори, що впливають на формування індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника, з урахуванням вікових особливостей та соціального середовища.

Випуск 16. 2024

© В.В.Карий, 2024

Методика дослідження: Дослідження базувалося на аналізі наукових джерел у галузі психології, кримінального права та процесу та кримінології, зокрема класифікацій дитячого, підліткового та юнацького віку, та концепції «критичних періодів» психічного розвитку. Проведено аналіз впливу соціального середовища, сімейних факторів, економічних умов та індивідуальних психологічних особливостей на кримінальну поведінку неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Дослідженням даної тематики займаються ряд українських та зарубіжних вчених, зокрема В.М. Мельничок, який досліджує криміналістичну характеристику вікових особливостей криміногенної поведінки неповнолітніх, С.І. Сімакова досліджує окремі аспекти кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх, Н. Рогатинська та Н. Войтюк, які досліджують кримінологічну характеристику і попередження злочинності неповнолітніх, Ю.Ю. Шахматов який досліджує соціально-психологічні особливості прояву особистості злочинця в умовах воєнного стану.

Результати: Виявлено, що соціальне середовище, сімейні умови, психосоціальний стрес та економічні фактори є ключовими у формуванні девіантної поведінки підлітків. Негативний вплив оточення, родинна дисфункція та відсутність підтримки значно підвищують ризик злочинної активності. Підлітки, що переживають критичні періоди психічного розвитку, особливо вразливі до зовнішніх негативних впливів.

Висновки: Психологічні фактори, зокрема, соціальне середовище, сімейні умови та індивідуальні особливості розвитку, суттєво впливають на формування індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника. Для попередження злочинної поведінки важливо забезпечувати належні умови розвитку та підтримку підлітків.

Ключові слова: неповнолітні правопорушники, психологічні фактори, підлітковий вік, соціальне середовище, сімейні умови, критичні періоди розвитку, девіантна поведінка.

Karyi V. PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF JUVENILE OFFENDERS

Objective of the Study: To identify the psychological factors influencing the formation of juvenile offenders, considering age-specific characteristics and social environment.

Research Methodology: The study was based on the analysis of scientific sources in psychology, pedagogy, and criminology, particularly the classifications of childhood, adolescence, and youth, and concept of "critical periods" of mental development. An analysis was conducted on the impact of the social environment, family factors, economic conditions, and individual psychological characteristics on the criminal behavior of minors.

Analysis of the latest research and publications. A number of Ukrainian and foreign scientists are engaged in the research of this topic, in particular V.M. Melnychok, who investigates the forensic characteristics of the age-specific characteristics of the criminogenic behavior of minors, S.I. Simakova investigates certain aspects of the criminological characteristics of juvenile delinquency, N. Rohatynska and N. Voytyuk, who investigate the criminological characteristics and prevention of juvenile delinquency, Yu.Yu. Shakhmatov, who investigates the socio-psychological features of the manifestation of the personality of a criminal in the conditions of martial law.

Results: It was found that the social environment, family conditions, psychosocial stress, and economic factors are key in forming deviant behavior in adolescents. Negative environmental influences, family dysfunction, and lack of support significantly increase the risk of criminal activity. Adolescents experiencing critical periods of mental development are particularly vulnerable to external negative influences.

Conclusions: Psychological factors, including the social environment, family conditions, and individual developmental characteristics, significantly influence the formation of juvenile offenders. To prevent criminal behavior, it is essential to provide appropriate developmental conditions and support for adolescents.

Key words: juvenile offenders, psychological factors, adolescence, social environment, family conditions, critical development periods, deviant behavior.

Постановка проблеми. Окремі вчені наголошували, що особливості перехідного віку, що враховуються вихователями, можуть збільшувати сприйнятливість підлітків до негативних впливів. Правильне визначення цих вікових категорій неповнолітніх необхідно, тому що вони позначають певний соціальний статус, специфічні для цього віку суспільне становище і діяльність.

При дослідженні вказаної проблематики поставлено ряд цілей, зокрема: визначити основні психологічні фактори, що впливають на формування неповнолітнього кримінального правопорушника, дослідити вплив соціального середовища та сімейних умов на поведінку неповнолітніх, проаналізувати роль психосоціального стресу в кримінальній діяльності молоді, розглянути економічні умови як фактор, що сприяє виникненню девіантної поведінки, вивчити індивідуальні психологічні характеристики, що впливають на схильність до злочинності серед неповнолітніх та з'ясувати взаємозв'язок між віковими критичними періодами розвитку та ризиком появи аномалій поведінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням даної тематики займаються ряд українських та зарубіжних вчених, зокрема В.М.Мельничок, який досліджує криміналістичну характеристику вікових особливостей криміногенної поведінки неповнолітніх, С.І.Сімакова досліджує окремі аспекти кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх, Н. Рогатинська та Н. Войтюк, які досліджують кримінологічну характеристику і попередження злочинності неповнолітніх, Ю.Ю.Шахматов, який досліджує соціально-психологічні особливості прояву особистості злочинця в умовах воєнного стану.

Мета статті – визначити психологічні фактори, що впливають на формування індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника, з урахуванням вікових особливостей та соціального середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток індивіду відбувається на основі природних задатків відповідно до фізіологічного і психологічного розвитку людини при істотному впливі усього

різноманіття соціальних чинників. У психології, педагогіці та кримінології пропонуються різні класифікації дитячого, підліткового та юнацького віку. Підлітковий вік для хлопців охоплює 13-16 років, для дівчат 12-15 років. Поняттям же «неповнолітні» охоплюються дві основні категорії, якими оперує кримінологія – діти та підлітки [1, с. 49].

У психології розподіл за віком здійснюється з урахуванням засад історизму та провідної діяльності. Проте при дослідженні психологічних особливостей розвитку в підлітковому віці найбільш переконливою, на нашу думку, є концепція «критичних періодів» психічного розвитку, запропонована Виготським Л. Відповідно до цієї теорії виділяють так звані «тихі» періоди розвитку, які чергуються з критичними фазами стрімкого зростання, перелому і перебудови, коли біологічна основа організму особливо нестійка і легко піддається впливу, що підвищує ризик появи аномалій поведінки. Перша критична фаза розвитку відноситься до 3-4 років життя, друга фаза, або криза, простягається від 8 до 10 років, третя, найбільш значуща для нашого дослідження, – це так званий пубертатний період, вік або фаза статевого дозрівання, що триває від 12 до 16 років [2, с. 67-68].

Формування індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника є складним процесом, і на нього можуть впливати різні психологічні фактори, серед яких можна виділити:

- соціальне середовище: соціальне оточення впливає на формування молодих правопорушників. Якщо дитина перебуває в середовищі з високим рівнем кримінальності або негативними ролевими моделями (наприклад, батьки, які скоюють злочини), це може підштовхнути її до злочинності;
- сімейні фактори: роль сім'ї у формуванні правопорушницької поведінки не може бути недооцінена. Сімейна дисфункція, насильство в родині, недостатнє виховання та відсутність підтримки можуть впливати на дитину і призвести до її кримінальної активності. У період статевого дозрівання, завдяки бездоглядності, відсутності належного статевого виховання та безкультурної атмосфери дорослих, насиченою еротизмом, може сформуватися підліткова гіперсексуальність, що веде до раннього початку статевого життя, неспорядкованих сексуальних контактів, транзитного підліткового гомосексуалізму, фроттеризму, ексгібіціонізму, педофілії, садизму і мазохізму, вчиненню злочинів на цьому ґрунті;
- психосоціальний стрес: деякі молоді люди вступають у кримінальну діяльність як спосіб впоратися з психосоціальним стресом. Наприклад, вони можуть втрачати сприйняття контролю над своїм життям і обрати кримінальний шлях як спосіб відчуття контролю;
- залученість до групи: приналежність до девіантних груп ровесників або банд може сприяти формуванню кримінальної поведінки. Груповий тиск і бажання належати можуть привести до участі в злочинних діях;
- економічні умови: стримані можливості для здобуття освіти та працевлаштування, особливо в маргіналізованих громадах, можуть змушувати молодих людей шукати засоби існування у кримінальній сфері;
- психологічна реакція на покарання: деякі молоді люди можуть бути менш схильними до покарання або мати низький страх перед ним. Це може сприяти кримінальній активності через відсутність обережності;
- залежність від психоактивних речовин: використання або залежність від наркотиків і алкоголю може підштовхнути молодих людей до злочинності, оскільки це може зменшити їхній суджений контроль і раціональне рішення;
- емоційна травма: психологічна травма, така як жертви насильства або зґвалтування, може сприяти кримінальному поведінці через збільшену агресію та негативні емоції.

Для перехідного віку характерний інтенсивний розвиток залоз внутрішньої секреції, що веде до диспропорції у фізичній конституції. Підвищення діяльності щитовидної залози, що спостерігається в цій критичній фазі, може супроводжуватися прискореним серцебиттям, схудненням або надмірним відкладенням жиру, підвищенням харчового інстинкту, ігноруванням небезпеки або надмірним боягузством. Зміна моторики підсилює дисгармонію: підліток стає незграбним, робить безліч невинуватих рухів, що супроводжуються значною витратою енергії, швидкою зміною спалахів енергії і різкою стомлюваністю, у нього створюється відчуття зростаючої сили і почуття гострого невдоволення собою.

Слід зауважити, що індивідуальні фактори можуть по-різному впливати на кожного індивіда, і важливо розуміти, що це не завжди призводить до кримінальної поведінки. Кожен випадок є унікальним і включає в себе різноманітні фактори.

Соціальне середовище є одним з ключових факторів у формуванні індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника. Нижче розглянемо цей фактор більш детально:

- родинна ситуація: сім'я є першим і одним з найважливіших соціальних оточень для дитини. Дитина вивчає цінності, норми і навички в сімейному оточенні. Якщо сім'я характеризується насильством, зловживанням, відсутністю підтримки або негативними ролевими моделями, це може значно підвищити ризик кримінальної поведінки дитини;
- підтримка і контроль батьків: Недостатній контроль батьків та недостатня підтримка можуть призвести до того, що дитина буде менше схильною до підтримання соціальних норм і правил. Батьки, які не виявляють інтерес до дітей або не надають їм необхідну підтримку, можуть сприяти формуванню кримінальної поведінки;

- приналежність до групи ровесників: Вплив ровесників на формування поведінки є важливим. Якщо підліток потрапляє до групи ровесників, яка практикує кримінальну поведінку, це може спонукати його приєднатися до такої діяльності. По суті, підліток може копіювати та наслідувати негативні зразки своїх ровесників [3];

- середовище в школі: Школа є важливим чинником у формуванні соціального спілкування і психоемоційної структури дня дитини. Сприятливе середовище в школі, підтримка вчителів та можливості для розвитку можуть зменшити ризик кримінальної поведінки. З іншого боку, негативні досвіди в школі, відчуття відстороненості або низька успішність можуть сприяти девіантній поведінці [4, с. 505-507];

- економічні умови: Наявність або відсутність можливостей для нормального соціального функціонування може бути важливим чинником у формуванні кримінальної поведінки. Молоді люди з обмеженими можливостями для освіти та працевлаштування можуть шукати альтернативні шляхи для забезпечення себе, включаючи злочинну діяльність.

Деякі вчені генезу цього явища пояснюють наростаючими економічними та екологічними проблемами, значним збільшенням білків в раціоні, збільшеним опроміненням тіла сонячними променями у зв'язку з більш легким одягом, більш сильними вегетативно-трофічними подразниками сучасного життя, особливостями урбанізації і стимуляції нервової діяльності специфічними умовами – теле-відео-комп'ютерною комунікацією, зростанням медичних знань, поліпшенням медичного обслуговування, а також сучасними шкільними програмами і засобами навчання. Життєві умови і обставини, в яких відбувається формування підлітків, як з'ясувалося, дуже різноманітні - від найсприятливіших до таких, в яких дитині доводиться фактично виживати. Не враховувати останні при вирішенні питання, чи досягла дитина віку, з яким закон пов'язує можливість кримінальної відповідальності, неприпустимо.

Економічні умови можуть грати важливу роль у формуванні індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника. Відсутність фінансової стабільності та можливостей для соціального підйому може стати мотивом для підлітків втягнутися в кримінальну поведінку. Давайте розглянемо цей фактор більш детально:

- економічна нерівність: дослідження показують, що високий рівень економічної нерівності в суспільстві може призводити до збільшення кримінальної активності, особливо серед молоді. Підлітки і підліткові групи з меншими можливостями можуть шукати альтернативні шляхи заробітку грошей, включаючи кримінальні дії;

- брак доступу до освіти і професійної підготовки: підлітки, які мають обмежений доступ до якісної освіти та професійної підготовки, можуть зазнавати труднощів у знаходженні стабільної роботи з гідною зарплатою. Це може спонукати їх до залучення в кримінальну діяльність як способу заробітку;

- безробіття та низька оплата праці: підлітки, які знаходяться в ситуації безробіття або отримують дуже низьку зарплату, можуть відчувати фінансовий стрес і нездатність забезпечити себе та свою сім'ю. Це може підштовхнути їх до кримінальних дій, таких як крадіжки або наркоторгівля;

- брак доступу до соціальних послуг: в деяких випадках підлітки можуть не мати доступу до соціальних послуг, таких як медична допомога, психіатрична допомога або програми реабілітації. Це може призвести до виникнення проблем зі здоров'ям або психічним станом, які змушують їх шукати допомогу в незаконних джерелах;

- брак перспектив на майбутнє: підлітки, які відчувають, що немає перспектив на поліпшення свого життя, можуть відчувати безнадію і ризикують втратити мотивацію до законної діяльності. Це може спонукати їх до кримінальних дій, особливо якщо вони вбачають у цьому шляху швидкий і легкий спосіб досягнення своїх цілей.

Для зменшення впливу економічних умов на формування кримінальної поведінки серед неповнолітніх важливо розвивати економічні можливості для молоді, забезпечувати доступ до якісної освіти та професійної підготовки, а також надавати підтримку та соціальні послуги для тих, хто переживає фінансові труднощі.

Несприятливі життєві обставини, в яких формується і розвивається світогляд неповнолітньої особи, можуть призвести до того, що вона значно відстає в розумовому розвитку від осіб свого віку. Ця ситуація врахована в Кримінальному кодексі України, який передбачає неосудність у зв'язку з віком як підставу для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Згідно з цим положенням, особа у віці від 14 до 18 років не може бути обвинувачена або нести відповідальність за свої дії (бездіяльність), якщо вона через психічну незрілість, набуту внаслідок вроджених вад чи вад виховання або хворобливого стану психіки не могла повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) та керувати ними. Наявність неосудності за віком визначається комплексною судовою психолого-психіатричною експертизою. Багаторічні дослідження результатів судово-психіатричних експертиз дозволили зробити висновок, що більшість неповнолітніх правопорушників визнаються осудними, але психічнохворими [5].

Висновки. Підсумовуючи дослідження слід зазначити, що соціальне середовище, включаючи сімейні обставини та вплив ровесників, є ключовим фактором у формуванні кримінальної поведінки у неповнолітніх. Діти з дисфункційних родин та ті, що піддаються негативному впливу оточення, мають підвищений ризик стати правопорушниками, тоді як психологічні фактори, такі як стрес, емоційна травма та

психосоціальна нестабільність, значно впливають на розвиток девіантної поведінки. Особливу увагу слід приділити критичним періодам розвитку, коли неповнолітні є найбільш вразливими до зовнішніх впливів. Важливим фактором є також відсутність доступу до якісної освіти та професійної підготовки, безробіття та економічна нерівність є значними факторами, що впливають на кримінальну активність серед молоді. Підлітки, які живуть у скрутних економічних умовах, частіше втягуються в злочинну діяльність.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, що матеріали статті можуть бути використані у розробці профілактичних програм, зокрема для створення та впровадження комплексних профілактичних програм, спрямованих на зниження рівня кримінальної активності серед неповнолітніх шляхом впливу на ключові психологічні та соціальні фактори, поглибленого аналізу індивідуальних випадків неповнолітніх правопорушників для розуміння специфічних впливів, що зумовлюють їхню поведінку, та розробки цілеспрямованих методик для їхньої реабілітації, розробки програм психологічної підтримки та реабілітації для неповнолітніх, які пережили емоційні травми та стрес, з метою зменшення ризику рецидивів, а також для впровадження соціальних та економічних ініціатив, спрямованих на покращення умов життя молоді, забезпечення доступу до освіти та професійної підготовки, створення робочих місць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Akers, R. L. (2009). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Transaction Publishers, 49.
2. Henry, K. L., & Huizinga, D. H. (2007). School-related risk and protective factors associated with truancy among urban youth placed at risk. *Journal of Primary Prevention*, 28(6), 67-68.
3. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Pub.
4. Мельничок В. М. Криміналістична характеристика вікових особливостей криміногенної поведінки неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 505-507.
5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 28.12.1960 р. : станом на 26 січ. 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>

REFERENCES:

1. Akers, R. L. (2009). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Transaction Publishers, 49 [in English]
2. Henry, K. L. & Huizinga, D. H. (2007). School-related risk and protective factors associated with truancy among urban youth placed at risk. *Journal of Primary Prevention*, 28(6), 67-68 [in English]
3. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Pub. [in English]
4. Melnychok, V. M. (2009). Forensic characteristics of the characteristics of criminogenic age-related behavior of minors [Криміналістична характеристика особливостей криміногенної поведінки неповнолітніх]. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Actual problems of state and law*, 47, 505-507 [in Ukrainian]
5. *Criminal Code of Ukraine: Code of Ukraine dated December 28, 1960: as of January 26, 2011*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 14.05.2024

УДК 347.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-188-193

Мілова Тетяна Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
tmilovanik@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1480-6772

Бліндовська Анастасія Леонідівна,

студентка третього курсу освітньої програми «Право»
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
blindovska.nastia@gmail.com

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена висвітленню окремих аспектів кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні. Аналізується поняття та особливості заходів кримінально-правового характеру як один із видів кримінально-правового впливу.

Розглядається підстава застосування таких заходів до юридичних осіб, а саме: вчинення її уповноваженою особою (фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених відповідними статтями Особливої частини КК України, згідно переліку, встановленого ст. 96-3 КК України.

Акцентується увага на процесуальному порядку початку досудового розслідування відносно юридичних осіб за вчинення її уповноваженими особами від імені та в інтересах якої кримінальних правопорушень.

Розглядається у статті проблематика суб'єкта кримінальної відповідальності взагалі, та юридичної особи, зокрема, як суб'єкта, до якого можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру.

Аналізується співвідношення заходів кримінально-правового характеру з покаранням та робиться висновок, що юридична особа не є суб'єктом кримінальної відповідальності, а тому стає суб'єктом кримінально-правового впливу. До юридичної особи можливо застосувати не кримінальну відповідальність у виді покарання, а державне реагування у виді певних заходів кримінально-правового характеру.

Зауважується, що юридична особа не маючи ознак суб'єкта кримінальної відповідальності внаслідок своєї юридичної природи, не може відчувати на собі весь спектр функцій, що застосовуються при покаранні суб'єктів кримінальної відповідальності, однак також зазнає певного роду обмежень, передбачених законом про кримінальну відповідальність. Таким чином, сутність кримінальної відповідальності, яка застосовується до юридичних осіб потребує подальших наукових досліджень.

Ключові слова: юридична особа, кримінальна відповідальність, заходи кримінально-правового характеру, суб'єкти кримінального правопорушення, покарання.

Milova T., Blindovska A. CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL ENTITIES IN UKRAINE: SELECTED ASPECTS

The article explores selected aspects of the criminal liability of legal entities in Ukraine. It analyzes the concept and features of measures of criminal and legal influence as one of the types of criminal law impact.

The grounds for applying such measures to legal entities are considered, namely: the commission by its authorized person (natural person) on behalf of and in the interests of the legal entity of any of the criminal offenses provided for by the relevant Articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, according to the list established by Art. 96-3 of the Criminal Code of Ukraine.

Attention is drawn to the procedural order of initiating pre-trial investigation against legal entities for criminal offenses committed by their authorized persons on behalf of and in the interests of which.

The article deals with the issue of the subject of criminal liability in general, and a legal entity, in particular, as a subject to which measures of criminal and legal influence can be applied.

The correlation of measures of criminal and legal influence with punishment is analyzed, and it is concluded that a legal entity is not a subject of criminal liability, and therefore becomes a subject of criminal and legal influence. In relation to a legal entity, it is possible to apply not criminal liability in the form of punishment, but state response in the form of certain measures of criminal and legal influence.

It is noted that a legal entity, not having the signs of a subject of criminal liability due to its legal nature, cannot experience the entire range of functions that are applied when punishing subjects of criminal liability, however, it also suffers from certain restrictions provided for by the law on criminal liability. Thus, the essence of criminal liability applied to legal entities requires further research.

Key words: legal entity, criminal liability, measures of criminal and legal influence, subjects of a criminal offense, punishment.

Постановка проблеми. Більше десяти років функціонує в Україні інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб. Зауважимо, що потреба у законодавчому закріпленні певної моделі такої відповідальності юридичних осіб виникла у зв'язку з об'єктивною необхідністю інтеграції українського законодавства в європейський правовий простір та приведенням положень закону про кримінальну відповідальність у відповідність з міжнародними стандартами. У зв'язку з цим, 23 травня 2013 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» № 314-VII [13], у результаті чого в системі Загальної частини КК України знайшов своє закріплення розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [7]. Однак цілий ряд питань залишаються на сьогоднішній день дискусійними та не однозначними у своєму трактуванні. Крім того, незначна практика кримінальних проваджень щодо притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності, говорить про те, що зазначене питання потребує свого додаткового дослідження та законодавчого доопрацювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика кримінальної відповідальності юридичних осіб у тому чи іншому аспектах досліджували такі вітчизняні науковці як: М. Бажанов, П. Берзін, Р. Вереша, О. Дудоров, Е. Кісілюк, О. Козаченко, В. Куц, А. Нерсисян, В. Осадчий, О. Романюк, М. Хавронюк, О.Шамара та інші. Цікавим видається монографічне порівняльно-правове дослідження В.Грищука та О.Пасеки [4], наукові напрацювання С. Лихової, П. Маланчука [10], В. Попка [11] та інших авторів.

Мета статті полягає у проведенні аналізу наукових праць та чинного законодавства щодо окремих аспектів кримінальної відповідальності юридичних осіб, зокрема, підстав застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб, їх характер, співвідношення з покаранням та ознаки суб'єктів, до яких можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завданням Кримінального кодексу України (далі – КК України) відповідно до ч. 1 ст. 1 виступає правове забезпечення охорони від кримінально-протиправних посягань найбільш важливих соціальних цінностей і благ, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Для здійснення цього завдання КК України визначає вичерпний перелік суспільно небезпечних діянь, які є кримінальними правопорушеннями та покарання, які можуть застосовуватися до осіб, що їх вчинили.

Покарання є основним і важливим заходом державного реагування на кримінально-протиправні прояви. Аналіз чинного кримінального законодавства України дозволяє стверджувати, що кримінальна юстиція у справі протидії злочинності дотримується концепції кримінально-правових заходів [5, с. 288–289].

Важливо зауважити, що сфера кримінально-правового регулювання не обмежується лише протидією різним видам кримінальних правопорушень, оскільки кримінальне правопорушення не є єдиною і виключною підставою застосування кримінально-правового примусу або заохочення. Підставами застосування заходів кримінально-правового характеру є вчинення особою не лише кримінально-протиправного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України (ч. 1 ст. 2 КК України), але й вчинення суспільно небезпечного діяння неосудною особою (п. 1 ч. 1 ст. 93 КК України), діяння зовні схожого на кримінально-протиправне діяння (ст. ст. 36–43 КК України), а також вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки, діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, особою яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 97 КК України).

В узагальненому вигляді кримінально-правовий вплив включає у себе заходи кримінально-правового характеру, правову культуру, правосвідомість та судову практику щодо конкретних кримінальних проваджень [1, с. 143–147]. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є складовою частиною кримінально-правового впливу й можуть бути примусовими або такими, що засновані на недоцільності здійснення кримінального провадження.

Безпосередньо підставою застосування примусових заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи є вчинення її уповноваженою особою (фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених відповідними статтями Особливої частини КК України, згідно переліку, встановленого ст. 96-3 КК України.

У свою чергу під заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб слід розуміти передбачені КК України засоби впливу на юридичну особу у разі вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах цієї юридичної особи передбачених кримінальним законом кримінальних правопорушень. Уповноваженою особою юридичної особи є службова особа юридичної особи, а також інша особа, яка відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору має право діяти від імені юридичної особи.

Кримінальні правопорушення, перелік яких передбачений ч. 1 та ч. 4 статті 96-3 КК України, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної

вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності [7].

Порядок внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, здійснюється відповідно до ч. 8 ст. 214 КПК України [8].

Із змісту ч. 8 ст. 214 КПК України (початок досудового розслідування відносно юридичної особи, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру), беззаперечно слідує, що відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань негайно після вручення особі повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого статтями: 109 («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»); 110 («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»); 113 («Диверсія»); 146 («Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»); 147 («Захоплення заручників»); 160 («Підкуп виборця, учасника референдуму»); 209 («Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»); 260 («Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань»); 262 («Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем»); 306 («Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів»); ч. 1 і ч. 2 ст. 368-3 («Вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб пропозиція чи обіцянка службовій особі юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми надати їй або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди або прохання її надати за вчинення зазначеною службовою особою дій чи її бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи», «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи»); ч. 1 і ч. 2 ст. 368-4 («Пропозиція чи обіцянка аудитору, нотаріусу, оцінювачу, іншій особі, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій), надати йому/їй або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди або прохання її надати за вчинення особою, яка надає публічні послуги, дій або її бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи», «Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою»); ст. 369 («Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»); ст. 369-2 («Зловживання впливом»); ст. 436 («Пропаганда війни»); ст. 437 («Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»); ст. 438 («Порушення законів та звичаїв війни»); ст. 442 («Геноцид»); ст. 444 («Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист»); ст. 447 («Найманство») КК України, або від імені такої юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 258-258-6 (ст. 258 «Терористичний акт», ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації», ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму», ст. 258-5 «Фінансування тероризму», ст. 258-6 «Перетинання державного кордону України з терористичною метою») КК України.

Про внесення відомостей слідчий або прокурор не пізніше наступного робочого дня письмово повідомляє юридичну особу. Проведення щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру. Тобто провадження стосовно юридичної особи буде здійснюватися одночасно з кримінальним провадженням щодо фізичних осіб, які від імені та в інтересах цієї юридичної особи вчиняли зазначені вище кримінальні правопорушення [8].

Важливим аспектом питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб є саме суб'єкти такої відповідальності, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру. Перелік суб'єктів (юридичних осіб), до яких можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру встановлений ст. 96-4 КК України.

Так, згідно ч. 1 ст. 96-4 заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених пп. 1 і 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України, можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій.

Заходи кримінально-правового характеру передбачених пп. 3-6 ч. 1 ст. 96-3 КК України, можуть

бути застосовані судом до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права (ч. 2 ст. 96-4 КК України).

Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 відсотків в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то дана юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління (ч. 3 ст. 96-4 КК України).

Варто зазначити, що згідно чинного КК України до юридичних осіб можуть бути застосовані лише заходи кримінально-правового характеру, а не покарання. Така позиція законодавця цілком виправдана, оскільки в юридичній літературі неодноразово зверталася увага на те, що покарання як таке не може бути застосовано до юридичних осіб, оскільки останні через свою юридичну природу не можуть відчувати органічно притаманної покаранню каральної, репресивної, відновлюючої, виховної функції.

Оскільки до юридичних осіб можуть бути застосовані саме заходи кримінально-правового характеру, а не покарання, то юридичні особи не можуть бути суб'єктом кримінальної відповідальності. Як зазначає В. М. Куц, необхідно зникати до того, що ці заходи не є кримінальною відповідальністю, тому що не можуть усвідомлюватися суб'єктами, до яких їх застосовують через брак у останніх свідомості, а отже здатності зрозуміти сенс таких засобів [9, с. 53–55]. Іншими словами, юридична особа не є суб'єктом кримінальної відповідальності, а тому юридична особа стає суб'єктом кримінально-правового впливу. До юридичної особи можливо застосувати не кримінальну відповідальність у виді покарання, а державне реагування у виді заходів кримінально-правового характеру.

У юридичній літературі, у зв'язку з цим, звертається увага на те, що законодавча регламентація кримінально-правового реагування у разі порушення заборон уповноваженою особою юридичної особи містить низку проблем. Так, М. І. Хавронюк зазначає, що положення КК України, ігноруючи, наприклад, правову суть штрафу, визначають його не як вид покарання, а як вид «заходів», що не є покаранням, однак штраф фактично переслідує винятково мету покарання [5, с. 393–394]. Дійсно, проблематика співвідношення штрафу як виду покарання зі штрафом як заходом кримінально-правового характеру сьогодні є актуальною і такою, що потребує проведення подальших наукових розробок, про що не раз наголошували науковці [2, с. 157]. Наприклад, в адміністративному законодавстві України «штраф», який може бути застосований до юридичної особи за певні правопорушення [12], є видом не покарання, а адміністративного стягнення, мета застосування якого можливо багато в чому і співпадає з метою покарання, але все ж таки переслідує свої власні специфічні цілі [6].

Юридичні особи на практиці зазнають так званої квазікримінальної відповідальності [5, с. 388]. Префікс «квазі» при додаванні до певних слів надає їм значення удаваності, та розуміється як «начебто», «уявний». Як варіант, квазікримінальна відповідальність саме і означає те, що у разі вчинення уповноваженою особою юридичної особи встановленого в законі кримінального правопорушення до такої юридичної особи можуть бути застосовані саме заходи кримінально-правового характеру. Якщо ні, тоді до юридичної особи має застосовуватися квазіпокарання, а не покарання в розумінні ст. 50 КК України. Однак законодавець у КК України в даному випадку використовує формулювання саме «заходи кримінально-правового характеру». Такий підхід, як зазначають В. І. Борисов та В.С. Батиргарєєва, є компромісним до проблематики встановлення відповідальності юридичних осіб у площині дії норм кримінального права [3 с. 348–350].

На нашу думку, саме вказаний вище підхід є найбільш вдалим, адже містить в собі нейтральну сторону даного питання. Зокрема, вказуючи на можливість юридичної особи виступати у вигляді суб'єкта кримінальної відповідальності, необхідно розуміти, що не зважаючи на саму сутність юридичної природи, та, фактично, відсутності можливості нести кримінальну відповідальність та зазнавати її впливу, як це відбувається з іншими суб'єктами, юридична особа, зокрема її уповноважені особи, все ж таки зазнають певних обмежень, покарань та мають обов'язок відшкодувати завдану шкоду.

Таким чином, варто наголосити на тому, що у кримінальному законодавстві можна виокремити такі особливості застосування кримінально-правових заходів, як: 1) заходи покарання; 2) заходи заохочення та примусу, які реалізуються через кримінальну відповідальність; 3) заходи заохочення та примусу, які реалізуються поза межами кримінальної відповідальності; 4) заходи заохочення та примусу, що застосовуються до юридичних осіб.

Чинним кримінальним законодавством України встановлений вичерпний перелік юридичних осіб, до яких можуть бути або, навпаки, не можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. Особливість цього переліку полягає у тому, що заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані лише до визначених в законі юридичних осіб і лише у разі вчинення їх уповноваженими особами від їх імені та в їх інтересах конкретних, встановлених відповідно у пунктах 1 і 2 або 3 і 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України, кримінальних правопорушень.

Також дискусійним залишається питання стосовно самої сутності кримінальної відповідальності,

яка застосовується до юридичних осіб, адже, не маючи ознак суб'єкта кримінальної відповідальності, а саме кримінально-правового впливу, юридична особа внаслідок своєї юридичної природи не може відчувати на собі весь спектр функцій, що застосовуються при покаранні суб'єктів кримінальної відповідальності, проте також зазнає певного роду обмежень, які передбачаються законом про кримінальну відповідальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Березовський А.А. Кримінально-правовий вплив: проблеми визначення. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 4. С. 143–147.
2. Берзін П. С. Окремі проблеми застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Харків: Право, 2013. С. 153–158.
3. Борисов В.І., Батиргареева В.С. Інші кримінально-правові наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 228-251.
4. Гришук В.К., Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження. Монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.
5. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–220-20) : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
9. Куц В. М. Від дихотомії «злочин – покарання» до кримінального правопорушення та кримінально-правових засобів реагування. Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті : мат. міжнар. наук.-практич. конферен., Львів : Західноукраїнська організація «Центр правових ініціатив», 2013. С. 53–55.
10. Маланчук П. Проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. №1(21). С.203-205.
11. Попко В.В. Юридичні особи як суб'єкти кримінально-правової відповідальності за нормами транснаціонального кримінального права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2020. Випуск 62. С. 286-297.
12. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності : Закон України від 14.10.1994 р. № 208/94-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80>
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18#Text>

REFERENCES:

1. Berezovskyi, A. A. (2012). Kryminalno-pravovyi vplyv: problemy vyznachennia. [Criminal legal influence: problems of definition]. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 4. 143–147. [in Ukrainian].
2. Berzin, P. S. (2013). Okremi problemy zastosuvannia zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru shchodo yurydychnykh osib. [Separate problems of the application of criminal law measures against legal entities]. *Aktualni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* 153–158. [in Ukrainian].
3. Borysov, V.I., Batoryhareieva, V.S. (2013). Inshi kryminalno-pravovi naslidky vchynennia suspilno nebezpechnoho diiannia. [Other criminal legal consequences of committing a socially dangerous act]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. № 1. 228-251. [in Ukrainian].
4. Hryshchuk, V.K., Pasiaka, O.F. (2013). Kryminalna vidpovidalnist yurydychnykh osib: porivnialno-pravove doslidzhennia. [Criminal liability of legal entities: a comparative legal study]. *Monohrafiia*. 248. [in Ukrainian].
5. Dudorov, O. O., Khavroniuk, M. I. (2014). Kryminalne pravo. [Criminal Law]. *Navch. posibnyk*. 944. [in Ukrainian].
6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (statti 1–220-20). (1984, December 7). [Code of Ukraine on Administrative Offenses (Articles 1–220-20)]. *Zakon Ukrainy № 8073-Kh*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2341-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 4651-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
9. Kuts, V. M. (2013). Vid dykhotomii «zlochyn – pokarannia» do kryminalnoho pravoporushennia ta kryminalno-pravovykh zasobiv reahuvannia. [From the crime-punishment dichotomy to the criminal offense and the criminal law response]. *Novi zavdannia ta napriamy rozvytku yurydychnoi nauky u KhKhI stolitti. mat. mizhnar. nauk.-prakychn. konferen.* 53–55. [in Ukrainian].

10. Malanchuk, P. (2020). Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti yurydychnykh osib. [Problems of criminal liability of legal entities]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. №1(21). 203-205. [in Ukrainian].

11. Popko, V.V. (2020). Yurydychni osoby yak subiekty kryminalno-pravovoi vidpovidalnosti za normamy transnatsionalnogo kryminalnogo prava. [Legal entities as subjects of criminal liability under the norms of transnational criminal law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnogo Universytetu. Seriya «Pravo»*. Vypusk 62. 286-297. [in Ukrainian].

12. Pro vidpovidalnist za pravoporushennia u sferi mistobudivnoi diialnosti. (1994, October 14). [On responsibility for offenses in the field of urban planning]. *Zakon Ukrainy № 208/94-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vykonannia Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy stosovno vidpovidalnosti yurydychnykh osib. (2013, May 23). [On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the implementation of the Action Plan on the liberalization of the visa regime for Ukraine by the European Union regarding the liability of legal entities]. *Zakon Ukrainy № 314-VII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.05.2024

УДК: 343.17

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-193-198

Чорна Марина Василівна,
докторка філософії в галузі права,
старша викладачка кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського університету
імені Володимира Винниченка
email: chornamarina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3679-6130

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (СЛІДЧО-РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглядається проблема проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану в Україні. Автором здійснюється аналіз змін до Кримінального процесуального кодексу України, а саме: можливість прийняття рішення про початок досудового розслідування дізнавачем, слідчим, прокурором, якщо відсутня технічна можливість доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань; виконання повноважень слідчого судді керівником відповідного органу прокуратури; право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування; проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи без залучення понятих, у випадках, коли їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я; можливість дистанційної участі захисника у проведенні слідчої (розшукової) дії.

Автором наголошено на тому, що слідчий, прокурор, який проводить відповідну слідчу (розшукову) дію в умовах воєнного стану, повинні оцінити наявність зазначених підстав та прийняти рішення щодо залучення/незалучення понятих.

За результатами аналізу автор статті стверджує про те, що судові рішення можуть бути обґрунтовані показаннями, наданими слідчому, прокурору, навіть якщо суд безпосередньо не сприймав такі показання під час судового засідання.

Встановлено, що на підставі аналізу норм кримінального процесуального законодавства виокремлено особливості проведення та фіксації ходу і результатів слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Зазначено, що більшість слідчих дій тривають досить довгий час, що в умовах перебування у території, що наближена до зони бойових дій, є дуже небезпечним, як безпосередньо особам, що перебувають на такій території, а й особам, що приймають участь у той, чи іншій слідчій дії.

Крім того, автор вказує, що новою особливістю проведення слідчих дій під час воєнного стану стало тим, що слідчий, прокурор, чи дізнавач може не залучати до участі у слідчих діях понятих, спираючись на те, що обстановка, яка діє на час проведення слідчої дії, не дозволяє залучити понятих.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідчі дії, слідчо-розшукові дії, слідчий, прокурор, воєнний стан, суд, правосуддя, обвинувачення.

Chorna M. PECULIARITIES OF CONDUCTING INVESTIGATORS (INVESTIGATIVE-DETECTIVE) ACTIONS DURING THE STATE OF MARTIAL

The article examines the problem of conducting investigative (research) actions in the conditions of martial law in Ukraine. The author analyzes the changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine, namely: the possibility of making a decision to start a pre-trial investigation by the inquirer, investigator, prosecutor, if there is no technical possibility to access the

Випуск 16. 2024

Unified Register of Pre-Trial Investigations; execution of the powers of the investigating judge by the head of the relevant prosecutor's office; the right to entrust the implementation of a pre-trial investigation of any criminal offense to another pre-trial investigation body; conducting a search or inspection of a person's home or other possessions without the involvement of witnesses, in cases where their involvement is objectively impossible or is associated with a potential danger to their life or health; the possibility of remote participation of the defender in the investigation (search) action.

The author emphasized that the investigator, the prosecutor, who conducts the relevant investigative (search) activity in the conditions of martial law, must assess the presence of the specified grounds and make a decision on the involvement/non-involvement of witnesses.

Based on the results of the analysis, the author of the article claims that court decisions can be substantiated by testimony given to the investigator, prosecutor, even if the court did not directly perceive such testimony during the court session.

It was established that, based on the analysis of the norms of criminal procedural legislation, the peculiarities of the conduct and recording of the course and results of investigative (search) actions in the conditions of martial law were identified. It is noted that most investigative actions last quite a long time, which in the conditions of being in the territory close to the combat zone is very dangerous, both for the persons who are directly in such territory, and also for the persons who take part in the other investigative action.

In addition, the author points out that a new feature of conducting investigative actions during martial law has become the fact that the investigator, prosecutor, or investigator may not involve witnesses in the investigative actions, relying on the fact that the situation that is in effect at the time of the investigative action, does not allow witnesses to be involved.

Key words: criminal proceedings, investigative actions, investigative actions, investigator, prosecutor, martial law, court, justice, indictment.

Постановка проблеми. Під час дії воєнного стану поставало питання про законність та ефективність проведення слідчо-розшукових дій та проведення ефективного та повного досудового розслідування кримінальних правопорушень, оскільки навіть введення та обмеження воєнного стану не можуть вплинути на правосуддя та принципи справедливості, законності, які визначені Конституцією, та правом особи на справедливий суд, і презумпцію невинуватості. Однак, реалії воєнного стану та бойових дій на території України зумовили змінити деякі положення законодавства щодо проведення усіх видів слідчих дій та досудового розслідування, для досягнення компромісу, який задовольнить, як органи досудового розслідування та оперативно-розшукові підрозділи, так і суддівський та адвокатський корпуси, які, відповідно до норм законодавства України, грають роль стримування та протидії органам публічного обвинувачення та правоохоронним органам. Цим компромісом, стали зміни законодавства, які дозволили діяти посадовим особам органів досудового розслідування із застосуванням та забезпеченням правил безпеки усіх учасників кримінального провадження та, відповідно, слідчих дій. Це зумовлено тим, що більшість слідчих дій тривають досить довгий час, що в умовах перебування у території, що наближена до зони бойових дій, є дуже небезпечним, як безпосередньо особам, що перебувають на такій території, а й особам, що приймають участь у той, чи іншій слідчій дії.

Таким компромісом, який і визначив законодавчу позицію щодо питання проведення та особливостей слідчих дій в умовах воєнного стану, стало прийняття Закону України №2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14.04.2022 року (далі – ЗУ). Даний нормативно-правовий акт вносить зміни в Кримінальний-процесуальний Кодекс України (далі – КПК України), та вносить новий Розділ, за номером IX¹, а саме «Особливий режим досудового розслідування судового розгляду під час воєнного стану» [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану було здійснено в працях Лоскутова Т., Тарана О., Коваленка В., Удалової Л., Письменного Д., Гловюка І., Дроздова О., Тетерятника Г., Фоміна Т., Рогальської В., Завтура В. та інших.

Мета статті – виокремлення особливостей проведення слідчих (слідчо-розшукових) дій під час здійснення особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Таким чином, даний ЗУ регламентує саме застосування норм КПК України під час воєнного стану і дозволяє повно забезпечити учасників слідчих дій можливість здійснити свої процесуальні обов'язки із урахуванням факторів безпеки. Так, було доповнено статтю 615 КПК України, якою передбачений порядок дій органів досудового розслідування у випадках відкриття провадження, проведення першочергових та невідкладних слідчих дій, судових заходів забезпечення кримінального провадження, тобто процесуальних дій, на які необхідна ухвала слідчого судді тощо [1].

Так, у даній статті передбачено, що за відсутності технічної можливості внесення даних до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР, уповноважена особа (прокурор, слідчий, дізнавач), вправі відкрити кримінальне провадження, уклавши відповідну постанову, та внести відомості у найближчий можливий період, коли буде така можливість. Також, у випадку, коли відсутня обґрунтована технічна можливість фіксування за допомогою аудіо та відеозапису слідчої дії, особа, що проводить таку слідчу дію, може провести її без фіксування із обов'язковим обґрунтуванням підстав, за якими не відбується аудіо та відео фіксування слідчої дії із занесенням їх у протокол, який складений відповідно до норм Кримінально-процесуального кодексу України [1].

Окрім цього, новою особливістю проведення слідчих дій під час воєнного стану стало тим, що слідчий, прокурор, чи дізнавач може не залучати до участі у слідчих діях понятих, спираючись на те, що

обстановка, яка діє на час проведення слідчої дії, не дозволяє залучити понятих. Участь незаінтересованих осіб у проведенні слідчих (розшукових) дій є однією із гарантій їх законності. У мирний час обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. В умовах воєнного стану виняток із загально-го права обумовлюється двома підставами: – об'єктивна неможливість залучення понятих, тобто відсутність поза волею особи, яка про-водить відповідну слідчу (розшукову) дію, внаслідок певних обставин можливості залучити зазначених учасників кримінального провадження; – потенційна небезпека для життя чи здоров'я понятих, яка пов'язана із обстановкою та обставинами за яких проводиться відповідна процесуальна дія. Слідчий, прокурор, який проводить відповідну слідчу (розшукову) дію в умовах воєнного стану, повинні оцінити наявність зазначених підстав та прийняти рішення щодо залучення/незалучення понятих. У першу чергу, потрібно враховувати фактор реальної або потенційної не-безпеки та фактор швидкої змінюваності обстановки, що вказує на невідкладність проведення таких дій з метою збереження доказової інформації [3].

Для подальшого дослідження теми необхідно дослідити саме поняття слідчих (слідчо-розшукових) дій та співвідношення, їх видів та співвідношення до процедури їх проведення під час воєнного стану.

Так, законодавством не передбачено визначення слідчих дій, а лише їх вимоги, та перелік, із зазначенням їх особливостей та процедури виконання у Главі 20 КПК України. Однак, науковці пропонують власні визначення поняття «слідчі дії». Одним із найкращих визначень поняття «слідчі дії» дав такий науковець, як В. В. Вапнярчук, а саме – це регламентовані кримінальним процесуальним законом дії, спрямовані на формування або дослідження доказової основи правової позиції певного суб'єкта доказування, які суттєво зачіпають права і законні інтереси людини, здійснюються компетентною посадовою особою і пов'язані із можливістю застосування заходів державного процесуального примусу у забезпеченні їх проведення або безпосередньо під час проведення [4].

Так, у ч. 1 ст. 223 КПК України визначено, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [1].

Проводячи аналіз норм законодавства, можна дійти до висновку, що у випадках, коли з точки зору безпеки понятих неможливо залучити, то такі слідчі дії можуть бути проведені без їх участі, але за умови повної та безперервної фіксації шляхом здійснення відеозапису та долучення його до протоколу проведення слідчої дії.

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Але у разі введення воєнного стану за умов відсутності технічної можливості доступу до реєстру – рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий за поглотженням з прокурором, прокурор, про що виноситься відповідна постанова. В інформаційному листі Верховного Суду від 03 березня 2022 р. «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» зазначено, що такий документ може вважатися належним підтвердженням початку досудового розслідування [5, п. 2]. У постанові крім відомостей, які передбачені ч. 5 ст. 214 КПК України, повинна бути вказана також причина неможливості доступу до реєстру. Враховуючи, що через 24 години з моменту внесення відомостей дізнавач, слідчий, прокурор зобов'язаний надати заявнику витяг з ЄРДР, необхідно погодитись з думкою Таран О.В. щодо обов'язку вжиття заходів для вручення копії постанови про початок досудового розслідування заявнику через 24 години з моменту внесення постанови [6, с. 221]. Після відновлення технічної можливості доступу, відомості, що підлягають внесенню до ЄРДР, вносяться до нього за першої можливості. Проведення слідчо-розшукових дій до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування не допускається. За винятком невідкладних випадків, коли може бути проведений огляд місця події. Тоді постанова приймається невідкладно після завершення огляду.

Наступна особливість – виконання повноважень слідчого судді керівником відповідного органу прокуратури. Така можливість передбачена пунктом 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, але за сукупності деяких умов, що передбачені Кримінальним-процесуальним Кодексом України. Перше, це відсутність об'єктивної можливості виконання окремих повноважень слідчим суддею. Наприклад, неможливість: прийняття рішення щодо здійснення допиту в режимі відеоконференції згідно із ст. 225 КПК України, розгляду клопотань про надання дозволу на проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 233 КПК України), проведення обшуку (статті 234-235 КПК України), виконання повноважень слідчого судді щодо отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України); розгляду клопотань про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (статті 246-248, 250 КПК України) тощо [2]. Наявність чи відсутність об'єктивної можливості виконувати слідчим суддею повноважень має визначитися у кожному конкретному випадку. При цьому необхідно враховувати наявність реальної загрози життю, здоров'ю та безпеці, можливість доступу до приміщення суду та матеріалів кримінального провадження, а також існування інших обставин, що впливають на виконання повноважень слідчого судді. Друге, керівник відповідного органу прокуратури виконує вищезазначені повноваження за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. По-третє, рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді. По-четверте, про рішення, прийняті прокурором, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а

також суд, визначений у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення. Наступна особливість – це можливість проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану в нічний час (з 22 години до 6 години) [1. ст. 223].

Ще однією новелою стала можливість проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи без залучення понятих, у випадках, коли їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. У такому разі обов'язковим є фіксування процесуальних дій доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису. Участь незаінтересованих осіб у проведенні слідчих (розшукових) дій є однією із гарантій їх законності. У мирний час обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. В умовах воєнного стану виняток із загального права обумовлюється двома підставами: – об'єктивна неможливість залучення понятих, тобто відсутність поза волею особи, яка проводить відповідну слідчу (розшукову) дію, внаслідок певних обставин можливості залучити зазначених учасників кримінального провадження; – потенційна небезпека для життя чи здоров'я понятих, яка пов'язана із обстановкою та обставинами за яких проводиться відповідна процесуальна дія. Слідчий, прокурор, який проводить відповідну слідчу (розшукову) дію в умовах воєнного стану, повинні оцінити наявність зазначених підстав та прийняти рішення щодо залучення/ незалучення понятих. У першу чергу, потрібно враховувати фактор реальної або потенційної небезпеки та фактор швидкої змінюваності обстановки, що вказує на невідкладність проведення таких дій з метою збереження доказової інформації [3].

Звичайно, що бойові дії обумовлюють високий ступінь небезпеки для понятих та інших учасників слідчих, захист та охорона життя та здоров'я яких превалює над факультативною фіксацією кримінальних процесуальних дій, оскільки будь-яке скупчення осіб є потенційною ціллю для засобів дистанційного ураження [7, с. 344]. Суттєво змінені також правила використання показань, отриманих в умовах воєнного стану.

Відповідно до ч. 11 ст. 615 КПК України показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Особливості фіксування ходу і результатів проведення слідчих (розшукових) дій. Процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних документах. За загальним правилом хід та результати слідчої (розшукової) дії фіксуються у протоколі. Протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення. Однак, в умовах воєнного стану, якщо відсутня можливість складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій, фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складанням відповідного протоколу не пізніше сідмдесяти двох годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Фіксація ходу та результатів слідчих (розшукових) дій здійснюється доступними технічними засобами. Наприклад, фото-, аудіо-, відеофіксація. Причому обов'язкове виготовлення не тільки оригіналу примірника технічного носія інформації зафіксованої процесуальної дії, але й резервних копій. Оригінальні примірники зберігаються у матеріалах кримінального провадження, резервні копії окремо. До рекомендацій фіксування результатів огляду місця події в умовах небезпечних факторів обумовлених обстановкою, пов'язаною із воєнним станом, відносять складання протоколу у небезпечних умовах з використанням матеріалів фото-, відеозапису, план-схем, чернеток і нотатків, у тому числі, з використанням диктофонів, засобів, що дозволяють здійснювати аудіо- та відеокоментування проведення слідчої (розшукової) дії («відеоакустична чернетка»), які зроблені безпосередньо на місці події. При проведенні огляду місця події в умовах бойової обстановки, а також поєднаному з аварійно-пошуковими та аварійно-рятувальними роботами, необхідно пересуватись до небезпечної зони, де якомога швидше фіксується обстановка, робляться відповідні заміри, фіксується місце виявлення та знаходження трупа, вилучення речових доказів тощо. Необхідно обстановку фіксувати на технічні носії, а також швидко записувати до чернеток, з подальшим занесенням до протоколу огляду місця події, який доцільно складати поза межами небезпечної зони [7, с. 296-297]. Новим обов'язком дізнавача, слідчого чи прокурора є необхідність збереження копій матеріалів кримінального провадження, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану, в електронній формі. До таких матеріалів належать і протоколи слідчих (розшукових) дій, в яких зафіксовано їх хід та результати, обставини, що мають значення для кримінального провадження. Варіантами збереження матеріалів кримінального провадження в електронній формі є: 1) виготовлення в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи; 2) створення з використанням Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування; 3) оцифрування, тобто перетворення матеріалів кримінального

проведення в електронний формат шляхом сканування або фотографування документів з наступною їх обробкою та збереженням результатів на електронному носії (жорсткі диски, флеш-пам'ять, CD, DVD, хмарні сховища тощо). Дізнавач, слідчий чи прокурор повинен забезпечити збереження також тих матеріалів досудового розслідування, що існують в електронному вигляді, зокрема матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису тощо, які містяться на електронних носіях інформації. Оцифровані матеріали кримінального провадження повинні відповідати оригіналу та мати достатню якість для подальшої роботи з ними. Оцифрування є більш доступним способом враховуючи неможливість повноцінно використовувати в усіх органах досудового розслідування Інформаційно-телекомунікаційну систему, а також з огляду на обмеження щодо обсягу процесуальних документів, які можуть бути виготовлені в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису [5, с. 58]. Слідчий, дізнавач, прокурор може на власний розсуд обрати будь-який з перерахованих вище способів збереження копій матеріалів кримінального провадження. Безперечно, ця новела є важливою гарантією відновлення матеріалів досудового розслідування, в тому числі протоколів слідчих (розшукових) дій, проведених в умовах воєнного стану, у випадку їх втрати, знищення чи пошкодження.

Висновки. Підсумовуючи вкажемо, що слідчими діями є сукупність заходів які спрямовані на збирання, оцінку та перевірку доказів. Норми Кримінально-процесуального кодексу вказують на обов'язковість фіксування ходу та результатів слідчих дій. Окрім цього, для фіксування результатів та ходу слідчих дій необхідне залучення незаінтересованих осіб, тобто понятних, які і здійснюють принцип законності, слідкуючи за тим, щоб посадові особи органів досудового розслідування не порушували вимог законодавства. Так, прийняття воєнного стану дозволило забезпечити безпеку всіх учасників слідчих дій, а за неможливості користуватись засобами електронного документообігу та фіксування кримінальних правопорушень, діяти без них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України №4651-VI від 13.04.2021 в ред. 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20240519#Text>
2. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» №2201-IX від 14.04.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>
3. Глов'юк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фомі-на Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 4. Електронне видання. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. Станом на 30.12.2022. 82 с. URL: <https://cutt.ly/D5EnJ6a>.
4. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: ЦУЛ, 2013. 544 с.
5. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Лист Верховного Суду від 03. 03. 2022 р. № 1/0/2-22 URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf
6. Таран О.В. Початок досудового розслідування в умовах воєнного стану. С. 218– 222. URL: <http://surl.li/gqoew>
7. Лоскутов Т.О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 340–345. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/64.pdf>.

REFERENCES:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks. (2021, April 13). [Criminal Procedure Code]. *Zakon Ukrainy №4651-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20240519#Text> [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu. (2022, April 14). [On the introduction of amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the improvement of the procedure for carrying out criminal proceedings under martial law]. *Zakon Ukrainy. №2201-IKh*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text> [in Ukrainian].
3. Hloviuk, I., Drozdov, O., Teteryatnyk, H., Fomina, T., Rohalska, V., Zavtur, V. (2022). Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia, sudovo-ho rozghliadu v umovakh voiennoho stanu: naukovo-praktychnyi komentar Rozdil IX-1 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. [Special regime of pre-trial investigation, trial under martial law: scientific and practical commentary on Section IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Vydannia 4. 82. Retrieved from: <https://cutt.ly/D5EnJ6a> [in Ukrainian].
4. Kovalenko, V.D., Udalova, L.D., Pysmennyi, D.P. (Eds.) (2013). Kryminalnyi protses. [Criminal process]. Pidruchnyk. 544. [in Ukrainian].
5. Shchodo okremykh pytan zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu. (2022, March 3). [Regarding certain issues of conducting criminal proceedings under martial law]. *Lyst Verkhovnoho Sudu № 1/0/2-22*. Retrieved from:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf [in Ukrainian].

6. Taran, O.V. (2022). Pochatok dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho stanu. [The start of a pre-trial investigation under martial law]. 218–222. Retrieved from: <http://surl.li/gqoew> [in Ukrainian].

7. Loskutov, T.O. (2022). Pravove rehuliuвання fiksuvannia kryminalnogo provadzhennia v umovakh voiennoho stanu. [Legal regulation of recording criminal proceedings under martial law]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. № 1. 340–345. Retrieved from: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/64.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.05.2024

УДК 343.14+343.135

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-198-203

Антюк Іван Петрович,

викладач кафедри кримінального права та процесу, професор
i.antiuk@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0008-7538-7605

Хоцька Ангеліна Андріївна,

здобувачка вищої освіти юридичного факультету Західноукраїнського
національного університету

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті проаналізовано проблематику ефективності механізмів забезпечення прав та законних інтересів потерпілих у кримінальному провадженні. Привернуто увагу до проблематики відсутності єдності щодо нормативного визначення поняття «потерпілий» у рамках кримінального та кримінального процесуального права. У зв'язку із цим, висувається пропозиція щодо необхідності часткової уніфікації поняття «потерпілого» шляхом розширення видів шкоди, що може бути заподіяна особі (щодо юридичної особи) та шляхом вказівки не лише на реальну наявність шкоди, а й потенційної небезпеки її заподіяння (щодо фізичної особи).

Окрім цього, у статті підкреслено важливість нормативного закріплення чіткого механізму визнання особи потерпілим шляхом передбачення обов'язку уповноваженого суб'єкта розглянути заяви, що подаються у порядку ст. 55 КПК України та прийняти відповідне процесуальне рішення у максимально стислий термін.

У цій статті також аналізуються проблеми, що можуть виникати у потерпілого при бажанні реалізувати окремі права, що передбачені ст. 56 КПК України. Вказані проблеми можна умовно поділити на три групи: 1) права потерпілого, які повинні бути врегульовані, однак таких наразі не міститься у КПК України (прогалини); 2) права потерпілого, які закріплені, однак, їх реалізація суттєво ускладнена; 3) права потерпілого, які закріплені, однак, механізмів їх реалізації не існує (прогалини). За результатами дослідження, запропоновано доповнити положення КПК України у відповідних частинах.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, фізична особа, юридична особа, шкода, моральна шкода, фізична шкода, майнова шкода, кримінальне провадження, потерпілий, права, законні інтереси.

Antiuk I., Khotska A. ENSURING THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF THE VICTIM IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article analyzes the effectiveness of mechanisms for ensuring the rights and legitimate interests of victims in criminal proceedings. Attention is drawn to the problem of the lack of unity regarding the normative definition of the concept of «victim» within the framework of criminal and criminal procedural law. In this regard, a proposal is put forward regarding the need for partial unification of the concept of «victim» by expanding the types of damage that can be inflicted on a person (with respect to a legal entity) and by indicating not only the real presence of damage, but also the potential danger of its occurrence (with respect to physical person).

In addition, the article emphasizes the importance of the regulatory establishment of a clear mechanism for recognizing a person as a victim by providing for the duty of an authorized entity to consider applications submitted in accordance with Art. 55 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and to take the appropriate procedural decision in the shortest possible time.

This article also analyzes the problems that may arise for the victim when he wishes to exercise certain rights provided for in Art. 56 of the CCP of Ukraine. The specified problems can be conditionally divided into three groups: 1) the rights of the victim, which must be regulated, but these are currently not contained in the Criminal Procedure Code of Ukraine (gaps); 2) the rights of the victim, which are fixed, however, their implementation is significantly complicated; 3) the rights of the victim, which are fixed, however, there are no mechanisms for their implementation (gaps). According to the results of the study, it is proposed to supplement the provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in the relevant parts.

Key words: criminal offense, individual, legal entity, moral harm, physical harm, property damage, criminal proceedings, victim, rights, legal interests.

Постановка проблеми. Історично склалося так, що можливість кримінального переслідування виникла саме через позов потерпілого, який був жертвою злочину. Тривалий час саме потерпілий був єдиним суб'єктом кримінального переслідування, отож мав серйозні важелі впливу у кримінальному процесі. Вважаємо, що у такій концепції існує раціональне зерно, яке частково є застосовним до ролі потерпілого у сучасному кримінальному процесі [1, с. 302].

Відтак, більшість кримінальних правопорушень зачіпають не лише суспільні відносини, які знаходяться під охороною держави, а й заподіюють шкоду (матеріальну, моральну, фізичну тощо) конкретним особам. У зв'язку із цим, ми переконані, що ключовим учасником таких кримінальних проваджень є саме потерпілий. Зважаючи на це, хотілось би висловити свою позицію відносно того, що у кримінальному процесуальному законі повинно існувати достатньо механізмів, які забезпечуватимуть належний захист порушених прав та свобод потерпілого.

Разом із тим, дані слідчо-судової практики свідчать про зворотні тенденції. Відтак, наразі очевидною є проблема недостатнього регулювання прав потерпілого у кримінальному провадженні та наявність суто формальних положень, які складно реалізувати на практиці (особливо це стосується процесу доказування потерпілим певних обставин у рамках кримінального провадження). Звідси, існує потреба у дослідженні положень чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі за текстом – КПК України) задля виявлення недоліків у частині забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні.

Окрім цього, переконані, що результати цього дослідження будуть актуальними у контексті розвитку загальної тенденції, яка наразі спостерігається у кримінальному процесі – поступовий перехід від обвинувального характеру кримінального провадження, де вся увага сфокусована на підозрюваному/обвинуваченому, до компенсаційного характеру, який передбачає, що саме потерпілий та його права і свободи є пріоритетними у кримінальному провадженні.

Окремі науковці навіть пропонують виокремити самостійну засаду кримінального провадження – процесуальний віктимцентризм, змістом якої є закріплення механізмів якнайкращого забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у ході здійснення кримінального провадження. На думку Шиголя О., зазначена засада має стати панівною ідеєю, базисом концепції процесуального становища потерпілого та його представників [2, с. 184].

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проблемам правового регулювання окремих прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні приділяли увагу такі науковці як: Черненко А., Шиян А., Шиголь О., Ткаченко І., Черноморченко К. Буртовий М., Мудрак І., Сорока С., Крижановський А., Ракіпова І., Мельник А., Южно О., Рогатинська Н., Склярчук К. У ході дослідження також виявлено посилений науковий інтерес до цієї теми: останні декілька років (2021-2023 рр.) з'являється все більше й більше наукових праць, у яких досліджуються питання забезпечення прав та інтересів потерпілого як учасника кримінального провадження.

Метою статті є обґрунтування важливості наділення потерпілого комплексом різноманітних прав у кримінальному провадженні; аналіз положень чинного КПК України на предмет наявності недоліків у частині забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні; формування практичних висновків та пропозицій щодо вдосконалення положень КПК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. При дослідженні питання забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні першочергово варто звернути увагу на те, що чинним КПК України, хоча й закріплений перелік прав потерпілого як учасника кримінального провадження (ст. 56 КПК України), реалізація їх на практиці подекуди є значно ускладненою, або взагалі неможливою [3].

Однак, перш ніж перейти до аналізу конкретних недоліків КПК України щодо прав та інтересів потерпілого як учасника кримінального провадження, звернемо увагу на ще одну не менш важливу проблему – відмінності змістовного наповнення поняття «потерпілий» у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві.

Відтак, цілком погоджуємося із позицією науковця Ткаченко І., який у своєму дослідженні наголошує на тому, що одна й та ж дефініція поняття «потерпілий» не може повною мірою задовольняти інтереси кримінального та кримінального процесуального права. Разом із тим, у питанні категорії осіб, яких слід вважати потерпілими у зв'язку із заподіянням їм певного виду шкоди, визначення, що містяться у КК і КПК України слід уніфікувати [4, с. 191]. Цю ж позицію висловлює й науковець Буртовий М. [5, с. 130]. У цьому контексті, доволі корисним може бути досвід Польщі, кримінальне процесуальне законодавство якої визнає потерпілим особу, законні інтереси якої були безпосередньо порушені або поставлені під загрозу злочинном, навіть за відсутності заподіяної шкоди [6, с. 176].

Переконані, що часткова уніфікація поняття «потерпілий» значною мірою сприятиме розвитку законодавства щодо прав та інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. На сьогодні ж,

непоодинокими є ситуації відмови фактичним потерпілим у визнанні їх потерпілими у рамках кримінального провадження через невідповідність встановленим критеріям.

При вдосконаленні поняття потерпілий у рамках кримінального провадження, вважаємо, що варто звернути увагу на два основні моменти: 1) доповнити словосполучення «завдання моральної, фізичної або майнової шкоди» з урахуванням того, що потерпілим також слід вважати фізичну особу, права та інтереси якої ставляться під загрозу (при цьому, шкода, як така, може бути відсутня); 2) доповнити словосполучення «завдано майнової шкоди» таким видом шкоди як немайнова шкода (наприклад, шкода заподіяна діловій репутації).

Іншою проблемою, яка стосується забезпечення прав та інтересів потерпілого у рамках кримінального провадження є те, що процесуальний статус потерпілого особа набуває не внаслідок факту заподіяння їй шкоди, а внаслідок подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (ч. 2 ст. 55 КПК України). Відтак, одразу виникає логічне питання: яким чином дізнавачу/слідчому/прокурору варто реагувати на таке звернення.

Цілком погоджуємося із думкою Буртового М., який вважає, що особа автоматично визнається потерпілою без ухвалення процесуального рішення. Однак, набуття процесуального статусу потерпілого має відбуватися в межах кримінального провадження, а не поза ним. Отож, передбачені законом права учасника кримінального процесу особа набуває лише тоді, коли про це буде прийнято відповідне процесуальне рішення уповноваженим суб'єктом [5, с. 129].

У зв'язку із цим, хочемо висловити думку про те, що подання потерпілим заяв, передбачених ст. 55 КПК України недостатньо для набуття прав потерпілого. Відтак, заяви повинні бути розглянуті уповноваженим суб'єктом та схвалені, якщо для цього наявні відповідні підстави. Звідси, доцільним вважаємо закріплення обов'язку дізнавача/слідчого/прокурора розглянути заяву передбачену ст. 55 КПК України, перевірити на відповідність вимогам ч. 1 ст. 55 КПК України (з урахуванням пропозицій, що будуть наведені у висновках) та прийняти відповідне процесуальне рішення – постанову про визнання потерпілим чи постанову про відмову у визнанні потерпілим.

Підтвердженням наведеної нами пропозиції слугує наукова думка Мудрак І., яка підкреслює, що основна з проблем щодо визнання статусу потерпілого впливає передусім з відсутності у КПК України положення про необхідність прийняття офіційного рішення про визнання статусу потерпілого. У свою чергу, це негативно впливає і на можливість захисту прав потерпілого, оскільки саме надання особі правового статусу потерпілого в кримінальному провадженні є способом кримінально-процесуального захисту його прав [6, с. 177].

Окрему увагу варто звернути на строк розгляду такої заяви, який повинен бути максимально коротким, оскільки своєчасне залучення потерпілого до кримінального провадження безпосередньо впливає на можливість реалізації тих прав, які у нього виникають.

При цьому прийняття уповноваженим суб'єктом рішення за результатом розгляду заяви потерпілого, дає можливість на його оскарження у випадку незгоди із ним на підставі п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК України [3].

Науковці Сорока С., Крижановський А. влучно наголошують на тому, що це положення є однією із найважливіших гарантій забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, оскільки оскарження незаконного чи необгрунтованого рішення дозволяє особі все ж таки набутти усього комплексу прав, які передбачені КПК України для потерпілого [7, с. 117].

Окрім вищеперахованих проблем, існує також загальна проблема формального характеру прав потерпілого. Для підтвердження цієї позиції, наведемо кілька практичних прикладів.

По-перше, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 56 КПК України потерпілий має право знати сутність підозри та обвинувачення. Разом із тим, ні ст. 278 «Вручення письмового повідомлення про підозру», ні ст. 291 «Обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування», ні в цілому КПК України не містять потерпілого, як суб'єкта, якого потрібно ознайомити зі змістом цих документів [3]. Існування таких прогалин, вважаємо, негативно впливає на забезпечення права потерпілого знати про перебіг кримінального провадження та ознайомлення із матеріалами справи.

По-друге, потерпілий має право бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження. Водночас, науковці Ракіпова І., Мельник А. привертають увагу до такої суттєвої прогалини, як відсутність обов'язку дізнавача, слідчого чи прокурора направити або вручити потерпілому письмове повідомлення або копію ухвали слідчого судді про застосування до підозрюваного заходів забезпечення [8, с. 278].

У зв'язку із цим ними висловлюється пропозиція щодо доповнення положень КПК України не лише механізмом вручення потерпілому ухвали суду про застосування до підозрюваного заходів забезпечення, а й правом бути повідомленим про час і місце судового засідання про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження [9, с. 278].

По-третє, п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України передбачене право потерпілого подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Водночас, поза увагою законодавця залишається питання пошуку та збору потерпілим доказів, які згодом можуть бути подані на підставі п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України. Наразі у КПК України центральними суб'єктами збирання доказів є саме органи досудового розслідування, і в меншій мірі

сторона захисту. Отож, дисбаланс, який існує наразі не лише ускладнює порядок участі потерпілого на стадії досудового розслідування, але й часто надає його процесуальним правам формального характеру, робить їх неефективними (недостатньо ефективними), що є неприпустимим [9, с. 290-291].

До слова, ця прогалина у законодавстві, на нашу думку, є найбільш суттєвою, оскільки вона фактично «паралізує» потерпілого як суб'єкта доказування у рамках кримінального провадження. Зокрема, потерпілий позбавлений можливості звертатися до слідчого судді із клопотанням про застосування заходів забезпечення, які потенційно можуть допомогти у процесі збирання та подання доказів у подальшому. Натомість, йому потрібно звертатися із таким клопотанням до слідчого/дознавача чи прокурора, що очевидно не є швидкою та ефективною процедурою [3].

Така ситуація породжена тим, що потерпілий, на думку Верховного Суду, не вважається стороною кримінального провадження на етапі досудового розслідування (Постанова ВС/ККС від 2 квітня 2020 року у справі № 161/19398/17) [10].

Частково прогалину щодо відсутності можливості збирання доказів потерпілим можна подолати керуючись ч. 3 ст. 93 КПК України. Відповідно до положень ч. 3 ст. 93 КПК України потерпілий має право ініціювати проведення певних слідчих (розшукових) дій, при цьому звернувшись з відповідним клопотанням до слідчого/дознавача чи прокурора при проведенні досудового розслідування.

Однак, і цей механізм, на наше переконання, не є достатньо ефективним, оскільки дознавач, слідчий чи прокурор можуть відмовити у задоволенні такого клопотання. Для прикладу, статистичні дані свідчать, що слідчі відмовляють потерпілим у проведенні експертиз у кримінальному провадженні у 57,3% випадків (щодо первинних); 61,7% (щодо повторних) і у 63,5% (щодо комісійних) випадків [11, с. 446].

Звісно, варто констатувати, що це не лише значно знижує можливості потерпілого щодо збирання та подання доказів (фактично створюються додаткові перепони), а й може призводити до затягування досудового розслідування чи втрати важливих доказів (неможливості їх здобути), зокрема, у випадку оскарження відмови в задоволенні клопотання щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

По-четверте, недосконало врегульовано у КПК України і право потерпілого на захисника. Відтак, ч. 1 ст. 20 КПК України не містить у переліку осіб, які мають право на захист, а ч. 2 ст. 20 КПК України не містить обов'язку слідчого роз'яснити потерпілому його права на захист [12, с. 183].

У доктрині вже існують пропозиції щодо закріплення переліку потерпілих, яким обов'язково повинен надаватися захисник. Відтак, дослідники Ракіпова І. та Черноморченко К. наголошують на тому, що одним із найменш захищених учасників кримінального судочинства є малолітні та неповнолітні потерпілі. Тому їх право на захист повинно реалізовуватися в обов'язковому порядку [13, с. 126].

При цьому, з метою ефективного забезпечення прав та інтересів цієї категорії потерпілих, важливо також приділити увагу правовому регулюванню наявності спеціальних знань та навичок щодо поведінки із дітьми у осіб, які здійснюють їх захист [13, с. 126].

Висновки. У ході аналізу положень КПК України та думок окремих науковців, які досліджували механізми забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, вдалося виявити недосконалість правового регулювання прав потерпілого як учасника кримінального провадження:

- відсутність єдності щодо визначення поняття «потерпілий» у кримінальному та кримінально-процесуальному праві, що унеможлиблює набуття особою процесуального статусу потерпілого;

- відсутність чітко врегульованої процедури визнання особи потерпілою у рамках кримінального провадження, що ускладнює набуття особою відповідного процесуального захисту з метою своїх прав та законних інтересів;

- наявність прогалин, зокрема, потреба у нормативному закріпленні окремих прав потерпілого, які наразі існують у КПК України; потреба у закріпленні чітких та ефективних механізмів на реалізацію окремих прав потерпілого, що містяться у КПК України.

У зв'язку із цим, вважаємо за доцільне висунути пропозиції щодо вдосконалення положень КПК України.

1. Внести зміни та доповнення до ч. 1 ст. 55 КПК України: «Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди або щодо якої створена загроза заподіяння такої шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням завдано майнової або немайнової шкоди». З урахуванням цього визначення, внести зміни до ч. 1 ст. 128 КПК України «Цивільний позов у кримінальному провадженні».

2. Закріпити обов'язок дознавача/слідчого/прокурора розглянути заяву передбачену ст. 55 КПК України, перевірити на відповідність вимогам ч. 1 ст. 55 КПК України та прийняти відповідне процесуальне рішення – постанова про визнання потерпілим чи постанова про відмову у визнанні потерпілим у певний чітко визначений строк – до 5 календарних днів.

3. Закріпити обов'язок дознавача/слідчого/прокурора інформувати потерпілого про сутність підозри та обвинувачення шляхом ознайомлення його із копіями відповідних документів та надавати потерпілому письмове повідомлення або копію ухвали слідчого судді про застосування до підозрюваного заходів забезпечення (із детальною регламентацією цих процесуальних дій).

4. Закріпити права потерпілого бути повідомленим про час і місце судового засідання про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження.

У ході дослідження також виявлено перспективні напрямки для подальших наукових досліджень, а саме: виявлення ефективних механізмів реалізації прав потерпілого як суб'єкта доказування та окреслення шляхів подолання проблемних аспектів реалізації права потерпілого на захист у рамках кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Черненко А., Шиян А. Про функцію потерпілого у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 301-308. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-301-308
2. Щиголь О. Нова концепція процесуального становища потерпілого та його представників у кримінальному провадженні з урахуванням засади процесуального віктимцентризму. *Трибуна молодого вченого*. С.177-185. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2171>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n4162>
4. Ткаченко І. М. Потерпілий у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві: актуальні питання теорії та практики. *Київський часопис права*. 2023. № 4. С. 185-193. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.28>
5. Буртовий М. О. Правовий статус потерпілого в кримінальному процесі України: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 54. Том 2. С. 127-131. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.54.2.28>
6. Мудрак І.В. Щодо визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 175-180. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2019.31
7. Сорока С. О., Крижановський А. С. Захист прав потерпілого під час досудового розслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Випуск 23. С. 114-121
8. Ракіпова І.В., Мельник А.В. Особливості комунікації потерпілого як суб'єкта кримінального процесуального доказування. *Часопис Київського університету права*. № 2. 2021. С. 277-281. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2021.57
9. Щиголь О. Забезпечення прав потерпілого на збирання та подання доказів під час досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 289-295. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.47>
10. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 2 квітня 2020 року у справі № 161/19398/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88739861>
11. Юхно О.О. Реалізація прав потерпілого як суб'єкта кримінального процесуального доказування у кримінальному процесі та в криміналістиці. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*. Харків. 2022. С. 445-449
12. Рогатинська Н. З., Склярук К. І. Особливості процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С.181-185. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.28>
13. Ракіпова І.В., Черноморченко К.В. Неповнолітній потерпілий у кримінальному провадженні: забезпечення права на представництво та комунікацію. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 74: частина 2 С. 124-129. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.54>

REFERENCES:

1. Chernenko, A. & Shyian, A. (2022). Pro funktsiiu poterpiloho u kryminalnomu provadzhenni [About the function of the victim in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 301-308. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-301-308 [in Ukrainian]
2. Shchyhol, O. Nova kontseptsiiia protsesualnoho stanovyshcha poterpiloho ta yoho predstavnykiv u kryminalnomu provadzhenni z urakhuvanniam zasady protsesualnoho viktymotsentryzmu [A new concept of the procedural position of the victim and his representatives in criminal proceedings, taking into account the principles of procedural victim-centrism]. *Trybuna molodoho vchenoho - Tribune of the young scientist*, 177-185. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2171> [in Ukrainian]
3. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]*: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n4162> [in Ukrainian]
4. Tkachenko, I. M. (2023). Poterpilyi u kryminalnomu ta kryminalno-protsesualnomu zakonodavstvi: aktualni pytannia teorii ta praktyky [The victim in criminal and criminal procedural legislation: topical issues of theory and practice]. *Kyivskiy chasopys prava - Kyiv Journal of Law*, 4, 185-193. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.28> [in Ukrainian]

5. Burtovyi, M. O. (2021). Pravovyi status poterpiloho v kryminalnomu protsesi Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Legal status of the victim in the criminal process of Ukraine: problems and prospects]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*, 54 (2), 127-131. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.54.2.28> [in Ukrainian]
6. Mudrak, I. V. (2019). Shchodo vyznannya osoby poterpiloiu u kryminalnomu provadzhenni [Regarding recognition of a person as a victim in criminal proceedings]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 175-180. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2019.31 [in Ukrainian]
7. Soroka, S. O. & Kryzhanovskiy, A. S. (2019). Zakhyst prav poterpiloho pid chas dosudovoho rozsliduvannya [Protection of the rights of the victim during the pre-trial investigation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Serii: Yurydychni nauky - Bulletin of the «Lviv Polytechnic National University». Series: Legal Sciences*, 23, 114-121 [in Ukrainian]
8. Rakupova, I. V. & Melnyk, A. V. (2021). Osoblyvosti komunikatsii poterpiloho yak subiekta kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannya [Peculiarities of communication of the victim as a subject of criminal procedural evidence]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 277-281. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2021.57 [in Ukrainian]
9. Shchyhol, O. (2021). Zabezpechennia prav poterpiloho na zbyrannia ta podannia dokaziv pid chas dosudovoho rozsliduvannya [Ensuring the victim's rights to collect and present evidence during the pre-trial investigation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 3, 289-295. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.47> [in Ukrainian]
10. *Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu [Ruling of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court]* vid 2 kvitnia 2020 roku u spravi № 161/19398/17. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88739861> [in Ukrainian]
11. Yukhno, O. O. (2022). Realizatsiia prav poterpiloho yak subiekta kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannya u kryminalnomu protsesi ta v kryminalistyti [Implementation of the rights of the victim as a subject of criminal procedural evidence in the criminal process and in criminology]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu - Modern trends in the development of criminology and the criminal process under martial law*. Kharkiv, 445-449 [in Ukrainian]
12. Rohatynska, N. Z. & Skliaruk, K. I. (2022). Osoblyvosti protsesualnoho statusu poterpiloho v kryminalnomu provadzhenni [Peculiarities of the procedural status of the victim in criminal proceedings]. *Kyivskiy chasopys prava - Kyivskiy chasopys prava*, 1, 181-185. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.28> [in Ukrainian]
13. Rakupova, I. V. & Chernomorchenko, K. V. Nepovnolitnii poterpilyi u kryminalnomu provadzhenni: zabezpechennia prava na predstavnytstvo ta komunikatsiiu [A minor victim in criminal proceedings: ensuring the right to representation and communication]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO - Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*, 74 (2), 124-129. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.54> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2024

УДК 343.18

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-203-207

Смоляк Ігор Анатолійович,
аспірант кафедри Кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
igor14smolyak@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-5964-7864

РЕАЛІЗАЦІЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВИЛ ПІДСЛІДНОСТІ

Стаття присвячена формуванню актуальної наукової думки особливостей реалізації судового контролю за дотриманням органами досудового розслідування своїх повноважень відповідно до підслідності кримінальних проваджень. В роботі проаналізовано особливості здійснення слідчими суддями судового контролю на етапі досудового розслідування. Розкрилися підходи до класифікації функцій судового контролю. В статті відмічено, що ключовим напрямком судового контролю чинний КПК України визначає контроль за дотриманням захисту прав людини, та реакцію на прояв порушень таких прав. Визначено, що існує прогалина в чіткому механізмі судового контролю за повноваженнями органів досудового розслідування в аспекті дотримання підслідності кримінальних проваджень. Зокрема, наявна законодавча база судового контролю не дозволяє слідчим суддям ефективно здійснювати контроль за

дотриманням органами досудового розслідування за дотриманням підслідності. Відсутність конкретних критеріїв реагування слідчими суддями на порушення, які проявляються в процесі реалізації органами досудового розслідування своїх процесуальних прав стає причиною закладення процесуальних порушень, які напряму впливають на хід судового розгляду.

Окремо акцентовано на тому, що наявність чіткого механізму судового контролю за дотриманням органами досудового розслідування правил підслідності дозволить уникати здійснення розслідування неуповноваженими органами. При цьому, значно знизиться кількість порушень, які допускаються слідчими, і відповідно зменшиться рівень визнання доказів недопустимими на етапі судового розгляду, як таких, що були отримані неуповноваженим суб'єктом.

Запропоновано ініціювати зміни до чинного законодавства стосовно розширення та деталізації повноважень слідчих суддів в частині судового контролю за дотриманням органами досудового розслідування правил підслідності.

Ключові слова: органи досудового розслідування, слідчий суддя, повноваження, підслідність, судовий контроль, недопустимість доказів.

Smolyak I. IMPLEMENTATION OF JUDICIAL CONTROL OVER COMPLIANCE WITH THE RULES OF JURISDICTION

The article is devoted to the formation of an up-to-date scientific opinion on the peculiarities of the implementation of judicial control over compliance by pre-trial investigation bodies with their powers in accordance with the subjectivity of criminal proceedings. The article analyzes the peculiarities of judicial control by investigating judges at the stage of pre-trial investigation. Approaches to the classification of the judicial control function have been revealed. The article notes that the key direction of judicial control is the current Code of Criminal Procedure of Ukraine, which determines the control over compliance with the protection of human rights, and the reaction to the manifestation of violations of such rights. It was determined that there is a gap in the clear mechanism of judicial control over the powers of pre-trial investigation bodies in the aspect of compliance with criminal proceedings. In particular, the existing legal basis of judicial control does not allow investigating judges to effectively monitor the compliance of pre-trial investigation bodies with respect to liability. The lack of specific criteria for the reaction of investigating judges to violations that manifest themselves in the process of implementation by pre-trial investigation bodies of their procedural rights becomes the reason for establishing procedural violations that directly affect the course of court proceedings.

It is emphasized separately that the presence of a clear mechanism of judicial control over compliance by pre-trial investigation bodies with the rules of jurisdiction will allow to avoid investigation by unauthorized bodies. At the same time, the number of violations allowed by investigators will significantly decrease, and accordingly, the level of recognition of evidence as inadmissible at the stage of the trial, as obtained by an unauthorized entity, will decrease.

It is proposed to initiate changes to the current legislation regarding the expansion and detailing of the powers of investigative judges in terms of judicial control over compliance by pre-trial investigation bodies with the rules of accountability.

Key words: bodies of pre-trial investigation, investigating judge, authority, liability, judicial control, inadmissibility of evidence.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлюється наявністю проблематики, яка проявляється в процесі реалізації судового контролю слідчих суддів на стадії досудового розслідування в аспекті реагування на порушення підслідності (повноважень) органами досудового розслідування.

Інститут підслідності займає одне із ключових місць в кримінальному процесі. Визначення підслідності для органів досудового розслідування означає отримання ними повноважень на здійснення досудового розслідування. Відповідно до чинного Кримінального Процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1], процесом визначення та зміни підслідності органів досудового розслідування уповноважений керувати прокурор. При цьому, вже на початковій стадії досудового розслідування слідчі взаємодіють із слідчими суддями. Зокрема, така взаємодія відбувається в межах умовних трьох основних груп: повноваження при застосуванні заходів процесуального примусу на стадії досудового розслідування кримінального провадження; повноваження слідчого судді при розгляді скарг на дії та рішення слідчого чи прокурора; повноваження слідчого судді при проведенні слідчих дій, які обмежують конституційні права людини і громадянина [2].

В чинному КПК України відсутні безпосередні інструменти судового контролю за наявністю повноважень у органів досудового розслідування на ведення відповідного кримінального провадження, іншими словами слідчий суддя не може визначати чи змінювати підслідність.

З іншої сторони, при застосуванні заходів процесуального примусу, та при проведенні слідчих дій, які обмежують конституційні права людини і громадянина, слідчим суддею аналізуються як фактичні обставини кримінального правопорушення, так і наявність у відповідного органу досудового розслідування відповідних повноважень у вчиненні процесуальних дій та подачі процесуальних документів. Здійснення останніми своїх повноважень, які не передбачені чинним КПК України в подальшому, на етапі судового розгляду, потенційно стане причиною визнання отриманих в процесі досудового розслідування доказів недопустимими, про що нам вказує п.3 ч.3 ст. 87 КПК України.

Тому, важливість судового контролю над дотриманням підслідності органами досудового розслідування в процесі реалізації своїх повноважень полягає у своєчасній реакції судового гілки влади на ті порушення, які потенційно стануть причиною недопустимості зібраних доказів від такої діяльності органів досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковим дослідженням підслідності та судового контролю в Україні займались Сергеева Д. Б., Кицан Ю. І., Османова Н. В., Кучинська О. П., Гринюк В. О., Омаров А. А., Гловюк І. В., Погорецький М. А., Волошина В. К., Павловський В. В., Гринюк В. Г. та інші.

Проте, на даний момент не було здійснено наукових досліджень стосовно причинно-наслідкового зв'язку між компетенцією органів досудового розслідування та судовим контролем.

У дослідженні було використано Конституцію України [3], Кримінальний Процесуальний кодекс України та актуальна судова практика.

Мета статті – висвітлення актуальних проблем реалізації судового контролю над дотриманням підслідності органами досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність слідчого судді на стадії досудового розслідування відповідно до п. 18 ст. 3 КПК України, виражається у здійсненні судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Проте, таке визначення описує лише частину повноважень слідчого судді, які є значно більшими, та покривають не лише захист прав та інтересів осіб, а також контроль за законністю дій учасників кримінального провадження. В чинному КПК України роль слідчого судді не має чітко окресленого функціоналу, також відсутня певна систематизація його повноважень. В наукових колах, відповідно, також відсутнє одностайне розуміння класифікації повноважень останнього. Так, Грушевий Ю. М. та Туманянц А. Р. зазначають наступне розуміння класифікації повноважень слідчого судді за процесуальною направленістю: повноваження при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування; повноваження при проведенні процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини; повноваження при розгляді скарг на рішення, дій або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування; інші процесуальні повноваження слідчого судді, спрямовані на забезпечення процесуальних прав суб'єктів кримінального провадження [4, с. 116-117].

Варто детально зупинитись на судовому контролі за проведенням органами досудового розслідування діяльності. Серед них можна виділити наступні категорії: повноваження стосовно дозволу на проведення слідчих дій, як гласних так і негласних (зокрема, ст. 260-264, 267-271, 274 КПК України); повноваження стосовно дозволу на використання заходів кримінально-правового примусу (зокрема, Глави 10, 15, 17 КПК України).

У всіх вказаних вище процесуальних діях функція слідчого судді, в тому числі, виражається у перевірці фактичних та юридичних підстав для легалізації того чи іншого рішення органів досудового розслідування. Іншими словами відбувається перевірка підстав здійснення тих чи інших процесуальних дій, які у тому числі можуть впливати на обмеження конституційних прав та свобод людини.

До прикладу, відповідно до ч.1,2 ст. 160 КПК України, сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, за винятком зазначених у статті 161 КПК України. Слідчий має право звернутися із зазначеним клопотанням за погодженням з прокурором. Вказуються наступні вимоги до клопотання: 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання; 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати; 4) підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; 5) значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні; 6) можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю; 7) обґрунтування необхідності вилучення речей і оригіналів або копій документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження.

Аналізуючи вказані вище положення, можна відзначити, що відсутня вказівка на наявність повноважень у суб'єкта подання клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів, в даному випадку слідчого.

Судовий контроль тут відіграє роль арбітра для того, що особи які здійснюють свої процесуальні права діяли в межах визначених чинним законодавством. Це відгукується також у суддівській спільноті, зокрема, можливість сторін обвинувачення та захисту реалізовувати свої права в суді на початку судового провадження завжди пов'язана зі встановленням осіб, які виступають з одного чи іншого боку, та перевіркою їх повноважень. Оскільки виконання відповідних дій дозволяє запобігти ситуації, коли до суду прийде одна особа й висловить певну позицію у справі від імені іншої, яка її на це не уповноважувала (наприклад, письмово — підпише і подасть апеляційну скаргу, чи усно — виступить з промовою як представник у судовому засіданні). [5]

Узагальнене визначення особи органу досудового розслідування для цілей КПК України, міститься у п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України, слідчий - службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу Державного бюро розслідувань, органу Бюро економічної безпеки України, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Тому, повертаючись до судового контролю за діяльністю органів досудового розслідування, потрібно акцентувати на перевірці слідчими суддями повноважень слідчих, які виконують відповідні процесуальні дії. Вказаний контроль можна умовно поділити на два рівні: організаційно-адміністративний, тобто перевірка перебування слідчого у групі слідчих по певному кримінальному провадженні, а також юридичний, який виражається у тому, чи уповноважений слідчий на ведення кримінального провадження відповідно до підслідності визначеної у КПК України.

Важливістю дотримання підслідності органами досудового розслідування в розумінні ст. 87 КПК України, є причинно-наслідковий зв'язок між порушеннями органами досудового розслідування своїх повноважень та недопустимістю доказів, отриманих в результаті такої незаконної діяльності. Прямого контролю над процесом визначення та зміни підслідності слідчий суддя не має, бо вказані дії належать до компетенції прокурора, які визначені у ст. 36, 218 КПК України. Проте, проявом судового контролю на етапі досудового розслідування буде реакція на виявлення явних порушень законодавства в частині недотримання правил підслідності. Такими проявами може бути здійснення досудового розслідування слідчими Національної поліції у кримінальному провадженні де є присутність суб'єкта злочину, наприклад народного депутата України, наявність якого, як суб'єкта кримінального правопорушення передбачає виключну підслідність Національного антикорупційного бюро України згідно ст. 216 КПК України. На практиці слідчі судді реагують на поручення підслідності, проте лише коли на звертає увагу сторона захисту. Прикладом такої реакції є ухвала слідчого судді Деснянського районного суду м. Чернігова від 8.07.2020 р. (справа № 750/13618/19): «Оскільки норми КПК України щодо визначення підслідності є безальтернативними, вимога зобов'язати прокурора Чернігівської місцевої прокуратури, який здійснює процесуальне керівництво у кримінальному провадженні №12013260180001541 визначити підслідність цього кримінального провадження відповідному підрозділу детективів НАБУ теж підлягає задоволенню».

Нажаль, слідчі судді не проявляють самостійної заінтересованості в перевірці дотримання підслідності органами досудового розслідування на етапі досудового розслідування, саме в момент здійснення слідчих дій, а це в свою чергу виражається в оскарженні таких слідчих дій в судовому порядку стороною захисту та потенційну недопустимість доказів які були отримані в результаті вчинення таких слідчих дій.

Судовий контроль, який здійснюється слідчими суддями на етапі досудового розслідування в частині дотримання підслідності органами досудового розслідування є ніщо інше як дотримання принципів законності та публічності як засад кримінального провадження.

Висновки. Підсумовуючи вище викладені позиції стосовно наявності судового контролю за дотримання підслідністю органами досудового розслідування варто зазначити, що такий контроль є важливим аспектом дотримання конституційних прав та свобод людини. Реагування слідчого судді на порушення органами досудового розслідування своїх повноважень забезпечить дотримання завдань кримінального провадження визначених у ст. 3 КПК України, зокрема щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Перевірка дотримання органами досудового розслідування своїх повноважень передбачає своєчасний контроль слідчого судді над діями сторони обвинувачення, в тому числі в тих ситуаціях, коли сторона захисту не має ні юридичної ні фактичної можливості здійснити такий контроль.

Одним із варіантів вирішення невизначеності процедури судового контролю щодо підслідності є внесення відповідних змін до ст. 216 КПК України, якими потрібно передбачити реагування слідчого судді на порушення органами досудового розслідування своїх повноважень в рамках правил підслідності. Таким чином зменшиться кількість кримінальних проваджень в яких ключовим фактором для винесення рішення судді буде правова підстава визнання доказів недопустимими через відсутність компетенції в органів досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний Процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. No 4651-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2013. No 9-10, No 11-12, No 13. ст.88.
2. Шаповал О. А. Повноваження слідчого судді у новому КПК України URL: <https://cutt.ly/eehm9fSA>
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. No 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. No 30. Ст. 141.
4. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Тяманянц та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2013. 824 с.
5. Глогов М. С. Хто й за що відповідає в суді? Встановлення особи та перевірка її повноважень у судовому провадженні URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/hto-j-za-shho-vidpovidaye-v-sudi-vstanovlennya-osoby-ta-perevirka-yiyi-povnovazhen-u-sudovomu-provadhenni/>.

REFERENCES:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №4651-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 9-10, № 11-12, № 13.* 88. [in Ukrainian].

2. Shapovalova, O. A. (2015). Povnovazhennia slidchoho suddi u novomu KPK Ukrainy. [Powers of the investigating judge in the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://cutt.ly/eehm9fSA> [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Tatsii, V.Ia., Hroshevyi, Yu.M., Tiamaniants, A.R., Kaplina, O.V., Shylo, O.H. (2013). Kryminalnyi protses. [Criminal process]. Pidruchnyk. 824. [in Ukrainian].

5. Hlotov, M. S. (2020). Khto y za shcho vidpovidaie v sudi? Vstanovlennia osoby ta perevirka yii povnovazhen u sudovomu provadzhenni. [Who is responsible for what in court? Identification of a person and verification of his powers in court proceedings]. *LexInform*. Retrieved from: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/hto-j-za-shho-vidpovidaye-v-sudi-vstanovlennya-osoby-ta-perevirka-yiyi-povnovazhen-u-sudovomu-provadhenni/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.05.2024

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-208-217

Предместніков Олег Гарійович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України
завідувач кафедри права Мелітопольський державний
педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

predmestnikov@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-8196-647X

Скребовська Світлана Вікторівна,

магістрантка Херсонського державного університету
sskrebovska@gmail.com

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ АДВОКАТСЬКОЇ ПРОФЕСІЇ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ГАРАНТІЇ ПРАВ ПІДОЗРЮВАНИХ ТА ОБВИНУВАЧЕНИХ

Становлення демократичної правової держави передбачає не лише утвердження пріоритету прав і свобод людини, а й наявність фундаментальної та стабільної системи законодавства, що має сприяти реальному і гарантованому забезпеченню прав, свобод і законних інтересів громадян. Одним із структурних елементів реалізації права на захист є саме можливість особи скористатися кваліфікованою правовою допомогою з боку обраного ним або призначеного захисника (адвоката), а у разі передбачених чинним законодавством випадках й безоплатною правовою допомогою.

У статті було проаналізовано етапи становлення та реформування інституту адвокатури в Україні. Окремі питання присвячені кримінально процесуальним гарантіям прав людини. Проаналізовано діяльність та доцільність більш чіткого визначення і удосконалення процесуального статусу захисника (адвоката), як учасника кримінального провадження у положеннях чинного КПК України. Окреслені основні гарантії прав підозрюваних та обвинувачених на основі аналізу законодавства України та надання пропозицій щодо її підвищення.

Розглянута проблема забезпечення прав і свобод людини на стадіях досудового та судового розслідування, щодо кримінально процесуальних гарантій прав підозрюваних під час застосування запобіжних заходів. Розкрито п'ять груп процесуальних гарантій прав підозрюваного та визначено участь захисника, яка є важливою гарантією забезпечення права особи на захист у кримінальному судочинстві.

За результатами проведеного дослідження запропоновано у положеннях чинного КПК України, внести більш чітке визначення і удосконалення процесуального статусу захисника (адвоката), як учасника кримінального провадження.

Ключові слова: адвокат, захисник, підозрюваний, обвинувачений, слідчий, прокурор, суддя, клопотання, оскарження процесуальних рішень, гарантії прав та свобод.

Predmestnikov O., Skrebovska S. DYNAMICS OF THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL PROFESSION IN UKRAINE AND ITS IMPACT ON THE GUARANTEES OF THE RIGHTS OF SUSPECTS AND ACCUSED

The establishment of a democratic state governed by the rule of law presupposes not only the establishment of the priority of human rights and freedoms, but also the existence of a fundamental and stable system of legislation that should contribute to the real and guaranteed protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

One of the structural elements of exercising the right to defense is the possibility of a person to use qualified legal assistance from a defender (lawyer) chosen or appointed by him/her, and in cases provided for by the current legislation, free legal aid. The article analyzes the stages of formation and reform of the institution of advocacy in Ukraine. Separate issues are devoted to criminal procedural guarantees of human rights. The activity and expediency of a clearer definition and improvement of the procedural status of the defender (lawyer) as a participant in criminal proceedings in the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine are analyzed. The main guarantees of the rights of suspects and accused are outlined on the basis of the analysis of the legislation of Ukraine and the provision of proposals for its improvement.

The problem of ensuring human rights and freedoms at the stages of pre-trial and judicial investigation, regarding criminal procedural guarantees of the rights of suspects during the application of preventive measures is considered. Five groups of procedural guarantees of the suspect's rights have been disclosed and the participation of a defense counsel has been determined, which is an important guarantee of a person's right to defense in criminal proceedings.

Based on the results of the study, it is proposed to introduce a clearer definition and improvement of the procedural status of the defender (lawyer) as a participant in criminal proceedings in the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: lawyer, defender, suspect, accused, investigator, prosecutor, judge, petition, appeal of procedural decisions, guarantees of rights and freedoms.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві спостерігається активний процес змін у сфері адвокатської діяльності, що впливає на ефективність гарантій прав підозрюваних та обвинувачених. Водночас, динаміка розвитку адвокатури не завжди відображається позитивно на забезпеченні конституційних та міжнародних стандартів справедливого судочинства. Проблемаю стає не лише сам факт змін у статусі та функціонуванні адвокатів, а й їх вплив на забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві. Тому важливим є аналіз динаміки розвитку адвокатської професії в Україні та визначення її впливу на гарантії прав підозрюваних та обвинувачених, з метою ідентифікації проблемних аспектів та розробки шляхів подолання виявлених недоліків у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що проблема забезпечення прав підозрюваних та обвинувачених у кримінальному судочинстві була завжди актуальною, тому досліджувалась у науковій літературі неодноразово. Окремі питання кримінальних процесуальних гарантій прав людини привертала увагу багатьох вчених, зокрема Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, Ю.М. Грошевого, В.С.Зеленецького, Т.В.Варфоломеевої, Є.Г.Мартинчика, М.М.Михеєнка, М.М.Полянського, М.С.Строговича, В.П. Шибіка та інших. Разом із тим, у сучасних умовах розвитку кримінального процесуального законодавства у зв'язку з прийняттям у 2012 році КПК України питання щодо забезпечення прав учасників кримінального провадження частково досліджувались такими вченими, як Ю.В.Бубир, О.В.Капліна, Т.Г. Фоміна, О.Г. Шило та інші. Наявність значного матеріалу, з теми дослідження, дозволяє узагальнити його, об'єктивно висвітлити та наголосити на основних проблемних питаннях.

Метою статті є удосконалення та подальший розвиток адвокатської професії в Україні з метою забезпечення більш ефективних гарантій прав підозрюваних та обвинувачених у кримінальному судочинстві. Через аналіз динаміки розвитку адвокатської діяльності та її впливу на правову систему, стаття ставить за мету ідентифікацію поточних проблем і недоліків у цій сфері. На основі цього аналізу пропонуються конкретні заходи та рекомендації з удосконалення адвокатської практики та законодавства з метою забезпечення більш високого рівня правового захисту для всіх учасників кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах становлення України, як правової держави, зростає значення адвокатури як одного з найважливіших інститутів правозахисної системи суспільства, без якого неможливий ефективний захист прав, свобод, законних інтересів громадян. Адвокатура є невід'ємною частиною суспільного устрою, юридичним механізмом, який сприяє демократизації та гуманізації правосуддя, зміцненню законності.

Забезпечення гарантованих Конституцією України прав та свобод особи у кримінальному провадженні реалізовується органами та посадовими особами, які його здійснюють. Але реалізація ними своїх повноважень не позбавлена помилок у такій діяльності. Саме тому велика роль у забезпеченні прав та свобод осіб під час кримінального провадження належить адвокатам, які мають надавати необхідну професійну правничу допомогу учасникам процесу. Якісна професійна правнича допомога адвоката залежить від багатьох факторів як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру [2].

Тому актуальністю теми було дослідити діяльність адвокатури на всіх етапах розвитку держави для подальшого вдосконалення інституту адвокатури в Україні та проаналізувати вплив адвокатської професії на гарантії прав підозрюваних та обвинувачених. Саме на цих питаннях автори хотіли би зосередити увагу у цій статті.

Дослідженням історії розвитку адвокатури в Україні займалися чимало науковців у різний період часу. У XIX- на початку XX століття виокреслюємо праці Е.В. Васьковського, М.Д. Чубатого, а у роки незалежності України, у дослідження історії адвокатури зробили вітчизняні науковці, зокрема О.М.Бандурка, Т.В. Варфоломеева, М.В. Джига, Є.С. Дурнов, Я.П. Зейкан, О.В. Капліна, В.С. Кульчицький, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, П.М. Рабинович, О.Д. Святоцький, С.В. Слинко, В.Я. Тацій, В.М. Тертишник, М.І.Хавронюк, В.П. Шибіко, О. Г. Яновська та інші.

Аналізуючи роботи дослідників як минулих років, так і сучасних науковців, робимо висновок, що адвокатура не виникла одразу і тим більше, в звичному вигляді, вона пройшла складний шлях становлення.

З однієї точки зору зародження адвокатури в Україні слід досліджувати ще з часів Київської Русі, коли українське судочинство характеризувалося суцільним пануванням звичаєвого права та повною його перевагою над писаним законом [23, с. 31]. У цей період праця захисника у суді мала характер громадського, товариського, а не професійного знання («послухи», «видоки») [11, с. 5].

Згідно іншої точки зору, часом зародження адвокатури України на теренах України слід вважати польсько-литовську добу [3, с. 84–149; 15, с. 18–21], коли були зроблені перші спроби впорядкувати справу судового захисту та чітко виділити адвокатську діяльність як професію.

Аналізуючи вище зазначені точки зору зародження адвокатури, ми та ряд науковців зокрема [5; 17] більш переконливим вважаємо другий підхід, адже перша згадана форму участі захисника немає письмових доказів, оскільки історія не донесла до нас відомостей про існування в той час судових органів як особливих державних структур.

Виділяємо основні етапи становлення інституту адвокатури в Україні, кожен з яких зумовлений відповідними політичними та економічними подіями, що відбувалися на той час в країні, а саме: [5]

1. Розвиток інституту адвокатури в період польсько-литовської доби (XIV–XVI ст.);
2. Розвиток інституту адвокатури після судової реформи 1864 року;
3. Радянський період розвитку інституту адвокатури (1917–1991 рр.);
4. Інститут адвокатури в незалежній Україні

Зародження принципів адвокатури розпочалося у XVI–XVII ст. і були пов'язані з основними кодексами права Великого князівства Литовського. Вони увібрали у себе основні положення державного, цивільного, сімейного, кримінального й процесуального права князівства, норми римського, руського, польського та німецького кодифікованого звичаєвого права. А з прийняттям Литовського Статуту у 1529 р. професійна адвокатура була офіційно закріплена на землях Великого князівства Литовського, а отже, й в Україні. Його положення були чинними на землях Литви й України аж до середини XIX століття. В той період вперше зроблена спроба упорядкувати справу судового захисту і чітко виділити адвокатську діяльність як визначену професію, були сформовані положення та норми, що стосувались адвокатури в цілому. Литовський статут 1529 року вперше почав вживати слова «адвокат» – «адвокатус», хоча цей термін більше стосувався муніципальних чиновників – «війтів», фактично функції якого виконував «прокуратор» [20, с. 85–86]. У 1743 році був створений перший український кодекс, у якому поняття «адвокат» було вперше вжито в значенні захисника прав сторони [5].

Адвокатура зазнала суттєвих змін після судової реформи 1864 року, яка поклала початок діяльності інституту присяжних повірених й інституту приватних повірених на всій території тодішньої Російської імперії. Адвокатура формувалась на основі професіоналізму й суворих вимог до особистості присяжного повіреного. Судові статuti вперше на законодавчому рівні регламентували вимоги до присяжних повірених і обмеження на вступ до їх числа, права і обов'язки, обсяг повноважень, розмір і порядок виплати винагороди та дисциплінарну відповідальність [5].

Зміна політичної влади в Україні у 1917 році привела до зміни напрямку розвитку адвокатури. Постановою «Про введення народного суду» від 4 січня 1918 року новий уряд знищив усі судові органи попереднього державного ладу й інституту, що знаходилися при них, у тому числі присяжну і приватну адвокатуру. Цією постановою введена нова форма обвинувачення і захисту, як у загальних судах, так і революційних трибуналах. До 1922 р. влада знаходилася в пошуку оптимального варіанту інституту судового захисту, повна відмова від якого була неможливою. Даний етап є перехідним, підготовчим до заснування радянської адвокатури. За ці роки змінилося 4 форми організації даного інституту: вільний захист, здійснюваний будь-яким дієздатним громадянином; колегія правозаступників; державний захист; захист у формі трудової повинності всіма особами, що володіють знаннями у галузі права [5].

У 1922 році після прийняття «Положення про адвокатуру» починається новий етап становлення Радянської адвокатури. В цей час загальні принципи стали основоположними в розвитку радянського судового захисту. Але вся діяльність захисників продовжувала знаходитись під контролем державних і партійних органів. У 1922–1927 рр. у радянській Росії, а потім в Україні була проведена кодифікація майже всіх галузей права, в історії права України вона отримала назву «перша кодифікація». Було підготовлено низку нормативно-правових актів, які регулювали цивільні, сімейні, земельні, трудові, адміністративні, освітні, будівельні, цивільно-процесуальні, кримінально-процесуальні відносини [25].

У Кримінально-процесуальному кодексі (КПК) УСРР 1922 року були закріплені демократичні принципи кримінального процесу, зокрема такі як незалежність суддів, безпосередність, усність, гласність, публічність судочинства, рівноправність і змагальність сторін, право обвинуваченого на захист. Також було визначено порядок проведення дізнання і попереднього слідства, пред'явлення обвинувачення, допит обвинуваченого, свідків, експертів, запобіжні заходи, обшуки й виїмки, огляди й освідчення, закінчення попереднього слідства, оскарження дій слідчого тощо. Окрім того, містилися норми провадження справ у суді (порядок проведення судового засідання, зміну обвинувачення та притягнення до суду інших осіб, ухвалення і оскарження вироків суду та інше) [25].

Перша кодифікація законодавства радянської України базувалася на принципі єдності радянського законодавства, беручи за приклад нормативно-правові акти РСФРР як вихідний пункт [21, с. 676].

Враховуючи це, можемо говорити, що кодифікація права в Україні здійснювалася через рецепцію законодавства РСФРР і розробку власних законодавчих актів.

У передвоєнний період 1939 року у Положенні «Про адвокатуру» були закріплені принципи, відповідно до якого в адвокатуру могли вступати лише особи, які мають юридичну освіту або не менше трьох років досвіду роботи в якості судді, прокурора, слідчого або юрисконсульта. Адвокатам заборонили поєднувати роботу в державних установах з роботою в адвокатурі.

Під час Другої світової війни всі справи розглядалися виключно військовими трибуналами без участі адвокатів. Вже після 1953 року, права адвокатів стали розширюватися. Були зроблені певні кроки з підвищення законності в державі. Так, 25 грудня 1958 року були прийняті «Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік». З цього моменту захисник допускався до участі у справі з моменту закінчення попереднього слідства. У Кримінальному кодексі УСРР порівняно з Кримінальним кодексом радянської Росії закріпилося одинадцять нових статей. Передбачалося право адвоката на зустріч зі

своїм підзахисним віч на віч. В Україні цей кодекс був затверджений 28 грудня 1960 року.

Після прийняття у 1977 році Конституції СРСР, а згодом і нової Конституції УРСР 1978 року настає завершальний етап розвитку української радянської адвокатури. Закріплюється інститут адвокатури окремою статтею, яка регламентує, що для надання юридичної допомоги громадянам і організаціям діють колегії адвокатів (ст.159). А 1 жовтня 1980 році Верховною Радою УРСР затверджується нове Положення про адвокатуру.

За весь період української радянської адвокатури, вона зазнавала величезних змін, що безумовно були пов'язані з економічними, національними та побутовими умовами на теренах України.

Після проголошення Україною незалежності починається новий етап інституту адвокатури. Починається розбудова нової законодавчої бази, що спирається на принципи демократії, верховенства права та захисту прав людини.

У 1990 році Конгресом ООН з попередження злочинів було затверджено «Основні положення про роль адвокатів», які в подальшому були закладені в основу формування українського законодавства про адвокатуру [6].

Основними гарантіями роботи адвокатів є те, що [6]:

- уряд має забезпечити можливість здійснювати професійні обов'язки адвоката без залякування, перешкод, завдання турботи й недоречного втручання;
- можливість вільно пересуватися й консультувати клієнта у своїй країні та за кордоном;
- виключення можливості піддавати покаранню або погрожувати його застосуванням та можливості обвинувачення, адміністративних, економічних та інших санкцій за дії, здійснювані відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм.

Там, де безпека адвокатів перебуває під загрозою у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, вони мають бути адекватно захищені владою.

У грудні 1992 року приймається Закон України «Про адвокатуру» (втратив чинність), який закладає основи реформування адвокатури в цілому [9].

У 1996 році затверджується Конституція України, яка закріпила ці принципи та заклала основи нової правової системи. Статтею 131-2 Конституції України передбачено, що на інститут адвокатури покладається представництво в суді та захист від кримінального обвинувачення з метою надання професійної правової допомоги в Україні [12].

А 05 липня 2012 року Верховною Радою України приймається Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в якому значною мірою врахований історичний досвід становлення і розвитку української адвокатури [10].

Згідно ст. 1. зазначеного Закону поняття «адвокат» використано як фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим законом. Тут же надається визначення адвокатської діяльності – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

Відповідно до ст. 2 визначено, що адвокатура України це недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом.

Адвокатура хоча і виконує функцію особливої державної ваги – захист прав і законних інтересів громадян, вона не є державною структурою, а є професійним об'єднанням, незалежним від органів влади [15].

Хоча Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», 2012 року став черговим кроком до євроінтеграції і був прийнятий на виконання Україною своїх зобов'язань перед Європейською Комісією, водночас спроби його удосконалити відбуваються постійно [13]. Так, у вересні 2018 року, завдяки швидким темпам модернізації всієї правової системи, Верховною Радою було зареєстровано одразу три законопроекти змін до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Перший законопроект № 9055 пропонував приведення основ адвокатури в Україні у відповідність до найкращих міжнародних стандартів. Він був націлений на формування єдиної юридичної професії і практичної реалізації в Україні принципу верховенства права, забезпечення ефективного захисту адвокатурою прав і свобод громадян.

У вересні того ж року були висунуті і альтернативні проекти цього закону. Однак всі вони з тих чи інших причин були відкликані. Наразі дійсним є законопроект №2303 від 23.10.2019 р. про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо вдосконалення окремих питань організації адвокатської діяльності».

Пропонувалось внести і ряд змін у Закон України, відповідно до яких змінювалися вимоги щодо несумісності діяльності адвоката, дисциплінарної відповідальності адвоката; права самостійно обирати систему обліку, звітності та оподаткування результатів професійної діяльності адвоката, а окрім всього термін «правова допомога» мав бути замінений на «професійна правова допомога» [13].

Така велика увага до роботи адвоката пояснюється Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів 2015–2020 роки, затверджену Указом Президента України 20 травня 2015 року [22].

І хоча засади здійснення адвокатської діяльності відповідають міжнародним демократичним стандартам, зокрема, Асоціація правників України (АПУ) була створена як самоврядна професійна організація адвокатів, подібна до асоціацій адвокатів в інших країнах, водночас термінологія Закону вже багато років лишається не приведеною у відповідність з новими процесуальними кодексами [13].

Реформування інституту адвокатури стало складовою частиною великого процесу реформи системи правосуддя в цілому. Проте, попри певні досягнення у розвитку адвокатури в Україні, та значної кількості адвокатів [7] які надають професійну правничу допомогу громадянам України, іноземним громадянам, особам без громадянства, юридичним особам, державним органам та органам місцевого самоврядування, існують проблеми, які потребують змін нинішнього стану адвокатури, зокрема: надання правової допомоги, забезпечення незалежності та недоторканності адвокатів, а також зниження впливу адвокатської монополії на судочинство [18].

Треба враховувати те, що роль адвокатури як правозахисної інституції у сучасному світі, є однією з передумов правової стабілізації політико-соціального становища в українському суспільстві, умовою подальшого розвитку України як демократичної, правової держави та важливою складовою інтеграційних процесів.

У галузі кримінальних процесуальних відносин виникають та проявляються найбільш суттєві обмеження конституційних прав та свобод людини. Права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть автоматично забезпечити власне існування. Роль чинників, що сприяють їх реалізації, охороні та захисту виконує система законодавчо закріплених вимог, гарантій, завдяки яким має бути забезпечений процес реалізації прав кожним учасником кримінального провадження [4].

З огляду на проблему забезпечення прав і свобод людини на стадіях досудового та судового розслідування, за думкою Ю.В Бубир в якості кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів слід виділити п'ять видів засобів:

1. Права підозрюваного, що можуть виступати в якості гарантій інших його прав.
2. Повноваження слідчого із охорони та захисту прав підозрюваного.
3. Діяльність захисника (адвоката) та законного представника по забезпеченню прав підозрюваного.
4. Прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням прав підозрюваного.
5. Судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного.

До першої групи гарантій прав підозрюваного віднесені його права, що можуть виступати в якості гарантій інших його прав, зокрема право підозрюваного знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють є гарантією права збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, оскільки останнє може бути реалізовано при умові, що особа вже знає про висунуту посадовими особами відносно неї підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Крім того, право підозрюваного знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють служить гарантією й інших прав: давати пояснення, показання з приводу підозри, оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді.

До другої групи процесуальних гарантій прав підозрюваного належать повноваження слідчого із охорони та захисту прав підозрюваного. Обов'язок слідчого пояснити підозрюваному його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника закріплений у ст. 20 КПК України. При тому, в законодавстві не лише проголошено цей загальний обов'язок, але і встановлені спеціальні процесуальні засоби для його виконання, наприклад обов'язок надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником (адвокатом) або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника (ст. 48 КПК); розглянути клопотання під час досудового розслідування (ст. 220 КПК); повідомити про завершення досудового розслідування та надати доступ до матеріалів досудового розслідування (ст. 220 КПК) і багато інших. Від сутності обов'язків, покладених на слідчого, в істотній мірі залежить можливість використання підозрюваним наданих йому прав.

До третьої групи гарантій прав підозрюваного віднесено діяльність захисника (адвоката) та законного представника по забезпеченню прав підозрюваного. Право на професійний захист (доступ до адвоката, позбавлення права обрати захисника чи отримати безоплатну юридичну допомогу), яке найчастіше порушується щодо підозрюваного, затриманого, обвинуваченого), закріплене у ст. 63 Конституції України, ст. 20 КПК, а також у ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [14].

За думкою науковців [4; 19] процесуальну діяльність захисника у кримінальному провадженні слід розглядати більш широко, ніж просто захист прав особи. Основним призначенням діяльності захисника є спростування підозри, виявлення обставин, що виправдовують підозрюваного, а також охорона його особистих та майнових прав. В сучасних умовах адвокат є основним і єдиним учасником кримінального процесу, який може виступати як представником сторони захисту (ч. 1 ст. 45 КПК), так і сторони обвинувачення (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК). У визначених законом випадках адвокат також наділений правом надавати правову допомогу іншим учасникам кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК). Правова позиція адвоката має відповідати не тільки інтересам довірителя, а й передусім закону.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство встановлює процесуальний статус адвоката у

наступному:

- він має процесуальні повноваження щодо забезпечення захисту, надання процесуальної допомоги у разі затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення та проведення слідчих розшукових дій;

- повинен бути присутній під час оголошення повідомлення про підозру, повинен ознайомитися з даним процесуальним документом, визначитися з підозрюваним про захист від обвинувачення під час допиту;

- у разі визнання недопустимих доказів – допустимими; під час обрання міри запобіжного заходу;

- під час закриття кримінального провадження адвокат має процесуальні повноваження щодо встановлення угоди між стороною обвинувачення.

Можна зазначити, що чинний КПК України не точно вказує на процесуальний зміст ст.45 КПК України, який не співпадає з законом України про адвокатуру. На думку, С.В. Слінько, наукові положення участі адвоката у кримінальному процесі мають новий теоретичний зміст, який полягає у визначенні правового статусу адвоката у кримінальному процесі, процедуру забезпечення захисту учасникам кримінального провадження, процесуальний порядок участі адвоката на стадіях досудового та судового провадження.

Одні автори кримінального процесуального циклу розглядають теоретичні положення участі адвоката, які пов'язані з конституційним правом на захист. Інші вказують на практичні питання забезпечення захисту під час досудового провадження та визначають практичні елементи, що потребують удосконалення у чинному КПК України. Останні – розглядають право захисника (адвоката) на оскарження рішень слідчого, прокурора, слідчого судді, суду до вищої судової інстанції [19].

Зважаючи на те, що адвокат є повноцінним учасником кримінального провадження (п. 19, п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України), то й ефективне здійснення ним повноважень можливе лише при наявності законодавчого закріплення відповідних правових гарантій його участі. Проте на практиці зустрічаються непоодинокі випадки необґрунтованого порушення прав захисника, що позбавляє останнього можливості у повній мірі їх реалізувати.

На думку В.В. Єрохіна та О.О. Юхно, невизначеність сутності кримінальних процесуальних гарантій у теорії кримінального процесу негативно впливає на правозастосовну практику. Тому, основним у характеристиці прав та свобод людини слід вважати те, що вони повинні бути під захистом держави і закону. Тому, важливою гарантією захищеності особи від необґрунтованої підозри та обвинувачення у вчиненні КП є участь у кримінальному провадженні захисника (адвоката) [8].

Зазначимо, що дослідження правових гарантій у кримінальному процесі в цілому, і зокрема щодо участі захисника, не є новим для юридичної науки. Водночас проблемні питання, пов'язані із забезпеченням правових гарантій участі захисника на досудовому розслідуванні, негативно впливають на прикладну діяльність щодо реалізації захисником своїх прав.

До четвертої групи гарантій прав віднесено прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням прав підозрюваного.

Прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням прав підозрюваного є дуже важливою гарантією їх забезпечення, адже прокурор здійснює наглядові функції протягом усього досудового розслідування та повинен сприяти як охороні прав і законних інтересів громадян, так і вживати заходи до усунення всяких порушень закону (Згідно ст. 36 КПК України).

До п'ятої групи гарантій прав належить судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного. Судовий контроль на стадії досудового розслідування носить гарантійний характер, оскільки покликаний не допустити незаконного обмеження конституційних прав учасників кримінальної процесуальної діяльності, а у разі необхідності, швидко й ефективно їх поновити. Відповідно до чинного КПК України функція судового контролю покладається на слідчого суддю, який володіє достатнім обсягом прав і обов'язків. Разом із тим, у КПК України відсутня окрема глава чи стаття, у якій би визначався перелік повноважень слідчого судді. За думкою Ю.В. Бубир [4], повноваження слідчого судді на досудовому розслідуванні, можна розділити на такі групи:

- повноваження слідчого судді при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження;

- повноваження при проведенні процесуальних дій, які обмежують конституційні права людини;

- при розгляді скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора.

- інші повноваження, спрямовані на забезпечення процесуальних прав учасників кримінального провадження.

Автори статті розділяють думку авторів А.М. Бірюкової, О.Г. Шило та О.В. Капліної [1; 26], що участь захисника є важливою гарантією забезпечення права особи на захист у кримінальному судочинстві. Його діяльність має соціальний характер, оскільки є орієнтованою на спростування підозри та обвинувачення, встановлення обставин, які пом'якшують відповідальність підзахисного, запобігання порушенню його конституційних прав, а також здійснюється в інтересах не тільки підзахисного, а й правосуддя в цілому. Проте у цьому напрямі кримінальної процесуальної діяльності існують проблемні аспекти, що свідчить про необхідність напрацювання шляхів удосконалення чинного законодавства,

спрямованих на підвищення рівня забезпечення гарантій участі та правового статусу захисника у кримінальному провадженні.

За думкою Т.Г. Фоміної, кримінальні процесуальні гарантії прав особи є системою законодавчо закріплених різних за своїм змістом засобів, що забезпечують особам, залученим до кримінального провадження, рівні правові можливості для реального здійснення своїх прав, а також засобів фактичної реалізації, всебічної охорони та надійного захисту прав [23]. Разом із тим, як підкреслили О.Г. Шило та О.В. Капліна, гарантією забезпечення права на захист є право особи захищати себе за допомогою професійного захисника. Вважаємо доцільним приєднатися до наведених наукових точок зору та підтримати їх [26].

А.М. Бірюкова велику увагу зосереджує саме на гарантіях прав адвокатської діяльності та стверджує, що вони є невід'ємним елементом системи правового регулювання кримінального процесу в Україні та спрямовані на захист професійних прав адвоката, забезпечення вільної реалізації його прав та обов'язків здійснювати захист [1]. Учена слушно зазначила, що гарантії адвокатської діяльності не зводяться лише до процесуальних норм, адже їх спектр значно ширший, зокрема: система адвокатських способів забезпечення їхніх професійних прав, система прокурорського нагляду, система процесуально-слідчих дій та судовий захист.

Отже, враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що із прийняттям у 2012 році КПК України регламентація кримінальної процесуальної діяльності захисника (адвоката) зазнала суттєвих змін, певна кількість процесуальних гарантій участі захисника було вдосконалено. Право на захист учасників КП включає до себе: право доступу до правосуддя; звернення до суду у разі порушеного права; право на участь громадянина в судовому провадженні; забезпечення судом реалізації процесуальних прав, обов'язків, інтересів учасників кримінального провадження; оскарження судового рішення суду до вищої судової інстанції.

Таким чином, забезпечення захисту усіх прав підозрюваного та обвинуваченого у КП, який має невід'ємні права, свободи та гарантовані законом інтереси, є одним із основних завдань судових і правоохоронних органів. Однак, на практиці під час здійснення досудового розслідування та судового розгляду існують непоодинокі порушення прав вказаних осіб. В першу чергу, це право на свободу, оскільки особа може бути позбавлена права на місце перебування, вільного пересування поза вимогами закону (наприклад, перевищення термінів тримання під вартою, незаконне чи з порушенням законних вимог затримання, незаконне поміщення у спеціалізовані заклади тримання підозрюваних, обвинувачених, підсудних тощо), а також неповідомлення при затриманні про причини арешту, не роз'яснені права, не надається захисник [14].

Досить часто порушується право підозрюваного або обвинуваченого на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Ці права гарантуються ст. 30-32 Конституції України, зокрема, «Кожному гарантується недоторканність житла», відповідно до якої «не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду», ст. 31 у відповідності до положень якої кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції», ст. 32, за якою «ніхто не може називати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України, не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини». Також це право передбачене і у низці кримінальних процесуальних принципів: недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13); таємниця спілкування (ст. 14), невтручання у приватне життя (ст. 15), недоторканність права власності (ст. 16). Втручання в приватне і сімейне життя, житло, порушення таємниці переписки, телефонних розмов тощо допускається лише у передбачених законом випадках [14].

Тому, доцільним буде підтримати пропозицію О.О. Кузьмінського та запропонувати підготовку працівників державних органів у сфері реалізації норм КПК з урахуванням принципів людиноцентричності і обов'язку урахування у своїй діяльності практики Європейського суду з прав людини з метою недопущення порушень прав підозрюваних та обвинувачених у кримінальному провадженні, зокрема ефективної реалізації права на захист.

Висновки. У статті було проаналізовано становлення та розвиток адвокатської професії у різний проміжок часу, зокрема і під час незалежної України.

Основними ознаками адвокатури, що розкривають її сутність в механізмі надання правової допомоги, на сьогодні є: адвокатура виступає окремим правозахисним інститутом, вона активно взаємодіє з органами державної влади та інститутами громадянського суспільства як рівноправний партнер в механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина;

Проаналізувавши діяльність адвоката, звернули увагу на доцільність більш чіткого визначення і удосконалення процесуального статусу захисника (адвоката), як учасника кримінального провадження у положеннях чинного КПК України. Адвокат, вступаючи і беручи участь у кримінальному провадженні, діє не тільки як конкретний учасник провадження, його участь значно важливіша, оскільки саме він є правозаступником, стає на перешкоді порушенню прав, свобод і законних інтересів його учасників. У цьому контексті виникає термінова доцільність удосконалення чинного кримінального процесуального

законодавства з окреслених проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бірюкова А.М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2006. С. 8–9.
2. Бондар І.В., Кучинська О.П., Циганюк Ю.В. Адвокат у кримінальному процесі: організаційно-правові засади. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. №4. С. 524-528. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287346/281262>
3. Борисенко С.І. Утворення професійної адвокатури в Литовсько-руській державі. *Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права*. Випуск третій, за ред. Голови Комісії академіка Н. П. Василенка. У Києві. З друкарні Української Академії Наук. 1927. С. 84–149.
4. Бубир Ю.В. Система гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів. *Форум права*. 2013. № 4. С.40-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_4_9
5. Гевезде Т.Л. Історичний генезис інституту адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. №19. Т.1. С.157-159. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/17084>
6. Дурнов Є.С. Інститут адвокатури в роки становлення незалежної України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 45. С. 152–156. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.45.32>
7. Єдиний реєстр адвокатів України URL: <https://erau.unba.org.ua/>
8. Єрохін В.В., Юхно О.О. Захисник як учасник кримінального провадження: монографія. За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків: Панов, 2018. 240 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/b2d32ba56b0e44cbb046ac0030ee9a9>
9. Закон України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 року № 2888 – XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 9. Ст. 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2888-12#Text>
10. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076 – VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
11. Історія адвокатури України / Т. В. Варфоломеева, О. Д. Святоцький, В. С. Кульчицький та ін.; за ред. Т. В. Варфоломеевої, О. Д. Святоцького. К.: Либідь, 1992. 120 с.
12. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
13. Коваль О.М. Деякі проблеми та перспективи реформування інституту адвокатури в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 647-651. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/156>
14. Кузьмінський О.О. Порушення прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні (аналіз практики ЄСПЛ). *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2023. Серія Право. Випуск 77: частина 2. С. 245-250. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.42>
15. Меліхова Ю.О. Проблеми адвокатури в Україні на сучасному етапі розвитку. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 1. С. 107–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2015_8_1_26
16. Погорецький М.А. Адвокатура України: підручник / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська. К.: Юрінком Інтер, 2014. 386 с.
17. Попельюшко В. О. Зародження та інституційне становлення адвокатури України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 159-168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_2_22.
18. Предместніков О.Г., Церковник С. І., Грекова Л. Ю. До питання становлення та реформування інституту адвокатури в Україні: історико-правовий аспект. *Академічні візії*. 2023. Випуск №19. С. 1-9. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7966643>
19. Слінько С.В. Межі участі захисника у кримінальному процесі. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 3. С. 210–214. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_3_37.pdf
20. Статут Великого Князства Литовського 1566 года. М.: Издание императорского Московского общества Истории и Древностей Российских, 1857. Кн. 19. 262 с.
21. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2011. 944 с. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/418-storya-derjavi-prava-ukrani-terlyuk-ya.html>
22. Указ Президента України «Про стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» від 20 травня 2015 року №276/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015?lang=en#Text>
23. Фоміна Т.Г. Забезпечення процесуальних прав підозрюваного і обвинуваченого органами внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. С. 8.
24. Чубатий М. До історії адвокатури на Україні. Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів у Львові. Львів : СУА, 1934. С. 30-37.
25. Шершенькова В.А., Попсуєнко Л.О. Перша кодифікація права в радянській Україні (20-ті рр. ХХ ст.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С.82-84. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/18>
26. Шило О.Г., Капліна О.В. Професійний захист як гарантія забезпечення прав і законних інтересів

особи в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 1 (32). С. 127. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4727>

REFERENCES:

1. Biriukova, A.M. (2006). Zabezpechennia advokaturou konstitutsiinoho prava obvynuvachenoho na zakhyst u kryminalnomu protsesi Ukrainy. [Ensuring by the legal profession the constitutional right of the accused to defense in the criminal process of Ukraine]. *Dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09*. 8–9. [in Ukrainian].
2. Bondar, I.V., Kuchynska, O.P., Tsyhaniuk, Yu.V. (2023). Advokat u kryminalnomu protsesi: orhanizatsiino-pravovi zasady. [A lawyer in a criminal trial: organizational and legal principles]. *Elektronne naukove vydannia «Analitichno-porivnialne pravoznavstvo»*. №4. 524-528. Retrieved from: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287346/281262> [in Ukrainian].
3. Borysenok, S.I. (1927) Utvorennia profesiinoi advokatury v Lytovsko-ruskii derzhavi. [Formation of professional advocacy in the Lithuanian-Russian state]. *Pratsi Komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidno-ruskoho ta vkrainskoho prava*. Vypusk tretii. 84–149. [in Ukrainian].
4. Buby, Yu.V. (2013). Systema harantii prav pidozriuvanoho pid chas zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv. [The system of guarantees of the suspects rights during the application of preventive measures]. *Forum prava*. № 4. 40-46. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_4_9 [in Ukrainian].
5. Hevedze, T.L. (2012). Istorychni henezys institutu advokatury v Ukraini. [Historical genesis of the Institute of Advocacy in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. №19. T.1. 157-159. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/17084> [in Ukrainian].
6. Durnov, Ye.S. (2020). Instytut advokatury v roky stanovlennia nezaleznoi Ukrainy. [Institute of Advocacy in the years of formation of independent Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. №45. 152–156. Retrieved from: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.45.32> [in Ukrainian].
7. Yedynyi reiestr advokativ Ukrainy. [The unified register of lawyers of Ukraine]. Retrieved from: <https://erau.unba.org.ua/> [in Ukrainian].
8. Yerokhin, V.V., Yukhno, O.O. (Ed.) (2018). Zakhysnyk yak uchastnyk kryminalnoho provadzhennia. [Defense counsel as a participant in criminal proceedings]. Monohrafiia. 240. [in Ukrainian].
9. Pro advokaturu (1992, December 19). [On advocacy]. *Zakon Ukrainy № 2888 – KhII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2888-12#Text> [in Ukrainian].
10. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist. (2012, July 5). [On advocacy and advocacy]. *Zakon Ukrainy № 5076 – VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].
11. Varfolomeieva, T.V., Sviatotskyi, O.D., Kulchyt'skyi, V.S. (1992). Istoriia advokatury Ukrainy. [History of the Bar of Ukraine]. 120. [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. Koval, O.M. (2023). Deiaki problemy ta perspektyvy reformuvannia institutu advokatury v Ukraini. [Some problems and prospects of reforming the Institute of Advocacy in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4. 647-651. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/156> [in Ukrainian].
14. Kuzmin'skyi, O.O. (2023). Porushennia prav pidozriuvanoho (obvynuvachenoho) u kryminalnomu provadzhenni (analiz praktyky YeSPL). [Violation of the rights of the suspect (accused) in criminal proceedings (analysis of ECtHR practice)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*. Vypusk 77: chastyna 2. 245-250. Retrieved from: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.42> [in Ukrainian].
15. Melikhova, Yu.O. (2015). Problemy advokatury v Ukraini na suchasnomu etapi rozvytku. [Problems of advocacy in Ukraine at the current stage of development]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*. T.8. №1. 107–109. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chauu_2015_8_1_26 [in Ukrainian].
16. Pohoretskyi, M.A., Yanovska, O.H. (2014). Advokatura Ukrainy. [Bar of Ukraine]. Pidruchnyk. 386. [in Ukrainian].
17. Popeliushko, V. O. (2016). Zarozhennia ta instytutsiine stanovlennia advokatury Ukrainy. [The origin and institutional formation of the legal profession of Ukraine]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 2. 159-168. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_2_22 [in Ukrainian].
18. Predmestnikov, O.H., Tserkovnyk, S.I., Hrekova, L.Iu. (2023). Do pytannia stanovlennia ta reformuvannia institutu advokatury v Ukraini: istoryko-pravovy aspekt. [On the question of the formation and reform of the institution of advocacy in Ukraine: a historical-legal aspect]. *Akademichni vizii*. Vypusk №19. 1-9. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7966643> [in Ukrainian].
19. Slinko, S.V. (2017). Mezhi uchasti zakhysnyka u kryminalnomu protsesi. [Limits of participation of the defense attorney in the criminal process]. *Forum prava: elektron. nauk. fakhove vyd.* № 3. 210–214. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_3_37.pdf [in Ukrainian].
20. Statut Velikogo Knyazstva Litovskago 1566. [Statute of the Grand Duchy of Lithuania 1566]. 1857. 62. [in Russian].
21. Terliuk, I.Ia. (2011). Istoriia derzhavy i prava Ukrainy. [History of the state and law of Ukraine]. Navchalnyi posibnyk. 944. Retrieved from: <https://westudents.com.ua/knigi/418-storya-derjavi-prava-ukrani-terlyuk-ya.html> [in Ukrainian].
22. Pro stratehiiu reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015-

2020 roky. (2015, May 20). [On the strategy of reforming the judiciary, judiciary and related legal institutions for 2015-2020]. *Ukaz Prezidenta Ukrainy №276/2015*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015?lang=en/#Text> [in Ukrainian].

23. Fomina, T.H. (2012). Zabezpechennia protsesualnykh prav pidozriuvanoho i obvynuvachenoho orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrainy. [Ensuring the procedural rights of the suspect and the accused by the internal affairs bodies of Ukraine]. *Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk*. 8. [in Ukrainian].

24. Chubatyi, M. (1934). Do istorii advokatury na Ukraini. [To the history of advocacy in Ukraine]. *Yuvileinyi almanakh Soiuzu ukrainskykh advokativ u Lvovi*. 30-37. [in Ukrainian].

25. Shershenkova, V.A., Popsuienko, L.O. (2021). [The first codification of law in Soviet Ukraine (20s of XX century)]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4. 82-84. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/18> [in Ukrainian].

26. Shylo, O.H., Kaplina, O.V. (2003). Profesiyni zakhyst yak harantiia zabezpechennia prav i zakonnykh interesiv osoby v kryminalnomu sudochynstvi. [Professional protection as a guarantee of ensuring the rights and legitimate interests of a person in criminal proceedings]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 1(32). 127. Retrieved from: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4727> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.05.2024

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-217-221

Ковальчук Ольга Ярославівна,
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Західноукраїнського національного університету
olhakov@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6490-9633

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОДОЛАННЯ ЕТИЧНИХ ВИКЛИКІВ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СУДОЧИНСТВІ

У статті здійснено комплексний аналіз етичних викликів застосування генеративного штучного інтелекту (ШІ) у судочинстві та запропоновано інноваційний підхід до їх подолання. Визначено ключові етичні проблеми, такі як забезпечення автентичності, прозорості, справедливості та протидія упередженості. Розроблено концептуальну модель для вирішення виявлених проблем, яка охоплює аспекти визначення мети, забезпечення прозорості, захисту прав на дані, впровадження протоколів автентичності, проведення аудитів справедливості, врахування соціально-економічних наслідків, залучення громадськості та безперервного вдосконалення. Обґрунтовано необхідність подальших досліджень для розробки механізмів гарантування прав людини при впровадженні генеративного ШІ у судочинство.

У статті представлено новий підхід до розробки концептуальної, які мають надавати користувачам керівні принципи для вирішення етичних проблем, пов'язаних із генеративним ШІ. Запропонована у статті концептуальна модель визначає підхід до вирішення виявлених етичних проблем щодо застосування технологій генеративного ШІ. Такий підхід здатний забезпечити відповідальне використання ШІ, максимізувати переваги та пом'якшити можливі ризики. Представлена пропозиція може бути використана як орієнтир у розробці та впровадженні генеративних моделей ШІ в судочинство.

Ключові слова: цифровізація, судочинство, штучний інтелект, етичні виклики, судова система, концептуальна модель, гарантування прав, конфіденційність.

Kovalchuk O. THEORETICAL FOUNDATIONS FOR OVERCOMING ETHICAL CHALLENGES IN THE USE OF AI IN THE JUDICIARY

The article provides a comprehensive analysis of the ethical challenges associated with the use of generative artificial intelligence (AI) in the judiciary and proposes an innovative approach to overcoming them. Key ethical issues such as ensuring authenticity, transparency, fairness, and counteracting bias are identified. A conceptual model is developed to address the identified problems, encompassing aspects such as defining the purpose, ensuring transparency, protecting data rights, implementing authentication protocols, conducting fairness audits, considering socio-economic implications, engaging the public, and continuous improvement. The necessity for further research to develop mechanisms for safeguarding human rights in the implementation of generative AI in the judiciary is substantiated.

The article presents a new approach to the development of a conceptual framework that should provide users with guidelines for solving ethical issues related to generative AI. The conceptual model proposed in the article determines the approach to solving the identified ethical problems regarding the application of generative AI technologies. This approach is able to ensure responsible use of AI, maximize benefits and mitigate possible risks. The presented proposal can be used as a guideline in the development and implementation of generative AI models in the judiciary.

Key words: digitalization, judiciary, artificial intelligence, ethical challenges, judicial system, conceptual model, safeguarding rights, confidentiality.

Постановка проблеми. Однією з найвизначніших ІТ-інновацій є штучний інтелект (ШІ), який активно інтегрується в судові системи багатьох країн завдяки своїм надзвичайним функціональним можливостям, що виходять за межі людських. Використання ШІ в судочинстві відкриває нові горизонти для підвищення ефективності та справедливості судових процесів через автоматизацію рутинних завдань, аналіз великих обсягів даних та підтримку ухвалення рішень [1]. Зокрема, генеративний ШІ – клас алгоритмів і моделей машинного навчання, здатних генерувати новий контент, майже ідентичний створеному людиною, – може бути застосований для автоматичної генерації юридичних документів, аналізу фактичних обставин справ, застосування відповідних законів і прецедентів, а також формулювання судових рішень та постанов [2]. Проте, разом із значними перевагами, використання генеративного ШІ у судочинстві породжує низку етичних проблем, що вимагають ретельного розгляду. Ключовими питаннями є забезпечення прозорості та пояснюваності рішень ШІ задля гарантування справедливості та уникнення упередженості, а також визначення відповідальності у випадку помилок або неналежних рішень системи. Крім того, існують ризики нецільового використання технології для поширення дезінформації, посилення упереджень, наявних у навчальних даних, та порушення права на приватність і захист персональної інформації.

У контексті швидкого розвитку та впровадження ШІ в судочинстві критично важливим є розроблення надійних теоретико-правових засад етичних рамок застосування цієї технології [3]. Ці засади мають забезпечити відповідальне використання ШІ, максимізувати його переваги та мінімізувати потенційні ризики. Наразі у галузі інформаційного права відсутній комплексний аналіз теоретико-правових засад подолання етичних викликів впровадження інноваційних ІТ у судочинство. Тому існує нагальна потреба у проведенні комплексного мультидисциплінарного дослідження з цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. ШІ є предметом широкомасштабних дебатів науковців, які стурбовані етичними і правовими аспектами його використання. М. Robles Carrillo розглядала основні проблеми етичного виміру ШІ з двох ракурсів: концептуального, що стосується ідеї та змісту етики, та функціонального, який торкається питань взаємозв'язків між ШІ та правовою сферою [4]. І. Ferrara стверджував, що прогрес у застосуванні ШІ для ухвалення рішень у критично важливих сферах, таких як правосуддя, викликає занепокоєння щодо справедливості та упередженості систем ШІ [5]. Дослідники Н. Guan, L. Dong та A. Zhao визначили етичні чинники ризику, пов'язані з ухваленням рішень системами ШІ [6]. D. Wang розглядав ШІ як інструмент етичного управління на трьох рівнях: вирішення загальних етичних проблем; етичних викликів, спричинених ШІ; оновлення самої структури відповідальних досліджень та інновацій [7]. D. Bayusé встановив, що впровадження інноваційних технологій у судах пов'язане насамперед із оцінюванням їхньої корисності, передбачуванням ризиком та довірою [8]. Однак поки превалює галузевий та фрагментарний підхід до висвітлення цієї тематики, не висвітає загального й всеохоплюючого погляду на етичні аспекти застосування ШІ. Натомість бракує комплексних наукових праць, які б надавали цілісний огляд етичних проблем, спричинених поширенням ШІ.

Мета статті полягає у розробці теоретико-правових засад для забезпечення етичного та відповідального застосування генеративних технологій ШІ у сфері судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрімкий розвиток і впровадження технологій ШІ у різноманітні сфери суспільного життя, зокрема у судову систему, відкриває нові перспективи, проте водночас створює серйозні етичні виклики. Застосування складних алгоритмів та автоматизованих систем підтримки ухвалення рішень у судочинстві потенційно здатне підвищити ефективність, точність та неупередженість судових процесів [9]. Однак ці технології спричиняють ризики порушення принципів справедливості, прозорості, підзвітності та захисту основоположних прав людини.

У високотехнологічному суспільстві XXI століття постають питання визнання людиноподібних роботів суб'єктами права, доречності надання їм громадянства та захисту від глобальних загроз ШІ [10]. Системи ШІ певною мірою порушують право на приватність, проте одночасно дають можливість ухвалити збалансоване рішення [11]. Невирішеною залишається проблема впливу ШІ на забезпечення прозорості, справедливості правосуддя та верховенства права, що створює нові можливості та загрози для юридичних систем. Існують ризики, пов'язані з порушенням прав людини чи прецедентного права, якщо рішення ШІ будуть помилковими або система буде використана недобросовісно.

Етичні проблеми використання генеративного ШІ

Етичні проблеми, пов'язані із застосуванням ШІ у правосудді, стосуються широкого кола питань: від забезпечення рівного доступу до правосуддя та недискримінації до гарантування прав на приватність, належне судове провадження та ефективні засоби правового захисту. Особливе занепокоєння становить можлива упередженість алгоритмів, відсутність прозорості та підзвітності у процесі ухвалення рішень, а також ризики делегування повноважень ухвалення остаточних рішень системами ШІ. Етика генеративного ШІ охоплює моральні, суспільні та правові міркування, пов'язані з використанням систем ШІ, які можуть генерувати контент. Основні елементи етики генеративного ШІ можна визначити таким чином: автентичність та правдивість; упередженість та справедливість; прозорість та пояснюваність; підзвітність і відповідальність; оригінальність і автентичність; конфіденційність і безпека; деградація людських навичок.

Автентичність та правдивість стосуються нівелювання меж між справжнім контентом і згенерованим ШІ. Автентичність традиційно пов'язана з оригінальністю речей, створених людиною. Коли ШІ здатний створювати твори мистецтва або писати тексти, визначити автентичність нових речей стає складним завданням. Однією з основних проблем, що виникає через генеративний ШІ, є створення дипфейків – реалістичного, але повністю сфабрикованого аудіо, зображень або відео. У такому контенті важко відрізнити реальне від сфабрикованого. Це становить суттєву загрозу для правдивості, особливо в правовій галузі.

Питання автентичності та правдивості стосуються розмиття меж між справжнім, створеним людиною контентом, і контентом, згенерованим ШІ. Традиційно автентичність пов'язували з оригінальністю речей, створених людиною. Але тепер, коли ШІ може створювати твори мистецтва чи тексти, визначити, що є автентичним, а що ні, стає складним завданням. Одна з головних проблем генеративного ШІ – це створення дипфейків, тобто реалістичного, але цілком сфальсифікованого аудіо, зображень чи відео. У такому контенті важко розрізнити, що є реальним, а що підробленим. Це становить серйозну загрозу для правдивості, особливо у правовій сфері.

Упередженість та справедливість стосуються того, щоб дані, які використовуються для навчання систем ШІ, були неупередженими. Це допоможе уникнути дискримінаційних чи несправедливих рішень. Ця проблема стає все більш важливою, оскільки ШІ-системи впливають на дедалі більше сфер нашого життя, включаючи судочинство. Упереджені алгоритми можуть посилювати існуючі в суспільстві упередження, що призводить до несправедливих результатів та сприяє нерівності. Упередженість у системах ШІ виникає, коли модель відображає соціальні, культурні чи специфічні для даних упередження. Причинами можуть бути упереджені навчальні дані або недосконала архітектура моделі. Упереджені ШІ-моделі можуть неправильно представляти ідеї та ухвалювати хибні рішення. Справедливість забезпечує рівномірну роботу ШІ-систем для всіх груп користувачів. Досягнення справедливості може підвищити довіру громадськості до ШІ, покращити інклюзивність, репрезентативність та гарантувати справедливість і рівність ухвалення важливих рішень.

Прозорість та пояснюваність – це концепції, які забезпечують відкритість і зрозумілість ухвалення рішень системами ШІ, особливо коли їхні результати можуть мати серйозні реальні наслідки. Прозорість стосується відкритості щодо того, як працює модель ШІ, включаючи її архітектуру, навчальні дані та процеси. Пояснюваність – це здатність моделі надавати зрозумілі пояснення своїх результатів. Ці концепції є критично важливими, оскільки моделі ШІ все ширше застосовують у різних сферах. Дуже важливо, щоб пояснення справді відображали процес ухвалення рішень моделлю, а також щоб вони були адаптовані до аудиторії, для якої призначені. Забезпечення прозорості та пояснюваності надає розуміння того, як система ШІ дійшла певного висновку, та можливість оцінити справедливість і безпечність її рішень. Це підвищує довіру громадськості та полегшує відповідальне впровадження технологій ШІ.

Підзвітність і відповідальність стосуються визначення того, хто має нести відповідальність, якщо генеративні системи ШІ створюють шкідливий або оманливий контент. Потенційні наслідки результатів, створених за допомогою ШІ, роблять критично важливим встановлення чітких правил та механізмів. Підзвітність означає визнання та відповідальність за результати, створені системою ШІ. Якщо така система допускає помилку чи завдає шкоди, має бути механізм для визначення відповідальних осіб чи сторін. Відповідальність стосується обов'язку забезпечити належну та етичну поведінку системами ШІ. Це включає проєктування, розробку, впровадження та моніторинг системи ШІ. Підзвітність і відповідальність також мають етичні та юридичні наслідки. Відповідальність визначає, хто є відповідальним за помилки ШІ – розробник, компанія, користувач чи навіть сама система ШІ. Моральна відповідальність полягає в недопущенні відтворення ШІ шкідливих упереджень чи неправомірної поведінки. Дотримання принципів підзвітності та відповідальності є критично важливим для забезпечення безпечного та етичного використання систем генеративного штучного інтелекту.

Оригінальність і автентичність є однією з проблем інтелектуальної власності. Випадковий плагіат може призвести до того, що генеративний ШІ відтворить вже існуючий контент, захищений авторським правом. Це спричиняє етичні проблеми через ненавмисне порушення прав інтелектуальної власності.

Конфіденційність і безпека є необхідними для захисту приватності осіб, особливо коли контент, створений за допомогою ШІ, може неналежним чином використовувати їхні особисті дані. Етика ШІ має велике значення, оскільки такі моделі стають поширеними в різних додатках. Вирішення цих проблем є важливим для забезпечення безпечного використання ШІ для користувачів та поваги до їхніх прав. Питання конфіденційності стосуються витоку даних, стеження, профілювання та персоналізації, тоді як питання безпеки – хакерських атак, маніпуляцій, залежності та втручання. Дані користувачів не повинні бути використані без їхньої явної згоди, особливо при навчанні моделей ШІ. Дотримання принципів оригінальності, автентичності, конфіденційності та безпеки є критично важливим для етичного та відповідального використання технологій генеративного ШІ.

Генеративні системи ШІ можуть автоматично створювати контент, дизайн та інші результати, які традиційно були продуктами людської інтелектуальної праці. Постійне використання цієї технології з часом може призвести до деградації когнітивних навичок людини. Надмірна залежність від генеративного ШІ створює залежність від нього, позбавляючи людей здатності ухвалювати інтуїтивні рішення. Це може

знецінити людську інтуїцію та накопичені знання, які завжди були незамінними в різних сферах діяльності. Креативний потенціал людини може бути втрачений, якщо генеративний ШІ почне домінувати в творчій площині, витісняючи природні емоції та особистий досвід. Можливості для навчання на практичному досвіді можуть вичерпатися, що призведе до знецінення традиційних навичок.

Етичні проблеми, пов'язані з використанням генеративного ШІ, є численними та складними. Вони охоплюють питання автентичності, справедливості, прозорості, відповідальності, конфіденційності, безпеки та збереження людських навичок. Дотримання етичних принципів під час розробки та застосування систем генеративного ШІ є критично важливим для уникнення шкідливих наслідків та сприяння відповідальному й безпечному використанню цієї потужної технології.

Концептуальна модель вирішення етичних проблем використання генеративного ШІ

У статті представлено новий підхід до розробки концептуальної, які мають надавати користувачам керівні принципи для вирішення етичних проблем, пов'язаних із генеративним ШІ. Пропонується врахувати наступні аспекти:

1. Чітке визначення мети та контексту, в якому буде застосована система генеративного ШІ, зокрема усвідомлення всіх можливих сфер її використання. Це допоможе узгодити роботу такої системи із загальноприйнятими в суспільстві цінностями та нормами.

2. Забезпечення прозорості та підзвітності шляхом ведення належної документації, повних і вичерпних записів про інтерфейс ШІ, навчальні дані та логіку ухвалення рішень. Встановлення протоколів відповідальності для чіткого визначення ліній відповідальності на всіх етапах – від розробки до впровадження.

3. Дотримання прав на дані та конфіденційність, що включає поінформовану згоду на використання персональних або конфіденційних даних, а також реалізацію надійних механізмів анонімізації даних для мінімізації ризику ідентифікації особи.

4. Впровадження протоколів автентичності, які містять системи верифікації для створення механізмів перевірки автентичності контенту, згенерованого ШІ, особливо в критичних сферах, таких як судочинство. Розгляд можливості використання цифрових водяних знаків для забезпечення прозорості походження контенту, створеного ШІ.

5. Забезпечення безпеки та стійкості шляхом регулярної оцінки загроз і вразливостей систем генеративного ШІ, а також періодичного оновлення моделей ШІ для захисту від нових загроз.

6. Проведення аудитів справедливості для виявлення та пом'якшення упереджень у навчальних даних і вихідних даних моделі. Використання контурів зворотного зв'язку як механізму для вдосконалення моделей на основі відгуків щодо будь-яких ненавмисних упереджень або дискримінаційних результатів.

7. Врахування економічних та соціальних міркувань, включаючи оцінку впливу на робочі місця, аналіз потенційного вивільнення робочої сили та розробку стратегій для безперебійного переходу на ринок праці. Розгляд етичних питань з урахуванням можливих бізнес-моделей.

8. Залучення громадськості та співпраця, що включає інформаційні кампанії для інформування громадськості про етичні наслідки та використання генеративного ШІ, а також планування отримання відгуків для збору та розгляду громадських відгуків щодо розгортання генеративного ШІ.

9. Забезпечення безперервної еволюції шляхом періодичного перегляду рамок із інтегруванням нових проблем, викликів і рішень.

Ця технологія має трансформаційний потенціал у багатьох сферах, зокрема у судочинстві. Проте її потужні можливості викликають унікальні етичні проблеми. Запропонована концептуальна модель визначає підхід до вирішення виявлених етичних проблем щодо застосування технологій генеративного ШІ. Такий підхід здатний забезпечити відповідальне використання ШІ, максимізувати переваги та пом'якшити можливі ризики. Представлена пропозиція може бути використана як орієнтир у розробці та впровадженні генеративних моделей ШІ в судочинство.

Висновки. У статті здійснено комплексний аналіз етичних викликів використання генеративного ШІ в судовій системі та запропоновано інноваційний підхід до вирішення цих проблем через концептуальну модель з визначенням конкретних компонентів та рекомендацій. Визначено ключові етичні проблеми застосування генеративного ШІ, такі як забезпечення автентичності, прозорості, справедливості, протидія упередженості, гарантування прав на дані та конфіденційність. Запропоновано концептуальну модель для вирішення етичних проблем використання генеративного ШІ, яка охоплює аспекти визначення мети, забезпечення прозорості, захисту прав на дані, впровадження протоколів автентичності, аудитів справедливості, врахування економічного та соціального впливів, залучення громадськості та безперервного вдосконалення. Обґрунтовано необхідність подальших досліджень для розробки механізмів гарантування прав людини та забезпечення безпеки при застосуванні генеративного ШІ у судочинстві. Перспективними напрямками для подальшої роботи в цій галузі є міждисциплінарні дослідження на перетині права, етики та комп'ютерних наук для комплексного розуміння проблеми і розробки збалансованих підходів до формування теоретико-правових засад подолання етичних викликів використання ШІ у судовій системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Teremetskyi V. I., Kovalchuk O. Ya. Artificial Intelligence as a Factor in the Digital Transformation of the Justice System. *Forum Prava*. 2024. № 78(1), Pp. 106–115. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10870779>.

2. Ковальчук О. Моделі машинного навчання для інформаційно-правового забезпечення діяльності суду. Збірник наукових праць “Приватне право і підприємництво”. 2024. Вип. 24. Ч. 1. С. 207–214. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2024/24/28.pdf>.
3. Kovalchuk O., Teremecky V. Informational and Legal Support of the Justice System. *Scientific Notes. Series: Law*. 2023. Vol. 15. Pp. 271–278. DOI: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/378/397>.
4. Robles Carrillo, M. Artificial intelligence: From ethics to law. *Telecommunications Policy*. Elsevier. 2020. Vol. 44. Issue 6. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2020.101937>.
5. Ferrara E. Fairness and Bias in Artificial Intelligence: A Brief Survey of Sources, Impacts, and Mitigation Strategies. *Sci*. 2024. Vol. 6. Article 3. DOI: <https://doi.org/10.3390/sci6010003>.
6. Guan H., Dong L., Zhao A. Ethical Risk Factors and Mechanisms in Artificial Intelligence Decision Making *Behav. Sci*. 2022. Vol. 12. Article 343. DOI: <https://doi.org/10.3390/bs12090343>.
7. Wang D. Towards Ethical Engineering: Artificial Intelligence as an Ethical Governance Tool for Emerging Technologies. *Comput. Sci. Math. Forum*. 2023. Vol. 8. Article 76. DOI: <https://doi.org/10.3390/cmsf2023008076>.
8. Barysè D. People’s Attitudes towards Technologies in Courts. *Laws*. 2022. Vol. 11. Article 71. DOI: <https://doi.org/10.3390/laws11050071>.
9. Ma L., Zhang Y., Wang T., Liu X., Ye W., Sun, C., Zhang S. Legal Judgment Prediction with Multi-Stage Case Representation Learning in the Real Court Setting. In Proceedings of the 44th International ACM SIGIR Conference on Research and Development in Information Retrieval 2021. Virtual (pp. 993–1002). DOI: <https://doi.org/10.1145/3404835.3462945>.
10. Oliveira A. Subject (in) Trouble: Humans, Robots, and Legal Imagination. *Laws*. 2020. Vol. 9. Article 10. DOI: <https://doi.org/10.3390/laws9020010>.
11. Licardo J. T., Domjan M., Orehovački T. Intelligent Robotics—A Systematic Review of Emerging Technologies and Trends. *Electronics*. 2024. Vol. 13. Article 542. DOI: <https://doi.org/10.3390/electronics13030542>.

REFERENCES:

1. Teremetskyi, V. I., Kovalchuk, O. Ya. (2024). Artificial Intelligence as a Factor in the Digital Transformation of the Justice System. *Forum Prava*, 78(1), 106–115. <http://doi.org/10.5281/zenodo.10870779>.
2. Kovalchuk O. (2024). Machine Learning Models for Informational and Legal Support of Court Activities. *Collection of Scientific Works “Private Law and Entrepreneurship”*, 24(1), 207–214. <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2024/24/28.pdf> [in Ukrainian].
3. Kovalchuk O., Teremecky V. (2023). Informational and Legal Support of the Justice System. *Scientific Notes. Series: Law*, 271–278. <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/378/397>.
4. Robles Carrillo, M. (2020). Artificial intelligence: From ethics to law. *Telecommunications Policy*. Elsevier, 44(6). <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2020.101937>.
5. Ferrara, E. (2024). Fairness and Bias in Artificial Intelligence: A Brief Survey of Sources, Impacts, and Mitigation Strategies. *Sci*, 6. Article 3. <https://doi.org/10.3390/sci6010003>.
6. Guan, H., Dong, L., Zhao, A. (2022). Ethical Risk Factors and Mechanisms in Artificial Intelligence Decision Making. *Behav. Sci.*, 12. Article 343. <https://doi.org/10.3390/bs12090343>.
7. Wang, D. (2023). Towards Ethical Engineering: Artificial Intelligence as an Ethical Governance Tool for Emerging Technologies. *Comput. Sci. Math. Forum*, 8. Article 76. <https://doi.org/10.3390/cmsf2023008076>.
8. Barysè, D. (2022). People’s Attitudes towards Technologies in Courts. *Laws*, 11. Article 71. <https://doi.org/10.3390/laws11050071>.
9. Ma, L., Zhang, Y., Wang, T., Liu, X., Ye, W., Sun, C., Zhang, S. (2021). Legal Judgment Prediction with Multi-Stage Case Representation Learning in the Real Court Setting. In Proceedings of the 44th International ACM SIGIR Conference on Research and Development in Information Retrieval, Virtual (pp. 993–1002). <https://doi.org/10.1145/3404835.3462945>.
10. Oliveira, A. (2020). Subject (in) Trouble: Humans, Robots, and Legal Imagination. *Laws*, 9. Article 10. <https://doi.org/10.3390/laws9020010>.
11. Licardo, J. T., Domjan, M., Orehovački, T. (2024). Intelligent Robotics—A Systematic Review of Emerging Technologies and Trends. *Electronics*, 13. Article 542. <https://doi.org/10.3390/electronics13030542>.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2024

УДК 342.56:342.57(043.3)

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-222-227

Кравчук Валентина Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії права та конституціоналізму

Західноукраїнського національного університету

valak@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-9211-7198

АКТИВНІСТЬ СУДДІВ В СОЦМЕРЕЖАХ: ОБМЕЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ВИСНОВКУ КРЕС ЩОДО СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ СУДДІВ

Сучасна комунікація не мислиться без ресурсів всесвітньої мережі Інтернет. Стаття присвячена дослідженню стандартів стриманості та обмежень активності суддів у соціальних мережах з точки зору професійної етики з огляду на ухвалення Консультативною радою європейських суддів 2 грудня 2022 року висновку щодо свободи вираження суддів. Варто навчати всіх суддів працювати із застосунками та додатками соціальних мереж, щоб прогнозувати етичні наслідки їх використання в особистому та професійному житті, адже прогресивна поширюваність соціальних мереж породила нові виклики й етичні проблеми, пов'язані з належністю опублікованого контенту та демонстрацією упередженості чи інтересу. Загалом, обґрунтовано такі висновки: по-перше, соціальні мережі стали найефективнішою платформою для дискусії важливих суспільно-політичних питань, їх активно застосовують у своїй політиці топ-посадовці держав. Звісно, що і судді за власним бажанням можуть створювати і користуватися персональними акаунтами в соцмережах. По-друге, інформація, що її розміщують в інтернеті, стає публічною, а отже судді повинні утримуватися від опублікування в соцмережах будь-яких матеріалів, які можуть поставити під загрозу довіру громадськості до їх неупередженості або можуть суперечити гідності їх посади чи дискредитувати судову систему. По-третє, важливо підвищувати обізнаність суддів (в тому числі через організацію спеціальних курсів, навчань) про те, що під час публікації в соціальних мережах весь контент, що вони публікують, стає постійним (навіть після видалення) та може вільно тлумачитися або навіть перекручуватися чи бути вирваним з контексту. А вигадані нікнейми ніяк не приховують неетичну поведінку в Інтернеті. Навчання допоможе суддям знайти баланс і зрозуміти, який ступінь стриманості дозволить їм захистити свою безпеку й виконати свої зобов'язання щодо забезпечення своєї незалежності та безсторонності, гідності своєї посади та довіри суспільства до судової влади.

Ключові слова: суддя, етичні стандарти поведінки судді, суддівська етика, добросовісність судді, деонтологічна норма поведінки, соцмережі, Кодекс суддівської етики, висновок КРЕС щодо свободи вираження суддів, довіра до судів, репутація судді.

Kravchuk V. ACTIVITY OF JUDGES IN SOCIAL NETWORKS: LIMITATIONS IN THE CONTEXT OF THE CONCLUSION OF THE CCJE ON THE FREEDOM OF EXPRESSION OF JUDGES

Modern communication is unthinkable without the resources of the worldwide Internet. The article is devoted to the study of the standards of restraint and limitations of the activity of judges in social networks from the point of view of professional ethics in view of the adoption of the Consultative council of European judges on December 2, 2022 opinion on the freedom of expression of judges. All judges should be trained to work with social media applications in order to predict the ethical consequences of their use in personal and professional life, because the progressive spread of social networks has given rise to new challenges and ethical issues related to the conformity of published content and the demonstration of bias or interest. In general, the following conclusions are substantiated: firstly, social networks, without exaggeration, have already become the most effective platform for discussing important social and political issues, they are actively used in their politics by top state officials. Of course, even judges can create and use personal accounts in social networks at their own will. Second, the information posted on the Internet becomes public, and therefore judges must refrain from publishing on social networks any material that may jeopardize public confidence in their impartiality or may contradict the dignity of their position or discredit the judicial system. Any data, posts, stories, messages, comments and even likes can be used to harm, to discredit both a specific judge and the judicial corps in general. Given this, it is clear that when posting any data, including photos, this information will become available for public viewing, and therefore it is necessary to predict the consequences that its publication may cause. Thirdly, it is important to raise the awareness of judges (including through the organization of special courses, training) that when publishing on social networks, all the content they publish becomes permanent (even after deletion) and can be freely interpreted or even distorted or be taken out of context. And fictitious nicknames will not hide unethical behavior on the Internet. The training will help judges find a balance and understand what degree of restraint will allow them to protect their safety and fulfill their obligations to ensure their independence and impartiality, the dignity of their office and the public's trust in the judiciary.

Key words: judge, ethical standards of a judge's behavior, judicial ethics, integrity of a judge, deontological norm of behavior, social networks, Code of Judicial Ethics, the opinion of the CCJE on the freedom of expression of judges, trust in courts, reputation of a judge.

Постановка проблеми. Сучасний інформаційний простір передбачає активну соціальну комунікацію. Комунікація сьогодні, як вказує О. Гришук, є процесом соціальної взаємодії, зв'язку (спілкування між соціальними інститутами і суб'єктами) за допомогою інформаційних повідомлень, технічних засобів [1, с.14]. Судова влада як один з соціальних інститутів здійснює соціальні комунікації для

інформування суспільства про діяльність суду та суддів, налагодження контактів із споживачами судових послуг та іншими суб'єктами, створення і підтримання позитивної репутації суду, підвищення рівня довіри через постійний діалог із громадськістю та іншими органами державної влади.

Сучасна комунікація не мислиться без ресурсів всесвітньої мережі Інтернет. Так, міжнародна експертка Проєкту ЄС «Право-Justice» Живіле Навічкайте-Бабкін цілком обґрунтовано вказує, що «використання соціальних мереж для судової комунікації допомагає ширше та швидше розповсюджувати новини, оперативно отримувати зворотний зв'язок, та вибудовувати імідж сучасного й орієнтованого на людей правосуддя» [2]. Тож в контексті проблем комунікації судової влади і громадськості, транспарентності судової влади, постає питання: до якої межі допустимо суддям проявляти активність у соціальних мережах, зважаючи на особливості їх правового статусу, адже їх заяви можуть ставити під загрозу їх незалежність та авторитет судової влади, свідчити про упередженість і необ'єктивність? Це питання чітко не регламентоване, дискусійне. Його обговорення актуалізувалося останнім часом в контексті ухвалення Консультативною радою європейських суддів (далі — КРЕС) висновку № 25 (2022) щодо свободи самовираження суддів [3] від 2 грудня 2022 року.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан правового регулювання поведінки у соцмережах державних службовців загалом аналізували О. Скочиляс-Павлів та М. Змисла [4]. Р.О. Редчук розглядав особливості використання соціальних мереж як сучасного каналу комунікації в публічному управлінні [5]. Окремі питання правових та етичних аспектів комунікації суддів через соціальні мережі теж вже дискутувалися. Зокрема, П. Каблак обґрунтовував тезу про те, що «судді є публічними особами, тому зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, високі духовні та моральні цінності, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм і в позасудовій поведінці» [6]. Ю. Фідря і Ю. Гофман досліджували етичні засади поведінки судді у соціальних мережах [7].

Метою статті є дослідження стандартів допустимості та обмежень активності суддів у соціальних мережах з точки зору професійної етики з огляду на ухвалення КРЕС 2 грудня 2022 року висновку щодо свободи самовираження суддів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нема жодних сумнівів у тому, що репутація судді (і загалом авторитет суду) напряму залежить від його поведінки в усіх сферах життя, у тому числі в інформаційному просторі, тому, безперечно, є фундаментом довіри до судової влади [8, с. 36].

Ключовий меседж, який КРЕС транслює у вказаному вище висновку, — це загальний обов'язок обмеження суддів, що не означає, що вони мають уникати публічного життя, яке відбувається в соцмережах, але точно мають уникати висловлювання поглядів або поширення особистої інформації в Інтернеті, що «потенційно може підірвати незалежність і неупередженість судової влади, право на справедливий суд або гідність посади та громадську довіру до авторитету судової системи» [9].

Якщо детальніше, то КРЕС загалом рекомендує суддям бути поміркованими, стриманими й обережними, щоб уникнути порушення незалежності, неупередженості чи суспільної довіри до судової влади. Тож, хоч свобода вираження поглядів є одним з основних принципів демократичного суспільства, однією з неодмінних умов для його розвитку і невід'ємним правом кожної людини, втім судді становлять виняток щодо цієї свободи. Необхідність її обмеження щодо суддів обґрунтовується тим, що висловлювання суддів можуть вплинути на суспільний авторитет судової системи, адже громадськість може сприймати ці висловлювання не лише як особисті, суб'єктивні думки, а як об'єктивні, офіційні позиції та оцінки в цілому, від імені конкретної інституції.

Відтак, для того, щоб допомогти суддям знайти баланс між їхнім правом на свободу вираження поглядів і метою підтримки довіри громадськості до їх неупередженості та незалежності, КРЕС формулює вказівки щодо публічних заяв суддів, які можуть призвести до їх відводу (заяви, пов'язані з судовими спорами та заяви щодо публічних дебатів), заяв, які можуть негативно вплинути на авторитет і репутацію судової системи (заяви щодо питань, що турбують судову систему як інституцію, та публічна критика судової влади чи колеги-судді), а також виконання політичних повноважень, які можуть викликати питання розподілу влади (хоч, як правило, суддівські обов'язки несумісні з певною політичною діяльністю, такою як членство в парламенті чи місцевих представницьких органах) [3].

Можна впевнено стверджувати, що більшість користувачів суду з цікавістю шукають у просторі інтернету персональні сторінки (акаунти) суддів в соцмережах, щоби зрозуміти, якою людиною є суддя, що буде розглядати справу, вирішувати долю. Зазирають у них і представники громадськості, наприклад, члени Громадської ради доброчесності, і представники юридичної спільноти, і інші особи. Акаунти (облікові записи) крім персональних даних, які користувачі соцмережі самі повідомляють про себе (за якими, зазвичай, їх можна ідентифікувати: ПІБ, місце проживання, дата та місце народження, освіта, місце роботи тощо), можуть містити іншу інформацію про суддю, адже користувач може налаштувати середовище — зовнішній вигляд сторінки, вказати свої вподобання, інтереси, розмістити фотографії та ін. З акаунтів можна дізнатися про родичів і знайомих судді, скласти уявлення про особисті його якості.

Стаття 20 Кодексу суддівської етики закріплює, що «участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розмішувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та

судової влади» [10].

Коментуючи це положення, зазначимо, що створення персонального акаунту в соцмережі - це особиста справа суддів. Як немає і вимог створювати офіційні сторінки судів чи інших органів судової влади та суддівського врядування в соцмережах (хоч такі наявні для налагодження діалогу з громадськістю: так, Верховний Суд, Вищий антикорупційний суд та інші суди мають сторінки у Facebook та Telegram-канали). Разом з тим, Інтернет-мережа є найпоширенішим сьогодні джерелом інформації та найшвидшим засобом комунікації, тому використовувати її ресурси – це вимога часу. Акаунт в соцмережі – дієвий засіб швидкого та, що більш важливо, прямого спілкування, коли інформація подається достовірно та об'єктивно, без купюр і спотворень. Через соціальні мережі суддя може моніторити останні зміни у законодавстві, брати участь в обговореннях сучасних правничих концепцій та тенденцій, мати доступ до новин, бібліотек, баз даних та іншої корисної інформації без будь-яких обмежень [7, с.21].

Інформація, що розміщується в інтернеті, стає доступною для будь-якого користувача мережі, тобто стає публічною (для відома, вже на початок 2021 року інтернет-користувачів в Україні було майже 30 млн і з них більше 13 млн на 2019 вже були зареєстровані у соцмережі Facebook). Слід розуміти, що будь-які дані, дописи, розповіді (сторіз), повідомлення, коментарі і навіть вподобайки, можуть бути використані на шкоду, для дискредитації як конкретного судді, так і суддівського корпусу загалом. З огляду на це зрозуміло, що при розміщенні будь-яких даних, в тому числі світлин, ця інформація стане доступною для публічного перегляду, а отже потрібно прогнозувати наслідки, які може викликати її оприлюднення, пам'ятаючи, що суддя, за ст. 3 Кодексу суддівської етики, «має докласти всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослужняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною» [10].

У розділі 8 згаданого Висновку КРЕС деталізує свої рекомендації з використання суддями соціальних мереж, адже прогресивна поширюваність соціальних мереж породила нові виклики й етичні проблеми, пов'язані з належністю опублікованого контенту та демонстрацією упередженості чи інтересу. «Соціальні мережі характеризуються широкою доступністю та передачею інформації, що передбачає більшу ретельність у виборі опублікованого контенту. Соціальні мережі мають постійну опцію для зберігання даних, що підвищує ризик накопичення інформації і створення «досьє на суддю». Вони зберігають особисте спілкування в письмовій формі, що збільшує ризик опублікування приватних повідомлень без дозволу, а також ризик спотворення змісту під час подальшого спілкування. Спілкування є швидким і лаконічним, що може спонукати суддів публікувати необачні дописи. Такі дії, як «лайк» або пересилання інформації, наданої іншими, можуть здаватися відносно незначними й буденними, але вони кваліфікуються як регулярне вираження думки судді. На відміну від традиційних ЗМІ, у соціальних мережах відсутній контролер, а це дозволяє суддям публікувати все, що їм спадає на думку» [3, с. 17].

Названі ризики вимагають від суддів особливої обережності під час спілкування в соціальних мережах. Судді мають бути свідомі щодо ризику спотворення їх висловлювань навіть в закритих, обмежених у доступі групах. Їм слід остерігатися створення своєрідного «образу» на основі своїх коментарів, що справляє враження відсутності відкритості й неупередженості щодо певних питань. Те ж саме стосується груп соціальних платформ, до яких вони належать, або людей, за якими вони «стежать», чи коментарів, які вони «вподобують», або дописів, які вони «поширюють», оскільки чим більше вони односторонні, тим більше людей можуть сприймати цих суддів як людей залежних, упереджених і необ'єктивних. «Під час обговорення їхньої роботи як судді, захист авторитету та гідності посади повинен перешкоджати суддям робити коментарі, які ставлять під сумнів належне виконання ними їхніх обов'язків» [3, с. 18].

Влучний приклад, коли активність судді в соцмережі може стати підставою для звинувачення у його ймовірній упередженості, змодельовали Ю. Фідра і Ю. Гофман. «Адвокатське об'єднання «Д. і партнери» розмістило на своїй сторінці у Facebook власну рекламу, однак використало фото й написи відверто сексистського характеру. Указаний допис зібрав дуже багато негативних реакцій та гнівних коментарів, серед яких був і розлогий коментар судді С., яка констатувала грубе порушення авторами реклами правил адвокатської етики. Припустимо, що за місяць після цих подій суддя С. розглядатиме справу, у якій представником однієї із сторін є адвокат з адвокатського об'єднання «Д. і партнери». Чи не буде підстав для сумнівів у ймовірному упередженому ставленні до такого адвоката з боку цієї судді? Вочевидь, підстави сумніватися таки будуть» [7, с.22].

У цьому контексті треба сказати, що ще в 2014 році П. Каблак у своєму науковому дослідженні систематизовано сформулював, що доцільно обмежувати наповнення персональних сторінок суддів [6, с.128], й зокрема, не варто:

1) оприлюднювати інформацію, що дозволяє дійти висновку про прихильність чи антипатію судді до якихось політичних партій, політичних лідерів, судді повинні дотримуватися принципу політичної нейтральності;

2) коментувати, додавати замітки чи посилення, що компрометують суддю чи судову владу, дають підстави сумніватися у його доброчесності, справедливості, компетентності, неупередженості та інших чеснотах;

3) демонструвати дружні (позаслужбові) відносини з адвокатами, прокурорами, що може викликати недовіру, сумніви в незалежності та об'єктивності, неупередженості судді під час здійснення правосуддя;

4) постити особисті фото чи відео, що можуть викликати обурення громадськості (у розважальних

закладах, в лазні, на пляжі тощо). Судді мають бути чутливими до того, який суспільний резонанс може викликати публікація тих чи інших світлин чи відео. КРЕС у висновку підтвердив велику ймовірність того, що розповсюдження особистої інформації може негативно вплинути на репутацію судді чи загалом судової влади. Є, скажімо, світлини, які краще зберігати в сімейному альбомі, а не розмішувати в соцмережах, що вже на практиці було підтверджено [11]. Хоча, на наш погляд, цілком допустимо розмішувати світлини із зустрічей як з вітчизняними, так і з іноземними колегами, у театрі, з участі у конференціях, круглих столах, в інших публічних заходах та ін. Суддя є людиною, тому зовсім без особистих моментів в соцмережах не обійдеться;

5) додавати до профілю матеріали (фото, відео і подібне), що ставлять під сумнів моральність та духовні цінності судді.

КРЕС також закликає, щоб судді проявляли обачність у використанні соціальних мереж, переконувалися, що вони зберігають авторитет, доброчесність, пристойність і гідність своєї суддівської посади. Так, вони мають пам'ятати, що одяг, світлини, формулювання повідомлень (лексика) та розкриття якихось деталей особистого життя можуть завдати шкоди репутації суддів. Судді, як і кандидати на посаду судді, повинні дбати, щоби цифровий контент, який вони викладають в мережу (або виклали ще до призначення на посаду), був належний і відповідний, адже якщо він може зашкодити повазі і довірі громадськості чи підірвати авторитет судової системи, то такий контент, якщо це можливо, має бути видалений.

Судді також, за рекомендацією КРЕС, не повинні бути інфлюенсерами в соціальних мережах, тобто лідерами громадської думки, впливовими особами, адже це може негативно вплинути на суспільне сприйняття доброчесності суддів. Хоча, на наш погляд, якщо визначати лідера думок як публічну, але не обов'язково медієну особистість, яка має вплив на певне коло осіб завдяки своєму статусу і своїм досягненням, до думки чи поради якої прислухаються, то ведення деякими суддями блогів чи їх активність у соцмережах може бути досить корисною. Наприклад, суддя ВС О. Кібенко, на своїй сторінці у ФВ розміщує свої публікації, в тому числі наукові, присвячені питанням судової реформи, веде групу «Як написати судові рішення: практичні поради», або суддя-блогерка з Рівненщини О. Жуковська веде свій блог у соціальних мережах, щоб показати суспільству життя очима судді — пише і про повсякденне життя, свої думки й емоції, і про подорожі, а інколи і про залаштування судової системи [12].

Також у висновку КРЕС висловила стосовно використання суддями нікнеймів: «Обов'язок судового обмеження поширюється на спілкування в соціальних мережах, незалежно від того, чи розкривають судді свою особу. Немає підстав забороняти суддям використовувати псевдоніми. Однак псевдоніми не дозволяють неетичної поведінки. Крім того, відсутність згадування посади судді або використання псевдоніма не гарантує, що справжнє ім'я чи статус судді не стануть публічними» [3, с.18-19]. Тим більше, що кожен пристрій, який під'єднується до мережі Інтернет, має свою власну IP-адресу, яка вказує на його геолокацію, тож встановити особу не складе особливих труднощів.

КРЕС вважає, що варто навчати всіх суддів працювати із застосунками та додатками соціальних мереж, щоб прогнозувати етичні наслідки їх використання в особистому та професійному житті. Це, на наш погляд, доцільно, адже допоможе суддям знайти баланс і зрозуміти, який ступінь стриманості дозволить їм захистити свою безпеку й виконати свої зобов'язання щодо забезпечення своєї незалежності та безсторонності, гідності своєї посади та довіри суспільства до судової влади. Розуміння того, які платформи соціальних мереж використовуються, які в них особливості, як вони працюють, яким контентом і в якому форматі доцільно ділитися в різних соцмережах і які потенційні ризики та наслідки може мати участь у такій комунікації, було б дуже корисним для суддів. Як ми зазначали раніше, навчання могло б охоплювати технічні аспекти (наприклад, різні налаштування конфіденційності), аспекти профілювання та захисту персональних даних [13].

Висновки. Таким чином, узагальнюючи, варто підкреслити таке. По-перше, соціальні мережі, без перебільшення, вже стали найефективнішою платформою для дискутування важливих суспільно-політичних питань, їх активно застосовують у своїй політиці топ-посадовці держав. Звісно, що і судді за власним бажанням можуть створювати і користуватися персональними акаунтами в соцмережах.

По-друге, інформація, що її розмішують в інтернеті, стає публічною, а отже судді повинні утримуватися від опублікування в соцмережах будь-яких матеріалів, які можуть поставити під загрозу довіру громадськості до їх неупередженості або можуть суперечити гідності їх посади чи дискредитувати судову систему.

По-третє, важливо підвищувати обізнаність суддів (в тому числі через організацію спеціальних курсів, навчань) про те, що під час публікації в соціальних мережах весь контент, що вони публікують, стає постійним (навіть після видалення) та може вільно тлумачитися або навіть перекручуватися чи бути вирваним з контексту. А вигадані нікнейми ніяк не приховують неетичну поведінку в Інтернеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гришук О. Доброчесність судді через призму сучасних соціальних трансформацій. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. №1 (30). С. 6-21.

2. Як судам використовувати соціальні мережі? Які ризики несуть соцмережі для судової комунікації? 08 грудня 2021. URL: <https://rg.ko.court.gov.ua/sud1020/pres-centr/news/1225937/> (дата звернення: 20.11.2023)

3. Висновок КРЄС № 25 (2022) про свободу вираження поглядів суддів від 2 грудня 2022 року. URL: <https://rm.coe.int/opinion-no-25-uk-final-2773-6643-3287-1/1680ab0e11> (дата звернення: 20.11.2023)

4. Скочиляс-Павлів О., Змисла М. Адміністративно-правове регулювання поведінки окремих категорій осіб у соціальних мережах. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки". Т. 7. 2020. № 2. С. 173-179.*

5. Редчук Р.О. Особливості використання соціальних мереж у публічному управлінні як сучасного каналу комунікації. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. №1. Том 33 (72). С. 72–76.

6. Каблак П. І. Судді як користувачі соціальних мереж в Інтернеті: правові та етичні аспекти. *Публічне право*. 2014. № 4 (16). С. 125-131.

7. Фідря Ю.О., Гофман Ю.Б. Етичні засади поведінки судді у соціальних мережах. *Історико-правовий часопис*. 2022. Т.19, №2, С. 18-25. DOI:<https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-2/3>.

8. Кравчук В.М., Сташків Н.М. Репутація судді як передумова формування поваги до суду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 34-37.

9. Мамченко Н. Судді-інфлюенсери не мають самовиражатися у соцмережах на шкоду авторитету судової влади, - Висновок КРЄС. *Судово-юридична газета*. 16 грудня 2022 року. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/256843-sudi-influensery-ne-dolzny-samovrazhatsya-v-sotssetyakh-v-uscherb-avtoritetu-sudebnoy-vlasti-zaklyuchenie-kses> (дата звернення: 23.11.2023)

10. Кодекс суддівської етики: затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#n4> (дата звернення: 13.11.2023)

11. Бока Г. 29-річна "Світська левиця" зі Львова залишилася без суддівського крісла через відверті фото. ТСН. 17.12.15. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/29-richna-svitska-levicya-zi-lvova-zalishilisa-bez-suddivskogo-krisla-cherez-vidverti-foto-556250.html> (дата звернення: 14.11.2023)

12. Життя судді насправді: українка веде приголомшливий блог про свою роботу. 24 канал. 21 червня 2019. URL: https://24tv.ua/zhittya_suddi_naspravdi_ukrayinka_vede_prigolomshliivy_blog_pro_svoyu_robotu_n1169480 (дата звернення: 15.11.2023)

13. Кравчук В.М. Активність суддів в соцмережах: ризики і рекомендації. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль, ЗУНУ, 28 квітня 2023 року. С.90-93.

REFERENCES:

1. Hryshchuk, O. (2020). Dobrochesnist suddi cherez pryzmu suchasnykh sotsialnykh transformatsii [The integrity of the judge through the prism of modern social transformations]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy - Word of the National School of Judges of Ukraine, 1 (30)*, 6-21 [in Ukrainian]

2. *Yak sudam vykorystovuvaty sotsialni merezhi? Yaki ryzyky nesut sotsmerezhi dlia sudovoi komuniaktsii? [How can courts use social networks? What are the risks of social networks for judicial communication?]*. 08.12.2021. Retrieved from <https://rg.ko.court.gov.ua/sud1020/pres-centr/news/1225937/> [in Ukrainian]

3. *Vysnovok KRLeS № 25 (2022) pro svobodu vyrazhennia pohliadiv suddiv vid 2 hrudnia 2022 roku [Conclusion of the CCJE No. 25 (2022) on the freedom of expression of judges' views of December 2, 2022]*. Retrieved from <https://rm.coe.int/opinion-no-25-uk-final-2773-6643-3287-1/1680ab0e11> [in Ukrainian]

4. Skochylias-Pavliv, O. & Zmysla, M. (2020). Administratyvno-pravove rehuliuвання povedinky okremykh katehorii osib u sotsialnykh merezhakh [Administrative and legal regulation of the behavior of certain categories of persons in social networks]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Seriya: "Yurydychni nauky" - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences". Т. 7, 2, 173-179* [in Ukrainian]

5. Redchuk, R. O. (2022). Osoblyvosti vykorystannia sotsialnykh merezh u publichnomu upravlinni yak suchasnoho kanalu komunikatsii [Peculiarities of using social networks in public administration as a modern channel of communication]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I.Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnia ta administruvannia - Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public management and administration, 1, 33 (72)*, 72–76 [in Ukrainian]

6. Kablak, P. I. (2014). Suddi yak korystuvachi sotsialnykh merezh v Interneti: pravovi ta etychni aspekty [Judges as users of social networks on the Internet: legal and ethical aspects]. *Publichne pravo - Public law, 4 (16)*, 125-131 [in Ukrainian]

7. Fidria, Yu. O. & Hofman, Yu. B. (2022). Etychni zasady povedinky suddi u sotsialnykh merezhakh [Ethical principles of a judge's behavior in social networks]. *Istoryko-pravovyi chasopys - Historical and legal journal, 19, 2, 18-25*. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-2/3> [in Ukrainian]

8. Kravchuk, V. M. & Stashkiy, N. M. (2019). Reputatsiia suddi yak peredumova formuvannia povahy do sudu [The judge's reputation as a prerequisite for the formation of respect for the court]. *Porivnialno-analitychne pravo - Comparative and analytical law*, 5, 34-37 [in Ukrainian]
9. Mamchenko, N. (2022). Suddi-influensery ne maiut samovyrazhatysia u sotsmerezkhakh na shkodu avtorytetu sudovoi vlady, — Vysnovok KRIeS [Judges-influencers should not express themselves in social networks to the detriment of the authority of the judiciary, — Conclusion of the CCJE]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. 16 hrudnia 2022 roku - *Judicial and legal newspaper*. December 16, 2022. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/publication/256843-sudi-inflyuensery-ne-dolzhy-samovyrazhatsya-v-sotssetyakh-v-uscherb-avtoritetu-sudebnoy-vlasti-zaklyuchenie-kses> [in Ukrainian]
10. Kodeks suddivskoi etyky: zatverdzhnyi XI chervovym zizdom suddiv Ukrainy 22.02.2013 [Code of judicial ethics: approved by the XI Regular Congress of Judges of Ukraine on February 22, 2013]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#n4> [in Ukrainian]
11. Boka, H. 29-richna "Svitska levycia" zi Lvova zalyshylasia bez suddivskoho krisla cherez vidverti foto [The 29-year-old "Socialite" from Lviv was left without a judge's seat because of candid photos]. *TSN*. 17.12.15. Retrieved from <https://tsn.ua/ukrayina/29-richna-svitska-levycya-zi-lvova-zalishilysya-bez-suddivskogo-krisla-cherez-vidverti-foto-556250.html> [in Ukrainian]
12. Zhyttia suddi naspravdi: ukrainka vede pryholomshlyvyi bloh pro svoiu robotu [The real life of a judge: a Ukrainian woman keeps a stunning blog about her work]. *24 kanal - Channel 24*. June 21, 2019. Retrieved from https://24tv.ua/zhyttya_suddi_naspravdi_ukrayinka_vede_prygolomshlyviy_bloh_pro_svoyu_robotu_n1169480 [in Ukrainian]
13. Kravchuk, V.M. (2023). Aktyvnist suddiv v sotsmerezkhakh: ryzyky i rekomendatsii [Activity of judges in social networks: risks and recommendations]. *Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid - Ukraine in the conditions of reforming the legal system: modern realities and international experience: Materialy VII mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference. (90-93). Ternopil: ZUNU [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 2.11.2023

УДК 347.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-227-231

Кучерявий Петро Йосипович,
аспірант Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
kuceravijpetro216@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-4247-9649

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Дана стаття присвячена розгляду питання про окремі елементи адміністративно-правового статусу органів прокуратури в Україні. Окреслено проблематику теми, а також те, що на даному етапі суспільного розвитку адміністративно-правовий статус прокуратури визначений не зовсім вдало. Така проблематика пов'язана з тим, що прокуратура не позначена як правоохоронний орган або орган правопорядку; спрямування діяльності прокуратури на захист прав і свобод людини є однією з обов'язкових ознак "правоохоронної діяльності"; спрямування діяльності прокуратури на захист загальних інтересів суспільства та держави не є характерною ознакою ані правоохоронної діяльності, ані діяльності з охорони правопорядку, оскільки це є ознакою будь-якого органу державної влади, незалежно від гілки влади, до якої належить такий орган; зазначення про чітку кореляцію діяльності прокуратури з функціями, визначеними у Конституції України, робить її ближчою до конституційного терміну "органи правопорядку". До 2016 року існувала ситуація, яка вказувала на особливий правовий статус прокуратури, адже він визначався на рівні основного закону, що говорить про ключову роль такого органу серед органів публічного сектору; особливий захист з боку держави прокурорів, оскільки забезпечення функціонування кримінальної юстиції покладалося саме на прокурорів; на особливості правового статусу також вказував і той факт, що зміна призначення прокуратури як органу державної влади, виконання її функцій будь-яким іншим органом забороняється. Після конституційної реформи 2016 року прокуратура була включена до системи органів правосуддя. Поряд з цим до сих пір за прокуратурою залишається статус правоохоронного органу. Така двоякість правового статусу говорить про нерозуміння природи органів прокуратури. Спираючись на наведені нами аргументи, прокуратура є органом системи органів правосуддя та в найближчому майбутньому має бути подолана двоякість природи цього державного органу, адже від правильного розуміння сутності та природи агентів держави залежить ефективність виконання ними їхніх функцій та повноважень.

Ключові слова: органи прокуратури, адміністративно-правовий статус, правоохоронні органи, органи правопорядку, органи правосуддя.

Kucheriavyi P. LEGAL STATUS OF PROSECUTION BODIES IN THE SYSTEM OF STATE AUTHORITY BODIES

This article is devoted to consideration of the issue of separate elements of the administrative and legal status of prosecutor's offices in Ukraine. The problem of the topic is outlined, as well as the fact that at this stage of social development, the administrative and legal status of the prosecutor's office is not quite well defined. Such problems are related to the fact that the prosecutor's office is not designated as a law enforcement or law enforcement agency; directing the activities of the prosecutor's office to protect human rights and freedoms is one of the mandatory features of "law enforcement activity"; directing the activities of the prosecutor's office to protect the general interests of society and the state is not a characteristic feature of either law enforcement activities or law enforcement activities, as it is a feature of any state authority, regardless of the branch of government to which such an authority belongs; the indication of a clear correlation of the activities of the prosecutor's office with the functions defined in the Constitution of Ukraine makes it closer to the constitutional term "law enforcement agencies".

Until 2016, there was a situation that indicated the special legal status of the prosecutor's office, because it was determined at the level of the main law, which speaks of the key role of such a body among public sector bodies; special protection by the state of prosecutors, since ensuring the functioning of criminal justice relied on prosecutors; the peculiarity of the legal status was also indicated by the fact that changing the appointment of the prosecutor's office as a body of state power, the performance of its functions by any other body is prohibited. After the constitutional reform of 2016, the prosecutor's office was included in the system of justice bodies. Along with this, the prosecutor's office still has the status of a law enforcement agency. This duality of legal status indicates a misunderstanding of the nature of the prosecutor's office. Based on the arguments presented by us, the prosecutor's office is a body of the justice system, and in the near future the duality of the nature of this state body must be overcome, because the effectiveness of their performance of their functions and powers depends on a correct understanding of the essence and nature of state agents.

Key words: prosecutor's office, administrative and legal status, law enforcement agencies, law enforcement agencies, justice agencies.

Постановка проблеми. В світлі подій, що відбуваються в Україні та світі загалом, перед органами державної влади нашої країни постають все нові та зумовлені вимогами часу завдання та проблеми, від вирішення яких залежить збереження існуючого правопорядку, а також розвиток держави. Курс останньої у напрямку здобуття членства у Європейському Союзі, НАТО передбачає проведення цілої низки реформ, які повністю змінять підхід до забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Такі реформи стосуються в тому числі і реформування органів прокуратури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням дослідження проблеми статусу органів прокуратури займалися Н.Осипов, В.Воднік, Г.Клімов, Н.Осипова, Ю.Сурмін, В.Бакуменко, А.Михненко, Ю.Ковбасюк, В.Трощинський, Л. Бородич, С.Кондраков, Ю. Грошевий, В.Долежан, В. Зеленецький, П.Каркач, М. Косюта, А. Ліннік, О. Михайленко, М. Мичко, М. Руденко, В.Сухонос, В. Тацій та багато інших. Воднораз, окремі питання все ж залишились не до кінця дослідженими та у зв'язку із динамічністю законодавства потребують вивчення та аналізу.

Мета статті – дослідити особливості правового статусу органів прокуратури в системі органів державної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не заперечується той факт, що на даному етапі суспільного розвитку адміністративно-правовий статус прокуратури визначений не зовсім вдало. Так, Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII визначає, що Прокуратура України є єдиною системою, яка відповідно до цього Закону виконує функції, визначені Конституцією України, з метою захисту прав і свобод громадян, а також загальних інтересів суспільства та держави [1]. З цього визначення можна виокремити декілька чітких нормативних позицій:

- прокуратура не позначена як правоохоронний орган або орган правопорядку;
- спрямування діяльності прокуратури на захист прав і свобод людини є однією з обов'язкових ознак "правоохоронної діяльності";
- спрямування діяльності прокуратури на захист загальних інтересів суспільства та держави не є характерною ознакою ані правоохоронної діяльності, ані діяльності з охорони правопорядку, оскільки це є ознакою будь-якого органу державної влади, незалежно від гілки влади, до якої належить такий орган;
- зазначення про чітку кореляцію діяльності прокуратури з функціями, визначеними у Конституції України, робить її ближчою до конституційного терміну «органи правопорядку» [2, С. 45]. Однак варто відзначити, що наразі Конституція України використовує обидва терміни: «правоохоронні органи» у статті 17 та «органи правопорядку» у статті 131-1 [3]. Згідно статті 25 Закону України «Про прокуратуру» прокурори координують діяльність правоохоронних органів (а не органів правопорядку) відповідного рівня у сфері протидії злочинності [1].

Трішки світла на адміністративно-правовий статус прокуратури пролила наявність в Основному законі України розділу VII «Прокуратура», який говорив, що Конституція України встановлює вичерпний перелік повноважень прокуратури та визначає характер її діяльності, забезпечуючи тим самим стабільність і безперервність її функціонування. Це гарантує, що основне призначення прокуратури не може бути змінене, а її повноваження не можуть бути дубльовані іншими державними органами. Інакше це може призвести до зміни конституційно визначеного механізму функціонування державної влади або вплинути на обсяг конституційних повноважень окремих органів. Відповідно до частини другої статті 131-1 та пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України, законодавчий орган визначає лише організацію та порядок діяльності прокуратури. Таким чином, повноваження прокуратури, включаючи представництво інтересів

держави в суді, закріплені Основним Законом України, не можуть бути передані іншим державним органам законом [4]. У зв'язку з цим, наведене дозволяло зробити висновок про особливий правовий статус прокуратури, адже він визначався на рівні основного закону, що говорить про ключову роль такого органу серед органів публічного сектору; особливий захист з боку держави прокурорів, оскільки забезпечення функціонування кримінальної юстиції покладалося саме на прокурорів; на особливість правового статусу також вказував і той факт, що зміна призначення прокуратури як органу державної влади, виконання її функцій будь-яким іншим органом забороняється. Така ситуація проіснувала до 2016 року, коли законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 № 1401-VIII було внесено зміни до Конституції України та виключено розділ VII «Прокуратура», у зв'язку з чим основним законодавчим актом, який визначає правовий статус прокуратури в Україні є закон України «Про прокуратуру». Ці зміни також і спровокували зміну такого статусу та позбавили прокуратуру особливого правового становища в системі органів публічного сектору. Варто серед іншого підкреслити, що одним із найвагоміших наслідків конституційної реформи 2016 року стосовно організації державної влади в Україні є те, що з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII інститут прокуратури втратив відокремлений статус у структурі державної влади. Згідно з новим українським конституційним правопорядком, прокуратура, яка виконує функцію кримінального переслідування, інтегрована в загальну систему правосуддя. Це, зокрема, підтверджується статтею 131-1 Конституції України [5]. Таким чином, у 2016 році Україна отримала ще один орган системи правосуддя. Проте нове місце прокуратури в системі державної влади України визначається не лише структурним положенням статті 131-1 Конституції України. Її належність до системи правосуддя також підтверджується положенням Конституції, яке передбачає, що саме в рамках системи правосуддя створюються та функціонують органи й установи, відповідальні за добір, професійну підготовку, оцінювання та розгляд справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів (частина десята статті 131). На новий статус прокуратури як органу в системі органів правосуддя вказує і той факт, що у наукових колах стали порівнювати професії суддів та прокурорів. Така подібність професії прокурора до професії судді передбачає впровадження аналогічних механізмів та процедур у питаннях професійної підготовки, оцінювання, призначення, кар'єрного зростання, дисциплінарної відповідальності та звільнення прокурорів. У цьому контексті Венеційська Комісія зазначила: «Очевидно, що система, в якій прокурори діють відповідно до найвищих стандартів доброчесності та безсторонності, нарівні із судьями, забезпечує кращий захист прав людини порівняно з системою, яка покладається виключно на суддів» (Доповідь про європейські стандарти щодо незалежності судової системи: частина II – служба обвинувачення, CDL-AD(2010)040, § 19) [6]. З цієї точки зору дуже цікавим та підтверджуючим нашу теорію є Рішення Конституційного Суду України від 1 березня 2023 року № 1-р(П)/2023 у справі за конституційною скаргою Василенка Сергія Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» (щодо гарантій незалежності прокурора)», в якому вказано, що з огляду на сучасне інституційне місце прокуратури в загальній системі правосуддя та роль прокурора в механізмі захисту конституційних прав і свобод громадян, Конституційний Суд України вважає, що дії та рішення законодавчої влади мають відповідати конституційним принципам, зокрема принципу поділу державної влади. Отже, Верховна Рада України може втручатися в організацію та діяльність органів і посадових осіб системи правосуддя лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що визначені Конституцією України, з урахуванням необхідності забезпечення незалежності прокурора, яка є однією з гарантій неупередженого та ефективного виконання ним своїх обов'язків. Оскільки Конституція України не надає Верховній Раді України повноважень ухвалювати правозастосовні акти щодо звільнення Василенка С.М., іншого конкретного прокурора чи всіх прокурорів з посад, зокрема шляхом персонального попередження прокурора законом про можливе майбутнє звільнення, є підстави вважати, що оспорюваний припис Закону № 113 був ухвалений Верховною Радою України за межами її конституційних повноважень [7].

Поряд з цим окремі науковці дотримуються позиції, що прокуратура є саме правоохоронним органом, а не органом системи правосуддя. Так, А. Комзюк стверджує, що зі змісту законодавчо закріплених функцій прокуратури очевидно, що її правоохоронна діяльність охоплює всі сфери державного управління та суспільного життя [8].

Прокуратура української системи правосуддя дійсно відіграє ключову роль у забезпеченні законності і правопорядку, а також у боротьбі зі злочинністю та корупцією. Її роль закріплена як у Конституції України, так і в законодавчих актах, зокрема в Законі «Про прокуратуру» та Кримінальному процесуальному кодексі України.

Прокуратура має функціональні повноваження, які дозволяють їй вживати заходів з боротьби зі злочинністю через прокурорський нагляд. Це означає, що прокуратура має право перевіряти діяльність інших органів влади та правоохоронних органів на предмет додержання законності, а в разі виявлення порушень вживати відповідні заходи, включаючи порушення справ у суді. З іншого боку, на прокуратуру також покладається роль координатора діяльності правоохоронних органів. Це означає, що прокуратура співпрацює з іншими правоохоронними органами, такими як поліція та служба безпеки, для координації

їхньої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю та корупцією. Такий підхід сприяє ефективній та координованій роботі всіх органів, що займаються правопорядком. У результаті цієї подвійної ролі, прокуратура займає важливе місце серед правоохоронних органів в Україні, сприяючи забезпеченню законності, боротьбі зі злочинністю та корупцією, а також забезпеченню координації діяльності інших правоохоронних органів [9].

Органи прокуратури дійсно мають важливу роль у виконанні завдань і здійсненні функцій, покладених на прокуратуру. Їх структура та система спроектовані таким чином, щоб забезпечити ефективний вплив на забезпечення законності, правопорядку, прав і законних інтересів громадян на всій території України та у всіх сферах соціальних відносин, що регулюються законами. Органи прокуратури має свою компетенцію та виконує визначені функції відповідно до закону. Це може включати проведення слідства у кримінальних справах, представництво інтересів держави у судах, здійснення нагляду за додержанням законності в діяльності інших органів влади та правоохоронних органів, а також інші повноваження, які випливають з закону. Завдяки такій системі організації та розподілу функцій прокуратура може ефективно впливати на різні аспекти суспільного життя, забезпечуючи дотримання законності та захист прав і свобод громадян. Вона має можливість втручатися у справи, де порушуються закони, та вживати відповідних заходів для відновлення правопорядку та захисту інтересів громадян [10, с. 29]. І.Малига стверджує, що проаналізувавши Конституцію України та закон України «Про прокуратуру», можна з певністю говорити, що прокуратура належить до правоохоронних органів [11]. Крім того, закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» наводить перелік правоохоронних органів, серед яких є і прокуратура, зокрема: «правоохоронні органи - органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [12].

Висновки. Таким чином, на даний момент дискусійним залишається питання статусу органів прокуратури в системі органів державної влади. В той же час, законодавцю необхідно привести у відповідність між собою законодавчі акти, що регулюють діяльність прокуратури, та чітко вибрати шлях розвитку, яким має йти прокуратура. На нашу думку, спираючись на наведені нами аргументи, прокуратура є органом системи органів правосуддя та в найближчому майбутньому має бути подолана дwoякість природи цього державного органу, адже від правильного розуміння сутності та природи агентів держави залежить ефективність виконання ними їхніх функцій та повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/print>
2. Демків Д. М. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії спеціалізованої антикорупційної прокуратури з іншими правоохоронними органами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль. 2019. 252 с.
3. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. ст. 141
4. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 13 частини першої статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 5 червня 2019 року № 4-р(П)/2019.
5. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020.
6. Інтернет ресурс. URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/>
7. Рішення Конституційного Суду України від 1 березня 2023 року № 1-р(П)/2023 у справі за конституційною скаргою Василенка Сергія Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» (щодо гарантій незалежності прокурора).
8. Комзюк А. Т. Місце органів прокуратури України в сучасній системі гілок влади. *Форум права*. 2013. № 2. С. 230–234. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_2_35.pdf
9. Інтернет ресурс. URL: https://ifr.gp.gov.ua/ua/materials.html?_m=publications&_t=rec&id=92182
10. Прокуратура України: навчальний посібник для ВНЗ. Бесчастний В. М., Мичко М. І., Філов О. В. та ін. Знання, 2010. 446 с.

11. Малига І. В. Місце органів прокуратури України в сучасній системі гілок влади. URL: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9770/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%86.%D0%92..pdf>

12. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів. Закон України від 23.12.1993 № 3781-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 11. ст.50.

REFERENCES:

1. *Zakon Ukrainy Pro prokuraturu : pryiniaty 14 zhovtnia 2014 roku № 1697-VII [Law of Ukraine On the Prosecutor's Office adopted on October 14, 2014, No. 1697-VII]*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/print> [in Ukrainian]

2. Demkiv, D. M. (2019). *Administratyvno-pravove zabezpechennia vzaiemodii spetsializovanoi antykoruptsiinoi prokuratury z inshymu pravookhoronnyumu orhanamy [Administrative and legal support for interaction of the specialized anti-corruption prosecutor's office with other law enforcement agencies]*. Candidate's thesis. Ternopil [in Ukrainian]

3. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28)*. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian]

4. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Druhyi senat) u spravi za konstytutsiinouiu skarhoiu aktsionernoho tovarystva «Zaporizkyi zavod ferosplaviv» shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia punktu 13 chastyny pershoi statti 17 Zakonu Ukrainy «Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy» pryiniatie 5 chervnia 2019 roku № 4-r(II)/2019 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine (Second Senate) in the case on the constitutional complaint of the Zaporizhzhya Ferroalloy Plant Joint Stock Company regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provision of paragraph 13 of part one of Article 17 of the Law of Ukraine «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine» dated June 5, 2019 No. 4-p(II)/2019]* [in Ukrainian]

5. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Druhyi senat) u spravi za konstytutsiinouiu skarhoiu hromadianky Ukrainy Levchenko Olhy Mykolaivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) prypysu punktu 5 rozdilii III «Prykintsevi polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pensiinoho zabezpechennia» pryiniatie 2 bereznia 2015 roku № 213–VIII [Decision of the Constitutional Court of Ukraine (Second Senate) in the case on the constitutional complaint of the citizen of Ukraine Olha Mykolaivna Levchenko on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the prescription of paragraph 5 of Section III «Final Provisions» of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Pension Provision» of March 2, 2015 No. 213-VIII dated June 18, 2020, No. 5-p(II)/2020]* [in Ukrainian]

6. *Internet resurs*. Retrieved from: <https://court.gov.ua/inshe/mss/> [in Ukrainian]

7. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy pryiniatie 1 bereznia 2023 roku № 1-r(II)/2023 u spravi za konstytutsiinouiu skarhoiu Vasylenka Serhiia Mykolaiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 6 rozdilii II «Prykintsevi i perekhidni polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pershocherhovnykh zakhodiv iz reformy orhaniv prokuratury» (shchodo harantii nezalezhnosti prokurora) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated March 1, 2023 No. 1-p(II)/2023 in the case on the constitutional complaint of Serhii Mykolaiovych Vasylenko on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph 6 of Section II «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Priority Measures for the Reform of the Prosecution Service» (regarding guarantees of the prosecutor's independence)].* [in Ukrainian].

8. Komziuk, A. T. (2013). *Mistse orhaniv prokuratury Ukrainy v suchasni systemi hilok vlady [The Place of the Prosecutor's Office of Ukraine in the Modern System of Branches of Government]*. *Forum prava - Law forum*, 2, 230-234. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_2_35.pdf [in Ukrainian]

9. *Internet resurs*. Retrieved from https://ifr.gp.gov.ua/ua/materials.html?_m=publications&_t=rec&id=92182 [in Ukrainian]

10. Beschastnyi, V. M., Mychko, M. I. & Filov, O. V. ta in. (2010). *Prokuratura Ukrainy : navchalnyi posibnyk dlia VNZ [The Prosecutor's Office of Ukraine: a textbook for universities]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian]

11. Malyha, I. V. *Mistse orhaniv prokuratury ukrainy v suchasni systemi hilok vlady [The place of the prosecutor's office in the modern system of branches of government]*. Retrieved from <chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9770/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%86.%D0%92..pdf> [in Ukrainian]

12. *Zakon Ukrainy Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv: pryiniaty 23 hrud. 1993 roku № 3781-XII [Law of Ukraine On State Protection of Judicial and Law Enforcement Officers adopted December 23 1993, No. 3781-XII]*. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 11, 50 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 12.05.2024

УДК 340.116

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-232-234

Лаврів Віталій Павлович,
аспірант юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
lavrivvp@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-5682-8344

ПРАВОСВІДОМІСТЬ АДВОКАТА В ПЕРІОД ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

У статті досліджується правосвідомість адвоката в період воєнного стану, підкреслюючи значення професійної етики та моральних цінностей у діяльності адвокатів під час збройних конфліктів. Проаналізовано специфічні виклики, з якими стикаються адвокати в умовах воєнного стану, включаючи загрози фізичної безпеки, обмеження доступу до клієнтів та правової інформації. Особлива увага приділена ролі адвокатів у захисті прав людини та підтримці верховенства права в надзвичайних умовах. Висвітлено правові та етичні принципи, що регулюють поведінку адвокатів під час воєнного стану, а також важливість підтримки високого рівня правосвідомості для забезпечення справедливого правосуддя. На основі проведених досліджень сформульовано рекомендації щодо зміцнення правосвідомості адвокатів, підвищення їхньої стійкості та ефективності в умовах воєнного стану. Застосовувався порівняльний аналіз для виявлення змін у правосвідомості адвокатів до та під час воєнного стану. виявлено, що під час воєнного стану адвокати стають більш свідомими своїх соціальних обов'язків, етичних зобов'язань та необхідності захисту прав людини навіть в умовах обмежених ресурсів та підвищеного ризику. становлено, що воєнний стан значно впливає на роботу адвокатів, змушуючи їх адаптувати свої методи роботи та підходи до захисту клієнтів. Наприклад, обмеження пересування, ризик фізичної загрози та вплив воєнної пропаганди створюють додаткові виклики. Аналіз показав, що під час воєнного стану адвокати часто стикаються з етичними дилемами, такими як вибір між професійними обов'язками та особистою безпекою. Важливим аспектом є дотримання принципів конфіденційності та неупередженості в умовах підвищеної напруги.

Ключові слова: правосвідомість адвоката, воєнний стан, професійна етика, права людини, верховенство права.

Lavriv V. LEGAL CONSCIOUSNESS OF LAWYERS IN A STATE OF MILITARY LAW

The article explores the legal consciousness of lawyers during a state of war, emphasizing the importance of professional ethics and moral values in their activities amidst armed conflicts. Specific challenges faced by lawyers in wartime conditions are analyzed, including threats to physical safety, limitations on access to clients and legal information. Special attention is given to the role of lawyers in defending human rights and upholding the rule of law in extraordinary circumstances. Legal and ethical principles governing lawyers' behavior during wartime, as well as the importance of maintaining a high level of legal awareness to ensure fair justice, are highlighted. Based on the conducted research, recommendations are formulated to strengthen lawyers' legal consciousness, enhance their resilience, and improve effectiveness in times of war. A comparative analysis was applied to identify changes in the legal consciousness of lawyers before and during the state of war. It was found that during the state of war, lawyers become more aware of their social responsibilities, ethical obligations, and the need to protect human rights even in conditions of limited resources and increased risk. It has been established that the state of war significantly impacts the work of lawyers, forcing them to adapt their working methods and approaches to client protection. For instance, restrictions on movement, the risk of physical threat, and the influence of wartime propaganda create additional challenges. The analysis showed that during the state of war, lawyers often face ethical dilemmas, such as choosing between professional duties and personal safety. An important aspect is the adherence to the principles of confidentiality and impartiality in conditions of heightened tension.

Key words: legal consciousness of lawyers, state of war, professional ethics, human rights, rule of law.

Постановка проблеми. Правосвідомість адвоката є ключовим елементом, який визначає ефективність його професійної діяльності та забезпечення верховенства права. В умовах воєнного стану, коли суспільство стикається з численними викликами та загрозами, роль адвоката набуває особливого значення. Воєнний стан вимагає від адвокатів не лише високого рівня професіоналізму, а й глибокого усвідомлення своєї місії щодо захисту прав і свобод громадян, що стає особливо актуальним у контексті правових колізій та обмежень, викликаних надзвичайними обставинами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У теперішній час науково-теоретичною основою дослідження стали праці таких відомих науковців: Габані І.І., Загуменна Ю.Ф., Коваль О.А., Луцький А.І., Муж В.В., Шкребець Є.Ф., Наджафі Е.М. та інші.

Відзначаючи суттєвий вклад згаданих науковців, підкреслимо, що, незважаючи на наявність наукових праць, Останні дослідження та публікації на тему правосвідомості адвоката в період воєнного стану мають суттєвий вплив на професійну діяльність адвокатів у кризових умовах та залишаються відкритими для дослідження.

Метою статті є дослідження та аналіз правосвідомості адвокатів у період воєнного стану, зокрема вивчення змін, що відбуваються у їхній професійній етиці, моральних принципах та практичній діяльності в умовах надзвичайних обставин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно чинного законодавства України адвокат – це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставі та в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»

Адвокатська діяльність нормативно регулюється Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правилами адвокатської етики, іншими законодавчими актами, серед яких Положення та акти Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України.

Для отримання можливості здійснювати адвокатську практику, особа повинна мати повну вищу юридичну освіту, володіти державною мовою на відповідному рівні, визначеному Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» мати стаж роботи в галузі права не менше двох років, скласти кваліфікаційний іспит, пройти стажування, скласти присягу адвоката України та отримати свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Разом з тим, отримуючи свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю адвокат фактично стає на відповідне становище у суспільстві, яке вимагає від нього високого рівня поведінки і правосвідомості, та високих морально-ділових якостей.

Правосвідомість, це форма свідомості, що містить в собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, а також уявлень і настанов, які характеризують відношення особи, суспільної групи і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права, а також до всього, що охоплюється правовим регулюванням.

Іншим визначенням правосвідомості є сукупність поглядів, ідей, які відображають ставлення окремих людей, соціальних груп до права, законності, правосуддя, їхнє уявлення про те, що є правомірним чи неправомірним [1, с. 220].

На думку науковців, зокрема Калюжного Ростислава [2] діяльність юриста-адвоката має свої специфічні особливості, що, в свою чергу, зумовлює наявність високих вимог до його ділових та моральних якостей. Знання соціальних норм, стійкість до правового нігілізму та антиморальності, виховання, виключаючи мотиви особистої неупередженості, суб'єктивізму, зловживання владою чи службовим становищем, морально стійка людина – це головні якості характеру юристів. Крім цього адвокат повинен бути наділений ще й інтелектуальними (розвинене логічне мислення, хороша пам'ять), характерологічними (відданість справі, честь, совість, відповідальність, принциповість, наполегливість) та комунікативними (вміння спілкування, врівноваженість) якостями, а також не забувати про значення самооцінки (самокритичність, почуття гідності) у розвитку потенціалу висококваліфікованого фахівця.

Луцький А.Ю. вважає, що професійна правосвідомість правників є теоретико-практичною, оскільки фаховим призначенням юриста слід вважати втілення теоретичних (наукових) знань у практику [3].

Погоджуючись із думкою науковців, вважаємо, що головними засобами створення правосвідомості адвоката є серед іншого правове виховання і правова освіта, оскільки завдяки ним юрист стає фахівцем та отримує здатність реалізовувати свої знання на практиці і приймати участь у формуванні правової політики суспільства в цілому. Водночас наведені засоби не охоплюють всього комплексу формування індивідуальної правосвідомості адвоката, оскільки значну роль відіграє також ряд інших об'єктивних чинників, серед яких стан розвитку правової системи, економічні, правові погляди суспільства в цілому.

На нашу думку, у період військового стану в Україні загальнополітичний стан, який формується правовим нігілізмом, що підтримується деякими виконавчими органами з однієї сторони і систематичним порушенням прав громадян зі сторони територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, як структурного підрозділу Міністерства оборони України та національної поліції, як структурного підрозділу Міністерства внутрішніх справ та виконанням громадянами обов'язку щодо захисту Вітчизни з іншої сторони, і необхідність дотримання законодавства в такому середовищі, при здійсненні адвокатської діяльності, ставить перед адвокатами суттєві виклики в тому числі і щодо формування їх правосвідомості.

Так, регулярно засоби масової інформації подають чергові новини про викриття топ-корупціонерів та їхні зловживання на великі суми коштів і відсутність реального покарання для таких осіб, та з іншої сторони, суди надають реальні строки покарання для осіб, які, наприклад, вчасно не змогли оформити відстрочку від мобілізації за наявності для цього законних підстав, або військовослужбовцям, які через лікування не змогли вчасно прибути до військової частини, складність та завуальованість реалізації судової реформи, прийняття законів та підзаконних актів, які неможливо реалізувати на практиці, все це формує правову свідомість адвоката в негативному руслі.

Правосвідомість безпосередньо формується в самій людині та фактично із самою людиною [4].

Представляючи інтереси сторони у суді, адвокат має виконувати вимоги процесуального законодавства, законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, про судоустрій і статус суддів, а також вимог Правил адвокатської етики, оскільки дані норми права побудовані на основі традицій та досвіду української адвокатури в сфері застосування норм поведінки адвоката, а також загальнонавчаних норм і правил, прийнятих у міжнародній адвокатській спільноті.

Правила адвокатської етики визначають певні орієнтири при виконанні професійних прав та обов'язків адвокатури і принципів її діяльності, а також визначають єдині критерії оцінки етичних аспектів поведінки адвоката та формують відповідну правосвідомість у адвоката.

Проте прийняття цілої низки норм, що регулюють адвокатську діяльність та створюють певні рамки поведінки, як позитивно, так і негативно формують правосвідомість адвоката.

Так, наприклад, чимало правозахисників–блогерів ведуть свої канали розміщені в системах YOUTUBE, ТІК-ТОК в такому правовому руслі, чого собі не може дозволити, з огляду на законодавство, професійний юрист-адвокат, водночас правозахисник, який не є адвокатом, несе меншу юридичну відповідальність в порівнянні із професійним адвокатом, проте і прав для реального захисту інтересів громадян у такого правозахисника значно менше.

Висновки. При здійсненні своїх професіональних обов'язків адвокат повинен дотримуватись принципу законності, водночас має бути наполегливим і принциповим у відстоюванні прав та інтересів клієнта в суді, не повинен залишати без уваги порушення закону, нетактовне і зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу до свого клієнта, його самого, або адвокатури в цілому і повинен реагувати на відповідні дії у формах, передбачених чинним законодавством та/або актами РАУ, НААУ.

Адвокат має поважати процесуальні права адвоката, який представляє іншу сторону, і не вдаватись до дій, що грубо порушують правила адвокатської поведінки, він повинен бути тактовним при здійсненні своєї професійної діяльності.

При формуванні нових тенденцій української правової політики неодмінно слід врахувати, що формування правосвідомості адвокатів здійснюється під впливом соціального середовища, яке безпосередньо пов'язане з правом, його формуванням та реалізацією з однієї сторони та суспільства в цілому і його напрямків розвитку з іншої.

Безсумнівним покращенням правової свідомості адвоката буде прийняття законодавства, яке покращить становище адвокатури та сприятиме розширенню прав адвокатів, як в процесуальному напрямку так і в суспільному середовищі взагалі. Систематичне підвищення кваліфікації адвоката також сприятиме формуванню позитивної правової свідомості адвоката.

Отже, вищевикладене приводить до висновку, що вдосконалення законодавства є необхідною умовою правової реформи, в тому числі і в сенсі формування позитивної правової свідомості адвокатів та правозахисників та суспільства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Юридичні терміни: тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., стереотипне. Київ: Либідь, 2004. 320 с.
2. Калюжний Р. Формування правосвідомості юристів в сучасних умовах освітніх змін. URL: <http://surl.li/thdvwy>
3. Луцький А. І. Правосвідомість юриста як суб'єктивне відображення чинної правової ідеології. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 50-60.
4. Муж В. В. Правосвідомість: теоретичні аспекти поняття. URL: <http://ena.lp.edu.ua>

REFERENCES:

1. *Yurydychni termini: tлумachnyi slovnyk [Legal Terms: Explanatory Dictionary]* (2004) / V. H. Honcharenko, P. P. Andrushko, T. P. Bazova ta in.; za red. V. H. Honcharenka. 2-he vyd., stereotypne. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]
2. Kaliuzhnyi, R. *Formuvannia pravovidomosti yurystiv v suchasnykh umovakh osvitykh zmin [Formation of Legal Awareness among Lawyers in Modern Educational Changes]*. Retrieved from <http://surl.li/thdvwy> [in Ukrainian]
3. Luts'kyi, A. I. (2014). Pravovidomist yurysta yak subiektyvne vidobrazhennia chynnoi pravovoi ideolohii [Legal Awareness of a Lawyer as Subjective Reflection of Current Legal Ideology]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 50-60 [in Ukrainian]
4. Muzh, V. V. *Pravovidomist: teoretychni aspekty poniattia [Legal Consciousness: Theoretical Aspects of the Concept]*. Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.132.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-235-239

Дракохруст Тетяна Вікторівна,

доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Західноукраїнського національного університету
tanya.drakohrust@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4761-7943

Мельничук Анастасія Сергіївна,

здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
anastasiiamelnychuk@gmail.com

**ЕКСТРАДИЦІЯ УХИЛЯНТІВ ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ З ЄС В УКРАЇНУ В
УМОВАХ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

У даній статті досліджено процесу екстрадиції осіб, які ухиляються від викликів мобілізації у Європейському союзі та їхнього можливого винесення на територію України під час воєнного конфлікту. Автори статті зосереджуються на порівняльно-правовому аналізі законодавства країн ЄС та України з питань екстрадиції та мобілізації, виокремлюючи важливі відмінності та спільні аспекти.

У статті розглядаються правові аспекти, пов'язані із застосуванням екстрадиційних процедур у контексті мобілізації. Досліджується також роль міжнародних конвенцій та угод у цьому контексті, а також їхній вплив на рішення щодо екстрадиції.

Виявлено, що процес екстрадиції ухилянтів від мобілізації регулюється як національним законодавством, так і міжнародними договорами, такими як Європейська конвенція про екстрадицію. Утім, існують значні відмінності в підходах до екстрадиції між різними країнами ЄС, що ускладнює процес. Встановлено, що однією з ключових проблем екстрадиції є дотримання прав людини. Зокрема, Європейський суд з прав людини встановив певні стандарти, які повинні бути враховані при вирішенні питань екстрадиції, щоб уникнути порушень прав ухилянтів. Дослідження показало, що для ефективної екстрадиції необхідна тісна співпраця між Україною та країнами ЄС, а також удосконалення правової бази шляхом укладання двосторонніх договорів та оновлення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів. Підкреслюється, що ефективна екстрадиція ухилянтів від мобілізації має важливе значення для підтримання правопорядку та дотримання міжнародних зобов'язань. Ця стаття є важливим внеском у вивчення проблематики екстрадиції у контексті військових конфліктів та може слугувати основою для подальших досліджень та розробки рекомендацій щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Ключові слова: екстрадиція, ухилянти, мобілізація, воєнний стан, збройний конфлікт

**Drakohrust T., Melnychuk A. EXTRADITION OF DRAFT DODGERS FROM THE EU TO UKRAINE IN
TIMES OF WAR: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS**

This article explores the extradition process of individuals evading mobilization calls in the European Union and their potential transfer to the territory of Ukraine during times of armed conflict. The authors of the article focus on a comparative legal analysis of extradition and mobilization legislation in EU countries and Ukraine, highlighting significant differences and commonalities.

The legal aspects related to the application of extradition procedures in the context of mobilization are discussed in the article. The role of international conventions and agreements in this context is also examined, along with their impact on extradition decisions. The authors analyze practical aspects of resolving such situations, citing specific judicial decisions and identifying potential challenges and gaps in the legislation of countries that may complicate the extradition process and provide evaders with opportunities to evade accountability. It has been found that the process of extraditing draft evaders is regulated by both national legislation and international treaties, such as the European Convention on Extradition. However, there are significant differences in the approaches to extradition among various EU countries, complicating the process. It has been established that one of the key issues in extradition is the observance of human rights. In particular, the European Court of Human Rights has set certain standards that must be considered when addressing extradition cases to avoid violations of the rights of draft evaders. The research showed that effective extradition requires close cooperation between Ukraine and EU countries, as well as the improvement of the legal framework through bilateral agreements and the updating of national legislation in accordance with international standards. It is emphasized that effective extradition of draft evaders is crucial for maintaining law and order and fulfilling international obligations.

This article contributes significantly to the study of extradition issues in the context of armed conflicts and can serve as a foundation for further research and the development of recommendations for enhancing relevant legislation.

Keywords: extradition, evaders, mobilization, state of war, armed conflict.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року Російська Федерація здійснила повномасштабне вторгнення на територію України з масовою окупацією українських територій та здійснення масованих ракетних ударів по всіх областях України. Зрозуміло, що агресію РФ необхідно рахувати від 2014 року, але настільки трагічний сценарій розгорнувся лише два роки тому. Зрозуміло, що у зв'язку з цим на всій території України введений воєнний стан та оголошена мобілізація військовозобов'язаних осіб. Але, оскільки не усі громадяни є законслухняними, то деякі чоловіки віком від 18-60 років незаконно за допомогою різних методів перетнули державний кордон України [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виходячи із наведених та інших даних, проблематика видачі (екстрадиції) є достатньо актуальною, особливо в умовах воєнного стану. Її окремі аспекти розкриті у працях А.Г. Маланюка, В.Т. Маляренка, П.Г. Назаренка, В.О. Романюка, К.С. Родіонова, І.В. Путової, М.П.Свистуленка, В.Б. Смеліка, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, О.В. Узунової та інших вчених. У ході написання статті використовувались законодавчі та інші нормативно-правові акти України і міжнародні угоди.

Метою статті є здійснення аналізу національного законодавства України та європейського законодавства про порядок притягнення до відповідальності ухилинтів від мобілізації, які незаконно перетнули кордон з країнами ЄС та порядок застосування екстрадиції для громадян України в країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від повномасштабного вторгнення Росії в Україну офіційні посадові особи стверджують про нагальну потребу покарання військовозобов'язаних чоловіків, які незаконно перетнули кордон України під час воєнного стану. Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» Володимир Зеленський у зв'язку з військовою агресією РФ проти України посилаючись на п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» постановив про введення в Україні воєнного стану [2].

Указ Президента України № 69/2022 «Про загальну мобілізацію» постановив оголосити та провести загальну мобілізацію військовозобов'язаних [3].

Згідно ст. 65 Конституції України «Захист Вітчизни, а саме її незалежності та територіальної цілісності держави є обов'язком усіх громадян України. Вони в свою чергу прибувають на місце проходження військової служби згідно закону» [4].

Згідно Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», то ст.1 трактує, що «мобілізація – це комплекс усіх заходів, які здійснювані з планом, тобто переведення національної економіки, діяльності усіх органів державної влади та інших державних органів як місцевого самоврядування, так підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах даного періоду, а ЗСУ та інші військові формування, Оперативно-рятувальні служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу» [5].

Згідно Закону України військовозобов'язаними вважаються усі чоловіки, які досягли віку 18 та до 60 років. Повне право на їх мобілізацію починається після вручення повістки та повної перевірки стану здоров'я.

Зрозуміло, усі громадяни поділяються на окремі групи зобов'язання, тому згідно Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» можна виділити:

- 1) «допризовників – підлягають бути приписаними до призовних дільниць;
- 2) призовники – приписані до призовних дільниць;
- 3) військовозобов'язані – запас для комплектування Збройних Сил України;
- 4) резервісти – військовий резерв Збройних Сил України;
- 5) військовослужбовці – проходять військову службу» [6].

З цього можна зробити висновок, що «усі громадяни України зобов'язані виконувати свій конституційний обов'язок (ст. 65 КУ), що стосується захисту своєї держави, її незалежності та територіальної цілісності України» [4].

Але, як зазначалося вище, не усі наші громадяни є законослухняними, тому через певні причини як підробку документів, так недосконалу роботу Прикордонної служби України перетнули кордон незаконно. Зрозуміло, що для них усіх буде застосоване певне покарання.

Відповідно до Законів України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про військовий обов'язок і військову службу» громадяни, які ухиляються від призову несуть кримінальну та адміністративну відповідальність.

Згідно ст. 210 Кодексу України про адміністративні правопорушення, то «певні порушення здійснювані військовозобов'язаними чи призовниками правил військового обліку, а це стосується неявки їх на виклик до військомату без поважних причин або несвоєчасне подання відомостей в обліковий орган чи відомостей про зміну місця проживання, освіти, місця роботи, посади тощо, тягне за собою штраф від п'яти до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [7].

Що стосується повторного правопорушення протягом року, то це передбачене ч. 1 ст. 210 або ч. 1 ст. 211 даного Кодексу – накладення штрафу від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Що стосується недбалого зберігання обліково – військових документів або їх втрата – це штраф від

одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – ст. 211.

Повторне порушення впродовж року через недбалість передбачене ч. 1 ст. 211 протягом року або ч. 1 ст. 210 цього Кодексу – штраф від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Щодо покарання Кримінальним кодексом України, то це здійснюється згідно статей 335, 336, ч. 1 336, 337 [8]:

1. Ухилення від призову на строкову військову службу - обмеження волі на строк до трьох років.
2. Ухилення від призову за мобілізацією - позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.
3. Ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період - позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.
4. Ухилення військовозобов'язаного від військового обліку після попередження – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців.
5. Ухилення військовозобов'язаного від навчальних зборів – штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

Останнім часом тема покарання осіб, які використали незаконні документи з метою виїзду за кордон значно поживала обговорення даної теми та пошуків для притягнення до відповідальності ухлянтів не лише в Україні, а й поза її межами. Це стало наслідком викриття багатьох посадовців військово-лікарської комісії, які видавали документи про непридатність до військової служби згідно медичних показань через значні суми винагородження [9].

Зрозуміло, що процес притягнення до відповідальності не такий і простий, адже для цього потрібно доведення фактів фіктивності довідок ВЛК (Військово-лікарська комісія), МСЕК (Медико-соціальна експертна комісія), довідок від міністерств, що вже стосується участі в культурних, спортивних чи освітніх проєктах.

Зрозуміло, щоб почати процес притягнення до відповідальності, то на засадах законності та принципу невинуватості спочатку потрібно відкрити кримінальне провадження, що стосується факту підробки документів чи факту корупції з метою отримання вищеперелічених документів. Отже, процес притягнення до відповідальності складається з елементів:

По-перше, спочатку відкривається кримінальне провадження.

По-друге, необхідно зібрати усі докази стосовно особи, яка підозрюється.

По-третє, вручення повідомлення про підозру.

Це стосується вже відповідальності на території України, а що робити з тими хто закордоном?

Згідно з ч. 1 ст. 541 Кримінального процесуального кодексу України, то «екстрадиція – це видача особи державі приналежності, компетентними на це органами, якщо особа розшукується у вчиненні злочину та необхідності притягнення її до відповідальності» [10].

Для реального та законного вчинення екстрадиції необхідні етапи включають: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яка розшукується; перевірку всіх обставин, що можуть перешкоджати видачі особи; прийняття рішення за запитом; останній елемент-фактична передача такої особи під юрисдикцію запитуючої держави.

Умови застосування екстрадиції – якщо, за злочин передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або вже особу засуджено до покарання у вигляді позбавлення волі і є невідбутий строк, який становить не менше чотирьох місяців.

Після повномасштабного вторгнення найбільше українців виїхали саме до країн Європейського Союзу, найбільше до Польщі – близько 1 млн. осіб [11].

«За певними підрахунками польського уряду, то до країни виїхало приблизно 80 тисяч ухлянтів» [12]. Це українці, які вже потенційно підлягають мобілізації. Загальновідомим є той факт, що покарання українців саме можливо через екстрадицію, а потім покарання за національним законодавством. Закон, який регулює процедуру екстрадиції між Україною та країнами ЄС – це Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. Цей документ накладає значну кількість обмежень на те, кого та за яких умов можуть видати країні, яка подала запит щодо особи. Тому, вкрай важливо перевіряти всі дані перед подачею запиту країні, де перебуває певна особа [13].

Згідно законодавства ЄС, остаточне рішення про видачу або все ж таки не видачу певної особи Україні вирішує суд, а суди у Європейському Союзі не керуються політичними міркуваннями (якими зараз обґрунтовують політики виїзд за кордон) і надзвичайно часто стають на бік мігрантів часто і нелегальних, якщо все ж таки особа доведе реальну загрозу чому екстрадиція дня неї - шлях найнебезпечніший.

Підсумовуючи вищевказане, то з даною Конвенцією, для того, щоб застосувати до людини екстрадицію в іншій країні, потрібно, щоб вона була як мінімум підозрюваною у вчиненні кримінального злочину в Україні.

Тобто, до того як подати запити про видачу чоловіків з країн ЄС, в Україні по них мають бути:

– розпочаті кримінальні провадження;

– зібрані докази, що конкретна особа вчинила злочин (наприклад, підробила довідку ВЛК про непридатність і незаконно виїхала);

– такій особі має повинна бути оголошена підозра, і аж після цього можна думати про подачу запиту, наприклад як вже згадувалося до Польщі про видачу чоловіка Україні.

Звідси випливає, що просто так, бо хочеться, бо немає мобілізаційного резерву – екстрадувати на словах не можна, адже це складна і довга юридична процедура.

Обов'язковою умовою для екстрадиції є вчинення тяжкого злочину, тобто, щоб за нього була відповідальність у вигляді позбавлення волі і щоб такий вид покарання за вчинення цього злочину був передбачений в обох країнах.

Бо якщо в Україні за такий злочин буде передбачено позбавлення волі, а в Польщі за нього можливе лише застосування штрафу, то ніякої екстрадиції не вийде.

Все ж таки варто зазначити, що навіть в Україні величезна кількість незаконного перетину кордону розглядається саме, як адміністративне правопорушення, якщо не доведено що це супроводжувалося саме діями, які по закону є кримінально каранними – це пропозиція хабаря, підробка документів тощо.

Зрозуміло, що українське законодавство може змінитися і Верховна Рада України може прийняти, що перетин кордону є незаконним - каратиметься кримінальним правом.

Але навіть якщо і змінити його і вести покарання за виїзд чоловіків у вигляді позбавлення волі, то європейське законодавство залишиться без змін і незаконний перетин кордону без обтяжуючих обставин не вважається криміналом. Бо така процедура є дозволеною в ЄС, оскільки існує механізм тимчасового захисту, яким вже скористалися більшість чоловіків, які виїхали.

Висновок. Зараз Україна знаходиться в стані війни, за законом у ній проголошений воєнний стан та мобілізація. Кожен громадянин зобов'язаний віддати свій обов'язок та стати на захист своєї країни. Більшість чоловіків саме так і зробили, але і багато забули про свій обов'язок та незаконно перетнули державний кордон України.

Зрозуміло, що даних осіб необхідно покарати за законом. Для цього в Україні розроблений механізм, для тих хто повернувся добровільно. Але, що ж робити з тими хто закордоном?

Шлях – це екстрадиція, а потім покарання згідно українського законодавства. Проте, якщо вона і можлива, може тривати роками, до того ж, вона є фінансово затратною.

По-перше, масової екстрадиції немає, не можна скласти один документ, в якому зазначити перелік осіб, яких необхідно повернути в Україну. Так як, необхідно на кожну особу окремо складати документ із запитом про її видачу. А таких чоловіків є тисячі. І тут виникає наступне питання, де взяти такої чисельності штат працівників по міжнародній правоохоронній діяльності.

По-друге, де в країнах ЄС налічити достатню кількість установ позбавлення волі, де можна утримувати всіх цих чоловіків для екстрадиційного арешту.

По-третє, який орган публічної влади буде уповноважений здійснювати перевезення чоловіків і за рахунок якої країни.

Оскільки, після задоволення запиту на екстрадицію, вони вже не будуть відпущені на волю у країнах їхнього перебування, і тим більше як наслідок, вони самостійно не будуть перетинати кордон в Україну, їх необхідно доставити із супроводом.

І останній важливий ключовий момент в екстрадиції – це війна. Відповідно до європейського законодавства, екстрадувати підозрюваного можна лише у державу, яка в змозі гарантувати його безпеку. Сам факт існування збройного конфлікту, який є наявним і цього є достатньо, щоб відмовити у видачі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Правовий режим воєнного стану. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Правовий_режим_воєнного_стану
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24. 03. 2022 р. №64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
3. Про загальну мобілізацію: Указ Президента України від 24.03. 2022 р. №69/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413>
4. Конституція України: офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
5. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 30. 06. 2023 р. № 3543–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
6. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 12. 10. 2023 р. № 2232–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1-212-24). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
8. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Незаконне перетинання державного кордону. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Незаконне_перетинання_державного_кордону
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
11. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html>

12. До Польщі виїхали 80 тисяч українців мобілізаційного віку. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3756847-do-polsi-viihali-80-tisac-ukrainsiv-mobilizacijnogo-viku-zmi.html>

13. Європейська конвенція про видачу правопорушників: документ від 20.09.2012 р. № 995_033. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text

REFERENCES

1. *Pravovyi rezhym voiennoho stanu [Legal regime of martial law]*. Retrieved from https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Правовий_режим_воєнного_стану [in Ukrainian]
2. *Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24. 03. 2022 r. №64/2022 [On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine on 24. 03. 2022 № 64/2022]*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian]
3. *Pro zahalnu mobilizatsiiu: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03. 2022 r. №69/2022. [On general mobilization: Decree of the President of Ukraine]*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413> [in Ukrainian]
4. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]* (2013); ofits. tekst. Kyiv: KM [in Ukrainian]
5. *Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy vid 30. 06. 2023 r. № 3543 – XII [On mobilization training and mobilization: Law of Ukraine dated June 30, 2023 No. 3543–XII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> [in Ukrainian]
6. *Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 12. 10. 2023 r. № 2232 – XII [On military duty and military service: Law of Ukraine dated October 12, 2023 No. 2232–XII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian]
7. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (statti 1 - 212-24). [Code of Ukraine on administrative offenses (Articles 1 - 212-24)]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian]
8. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]
9. *Nezakonne peretynannia derzhavnogo kordonu [Illegal crossing of the state border]*. Retrieved from https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Незаконне_перетинання_державного_кордону [in Ukrainian]
10. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeksu Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]
11. *Kilkist ukrainsiv ta yikh mihratsiia za kordon cherez viinu [The number of Ukrainians and their migration abroad due to the war]*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainsiv-ta-ih-migracia-za-kordon-cherz-vijnu.html> [in Ukrainian]
12. *Do Polshchi vyikhalo 80 tysiach ukrainsiv mobilizatsiinoho viku [80,000 Ukrainians of mobilization age left for Poland]*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3756847-do-polsi-viihali-80-tisac-ukrainsiv-mobilizacijnogo-viku-zmi.html> [in Ukrainian]
13. *Evropeiska konventsiiia pro vydachu pravoporushnykiv: dokument vid 20.09.2012 r. № 995_033 [European Convention on Extradition of Offenders: document dated September 20, 2012]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 341.3+372.834

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-239-246

Рябовол Лілія Тарасівна,

доктор педагогічних наук, професор,

професор третьої кафедри Другого навчально-наукового інституту

Воєнної Академії імені Євгенія Березняка

lryabovo18@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3558-2103

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО: ОКРЕМІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ

У статті доведено, що поширення знань з МГП й набуття їх здобувачами вищої освіти є обов'язковим і необхідним. Виявлено особливості навчання та викладання МГП у закладах сектору безпеки та оборони, а також комплекс чинників, які це зумовлюють – вказівка на необхідність вивчення МГП в стандартах НАТО, за якими відбувається реформування вищої військової освіти в Україні; уведення результатів навчання з МГП в стандарти вищої

військової освіти; наявність відповідних вимог до військовослужбовців в інструктивних документах. Акцентовано, що у процесі засвоєння змісту МГП як сукупності правових норм і принципів, що застосовується під час збройних конфліктів та спрямовується на забезпечення захисту жертв таких конфліктів, заборону чи обмеження використання визначених засобів і методів ведення збройної боротьби, слід наголошувати на його гуманістичну сутність. Виявлено, що ефективне навчання та викладання МГП потребує відповідних форм, методів і технологій. Констатовано, що оптимальною формою є практичне заняття, яке дає можливість закріпити теоретичні знання та виробити відповідні практичні уміння та навички. Наголошено, що на таких заняттях здобувачі освіти мають виконувати практичні завдання, передусім працювати з джерелами МГП – міжнародними та вітчизняними нормативно-правовими актами. Доведено, що розвитку вмінь застосовувати їх приписи сприяє методика кейсів – проведення юридичного аналізу (на основі норм МГП) певної ситуації. Запропоновано методичні варіанти цієї методики – кейси з описом реальних ситуацій або спеціально сформовані кейси з описом абстрактних ситуацій у рамках конкретних тем. Викладено методично-дидактичні умови реалізації case-study, а також варіанти її інтеграції з іншими методиками і технологіями навчання та викладання МГП, як інтерактивні вправи / робота у групах або парах тощо.

Ключові слова: сектор безпеки та оборони, вищий військовий навчальний заклад, заклад вищої освіти, держава, суб'єкт міжнародного права, збройний конфлікт, військове та цивільне навчання, компетентнісне навчання, практичне заняття, методика кейсів.

Riabovol L. INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: CERTAIN ASPECTS OF LEARNING AND TEACHING

The article proves that the dissemination of knowledge on IHL and its acquisition by students of higher education is mandatory and necessary. The peculiarities of learning and teaching IHL in institutions of the security and defense sector, as well as a set of factors that cause it, have been identified – an indication of the need to study IHL in NATO standards, according to which the reform of higher military education in Ukraine is taking place; introducing the results of IHL training into the standards of higher military education; the presence of relevant requirements for military personnel in the instructional documents. It was emphasized that in the process of assimilating the content of IHL as a set of legal norms and principles applied during armed conflicts and aimed at ensuring the protection of victims of such conflicts, banning or limiting the use of certain means and methods of waging armed conflict, its humanitarian essence should be emphasized. It was found that effective teaching and learning of IHL requires appropriate forms, methods and technologies. It was established that the optimal form is a practical lesson, which provides an opportunity to consolidate theoretical knowledge and develop relevant practical skills. It was emphasized that in such classes, students should perform practical tasks, first of all, work with the sources of IHL – international and domestic normative legal acts. It has been proven that the development of the ability to apply their prescriptions is facilitated by the case method – conducting a legal analysis (on the basis of IHL norms) of a certain situation. Methodical variants of this technique are offered – cases with descriptions of real situations or specially formed cases with descriptions of abstract situations within the framework of specific topics. Methodological and didactic conditions for the implementation of case-study, as well as options for its integration with other methods and technologies of learning and investing in IHL, such as interactive exercises / work in groups or pairs, etc. are outlined.

Key words: security and defense sector, higher military educational institution, higher education institution, state, subject of international law, armed conflict, military and civilian training, competency training, practical training, case method.

Постановка проблеми. Однією з тенденцій розвитку міжнародного гуманітарного права (МГП) є розширення сфери його дії. Позаяк кількість збройних конфліктів у світі збільшується, ширшим стає простір дії норм МГП. Урізноманітнюються і сторони збройних конфліктів. Наразі в них беруть участь не лише держави та міжнародні міжурядові організації, але й неурядові збройні групи, організовані збройні формування, що не є суб'єктами міжнародного права. Це спричинило поширення дії МГП не лише на міжнародні, але й на інтернаціоналізовані конфлікти, збройні конфлікти неміжнародного характеру (внутрішні), антитерористичні операції. У зв'язку з цим все більш нагальною стає проблема міжнародно-правового захисту жертв війни, передусім цивільного населення. Розвиток методів і технологій ведення сучасної війни актуалізував і питання захисту комбатантів, яких МГП прямо не відносить до категорії «захищені особи», проте передбачає їх захист від засобів та методів ведення війни, що спричиняють їм надмірні страждання або роблять їхню загибель неминучою. Безпосередньо норми МГП захищають поранених, хворих комбатантів, таких, що зазнали корабельної аварії на морі, військовополонених комбатантів, які склали зброю і здалися, або комбатантів, які були захоплені в полон, а також цивільних осіб під владою супротивника.

З 2014 року для України норми МГП перестали бути абстрактними, теоретичними, а з початком повномасштабної агресії РФ 24 лютого 2022 року міжнародний збройний конфлікт є щоденною реальністю для нашої держави і суспільства. Знання норм МГП стали життєво необхідними. Зазначимо, що поширення знань про МГП є одним з міжнародно-правових зобов'язань України, які наша держава взяла на себе, ратифікувавши Женевські конвенції («Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року») та Додаткові протоколи до них 1977 року. Т. Короткий і М. Доценко обґрунтовано називають ці конвенції унікальними, оскільки вони – єдині міжнародні договори, в яких беруть участь всі держави, підтверджуючи, таким чином, як непересічне значення МГП, так і власну приналежність до цивілізованого міжнародного співтовариства [9].

Женевські конвенції – це чотири міжнародні договори, прийняті ООН 12.08.1949, серед яких: Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (ЖК I), Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (ЖК II), Конвенція про поводження з військовополоненими (ЖК III), Конвенція про захист цивільного населення під час війни

(ЖК IV). У кожній з цих конвенцій (ст. 47 ЖК I [5]; ст. 48 ЖК II [6]; ст. 127 ЖК III [7]; ст. 144 ЖК IV [8]) закріплено зобов'язання Високих Договірних Сторін якомога ширше розповсюджувати тексти відповідних конвенцій у своїх країнах як у мирний час, так і під час війни. Передбачено, що тексти конвенцій мають вивчатися у рамках програм військового та цивільного навчання для того, аби знання з МГП стали доступними для всього населення, у тому числі для визначених цільових груп, як: підрозділи збройних сил, які беруть участь у бойових діях, медичний та духовний персонал; представники влади, зокрема військової, до сфери відповідальності яких під час війни належить утримання військовополонених (мають бути спеціально ознайомлені з положеннями ЖК III); представники влади (цивільної, військової, «поліцейські чи інші органи влади»), на яких у воєнний час покладаються зобов'язання щодо осіб, котрі перебувають під захистом ЖК IV (повинні бути спеціально проінструктованими щодо змісту ЖК IV). У статті 83 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 узагальнено зобов'язання держав-підписантів Женевських конвенцій щодо розповсюдження інформації про ці конвенції та Протокол I. Так, зі змістом цих документів мають бути ознайомлені збройні сили у рамках програм воєнної підготовки. Відповідно поінформованим має бути і цивільне населення. У статті 83 Протоколу I також акцентовано: «Будь-які воєнні або цивільні власті, які під час збройних конфліктів беруть на себе відповідальність щодо застосування Конвенцій і цього Протоколу, повинні бути повністю ознайомлені з їх текстами» [1]. Наразі вивчення МГП постає як суспільна потреба, а організація та забезпечення цього у рамках здобуття освіти, зокрема військової, – як обов'язок держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти проблематики МГП досліджували М. Гнатівський, Т. Короткий, А. Кориневич, В. Лисик, О. Поєдинок, Н. Хендель та інші. Загалом проблематика МГП як галузі міжнародного права розроблена достатньо ґрунтовно, на відміну від питання щодо навчання та викладання МГП у закладах освіти. Аналіз ступеня його розробки засвідчив наступне. Щодо закладів загальної середньої освіти, його вивчали В. Левицький, І. Олевська, С. Побережник, Т. Ремех, В. Сідорчук, О. Сирцова, Ю. Чертова та інші. Наразі питання МГП глибоко інтегровані в зміст шкільних курсів історії, громадянської освіти та правознавства, розроблено методичні рекомендації щодо навчання МГП в цих курсах відповідно до оновлених навчальних програм [15]. Методичні матеріали, курси / тренінги з підвищення кваліфікації з МГП запропоновано також для вчителів, які викладають зазначені предмети / курси [2]. Щодо закладів вищої освіти, зокрема цивільних ЗВО, у результаті аналізу доступних нам праць можемо констатувати, що питання навчання та викладання МГП в них наразі залишається поза увагою дослідників. Щодо вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ), розроблено лише деякі напрямки впровадження МГП у зміст відповідної підготовки, зокрема щодо застосування окремих методик і технологій. Так, параметри ефективної військової підготовки з МГП вивчали Г. Ясугіс і Р. Мікова [17], деякі особливості викладання МГП у ВВНЗ розкрито Н. Макаренко.

Мета статті – обґрунтувати доцільність і необхідність поширення знань з МГП, у тому числі у ЗВО, зокрема ВВНЗ; виявити особливості навчання та викладання МГП як сукупності правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів; встановити, які форми, методи і технології забезпечують ефективну організацію навчання та викладання МГП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вище ми вказали, що поширення й набуття здобувачами освіти знань з МГП є обов'язковим і необхідним. Відповідна організація у різних ЗВО має багато спільного, водночас в закладах сектору безпеки та оборони (ВВНЗ, ЗВО із специфічними умовами навчання) має особливості. Це зумовлено комплексом чинників. Так, вивчення МГП передбачено стандартами НАТО, за якими наразі реформується вища військова освіта в Україні. Зокрема, це – стандарт НАТО STANAG 2449, в якому викладено принципи підготовки з Права збройних конфліктів (ПЗК) та цілі цієї підготовки. У 2019 STANAG 2449 було оновлено й доповнено навчальною публікацією «Підготовка з ПЗК», визначено відповідні принципи навчання та викладання, зокрема акцентовано, що підготовка з ПЗК має бути включена в усі рівні військової освіти, індивідуальної та колективної підготовки й навчання [18, с. 68].

Засвоєння знань з МГП та формування вмінь застосовувати їх на практиці прямо передбачено стандартами вищої військової освіти. Так, Стандарти вищої освіти з галузі знань 25 Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону, спеціальність 253 Військове управління (за видами збройних сил), 254 Забезпечення військ (сил), 255 Озброєння та військова техніка для другого (магістерського) рівня вищої освіти містять результат навчання (РН 1) – організувати діяльність підпорядкованих військових частин забезпечення військ (сил) / діяльність військових частин з питань озброєння та військової техніки за видами, родами ЗСУ, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України / застосовувати утруповання військ (сил) у відповідності до національного законодавства та *норм міжнародного гуманітарного права* [14].

Закріплення зазначених РН в стандартах вищої військової освіти зумовлено відповідними вимогами до військовослужбовців, які визначені зокрема в Інструкції про порядок виконання норм МГП у ЗСУ [12]. У п. 1 глави 5 розділу I цієї інструкції викладено загальні обов'язки командувачів (командирів, начальників) щодо дотримання норм МГП, серед яких у мирний час – організувати і брати участь у поширенні знань про МГП серед підпорядкованого особового складу, забезпечувати вивчення ПЗК у процесі військового

навчання і виховання військовослужбовців, звертати увагу підлеглих на те, що за серйозні порушення норм МГП чинне законодавство України передбачає притягнення до кримінальної відповідальності тощо, під час збройного конфлікту – вимагати від підлеглих знання і неухильного виконання норм ПЗК, припиняти порушення норм МГП особовим складом і за потреби притягати до відповідальності осіб, які вчинили ці порушення тощо. Проведення інформаційної та роз'яснювальної роботи серед особового складу щодо порядку застосування норм МГП, поширення інформаційно-довідкових матеріалів, виховання особового складу в кращих українських традиціях гуманного ставлення до жертв збройних конфліктів і цивільних осіб та інші заходи передбачені й у рамках морально-психологічного забезпечення під час організації бойового забезпечення (п. 1 глави 6 розділу III Інструкції про порядок виконання норм МГП у ЗСУ). Розділом IV цього документу визначено особливості ведення воєнних дій з'єднаннями, військовими частинами та підрозділами Повітряних і Військово-Морських Сил ЗСУ з урахуванням норм МГП. Інструкцією прямо передбачено вивчення норм МГП у ЗСУ. Відповідний розділ V складається з двох глав: 1. Вивчення норм МГП у системі оперативної (бойової) підготовки; 2. Вивчення норм МГП у ВВНЗ та військових навчальних підрозділах ВНЗ. В цій главі акцентовано засвоєння теоретичних знань та формування практичних умінь і навичок з МГП. Теоретичні положення МГП мають вивчатися у межах дисципліни «Основи законодавства України», а практичні уміння та навички застосування МГП в бойових умовах та під час виконання завдань миротворчих операцій мають набуватися у рамках оперативних, тактичних (тактико-спеціальних), військово-спеціальних, військово-технічних дисциплін [12].

У процесі навчання та викладання МГП, засвоєння його змісту як системи знань, умінь, навичок, цінностей та ставлень, слід наголошувати на його гуманістичну сутність. Як сукупність правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, МГП спрямовується насамперед на забезпечення захисту жертв таких конфліктів, заборону чи обмеження використання визначених засобів і методів ведення збройної боротьби. Так, у п. 1 ст. 3 ЖК IV зазначено, що кожна сторона конфлікту зобов'язана поводитися гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації за будь-якими ознаками (як: раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан тощо) з особами, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто *hors de combat* унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини [8]. Щодо звичаєвого МГП, на його гуманістичну природу акцентовано у відповідному визначенні, яке Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ) надав у своєму рішенні у прецедентній справі «Прокурор проти Тадіча» (Рішення щодо клопотання захисту щодо юрисдикції, МТКЮ-94-1, 10.08.1995, п. 129). МТКЮ вказав, що принципи та норми гуманітарного права відображають «базові складові розуміння людяності», які у всьому світі визнаються як обов'язкові мінімальні стандарти поведінки під час будь-якого збройного конфлікту [4, с. 19].

МГП – потужний інструмент, створений цивілізованим міжнародним співтовариством для забезпечення безпеки й гідності людей під час війни, обмеження методів і засобів ведення воєнних дій. «Його мета – зберегти дух гуманності в розпалі збройного конфлікту, а головний принцип – наявність обмежень навіть під час війни» [3, с. 7]. Не можна не погодитись із думкою, що норми і принципи МГП ґрунтуються на засадах моральності, гуманності, милосердя, співчуття, що є якостями, іманентно властивими людській особистості, і відмова від них тягне за собою втрату мети і сенсу будь-якої діяльності, так само і перемога над супротивником [10, с. 9, 13]. Наразі будь-яка норма МГП є результатом адаптації загального принципу гуманності до умов збройного конфлікту. Сутність та призначення МГП полягає у забезпеченні компромісу між двома основними, при цьому фактично протилежними за своєю сутністю, принципами – гуманністю (що забороняє / засуджує заподіяння страждань, ушкоджень, або заподіяння шкоди, які не є необхідними для досягнення законної мети збройного конфлікту) та військовою необхідністю (що допускає застосування сили в межах, необхідних для досягнення законної мети збройного конфлікту). Відтак, беззаперечним є твердження, що МГП має значний гуманітарний потенціал щодо впровадження ідей гуманізму й гуманності в умовах жорстокості та нелюдяності війни, а також сприяє у формуванні загальної культури і світоглядних орієнтирів особистості, які базуються на гуманітарних цінностях сучасної цивілізації [15, с. 34].

Ефективна організація засвоєння теоретичних знань та формування практичних умінь і навичок з МГП потребує відповідних форм, методів і технологій. У рамках цієї статті акцентуємо деякі з них. Оптимальною формою, вважаємо, є практичне заняття, яке дає можливість виконати комплекс завдань навчання та викладання МГП, забезпечити відповідні РН, визначені у стандартах вищої освіти та освітніх програмах. Як основна форма компетентнісного навчання, практичне заняття спрямовується на закріплення й застосування набутих знань (вирішення пізнавальних завдань репродуктивного і творчого характеру) й унаслідок цього їх поглиблення та розширення, а також вироблення практично й професійно значущих умінь і навичок, а також формування ціннісно-емоційного ставлення до предмета вивчення й, на цій основі, моделей поведінки у різних ситуаціях в правовому контексті [16, с. 47].

На таких заняттях здобувачі освіти мають виконувати практичні завдання. Пряма вказівка на це є у п. 8 розділу IV Положення про особливості організації освітнього процесу у ВВНЗ Міністерства оборони України. Відповідно, практичне заняття передбачає організацію засвоєння здобувачами освіти теоретичних положень навчальної дисципліни шляхом індивідуального виконання спеціально сформульованих

практичних завдань та сприяє формуванню вмінь і навичок практичного застосування теоретичних положень [13]. Особливе місце на практикумах має відводитися роботі з джерелами МГП. Передусім – це міжнародні акти: Женевські конвенції від 12.08.1949 та Додаткові протоколи до них (право Женеви – основна частина МГП, спрямована на обмеження насильства під час війни); Гаазька конвенція про закони і звичаї війни від 1907 та інші конвенції, що обмежують засоби і методи ведення війни (право Гааги). Окрім того, це – звичаєві норми, кодифіковані Міжнародним Комітетом Червоного Хреста. Необхідно також організувати роботу здобувачів з вітчизняними нормативно-правовими актами щодо МГП. У ВНЗ доцільно окремо опрацювати зміст Інструкції про порядок виконання норм МГП у ЗСУ.

Розвитку вмінь застосовувати приписи перелічених вище актів сприяє методика кейсів, що передбачає проведення юридичного аналізу (на основі норм МГП) певної ситуації. Наведемо приклад короткого кейсу: «Під час тимчасової окупації районів Київської, Чернігівської, Сумської областей підрозділи російської окупаційної армії розміщувалися поблизу шкіл, релігійних об'єктів, свідомо прикривались цивільними» (інформація з Інтернет-ресурсу <http://surl.li/zwchvj>). Завдання: «Дайте юридичний аналіз ситуації. Вкажіть, які норми МГП / норми яких джерел МГП порушені». Можемо запропонувати різні методичні варіанти реалізації case-study, до прикладу, кейси з описом реальних ситуацій, що відбувалися у рамках тих чи інших збройних конфліктів або спеціально сформовані кейси з описом абстрактних ситуацій у рамках конкретних тем. Методика кейсів дозволяє виконати різні завдання у процесі навчання та викладання МГП, а саме: засвоїти теоретичні знання, закріпити і поглибити їх; навчитися застосовувати отримані знання для вирішення практичних завдань; перевірити рівень навчальних досягнень з конкретної теми / питання. Варто, однак, акцентувати відповідні методично-дидактичні умови. Так, у навчання та викладання МГП цю методику слід упроваджувати поступово, у такій послідовності етапів: навести приклади ситуацій, які вже отримали юридичну оцінку; пояснити процедуру і послідовність проведення юридичного аналізу кейсу, надати відповідний інструктаж; запропонувати здобувачам кейси та забезпечити необхідний методично-дидактичний супровід проведення ними аналізу; організувати самостійне (без допомоги викладача або з такою допомогою, з огляду на рівень навчальних досягнень здобувачів) проведення ними юридичного аналізу описаних ситуацій.

Кейси доцільно інтегрувати з інтерактивними вправами / роботою у парах або групах і проводити таку роботу під час практичного заняття. Методисти пропонують різні відповідні варіанти, наприклад вправа «Захист цивільного населення у період збройного конфлікту. Правила безпечної поведінки в умовах збройного конфлікту». Конкретні завдання цієї вправи: засвоєння основних понять та ідей теми (цивільні особи та цивільне населення, цивільні об'єкти, окупована територія, зона воєнних дій, механізми захисту цивільних осіб); формування навичок аналізу ситуацій, пов'язаних з реалізацією норм МГП щодо захисту цивільного населення. Вправу можливо організувати в умовах як он-лайн, так і оф-лайн навчання. Методика її проведення наступна: 1) запропонувати здобувачам освіти переглянути відео про правила ведення війни щодо захисту цивільного населення; 2) об'єднайте їх у групи, зокрема в сесійних залах Zoom та надати кейси з прикладами ситуацій порушень прав цивільного населення в зоні воєнних дій та на окупованій території, добірки норм МГП, які регулюють ці питання; 3) акцентувати завдання – у парах / групах слід опрацювавши відповідні кейси та визначити, з якими небезпеками стикається цивільне населення під час воєнних дій та на окупованих територіях, і зафіксувати свої висновки в спільних документах, зокрема у Google-документах; 4) організувати презентацію результатів роботи груп у широкому колі / загальній залі [15, с. 25].

Наразі погоджуємось із узагальненням Г. Ясутіса та Р. Міковою, що у навчанні ПЗК ефективним є: мультисенсорне навчання, яке активізує зорові (дивитися), слухові (слухати), кінестетичні (рухатися) і тактильні (торкатися) відчуття тих, хто навчається; змішані методи навчання, які поєднують огляд норм МГП, аудиторні дискусії, аналіз конкретних випадків і практичні польові вправи; практичні заняття, які включають інтенсивні, реалістичні та динамічні вправи на основі відповідних прикладів, що дозволяє слухачам застосовувати на практиці знання з МГП, пов'язуючи їх з реаліями та викликами на місцях; індивідуальні та колективні вправи, аналіз конкретних ситуацій, рольові ігри та моделювання поведінки; імітаційні тренування за сценаріями, які інтегровані в бойові навчання [17, с. 19].

У позааудиторній роботі ефективними є муткорті – симулювання судових дебатів, судового процесу з використанням типових кейсів; це – інтерактивна дидактична (рольова) гра, сучасний ефективний навчальний формат, який дозволяє відпрацювати теоретичні знання на практиці та вдосконалити професійні навички у сфері МГП [11, с.]. Основою муткорті також фактично є кейс, гіпотетична справа, яка відображає актуальну правову проблему, зокрема у сфері застосування норм МГП. Зазначимо, однак, що організація та проведення таких заходів вимагає значної попередньої підготовки та достатнього рівня навчальних досягнень здобувачів освіти.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що поширення знань з МГП й набуття їх здобувачами вищої освіти є обов'язковим і необхідним. У закладах сектору безпеки та оборони відповідна організація має певні особливості, що зумовлено комплексом чинників, серед яких: вказівка на необхідність вивчення МГП в стандартах НАТО, за якими наразі реформується вища військова освіта в Україні; уведення результатів навчання з МГП в стандарти вищої військової освіти; наявність відповідних вимог до військовослужбовців в інструктивних документах. У навчанні та викладанні МГП слід

наголошувати на його гуманістичну сутність, оскільки, як сукупність правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, МГП – потужний інструмент, створений цивілізованим міжнародним співтовариством для забезпечення безпеки й гідності людей під час війни, обмеження методів і засобів ведення воєнних дій. Ефективна організація навчання та викладання МГП потребує відповідних форм, методів і технологій. Оптимальною формою є практичне заняття, яке дає можливість виконати комплекс завдань – закріпити теоретичні знання та сформувати практичні уміння й навички з МГП. На таких заняттях здобувачі освіти мають виконувати практичні завдання, передусім працювати з джерелами МГП, як міжнародними документами, так і з вітчизняними нормативно-правовими актами. Розвитку вмінь застосовувати норми цих актів сприяє методика кейсів, що передбачає проведення юридичного аналізу (на основі норм МГП) певної ситуації, реальної, що відбувалася в рамках тих чи інших збройних конфліктів або абстрактної. Ефективна реалізація case-study вимагає дотримання визначених методично-дидактичних умов. Можливим є інтеграція її з іншими методиками і технологіями навчання та викладання МГП, як інтерактивні вправи / робота у групах або парах тощо. Перспективним у напрямку дослідження є розроблення конкретних методичних систем навчання та викладання МГП у рамках реалізації освітніх програм у ЗВО, зокрема ВВНЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : Протокол від 08.06.1977. URL: <http://surl.li/fcmvpr>
2. Збірка програм курсів, практичних та тренінгових занять з міжнародного гуманітарного права. Методичні матеріали на допомогу викладачам ОІППО, центрів професійного розвитку педагогічних працівників: збірка/авт. кол.; упоряд.: Н. Герасим, Т. Поєдинок, В. Лисик. К., 2024. 184 с. URL: <http://surl.li/sgbafa>
3. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права : Посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. URL: <http://surl.li/vrwcsk>
4. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні : звіт Global Rights Compliance. 2020. URL: <http://surl.li/hlfmpt>
5. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: <http://surl.li/degfzm>
6. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, з складу збройних сил на морі : Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: <http://surl.li/qvfzeb>
7. Конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: <http://surl.li/joqnjj>
8. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: <http://surl.li/zkddxd>
9. Короткий Т., Доценко М. На варті гуманності. Женевські конвенції 1949. *Юридична газета onlain*. 2020. 12 серпня. URL: <http://surl.li/ofwjys>
10. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2017. 145 с. URL: <http://surl.li/zjhgtw>
11. Муткорт: практичне вивчення міжнародного гуманітарного права. Посібник для судових юристів / авт. кол.; за заг. ред. Д. Свиридової, О. Семенюк. К., 2020. 114 с. URL: <http://surl.li/xqqsqx>
12. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <http://surl.li/vrenwf>
13. Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти : Наказ Міністерства оборони України від 15.02.2024 № 120. URL: <http://surl.li/gurdjf>
14. Про затвердження Стандарту вищої освіти зі спеціальності 253 Військове управління (за видами збройних сил) для другого (магістерського) рівня вищої освіти : Наказ МОН України від 05.04.2022 № 296. URL: <http://surl.li/xrgbuty>; Про затвердження Стандарту вищої освіти зі спеціальності 254 Забезпечення військ (сил) для другого (магістерського) рівня вищої освіти : Наказ МОН України від 05.04.2022 № 293. URL: <http://surl.li/kxrgmo>; Про затвердження Стандарту вищої освіти зі спеціальності 255 Озброєння та військова техніка для другого (магістерського) рівня вищої освіти : Наказ МОН України від 30.04.2020 № 583. URL: <http://surl.li/ydupnv>
15. Про методичні рекомендації щодо викладання міжнародного гуманітарного права : Лист МОН України від 27.09.2022 № 4/2698-22. URL: <http://surl.li/ymbfwv>
16. Рябовол Л. Т. Система навчання учнів основної і старшої школи : дис. .. доктора педагогічних наук. Київ, 2015. 600 с.
17. Ясутіс Г., Мікова Р. Параметри ефективної військової підготовки з міжнародного гуманітарного права. DCAF, 2023. 37 с. URL: <http://surl.li/oqsuhr>
18. Prescott Jody. Training in the Law of Armed Conflict – A NATO Perspective. *Journal of Military Ethics*. 2008. Vol. 7. № 1. S. 66-75. DOI: <https://doi.org/10.1080/15027570801951475>

REFERENCES:

1. Additional Protocol to the Geneva Conventions relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) [Dodatkovy protokol do Zhenevskyykh konventsii, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I)]: Protocol dated 08.06.1977. URL: <http://surl.li/fcmvpr> [in Ukrainian]
2. A collection of courses, practical and training programs on international humanitarian law. Methodical materials to help the teachers of OIPPO, centers of professional development of pedagogical workers (2024) [Zbirka prohram kursiv, praktychnykh ta treninhovykh zaniat z mizhnarodnoho humanitarnoho prava. Metodychni materialy na dopomohu vykladacham OIPPO, tsentriv profesiinoho rozvytku pedahohichnykh pratsivnykiv]: collection/author. col.; Edited by: N. Gerasim, T. Poedynok, V. Lysyk. K., 184 p. URL: <http://surl.li/sgbefa> [in Ukrainian]
3. Strengthening respect for international humanitarian law: A guide for people's deputies of Ukraine (2017) [Zmitsnennia povahy do mizhnarodnoho humanitarnoho prava : Posibnyk dlia narodnykh deputativ Ukrainy]. ICRC. URL: <http://surl.li/vrwcsk> [in Ukrainian]
4. Implementation of norms of international humanitarian law at the national level in Ukraine [Implementation of norms of international humanitarian law at the national level in Ukraine]: report Global Rights Compliance. 2020. URL: <http://surl.li/hlfmpt> [in Ukrainian]
5. Convention on the Amelioration of the Fate of the Wounded and Sick in Active Armies [Convention on the Amelioration of the Fate of the Wounded and Sick in Active Armies]: UN Convention dated 12.08.1949. URL: <http://surl.li/degfzm> [in Ukrainian]
6. Convention for the Amelioration of the Fate of the Wounded, Sick and Shipwrecked Members of the Armed Forces at Sea [Konventsiiia pro polipshennia doli poranenykh, khvorykh ta osib, yaki zaznaly korabelnoi avarii, z skladu zbroinykh syl na mori]: UN Convention dated 12.08.1949. URL: <http://surl.li/qvfzeb> [in Ukrainian]
7. Convention on the Treatment of Prisoners of War [Konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenyh]: UN Convention dated 2.08.1949. URL: <http://surl.li/joqnjj> [in Ukrainian]
8. Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War [Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny]: UN Convention dated 12.08.1949. URL: <http://surl.li/zkddxd> [in Ukrainian]
9. Korotky, T., Dotsenko, M. (2020). On guard of humanity. Geneva Conventions 1949 [Na vartiumannosti. Zhenevski konventsii 1949]. *Online legal newspaper*. August 12. URL: <http://surl.li/ofwjys> [in Ukrainian]
10. International humanitarian law [Mizhnarodne humanitarne pravo] (2017). Handbook for a lawyer / edited by T. R. Korotky. Kyiv-Odesa: Ukrainian Helsinki Union for Human Rights, Phoenix, 145 s. URL: <http://surl.li/zjhgtw> [in Ukrainian]
11. Mutcourt: a practical study of international humanitarian law [Mutkort: praktychne vyvchennia mizhnarodnoho humanitarnoho prava] (2020). Manual for court lawyers / author. col.; in general ed. D. Svyridova, O. Semenyuk. K., 114 s. URL: <http://surl.li/xqqskx> [in Ukrainian]
12. On the approval of the Instruction on the procedure for the implementation of norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine [Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy]: Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 23.03.2017 № 164. URL: <http://surl.li/vrenwf> [in Ukrainian]
13. On the approval of the Regulation on the peculiarities of the organization of the educational process in higher military educational institutions of the Ministry of Defense of Ukraine, military educational units of higher education institutions, institutions of professional advanced military education [Pro zatverdzhennia Polozhennia pro osoblyvosti orhanizatsii osvithnoho protsesu u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh Ministerstva oborony Ukrainy, viiskovykh navchalnykh pidrozdilakh zakladiv vyshchoi osvity, zakladakh fakhovoi peredvyshchoi viiskovoi osvity]: Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 15.02.2024 № 120. URL: <http://surl.li/gurdjf> [in Ukrainian]
14. On the approval of the Standard of Higher Education in the specialty 253 Military Administration (by types of armed forces) for the second (master's) level of higher education [Pro zatverdzhennia Standartu vyshchoi osvity zi spetsialnosti 253 Viiskove upravlinnia (za vydamy zbroinykh syl) dlia druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity]: Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 05.04.2022 № 296. URL: <http://surl.li/xrbymy>; On the approval of the Standard of higher education in specialty 254 Provision of troops (forces) for the second (master's) level of higher education [Pro zatverdzhennia Standartu vyshchoi osvity zi spetsialnosti 254 Zabezpechennia viisk (syl) dlia druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity]: Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 05.04.2022 № 293. URL: <http://surl.li/kxpgmo>; On the approval of the Standard of higher education in specialty 255 Armament and military equipment for the second (master's) level of higher education [Pro zatverdzhennia Standartu vyshchoi osvity zi spetsialnosti 255 Ozbroiennia ta viiskova tekhnika dlia druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity]: Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 30.04.2020 № 583. URL: <http://surl.li/ydupnv> [in Ukrainian]
15. On methodological recommendations for teaching international humanitarian law [Pro metodychni rekomendatsii shchodo vykladannia mizhnarodnoho humanitarnoho prava]: Letter of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 27.09.2022 № 4/2698-22. URL: <http://surl.li/ymbfwv> [in Ukrainian]

16. Ryabovol, L. T. (2015). System of education of elementary and high school students [Systema navchannia uchniv osnovnoi i starshoi shkoly]: diss. /.. Doctor of Pedagogical Sciences. Kyiv, 600 s. [in Ukrainian]
17. Yasutis, G., Mikova, R. (2023). Parameters of effective military training in international humanitarian law [Parametry efektyvnoi viiskovoi pidhotovky z mizhnarodnoho humanitarnoho prava]. DCAF, 37 s. URL: <http://surl.li/oqsuhr> [in Ukrainian]
18. Prescott Jody (2008). Training in the Law of Armed Conflict – A NATO Perspective. *Journal of Military Ethics*. Vol. 7. № 1. S. 66-75. DOI: <https://doi.org/10.1080/15027570801951475> [in English]

Стаття надійшла до редакції 15.05.2024

УДК 341.4

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-246-252

Тітко Ельвіра Валентинівна,
доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри міжнародного права,
європейської та євроатлантичної інтеграції
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
Голова ГО «Український осередок з прав людини та
розвитку освітніх новацій»
tev.law.ua@gmail.com.ua
ORCID ID: 0000-0002-7485-2623

Сацук Мирослава Святославівна,
здобувачка II курсу, юридичного інституту
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
satsykymyroslava@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-6780-9355

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемам та перспективам ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні, що обумовлено важливістю інтеграції України у систему міжнародного правосуддя та її прагненням до зміцнення верховенства права. Римський статут, що є установчим документом Міжнародного кримінального суду (МКС), передбачає юрисдикцію над найбільш серйозними міжнародними злочинами, такими як геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності. Ратифікація цього статуту є важливим кроком для будь-якої держави, що прагне приєднатися до глобальних зусиль з боротьби з безкарністю за такі злочини.

Досліджено, що визначена тематика є досить суперечливим, адже викликає широкі дискусії. В умовах збройної агресії проти України ратифікація Римського статуту постає критично-важливим інструментом задля забезпечення дотримання норм міжнародного права, захисту прав та свобод людини, а також державного суверенітету. Висвітлено головні проблеми, що включають невідповідність норм Римського статуту законодавству України, що вбачається у Конституції та Кримінальному кодексі держави, невизначеність внутрішньої кримінально-правової політики, зокрема у питанні розкриття поняття злочинів агресії, а також імплементації норм Статуту МКС у національну правову систему спираючись на реформи для підготовки судових органів та національного законодавства у відповідності міжнародним стандартам.

Розглянуто особливості співпраці України та Міжнародного кримінального суду у забезпеченні притягнення до відповідальності осіб за злочини проти людяності, геноцид, воєнні злочини, а також злочини агресії вчинені на території держави країною-агресором. Для цього відмічено роботу Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні, що свідчить про зміцнення партнерства, а також підвищення ефективності у розслідуванні міжнародних злочинів.

У роботі зосереджено увагу на думках провідних науковців, що стосується теми статті. За результатами спостережень встановлено, що надання згоди на обов'язковість цього документу має значні позитивні наслідки для України, включаючи можливість бути повноцінним учасником процесу в усіх структурах Міжнародного кримінального суду, забезпечення покарання осіб, які вчинили міжнародні злочини, а також стимулювання національних органів до ефективного розслідування злочинів і дотримання міжнародних стандартів, що зрештою сприяє зміцненню правосуддя, розвитку міжнародного співробітництва та захисту прав людини в умовах збройної агресії.

Ключові слова: Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, ратифікація, юрисдикція, злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії.

Titko E., Satsyk M. PROBLEMS AND PROSPECTS OF RATIFICATION OF THE ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT IN UKRAINE.

The article is devoted to the problems and prospects of ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court in Ukraine, which is due to the importance of Ukraine's integration into the international justice system and its desire to strengthen the rule of law. The Rome Statute, which is the founding document of the International Criminal Court (ICC), provides for jurisdiction over the most serious international crimes, such as genocide, war crimes and crimes against humanity. Ratification of this statute is an important step for any state seeking to join global efforts to combat impunity for such crimes.

It was discovered that this topic is quite controversial, as it causes wide discussions. In the context of the armed aggression against Ukraine, ratification of the Rome Statute becomes a critical tool for ensuring compliance with international law, protection of human rights and freedoms, and state sovereignty. The main problems were highlighted, including the inconsistency of the Rome Statute with the legislation of Ukraine, as reflected in the Constitution and the Criminal Code of the state, the uncertainty of domestic criminal law policy, in particular in the issue of disclosing the concept of crimes of aggression, and the implementation of the ICC Statute into the national legal system, based on reforms to prepare the judiciary and national legislation in accordance with international standards.

The article also examines the peculiarities of cooperation between Ukraine and the International Criminal Court in ensuring the prosecution of persons for crimes against humanity, genocide, war crimes and crimes of aggression committed on the territory of the state by the aggressor country. For this purpose, the work of the Office of the International Criminal Court in Ukraine was noted, which indicates the strengthening of partnerships and increased efficiency in the investigation of international crimes.

The work focuses on the opinions of leading scholars related to the topic of the article. Based on the results of the observations, it is established that the consent to be bound by this document has significant positive consequences for Ukraine, including the opportunity to be a full participant in the process in all structures of the International Criminal Court, ensuring the punishment of perpetrators of international crimes, as well as stimulating national authorities to investigate crimes more effectively and comply with international standards, which ultimately contributes to the strengthening of justice, the development of international cooperation, and the protection of human rights in the context of armed aggression.

Key words: Rome Statute, International Criminal Court, ratification, jurisdiction, crime of genocide, crimes against humanity, war crimes, crime of aggression.

Постановка проблеми. Ратифікація Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі — МКС або Суд) є важливим кроком у переслідуванні та засудженні осіб, відповідальних за серйозні міжнародні злочини такі як: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії. Останні десятиліття ратифікація Римського статуту є предметом широких дискусій, адже може забезпечити для країни захист прав людини та міжнародного правопорядку, проте разом з тим вона породжує ряд проблем та викликів. Україна була однією із держав-підписантів Заключного Акта Римської дипломатичної конференції, відповідно до якого було ухвалено Римський статут МКС. Держава брала активну участь у розробці документу, про що свідчить присутність делегації від України на цій конференції. Держава підписала Статут, проте досі не ратифікувала його. Так, ратифікація цього договору є актуальною на сьогодні, адже викликає питання подальшого засудження країни-агресора за міжнародні злочини, вчинені проти держави Україна та її громадян. Не зважаючи на визнання юрисдикції Суду активну співпрацю України та МКС, ратифікація Римського статуту залишається питанням, яке потребує уваги та дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У доктрині міжнародного права питання ратифікації Україною Римського статуту є досить поширеним. Так, серед сучасних досліджень можна виділити таких вітчизняних науковців: М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, О. В. Задорожній, П. Д. Пилипенко, М. М. Гнатівський, Л. Б. Тарасенко, Н. В. Камінська, М. І. Смирнов, Р. А. Волинець, Ю. В. Орлов та інші.

Метою статті є широкий аналіз проблем, що виникають та перспектив щодо ратифікації Римського статуту МКС Україною з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на прийняття відповідного рішення. Крім того, мета полягає в оцінці актуальності цього питання в сучасних умовах, з урахуванням динаміки подій в Україні та на міжнародній арені після початку збройної агресії проти країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ратифікація Римського статуту є не тільки важливою для забезпечення захисту прав людини, а й обов'язковою з огляду на вступ України до Європейського Союзу та підписання 27 червня 2014 року Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Держава взяла на себе зобов'язання відповідно до цього міжнародного договору [11]. Таким чином, відповідно до статті 8 Угоди про асоціацію «сторони співробітничать з метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя шляхом ратифікації та імплементації Римського статуту МКС 1998 року та пов'язаних з ним документів». Безпосередній обов'язок прийняття цього документу закріплено і в пункті 3 статті 24 Угоди про асоціацію.

У Законі України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. визначаються зміни щодо статті 124 Конституції України, а саме можливість визнання Україною юрисдикції МКС на умовах, визначених Римським статутом МКС, що із набуттям чинності 30.06.2019 р. закріплено у частині шостій цієї статті [5]. Ці зміни надали можливість широкій майбутній співпраці держави із Судом. Незважаючи на те, що Україна досі не ратифікувала цей документ, вона вже двічі визнала юрисдикцію МКС згідно пункту 3 статті 12 Римського статуту, у якій зазначається, що «будь-яка держава, що не є учасницею Статуту може визнати юрисдикцію МКС по конкретному злочину, подаючи заяву секретарю МКС». Тим самим така держава бере на себе зобов'язання беззаперечно співпрацювати із Судом. Так, у Заяві Верховної

Ради України від 25 лютого 2014 року є звернення до МКС з метою притягнення до кримінальної відповідальності вищих посадових осіб України щодо передбачених статтею 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду злочинів проти людяності під час мирних акцій протестів громадян, що відбулися з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року у м. Києві та інших містах України [3]. Наступною була Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 2015 року, у якій містилась заява щодо визнання Україною юрисдикції МКС щодо скоєння вищими посадовими особами країною-агресором, а також керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР» злочинів проти людяності та воєнних злочинів, починаючи з 20 лютого 2014 року і по теперішній час, що створило тяжкі наслідки та призвело до масових вбивств українських громадян [7]. Обидві заяви були надіслані секретарю МКС, тим самим підтверджуючи лише часткове визнання державою юрисдикції МКС, адже це відбулося в певних часових та територіальних межах. Повноцінно це відбудеться лише через процес ратифікації Римського статуту, що є досить проблемним питанням на сьогодні.

Головною проблемою ратифікації Римського статуту є його невідповідність нормам Конституції України. Так, згідно висновку Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року існує перелік норм міжнародного договору, що суперечить головному закону України [2]. Зокрема, істотною суперечністю є те, що МКС діє за принципом комплементарності, тобто доповнює національні системи кримінального правосуддя, а не замінює їх, що визначається статтею 1 Статуту МКС, а також десятому абзаці преамбули Статуту. У деяких частинах цього документу ця функція є більш конкретизованою. Так, у пункті 2 статті 4 Статуту закріплено, що «Суд може здійснювати свої функції і повноваження на території будь-якої держави-учасниці та, за спеціальною угодою, на території будь-якої іншої держави». Також у пункті 1 статті 17 договору визначається, що «справа не може бути прийнятою до провадження тоді, коли у цій справі здійснюється розслідування або кримінальне переслідування державою, яка має юрисдикцію щодо неї, крім випадків, коли така держава не бажає або не здатна належним чином здійснювати розслідування або кримінальне переслідування» [8]. З іншої сторони, у пункті першому статті 124 Конституції України визначено, що «Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються». Отже, ця норма Римського статуту суперечить нормі головного закону України, а так, приєднання держави до цього документу відповідно до частини другої статті 9 Конституції України можливе лише після внесення до неї відповідних змін [1].

Через аналіз невідповідності законодавства України щодо Римського статуту доцільним є також відзначити, що Пилипенко В. П. визначає невідповідність розділу XX Кримінального кодексу України (далі – ККУ) «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» нормам Статуту. Це виражається у тому, що у ККУ немає визначення поняття «злочини проти людяності», а також поняття агресії, воєнних злочинів та геноциду неповністю відповідні вимогам міжнародного права [13, 277 с.]. Зокрема, у частині 1 статті 442 ККУ визначається, що «геноцид — це умисно вчинене діяння, з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу». Поняття воєнних злочинів розкрито у частині 1 статті 438 ККУ і закріплене як порушення законів та звичаїв війни, а саме жорстоке поводження з військовополоненими чи цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території тощо, на які Верховна Рада України надала згоду на їх обов'язковість, а також видача наказу про вчинення таких дій [4]. У Римському статуті МКС такі поняття є значно ширшими, тому для ратифікації цього документу необхідним є внесення відповідних змін до кримінального законодавства України. Так, 3 травня 2022 року Верховною Радою України було ухвалено проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», що набрав чинності 20 травня 2022 року і передбачає зміни у розділі IX ККУ «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», а також деяких окремих статей [6]. Такі зміни свідчать про бажання України співпрацювати з МКС, адже країна визнала юрисдикцію Суду згідно частини 3 статті 12 Статуту.

В доктрині українського права існує ряд думок щодо ратифікації Римського статуту. Деякі науковці заперечують користь Статуту та наполягають на його шкоді для громадян України, адже, як зазначає Смирнов М. І. «надання юридичної сили цьому документу поширить юрисдикцію Суду на територію держави, наслідком чого стане і судимість військових Збройних Сил України» [15, с. 167]. Проте, відповідно до статті 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – Статут) «Даний Статут жодним чином не зачіпає невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на Члена Організації, доти, поки Рада Безпеки не вдасться до заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки...», а, отже, Україна, будучи членом Статуту, має повне право на самооборону, у тому числі, використовуючи свої Збройні сили [9]. Про це свідчить преамбула Римського статуту, де зазначено, що держави-учасниці підтверджують цілі та принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй. Так, відповідальність несуть лише ті особи, що віддавали злочинні накази в контексті злочинів проти людяності, воєнних злочинів, геноциду та злочинів агресії.

У цьому контексті Орлов Ю. В. відзначає, що «перепоною для ратифікації Статуту МКС є невизначеність внутрішньої кримінально-правової політики, що характеризується злочинами, здійсненими на Майдані у 2014 році, а також злочинами, вчиненими угрупованнями «ДНР» та «ЛНР». Дискусії полягають у визначенні цих злочинів як актів тероризму чи злочини збройної агресії з боку країни-агресора» [12, с. 18]. У цьому плані доцільним буде віднести дані дії до злочинів агресії, які визначаються у частині 1 статті 5 Римського статуту МКС. Так, злочини агресії становлять одну з найскладніших та найконтroversійніших категорій злочинів у міжнародному праві. Спроба визначити злочини агресії та встановити умови для їхнього переслідування передбачає складні правові та політичні виклики. Встановлення чіткого та узгодженого визначення цього злочину є ключовим завданням для МКС. Також необхідно врахувати, що МКС здійснює юрисдикцію стосовно злочинів агресії лише після прийняття спеціального положення, яке містить визначення цього злочину та встановлює умови для її юрисдикції. Це положення повинно бути сумісним з положеннями Статуту Організації Об'єднаних Націй. Така вимога може викликати складнощі у забезпеченні відповідності міжнародним стандартам та процедурам. Зазначені обставини свідчать про те, що ратифікація Римського Статуту МКС Україною створює серйозні виклики, особливо у контексті дій, які можуть бути віднесені до злочинів агресії. Так, на сьогодні, вирішення цих питань включає широку міжнародну співпрацю, а також узгодження політичних та правових підходів.

Також присутній ряд інших проблем, що виявляється у внутрішніх реформах для підготовки судових органів та національного законодавства у відповідності міжнародним стандартам МКС, що виражається у імплементації норм Статуту МКС у національну правову систему. Так, Щербань С. В. та Камінська Н. В. вважають доцільним способом імплементації ухвалення комплексного законодавчого акта, що охоплює всі аспекти, пов'язані із введенням Статуту в національне законодавство. Такий закон матиме перевагу у разі колізій з іншим законодавством. Також можна внести поправки до відповідних законодавчих актів окремо, що передбачає внесення змін і доповнень до Конституції, галузевих кодексів або законів окремо. Це дозволяє більш детально врахувати визнання юрисдикції МКС, хоча внесення змін до Конституції може бути складним. Останнім методом є внесення змін до законодавчих актів зі створенням спеціального законодавства про співпрацю з МКС. Це може сприяти ефективній співпраці з МКС та врахуванню всіх необхідних аспектів [17, с. 140].

У своїй роботі Смирнов М. І. розглядає ратифікацію Римського статуту з позитивної сторони. Зокрема, науковець стверджує, що дана процедура надасть Україні можливість бути повноцінним учасником процесу в усіх структурах МКС, а також мати право: бути членом Асамблеї держав-учасниць Римського статуту МКС; виносити питання на порядок денний Асамблеї та брати активну участь в її роботі; формувати бюджет на розслідування справ в Україні; брати участь у виборах Прокурора МКС; брати участь у формуванні складу МКС; вносити кандидатуру судді від України. Також із ратифікацією цього документу у країні буде широкий перелік інших інструментів впливу на МКС [15, с. 168].

Тарасенко Л. Б. зазначає, що позитивними наслідками для України також буде забезпечення можливості безпосереднього покарання осіб, які скоюють міжнародні злочини. Також національні органи будуть стимульовані до більш ефективного розслідування злочинів і дотримуватись міжнародних стандартів. А отже, ратифікація Статуту сприятиме зміцненню правосуддя, міжнародного співробітництва та захисту прав людини в Україні, а також впливатиме на міжнародну політику щодо конфлікту з країною-агресором [16, с. 88].

Не зважаючи на ряд проблемних питань та широких дискусій стосовно ратифікації Римського статуту МКС, діяльність Суду є надзвичайно важливою та перспективною в умовах агресії та збройного конфлікту. На сьогодні МКС поступово розглядає питання щодо міжнародних злочинів, вчинених на території України з 2013 року. Відповідно до інформації, зазначеної на офіційному сайті МКС, широка діяльність Суду розпочалась із початком повномасштабного вторгнення держави-агресора на територію України. Починаючи з 1 березня 2022 року ряд держав-учасниць Римського статуту направили свої звернення Офісу МКС щодо розслідування ситуації в Україні [18].

У контексті відповідальності за злочини країни-агресора, вчинені на території України, науковець Смирнов М. І. висуває думку створення спеціального суду *ad hoc*, що буде будуватися на засадах і принципах Римського статуту МКС, для розслідування злочинів агресії, адже даний вид порушень міжнародного права має виняткову юрисдикцію. Тому повинно бути проведено ретельне розслідування та притягнення всіх винних до відповідальності. Створення такого трибуналу забезпечить ефективне та об'єктивне розслідування злочинів агресії [14, с. 407].

Задля співробітництва України та МКС 23 березня 2023 року було підписано Угоду між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні. Відповідно до статті 2 цього договору його метою є «сприяння роботі МКС на території України у зв'язку з усіма ситуаціями та справами, що перебувають зараз на розгляді Суду. В усіх випадках, коли ця Угода покладає зобов'язання на компетентні органи України, остаточною відповідальністю за виконання таких зобов'язань, покладається на Уряд України» [10].

Висновки. Отже, ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду породжує більше позитивних наслідків, аніж негативних, адже є важливим кроком у забезпеченні притягнення до відповідальності осіб, що вчинили найтяжчі злочини міжнародного права, такі як: злочини проти людяності,

воєнні злочини, геноцид та злочини агресії. При розгляді питання ратифікації Римського статуту Україною було досліджено досить протилежні думки стосовно позитивних та негативних наслідків. Будучи державою, що має статут кандидата на вступ в Європейський Союз, Україна зобов'язана надати згоду на обов'язковість цього документу.

Беззаперечним є важливість покарання осіб, причетних до злочинів, скоєних на території України з 2014 року. Починаючи із дій агресія з 24 лютого 2022 року список таких злочинів став значно більшим і нагальність притягнення до відповідальності стала вкрай необхідною. Так, згідно Римському статуту держава може визнавати юрисдикцію Суду відповідно певного злочину, при цьому широко співпрацюючи без затримок та винятків. Україна визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду відповідно до двох заяв, зроблених Верховною Радою України. Проблема ратифікації цього документу, насамперед, є його часткова невідповідність головному Закону України, а також розділу XX Кримінального кодексу України. Деякі юристи та науковці зазначають, що надання згоди на обов'язковість Римського статуту стане проблемою для ведення Україною військових дій задля захисту своїх громадян та території, при тому, що до відповідальності підлягатимуть і Збройні сили України, проте розглядаючи нормативні акти у міжнародному праві можна дійти висновку, що такі припущення є хибними. Без сумнівів, ратифікація цього важливого у міжнародному праві документу принесе більше перспектив, ніж проблем, адже на сьогоднішній день притягнення до відповідальності країни-агресора постає на перше місце.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
2. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) : Висновок Конституц. Суду України від 11.07.2001 р. № 3-в/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>
3. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року : Заява Верхов. Ради України від 25.02.2014 р. № 790-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>
4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 28 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>
6. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 03.05.2022 р. № 2236-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>
7. Про Заяву Верховної Ради України "Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян" : Постанова Верхов. Ради України від 04.02.2015 р. № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>
8. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 р. : станом на 16 січ. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
9. Статут Організації Об'єднаних Націй : Статут Орг. Об'єдн. Націй від 26.06.1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unic/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
10. Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні : Угода Міжнар. судів від 23.03.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_001-23#Text
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 р. : станом на 30 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
12. Орлов Ю. В. Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду й елементи політики у сфері протидії злочинності в Україні: проблеми гармонізації. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. Т. 22, № 1. С. 16–25. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2711b34d-db8d-4b04-93dc-7b9f92ea6ada/content>
13. Пилипенко В. П. Деякі питання співробітництва України та Міжнародного кримінального суду: правові аспекти. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 273–279. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.41>
14. Смирнов М. І. Спеціальний міжнародний трибунал ad hoc щодо злочину агресії Росії проти України як механізм для розслідування та притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчий міжнародний злочин міжнародно-правові та юрисдикційні аспекти. *Київський часопис права*. 2023. № 1.

C. 403–410. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.62>

15. Смирнов М. І. Як ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду може вплинути на розслідування злочину агресії Росії проти України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 6. С. 164–169. URL: <http://www.chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/download/343/300>

16. Тарасенко Л. Б. Ратифікація Римського статуту Україною: актуальність та наслідки. *Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку в контексті євроінтеграції* : Матеріали Всеукр. наук. конф., м. Одеса, 7 груд. 2023 р. С. 86–90. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1ddaf166-44f9-4266-ba3e-e06f3bd0db1d/content>

17. Щербань Є. В., Камінська Н. В. Деякі питання імплементації Римського статуту про Міжнародний кримінальний суд. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Т. 25, № 2. С. 138–143. URL: <https://doi.org/10.33270/01201152.138>

18. Ukraine. *International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Rymskoho Statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu (sprava pro Rymnyi Statut). (2001, July 11). [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the President of Ukraine on the provision of an opinion on the conformity of the Constitution of Ukraine with the Rome Statute of the International Criminal Court (Rome Statute case)]. № 3-v/2001. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text> [in Ukrainian].

3. Zaiava Verkhovnoi Rady Ukrainy do Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyksii mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo skoiennia zlochyniv proty liudianosti vyshchymy posadovymy osobamy derzhavy, yaki pryzvely do osoblyvo tiazhkykh naslidkiv ta masovoho vbyvstva ukraïnskykh hromadian pid chas myrnykh aksii protestiv u period z 21 lystopada 2013 roku po 22 liutoho 2014 roku. (2014, February 25). [Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine to the International Criminal Court on Ukraines recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court regarding the commission of crimes against humanity by high-ranking state officials, which led to particularly grave consequences and the mass murder of Ukrainian citizens during peaceful protests in the period from November 21, 2013 to 22 February 2014]. № 790-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text> [in Ukrainian].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. Kodeks Ukrainy № 2341-III: stanom na 28 berez. 2024 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

5. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia). (2016, June 2). [On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice)]. *Zakon Ukrainy № 1401-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> [in Ukrainian].

6. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo spivrobotnytstva z Mizhnarodnym kryminalnym sudom. (2022, May 3). [On making changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding cooperation with the International Criminal Court]. *Zakon Ukrainy № 2236-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text> [in Ukrainian].

7. Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyksii Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo skoiennia zlochyniv proty liudianosti ta voïennykh zlochyniv vyshchymy posadovymy osobamy Rosiiskoi Federatsii ta kerivnykamy terorystychnykh orhanizatsii "DNR" ta "LNR", yaki pryzvely do osoblyvo tiazhkykh naslidkiv ta masovoho vbyvstva ukraïnskykh hromadian". (2015, February 4). [On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine "On Ukraines recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court regarding the commission of crimes against humanity and war crimes by high-ranking officials of the Russian Federation and leaders of the terrorist organizations "DPR" and "LPR", which led to particularly grave consequences and mass murder of Ukrainian citizens"]. *Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 145-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text> [in Ukrainian].

8. Rymnyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu. (1998, July 17). [The Rome Statute of the International Criminal Court]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].

9. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii. (1945, June 26). [Charter of the United Nations]. Retrieved from: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf [in Ukrainian].

10. Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Mizhnarodnym kryminalnym sudom pro stvorennia Ofisu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu v Ukraini. (2023, March 23). [Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the International Criminal Court on the establishment of the Office of the International Criminal Court in Ukraine]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_001-23#Text [in Ukrainian].

11. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. (2014, June 27). [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy

Community and their member states, on the other hand]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

12. Orlov, Yu. V. (2020). Ratyfikatsiia Rym'skoho statutu Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu y elementy polityky u sferi protydii zlochynnosti v Ukraini: problemy harmonizatsii. [Ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and elements of policy in the field of combating crime in Ukraine: problems of harmonization]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy. T. 22, № 1.* 16–25. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2711b34d-db8d-4b04-93dc-7b9f92ea6ada/content> [in Ukrainian].

13. Pylypenko, V. P. (2021). Deiaki pytannia spivrobitnytstva Ukrainy ta Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu: pravovi aspekty. [Some issues of cooperation between Ukraine and the International Criminal Court: legal aspects]. *Pravo i suspilstvo. № 1.* 273–279. Retrieved from: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.41> [in Ukrainian].

14. Smyrnov, M. I. (2023). Spetsialnyi mizhnarodnyi trybunal ad hoc shchodo zlochynu ahresii Rosii proty Ukrainy yak mekhanizm dlia rozsliduvannia ta prytiahnennia do vidpovidalnosti krainy-ahresora za naitiazhchy mizhnarodnyi zlochyn mizhnarodno-pravovi ta yurysdyktsiini aspekty. [Special international ad hoc tribunal on the crime of Russian aggression against Ukraine as a mechanism for investigation and prosecution of the aggressor country for the most serious international crime, international legal and jurisdictional aspects]. *Kyivskiy chasopys prava. № 1.* 403–410. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.62> [in Ukrainian].

15. Smyrnov, M. I. (2022). Yak ratyfikatsiia Rym'skoho statutu Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu mozhe vplynuty na rozsliduvannia zlochynu ahresii Rosii proty Ukrainy. [How the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court can affect the investigation of the crime of Russian aggression against Ukraine]. *Dniprovskiy naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava. № 6.* 164–169. Retrieved from: <http://www.chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/download/343/300> [in Ukrainian].

16. Tarasenko, L. B. (2023, December 7). Ratyfikatsiia Rym'skoho statutu Ukrainoiu: aktualnist ta naslidky. [Ratification of the Rome Statute by Ukraine: relevance and consequences]. *Pravova systema derzhavy: problemy formuvannia ta perspektyvy rozvytku v konteksti yevrointehratsii : Materialy Vseukr. nauk.konf.* 86–90. Retrieved from: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1ddaf166-44f9-4266-ba3e-e06f3bd0db1d/content> [in Ukrainian].

17. Shcherban, Ye. V., Kaminska, N. V. (2020). Deiaki pytannia implementatsii Rym'skoho statutu pro Mizhnarodnyi kryminalnyi sud. [Some issues of implementation of the Rome Statute of the International Criminal Court]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. T. 25, № 2.* 138–143. Retrieved from: <https://doi.org/10.33270/01201152.138> [in Ukrainian].

18. Ukraine. (2022). *International Criminal Court*. Retrieved from: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine> [in English].

Стаття надійшла до редакції 14.05.2024

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

УДК 342.95-364(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-253-259

Теремецький Владислав Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач сектору проблем реалізації господарського законодавства
відділу проблем модернізації господарського права та законодавства
Державної установи «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»
vladvokat333@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2667-5167

Кельбя Стелла Георгіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету ПВНЗ «Буковинський університет»
stella.kelbya@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1817-816

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Наукове дослідження присвячено адміністративно-правовому регулюванню соціального захисту військовослужбовців в Україні. Досліджено законодавство, яке регулює правовий статус військовослужбовців, законодавство про охорону здоров'я, пенсійне та житлове законодавство. У статті використано праці науковців, які вивчали проблеми соціального захисту військовослужбовців.

Запропоновано визначити соціальний захист військовослужбовців як систему гарантій, які забезпечують задоволення матеріальних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців є діяльністю суб'єктів владних повноважень щодо встановлення умов матеріального забезпечення, надання соціальних пільг, медичного та реабілітаційного забезпечення військовослужбовців під час проходження служби.

Конкретні заходи соціального захисту військовослужбовців передбачені у законодавстві про охорону здоров'я, житловому та трудовому законодавстві, яке встановлює правовий статус військовослужбовців. Зроблено висновок, що система заходів соціального захисту охоплює такі складові елементи, як належна винагорода за службу, додаткові виплати у разі участі в бойових діях, пільги, різні види одноразових грошових допомог і компенсацій, медичне і житлове забезпечення, трудові гарантії на випадок мобілізації та демобілізації.

Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до законодавства для вдосконалення адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні. Наголошено, що система соціального захисту військовослужбовців потребує впорядкування та заміни низки підзаконних актів законодавчими. Стверджено, що поняття соціального захисту військовослужбовця необхідно відокремлювати від поняття правового захисту та закріпити нове визначення законодавчо.

Ключові слова: військовослужбовець, правовий статус військовослужбовців, адміністративно-правове регулювання, соціальний захист, заходи соціального захисту, пільги, допомога, гарантії, грошове забезпечення, службові обов'язки, умови проходження служби, підрахунок та призначення пенсій військовослужбовцям.

Teremetskyi V., Kelbia S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION FOR MILITARY PERSONNEL IN UKRAINE

The scientific research is dedicated to the administrative and legal regulation of social protection for military personnel in Ukraine. The study examines the legislation regulating the legal status of military personnel, health care laws, and pension and housing legislation. The article incorporates the works of scholars who have studied the issues of social protection for military personnel.

It is proposed to define social protection for military personnel as a system of guarantees that ensure the satisfaction of the material needs of military personnel in accordance with the specific nature of their service activities, their status in society, and the maintenance of social stability within the military environment. Administrative and legal regulation of social protection for military personnel involves the activities of authorities in establishing conditions for material support, providing social benefits, medical and rehabilitation support during their service.

Specific measures of social protection for military personnel are provided in health care legislation, housing and labor laws, which define the legal status of military personnel. The conclusion is drawn that the system of social protection measures

includes such components as appropriate remuneration for service, additional payments in case of participation in combat, benefits, various types of one-time monetary assistance and compensation, medical and housing support, labor guarantees in case of mobilization and demobilization.

Proposals for amendments to the legislation are formulated to improve the administrative and legal regulation of social protection for military personnel in Ukraine. It is emphasized that the system of social protection for military personnel needs to be streamlined and a number of subordinate acts should be replaced with legislative ones. It is asserted that the concept of social protection for military personnel should be separated from the concept of legal protection and a new definition should be legislatively established.

Key words: military personnel, legal status of military personnel, administrative and legal regulation, social protection, social protection measures, benefits, assistance, guarantees, monetary support, service duties, service conditions, calculation and appointment of pensions for military personnel.

Постановка проблеми. Належне виконання службових обов'язків військовослужбовцем є можливим лише у разі ефективного забезпечення його соціального захисту. Законодавство повинно встановлювати відповідні соціальні гарантії під час проходження служби, які дають можливість військовослужбовцю не відволікатися на можливі матеріальні потреби під час виконання службових обов'язків. Під час воєнного стану значна частина громадян долучаються до Сил безпеки і оборони, внаслідок чого на них поширюються заходи соціального захисту, передбачені законодавством для військовослужбовців. Перелічені фактори обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом проблеми соціального захисту військовослужбовців стають предметом дослідження українських науковців. Наприклад, загальну характеристику системи соціального захисту різних категорій громадян вивчав Ю. Ю. Івчук [1, с. 101 – 111]. Водночас особливості соціального захисту військовослужбовців у статті цього автора не досліджені. Проблемам соціального захисту військовослужбовців присвятили свої праці О. П. Письменна та Р. С. Пінчук [2, с. 83–89], А. Л. Бейкун та А. В. Клачко [3, с. 90–94], Р. В. Гринько, А. Ф. Мота та С. А. Петrenchенко [4, с. 161–166], Л. І. Мазуренка [5, с. 223–231], М. В. Чічань та Є. Ю. Лугиної [6, с. 60–65]. Однак у працях цих дослідників поєднуються поняття соціального і правового захисту, хоча вказані терміни мають різне значення. Для відокремлення визначень «соціальний» і «правовий» захист було використано праці науковців, які досліджували правовий захист поліцейських. Зокрема, наукові статті М. В. Логінової [7, с. 73 – 76] та О. А. Дяченко [8, с. 379–382]. Проблеми адміністративно-правового регулювання суспільних відносин досліджували І. М. Шопіна [9, с. 550–554], Т. О. Гуржій та В. О. Бодров [10, с. 41–48]. Вказані вчені розмежували поняття соціальний та правовий захист військовослужбовців. Перелічені наукові публікації вчених, законодавчі та підзаконні акти стали основою для дослідження окресленої проблематики.

Мета статті полягає у визначенні особливостей адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців. Завдання статті передбачають встановлення переліку законодавчих актів, які є правовою основою для здійснення соціального захисту військовослужбовців уповноваженими суб'єктами, з'ясування конкретного переліку заходів соціального захисту та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом правові засади соціального захисту визначені на доктринальному та законодавчому рівні. Зокрема, Ю. Ю. Івчук стверджує, що соціальний захист – це діяльність держави, спрямована на забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на цю особистість, створення умов для її самовизначення та утвердження в житті [1, с. 101]. Отже, соціальний захист становить систему заходів для забезпечення нормальної життєдіяльності особи.

О. П. Письменна та Р. С. Пінчук наголошують, що соціальна захищеність військовослужбовців є важливим елементом морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України, що зрештою виявляється у підвищенні рівня боєздатності [2, с. 84]. Водночас ці дослідники не наводять визначення по суті «соціального захисту військовослужбовців». А. Л. Бейкун та А. В. Клачко визначають соціальний захист військовослужбовців як діяльність держави, спрямовану на встановлення системи соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців [3, с. 93]. Виникає бажання звернути увагу на те, що дослідники поєднують у визначенні соціального захисту як систему соціальних гарантій військовослужбовців, так і задоволення духовних потреб.

Р. В. Гринько, А. Ф. Мота та С. А. Петrenchенко наголошують, що військовослужбовці не повинні мати інших джерел одержання коштів, ніж державне грошове утримання, що варто враховувати під час встановлення заходів соціального захисту, які повинні забезпечити належний рівень життя військовослужбовця, його родини, в тому числі під час лікування [4, с. 164]. Л. І. Мазуренко висловлює думку, що система соціальних гарантій прав військовослужбовців повинна охоплювати належне грошове забезпечення, надання у користування службового житла, фінансування санаторно-курортного лікування, встановлення особливих умов пенсійного забезпечення та надання додаткових грошових виплат [5, с. 224]. Вказаний науковець обмежує поняття соціального захисту тільки соціальними, а не правовими заходами.

Аналізуючи норми законодавства, які встановлюють засади соціального захисту військовослужбовців, можна зазначити таке. У ст. 1 Закону України «Про соціальний і правовий захист

військовослужбовців та членів їх сімей» (далі – Закон № 2011-ХІІ) [11] закріплено визначення соціального захисту, а поняття правового захисту немає. Також у ст. 1 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» згадуються програми соціального і правового захисту ветеранів війни, але визначень цих понять у законі немає (далі – Закон № 3551-ХІІ) [12]. Водночас вказані законодавчі акти передбачають численні заходи соціального захисту військовослужбовців та ветеранів війни у вигляді пільг та різних додаткових грошових виплат, окрім основного грошового утримання.

Згідно зі ст. 1 Закону № 2011-ХІІ соціальний захист військовослужбовців – це діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі [11]. Отже, у цьому визначенні поєднані правові та соціальні гарантії, які забезпечують як соціальну стабільність, так і реалізацію конституційних прав і духовних потреб військовослужбовців. При цьому визначення правового захисту військовослужбовця у Законі № 2011-ХІІ відсутнє.

Науковці, які досліджували правовий статус військовослужбовців, поєднують соціальний і правовий захист в одну категорію і не відокремлюють поняття соціального захисту. Водночас існують наукові розробки щодо правового захисту правоохоронців. Так, М. В. Логінова стверджує, що під поняттям правового захисту поліцейських варто розуміти захист честі і гідності від образ та наклепів, який здійснюється в цивільно-правовому порядку, а також можливість реалізації конституційних прав [7, с. 76]. О. А. Дяченко вважає, що адміністративно-правовий захист поліцейського досить багатоаспектний і включає в себе складові різного характеру: пільги, надбавки, доплати, умови звільнення, медичне забезпечення, захист від протиправних посягань у процесі виконання службових обов'язків, можливість реалізації конституційних прав людини і громадянина [8, с. 381]. Адміністративно-статус правоохоронців і військовослужбовців має багато спільних рис. За аналогією із поняттям адміністративно-правового захисту поліцейського можна визначити окреме поняття адміністративно-правового захисту військовослужбовців як системи правових, інституційних та організаційних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, захист від протиправних посягань в процесі виконання службових обов'язків, задоволення духовних потреб.

У зв'язку із відокремленням поняття адміністративно-правового захисту військовослужбовця під терміном «соціальний захист військовослужбовців» варто розуміти систему гарантій, що забезпечують задоволення матеріальних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Вказане визначення необхідно закріпити у Законі № 2011-ХІІ разом із окремим поняттям «правовий захист військовослужбовців».

Адміністративно-правове регулювання правовідносин в Україні також потребує свого визначення. Зокрема, І. М. Шопіна стверджує, що адміністративно-правове регулювання суспільних відносин в умовах воєнного стану варто визначати, як приведення системи відносин у стан, в якому забезпечується ефективна відсіч російській збройній агресії, що досягається завдяки переважанню серед адміністративно-правових інструментів засобів примусу, збільшенню дискреційних повноважень органів публічної влади та законних підстав для обмежень прав громадян [9, с. 154]. Т. О. Гуржій та Ю. В. Бодров визначають адміністративно-правове регулювання як упорядкування системи суспільних відносин за допомогою широкого арсеналу методів, засобів і процедур, які дозволяють забезпечити законність і правопорядок у суспільних відносинах [10, с. 47]. Враховуючи наведені визначення, можна стверджувати, що адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців є діяльністю суб'єктів владних повноважень щодо встановлення умов матеріального забезпечення, надання соціальних пільг, медичного та реабілітаційного забезпечення військовослужбовців під час проходження служби.

Конкретні заходи соціального захисту військовослужбовців передбачені у Законі № 2011-ХІІ, Законі № 3551-ХІІ та Законі України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (далі – Закон № 2262-ХІІ) [13]. Під час характеристики заходів соціального захисту варто враховувати, що військовослужбовець може отримати статус учасника бойових дій та ветерана війни відповідно до ст. 6 Закону № 3551-ХІІ. Крім того, певні заходи соціального захисту військовослужбовців у разі виходу на пенсію встановлені нормами Закону № 2262-ХІІ.

Отже, перелік заходів соціального захисту військовослужбовців, встановлених законодавством України, виглядає таким чином:

1. Особливі умови грошового, продовольчого та речового забезпечення військовослужбовців, передбачені ст. ст. 9 і 9-1 Закону № 2011-ХІІ. Варто вказати, що грошове забезпечення складається з посадового окладу та окладу за військовим званням, різних видів доплат і премій. При цьому порядок виплати і розміри грошового забезпечення визначаються Кабінетом Міністрів України, тобто підзаконними актами уряду України. Норми речового та продовольчого забезпечення військовослужбовців також встановлюються підзаконними актами Кабінету Міністрів України [11]. Розмір грошового забезпечення повинен забезпечувати гідний життєвий рівень для самого військовослужбовця та його родини.

Варто наголосити, що у ст. 9-2 Закону № 2011-ХІІ встановлені додаткові винагороди

військовослужбовцям на період воєнного стану, які виплачуються на умовах і в порядку, передбачених урядом України. Зокрема, додаткові винагороди встановлені за знищене озброєння і бойової техніку супротивника [11]. Зазначені виплати встановлені для заохочення військовослужбовців до участі у бойових діях.

2. Встановлення особливих умов підрахунку та призначення пенсій військовослужбовцям відповідно до ст. 15 Закону № 2011-ХІІ [11] та норм Закону № 2262-ХІІ [13]. Зокрема, законодавством врегульовано призначення пенсії за вислугу років, а також щомісячної грошової допомоги особам, які звільнені з військової служби без права на пенсію. Закріплено мінімальний розмір пенсій за вислугу років.

3. Законодавство передбачає широкий перелік пільг військовослужбовців, які встановлені у ст. ст. 12 і 14 Закону № 2011-ХІІ, а саме:

- безоплатний проїзд залізничним, водним, повітряним та автомобільним транспортом під час поїздки у відрядження, відпустку, переведення на нове місце служби;
- безоплатний проїзд військовослужбовців строкової служби під час пересування транспортом загального користування міського, приміського та міжміського сполучення;
- першочергове встановлення квартирного телефону та квартирної сигналізації;
- право військовослужбовців строкової служби безоплатно відправляти та одержувати листи;
- право отримати сертифікат на придбання транспортного засобу в межах встановленої вартості;
- надання 50-відсоткової знижки військовослужбовцям при оплаті користування квартирою та комунальними послугами.

Хочеться звернути увагу на те, що встановлення квартирного телефону вже є неактуальним у зв'язку із поширенням мобільного зв'язку, а вартість транспортного засобу, для придбання якого можна отримати сертифікат, необхідно періодично корегувати, зважаючи на індекс інфляції.

4. Особливі пільги для учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, учасників війни, сімей загиблих учасників війни, що встановлені ст. ст. 12–16 Закону 3551-ХІІ [12]. Деякі перелічені у цьому законодавчому акті пільги відповідають тим пільгам, які встановлені для військовослужбовців у Законі № 2011-ХІІ. Водночас ст. ст. 12–16 Закону 3551-ХІІ передбачають й інші різновиди пільг: безоплатне одержання лікарських засобів, першочергове безоплатне зубопротезування, безоплатне санаторно-курортне лікування, знижка по оплаті за користування житлом і комунальними послугами, пільгові позики на будівництво і ремонт житла, пільги зі сплати податків, першочергове обслуговування закладами та установами, які надають соціальні послуги [12]. Зазначені пільги можуть бути використані як військовослужбовцями, які проходять службу і мають статус учасника бойових дій, так і військовими пенсіонерами, які мають відповідний статус.

5. Призначення військовослужбовцям різних видів грошових допомог, а саме:

- одноразової грошової допомоги у разі смерті (загибелі), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності на підставі ст. ст. 16–16-4 Закону № 2011-ХІІ [11]. Зазначені норми права визначають розміри відповідної допомоги та умови призначення залежно від тяжкості завдання шкоди військовослужбовцю. При чому розмір цієї допомоги у період воєнного стану повинен бути визначений Кабінетом Міністрів України;
- грошова допомога на оздоровлення та державна допомога сім'ям з дітьми в порядку і розмірах, що визначаються законодавством України згідно з ч. 3 ст. 15 Закону № 2011-ХІІ [11];
- одноразова грошова допомога особам, які звільнені з військової служби відповідно до ст. 15 Закону № 2011-ХІІ [11] та ст. 9 Закону № 2262-ХІІ [13]. Названі норми права регулюють розміри та умови цієї виплати залежно від тривалості служби та підстав звільнення конкретної людини;
- компенсація матеріальних витрат на поховання військовослужбовців, які загинули або померли під час проходження служби;
- виплата дітям або батькам військовослужбовців, які загинули або померли під час проходження служби, одноразової грошової компенсації в розмірі суми державного соціального страхування військовослужбовця згідно з ч. 4 ст. 15 Закону № 2011-ХІІ [11].

Привертає увагу, що розміри виплати грошової компенсації у разі смерті військовослужбовця передбачені як у ч. 4 ст. 15, так і ч. 1 ст. 16-2 Закону № 2011-ХІІ. Але у ч. 4 ст. 15 Закону № 2011-ХІІ розмір компенсації дорівнює сумі державного соціального страхування, а в ч. 1 ст. 16-2 Закону № 2011-ХІІ він складає від 500 до 750 прожиткових мінімумів. Таким чином, виникає необхідність узгодити розмір виплат у разі смерті військовослужбовця, передбачений різними нормами Закону № 2011-ХІІ.

6. Встановлення права військовослужбовців на медичну допомогу, створення сприятливих санітарно-гігієнічних умов під час проходження служби в порядку, встановленому у ст. 11 Закону № 2011-ХІІ, направлення на лікування за кордон у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Окрім того, військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, мають право на психологічну допомогу [11]. Згідно зі ст. 31 Основ законодавства про охорону здоров'я України військовослужбовці підлягають періодичному медичному огляду [14]. Надання медичної допомоги повинно забезпечуватися як відомчими закладами Міністерства оборони України, так і закладами, підпорядкованими МОЗ України.

7. Забезпечення військовослужбовців санаторно-курортним лікуванням відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону № 2011-ХІІ [11], Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» та Закону України

«Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». Зокрема, згідно зі ст. 15 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» самі різні центральні органи виконавчої влади можуть мати у своєму підпорядкуванні реабілітаційні заклади, що будуть надавати реабілітаційні послуги [15]. Тобто у складі Міністерства оборони України можуть перебувати реабілітаційні санаторно-курортні заклади. Як передбачено в ст. 4 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, мають право на забезпечення допоміжними засобами реабілітації, послуги медичної реабілітації та санаторно-курортного оздоровлення [16]. А відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону № 2011-ХІІ військовослужбовці не більше одного разу на рік мають право на санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, туристичних базах і пансіонатах Міністерства оборони України [11]. Перелічені види медичної допомоги можуть бути надані у реабілітаційних закладах Міністерства оборони України.

8. Збереження робочого місця на підприємстві, установі, організації за працівниками, які направлені на військову службу за призовом під час мобілізації на період воєнного стану відповідно до ч. 3 ст. 119 КЗпП України. Як передбачено у ст. 197 КЗпП України працівникам, які звільнені з військової служби після демобілізації, може бути надане перше робоче місце на строк до двох років. Також у ст. 42 КЗпП України закріплено переважне право демобілізованих працівників на залишення на роботі за умови скорочення персоналу. Таким правом демобілізованих працівників користуються протягом двох років з часу звільнення з військової служби [17]. Науковці наголошують, що виконувати перелічені вимоги трудового законодавства повинні роботодавці незалежно від форми власності підприємства [6, с. 62]. Забезпечення перелічених прав і переваг є важливим, оскільки вони забезпечують можливість працевлаштування і життєдіяльності колишніх військовослужбовців після звільнення зі служби.

9. Одним із видів соціального захисту військовослужбовців є забезпечення військовослужбовців службовим житлом на час служби відповідно до ст. ст. 58 і 119 ЖК України [18], а також ст. 12 Закону № 2011-ХІІ [11]. Адже норми житлового законодавства передбачають надання військовослужбовцям службового житла у військових містечках та виселення з нього після закінчення служби лише у разі надання іншого благоустроєного житла [16]. Водночас ст. 12 Закону № 2011-ХІІ передбачає виплату військовослужбовцям грошової компенсації за житлове приміщення, яке не було їм надане. Військовослужбовці, які мають більше 20 років вислуги, забезпечуються житлом на постійній основі або ж повинні отримати грошову компенсацію. Допускається варіант надання кредиту військовослужбовцю, який має 20 років вислуги, для індивідуального житлового будівництва або придбання квартири. Погашення цього кредиту повинно відбуватися за рахунок коштів державного бюджету [11]. Однак виконання перелічених вимог законодавства залежить від наповнення державного бюджету та передбачення у ньому відповідних видатків для забезпечення житлом військовослужбовців.

Висновок. Соціальний захист військовослужбовців слід відрізнити від адміністративно-правового захисту. Вбачається, що соціальний захист військовослужбовців охоплює систему гарантій, які забезпечують задоволення матеріальних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі.

З урахуванням наведеного, можна стверджувати, що адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців є діяльністю суб'єктів владних повноважень щодо встановлення умов матеріального забезпечення, надання соціальних пільг, медичного та реабілітаційного забезпечення військовослужбовців під час проходження служби.

Конкретні заходи соціального захисту військовослужбовців передбачені у Законах України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», Основах законодавства про охорону здоров'я, Житловому кодексі України, Кодексі законів про працю України. В багатьох випадках конкретні розміри виплат військовослужбовцям визначаються підзаконними актами уряду України.

Система заходів соціального захисту охоплює такі складові елементи, як належна винагорода за службу, додаткові виплати у випадку участі в бойових діях, пільги, різні види одноразових грошових допомог і компенсацій, медичне і житлове забезпечення, трудові гарантії на випадок мобілізації та демобілізації. Реальне виконання встановлених заходів соціального захисту військовослужбовців залежить від наявності коштів у державному бюджеті України.

Для вдосконалення адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні пропонуємо:

1. Розмежувати поняття «соціальний захист» і «правовий захист» у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

2. Зменшити кількість підзаконних актів, які регулюють розміри виплат військовослужбовцям. Встановити відповідні розміри у законодавстві залежно від прожиткового мінімуму.

3. Скасувати окремі неактуальні пільги, зокрема, щодо встановлення і користування квартирним телефоном.

4. Усунути суперечності між різними нормами законодавства, які встановлюють розмір грошових виплат військовослужбовцям.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть стосуватися вдосконалення адміністративно-правового регулювання заходів соціального захисту військовослужбовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Івчук Ю. Ю. Соціальний захист окремих категорій громадян в умовах воєнного стану: законодавчі новели та проблемні аспекти. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 2 (46). С. 101–111. <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2023-46-2-101-111>
2. Письменна О. П., Пінчук Р. С. Покращення соціального і правового захисту військовослужбовців Збройних Сил України як запорука формування професійного війська. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. Вип. 60. С. 83–89. <https://doi.org/10.32782/2307-3322/2020.60.17>
3. Бейкун А. Л., Клачко А. В. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 90–94. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.14>
4. Гринько Р. В., Мота А. Ф., Петrenchенко С. А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161–166. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.24>
5. Мазуренко Л. І. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 1. С. 223–231. <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.31>
6. Чічкань М. В., Лугина С. Ю. Актуальні питання соціального захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 5. С. 60–65. <https://doi.org/10.32782/39221552>
7. Логінова М. В. Правовий захист співробітників поліції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 73–76. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.11>
8. Дяченко О. А. Система суб'єктів адміністративно-правового захисту прав поліцейського. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 379–382. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/85>
9. Шопіна І. М. Адміністративно-правове забезпечення та адміністративно-правове регулювання: співвідношення понять. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 550–554. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.96>
10. Гуржій Т. О., Бодров Ю. В. Поняття та сутність принципів адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*, 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 41–48. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.6>
11. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
12. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
13. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 № 2262-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>
14. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
15. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
16. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-ІV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
17. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08>
18. Житловий кодекс України : Закон України від 30.06.1983 № 5464-X. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/find?text>

REFERENCES:

12. Ivchuk Yu. Yu. (2023) Sotsialnyi zakhyst okremykh katehorii hromadian v umovakh voiennoho stanu: zakonodavchi novelty ta problemni aspekty. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka – Actual problems of law: theory and practice*, 2 (46), 101–111. [in Ukrainian].
13. Pysmenna O. P., Pinchuk R. S. (2020). Pokrashchennia sotsialnoho i pravovoho zakhystu viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl Ukrainy yak zaporuka formuvannia profesiinoho viiska. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii «Pravo» – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series*, 60, 83–89 [in Ukrainian].

14. Beikun A. L., Klachko A. V. (2021). Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv: normatyvno-pravove zabezpechennia ta sutnist. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 6, 90–94 [in Ukrainian].
15. Hrynko R. V., Mota A. F., Petrechenko S. A. (2022). Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv v umovakh voiennoho stanu. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 3, 161–166 [in Ukrainian].
16. Mazurenko L. I. (2023). Osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv: normatyvno-pravove zabezpechennia. *Aktualni problemy polityky – Actual problems of politics*, 1, 223–231 [in Ukrainian].
17. Chichkan M. V., Luhyna Ye. Yu. (2023). Aktualni pytannia sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 5, 60–65 [in Ukrainian].
7. Lohinova M. V. (2023). Pravovyi zakhyst spivrobotnykiv politsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo» – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. «Law» series*, 78, 2, 73–76 [in Ukrainian].
8. Diachenko O. A. (2024). Systema subiektiv administratyvno-pravovoho zakhystu prav politseiskoho. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 1, 379–382 [in Ukrainian].
9. Shopina I. M. (2023). Administratyvno-pravove zabezpechennia ta administratyvno-pravove rehulivannia: spivvidnoshennia poniat. *Analychno-porivnialne pravoznnavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*, 6, 550–554 [in Ukrainian].
10. Hurzhii T. O., Bodrov Yu. (2023). V. Poniattia ta sutnist pryntsyypiv administratyvno-pravovoho rehulivannia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia “Pravo” – Scientific bulletin of the Uzhhorod National University. Law series, Vyp. 79, Ch. 2, 41–48 [in Ukrainian].*
11. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei : Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2011-KhII. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> [in Ukrainian].
12. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu : Zakon Ukrainy vid 22.11.1993 № 3551-KhII. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> [in Ukrainian].
13. Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnennykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib : Zakon Ukrainy vid 09.04.1992 № 2262-KhII. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> [in Ukrainian].
14. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-KhII. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].
15. Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia : Zakon Ukrainy vid 03.12.2020 № 1053-IKh. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> [in Ukrainian].
16. Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 06.10.2005 № 2961-IV. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> [in Ukrainian].
17. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VII. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> [in Ukrainian].
18. Zhytlovyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 30.07.1983 № 5464-Kh. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/find?text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2024

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-260-264

Вдовічен Віталій Анатолійович,доктор юридичних наук, професор кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

v.vdovschen@chnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-0819-9435

**ГРАДУАЛЬНЕ ТЛУМАЧЕННЯ КАРЛА ЛАРЕНЦА В СВІТЛІ ЮРИДИЧНОЇ
МЕТОДОЛОГІЇ І/АБО ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ**

У статті дається відповідь на питання про те, які позитивні і негативні особливості несе із собою так зване градуальне тлумачення, тобто уявлення, що правове тлумачення у вузькому і широкому сенсі є тісно пов'язаними, а не являють собою щось особливе і повністю окреме. За відправний пункт до уваги береться той факт, що Карл Ларенц як представник юриспруденції оцінок є автором відношення між двома окресленими вище типами тлумачення. Звертається увага, що Карл Ларенц у своєму вченні відстоює підхід, згідно з яким між тлумаченням і так званим дальшим творенням права (Савіньї) існує не розрив, а градуальний перехід.

У статті досліджено значення градуального тлумачення К. Ларенца в світлі сучасної юридичної методології і/або теорії юридичної аргументації. Відповіді на питання про (а) відношення градуального і телеологічного тлумачення у К. Ларенца, про (б) відношення тлумачення у широкому і вузькому сенсі.

У статті продемонстровано, що телеологічне тлумачення – це данина так званому актуальному тлумаченню на протигагу історичному тлумаченню. Розуміння тлумачення К. Ларенцом включається в контекст поділу тлумачення на тлумачення у вузькому і широкому сенсі, при цьому останнє розуміється як узагальнення ідеї Савіньї про існування поряд із власне тлумаченням так званого дальшого творення права.

Запропонований вище виклад дозволив сформулювати такі тези: без телеологічного тлумачення як містка між тлумаченням у вузькому і в широкому сенсі говорити про градуальне тлумачення не приходиться: телеологічне тлумачення – це *conditio sine qua non* градуального тлумачення. Градуальне тлумачення дозволяє відносно зв'язати в одне ціле тлумачення у вузькому і в широкому сенсі. Особливістю такого підходу є певна свобода двох різновидів тлумачення, тобто тлумачення у вузькому сенсі і так званого дальшого творення права (Савіньї).

Ключові слова: теорія тлумачення, юриспруденція оцінок, дальше творення права, креативний і некреативний характер питання права, юридична методологія, теорія юридичної аргументації, теорія норм, правові методи.

**Vdovschen V. GRADED INTERPRETATION OF KARL LARENZ IN TERMS OF JURIDICAL
METHODOLOGY AND/OR JURIDICAL ARGUMENTATION**

The article under studies attempts to determine positive, negative and, perhaps, neutral peculiarities of graded interpretation (the idea of legal interpretation in narrow and broad senses being closely related, rather than being something peculiar or completely different). As a starting point, the article takes into account the fact that Karl Larenz (as a representative of the jurisprudence of values) is the author who is often referred to when it comes to the relationship between the above mentioned two types of interpretation. He advocates the approach that there is no gap between interpretation and the so-called further creation of law (Savigny), but a gradual transition.

In the article analyzed is to show the significance of K. Larenz's graded interpretation in terms of modern juridical methodology and / or the theory of juridical argumentation. In order to achieve this goal, it is essential to ascertain (a) the relationship between K. Larenz's graded and teleological interpretations, (b) the relationship between interpretation in broad and narrow senses.

The article demonstrates perceives graded and teleological interpretations. In particular, it shows that teleological interpretation is a tribute to the so-called actual interpretation as opposed to historical interpretation. K. Larenz's understanding of interpretation is regarded in terms of the division of interpretation into narrow and broad senses, the latter being referred to as a generalization of Savigny's idea of the existence, along with the actual interpretation, of the so-called further creation of law.

To sum it up, the article draws the following conclusions: there is no point dwelling on graded interpretation without teleological interpretation, which might be considered as a bridge between interpretation in narrow and broad senses: teleological interpretation is the *conditio sine qua non* of graded interpretation. Graded interpretation allows for a relative connection between interpretation in narrow and broad senses. The peculiarity of this approach is a certain freedom of two types of interpretation, i.e. interpretation in the narrow sense and the so-called further creation of law (Savigny).

Key words: theory of interpretation, jurisprudence of values, further creation of law, creative and non-creative nature of the question of law, juridical methodology, theory of juridical argumentation, theory of norms, legal methods.

Постановка проблеми. У своєму вченні Карл Ларенц відстоює підхід, згідно з яким між тлумаченням і так званим дальшим правотворенням існує не розрив, а градуальний перехід. Водночас таке розуміння не є єдино можливим в юридичній методології і/або теорії юридичної аргументації. Відповісти на питання про те, які позитивні, негативні і нейтральні особливості несе із собою градуальне тлумачення, становить актуальну тему для дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Таке дослідження може опиратися на роботи німецьких авторів, до яких належав і К. Ларенц. Тут слід згадати, такі імена, як: Р. Ціммерманн, К.-В. Канаріс,

Я. Шредер, Р. Алексі, Г. Рюссманн, Б. Рютерс, У. Нойманн та багато інших. Варто відзначити, що питання про градуальне тлумачення не стало предметом спеціального дослідження у вітчизняній науковій доктрині, а тому є значною мірою відкритим.

Мета статті – показати значення градуального тлумачення К. Ларенца в світлі сучасної юридичної методології і/або теорії юридичної аргументації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема градуальності тлумачення права експліцитно чи імпліцитно, явно чи неявно присутня у всіх країнах принаймні континентальної Європи, а тому і в Україні, де вона має імпліцитний (неявний) характер, оскільки таке поняття, як «дальше творення права», що пов'язане з іменем Савіні [1], а потім і К. Ларенца [2, с. 366-436], навряд чи належить до методологічного багажу пересічного вітчизняного юриста. Інакше, як відразу видно, справи складаються в Німеччині, де дальше творення права стало за останні щонайменше 200 років невід'ємним інструментарієм кожного юриста, який має справу з так званими складними правовими справами.

Існує декілька підходів до розв'язання проблеми, яку узагальнено можна називати, використовуючи термінологію Р. Ціммерманна, тлумаченням у широкому і вузькому сенсі [3, с. 267-268]. Перший підхід полягає в тому, щоб не визнавати такий поділ і говорити тільки про тлумачення як таке. Такий підхід має місце, як здається, сьогодні в Україні. Другий підхід полягає в свідомій інтеграції тлумачення у широкому і вузькому сенсі в єдине поняття інтерпретації. Такий підхід характерний для теорії юридичної аргументації Р. Алексі [4, с. 91-92]. Ще один підхід полягає в тому, що відношення між двома типами тлумачення має градуальний (ступеневий) характер. Виходячи із поставленої у цій статті мети, основний акцент буде зроблено на юриспруденції оцінок К. Ларенца.

В «Методології правової науки» К. Ларенца питання, які становлять інтерес, містяться передусім у главі «Суддівське дальше творення права як продовження тлумачення» [2, с. 366-369], а саме такі фрагменти:

По-перше, положення про те, що якщо тлумачення закону і утворює якесь завдання юриспруденції, яке пов'язане з правовою практикою, то вона все ж ним ніколи не обмежується. Вважається, що закон, як би він не був ретельно обдуманий, не може містити розв'язання для кожної справи, яка потребує врегулювання. Компетенція судів щодо заповнення прогалин закону давно визнана. Тому надати судді в користування методи, за допомогою яких він може в належний спосіб вирішити це завдання, є прагненням юриспруденції. Проте в процесі суддівського дальшого творення права йдеться не тільки про заповнення прогалин закону, а й про сприйняття та подальшу розбудову нових правових думок тощо [2, с. 366].

По-друге, К. Ларенц вважає, що тлумачення закону та суддівське дальше творення права не можна розглядати як суттєво різні ступені, а потрібно розуміти тільки як відмінні ступені одного й того ж самого мисленнєвого процесу. Це означає, що уже просте тлумачення закону судом, наскільки воно є виконується вперше чи є таким, що відхиляється від більш раннього тлумачення, являє собою дальше творення права, як і, з іншого боку, це також означає, що суддівське дальше творення права за межами тлумачення послуговується все ще в широкому сенсі «інтерпретативними» методами. Як межу тлумачення в вузькому сенсі К. Ларенц визнав межу можливого словесного сенсу. Методично проведене дальше творення права понад цю межу, однак ще в рамках первісного плану, телеології самого закону, є заповненням прогалин, *іманентним законом* дальшим творенням права; дальше творення права понад цю межу, але всередині цих рамок – і керівних принципів сукупного правопорядку, є *таким, що виходить за межі* закінку дальшим творенням права. Для кожного із трьох ступенів є типовими певні методи; хоча жодних чітких меж між ними провести не можна, рекомендується, однак, їх розрізнити [2, с. 366]. І як підсумок: «Ми знаємо, що всяка інтерпретація є до певної міри також творчим здобутком суб'єкта, що розмірковує. ... Тлумачення може продовжуватися неначе безперервно у відкритому дальшому творенні права». [2, с. 367]

Сказане К. Ларенцом стане краще зрозумілим, якщо врахувати, що ідея градуального тлумачення виникає і розвивається в певному історичному контексті. Цей контекст характеризується тим, що, як зазначає Я. Шредер, при цьому продовжується спір між «об'єктивною» і «суб'єктивною» теорією тлумачення. Його не можна вирішити, власне кажучи, за допомогою аргументів, оскільки в ньому наштовхуються один на одного два різні поняття права. Ідеалістичний погляд мусить віддавати перевагу «об'єктивному» актуально розумному і справедливому тлумаченню, позитивістськи-емпіричний – «суб'єктивному» згідно з волею історичного законодавця. Такий, що продовжує існувати взаємозв'язок з ідеальним елементом в новому понятті права стає виразним у таких важливих репрезентантів «об'єктивної» теорії, як Гельмут Коїнг, Карл Ларенц, Франц Бідлінські і Клаус-Вільгельм Канірас. Об'єктивна теорія – це ядро так званої «*юриспруденції оцінок*», яка характеризується як «майже безспірна і визнана особливо в юдикатурі». Вона вважається таким, що відповідає духу часу подальшим розвитком юриспруденції інтересів [5, с. 180-181].

Про те, що телеологічне тлумачення і градуальне тлумачення тісно пов'язані між собою свідчить й давніша історія питання. Так, як зазначає А. Бюлер, в ранніх Лекціях з Методології (Methodenlehre (bzw. Methodologie)) фон Савіні використовує замість слова «тлумачення» (Auslegung) слово «інтерпретація» (Interpretation). Для випадку законів він визначає «інтерпретацію» таким чином: «Отже, хто інтерпретує закон, той мусить задумуватися над думками, які перебувають в законі, віднаходити зміст закону. Інтерпретація, отже, насамперед: реконструкція думки закону». В *Системі* фон Савіні розрізняє *expressis*

verbis тлумачення і далі творення права. Він обговорює там залучення підстави закону в рамках тлумачення і зауважує: «Оскільки це трактування несе саме по собі уже цілком характер відмінного від тлумачення дальшого творення права, оскільки ми запитуємо не про те, що саме вміщено в думці закону, а про те, що в ньому консеквентно мусило б бути включено, якщо законодавець це зробив для себе ясним». Отже, далі творення права відхиляється від думок первісного законодавця. І це відхилення повинно покращити закон в сенсі застосовника [1, с. 331-333].

Савіньї є автором канону тлумачення, який складається із граматичного, історичного, логічного і систематичного тлумачення [6, с. 73-80]. Далі творення права у Савіньї має, на наш погляд, телеологічну природу. Водночас сьогодні канон тлумачення включає й телеологічне тлумачення, яке, як зазначає Р. Ціммерманн, особливо полюбилось в Німеччині як об'єктивно-телеологічне тлумачення. Телеологічне тлумачення розшукує сенс і мету закону, тобто *ratio legis*. Певна річ, ця *ratio legis* стає незалежною від яких-небудь фактично існуючих осіб або органів, які брали участь в виданні закону, визначаючи згідно з цим те, що в момент вирішення видається вирішувачеві розумним або об'єктивно потрібним в рамках чинного правопорядку. Суб'єктивна теорія орієнтується на волю історичного нормоустановника, воля нормоустановника для представників об'єктивної теорії є лише більш-менш цікавою інформацією. Радше вони виходять, за часто цитованим виразом, із того, що закон може бути розумнішим за свого автора і щодо цього певною мірою стає самостійним стосовно його уявлень. Об'єктивна теорія відповідає поширеному в приєднанні передусім до Ларенца розумінню і, мабуть, також практиці [3, с. 261-262].

Отже, градуальне тлумачення у К. Ларенца – це зміщення, власне кажучи, телеологічного дальшого творення права у бік канону тлумачення і перебудова такого канону за рахунок формування поняття телеологічного тлумачення. Тому телеологічне тлумачення являє сполучну ланку між тлумаченням у вузькому і в широкому сенсі.

Досліджуючи питання про те, що таке тлумачення в вузькому і в широкому сенсі, на нашу думку, цікаву відповідь на нього пропонує, як вже сказано, Р. Ціммерманн. Так, він вважає, що телеологічне тлумачення веде до області «дальшого творення права» (*Rechtsfortbildung*), яка уже не покривається ще можливим дослівним сенсом норми, яку потрібно інтерпретувати. Щоправда, раз у раз вказується на те, що всяка спроба провести такі межі приречена; і на ділі також представники панівного вчення визнають, що тлумачення і далі творення права переходять одне в інше. Таке розуміння є специфічною особливістю німецької методології, яка тим часом знайшла доступ також до низки міжнародних модельних правил. Уніфіковане, широке розумінню тлумачення накладає свій відбиток всупереч цьому на французьке і англійське право. Це широке поняття тлумачення прив'язане до розробленого глосаторами і коментаторами вчення про *interpretatio declarativa, restrictiva* і *extensiva*. *Interpretatio extensiva* позначала розповсюдження області застосування норми на обставини справи, які не підпадають під дослівний текст, *interpretatio restrictiva* – обмеження області застосування норми, хоча обставина справи, щодо якої потрібно вирішувати, охоплюється, власне кажучи, дослівним текстом норми. Широке поняття тлумачення охоплює у такий спосіб те, що в Німеччині називається дальшим творенням права. Центральним питанням тут, як і там є питання про межі такого дальшого творення права [3, с. 267-268].

У Р. Ціммерманна можна знайти й цікаве пояснення, що таке далі творення права, яке може зацікавити українського юриста: доволі часто розрізняють з огляду на далі творення права два ступені: законоіманентне і понадзаконне далі творення права. В першому випадку йдеться про те, щоб заповнювати прогалини закону «в думаючій слухняності» за допомогою виражених в цьому законі оцінок і цільових уявлень. В іншому випадку правозастосовник виходить за рамки або «план» закону і уже не може поспиритися у такий спосіб на його іманентну телеологію. Він має орієнтуватися радше на правові думки, правові принципи і правові цінності, які в цілому лежать в основі правопорядку. Тому при нагоді говорять також про далі творення права *praeter legem*, з одного боку, *extra legem*, проте *intra ius*, з іншого боку. Також тут розмежувальна лінія розпливається на практиці. Все ж також той, хто таке розрізнення не здійснює, визнає, що суддя принагідно може переступати іманентну *ratio legis*, та навіть мусить, якщо він не бажає порушувати заборону відмови в правосудді [3, с. 268-269].

Висновки. Запропонований вище виклад дозволяє сформулювати такі висновки: без телеологічного тлумачення як містка між тлумаченням у вузькому і в широкому сенсі говорити про градуальне тлумачення не можливо: телеологічне тлумачення – це *conditio sine qua non* градуального тлумачення; градуальне тлумачення дозволяє відносно зв'язати в одне ціле тлумачення у вузькому і в широкому сенсі. Особливістю такого підходу є певна свобода двох різновидів тлумачення, тобто тлумачення у вузькому сенсі і так званого дальшого творення права (Савіньї). Продовжити дослідження поняття тлумачення права можна, наприклад, шляхом звернення до історії закріплення поділу на тлумачення у вузькому і в широкому сенсі, яке мало місце не пізніше середини XIX століття і пов'язане з іменем Савіньї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Bühler A. Rechtsauslegung und Rechtsfortbildung bei Friedrich Karl von Savigny. Theorie der Interpretation vom Humanismus bis zur Romantik - Rechtswissenschaft, Philosophie, Theologie : Beiträge zu einem interdisziplinären Symposium in Tübingen, 29. September bis 1. Oktober 1999. Stuttgart, 2001. S. 329–337.
2. Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Berlin etc. : Springer, 1991. 494 S.

3. Zimmermann R. Juristische Methodenlehre in Deutschland. *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*. 2019. Vol. 83. № 2. S. 241–287.
4. Alexy R. Juristische Interpretation. *Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1995. S. 71–92.
5. Schröder J. Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990) Bd. 2 1933-1990. München : C.H. Beck, 2020. 347 S.
6. Rückert J. Methodik des Zivilrechts – von Savigny bis Teubner. Baden-Baden : Nomos, 2017. 659 S.
7. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation : die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main ; Göttingen, 1978. 396 S.
8. Alexy R. Theorie der Grundrechte. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 S.
9. Alexy R. Eine diskurstheoretische Konzeption der praktischen Vernunft. *Rechtssystem und praktische Vernunft*. Stuttgart : Steiner, 1993. S. 11–29.
10. Alexy R. Zum Begriff des Rechtsprinzips. *Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1995. S. 177–212.
11. Alexy R. Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. *Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1995. S. 13–51.
12. Alexy R. Rechtssystem und praktische Vernunft. *Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1995. S. 213–231.
13. Alexy R. Recht und Richtigkeit. The reasonable as rational? On legal argumentation and justification ; Festschrift for Aulis Aarnio / ed. by Werner Krawietz. Berlin : Duncker und Humblot, 2000. S. 3–19.
14. Alexy R. Die Gewichtsformel. Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein : 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000 / Jickeli, Joachim. Berlin : de Gruyter Recht, 2003. S. 771–792.
15. Alexy R. Ideales Sollen. *Grundrechte, Prinzipien und Argumentation : Studien zur Rechtstheorie Robert Alexys* / Laura Clérico, Jan-Reinard Sieckmann. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2009. S. 21–38.
16. Alexy R. Ideales Sollen und Optimierung. *Rechtsstaatliches Strafrecht : Festschrift für Ulfrid Neumann zum 70. Geburtstag* / Saliger, Frank. Heidelberg : C.F. Müller, 2017. S. 17–30.
17. Alexy R. Die Doppelnatur des Rechts. *Der Staat*. 2011. Bd. 50. S. 389–404.

REFERENCES:

1. Bühler, A. (2001). Rechtsauslegung und Rechtsfortbildung bei Friedrich Karl von Savigny. [Legal interpretation and legal training with Friedrich Karl von Savigny]. *Theory of interpretation from humanism to romanticism – jurisprudence, philosophy, theology: contributions to an interdisciplinary symposium in Tübingen, 29 September to 1 October 1999*. 329–337. [in Deutsch].
2. Larenz, K. (1991). Methodenlehre der Rechtswissenschaft. [Methodology of legal science]. 494. [in Deutsch].
3. Zimmermann, R. (2019). Juristische Methodenlehre in Deutschland. [Juristische Methodenlehre in Deutschland]. *Rabels Journal of Foreign and International Private Law*. Vol. 83. No. 2. 241–287. [in Deutsch].
4. Alexy, R. (1995). Juristische Interpretation. [Legal Interpretation]. *Law, Reason, Discourse: Studies in Legal Philosophy*. 71–92. [in Deutsch].
5. Schröder, J. (2020). Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990). [Law as a science. History of legal methodology in modern times (1500-1990) Vol. 2 1933-1990]. 347. [in Deutsch].
6. Rückert, J. (2017). Methodik des Zivilrechts – von Savigny bis Teubner. [Methodology of civil law – from Savigny to Teubner]. 659. [in Deutsch].
7. Alexy, R. (1978). Theorie der juristischen Argumentation: die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. [Theory of legal argumentation: the theory of rational discourse as a theory of legal reasoning]. 396. [in Deutsch].
8. Alexy, R. (1985). Theorie der Grundrechte. [Theory of fundamental rights]. 548. [in Deutsch].
9. Alexy, R. (1993). Eine diskurstheoretische Konzeption der praktischen Vernunft. [A discourse-theoretical conception of practical reason]. 11–29. [in Deutsch].
10. Alexy, R. (1995). Zum Begriff des Rechtsprinzips. [On the concept of legal principle]. *Law, reason, discourse: studies in the philosophy of law*. 177–212. [in Deutsch].
11. Alexy, R. (1995). Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. [The logical analysis of legal decisions]. *Law, reason, discourse: studies in legal philosophy*. 13–51. [in Deutsch].
12. Alexy, R. (1995). Rechtssystem und praktische Vernunft. [Legal system and practical reason]. *Law, reason, discourse: studies in legal philosophy*. 213–231.
13. Alexy, R. (2000). Recht und Richtigkeit. The reasonable as rational? On legal argumentation and justification. [The reasonable as rational? On legal argumentation and justification]. 3–19. [in Deutsch].
14. Alexy, R. (2003). Die Gewichtsformel. Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein: 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000. [The weight formula. Memorial for Jürgen Sonnenschein: January 22, 1938 to December 6, 2000]. 771–792. [in Deutsch].

15. Alexy, R. (2009). *Ideales Sollen. Grundrechte, Prinzipien und Argumentation : Studien zur Rechtstheorie Robert Alexys*. [Ideal ought. Basic rights, principles and argumentation: Studies in legal theory Robert Alexys]. 21–38. [in Deutsch].
16. Alexy, R. (2017). *Ideales Sollen und Optimierung. Rechtsstaatliches Strafrecht*. [Ideales Sollen und Optimierung. Rechtsstaatliches Strafrecht]. 17–30. [in Deutsch].
17. Alexy, R. (2011). *Die Doppelnatur des Rechts*. [The dual nature of law]. 389–404. [in Deutsch].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2024

УДК 330.3:338.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-264-268

Чорна Вікторія Григорівна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри публічного та міжнародного права

ННІ «Юридичний інститут

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»

demidenkov@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6072-0283

Кожура Людмила Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор,

директор ННІ «Юридичний інститут

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»

lepel@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4100-9530

Омельченко Андрій Володимирович,

доктор юридичних наук, професор,

в.о. завідувача кафедри приватного права

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

omeland80@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8407-8555

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Розкрито поняття та особливості правового регулювання інвестиційної діяльності в Україні.

Правове регулювання інвестиційної діяльності в Україні означає комплекс правових норм та законодавчих актів, що визначають порядок внесення, використання, захисту інвестицій, а також регулюють відносини між інвесторами і державою, спрямовані на залучення та ефективне використання капіталу в економіці країни. Основоположними документами є Закон України «Про інвестиційну діяльність», Закон «Про режим іноземного інвестування», а також низка інших нормативно-правових актів, що стосуються різних аспектів інвестиційної діяльності.

Однією з особливостей правового регулювання інвестицій в Україні є акцент на створенні сприятливих умов для залучення іноземних інвесторів. Зокрема, іноземні інвестори можуть користуватися такими ж правами і гарантіями, як і вітчизняні інвестори. Крім того, є низка стимулів у вигляді податкових пільг та можливості участі в приватизації. Однак, на практиці інвестори часто стикаються з бюрократичними перешкодами та нестабільністю законодавства, що стримує інвестиційний потенціал країни.

Визначено, що однією з головних проблем у правовому регулюванні інвестицій є нестабільність і непередбачуваність законодавства. Часті зміни в законах, різне тлумачення норм права різними органами державної влади створюють ризики для інвесторів. Також існує проблема корупції та велика залежність від політичної ситуації в країні, що впливає на інвестиційний клімат.

Запропоновано пропозиції щодо удосконалення правового регулювання інвестиційної діяльності в Україні. Відзначено, що для покращення інвестиційного клімату в Україні важливо забезпечити більшу стабільність і передбачуваність законодавства. Це можна досягнути через гармонізацію українських законів з нормами Європейського Союзу, що також сприятиме інтеграції України в європейський економічний простір. Важливим кроком стане також боротьба з корупцією та забезпечення прозорості у взаємодії держави і бізнесу через розвиток електронних сервісів і зниження бюрократичних бар'єрів.

Поліпшення інвестиційного клімату в Україні вимагає комплексного підходу, включаючи стабілізацію законодавства, підвищення прозорості діяльності державних органів, активну антикорупційну політику та інтеграцію з міжнародними економічними системами. Це сприятиме зростанню довіри інвесторів і залученню іноземного капіталу, необхідного для економічного розвитку країни.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, інвестиції, правове регулювання, інвестор, Національне агентство інновацій та розвитку, інвестиційний клімат, венчурне інвестування, інвестиційний арбітраж, глобалізація.

Chorna V., Kozhura L., Omelchenko A. LEGAL REGULATION OF INVESTMENT ACTIVITIES IN UKRAINE

The concepts and features of legal regulation of investment activities in Ukraine are disclosed.

Legal regulation of investment activities in Ukraine means a complex of legal norms and legislative acts that determine the procedure for making, using, and protecting investments, as well as regulating relations between investors and the state, aimed at attracting and effectively using capital in the country's economy. The fundamental documents are the Law of Ukraine "On Investment Activity", the Law "On the Regime of Foreign Investment", as well as a number of other legal acts relating to various aspects of investment activity.

One of the features of the legal regulation of investments in Ukraine is the emphasis on creating favorable conditions for attracting foreign investors. In particular, foreign investors can enjoy the same rights and guarantees as domestic investors. In addition, there are a number of incentives in the form of tax benefits and the opportunity to participate in privatization. However, in practice, investors often face bureaucratic hurdles and unstable legislation, which constrains the country's investment potential.

It was determined that one of the main problems in the legal regulation of investments is the instability and unpredictability of legislation. Frequent changes in laws, different interpretations of legal norms by various state authorities create risks for investors. There is also a problem of corruption and great dependence on the political situation in the country, which affects the investment climate.

Proposals for improving the legal regulation of investment activities in Ukraine are offered. It was noted that in order to improve the investment climate in Ukraine, it is important to ensure greater stability and predictability of legislation. This can be achieved through the harmonization of Ukrainian laws with the norms of the European Union, which will also contribute to the integration of Ukraine into the European economic space. Fighting corruption and ensuring transparency in the interaction between the state and business through the development of electronic services and the reduction of bureaucratic barriers will also be an important step.

Improving the investment climate in Ukraine requires a comprehensive approach, including stabilization of legislation, increased transparency of government bodies, active anti-corruption policy and integration with international economic systems. This will contribute to the growth of investor confidence and the attraction of foreign capital, which is necessary for the economic development of the country.

Key words: investment activity, investment, legal regulation, investor, National Agency for Innovation and Development, investment climate, venture investment, investment arbitration, globalization.

Постановка проблеми. Проблема правового регулювання інвестиційної діяльності в Україні полягає у нестабільності законодавства, що веде до непередбачуваності умов ведення бізнесу, бюрократичних перешкод, високого рівня корупції та недостатньої захищеності прав інвесторів. Це ускладнює залучення іноземних та вітчизняних інвестицій та гальмує економічний розвиток країни. Значна залежність інвестиційного клімату від політичної кон'юнктури та неефективне виконання законодавства знижують інвестиційну привабливість України на міжнародній арені.

Метою статті є розкриття правового регулювання інвестиційної діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання інвестиційної діяльності в Україні були предметом дослідження Т.В. Майорової, Є.А. Стефанович, Т.О. Музиченко, А.О. Задоя, У.Б. Гладка, Т.С.Пічугіна, Л.Д. Забродська, В.В. Поєдинок, М.П. Войнаренко, Л.Б. Бушовська та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання інвестиційної діяльності в Україні визначається комплексом законодавчих актів, які спрямовані на створення умов для залучення та захисту інвестицій. Основними нормативно-правовими актами у цій сфері є: законодавчі акти (Закон України "Про інвестиційну діяльність" — основний документ, що регламентує засади інвестиційної діяльності, включаючи права та обов'язки інвесторів; Закон України "Про режим іноземного інвестування" - регулює особливості діяльності іноземних інвесторів, забезпечує їм гарантії правового захисту; Закон України "Про захист іноземних інвестицій на Україні" - встановлює правові основи для захисту інвестованого капіталу в Україні); кодифіковані акти: податкове законодавство - визначає податкові стимули та пільги для інвесторів, зокрема у сферах пріоритетного розвитку; законодавство про приватизацію - регулює процес передачі державного або комунального майна у приватні руки, відкриваючи можливості для інвестування.

Це законодавство має на меті створення сприятливого інвестиційного клімату, проте на практиці інвестори часто стикаються з рядом викликів, таких як бюрократія, корупція, непередбачуваність правозастосування та зміни в законодавстві. Ці фактори можуть суттєво ускладнити процес інвестування і вплинути на ефективність інвестиційної діяльності в країні.

В Законі України «Про інвестиційну діяльність» визначено загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України. Він спрямований на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування економіки України, розвитку міжнародного економічного співробітництва та інтеграції [1].

Інвестиційна діяльність провадиться на основі: інвестування, що здійснюється громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній

власності; державного інвестування, що здійснюється органами державної влади за рахунок коштів державного бюджету, позичкових коштів, а також державними підприємствами та установами за рахунок власних і позичкових коштів; місцевого інвестування, що здійснюється органами місцевого самоврядування за рахунок коштів місцевих бюджетів, позичкових коштів, а також комунальними підприємствами та установами за рахунок власних і позичкових коштів; державної підтримки для реалізації інвестиційних проєктів; іноземного інвестування, що здійснюється іноземними державами, юридичними особами та громадянами іноземних держав; спільного інвестування, що здійснюється юридичними особами та громадянами України, юридичними особами та громадянами іноземних держав [1].

Відзначимо, що реалізація інвестиційної діяльності в умовах воєнного стану в Україні вимагає особливого підходу та адаптації існуючих механізмів інвестування до викликів, які постають перед країною. Інвестиційна діяльність в Україні в умовах воєнного стану, на нашу думку, повинна робити фокус на критичних секторах економіки. Інвестування повинно бути спрямоване на підтримку та відновлення критично важливих галузей економіки, таких як енергетика, оборонна промисловість, аграрний сектор, інфраструктура та телекомунікації. Це забезпечить не тільки потреби оборони країни, але й підтримає соціальну стабільність і збереження робочих місць; залучення державних та місцевих інвестицій. Органи державної влади та місцевого самоврядування повинні активно використовувати доступні кошти для відновлення пошкодженої інфраструктури та підтримки важливих соціальних проєктів. За таких умов, важливо створити чіткі та прозорі механізми для моніторингу та розподілу інвестицій; забезпечення державної підтримки інвестиційних проєктів. Уряд України може запровадити спеціальні програми підтримки для інвесторів, що включають податкові пільги, гарантії захисту інвестицій, а також допомогу в навігації регуляторного середовища. Також важливо спростити процедури отримання необхідних дозволів та ліцензій для нових інвестиційних проєктів; залучення іноземних інвестицій. Навіть під час воєнного стану іноземні інвестиції можуть сприяти економічній стабільності. Заохочення іноземного капіталу через міжнародні гранти, кредити та інвестиції може допомогти у відновленні країни. Важливо забезпечити правові гарантії та захист таким інвесторам; розширення публічно-приватного партнерства. Розширення співпраці між державним та приватним секторами може бути ключем до швидкого відновлення і розвитку. Це особливо актуально для проєктів, спрямованих на відбудову пошкодженої інфраструктури та впровадження інноваційних технологій в управлінні міським господарством та інших сферах.

Відзначимо, що ефективна реалізація цих напрямків вимагає чіткої стратегії, злагодженої роботи усіх рівнів влади, а також активної участі громадськості та інвесторів. В умовах воєнного стану, коли країна стикається з низкою викликів, збалансоване та ефективне інвестиційне законодавство є ключовим для забезпечення стабільного економічного розвитку.

Законом України «Про режим іноземного інвестування» визначено особливості режиму іноземного інвестування на території України, виходячи з цілей, принципів і положень законодавства України [2].

Іноземні інвестиції можуть здійснюватися у вигляді: іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України; валюти України - відповідно до законодавства України; будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав; акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав (прав власності на частку (пай) у статутному капіталі юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн), виражених у конвертованій валюті; грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань; прав інтелектуальної власності, вартість яких в іноземній валюті підтверджена згідно із законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо; прав на здійснення господарської діяльності, включаючи права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства або договорів, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями; інших цінностей відповідно до законодавства України [2].

Іноземні інвестиції можуть здійснюватися у таких формах: часткової участі у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств; створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств повністю; придбання не забороненого законами України нерухомого чи рухомого майна, включаючи будинки, квартири, приміщення, обладнання, транспортні засоби та інші об'єкти власності, шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів; придбання самостійно чи за участю українських юридичних або фізичних осіб прав на користування землею та використання природних ресурсів на території України; придбання інших майнових прав; господарської (підприємницької) діяльності на основі угод про розподіл продукції; в інших формах, які не заборонені законами України, в тому числі без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України [2].

В умовах воєнного стану, коли ризики для інвесторів збільшуються, вибір форми іноземних інвестицій має відповідати потребам максимального забезпечення безпеки капіталу та ефективності

вкладень. Вважаємо, що в умовах воєнного стану можуть бути особливо ефективними такі форми іноземного інвестування як:

створення спільних підприємств - це одна з найбільш популярних форм іноземного інвестування, оскільки вона дозволяє поєднувати досвід та практику ведення бізнесу та контакти українських партнерів з ресурсами і технологіями іноземних інвесторів. У воєнних умовах спільні підприємства можуть фокусуватися на виробництві товарів та послуг, необхідних для оборони країни, або на проектах, які підтримують інфраструктуру та забезпечують базові потреби населення;

інвестиції в нерухомість та інші активи - інвестування в нерухомість може бути ризикованим у воєнний час, однак придбання об'єктів у безпечних та стратегічно важливих локаціях може забезпечити довгостроковий дохід. Це може включати комерційну нерухомість, яка може бути використана для розміщення біженців або тимчасових урядових установ;

провадження господарської діяльності на основі угод про розподіл продукції - це стосується здебільшого природних ресурсів. Незважаючи на воєнний стан, інвестиції в галузі, які вважаються критично важливими для національної безпеки і економіки, такі як енергетика, можуть бути захищені та сприяти енергетичній незалежності України;

безпосереднє інвестування без створення юридичної особи - інвестиції через фінансові інструменти, такі як облігації, акції, кредитні лінії для підтримки українських компаній, які продовжують діяльність в умовах воєнного стану, можуть забезпечити швидкий капітал для підтримки економіки.

Враховуючи виокремлені форми іноземного інвестування відзначимо, що інвестиційні стратегії в умовах воєнного стану мають враховувати збільшені ризики, але при правильному підході вони можуть також принести великі дивіденди, підтримуючи українську економіку у складний період та забезпечуючи основу для подальшого відновлення.

Законом України «Про захист іноземних інвестицій на Україні» визначає На основі зазначених статей Закону України, можна виділити наступні десять принципів захисту іноземних інвестицій в Україні: 1) інвестиції, прибутки, законні права та інтереси іноземних інвесторів захищаються законодавством України; іноземні інвестори зобов'язані дотримуватися українського законодавства та не завдавати шкоди державним, соціальним і економічним інтересам України; держава не може реквізувати іноземні інвестиції, крім випадків стихійних лих, аварій, епідемій, епізоотій; у випадку реквізиції, іноземним інвесторам гарантується адекватна та ефективна компенсація; іноземним інвесторам гарантується право на перерахування за кордон їхніх прибутків та інших сум у валюті, отриманих на законних підставах; іноземні інвестори мають право реінвестувати свої прибутки на території України; іноземні інвестори зобов'язані сплачувати податки згідно з законодавством України; необхідність визначення видів діяльності, які здійснюються іноземними інвесторами за спеціальним дозволом (ліцензією), та порядок такого ліцензування; зобов'язання уряду підготувати та внести в парламент пропозиції щодо конкретизації регуляторних вимог для іноземних інвесторів; іноземні інвестори можуть вести діяльність в Україні тільки на підставах, які не заборонені законами України, забезпечуючи прозорість та легітимність їх операцій в країні.

Ці принципи формують основу для регулювання іноземних інвестицій в Україні, сприяючи створенню привабливого інвестиційного клімату, захищеного від правової сторони.

Положення Закону України «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів господарювання, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» урегулюють відносини захисту конкуренції між суб'єктами господарювання, створеними без залучення коштів або майна (майнових чи немайнових прав) іноземного походження, та суб'єктами господарювання, створеними за участю іноземного капіталу, забезпечення державного захисту вітчизняного виробника та конституційних прав і свобод громадян України. Встановлено, що на території України до суб'єктів господарювання або інших юридичних осіб, їх філій, відділень, відокремлених підрозділів, включаючи постійні представництва нерезидентів (далі - підприємства), створених за участю іноземних інвестицій, незалежно від форм та часу їх внесення, застосовується національний режим валютного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів), встановлений законами України для підприємств, створених без участі іноземних інвестицій [4].

Законом України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» визначено організаційні, правові та фінансові засади державної підтримки інвестиційних проектів з метою створення сприятливих умов для залучення в Україну значних інвестицій (внутрішніх і зовнішніх), створення нових робочих місць, стимулювання економічного розвитку регіонів та зростання конкурентоспроможності економіки України [5].

Законом України «Про державно-приватне партнерство» визначено, що Сторони договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, можуть вільно обрати механізм вирішення спорів, включаючи медіацію, незобов'язуючу експертну оцінку, національний чи міжнародний комерційний або інвестиційний арбітраж, у тому числі арбітраж, місцезнаходження якого за кордоном (у разі якщо засновником приватного партнера є підприємство з іноземними інвестиціями в розумінні Закону України "Про режим іноземного інвестування"), а також процедурні правила для вирішення спорів [6].

Висновки. Основуючись на існуючому законодавстві України щодо інвестиційної діяльності, можна

виокремити наступні п'ять напрямків розвитку інвестиційної діяльності, які допоможуть підсилити інвестиційний клімат і сприяти економічному зростанню країни:

1. підвищення захисту прав інвесторів. Зміцнення правового захисту інвесторів за допомогою удосконалення існуючих законів та прийняття нових регуляцій, які забезпечать гарантії прав інвесторів. Особливу увагу слід звернути на зменшення бюрократичних бар'єрів, які можуть уповільнити або ускладнити процес інвестування. Важливо також гарантувати право на вільне перерахування прибутків за кордон та реінвестиції прибутків на території України;

2. стимулювання іноземних інвестицій. Вдосконалення законодавства щодо іноземного інвестування, включаючи пропозиції з прозорого і спрощеного процесу ліцензування та реєстрації іноземних інвесторів. Залучення іноземного капіталу через міжнародні гранти та інвестиції, особливо в пріоритетні галузі економіки, такі як ІТ, альтернативна енергетика, інфраструктура та оборонна промисловість;

3. розвиток державно-приватного партнерства. Посилення ролі державно-приватного партнерства шляхом створення сприятливих умов для реалізації спільних проєктів. Законодавче забезпечення прозорих і ефективних механізмів ДПП може допомогти мобілізувати як вітчизняний, так і іноземний приватний капітал для великих інфраструктурних та інших проєктів з високими інвестиціями;

4. податкові стимули для інвесторів. Перегляд податкового законодавства з метою введення податкових пільг для нових інвестицій, особливо в інноваційні та технологічні проєкти. Запровадження спеціальних економічних зон з пільговими умовами для інвесторів може сприяти залученню інвестицій у менш розвинені регіони;

5. забезпечення стабільності та прозорості інвестиційного процесу. Покращення законодавчої бази щодо стабільності умов інвестування та зниження ризиків шляхом забезпечення правової непередбачуваності і зміни умов інвестування під час дії інвестиційних договорів. Це включає зміцнення судової системи для захисту прав інвесторів та швидкого вирішення інвестиційних спорів.

Реалізація виокремлених напрямків вимагає комплексного підходу та активної участі всіх заінтересованих сторін, включаючи уряд, бізнес-спільноту, іноземних партнерів та громадськість, що дозволить створити надійне інвестиційне середовище та сприяти стабільному економічному розвитку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 вересня 1991 року № 1560-XII. Відомості Верховної Ради України, 1991. № 47. Ст.646.
2. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 року № 93/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 19. Ст. 80.
3. Про захист іноземних інвестицій на Україні: Закон України від 10 вересня 1991 року № 1540а-XII. Відомості Верховної Ради України, 1991. № 46. Ст.616.
4. Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів господарювання, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження: Закон України від 17 лютого 2000 року № 1457-III. Відомості Верховної Ради України, 2000. № 12. Ст.97.
5. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17 грудня 2020 року № 1116-IX. Офіційний вісник України. 2021. № 14. Ст. 571.
6. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 року № 2404-VI. Відомості Верховної Ради України, 2010. № 40. Ст.524.

REFERENCES:

1. Pro investytsiynu diialnist. (1991, September 18). [On investment activity]. *Zakon Ukrainy № 1560-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 47. 646.* [in Ukrainian].
2. Pro rezhym inozemnoho investuvannia. (1996, March 19). [On the regime of foreign investment]. *Zakon Ukrainy № 93/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 19. 80.* [in Ukrainian].
3. Pro zakhyst inozemnykh investytsii na Ukraini. (1991, September 10). [On the protection of foreign investments in Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1540a-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 46. 616.* [in Ukrainian].
4. Pro usunennia dyskryminatsii v opodatkuvanni subiektiv hospodariuvannia, stvorenykh z vykorystanniam maina ta koshtiv vitchyznianoho pokhodzhennia. (2000, February 17). [On the elimination of discrimination in the taxation of business entities created with the use of property and funds of domestic origin]. *Zakon Ukrainy № 1457-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 12. 97.* [in Ukrainian].
5. Pro derzhavnu pidtryмку investytsiinykh proektiv iz znachnymy investytsiamy v Ukraini. (2020, December 17). [On state support of investment projects with significant investments in Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1116-IX. Ofitsiynyi visnyk Ukrainy. № 14. 571.* [in Ukrainian].
6. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo. (2010, July 1). [On public-private partnership]. *Zakon Ukrainy № 2404-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 40. 524.* [in Ukrainian].

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-269-273

Бунчук Оксана Борисівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

o.bunchuk@chnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-7094-4934

**ВІД ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ОЦІНОК ДО ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ
АРГУМЕНТАЦІЇ: КАРЛ ЛАРЕНЦ, РОБЕРТ АЛЕКСІ, УЛЬФРІД НОЙМАНН**

В статті йдеться про розвиток юридичної методології в XIX, XX і XXI ст.ст., який розуміється як перехід, зокрема, від юриспруденції оцінок до теорії юридичної аргументації. Констатовано, що основи сучасної юридичної методології закладається в першій половині XIX ст. Фрідріхом Карлом фон Савіні, тоді як її витoki потрібно шукати принаймні в римському праві або й раніше. Впродовж майже ста років після Савіні, тобто приблизно до кінця 1960 років, сформувалося три традиційних методологічних напрямки, до яких належить і «юриспруденція оцінок», яку репрезентує передусім німецький професор Карл Ларенц (1903-1993), автор, серед іншого, фундаментальної «Методології правової науки» (1-6 вид. з 1960 по 1991 рік). Не пізніше початку 1970 років набирає обертів новий (методологічний) напрямок, який отримує назву «теорія юридичної аргументації». Так складається те, що конкуренцію і взаємний вплив юриспруденції оцінок і теорії юридичної аргументації можна розуміти як *перехід* від аксіологічної юриспруденції до деонтологічної аргументативної юриспруденції.

У статті розглядаються питання: по-перше, що докладніше собою являє перехід в цілому і загалом від аксіологічної до аргументативної юриспруденції; по-друге, яке значення мають поняття «сенсу» і «претензії на правильність» в юридичній методології сьогодні, по-третє, якою є теорія норм в юриспруденції оцінок К. Ларенца і в теорії юридичної аргументації, репрезентованій Р. Алексі і У. Нойманном.

Виклад статті завершується твердженнями про те, що теорія юридичної аргументації може повністю (Р. Алексі) або частково (У. Нойманн) замінити в нашій дні юриспруденцію оцінок в широкому сенсі, тобто юридичну методологію, яка намагається розв'язувати питання правознаходження *secundem* і передусім *praeter* і *extra legem INTRA JUS* за допомогою переважно аксіологічного інструментарію. Поняття «претензії на правильність» характеризує сучасну теорію юридичної аргументації, орієнтовану, зокрема і значною мірою, на Ю. Габермаса, причому можна сказати, що перехід від юриспруденції оцінок до такого роду теорії є переходом від традиційної ідеології сенсу до сучасної ідеології згаданої претензії. Відмова від поняття типу, яке пропагує К. Ларенц, на користь поняття норми для вирішення, яке пропонує, посилаючись на Є. Ерліха, передусім Р. Алексі, – це ще одна, цікава в прикладному сенсі, форма переходу від юриспруденції оцінок до теорії юридичної аргументації.

Ключові слова: юриспруденція оцінок, правова оцінка, юридична методологія, теорія юридичної аргументації, теорія типів, поділ норм на правила і принципи, норма для вирішення, види правознаходження.

Bunchuk O. FROM THE JURISPRUDENCE OF VALUES TO THE THEORY OF JURIDICAL ARGUMENTATION: KARL LARENZ, ROBERT ALEXEY, ULFRID NEUMANN

The article under studies deals with the issue of the evolution of juridical methodology in the XIX, XX, and XXI centuries. This evolution is frequently perceived as a transition from the jurisprudence of values to the theory of juridical argumentation. The article points out that modern legal methodology was founded in the first half of the XIX century by Friedrich Carl von Savigny, whereas its origins should be sought at least in Roman law or even earlier. For about a hundred years after Savigny (until about the end of 1960), three traditional methodological trends have emerged. Among them was the “jurisprudence of values”, represented primarily by the German professor Karl Larenz (1903-1993), author of, among other things, the fundamental “Methodology of Legal Science” (1st-6th ed. from 1960 to 1991). In the early 1970s, a new (methodological) trend, called the “theory of juridical argumentation”, also gained great popularity. In this way, the competition and mutual influence of the jurisprudence of values and the theory of juridical argumentation can be referred to as a *transition* from axiological jurisprudence to deontological argumentative jurisprudence.

In the article are analyzed three issues: first, what is the transition from axiological to argumentative jurisprudence in general and in particular; second, what is the significance of the concepts of “sense” and “claim to correctness” in legal methodology today; third, what role does the theory of norms play in the jurisprudence of values by K. Larenz and in the theory of juridical argumentation by R. Alexey and U. Neumann.

In conclusion, the article asserts that the theory of juridical argumentation may completely (R. Alexey) or partially (U. Neumann) replace today’s jurisprudence of values in the broad sense. In other words, it may replace juridical methodology, which attempts to resolve the issues of *secundem law* and, above all, *praeter* and *extra legem INTRA JUS* with the help of mainly axiological tools. The notion of the “claim to correctness” characterizes the modern theory of juridical argumentation, which is oriented, in particular, and largely, to J. Habermas. What is more, the transition from the jurisprudence of values to this kind of theory is a transition from the traditional ideology of sense to the modern ideology of the above claim. The rejection of the concept of type advocated by K. Larenz in favor of the concept of a norm for decision, which is primarily proposed by R. Alexey with a due reference to E. Ehrlich, is another form of transition from the jurisprudence of values to the theory of juridical argumentation that is interesting in an applied sense.

Key words: jurisprudence of values, legal evaluation, juridical methodology, theory of juridical argumentation, theory of types, division of norms into rules and principles, norms for decision.

Постановка проблеми. Основи сучасної юридичної методології закладаються в першій половині XIX століття Фрідріхом Карлом фон Савінї, тоді як її витoki потрібно шукати принаймні в римському праві або й раніше. Впродовж майже ста років після Савін'ї, тобто приблизно до кінця 1960 років, сформувалося три традиційних методологічних напрямки [1, с. 109-139], до яких належить і «юриспруденція оцінок», яку репрезентує передусім німецький професор Карл Ларенц (1903-1993) [2], автор, серед іншого, фундаментальної «Методології правової науки» (1-6 вид. з 1960 по 1991 рік) [3; 4; 5]. Не пізніше початку 1970 років [6, с. 1-3] набирає обертів новий (методологічний) напрямок, який отримує назву «теорія юридичної аргументації». Конкуренцію і взаємний вплив юриспруденції оцінок і теорії юридичної аргументації можна розуміти як *перехід* від аксіологічної юриспруденції до деонтологічної аргументативної юриспруденції. Такий розвиток подій породжує низку цікавих і актуальних проблем, частина із яких стала предметом цієї статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан дослідження відношення юриспруденції оцінок К.Ларенца в Україні в останні роки представлений низкою статей передусім О. В. Настасійчука, питання про теорію юридичної аргументації докладно досліджує Т. І. Дудаш. Водночас й інші українські автори – так чи інакше – зачіпають методологічні питання аксіологічного і деонтологічного характеру. Йдеться про таких авторів, як: Н. А. Гураленко, С. І. Максимов, В. Г. Савчук та ін. Німецькі автори мають змогу не тільки досліджувати історію згаданих вище методологічних напрямків, але й їх безпосередньо розвивати. Так, існує наукова школа учнів К. Ларенца, яка функціонує і в наші дні, оскільки згадані учні мають своїх учнів. До цієї школи в широкому сенсі належать такі прізвища, як: К.-В. Канаріс, Т. Рім, Д. Леєнен та ін. Історичні дослідження юриспруденції оцінок пов'язані з такими іменами, як: Я. Шредер, Й. Рюкерт, Б. Рютерс та ін. Розвиток теорії юридичної аргументації може бути репрезентований такими іменами, як: Роберт Алексі і Ульфрід Нойманн, на роботи яких у цьому дослідженні звернено особливу увагу.

Мета статті – продемонструвати особливості переходу від традиційної юриспруденції оцінок К.Ларенца до сучасної теорії юридичної аргументації, репрезентованої Р. Алексі та У. Нойманном.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо за точку відліку розвитку традиційної і сучасної юридичної методології взяти юридичну методологію (вчення про юридичні методи) Савінї [4, с. 11-18; 7, с. 53-95], то перехід від юриспруденції оцінок до теорії юридичної аргументації розпочинається як перший крок до юриспруденції понять, потім від юриспруденції понять до юриспруденції інтересів, а далі від юриспруденції інтересів до юриспруденції оцінок. На цьому останньому кроці до розвитку долучається і К. Ларенц, який підкреслює значення нормативної проблеми у формі так званої оцінки (*Wertung*), тобто правової оцінки, яка має місце тоді, коли традиційний канон тлумачення Савінї (граматичне, логічне, історичне і систематичне тлумачення), доповнене, сьогодні, можливо, телеологічним тлумаченням та іншими типами тлумачення (наприклад, конституційноконформним тлумаченням тощо), не дозволяє отримати надійного або взагалі будь-якого справедливого результату. Така оцінка може називатися оцінкою у вузькому сенсі, – або *praeter i/ab extra legem* правознаходженням як питанням права, – якій протиставляється інший тип правової оцінки у вузькому сенсі, який відомий як тлумачення як таке, або правознаходження *secundem legem*. В німецькій мові для цього використовується спеціальний термін «*Beurteilung*». К. Ларенц використовує поняття оцінки в першому значенні, тобто як «*Wertung*», а також узагальнено. В українській юридичній мові таке термінологічне розрізнення, на жаль, має імпліцитний характер, тобто воно існує, але при цьому потрібно говорити про відкриті і закриті правову оцінку тощо, а не використовувати опозицію, аналогічну відношенню *Wertung – Beurteilung*.

Свої методологічні зусилля сам К. Ларенц описує як перехід «від «юриспруденції інтересів» до «юриспруденції оцінок»», причому таку назву має одна із рубрик його «Методології правової науки» [4, с. 119-125]. Найменування нашої статті немов продовжує розпочату естафету. В згаданій рубриці К. Ларенц зазначає, що на початку XX ст. незвичайний успіх випав «юриспруденції інтересів» Філіппа Гекка. Проте вона страждала від неясного застосування слова «інтерес»: це останнє розумілося, по-перше, як каузальний фактор, який мотивує законодавця, по-друге, як предмет затіяної ним оцінки й, при нагоді, навіть як масштаб для оцінки. Прихильники юриспруденції інтересів тим часом також усвідомили цей недолік. У такий спосіб один з них, Гаррі Вестерман, підкреслює, що необхідно поняття інтересу обмежувати уявленнями на основі прагнень, які мають або мусять мати учасники, які беруть участь в правовому спорі, якщо вони добиваються сприятливого для них правового наслідку, і різко відрізнити поняття інтересів у цьому сенсі від законних масштабів для оцінки [4, с. 119-120].

Таким чином, юриспруденція оцінок – це дооцінка юриспруденції інтересів, тобто включення до антропологічного (телеологічного) інструментарію методологічного напрямку нормативного (оцінювального, аксіологічного) інструментарію.

Не залишився поза увагою дослідників і перехід в цілому і загалом від традиційної до сучасної юридичної методології, яка повністю або частково асоціюється з теорією юридичної аргументації. В першому випадку характерним є підхід Р. Алексі, який зводиться, по суті, до переходу від аксіологічної юриспруденції до деонтологічної юриспруденції. Можна сказати, що теорія юридичної аргументації Р. Алексі – це нормативно-аналітичний [8, с. 33] аналог традиційної, – дуальної з часів Савінї, який розрізняв власне тлумачення і дальше творення права [9], – юридичної методології або юриспруденції оцінок в широкому – узагальненому – сенсі. На протигагу цьому, теорія юридичної аргументації У. Нойманна має

своїм аналогом переважно юриспруденцію оцінок у вузькому сенсі, тобто проблематику так званого дальшого творення права.

Так чи інакше, такий відомий історик юридичної методології, як Я. Шредер в фундаментальній двохтомній книзі «Право як наука» (3 вид. 2020 рік) [10; 11] говорить про перехід від традиційної юридичної методології, останнім кроком у розвитку якої є, як показано, юриспруденція оцінок, до сучасної юридичної методології, в т.ч. до теорії юридичної аргументації.

Згідно з традиційним уявленням про правозастосування, тлумачення закону цілковито перебуває на передньому плані. Із правильної інтерпретації, тобто із витлумачення сенсу за допомогою граматичних, історичних, систематичних і телеологічних допоміжних засобів, випливає у нормальний спосіб відразу також вирішення справи. Тільки тоді, коли закон має прогалини або мусить корегуватися, потрібні подальші правила.

Згідно з другою основною позицією, сенс закону – це всього тільки один із багатьох аргументів для вирішення випадку. Формально це уявлення веде до того, що тлумачення закону уже не трактується заради себе самого, а всього тільки залучається в рамки теорії аргументації, отже, «прогалина закону» втрачає своє значення [11, с. 179-182].

Отже, внутрішня і зовнішня історія юридичної методології в останні три століття характеризується переходом від юриспруденції оцінок до теорії юридичної аргументації. При цьому, такий перехід розкриває як процедуральний (термін, який асоціюється з Ю. Габермасом і Р. Алексі), так і субстанціональний потенціал юриспруденції оцінок.

Викладене вище створює тло, на якому можна докладніше розглянути окреслені вище два питання про, власне кажучи, зміну теоретичної парадигми та про прикладне значення переходу, про який йшлося вище.

У першому випадку слід повторити, що всі традиційні методологічні напрямки обертаються навколо поняття сенсу в тому чи іншому вбранні («сенсовий контекст» (К. Ларенц), «реконструкція думки» (Савіньї) тощо).

Так, К. Ларенц зазначає, що юриспруденція добуває нормативну сенсову асоціацію права як таку і робить її спеціально темою свого розгляду [4, с. 199]. Такий підхід не викликає на перший погляд ніяких заперечень, оскільки він є елементом правової культури і традиції. Водночас багато що змінилося тоді, коли здобувати успіх почала філософія Ю. Габермаса [12], зокрема пропаговане ним поняття «претензії на чинність», зокрема, нормативних тверджень.

На основі цієї ідеї Р. Алексі розвинув цікаву, переважно процедуральну, теорію юридичної аргументації, в якій особливе значення має поняття претензії права на правильність. Йдеться, зокрема про те, що як позитивісти, так і неопозитивісти сьогодні здебільшого погоджуються з тим, що право складається з чогось більшого, ніж чистої фактичності закономірностей поведінки, наказів, психічних диспозицій або здійснення примусу. Право має поряд з цим фактичним або реальним виміром, також критичний або рефлексивний бік, який сягає за межі першого виміру. Так, можна знайти як у авторів, які оспорожують понятійно необхідний взаємозв'язок між правом і мораллю, так й у таких авторів, що відстоюють такий зв'язок, тезу, що право висуває претензію на правильність або справедливість. Отже, стара суперечка між позитивізмом і неопозитивізмом може бути продовжена на новій арені, позначеній питанням про значення і наслідки сполученої з правом або висунутої в праві претензії на правильність [13, с. 3].

У свою чергу, У. Нойманн зосереджує свою увагу на субстанціональній теорії юридичної аргументації. Відзначимо, що питання субстанціонального характеру іманентні для юриспруденції оцінок, яка, як це має місце у К. Ларенца, ґрунтується, із застереженнями, на ідеалістичній філософії (цінностей) (Гартман, Шелер).

Так, У. Нойманн ґрунтує свій підхід на схемі аргументації С. Тулміна, зазначаючи при цьому, що умовивід є не *аналітичним*, а *субстанціональним*. Субстанціональною, якщо формулювати розкуто, є всяка аргументація, в якій внизу з'являється інформація, яка не були вставлена вгорі. Точніше кажучи: субстанціональною є аргументація тоді, коли підтримка правила умовиводу не містить інформації, яка повідомляється у висновку; якщо вона містить цю інформацію, то аргументація має аналітичний характер [6, с. 23].

Отже, перехід від юриспруденції оцінок, про який йшлося вище, – це перехід до процедурально-субстанціональної теорії юридичної аргументації.

Ще одним цікавим аспектом є питання теорії норм, яке по різному вирішується в юриспруденції оцінок К. Ларенца і в теорії юридичної аргументації Р. Алексі (і У. Нойманна). Так, К. Ларенц будує оригінальну теорію типів як субтеорію юриспруденції оцінок. Її суть можна звести до формування, зрештою, правової норми, яка не може бути застосована у форму субсумції [4, с. 275].

Рефреном через усю творчість Р. Алексі проходить запозичений ним у Р. Дворкіна поділ норм на правила і принципи. Наприклад, у важливій статті «Формула ваги» сказано: існує дві основні операції правозастосування: субсумція і зважування. Тоді як субсумція відносно добре досліджена, у зважуванні як і раніше відкрито багато питань.

Нормотеоретичний фундамент, з одного боку, субсумції, а з іншого боку, зважування утворює розрізнення правил і принципів. Правила – це норми, які дефінітивно щось велять. Вони є *дефінітивними*

веліннями. Більшість правил постановляють дещо для випадку, що виконані певні умови. Вони є умовними нормами. Вирішально, що тоді, коли правило чинне і застосовне, то дефінітивно велено робити точно те, що воно вимагає. Якщо це робиться, то правило виконане; якщо це не робиться, то правило не виконане. Тому правила – це норми, які завжди можуть бути тільки або виконані, або не виконані. Всупереч цьому, принципи – це норми, які велять, щоб щось було реалізовано відносно фактичних і правових можливостей якомога вищою мірою. Принципи є згідно з цим *веліннями оптимізації*. Як такі вони характеризуються тим, що можуть бути виконані різною мірою і що міра їхнього виконання залежить не тільки від фактичних, але й від правових можливостей [15, с. 771-772].

Підхід Ларенца має, на наш погляд, більше недоліків, ніж переваг. Адже він потребує подвійної довіри до формування типової норми і до її застосування – «долучення» (Zuodnung) як говорить Ларенц. Підхід Алексі щодо цього надійніший, оскільки довіра потрібна тільки до процесу зважування принципів. Водночас потенціал схеми аргументації Тулміна, який в теорії юридичної аргументації пропагує У. Нойманн, дозволяє якоюсь мірою зблизити підходи Ларенца і Алексі за рахунок так званої «підтримки» чи «підкріплення», яке має не логічну, не тавтологічну, не аналітичну, а субстанціональну природу, і тому опосередковує поняття типу К. Ларенца і поняття норми (правила) для вирішення Р. Алексі.

Висновки. Викладене вище дозволяє зробити висновки:

По-перше, теорія юридичної аргументації може повністю (Р. Алексі), або частково (У. Нойманн) замінити в наші дні юриспруденцію оцінок в широкому сенсі, тобто юридичну методологію, яка намагається розв'язувати питання правознаходження *secundem* і *perdusim praeter* і *extra legem INTRA JUS* за допомогою переважно аксіологічного інструментарію.

По-друге, поняття «претензії на правильність» характеризує сучасну теорію юридичної аргументації, орієнтовану, зокрема і значною мірою, на Ю. Габермаса, причому можна сказати, що перехід від юриспруденції оцінок до такого роду теорії є переходом від традиційної ідеології сенсу до сучасної ідеології згаданої претензії.

По-третє, відмова від поняття типу, який пропагує К. Ларенц, на користь поняття норми для вирішення, який пропонує Р. Алексі, – це ще одна, цікава в прикладному сенсі, форма переходу від юриспруденції оцінок до теорії юридичної аргументації.

По-четверте, подальше дослідження питання про відношення юриспруденції оцінок і теорії юридичної аргументації можливе як за рахунок ширшої тематизації і проблематизації, так і за рахунок взяття до уваги позицій й інших авторів, які мають справу з аксіологічними і деонтологічними питаннями правознаходження в процесі застосування права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Bydlinski F. *Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff* / Franz Bydlinski. 2., erg. Aufl. Wien ; New York : Springer, 1991. XV, 671 S.
2. Canaris C.-W. Karl Larenz. Stefan Grundmann & Karl Riesenhuber (Hrsg.: *Zivilrechtslehrer des 20. Jahrhunderts in Berichten ihrer Schüler*. Band 2. Berlin : De Gruyter, 2010. S. 263–308.
3. Larenz K. *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. Berlin : Springer, 1960. 381 S.
4. Larenz K. *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. Berlin etc. : Springer, 1991. 494 S.
5. Hüpers B. Karl Larenz – *Methodenlehre und Philosophie des Rechts in Geschichte und Gegenwart*. Berlin, 2010. 646 S.
6. Neumann U. *Juristische Argumentationslehre*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1986. 136 S.
7. Rückert J. *Methodik des Zivilrechts – von Savigny bis Teubner*. Baden-Baden : Nomos, 2017. 659 S.
8. Alexy R. *Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1991. 435 S.
9. Bühler A. *Rechtsauslegung und Rechtsfortbildung bei Friedrich Karl von Savigny. Theorie der Interpretation vom Humanismus bis zur Romantik – Rechtswissenschaft, Philosophie, Theologie : Beiträge zu einem interdisziplinären Symposium in Tübingen, 29. September bis 1. Oktober 1999*. Stuttgart, 2001. 2001. S. 329–337.
10. Schröder J. *Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990)*. Bd. 1 1500-1933. München : C.H. Beck, 2020. 511 S.
11. Schröder J. *Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990)* Bd. 2 1933-1990. 3., überarb. und wesentlich erw. Aufl. München : C.H. Beck, 2020. 347 S.
12. Alexy R. Jürgen Habermas' *Theorie des juristischen Diskurses*. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1995. S. 165–174.
13. Alexy R. *Recht und Richtigkeit. The reasonable as rational? On legal argumentation and justification ; Festschrift for Aulis Aarnio / ed. by Werner Krawietz ... – Berlin : Duncker und Humblot, 2000. S. 3–19.*
14. Alexy R. *Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1995. S. 13–51.
15. Alexy R. *Die Gewichtsformel. Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein : 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000 / Jickeli, Joachim*. Berlin : de Gruyter Recht, 2003. S. 771–792.

REFERENCES:

1. Bydlinski, F. (1991). Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff. [Legal methodology and legal concepts]. 2., erg. Aufl. 671. [in Deutsch].
2. Canaris, C. W., Karl Larenz, Stefan, Grundmann, Karl, Riesenhuber. (2010). Zivilrechtslehrer des 20. Jahrhunderts in Berichten ihrer Schüler. [Civil law teachers of the 20th century in reports from their students]. Volume 2. 263–308. [in Deutsch].
3. Larenz, K. (1960). Methodenlehre der Rechtswissenschaft. [Methodology of legal science]. 381. [in Deutsch].
4. Larenz, K. (1991). Methodenlehre der Rechtswissenschaft. [Methodology of legal science]. 494. [in Deutsch].
5. Hüpers, B., Karl, Larenz. (2010). Methodenlehre und Philosophie des Rechts in Geschichte und Gegenwart. [Methodology and philosophy of law in history and the present]. 646. [in Deutsch].
6. Neumann, U. (1986). Juristische Argumentationslehre. [Legal argumentation theory]. 136. [in Deutsch].
7. Rückert, J. (2017). Methodik des Zivilrechts – von Savigny bis Teubner. [Methodology of civil law – from Savigny to Teubner]. 659. [in Deutsch].
8. Alexy, R. (1991). Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. [Theory of legal argumentation. The theory of rational discourse as a theory of legal justification]. 435. [in Deutsch].
9. Bühler, A. (2001). Rechtsauslegung und Rechtsfortbildung bei Friedrich Karl von Savigny. [Legal interpretation and legal training with Friedrich Karl von Savigny]. *Theory of interpretation from humanism to romanticism – jurisprudence, philosophy, theology: contributions to an interdisciplinary symposium in Tübingen, 29 September to 1 October 1999*. 329–337. [in Deutsch].
10. Schröder, J. (2020). Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990). [Law as a science. History of legal methodology in modern times (1500-1990). Vol. 1 1500-1933]. 511. [in Deutsch].
11. Schröder, J. (2020). Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990). [Law as a science. History of legal methodology in modern times (1500-1990) Vol. 2 1933-1990]. 347. [in Deutsch].
12. Alexy, R. (). Jürgen Habermas Theorie des juristischen Diskurses. [Jürgen Habermas theory of legal discourse]. 165–174. [in Deutsch].
13. Alexy, R. (2000). Recht und Richtigkeit. The reasonable as rational? On legal argumentation and justification. [The reasonable as rational? On legal argumentation and justification]. 3–19. [in Deutsch].
14. Alexy, R. (1995). Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. [The logical analysis of legal decisions]. 13–51. [in Deutsch].
15. Alexy, R. (2003). Die Gewichtsformel. Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein: 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000. [The weight formula. Memorial for Jürgen Sonnenschein: January 22, 1938 to December 6, 2000]. 771–792. [in Deutsch].

Стаття надійшла до редакції 20.05.2024

УДК 342.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-273-279

Задерейко Світлана Юріївна,

канд. юрид. наук, доцент

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

zadereikosvitlana@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0336-0023

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У даній статті розкрито види міжнародних організацій, які приймають участь в подоланні збройних конфліктів та їх завдання.

Міжнародні організації відіграють критично важливу роль у вирішенні збройних конфліктів, виконуючи миротворчі, посередницькі, гуманітарні та захисні функції. Вони сприяють мирному врегулюванню, надають необхідну допомогу постраждалим та виступають захисниками прав людини. Однак їх діяльність обмежена політичними, фінансовими та логістичними викликами, які можуть впливати на ефективність втручання.

Спеціалізовані агенції як ЮНІСЕФ і Міжнародний Комітет Червоного Хреста зосереджують зусилля на захисті

та підтримці вразливих груп, зокрема дітей та внутрішньо переміщених осіб. Їхні програми зосереджені на наданні освіти, психологічної підтримки та гуманітарної допомоги, що є ключовими для забезпечення довгострокової стабільності та відновлення після конфліктів.

Міжнародне гуманітарне право відіграє центральну роль у регулюванні дій сторін під час збройних конфліктів, спрямованих на захист цивільних осіб та обмеження збройного насильства. Зобов'язання сторін за Женевськими конвенціями та їх дотримання є ключовими для запобігання порушенням і забезпеченню гуманітарного реагування на кризи.

Ефективність міжнародних організацій значною мірою залежить від їх здатності координувати свої дії з іншими учасниками, включаючи національні уряди, інші міжнародні інституції та неприбуткові організації. Взаємодія і співпраця є вирішальними для розв'язання комплексних гуманітарних та політичних проблем, що виникають під час та після конфліктів. Глобальна підтримка та відповідальність. На міжнародній арені існує постійна потреба у забезпеченні підтримки та відповідальності з боку глобальної спільноти у виконанні мандатів міжнародних організацій під час збройних конфліктів. Це включає фінансування, політичну підтримку та розробку стратегій, які враховують довгострокові наслідки збройних конфліктів для стабілізації і відновлення постраждалих регіонів.

Ключові слова: збройний конфлікт, війна, внутрішній конфлікт, міжнародний конфлікт, збройна агресія, анексія.

Zadereyko S. THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE PERIOD OF ARMED CONFLICTS

This article reveals the types of international organizations that take part in overcoming armed conflicts and their tasks.

International organizations play a critical role in resolving armed conflicts, performing peacekeeping, mediation, humanitarian and protection functions. They contribute to a peaceful settlement, provide the necessary assistance to victims and act as defenders of human rights. However, their activities are limited by political, financial and logistical challenges that can affect the effectiveness of the intervention.

Specialized agencies such as UNICEF and the International Committee of the Red Cross focus their efforts on protecting and supporting vulnerable groups, including children and internally displaced persons. Their programs focus on providing education, psychological support and humanitarian assistance, which are key to long-term stability and post-conflict recovery.

International humanitarian law plays a central role in regulating the actions of parties to armed conflicts aimed at protecting civilians and limiting armed violence. Parties' obligations under the Geneva Conventions and their compliance are key to preventing violations and ensuring humanitarian response to crises.

The effectiveness of international organizations largely depends on their ability to coordinate their actions with other actors, including national governments, other international institutions, and non-profit organizations. Interaction and cooperation are crucial to solving the complex humanitarian and political problems that arise during and after conflicts. Global support and responsibility. In the international arena, there is a constant need to ensure the support and responsibility of the global community in fulfilling the mandates of international organizations during armed conflicts. This includes financing, political support and the development of strategies that take into account the long-term consequences of armed conflicts for the stabilization and reconstruction of affected regions.

Key words: armed conflict, war, internal conflict, international conflict, armed aggression, annexation.

Постановка проблеми. Міжнародні організації відіграють ключову роль у врегулюванні та управлінні наслідками збройних конфліктів по всьому світу. Їхні дії можуть варіюватися від посередництва у мирних переговорах до надання гуманітарної допомоги та моніторингу дотримання прав людини. Однак, роль цих організацій у періоди збройних конфліктів часто супроводжується рядом викликів та обмежень, що впливають на їхню ефективність та сприйняття.

Перед міжнародними організаціями в період збройних конфліктів стоїть низка викликів та дискусійних питань: 1) політичні обмеження: міжнародні організації часто залежать від згоди своїх членів та підтримки міжнародної спільноти, що може ускладнити прийняття рішень і впливати на нейтралітет; 2) інтереси та політичні позиції окремих держав можуть впливати на рішення та дії організацій, призводячи до конфлікту інтересів; 2) логістичні та фінансові обмеження: організація масштабних гуманітарних операцій вимагає значних ресурсів і координації, яких може не вистачати у кризових ситуаціях; забезпечення безпеки персоналу в зонах конфлікту є великим викликом, що також потребує значних витрат; 3) юридичні та моральні дилеми: втручання в суверенітет країн та забезпечення дотримання міжнародного права може створювати складнощі, особливо у випадках, коли учасники конфлікту ігнорують міжнародні заклики та резолюції; рішення про втручання або невтручання можуть мати далекосяжні наслідки для цивільного населення та стабільності в регіоні. Втім, їх роль не можливо переоцінити, адже, вони є одним з механізмів боротьби з наслідками збройних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання збройного конфлікту, його класифікації, застосування норм міжнародного гуманітарного права були предметом наукових досліджень: Е.Е. Кузьмін, ЯС Пилипенко, В.П. Горбулін, О.С. Власюк, Е.М. Лібанова, Л.І. Приполова, Д.С. Риндич та ін.

Метою статті є розкриття видів міжнародних організацій, які приймають участь в подоланні збройних конфліктів та їх завдань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародні організації відіграють життєво важливу роль у підтримці миру та стабільності у періоди збройних конфліктів, проте їхня діяльність зустрічається з численними викликами. Розвиток ефективних стратегій, заснованих на міжнародному співробітництві та відповідальності, є ключем до забезпечення тривалої мирної реалізації їхньої місії. Окремі з них виконують

миротворчі та посередницькі функції: міжнародні організації, як-от ООН, здійснюють посередницьку роль у переговорах, спрямованих на досягнення мирних угод між конфліктуючими сторонами. Діяльність ООН спрямована на сприяння миру та безпеці шляхом сприяння співпраці між націями через освіту, науку та культуру для розвитку загальної поваги до справедливості, до верховенства права та за права людини та основні свободи для всіх народів світу, незалежно від раси, статі, мови чи релігії, відповідно до статуту ООН [3]; вони можуть виступати гарантами мирних домовленостей і сприяти їх виконанню; надання гуманітарної допомоги: організації, такі як: Червоний Хрест, ЮНІСЕФ, Всесвітня продовольча програма, надають життєво важливу підтримку у вигляді їжі, медичного обладнання, притулку та освіти для постраждалих від конфлікту; вони також займаються захистом прав людини та забезпеченням доступу до необхідних ресурсів для вразливих груп; організації, що здійснюють моніторинг та звітність: міжнародні організації здійснюють моніторинг ситуації в зонах конфліктів, ведуть документування порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права; вони складають звіти та рекомендації для міжнародних інституцій та урядів, що сприяють глобальному усвідомленню та відповідним реакціям. Тобто, не залежно від того, які функції виконують міжнародні організації під час збройних конфліктів їхня роль є ваговою.

Договір між Урядом України і Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) про відкриття Місії МКЧХ в Україні, підписаний 5 грудня 1995 року у м. Женеві [4].

Згідно умов даного договору, який ратифікувала Україна статус Місії МКЧХ в Україні відповідає статусові інших органів міждержавних організацій в Україні. Уряд України, з одного боку, Міжнародний Комітет Червоного Хреста (надалі називатиметься МКЧХ), з іншого боку, враховуючи роботу, здійснену МКЧХ по наданню допомоги і полегшенню людських страждань, і його внесок у підтримку миру в світі, беручи до уваги інтереси України і бажання, висловлене МКЧХ щодо заснування Місії з метою виконання завдань, покладених на нього згідно з Женевськими Конвенціями 1949 р. [2] і Додатковими Протоколами 1977 р. [1], учасницею яких є Україна, а також згідно зі Статутами Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, і з метою зробити внесок у дотримання зобов'язань, взятих Україною щодо зазначених міжнародних договорів, враховуючи те, що Місія МКЧХ в Україні виконуватиме свій гуманітарний мандат і, зокрема, сприятиме діалогові з керівними органами з гуманітарних питань, робитиме внесок у поширення знань про міжнародне гуманітарне право і співпрацюватиме з Національними Товариствами Червоного Хреста домовились співпрацювати, в тому числі, і для подолання наслідків збройних конфліктів [5].

Згідно ст.6 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів визначено, що і в мирний час Високі Договірні Сторони з допомогою національних товариств Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Лева і Сонця) докладають зусиль для підготовки спеціального персоналу з метою сприяння застосування Женевської конвенції та Протоколу 1977 і, зокрема, діяльності Держав-покровительок. Міжнародний комітет Червоного Хреста зберігатиме для представлення їх Високим Договірним Сторонам списки осіб, підготовлених таким чином, які Високі Договірні Сторони могли б скласти й надіслати йому з цією метою. Умови використання цих осіб за межами національної території у кожному випадку є предметом спеціальних угод між заінтересованими сторонами [1; 2].

Медичний персонал національних товариств Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Лева і Сонця) та інших національних добровільних товариств допомоги, належним чином визнаних і уповноважених стороною, що перебуває в конфлікті. Зобов'язання сторін, що перебувають у конфлікті, полягають у тому, щоб з початку такого конфлікту забезпечити додержання й застосування Женевської конвенції і Протоколу 1977 шляхом застосування системи Держав-покровительок, включаючи, зокрема, їх призначення та визнання відповідно до нижченаведених пунктів. На Держави-покровительки покладається обов'язок охороняти інтереси сторін, що перебувають у конфлікті [1; 2].

Під час збройних конфліктів Міжнародний комітет Червоного Хреста, не зачіпаючи права будь-якої іншої неупередженої гуманітарної організації чинити так само, пропонує свої добрі послуги сторонам, що перебувають у конфлікті, з метою призначення без затримки Держави-покровительки за згодою сторін, що перебувають у конфлікті. З цією метою він може, зокрема, звернутися з проханням до кожної сторони подати йому список принаймні п'яти держав, які така сторона вважає прийнятними для того, щоб діяти як Держави-покровительки від її імені щодо супротивної сторони, та звернутися з проханням до кожної супротивної сторони, подати список принаймні п'яти держав, які вона вважатиме прийнятними як Держави-покровительки іншої сторони; такі списки повинні бути надіслані цьому Комітету протягом двох тижнів після одержання прохання; він зіставляє їх і запитує згоди будь-якої запропонованої держави, зазначеної у двох списках [1; 2].

Міжнародний комітет Червоного Хреста висловлює пропозицію чи будь-яка інша організація, що надає гарантії неупередженості та ефективності, діяти як субститут після відповідних консультацій з вищезгаданими сторонами та з урахуванням результатів цих консультацій. Діяльність такого субституту обумовлюється згодою сторін, що перебувають у конфлікті; сторони, що перебувають у конфлікті, докладають усіх зусиль для сприяння діяльності субституту при виконанні його завдань згідно з Конвенціями [1; 2].

Згідно ст. 64 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року встановлено, що цивільні організації цивільної оборони нейтральних держав або інших держав, які не є сторонами, що

перебувають у конфлікті, та міжнародні координуючі організації. Положення статей 62, 63, 65 і 66 [1] застосовуються також до персоналу й матеріальної частини цивільних організацій і цивільної оборони нейтральних держав або інших держав, які не є сторонами, що перебувають у конфлікті, які виконують завдання цивільної оборони, зазначеної в статті 61, на території сторони, що перебуває в конфлікті за згодою й під контролем цієї сторони. Будь-яка заінтересована супротивна сторона повідомляє про таку допомогу якомога швидше. За жодних обставин ця діяльність не розглядається як втручання в конфлікт. Однак цю діяльність необхідно здійснювати з належним урахуванням інтересів безпеки заінтересованих сторін, що перебувають у конфлікті [1].

Сторони, що перебувають у конфлікті, які отримують допомогу, про яку йдеться допомогу від міжнародних цивільних організацій, та Високі Договірні Сторони, що подають таку допомогу, повинні, якщо це необхідно, сприяти міжнародній координації такої діяльності в галузі цивільної оборони. У таких випадках на відповідні міжнародні організації поширюються положення цієї глави. На окупованих територіях окупаюча держава може забороняти або обмежувати діяльність цивільних організацій цивільної оборони нейтральних держав або інших держав, які не є сторонами, що перебувають у конфлікті, та міжнародних координуючих організацій лише в тому разі, якщо вона може забезпечити належне виконання завдань цивільної оборони своїми власними засобами або засобами, що є на окупованій території [1, ст.64].

Сторони, що перебувають у конфлікті, надають Міжнародному комітету Червоного Хреста всі засоби в межах їх можливостей, які дають змогу йому виконувати гуманітарні функції, покладені на нього Женевською конвенцією та Протоколом до неї з метою забезпечення захисту й допомоги жертвам конфліктів; Міжнародний комітет Червоного Хреста також може здійснювати будь-яку іншу гуманітарну діяльність на користь таких жертв за згодою заінтересованих сторін, що перебувають у конфлікті. Сторони, що перебувають у конфлікті, надають своїм відповідним організаціям Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Лева і Сонця) засоби, необхідні для здійснення їх гуманітарної діяльності на користь жертв даного конфлікту. Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, всіма можливими засобами сприяють наданню допомоги, яку організації Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Лева і Сонця) та Ліги товариств Червоного Хреста надають жертвам конфліктів [1; 2].

У випадках серйозних порушень Женевської конвенції та протоколів до неї Високі Договірні Сторони зобов'язуються вживати заходів як спільно, так й індивідуально у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй і у відповідності зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

Міжнародним комітетом Червоного Хреста у разі необхідності може утворюватися Міжнародна комісія із встановлення фактів. Міжнародна комісія із встановлення фактів створюється у складі п'ятнадцяти членів, які мають високі моральні якості й визнану неупередженість. Високі Договірні Сторони можуть під час підписання, ратифікації або приєднання до Протоколу чи в будь-який інший наступний час заявити, що вони визнають *ipso facto* і без спеціальної угоди щодо будь-якої іншої Високої Договірної Сторони, яка бере на себе таке ж зобов'язання, компетенцію Комісії щодо розслідування заяв такої іншої сторони, як це дозволяється цією статтею [1; 2].

Комісія компетентна: 1) розслідувати будь-які факти, котрі, як передбачається, є серйозним порушенням; 2) сприяти шляхом надання добрих послуг відновленню поваги до Конвенцій; 3) в інших ситуаціях Комісія призначає розслідування на прохання сторони, що перебуває в конфлікті, тільки за згодою іншої заінтересованої сторони чи сторін. Якщо не буде досягнуто іншої угоди між заінтересованими сторонами, всі розслідування проводяться палатою у складі семи членів, що призначаються таким чином: і) п'ять членів Комісії, які не є громадянами жодної із сторін, що перебувають у конфлікті, призначає голова Комісії на основі справедливого географічного представництва після консультацій зі сторонами, що перебувають у конфлікті; ii) два спеціальні члени, які не є громадянами жодної сторони, що перебуває в конфлікті, призначаються по одному кожною із сторін [1; 2].

Також Міжнародний Комітет Червоного Хреста та Уряд України в рамках проведення додаткових заходів із соціальної підтримки окремих категорій населення, зокрема із числа внутрішньо переміщених осіб внаслідок збройної агресії РФ, з урахуванням того, що: в рамках реалізації проекту право на виплату додаткової грошової допомоги за рахунок коштів Місії Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні та Товариства Червоного Хреста України мають окремі категорії населення, відомості про яких включено до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб; виплата допомоги в рамках реалізації проекту здійснюється додатково незалежно від отримання інших видів допомоги, зокрема виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам; для отримання допомоги Міністерство соціальної політики формує і передає Місії Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні або Товариству Червоного Хреста України перелік отримувачів взаємоузгоджених вразливих категорій, відомості про яких містяться в інформаційних базах даних Міністерства соціальної політики, зокрема Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб, або осіб, які подали заявку на отримання допомоги шляхом заповнення форми на інформаційній платформі "єДопомога" (edopomoga.gov.ua) [6].

Ще однією міжнародною інституцією з прав людини під час збройного конфлікту є Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, діючи в рамках свого мандату і під керівництвом Верховного комісара, здійснює такі види діяльності: 1) моніторинг, звітність та інформаційно-роз'яснювальна робота: подання Верховному комісару

регулярної оновленої інформації та аналізу ситуації в галузі прав людини та основних проблем, з особливим акцентом на питаннях, які можуть мати вплив на загальну ситуацію з безпекою в Україні, та їх визначенні. Така діяльність має включати рекомендації щодо заходів, які мають бути вжиті в країні відповідними органами влади, міжнародним співтовариством та ООН, а також заходи, які необхідно вжити для забезпечення захисту осіб, які піддаються ризику; 2) координація та співробітництво в рамках іншої діяльності з моніторингу дотримання прав людини: ММПЛУ активно координуватиме і співробітничатиме з іншими механізмами з моніторингу дотримання прав людини в країні та місіями, направленими іншими міжнародними організаціями (у тому числі ОБСЄ/БДПЛ, Радою Європи) [7].

Наступною є Міжнародна організація міграції. З початку російської агресії у 2014 р., ПрМОМ почало приділяти особливу увагу проблемам ВПО та інших категорій уражених конфліктом осіб та проводити роботу за напрямками: працевлаштування, мікропідприємництво та самозайнятність ВПО та осіб, постраждалих від конфлікту; розвиток соціальної інфраструктури у зонах переселення та повернення, а також підтримка стабілізації громад, що зазнали наслідків конфлікту на Донбасі; грошова допомога ВПО; національна гаряча лінія для ВПО. Крім того, ПрМОМ за фінансового сприяння ЄС запроваджено Національну систему моніторингу ситуації з ВПО, метою якої є підтримка Уряду України у збиранні та аналізі інформації щодо соціально-економічних характеристик ВПО та домогосподарств, що складаються з ВПО, а також викликів, з якими зіштовхуються ВПО [8].

Важливе значення в питанні захисту дітей під час збройних конфліктів мають міжнародні організації. Міжнародні організації не тільки регулюють міждержавні відносини, але і приймають рішення з глобальних питань сучасності. Міжнародні організації відносяться до числа найбільш розвинених і різноманітних механізмів впорядкування міжнародного життя [9, с. 26]. За даними Офісу Генерального прокурора понад 1067 дітей постраждали внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну: 361 дитина загинула, а понад 706 зазнали поранень [10]. Серед основних фондів ООН, які займаються захистом дітей як в мирний, так і в воєнний час, провідне місце займає Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). З початком конфлікту на Сході України у 2014 році ЮНІСЕФ зосередив зусилля на доступі дітей у зоні бойових дій до освіти, психосоціальної допомоги, навчаннях із питань мінної небезпеки тощо. Прийнята ЮНІСЕФ на 2018-2022 роки програма для України передбачає роботу на наступних п'яти ключових напрямках: 1) соціальна інклюзія та державна політика щодо дітей; 2) захист дітей в усіх обставинах; 3) освіта для всіх дітей; 4) здорове життя з перших років і надалі; 5) вода і стає середовище. З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України ЮНІСЕФ разом із Міністерством соціальної політики України розпочали багатоцільову програму грошової допомоги для незахищених родин із дітьми, які постраждали через війну та потребують фінансової підтримки [11]. Програми грошової допомоги від ЮНІСЕФ «Спільно» – це додаткова підтримка багатодітних українських сімей під час війни [12, с.745].

Висновки. Отже, узагальнюючи вище викладене відзначимо наступне.

1. Значення міжнародних організацій у збройних конфліктах. Міжнародні організації відіграють критично важливу роль у вирішенні збройних конфліктів, виконуючи миротворчі, посередницькі, гуманітарні та захисні функції. Вони сприяють мирному врегулюванню, надають необхідну допомогу постраждалим та виступають захисниками прав людини. Однак їх діяльність обмежена політичними, фінансовими та логістичними викликами, які можуть впливати на ефективність втручання.

2. Роль ЮНІСЕФ та МКЧХ. Спеціалізовані агенції як ЮНІСЕФ і Міжнародний Комітет Червоного Хреста зосереджують зусилля на захисті та підтримці вразливих груп, зокрема дітей та внутрішньо переміщених осіб. Їхні програми зосереджені на наданні освіти, психологічної підтримки та гуманітарної допомоги, що є ключовими для забезпечення довгострокової стабільності та відновлення після конфліктів.

3. Вплив міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право відіграє центральну роль у регулюванні дій сторін під час збройних конфліктів, спрямованих на захист цивільних осіб та обмеження збройного насильства. Зобов'язання сторін за Женевськими конвенціями та їх дотримання є ключовими для запобігання порушенням і забезпеченню гуманітарного реагування на кризи.

4. Співпраця та координація дій. Ефективність міжнародних організацій значною мірою залежить від їх здатності координувати свої дії з іншими учасниками, включаючи національні уряди, інші міжнародні інституції та неприбуткові організації. Взаємодія і співпраця є вирішальними для розв'язання комплексних гуманітарних та політичних проблем, що виникають під час та після конфліктів.

5. Глобальна підтримка та відповідальність. На міжнародній арені існує постійна потреба у забезпеченні підтримки та відповідальності з боку глобальної спільноти у виконанні мандатів міжнародних організацій під час збройних конфліктів. Це включає фінансування, політичну підтримку та розробку стратегій, які враховують довгострокові наслідки збройних конфліктів для стабілізації і відновлення постраждалих регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

3. Конституція ЮНЕСКО (Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури).

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text

4. Про ратифікацію Договору між Урядом України і Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) про відкриття Місії МКЧХ в Україні: Закон України від 4 червня 2004 року № 1759-IV. Відомості Верховної Ради України, 2004. №36. Ст.440.

5. Договір між Урядом України і Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) про відкриття Місії МКЧХ в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991_005#Text

6. Про реалізацію спільного з Місією Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні та Товариством Червоного Хреста України проекту щодо додаткових заходів із соціальної підтримки окремих категорій населення: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487-2022-%D0%BF#Text>

7. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-14#Text

8. Міжнародна організація з міграції (МОМ). URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2611-iom>

9. Міжнародні неурядові організації. Навч. посібн. Балабін В.В., Плахотнік О.В., Безносьюк О.О., Коряк В.І., Ленков С.В., Гіда О.Ф., Капітанський А.І., Солодєєва Л.В. К.: ООО «Видавництво «Логос», 2009. 130 с.

10. Ювенальні прокурори: 361 дитина загинула внаслідок збройної агресії РФ в Україні. URL: <https://vms.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-361-ditina-zaginula-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-11593>.

11. ЮНІСЕФ – українцям: програма грошової допомоги Спільно. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/spilno-cash-transfers>.

12. Чепкова К.О. Міжнародні організації як суб'єкти правовідносин у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. №10. С.744-746.

REFERENCES:

1. Dodatkoviy protokol do Zhenevskiykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I). (1977, June 8). [Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 [in Ukrainian].

2. Zhenevska konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naseleння pid chas viiny. (1949, August 12). [Geneva Convention for the Protection of the Civilian Population in Time of War]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia YuNESKO (Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z pytan osvity, nauky i kultury). (1945, November 16). [Constitution of UNESCO (Statute of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text [in Ukrainian].

4. Pro ratyfikatsiiu Dohovoru mizh Uriadom Ukrainy i Mizhnarodnym Komitetom Chervonoho Khresta (MKChKh) pro vidkryttia Misii MKChKh v Ukraini. (2004, June 4). [On the ratification of the Agreement between the Government of Ukraine and the International Committee of the Red Cross (ICRC) on the opening of the ICRC Mission in Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1759-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №36. 440.* [in Ukrainian].

5. Dohovir mizh Uriadom Ukrainy i Mizhnarodnym Komitetom Chervonoho Khresta (MKChKh) pro vidkryttia Misii MKChKh v Ukraini. (1995, December 5). [Agreement between the Government of Ukraine and the International Committee of the Red Cross (ICRC) on the opening of the ICRC Mission in Ukraine]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991_005#Text [in Ukrainian].

6. Pro realizatsiiu spilnoho z Misiieiu Mizhnarodnoho Komitetu Chervonoho Khresta v Ukraini ta Tovarystvom Chervonoho Khresta Ukrainy proektu shchodo dodatkovykh zakhodiv iz sotsialnoi pidtrymky okremykh katehorii naseleння. (2022, April 26). [On the implementation of a joint project with the Mission of the International Committee of the Red Cross in Ukraine and the Red Cross Society of Ukraine regarding additional measures for social support of certain categories of the population]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 487.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Upravlinniam Verkhovnoho komisara OON z prav liudyny pro rozmishchennia korotkoterminovoi monitorynhovoi misii OON z prav liudyny v Ukraini. (2014, July 31). [Agreement between the Government of Ukraine and the Office of the UN High Commissioner for Human Rights on the deployment of a short-term UN human rights monitoring mission in Ukraine]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-14#Text [in Ukrainian].

8. Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii (MOM) [International Organization for Migration (IOM)]. Retrieved from: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2611-iom> [in Ukrainian].

9. Balabin, V.V., Plakhotnik, O.V., Beznosiuk, O.O., Koriak, V.I., & Solodieieva, L.V. (2009). *Mizhnarodni neuriadovi orhanizatsii*. [International non-governmental organizations]. 130. [in Ukrainian].

10. Yuvenalni prokurory: 361 dytyna zahynula vnaslidok zbroinoyi ahresii RF v Ukraini. (2022). [Juvenile prosecutors: 361 children died as a result of armed aggression of the Russian Federation in Ukraine]. *Ofis*

Generalnoho prokurora. Retrieved from: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-361-ditina-zaginulavnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-uf-v-ukrayini-11766> [in Ukrainian].

11. YuNISEF – ukrainsiam: prohrama hroshovoi dopomohy Spilno. (2023). [UNICEF - for Ukrainians: a program of monetary aid Splinno]. Retrieved from: <https://www.unicef.org/ukraine/spilno-cash-transfers> [in Ukrainian].

12. Chepkova, K.O. (2022). Mizhnarodni orhanizatsii yak subiekty pravovidnosyn u sferi zakhystu ditei pid chas zbroinykh konfliktiv. [International organizations as subjects of legal relations in the field of child protection during armed conflicts]. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal. №10*. 744-746. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2024

УДК 347.77

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-279-283

Трошкіна Катерина Євгенівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка

katernareva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1795-7234

Щербак Артем Валерійович,

доктор філософії в галузі права,

науковий співробітник сектору досліджень об'єктів інтелектуальної власності
лабораторії досліджень об'єктів інтелектуальної власності та товарознавчих досліджень

Науково-дослідного центру судової експертизи

у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності

Міністерства юстиції України

goslosievo_sud@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5450-9035

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХОДУ ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА У СУСПІЛЬНЕ НАДБАННЯ

Стаття присвячена особливостям переходу об'єктів авторського права до суспільного надбання. Визначено, що суспільне надбання є одним із основних елементів системи забезпечення авторських прав, в основі якої покладений баланс інтересів творчих людей, творців різноманітних об'єктів авторського права, а також користувачів і суспільства в цілому.

Суспільним надбанням вважаються твори, які не охороняються як об'єкти авторського права у зв'язку із закінченням строку дії майнових авторських прав на них. А також твори, що не підпадають під охорону авторським правом.

Законодавча практика зарубіжних країн виділяє такі способи, якими твори потрапляють у суспільне надбання: закінчення терміну дії авторського права; не виконання правил поновлення авторських прав власником авторських прав; розміщення власником авторських прав твору навмисно у суспільному надбанні, відоме як «присвята»; закон про авторське право не захищає такі види творів.

Автори прийшли до висновку, що суспільне надбання – це усі твори та об'єкти інтелектуальної власності, термін дії авторських прав яких закінчився зі згоди автора чи через певний час після його смерті; такі твори належать громадськості, а не окремому автору чи митцю; будь-хто може використовувати твір, що є суспільним надбанням, без отримання дозволу, але ніхто ніколи не може ним володіти. Статус суспільного надбання дасть змогу будь-якій людині створювати продукцію з героями та отримувати від цього прибуток.

Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, об'єкти авторського права, майнові права, перехід у суспільне надбання.

Troshkina K., Shcherbak A. FEATURES OF THE TRANSFER OF COPYRIGHT OBJECTS INTO THE PUBLIC DOMAIN

The article is devoted to the peculiarities of the transfer of copyright objects to the public domain. It was determined that the public domain is one of the main elements of the copyright protection system, which is based on the balance of interests of creative people, creators of various copyright objects, as well as users and society as a whole.

Works that are not protected as objects of copyright due to the expiration of the property copyright on them are considered public property. And also works that are not protected by copyright.

The legislative practice of foreign countries distinguishes the following ways in which works fall into the public domain: expiration of the copyright term; non-fulfillment of copyright renewal rules by the copyright owner; the intentional placing of a work in the public domain by the copyright owner, known as "dedication"; copyright law does not protect these kinds of works.

The authors came to the conclusion that the public domain is all works and objects of intellectual property whose copyright has expired with the consent of the author or after a certain time after his death; such works belong to the public and not to the individual author or artist; anyone can use a public domain work without permission, but no one can ever own it. Public domain status will allow anyone to create products with heroes and make a profit from it.

Key words: intellectual property, copyright, objects of copyright, property rights, transition into the public domain.

Постановка проблеми. Розбудова вітчизняної системи охорони інтелектуальної власності на основі кращих європейських і світових зразків стала одним з наріжних каменів процесу європейської інтеграції незалежної України задля долучення до ринків без бар'єрів та створення національного законодавства у сфері інтелектуальної власності.

Існує досить велика кількість авторських творів щодо яких припинився строк правової охорони, вони стали суспільним надбанням, але при цьому вони не стали менш цінними. Суспільне надбання це такі твори літератури, науки та мистецтва щодо яких не виникла чи припинилась правова охорона і відповідно відсутня виключність у їх використанні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сформульовані в статті теоретичні висновки ґрунтуються на загальних досягненнях вітчизняної та зарубіжної юридичної науки, а саме на результатах досліджень таких відомих науковців: Т.Коваленко, Л.Мамчур, О.Печений, В.Ситцовой, В.Токарева та ін.

Метою статті є розробка теоретичних та практичних проблем пов'язаних з особливостями переходу об'єктів авторського права у суспільне надбання.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні вже існує значна кількість творів, щодо яких припинився строк правової охорони і вони стали суспільним надбанням, але при цьому вони не стали менш цінними. Суспільне надбання – це сфера ідей, зображень, звуків, відкриттів, фактів, текстів, що не захищені правом інтелектуальної власності та вільні для будь-кого для використання. Воно включає колективну культурну та наукову спадщину, а також може стати основою, підґрунтям чи «сировиною» для майбутнього самовираження, досліджень, демократичного діалогу та освіти.

Баланс інтересів автора і суспільства як базовий принцип існуючої системи авторського права згадується в преамбулі одного з останніх програмних міжнародних документів у сфері авторського права — Договору ВОІВ про авторське право 1996 року (ратифікований Україною у 2001 р.): необхідним є збереження балансу між правами авторів та інтересами широкої публіки, особливо у сфері освіти, наукових досліджень і доступу до інформації. Водночас, як твердить преамбула, слід визнати глибокий вплив розвитку та зближення інформаційних та комунікаційних технологій на створення та використання літературних і художніх творів, та пам'ятати про виключну значимість охорони авторського права як стимулу для літературної та художньої творчості [1].

Чинне законодавство України про авторське право передбачає чіткі строки правової охорони виключних майнових прав на твір. Закінчення строку чинності майнових прав на твір означає перехід твору у суспільне надбання.

Необхідність отримати дозвіл існує до спливу строку правової охорони майнових прав, а далі твір переходить у суспільне надбання — тобто «твори, які стали суспільним надбанням, можуть вільно, без сплати винагороди, використовуватися будь-якою особою, за умови дотримання особистих немайнових прав автора, передбачених статтею 11 цього Закону» (ст. 32 Закону [2]).

Інтерес широкої публіки є категорією мінливою і виступає мірилом цінності, затребуваності твору для суспільства в конкретний проміжок часу, відтак явище суспільного надбання введено з метою підтримки балансу інтересів автора і суспільства як основоположного принципу системи авторського права.

Перш за все, визначимось із сутністю категорії «суспільне надбання». Враховуючи законодавство у сфері права інтелектуальної власності, суспільне надбання (лат. public domain, фр. domaine public) – це термін, що стосується певних об'єктів права інтелектуальної власності щодо яких припинилась або взагалі не виникла правова охорона і якими може вільно користуватись будь-яка особа. Як правова категорія суспільне надбання (англ. public domain) — це правовий режим вільного використання твору — об'єкта авторського права у зв'язку з закінченням строків правової охорони виключних майнових прав автора цього твору, але з дотриманням його особистих немайнових (моральних) прав. Ключова характеристика режиму суспільного надбання полягає у відсутності авторсько-правової монополії на використання творів, тобто, його дія поширюється на твори, строк чинності авторських прав яких скінчився, або які на території України не охоронялися. Важливість творів, що перейшли у суспільне надбання, є багатогранною з точки зору їх пізнавального й аксіологічного вимірів, цінності інформаційного потенціалу та можливостей доступу до інтелектуальних і культурних надбань людства через вільне користування цими творами [3, с.42].

Слушно з цього приводу є думка, що термін “public domain” використовується в теорії права у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні поняття “public domain” включає твори, що не

охороняються як об'єкти авторського права у зв'язку із закінченням строку дії майнових авторських прав на них, та/ або твори, що не підлягають охороні авторським правом. У широкому розумінні до поняття "public domain" включаються також твори, що охороняються авторським правом, але є легітимізованими введенням виключення та/ або видачею відповідної ліцензії [4].

Провідні фахівці ВОІВ (1980) визначили поняття «суспільне надбання» (public domaine) як «... сферу всіх творів, які можуть бути використані будь-якою особою без будь-чийого дозволу в результаті спливу строку охорони або відсутності міжнародного документа, який забезпечує охорону у випадку іноземних творів» [5, с.207].

Суспільне надбання можна розглядати як загальне благо, яке може використовуватися всім, але і охороняється має усім суспільством. Кваліфікація суспільного надбання як загального благо тягне за собою два основні наслідки, заборони можливості присвоєння твору інтелектуальної власності, як автором, так і будь-якою третьою особою, а, по-друге, можливість використання твору будь-якою особою будь-яким способом [6].

Захист особистих немайнових прав автора, твір якого став суспільним надбанням, здійснюється його спадкоємцями, а у разі їх відсутності - центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, відповідно до Порядку захисту особистих немайнових прав автора, твір якого став суспільним надбанням, у разі відсутності спадкоємців, встановленому Кабінетом Міністрів України [2].

Традиційно прийнято вважати, що твір стає суспільним надбанням, коли: 1) завершується термін дії авторського права (у різних країнах він становить від 50 до 90 років після смерті автора); 2) твір не відповідає вимогам надання правової охорони, тобто не є об'єктом авторського права [7].

Проте, законодавча практика зарубіжних країн виділяє чотири поширені способи, якими твори потрапляють у суспільне надбання:

1) термін дії авторського права закінчився.

Незважаючи на те, що законодавство про авторське право може бути надзвичайно складним, на більшість країн поширюється один із трьох основних типів термінів авторського права на історичні літературні та художні твори:

1. термін, який триває протягом 70 років після смерті творця (стосується Великобританії, Канади, більшості країн ЄС та Південної Америки, у тому числі України);

2. термін, який триває 50 років після смерті творця (стосується більшості країн Африки та Азії);

3. термін, який триває 95 років після публікації фільму чи книги, включаючи будь-які твори мистецтва, представлені в них (стосується виключно Сполучених Штатів).

Щойно цей тимчасовий захист закінчується, робота набуває статусу суспільного надбання. Це означає, що майже все, що було опубліковано, намальовано, сфотографовано чи випущено до ХХ століття, не захищено авторським правом і на сьогодні є суспільним надбанням.

2) власник авторських прав не виконав правил поновлення авторських прав.

Тисячі творів, опублікованих у Сполучених Штатах до 1964 року, стали суспільним надбанням, оскільки авторське право не було вчасно поновлено згідно з чинним на той час законом. Якщо твір було вперше опубліковано до 1964 року, власник повинен був подати заяву на відновлення до Бюро авторських прав протягом 28-го року після публікації. Відсутність поновлення означало втрату авторських прав.

3) власник авторських прав навмисно розміщує його у суспільному надбанні, відоме як «присвята».

Якщо під час перегляду роботи зустрічається фраза «Ця робота є суспільним надбанням», це означає, що ви можете використовувати її безкоштовно. Іноді автор свідомо вирішує не захищати твір і присвячує твір громадськості. Такі випадки зустрічається рідко, і якщо немає прямого дозволу на розміщення роботи у суспільному надбанні, не варто припускати, що робота є вільною для використання.

4) закон про авторське право не захищає такі види творів.

Твори не захищені авторським правом, якщо вони не є оригінальними. Перелік творів, на які не поширюється захист авторських прав міститься в Законі України «Про авторське право та суміжні права». Окрім того, не охоплюються авторським правом: ідеї та факти, а лише їх вираження; короткі фрази, імена, назви або невеликі групи слів, які вважаються загальноприйнятими ідіомами будь-якої мови і можуть вільно використовуватися будь-ким. При цьому, слід зауважити, що коротка фраза, яка використовується як рекламний слоган, підлягає захисту відповідно до закону про товарні знаки [8].

Традиційно 1 січня кожного року публікується список творів, дія майнових авторських прав щодо яких закінчилася та які відповідно стають суспільним надбанням. Так, з січня 2024 року до суспільного надбання додалися такі відомі твори, як: роман «Коханець леді Чаттерлей» Д.Г. Лоуренса; Мікі Маус, що з'явився в мультфільмах «Пароплав Віллі» в 1928 році й у фільмі «Божевільний літак»; п'єса «Пітер Пен, або хлопчик, який не хотів дорослішати» Джеймса Метью Баррі; роман «На Західному фронті без змін» Еріха Марії Ремарка німецькою мовою; оригінальний німецький текст пісні «Мекі-ніж» з «Опери жебраків»; фільм «Людина, яка сміється» – екранізація роману Віктора Гюго; гравюра на дереві «Вавилонська вежа» Маурица Корнеліса Ешера тощо [9].

Серед українських авторів до суспільного надбання з 2024 р. були віднесені роботи: Климента Квітки, етнографа і музикознавця; Софії Тобілевич, перекладачки, фольклористки й мемуаристки; Олександра Осмьоркіна, українського художника, учасника групи митців «Бубновий валет»; Сергія Прокоф'єва, українського композитора, піаніста, диригента, музичного письменника родом з Донеччини тощо [10].

Висновки. Таким чином, термін «суспільне надбання» стосується творчих матеріалів, які не захищені законами про інтелектуальну власність, такими як авторське право, торговельні марки чи патенти. Ці твори належать громадськості, а не окремому автору чи митцю. Будь-хто може використовувати твір, що є суспільним надбанням, без отримання дозволу, але ніхто ніколи не може отримати особистих немайнових прав на такий твір. Окрім того, статус суспільного надбання дасть змогу будь-якій людині створювати продукцію з героями та отримувати від цього прибуток.

Суспільне надбання – це усі твори та об'єкти інтелектуальної власності, термін дії авторських прав яких закінчився зі згоди автора чи через певний час після його смерті.

Термін «суспільне надбання» стосується творчих матеріалів, які не захищені законами про інтелектуальну власність, такими як авторське право, торговельні марки чи патенти. Ці твори належать громадськості, а не окремому автору чи митцю. Будь-хто може використовувати твір, що є суспільним надбанням, без отримання дозволу, але ніхто ніколи не може ним володіти. Статус суспільного надбання дасть змогу будь-якій людині створювати продукцію з героями та отримувати від цього прибуток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року та положення Бернської конвенції (1971 р.), на які містяться посилання у Договорі (Договір ВОІВ про авторське право) (1996) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text.
2. Про авторське право та суміжні права <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n226>
3. Приходько Л. «Сирітські твори» як об'єкти авторського права: поняття, правовий режим використання. *Архіви України*. 2022. № 2. С. 29–57.
4. Строк придатності авторських прав, або Концепція «public domain». URL: <https://gc.ua/wp-content/uploads/2017/07/Strok-Prydatnostiavtorskih-prav.pdf>.
5. WIPO Glossary of Terms of the Law of Copyright and Neighboring Rights. Geneva: WIPO, 1980. 278 p.
6. Токарева В.О. Щодо питання переходу твору до об'єктів суспільного надбання. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 509–512.
7. Коваленко Т. Використання творів, які є суспільним надбанням. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 6. С. 29 – 32.
8. Welcome to the Public Domain <https://fairuse.stanford.edu/overview/public-domain/welcome/#:~:text=The%20term%20E%20%9Cpublic%20domain%20refers,%2C%20trademark%2C%20or%20patent%20laws>.
9. Мікі Маус та інші персонажі стали суспільним надбанням URL: https://zaxid.net/mikimausta_inshi_personazhi_stali_suspilnim_nadbanniam_n1577316
10. Твори яких авторів потрапили до суспільного надбання у 2024? URL: https://nspu.com.ua/novini/tvori-yakih-avtoriv-potrapili-do-suspilnogo-nadbannya-u-2024/#google_vignette

REFERENCES:

1. Dohovor Vsesvitnoi orhanizatsii intelektualnoi vlasnosti pro avtorske pravo. (1996, December 20). [Copyright Agreement of the World Intellectual Property Organization]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text [in Ukrainian].
2. Pro avtorske pravo ta sumizhni prava. (2022, December 1). [On copyright and related rights]. *Zakon Ukrainy № 2811-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n226> [in Ukrainian].
3. Prykhodko, L. (2022). «Syrityski tvory» yak obiekty avtorskoho prava: poniattia, pravovyi rezhym vykorystannia. ["Orphan works" as objects of copyright: concept, legal regime of use]. *Arkhivy Ukrainy*. №2. 29–57. [in Ukrainian].
4. Strok prydatnosti avtorskykh prav, abo Kontseptsiiia «public domain». (2021). [The term of validity of copyright, or the concept of "public domain"]. Retrieved from: <https://gc.ua/wp-content/uploads/2017/07/Strok-Prydatnostiavtorskih-prav.pdf> [in Ukrainian].
5. WIPO Glossary of Terms of the Law of Copyright and Neighboring Rights. (1980). 278. [in English].
6. Tokarieva, V.O. (2019). Shchodo pytannia perekhodu tvoruu do obektiv suspilnoho nadbannia. [Regarding the issue of the transfer of the work to public domain objects]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy : u 2 t. : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Odesa, 17 trav. 2019 r.). Т. 2. 509–512. [in Ukrainian].
7. Kovalenko, T. (2012). Vykorystannia tvoriv, yaki ye suspilnym nadbanniam. [Use of works that are in the public domain]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. № 6. 29–32. [in Ukrainian].
8. Welcome to the Public Domain. Retrieved from: <https://fairuse.stanford.edu/overview/public-domain/welcome/#:~:text=The%20term%20E%20%9Cpublic%20domain%20refers,%2C%20trademark%2C%20or%20patent%20laws> [in English].

9. Miki Maus ta inshi personazhi staly suspilnym nadbanniam. (2024). [Mickey Mouse and other characters have become public domain]. Zaxid.net. Retrieved from: https://zaxid.net/mikimausta_inshi_personazhi_stali_suspilnim_nadbanniam_n1577316 [in Ukrainian].

10. Tvory yakykh avtoriv potrapyly do suspilnoho nadbannia u 2024? (2024). [Which authors works entered the public domain in 2024?]. NSPU. Retrieved from: https://nspu.com.ua/novini/tvori-yakih-avtoriv-potrapili-do-suspilnogo-nadbannya-u-2024/#google_vignette [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2024

УДК 334.021

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-283-285

Талдонова Карина Геннадіївна,

доцентка кафедри теоретичної юриспруденції,

докторка філософії з галузі знань «Право» (Ph.D)

Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

taldonova.karyna@kneu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-4491-8521

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ХМАРНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Хмарні послуги в сучасному світі постійно розвиваються та позиціонуються як новий тренд сьогодення з масштабним розвитком сервісів і віртуальних потужностей. Швидкі темпи глобалізації, вимоги до прискореного обміну даними стимулюють виникнення нових і регулярного поновлення діючих технологій і продуктів у всіх сферах діяльності. Із розвитком технологій суспільство отримало доступ до різних типів пристроїв та програмних продуктів, в тому числі й розважального призначення. За рахунок використання послуг хмарних систем зберігання даних людям більше не потрібно переносити файли між різними пристроями: файли можна отримати з будь-якого місця за умови наявності підключення до мережі «Інтернет».

В статті розглянуто особливості хмарних послуг та тенденції їх розвитку. Особливу увагу приділено правовому регулюванню хмарних послуг відповідно до чинного законодавства. Розкрито основні проблеми, пов'язані з їх використанням. Акцентовано увагу на актуальності вказаної теми на сьогодні. Проаналізовано зміни у вітчизняному законодавстві, зумовлені поширенням і застосуванням цифрових технологій у всіх сферах суспільного буття.

Хмарні технології з'явилися порівняно нещодавно і одразу стрімко та невпинно розвиваються. Використання хмар оптимізує процес обробки та збереження інформації, а також дозволить уникнути розростання власних систем державних органів, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій. Зберігання даних у хмарних сховищах сприятиме зменшенню витрат на побудову та розширення обчислювальних потужностей держави, стимулюватиме перехід на хмарну модель більшості секторів української економіки та створить умови для ефективного використання державних ресурсів шляхом впровадження новітніх технологій при обробці інформації.

Проте в Україні не створені спеціальні норми і законодавчі акти врегулювання питань пов'язаних з використанням хмарних технологій у різних напрямках інформатизації суспільства та держави. Крім того на сьогодні відсутня практика судового врегулювання конфліктів інтересів споживача та постачальника хмарних послуг. Також, доцільним є залучення міжнародного досвіду у сфері хмарних послуг. Функціонування даної технології близьке до сфери державного регулювання, але на сьогоднішній день ще не повністю вдосконалене.

Ключові слова: хмарні послуги, хмарні обчислення, діджиталізація, цифрова трансформація.

Taldonova K. GENERAL CHARACTERISTICS AND DEVELOPMENT TRENDS CLOUD SERVICES IN UKRAINE

Cloud services in the modern world are constantly developing and positioned as a new trend today with large-scale development of services and virtual capacities. The rapid pace of globalization, requirements for accelerated data exchange stimulate the emergence of new and regular renewal of existing technologies and products in all spheres of activity. With the development of technology, society has gained access to various types of devices and software products, including entertainment. Due to the use of cloud storage systems, people no longer need to transfer files between different devices: files can be retrieved from anywhere as long as there is an Internet connection.

The article examines the features of cloud services and trends in their development. Special attention is paid to the legal regulation of cloud services in accordance with the current legislation. The main problems associated with their use are revealed. Attention is focused on the relevance of the specified topic for today. Changes in domestic legislation caused by the spread and use of digital technologies in all spheres of social life are analyzed.

Cloud technologies appeared relatively recently and are developing rapidly and unceasingly. The use of clouds will optimize the process of processing and saving information, and will also avoid the growth of the own systems of state bodies, local self-government bodies, state enterprises, institutions and organizations. Storing data in cloud storage will help reduce the costs of building and expanding state computing facilities, stimulate the transition to the cloud model of most sectors of the Ukrainian economy, and create conditions for the effective use of state resources through the introduction of the latest technologies in information processing.

However, Ukraine has not created special norms and legislative acts for the settlement of issues related to the use of cloud technologies in various directions of informatization of society and the state. In addition, there is currently no practice of judicial settlement of conflicts of interest between the consumer and the provider of cloud services. It is also advisable to involve international experience in the field of cloud services. The functioning of this technology is close to the sphere of state regulation, but to date it has not yet been fully improved.

Key words: cloud services, cloud computing, digitization, digital transformation.

Постановка проблеми. Активна стратегія впровадження «хмарних» сервісів в український ринок отримала позитивні відгуки і відповідно збільшення попиту у даній сфері. Завдяки інформаційним технологіям додатки і комп'ютерні ресурси стали доступні через мережу «Інтернет» у вигляді сервісів, розміщених на різних платформах і пристроях. Хмарні обчислення виступають революційною парадигмою, що дозволяє отримати віддалену обробку та зберігання необмеженої кількості даних. У результаті нагальної потреби та адаптації українського законодавства до сучасних умов було ухвалено Закон України «Про хмарні послуги», який містить поняття «хмарна послуга».

Проте правові відносини, що виникають при наданні хмарних послуг та особливості їх використання органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, державними підприємствами, установами та організаціями, суб'єктами владних повноважень та іншими суб'єктами, яким делеговані такі повноваження можуть мати негативні аспекти щодо збереження конфіденційності інформації та даних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Увага сучасних науковців зосереджена навколо теми хмарних сервісів досить потужно. Прикладами є наукові роботи Маркової О.М. «Хмарні технології навчання: виток», Туравініної О.М. «Засоби хмарних обчислень у комп'ютерній інженерії», Теплицького І.О. «Середовища моделювання: від заміни до інтеграції». А також у працях науковців та практиків, таких як: Бикова В. Ю., Вакалока Т. А., Манна А.О., Соколової Л. Е, Сисоевої С. О., Сейтвелієвої С. Н, Стрюкаа А.М., Трис Ю. В., Шишкіної М. П., Яцишин А. В. та інші.

В Україні досліджувана тема стрімко розвивається та все більше стає предметом наукового обговорення та практичного дослідження численних вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференцій, презентацій, круглих столів тощо. Проте, незважаючи на наукові результати у цій сфері, подальших досліджень все одно потребують питання забезпечення інформаційної безпеки під час використання хмарних послуг.

Метою статті є проведення юридичного аналізу хмарних послуг та тенденцій розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання хмарних технологій стає все більш важливим інструментом управління фінансово-економічної безпеки суб'єкта господарювання та держави. У сучасному світі, де цифрова трансформація набуває все більшої ваги, уряди країн активно адаптуються до нових умов та збільшують свої інвестиції в модернізацію інфраструктури державного сектору. Хмарні технології є ключовим елементом цього процесу, пропонуючи значні переваги в області користувацького досвіду, оптимізації обробки даних, прийняття рішень, економічної ефективності та масштабованості [3, с. 188]. Влучно визначають М.О. Любимов та В.А. Кулик «хмарні» технології або «хмарні» обчислення (cloud computing) як технології обробки цифрових даних, за допомогою яких комп'ютерні ресурси надаються інтернет-користувачеві як онлайн-сервіс [4, с. 43].

Українське законодавство стрімко розвивається в сфері хмарних технологій. «15» березня 2022 року Президентом України було підписано Закон України «Про хмарні послуги» (далі - «Закон») [1], який визначає правові відносини, пов'язані із обробкою та захистом даних при використанні технологій хмарних обчислень, наданні хмарних послуг та особливостей їх використання у публічному секторі, а також закладає засади для розвитку платформ інформаційно-комунікаційних технологій, що базуються на хмарних обчисленнях та реалізації принципу переваги хмарного середовища (cloud first) у відповідності до Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні [2]. Тим самим вперше в українському законодавстві визначено поняття «хмара». Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону хмара (хмарна інфраструктура) - сукупність динамічно розподілених та налаштовуваних хмарних ресурсів, що можуть бути оперативним надані користувачу хмарних послуг і вивільнені через глобальну та локальні мережі передачі даних [1].

Перейдемо до юридичного аналізу хмарних послуг. Частина 1 ст. 2 наголошує, що хмарна послуга - це послуга з надання хмарних ресурсів за допомогою технологій хмарних обчислень. В свою чергу, технологія хмарних обчислень - це технологія забезпечення дистанційного доступу на вимогу користувача до хмарної інфраструктури через електронні комунікаційні мережі. Новостворене законодавство закріплює, що хмарні послуги надаються користувачам хмарних послуг на договірних засадах надавачами хмарних послуг [1]. Частина 2 ст. 3 Закону деталізує види хмарних послуг, а саме:

- інфраструктура як послуга - хмарна послуга, що полягає у наданні користувачу хмарних послуг обчислювальних ресурсів, ресурсів зберігання або систем електронних комунікацій за допомогою технологій хмарних обчислень;

- платформа як послуга - хмарна послуга, що полягає у наданні користувачу хмарних послуг доступу до інфраструктури та наборів комп'ютерних програм (операційних систем, системних комп'ютерних

програм, програмних засобів для комп'ютерного програмування, програмних засобів управління базами даних) за допомогою технології хмарних обчислень;

- програмне забезпечення як послуга - хмарна послуга, що полягає у наданні користувачу хмарних послуг доступу до прикладних комп'ютерних програм за допомогою технології хмарних обчислень через онлайн-сервіс або комп'ютерні програми-агенти;

- безпека як послуга - послуга з кіберзахисту, що надається користувачу хмарних послуг з використанням хмарних ресурсів;

- інші послуги, що відповідають визначенню хмарних послуг [1].

Тобто, в технічному розумінні хмара – це велика кількість обчислювальних ресурсів та сервісів, які надаються віддалено та координуються через мережу «Інтернет». Це концепція, що дозволяє користувачам звертатися до інформаційних та обчислювальних ресурсів, не прив'язуючись до конкретних машин чи пристроїв.

На основі проведеного дослідження до позитивних аспектів використання хмарних послуг можна віднести можливість розробки інноваційних фінансових продуктів і послуг, низьку вартість – послуги хмарних систем зберігання даних не вимагають традиційних методів резервного копіювання і пропонують достатньо місця для зберігання даних за прийнятною ціною, «невагомість» – дані, збережені в хмарних системах, не потребують місця на дисках чи інших носіях, тож «хмара» допомагає зберегти цінний дисковий простір офісної або «домашньої» машини. А також, забезпечення інклюзивності та гендерної рівності, а саме більший доступ, зокрема для осіб, які раніше мали невеликий доступ до фінансових продуктів, а також вони стимулюють інституційну різноманітність і конкуренцію, знижуючи вступні бар'єри.

Проте є суттєві ризики під час використання хмарних послуг, наприклад: технічні проблеми через виникнення збоїв, кібератаки на хмарне середовище та як наслідок витік даних або взагалі їх втрату, порушення функцій коректного управління хмарою та принципу збереження конфіденційності даних.

Висновки. Отож, підсумуємо: хмарні технології з'явилися порівняно нещодавно і одразу стрімко та невпинно розвиваються. Використання хмар оптимізує процес обробки та збереження інформації, а також дозволить уникнути розростання власних систем державних органів, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій. Зберігання даних у хмарних сховищах сприятиме зменшенню витрат на побудову та розширення обчислювальних потужностей держави, стимулюватиме перехід на хмарну модель більшості секторів української економіки та створить умови для ефективного використання державних ресурсів шляхом впровадження новітніх технологій при обробці інформації.

Проте в Україні не створені спеціальні норми і законодавчі акти врегулювання питань пов'язаних з використанням хмарних технологій у різних напрямках інформатизації суспільства та держави. Крім того на сьогодні відсутня практика судового врегулювання конфліктів інтересів споживача та постачальника хмарних послуг. Також, доцільним є залучення міжнародного досвіду у сфері хмарних послуг. Функціонування даної технології близьке до сфери державного регулювання, але на сьогоднішній день ще не повністю вдосконалене.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон України «Про хмарні послуги» від 17.02.2022 № 2075-IX/ Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text>.

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 15 травня 2013 р. № 386-р. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#top>.

3. Надточій, І., Крамаренко, І., & Гришина, Н. (2024). Хмарні технології як інструмент ефективного управління фінансово-економічною безпекою та hr-технологіями в умовах цифровізації. *Економічний простір*, (190), 187-191. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-34>.

4. Кулик В.А. Любимов М.О. Можливості, загрози та перспективи використання «хмарних» технологій в бухгалтерському обліку. *Науковий вісник ПУЕТ*. 2019. № 2 (93). С. 40-46.

REFERENCES:

1. The Law of Ukraine "On Cloud Services" dated February 17, 2022 No. 2075-IX/ Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text>. [in Ukrainian].

2. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the Information Society Development Strategy in Ukraine" dated May 15, 2013 No. 386. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#top>. [in Ukrainian].

3. Nadtochii, I., Kramarenko, I., & Grishina, N. (2024). Cloud technologies as a tool for effective management of financial and economic security and hr-technologies in conditions of digitalization. *Economic space*, (190), 187-191. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-34>. [in Ukrainian].

4. Kulyk V.A. Lyubimov M.O. Opportunities, threats and prospects of using "cloud" technologies in accounting. *Scientific Bulletin of PUET*. 2019. No. 2 (93). P. 40-46. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.05.2024

Байталюк Зоряна Володимирівна,
асистент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
z.baitaliuk@chnu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0002-7055-3367

АНТИНОМІЧНА ПРИРОДА ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ТА ПЕРЕКОНАНЬ

У статті досліджено питання антиномічної природи політичної свободи. Ідеологічним та нормативним підґрунтям розвитку демократії й громадянського суспільства є визнання політичної свободи у різних її проявах важливою формою самореалізації особистості та загальносуспільної цінності. При цьому, ігнорування антиномічної природи політичної свободи іманентно ускладнює можливість розрізнити її та свавілля, адже містить у собі спокусу протиправної всездозволеності та зловживання правом.

Визначено антиномії політичної свободи як суспільно детерміновані та об'єктивовані протиріччя інституту політичної свободи, які в діалектичній єдності виражають її зміст на онтологічному, гносеологічному та аксіологічному рівнях. Констатовано, що виокремлення та розв'язання антиномічних бівалентностей свободи – «позитивної та негативної», «внутрішньої та зовнішньої», «свобода для вчинення певної дії» – «здатність вчинення певної дії», формує цілісне уявлення про сам феномен політичної свободи, сприяє його розумінню, пізнанню та реалізації.

Зауважено, що антиномічність – невід'ємна властивість свободи вираження політичних поглядів та переконань, яка відображає об'єктивні протиріччя, що існують в суспільному бутті на певному етапі історичного розвитку. В контексті проведеного дослідження діалектичний аналіз антиномій свободи вираження політичних поглядів та переконань показав неможливість їх вирішення за принципом пріоритетного розвитку однієї із сторін протиріччя (абсолютизації чи обмеження права на свободу вираження політичних поглядів та переконань, конституційному декларуванні чи нормативному закріпленні політико-правових інструментів втілення в суспільне життя). Враховуючи вищесказане, встановлено, що сутність антиномій свободи вираження політичних поглядів та переконань полягає не у штучній єдності протилежностей, а в діалектичному поєднанні, визнанні об'єктивності їх існування, активній взаємодії та взаємодоповненні на основі раціонального балансу та компромісу.

Ключові слова: антиномія, політична свобода, громадянське суспільство, свобода вираження політичних поглядів та переконань, громадянське суспільство, демократія.

Baitalyuk Z. THE ANTINOMICAL NATURE OF POLITICAL FREEDOM: SOME ASPECTS OF IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF EXPRESSION OF POLITICAL OPINIONS AND BELIEFS

The article examines the question of the antinomic nature of political freedom. The ideological and normative basis of the development of democracy and civil society is the recognition of political freedom in its various manifestations as an important form of self-realization of the individual and the general social value. At the same time ignoring the antinomic nature of political freedom immanently complicates the possibility of distinguishing it from arbitrariness, because it contains the temptation of illegal permissiveness and abuse of law.

The antinomies of political freedom are defined as socially determined and objectified contradictions of the institution of political freedom which in dialectical unity express its content at the ontological, epistemological and axiological levels. It has been established that the separation and resolution of the antinomic bivalences of freedom – «positive and negative», «internal and external», «freedom to perform a certain action» – «the ability to perform a certain action» forms a holistic view of the phenomenon of political freedom itself, contributes to its understanding, knowledge and implementation.

It is noted that antinomianism is an integral property of the freedom of expression of political views and beliefs, which reflects the objective contradictions that exist in social life at a certain stage of historical development. In the context of the conducted research, the dialectical analysis of the antinomies of the freedom of expression of political views and beliefs showed the impossibility of solving them according to the principle of priority development of one of the sides of the contradiction (absolutization or limitation of the right to freedom of expression of political views and beliefs, constitutional declaration or normative consolidation of political and legal instruments of implementation in public life). Taking into account the above, it was established that the essence of the antinomies of the freedom of expression of political views and beliefs does not lie in the artificial unity of opposites, but in a dialectical combination, recognition of the objectivity or their existence, active interaction and complementarity based on a rational balance and compromise.

Key words: antinomy, political freedom, civil society, freedom of expression of political views and beliefs, democracy.

Постановка проблеми. Зміцнення державності та правового порядку в соціальній і політичній сферах, без яких є немислимим розвиток громадянського суспільства, повинне базуватися на стійкому ідеологічному та нормативному підґрунті. Їх основою слід визнати формальну свободу вираження політичних поглядів та переконань як форму самореалізації особистості та реальну свободу вираження політичних поглядів та переконань з формуванням і бажанням кожного боротись за неї як важливу цінність та загальне

благо.

Останнє як передумова сприяє тому, що одним із завдань сучасної юридичної науки стає формування необхідної науково-теоретичної основи для законотворчості й правореалізації ефективної системи юридичних засобів, механізмів захисту та охорони права на свободу вираження політичних поглядів та переконань, а також його окремих елементів, закріплених у актах національного законодавства та міжнародно-правових актах. Розв'язання цього завдання ускладнюється відсутністю єдності думок серед правників щодо форм й меж такої свободи, плюралізмом інтерпретацій щодо особливостей її реалізації в національній правовій системі.

Актуальність окресленої у дослідженні проблеми стає ще більш очевидною, з огляду на антиномічну природу політичної свободи, ігнорування якої ускладнює можливість розрізнити її та свавілля, що іманентно містить у собі спокусу всездозволеності, бажання зігнорувати закони держави у сфері захисту політичних поглядів та переконань, та як результат, призводить до зловживання правом, протиправної поведінки з боку окремих органів державної влади та порушенням прав громадян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження різноманітних юридичних і філософських проблем, які безпосередньо стосуються загальнотеоретичних характеристик свободи вираження політичних поглядів і переконань здійснили Ю. Кириченко, К. Настечко, Т. Слінько, Е.Тітко, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, Л. Ярмол та ін. В той же час, варто констатувати, що питанню антиномічної природи політичної свободи в контексті реалізації права на свободу вираження політичних поглядів та переконань уваги майже не присвячено, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження антиномічної природи політичної свободи на прикладі реалізації права на свободу вираження політичних поглядів та переконань.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Поняття «антиномії» як об'єкт теоретико-методологічного аналізу.* Поняття «антиномія» був введений в науковий обіг ще наприкінці XVIII ст. й досі традиційно розглядається у філософському та методологічному аспектах. У першому – філософському значенні, під антиномією розуміють поєднання двох суперечливих, взаємовиключних суджень у межах певної ідеї, концепції або закону. Зокрема, вперше дане поняття почало застосовуватись у римському праві – Кодексі Юстиніана, де антиномія кваліфікується як ситуація, при якій закон вступає в протиріччя із самим собою. Дещо інше розуміння поняття «антиномія» набуває в методологічному аспекті, згідно якого під антиномією розуміють контрадикторне протиріччя між двома судженнями, кожне з яких значною мірою є обґрунтованим або логічно виводимим у рамках певної концептуальної системи або наукової теорії.

З методологічної позиції основою правопізнавального процесу виступають антиномічні протилежності, які на певному етапі розв'язуються, «знімаються», а на наступних – виникають знову в нових формах, й зрештою ніколи не можуть бути вирішеними остаточно. Дослідити зміст правопізнавального процесу можна через особливу техніку зіставлення, поєднання та дисоціації (від лат. *dissociatio* – роз'єдную) антиномічних концептів – статички і динаміки, окремого й загального, об'єктивного та суб'єктивного, логічного та ірраціонального. Таке протиставлення зазвичай призводить: по-перше, до визнання за кожною з протилежних, але доповнюючих одна одну пропозицій особливої сфери правового застосування [4, с. 5]; а по-друге, слугує рушійною силою розвитку правового мислення [3].

Діапазон розуміння вказаної категорії широкий, про що свідчить її лінгвістичний аналіз. «Новий тлумачний словник української мови» наводячи такі синонімі слова «антиномія», як «протиріччя» і «парадокс», визначає його наступним чином: 1) як протиріччя між двома положеннями, що визнані однаково правильними; 2) ситуацію, в якій протилежні висловлювання не можна обґрунтувати в рамках прийнятої парадигми, а їх істинність або хибність може бути визнаною рівнозначною; 3) як суперечливість між низкою положень, з яких кожне має законну силу [6].

Вияв та вирішення антиномії постає стимулом і важливим чинником правопізнавального процесу, в межах якого виокремлюють три найбільш істотні дослідницькі стратегії вирішення протиріч.

Перша дослідницька стратегія вирішення протиріч полягає в тому, що не ставлячи під сумнів істинність теоретичних підстав виводу, дослідник удається до такої модифікації логічної теорії виводу, при якій антиномічні формули виду «р і не р» інтерпретуються як можливі або навіть загальнозначущі (тотожно-істинні), при цьому не порушується логічний закон заборони суперечності.

Друга дослідницька стратегія вирішення протиріч полягає в тому, що виявлена антиномія розглядається як індикатор логічної несумісності певних теоретичних гіпотез, які одночасно використовуються для пояснення певних явищ. Суперечливі гіпотези залишаються однаково обґрунтованими досвідом, а вибір однієї з таких гіпотез як інструменту дослідження може здійснюватися з прагматичних міркувань та зручності.

Третя дослідницька стратегія вирішення протиріч ґрунтується на теоретико-пізнавальному принципі обмеженості сфери застосування системи абстракцій і припущень, що лежать в основі теорії, в якій виникають антиномії. Вибір будь-якої з перелічених стратегій обумовлений насамперед об'єктивним станом розробки проблемного наукового питання.

Акцентуючи увагу на тому, що антиномії виражають складну, багатовимірну й різноаспектну природу правових явищ та незмінно відіграють важливе рольове значення у правопізнавальному процесі, їх слід розуміти традиційно як протилежності, які на певному етапі правопізнання розв'язуються та знімаються, а на наступних – виникають знову в нових формах, й зрештою ніколи не можуть бути

вирішеними остаточно. Такий підхід у визначенні антиномій дозволяє виявити багатоманітність і складність сучасної правової дійсності, в рамках якої відбувається взаємодія і балансування елементів динаміки і статичності, абстрактного і конкретного, одиничного та загального. При цьому в будь-якому порівнянні антиномічних властивостей правового явища слід зважати на систему згаданих властивостей загалом. Кожна антиномічна складова правового явища має подвійний аспект; якщо її досліджувати окремо та ізолювано, можлива поява необ'єктивних та необґрунтованих отриманих висновків. Якщо ж дивитись на неї як на складову ширшої системи та єдності – у взаємодії з іншими правовими явищами та об'єктами права, то таке пізнання сприяє вияву всіх переваг, які можуть бути властиві системі загалом.

Антиномічність як невід'ємна властивість політичної свободи. Антиномії політичної свободи детерміновані суспільством, а тому відображають об'єктивні протиріччя, що існують в суспільному та державному житті в межах певного етапу історичного розвитку. Вирішення антиномій політичної свободи неможливе за принципом вибору пріоритетного розвитку однієї з наявних протилежностей. Такий підхід призводить до деформації суспільних та політичних процесів, крайньою формою яких виступає встановлення авторитарно-тоталітарного режиму у державі. Навпаки, сутність антиномій політичної свободи полягає в діалектичній єдності протилежностей, що передбачає їх взаємодоповнення на основі раціонального балансу, компромісу та активну взаємодію на онтологічному, гносеологічному й аксіологічному рівнях.

Онтологічний рівень антиномій політичної свободи закладений в її бутті та виражає внутрішню суперечливість «свободи позитивної – свободи негативної», «свободи внутрішньої – свободи зовнішньої».

Позитивна свобода означає спроможність людини самостійно приймати рішення щодо вчинення власних дій. Таке розуміння політичної свободи не є превалюючим у рамках ліберальної парадигми, але, має практичну площину реалізації. Здійснення позитивної свободи особою як членом суспільства можливе лише через її спільні дії з іншими особами – як правило, через представницькі інституції. Громадянин, віддаючи свій голос на виборах, здійснює владу, оскільки сукупність таких голосів з необхідністю визначає кінцевий результат виборів [7]. Однак свобода не може полягати лише у відсутності зовнішніх перешкод, адже, не можна забувати про існування перешкод внутрішніх. Свободу можна пізнати тільки через певне заперечення та співвідношення із конкретною формою несвободи чи проявом свавільних дій. Негативна свобода завжди передбачає мінімальну сферу невтручання в життя людини. Така сфера має гарантуватися правом, яке визначає її зовнішні кордони. Критеріями реалізованості свободи в негативному розумінні виступають надійність механізмів, які не дозволяють порушувати царину особистої свободи, а також кількість і важливість шляхів, які залишаються відкритими для членів суспільства. Отже, свобода в негативному аспекті означає незалежність від сваволі іншого [11, с. 65]. В суспільстві негативна свобода не може бути необмеженою. Вирішення антиномій позитивної та негативної свободи потребує інтегрованого підходу до розуміння основ політичної свободи, який полягає в синтезі обох позицій: позитивна свобода забезпечує існування й ефективну реалізацію негативної свободи. Водночас інструментом забезпечення існування негативної свободи виступає право, яке фіксує межі індивідуальної свободи як результат певного консенсусу в суспільстві, гарантує відсутність свавільного примусу з боку державних органів та їх посадових осіб. Позитивна свобода є неможливою без існування негативної свободи, зокрема, без свободи думки і слова, зібрань і об'єднань, свободи вираження політичних поглядів та переконань. З цього можемо зробити висновок, що «свобода від» забезпечує «свободу для».

Право на свободу вираження своїх поглядів і переконань – це гарантована державою можливість вільно виражати чи не виражати свої погляди і переконання у будь-який спосіб. Право на свободу вираження політичних поглядів та переконань є основоположним правом людини та символом демократичного напрямку розвитку кожної держави, яка його гарантує. З цього приводу К. І. Барнич резонно зауважує: «фундаментальна важливість свободи вираження (поглядів), включаючи принципи різноманіття і плюралізму, полягає в тому, що вона одночасно за своєю суттю є як важливим інструментом захисту всіх інших прав, так і основним елементом демократії» [1, с. 32]. Разом із тим, слід зауважити, що таке право не може бути абсолютним та необмеженим. Умовами правомірності обмеження реалізації права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань є: законність, легітимна мета та необхідність у демократичному суспільстві.

Згідно зі ч. 3 ст. 34 Конституції України здійснення прав на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Особливого значення обмеження права на свободу вираження політичних поглядів та переконань набуває в контексті широкомасштабного вторгнення військ РФ та територію України з метою захисту інтересів національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку, запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням. В умовах тотальної політичної дезінформаційної війни з боку інформаційних спецслужб РФ життєво важливим є дотримання балансу між можливістю вільно виражати свої політичні погляди та отримувати достовірну інформацію про хід війни з одного боку та захистом життя та здоров'я людини, яка може постраждати від реалізації такого права – з іншого.

Інший рівень онтологічних суперечностей політичної свободи відображає антиномія «свобода внутрішня – свобода зовнішня». Політична свобода є різновидом зовнішньої та негативної свободи, яка захищає людину від свавілля (фізичного та морального насилля) з боку інших. Зовнішня свобода надається людині для внутрішнього самовизволення. Вона дається людині для заохочення реалізації своїх прав, оскільки передбачає, що до цього моменту (отримання політичної свободи) індивід вже є внутрішньо самовизначеним.

Зовнішня негативна свобода звільняє людину від насилля та примусу. Внутрішня ж свобода передбачає самовизволення людини, розвиток її внутрішнього світу, усвідомлення себе як індивіда: унікального та неповторного. Вона виступає перепорою на шляху до абсолютизації влади, навіть при тоталітарних режимах, при відсутності зовнішньої свободи, внутрішня дозволяє людині зберегти свою особистість. Внутрішня свобода завжди визначає зовнішню, але наявність останньої не завжди свідчить про сформованість відчуття свободи всередині людини. У цьому і є парадокс даної антиномії: будучи абсолютно невільною людиною ззовні (в'язнем, заручником) людина завжди може залишатися вільною внутрішньо, вільною духом та не змінювати своїх поглядів та переконань.

Свобода вираження політичних поглядів та переконань тісно пов'язана із захистом демократії та повагою до прав інших людей. Законодавче закріплення обмеження права на свободу вираження політичних поглядів та переконань покликане встановити рівновагу між правами осіб, а також між правом особи та інтересами демократичної правової держави та громадянського суспільства. Застосування права на свободу вираження політичних поглядів та переконань не повинно порушувати прав інших людей, а має ґрунтуватись на вислові: «свобода вираження поглядів однієї особи закінчується там, де починається свобода іншої» [5, с. 31]. Регламентация обмежень права на свободу вираження поглядів, в тому числі й політичних, є важливою, оскільки завжди потрібне законодавче визначення меж використання такого права та зловживання ним [2, с. 13].

Гносеологічний рівень антиномій політичної свободи розкриває пізнавальні характеристики останньої, відображає її відповідність об'єктивній реальності та виражає суперечливість «свободи формальної» – «свободи реальної», «свободи істинної – свободи хибної». Антиномія «реальна свобода – формальна свобода» полягає в наступних контртезах: «свобода для вчинення певної дії» – «здатність вчинення певної дії». Відсутність можливостей, у тому числі й у сфері політичної свободи, не завжди потрібно абсолютизувати. Для прикладу, можемо навести ситуацію, коли особа не має можливості скористатися своїм активним виборчим правом, яке є одним із елементів політичної свободи, оскільки перебуває в іншій країні. Формально, дана особа не позбавлена політичної свободи, на перший погляд, вона не може її реалізувати з причин, що залежать безпосередньо від неї. Однак, дискусійним залишається питання про наявність в неї реальної політичної свободи. З однієї сторони, прямої заборони на реалізацію політичної свободи немає, а з іншої – немає й фактичної можливості реалізувати таку свободу. Вирішення даної антиномії за принципом визначення пріоритетної тези видається неможливим. Виходом із даного протиріччя є пошук певного збалансованого положення між антиномією формальної та матеріальної сторони свободи. У такому ключі формальна сторона свободи передбачає наявність забезпечення можливостей людини та свободи її дій, гарантовану відсутність перешкод щодо тієї чи іншої її діяльності; матеріальна ж – наявність у людини умов, ресурсів, що детермінують розвиток її свободи, можливостей [10].

Політична свобода повинна бути не лише декларативно та конституційно гарантованою, але й передбачати нормативний механізм реалізації – сукупність політико-правових інструментів втілення її в суспільне життя. Ці фактори виражають формальний аспект політичної свободи. Для досягнення реальності необхідно, щоб механізм реалізації був діючим, мав матеріальну основу та організаційне забезпечення. Повертаючись до прикладу наведеного вище, зазначимо, що для реалізації політичної свободи, громадянину потрібно надати реальну можливість участі в голосуванні, навіть якщо він перебуває за межами країни. Політична свобода, в даному аспекті, набуде реальності тільки при сприянні органів влади, які відповідальні за проведення волевиявлення.

Свобода вираження політичних поглядів дедалі більше починає про себе заявляти в період виборчих кампаній. Кандидати у своїх програмах дедалі частіше наголошують про право кожного виборця на прозору інформацію. Йдеться про проведення вільних та демократичних виборів за рахунок суспільного прогресу, захист конституційного права кожного громадянина на вільне вираження своїх поглядів та переконань. Свобода поглядів при такій політиці держави – це свобода політичних дискусій, що є найважливішою передумовою прийняття виважених та обґрунтованих політичних рішень щодо будь-яких суспільних проблем. Саме тому, на переконання Е. Тітко, під час виборчого процесу така складова, як свобода вираження політичних поглядів, має перебувати під особливим захистом. В умовах виборчого процесу особливо актуальним стає питання щодо вільного доступу до необхідної інформації, що дає можливість вільно та правильно на власний розсуд кожному користуватись своїм правом на свободу вираження поглядів [9, с. 395].

Аксіологічний рівень політичної свободи виражає її ціннісний зміст в аспекті протиставлення «політична свобода – рівність». Вищезгадана антиномія представлена наступними протилежними тезами: «політична свобода не передбачає рівності членів суспільства» – «політична свобода можлива тільки в

умовах рівності всіх членів суспільства». З одного боку, рівність і свобода знаходяться в протиріччі. Рівність передбачає певні границі для свободи, а свобода, в свою чергу, руйнує рівність. З іншої сторони – не існує жодного суспільства, в якому була б реалізована тільки ідея свободи або виключно ідея рівності. Аналізуючи історію розвитку людської цивілізації, можемо прийти до висновку, що необмеженої свободи не існує, й ніколи не існувало. Свобода однієї людини завжди обмежена свободою інших людей. Умовою розвитку культури є метафізична ідея нерівності. Люди рівні, незалежно від їхнього походження, але нерівні в природних здібностях та можливостях. «Рівній рівності» відтак протиставляється «нерівна рівність», при здійсненні якої люди, що мають нерівні природні здібності, одержать рівні можливості для їх повного виявлення [8, с. 51].

Оскільки, фактична рівність є неможливою в силу людської природи, кожна людина народжується з індивідуальним набором фізичних, інтелектуальних, духовних якостей, які не повинні бути підставою надання більшої або меншої свободи, виходячи з даних критеріїв.

У співвідношенні із політичною свободою рівність виступає в формально-правовому розумінні. Формально-правова рівність передбачає надання кожному однакової можливості реалізації свободи. Але надання рівних можливостей все ж таки має свої межі. Суспільне вирівнювання можливостей може привести до так званої «зрівнялівки», яка мала місце в соціалістичних державах. Якщо розуміти рівність саме в такому розумінні, то свобода, безумовно, опиняється в залежності від авторитарно-тоталітарних режимів. Зведення всіх людей до виключного рівня (майнового, соціального) завжди має наслідком обмеження свободи. Отже, відсутність рівності спричинює обмеження свободи. Свобода та рівність повинні знаходитися в гармонійній взаємодії та рівновазі. В умовах правової держави, соціальна рівність передбачає рівність соціальних шансів та відсутність обмежень для саморозвитку особистості.

Висновки. Таким чином, аналізуючи все вищевикладене, можна зробити такі висновки:

По-перше, антиномії політичної свободи – це суспільно детерміновані та об'єктивовані протиріччя інституту політичної свободи, які в діалектичній єдності виражають її зміст на онтологічному, гносеологічному та аксіологічному рівнях.

По-друге, антиномічність є невід'ємною властивістю політичної свободи, суть якої полягає в єдності протилежностей, їх активній взаємодії та взаємодоповненні. Виокремлення та розв'язання антиномічних бівалентностей свободи – «позитивної та негативної», «внутрішньої та зовнішньої», «свобода для вчинення певної дії» – «здатність вчинення певної дії», формує цілісне уявлення про сам феномен політичної свободи, сприяє його розумінню, пізнанню та реалізації.

По-третє, антиномічність – невід'ємна властивість свободи вираження політичних поглядів та переконань, яка не просто констатує наявність різних аспектів та сторін політичної свободи, а відображає об'єктивні протиріччя, що існують в суспільному бутті на певному етапі історичного розвитку. Діалектичний аналіз антиномій свободи вираження політичних поглядів та переконань показав неможливість їх вирішення за принципом пріоритетного розвитку однієї із сторін протиріччя (абсолютизації чи обмеження права на свободу вираження політичних поглядів та переконань, конституційному декларуванні чи нормативному закріпленні політико-правових інструментів втілення в суспільне життя). Їх суть полягає не у штучній єдності протилежностей, а в діалектичному поєднанні, визнанні об'єктивності їх існування, активній взаємодії та взаємодоповненні на основі раціонального балансу та компромісу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барнич К. І. Реалізація права на свободу вираження: досвід окремих європейських країн. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23). Т. 2. С. 31–34.
2. Гришук О. В. До проблеми обмеження права на свободу вираження поглядів. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2. С. 7–13.
3. Гураленко Н. А. Антиномічні концепти як джерело пізнання права. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 3–6.
4. Дудченко В. Метод розв'язання антиномій у праві. *Юридический вестник*. 2008. № 4. С. 4–9.
5. Нагнічук О. І. Обмеження реалізації права на свободу вираження поглядів та умови їх застосування відповідно до ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *НаУКМА : Серія Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 31–35.
6. Новий глумачний словник української мови у трьох томах. К. : Аконт, 2005. Т. 1. 2005. 910 с.
7. Погребняк С. П. Негативна і позитивна свобода в умовах демократичної соціальної правової держави. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2008. Т.21 (60). № 2. С. 74–81.
8. Скакун О. Ф. Питання держави і права в філософії Г. С. Сковороди. *Право України*. 1995. № 2. С. 49–51.
9. Тітко Е. Стандарти та розуміння права на свободу вираження політичних поглядів на теренах України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 393–397.
10. Циппеліус Р. Філософія права : підручник / пер. з нім. К. : Тандем, 2000. 300 с.
11. Шкода В.В. Вступ до правової філософії. Харків: Фоліо, 1997. 223 с.

REFERENCES:

1. Barnych, K. I. (2018). Realizatsiia prava na svobodu vyrazhennia: dosvid okremykh yevropeyskykh krain. [Implementation of the right to freedom of expression: the experience of individual European countries]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 2 (23). T. 2. 31–34. [in Ukrainian].
2. Hryshchuk, O. V. (2003). Do problemy obmezhenia prava na svobodu vyrazhennia pohliadiv. [To the problem of limiting the right to freedom of expression]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava*. № 2. 7–13. [in Ukrainian].
3. Huralenko, N. A. (2014). Antynomichni kontsepty yak dzherelo piznannia prava. [Antinomic concepts as a source of knowledge of law]. *Pravo i suspilstvo*. № 1-2. 3–6. [in Ukrainian].
4. Dudchenko, V. (2008). Metod rozviazannia antynomii u pravi. [The method of solving antinomies in law]. *Yurydycheskyi vestnyk*. 2008. № 4. 4–9. [in Ukrainian].
5. Nahnichuk, O. I. (2014). Obmezhenia realizatsii prava na svobodu vyrazhennia pohliadiv ta umovy yikh zastosuvannia vidpovidno do ch. 2 st. 10 Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod. [Restrictions on the exercise of the right to freedom of expression and the conditions for their application in accordance with Part 2 of Art. 10 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *NaUKMA : Serii Yurydychni nauky*. T. 155. 31–35. [in Ukrainian].
6. Novyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy u trokh tomakh. (2005). [A new explanatory dictionary of the Ukrainian language in three volumes]. T. 1. 910. [in Ukrainian].
7. Pohrebniak, S. P. (2008). Nehatyvna i pozytyvna svoboda v umovakh demokratychnoi sotsialnoi pravovoi derzhavy. [Negative and positive freedom in the conditions of a democratic social legal state]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V.I. Vernadskoho. Serii «Yurydychni nauky»*. T.21 (60). № 2. 74–81. [in Ukrainian].
8. Skakun, O. F. (1995). Pytannia derzhavy i prava v filosofii H. S. Skovorody. [Issues of state and law in the philosophy of H.S. Skovoroda]. *Pravo Ukrainy*. № 2. 49–51. [in Ukrainian].
9. Titko, E. (2011). Standarty ta rozuminnia prava na svobodu vyrazhennia politychnykh pohliadiv na terenakh Ukrainy. [Standards and understanding of the right to freedom of expression of political views on the territory of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 4. 393–397. [in Ukrainian].
10. Tsyppehus, R. (2000). Filosofii prava. [Philosophy of law]. (Ie. M. Prychepii Trans.). 300. [in Ukrainian].
11. Shkoda, V.V. (1997). Vstup do pravovoi filosofii. [Introduction to legal philosophy]. 223. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2024

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-291-297

Силенко Людмила Михайлівна,
директор ТОВ «Юридична фірма «Право та справедливість»
Lm87@ukr.net
ORCID ID: 0009-0007-4753-7074

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОХОВАННЯ ЗАГИБЛИХ УНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

У даній статті правове регулювання поховання загиблих унаслідок воєнних дій в Україні.

Визначено, що правове регулювання поховання загиблих унаслідок воєнних дій в Україні – це комплекс законодавчих актів, нормативно-правових документів та процедур, які встановлюють порядок та умови поховання осіб, які загинули під час військових конфліктів, забезпечуючи гідне і належне вшанування їх пам'яті.

Особливості правового регулювання поховання загиблих унаслідок воєнних дій в Україні включають: 1) вимагає точної ідентифікації загиблих військовослужбовців, забезпечення належного документування обставин смерті та офіційного визнання факту загибелі для правових наслідків, включаючи спадкові питання та виплати родинам; передбачає організацію поховань з державними та військовими почестями, забезпечення участі військових підрозділів та виконання спеціальних ритуалів на честь загиблих військовослужбовців; встановлюються особливі вимоги до місць поховання загиблих у воєнних діях, таких як окремі сектори на кладовищах або спеціальні військові меморіали, де поховання ведеться з дотриманням усіх протоколів; передбачає створення умов для довготривалого догляду за могилами, включаючи охорону, утримання та доступність для відвідувань родинами і громадськістю; встановлення правових норм щодо забезпечення підтримки родинам загиблих, включаючи психологічну, соціальну підтримку та компенсації.

Удосконалення правового регулювання поховання загиблих унаслідок воєнних дій в Україні може бути досягнуто шляхом розробки та прийняття спеціалізованого законодавчого акта, який би враховував усі аспекти

поховання військовослужбовців. Такий закон повинен включати чіткі процедури ідентифікації загиблих, забезпечення належного повідомлення родинам, організацію військових почесностей, а також питання відшкодування та соціального забезпечення родин загиблих. Також важливо створити ефективну систему співпраці між військовими, місцевими органами влади та некомерційними організаціями для сприяння у підготовці та проведенні поховань.

Крім того, Україні необхідно впровадити міжнародні стандарти у сфері поховання військовослужбовців, що включає ратифікацію міжнародних угод та протоколів про захист прав військовополонених та загиблих. Це забезпечить додаткові гарантії збереження гідності загиблих та прав їхніх родин. Інтеграція міжнародного досвіду допоможе також у створенні ефективних механізмів контролю за дотриманням встановлених норм, а також у забезпеченні прозорості та відкритості процесів, пов'язаних із військовими похованнями.

Ключові слова: поховання, правове регулювання, військові почесності, меморіал, жертви війни, репатріація, місце поховання, державні гарантії, компенсації сім'ям, пам'ятники.

Silenko L. LEGAL REGULATION OF THE BURIAL OF DEAD CONSEQUENCES OF MILITARY ACTIONS IN UKRAINE

This article deals with the legal regulation of the burial of those who died as a result of military actions in Ukraine.

It was determined that the legal regulation of the burial of those who died as a result of military actions in Ukraine is a complex of legislative acts, regulatory documents and procedures that establish the procedure and conditions for the burial of persons who died during military conflicts, ensuring a dignified and proper commemoration of their memory.

Peculiarities of the legal regulation of the burial of those who died as a result of military actions in Ukraine include: 1) requires accurate identification of deceased servicemen, ensuring proper documentation of the circumstances of death and official recognition of the fact of death for legal consequences, including inheritance issues and payments to families; provides for the organization of burials with state and military honors, ensuring the participation of military units and performing special rituals in honor of fallen servicemen; special requirements are set for the places of burial of those killed in hostilities, such as separate sectors in cemeteries or special military memorials, where the burial is conducted in compliance with all protocols; provides for the creation of conditions for the long-term care of graves, including security, maintenance and accessibility for visits by families and the public; establishment of legal norms for providing support to the families of the victims, including psychological, social support and compensation.

Improvement of the legal regulation of the burial of those who died as a result of military actions in Ukraine can be achieved through the development and adoption of a specialized legislative act that would take into account all aspects of the burial of military personnel. Such a law should include clear procedures for the identification of the dead, ensuring adequate notification of families, the organization of military honors, as well as issues of compensation and social security for the families of the dead. It is also important to establish an effective system of cooperation between the military, local authorities and non-profit organizations to assist in the preparation and conduct of funerals.

In addition, Ukraine needs to implement international standards in the field of burial of military personnel, which includes the ratification of international agreements and protocols on the protection of the rights of prisoners of war and the dead. This will provide additional guarantees of preserving the dignity of the victims and the rights of their families. The integration of international experience will also help in creating effective mechanisms for monitoring compliance with established norms, as well as in ensuring transparency and openness of processes related to military burials.

Key words: burial, legal regulation, military honors, memorial, victims of war, repatriation, place of burial, state guarantees, compensation to families, monuments.

Постановка проблеми. Правове регулювання поховання загиблих унаслідок воєнних дій в Україні виявляє ряд серйозних викликів і проблем. Основні з них включають нестачу чіткості в законодавстві, яке регулює ці процеси, відсутність уніфікованих стандартів поховання та меморіалізації, а також проблеми з ідентифікацією тіл загиблих. Ці виклики ускладнюються логістичними проблемами, психологічним тиском на сім'ї загиблих, а також потребою в забезпеченні належної шани і поваги до пам'яті загиблих. Держава повинна забезпечувати гідність поховань, враховуючи культурні та релігійні особливості, а також надавати підтримку сім'ям у важкі часи жалоби. Необхідно також розглянути питання компенсації та соціальної підтримки для близьких загиблих. Всі ці аспекти потребують уваги та негайного вдосконалення відповідного законодавства та практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання проблем правового регулювання поховання загиблих унаслідок воєнних дій в Україні були предметом дослідження: М. Михайліченко, О.Александренко та В. Веселовська, Н. Калкутіна, Х. Мазуренко та Я. Онищук, А. Наумов та ін.

Метою статті є розкриття проблем правового регулювання поховання загиблих унаслідок воєнних дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність теми правового регулювання поховання загиблих унаслідок воєнних дій в Україні посилюється з огляду на тривалу воєнну агресію та збройні конфлікти, які призводять до значних людських втрат. Проблема забезпечення гідного та належного поховання загиблих стає не тільки гуманітарним питанням, але й важливим аспектом національної безпеки та суспільної стабільності. Законодавче регулювання у цій сфері має на меті забезпечення прав людини, поваги до її гідності навіть після смерті та підтримки порядку в процесі поховання.

З огляду на суспільну важливість цього питання, існує потреба у вдосконаленні правових норм, які регулюють поховання загиблих воїнів, зокрема щодо процедур ідентифікації, документування смерті, оформлення необхідних документів та визначення статусу загиблих. Також необхідно врахувати емоційний і психологічний стан родин загиблих, забезпечуючи їм належну підтримку і допомогу в організації похоронних процедур та вшануванні пам'яті загиблих.

Забезпечення прозорості та ефективності процесів, пов'язаних з похованням загиблих унаслідок військових дій, є критично важливим для підтримання довіри суспільства до державних інституцій. Врахування міжнародного досвіду та впровадження найкращих практик можуть сприяти формуванню ефективнішої системи правового регулювання, що враховує як законні інтереси держави, так і права та потреби громадян, що переживають втрату близьких через воєнні дії.

На проблемі належного правового регулювання М.А. Михайліченко: «в Україні відсутній окремий закон, який би регулював справу виявлення, відновлення, збереження та утримання в належному стані військових поховань. При цьому в Законі України «Про поховання та похоронну справу» військові поховання згадуються лише побіжно, в контексті визначення обов'язків органів місцевої влади щодо їх створення та утримання, а також зобов'язань України» [1, с.61].

А. Наумов слушно акцентує увагу на проблемі поховання в умовах бойових дій, оскільки загибель людей відбувається в період ведення бойових дій, факт смерті часто не документується. Через те постає ще одна проблема: пошуку братських та одиночних поховань, їх перепоховання, встановлення пам'ятних дошок та меморіалів. Також виникає необхідність відновлення, відслідковування долі загиблих, обставин їхньої смерті, проведення переобліку за архівними документами і передачі інформації родичам, впорядкування поховань. Облік і охорона військових поховань на території України здійснюється на різних рівнях (міжнародної співпраці, загальнодержавному, регіональному, громадському), що взаємодіють між собою; виражається у формах пошуку, дослідження архівних документів, перепохованням, відновленням історичних пам'яток, ексгумацією тіл, встановленню імен похованих. Виходячи зі статистичних показників роботи з обліку та охорони поховань робота у цій сфері не є закінченою та має постійно розвиватися, віддаючи шану людям, які віддали своє життя заради наступних поколінь [5, с.188, 190].

Ст.5 Закону України «Про поховання та похоронну справу» визначено, що нормативно-правові акти в галузі поховання впроваджуються в порядку, передбаченому законом, з метою забезпечення безпеки життя та здоров'я людей, тварин, охорони рослин, а також майна та довкілля, створення умов для раціонального використання всіх видів ресурсів. Нормативно-правові акти в галузі поховання складаються з: обов'язкових містобудівних, екологічних вимог та санітарно-гігієнічних норм щодо створення та функціонування кладовищ, крематоріїв, інших місць поховань; необхідного мінімального переліку вимог щодо порядку організації поховання померлих і ритуального обслуговування населення; єдиної методики визначення вартості надання громадянам необхідного мінімального переліку видів ритуальних послуг та реалізації предметів ритуальної належності [6]. Разом з тим, окреме місце в числі даних актів займають міжнародні правові акти, які урегулюють питання поховання загиблих унаслідок воєнних дій.

В ст.120 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року урегульовано окремі питання поховання військовополонених. Визначено, що свідоцтва про смерть, складені за формою, яку наведено в додатку до Конвенції, або засвідчені відповідальним офіцером списки всіх військовополонених, які померли в полоні, якомога швидше передають до Довідкового агентства у справах військовополонених, створеного відповідно до статті 122. Свідоцтва про смерть і засвідчені списки містять усі дані про особу, як це визначено в статті 17, а також про дату й місце смерті, причину смерті, дату й місце поховання та всі дані, необхідні для ідентифікації місця поховання. Похованню або кремації передують медичний огляд тіла для підтвердження смерті й складання акту, й, за необхідності, для встановлення особи померлого. Власні, що тримають у полоні, дбають про те, щоб ті військовополонені, які померли в полоні, були поховані гідно, та, якщо це можливо, за обрядами релігії, до якої вони належали, а також про те, щоб місця поховання померлих оберігалися, були доглянуті й позначені так, щоб їх завжди можна було знайти. Якщо це можливо, померлих, які були військовополоненими та яких тримала в полоні одна й та сама держава, ховають в одному місці. Померлих військовополонених ховають в окремих могилах, якщо непереборні обставини не змушують ховати їх у братській могилі. Тіла піддають кремації лише з нагальних потреб гігієни, з огляду на релігію померлого або згідно з висловленим бажанням померлого стосовно цього. У випадку кремації цей факт зазначається у свідоцтві про смерть разом з поясненням мотивів. Щоб могили можна було завжди розшукати, усі дані про факти й місця поховання реєструє Служба місць поховання, створена державою, що тримає полоні. Переліки місць поховання та дані про військовополонених, похованих на кладовищах та в інших місцях, передають державі, від якої залежали ці військовополонені. Відповідальність за догляд за могилами та за реєстрацію всіх подальших переміщень тіл покладається на державу, яка контролює цю територію, якщо вона є стороною цієї Конвенції. Ці положення стосуються також праху, який зберігається Службою місць поховання доти, доки не буде вирішено долю цих останків згідно з побажанням батьківщини військовополонених [2].

В той же час, ст. 8 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року визначено обов'язок у всіх випадках, коли це дозволяють обставини, й особливо після бою, невідкладно вживаються всі можливі заходи для того, щоб розшукати й підібрати поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, та захистити їх від пограбування й поганого поводження, забезпечити їм необхідний догляд, а також для того, щоб розшукати померлих і запобігти їх пограбуванню та належним чином їх поховати [3].

Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про військові

поховання від 17.06.2011 р. військове поховання визначається як «місце, де покоються останки полеглих жертв війни, включаючи індивідуальні та братські могили, намогильні споруди, меморіали та пієтетні символи, або пам'ятні місця, що нагадують про трагічні воєнні події» [4].

Відносини поховання загиблих унаслідок воєнних дій в Україні урегульовано законами та підзаконними нормативно-правовими актами.

Законом України «Про поховання та похоронну справу» визначено загальні правові засади здійснення в Україні діяльності з поховання померлих, регулює відносини, що виникають після смерті (загибелі) особи, щодо проведення процедури поховання, а також встановлює гарантії належного ставлення до тіла (останків, праху) померлого та збереження місця поховання [6].

Діяльність у галузі поховання базується на таких основних принципах: гарантування державою належного поховання померлих; достойного ставлення до тіла померлого; поховання в установленому законодавством порядку з урахуванням волевиявлення померлого, вираженого особою при житті, а за його відсутності - з урахуванням побажань родичів; створення рівних умов для поховання померлих незалежно від їх раси, кольору шкіри, політичних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак; запобігання випадкам непоховання померлих; компенсації державою витрат, пов'язаних з похованням померлих, відповідно до закону; безоплатного виділення місця для поховання померлих (їхніх останків) чи урн із прахом померлих на кладовищі (у колумбарії); конфіденційності інформації про померлого; забезпечення збереження місць поховань [6].

Даним законом України урегульовано, в тому числі, поховання померлих військовослужбовців, поліцейських, осіб начальницького і рядового складу, Державної кримінально-виконавчої служби України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України (ст.15); почесне поховання на Національному військовому меморіальному кладовищі загиблих (померлих) осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, забезпечували виконання службових обов'язків та присяги на вірність Українському народу (ст.15-1); поховання на Національному військовому меморіальному кладовищі невідомих тіл (останків) військовослужбовців, поліцейських, які загинули (померли) внаслідок збройної агресії проти України (ст.15-2); перепоховання останків померлих (ст.21) [6].

Проаналізувавши норми даного законодавчого акту відзначу, що Закон України "Про поховання та похоронну справу" регулює загальні засади та процедури, що стосуються поховань на території України, включно з організацією кладовищ, крематоріїв, а також забезпеченням належних умов для проведення похоронних ритуалів. Однак, цей закон не містить специфічних положень, які б безпосередньо стосувалися поховання осіб, загиблих унаслідок воєнних дій. Закон зосереджений на загальних процедурах та правилах поховання, які застосовуються до всіх випадків поховання без особливого розгляду унікальних аспектів воєнних поховань, таких як ідентифікація тіл, репатріація останків з зони бойових дій, а також особливості державних почесностей і поховання воїнів. Військові поховання мають свої особливості, які включають, серед іншого, визначення місць поховань, питання з організації почесних варт, участі військових формувань у церемоніях поховання, що вимагають окремих правил та процедур, яких немає в загальному законодавстві про похоронну справу. Не дивлячись на те, що певні аспекти поховання загиблих військових можуть бути врегульовані іншими законами, такими як законодавство про статус ветеранів війни, про Збройні Сили України та інші спеціальні нормативні акти, Закон України "Про поховання та похоронну справу" не забезпечує їх належної інтеграції та комплексного підходу до регулювання цієї сфери. Таким чином, попри наявність загальних положень про похоронну справу, необхідно розробити спеціалізовані правила та процедури, які б визначали порядок поховання осіб, загиблих унаслідок воєнних дій, зокрема щодо державних гарантій, специфічних умов поховання, та вшанування їх пам'яті на державному рівні.

Встановлення вимог до розміщення та облаштування місць поховань утримання кладовищ та інших місць поховань; вимог щодо експлуатації кладовищ, інших місць поховань, реєстрації поховань та перепоховань, обліку намогильних споруд на місці поховань; вимог щодо утримання та охорони місць поховань визначено Порядком утримання кладовищ та інших місць поховань [7]. Втім, знову ж таки даним підзаконним нормативно-правовим актом не визначено особливості поховання загиблих унаслідок воєнних дій в Україні.

Наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 09.06.2006 р. № 193 «Про затвердження Тимчасового порядку здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій, і впорядкування місць їх поховання» встановлено єдині правила здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, у тому числі іноземців, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій (далі - полегли особи), і впорядкування місць їх поховання. Його норми є обов'язковими для органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, які беруть участь у заходах з пошуку, ексгумації та перепоховання останків полеглих осіб, а також упорядкування місць їх поховання [8].

На виконання Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій Кабінетом Міністрів України затверджено перелік заходів, спрямованих на виконання Комплексної

програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій. Мова йде про наступні заходи: 1) створити централізований банк даних про поховання жертв війни та політичних репресій; 2) забезпечити формування і ведення Єдиного національного реєстру пам'яток Великої Вітчизняної війни; 3) проводити експедиційну та дослідницьку роботу з пошуку і впорядкування поховань жертв війни; 4) забезпечити виконання робіт, пов'язаних з ексгумацією, дослідженням (ідентифікацією), депонуванням та перепохованням останків полеглих захисників Вітчизни на новоутворених почесних кладовищах; 5) організувати встановлення надгробків та інших меморіальних споруд на новоутворених почесних кладовищах; 6) проводити експедиційну та дослідницьку роботу з пошуку і впорядкування поховань жертв політичних репресій; 7) забезпечити виконання робіт, пов'язаних з ексгумацією, дослідженням (ідентифікацією), депонуванням та перепохованням останків жертв політичних репресій; 8) організувати встановлення надгробків та інших меморіальних споруд у місцях масових поховань жертв політичних репресій; 9) Проводити на території іноземних держав роботи, пов'язані з пошуком та дослідженням місць поховань українців, які загинули внаслідок воєн та політичних репресій; 10) організувати дослідження, інвентаризацію і впорядкування на території України місць поховань іноземців, які перебували у Організувати встановлення надгробків та інших меморіальних споруд у місцях масових поховань українців, які загинули внаслідок воєн та політичних репресій на території іноземних держав таборих для військовополонених та інтернованих осіб; 11) організувати встановлення надгробків та інших меморіальних споруд у місцях масових поховань українців, які загинули внаслідок воєн та політичних репресій на території іноземних держав [9].

Ще одним підзаконним нормативно-правовим актом в досліджуваній сфері є розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року». До числа даних заходів належать, в тому числі: упорядження та утримання в належному стані меморіальних комплексів, пам'ятників і меморіальних дощок на честь захисників України, а також їх місць поховань, в тому числі за кордоном, зокрема напередодні державних свят та пам'ятних дат; запобігання актам вандалізму та руйнуванню місць поховань захисників України, а також меморіальних комплексів, пам'ятників та меморіальних дощок на їх честь; проведення щодня урочистих заходів в Залі пам'яті Меморіального комплексу, розташованого на території Міноборони, щодо вшанування пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та під час проведення міжнародних операцій з підтримання миру та безпеки; збір і зіставлення зразків ДНК (відбір біологічних зразків та призначення відповідних експертів) неідентифікованих останків воїнів, загиблих під час антитерористичної операції, забезпечення її проведення чи здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації проти України у Донецькій та Луганській областях, та їх родичів з подальшою ідентифікацією і передачею рідним; проведення тематичних виставок творів мистецтва, документів, фотографій і плакатів, присвячених пам'яті захисників України; організацію, проведення заходів з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, міжнародних днів, пов'язаних із вшануванням пам'яті захисників України та покладанням квітів на могилах захисників України, в тому числі закордонними дипломатичними установами України, зокрема до Дня пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років, Дня Незалежності України, Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, та Дня захисників і захисниць України; запобігання торгівлі державними нагородами України, бойовими нагородами та іншими відзнаками часів Другої світової війни; відвідування військових поховань і військових пам'ятників ветеранами війни та членами сімей загиблих (померлих) захисників України; виготовлення та розміщення соціальної реклами про загиблих земляків - воїнів, які брали участь у захисті України під час антитерористичної операції, забезпеченні її проведення чи здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації проти України у Донецькій та Луганській областях; організацію заходів щодо створення Національного військового меморіального кладовища [10].

Висновки. Отже, *правове регулювання поховання загиблих унаслідок воєнних дій в Україні* – це комплекс законодавчих актів, нормативно-правових документів та процедур, які встановлюють порядок та умови поховання осіб, які загинули під час військових конфліктів, забезпечуючи гідне і належне вшанування їх пам'яті.

Особливості правового регулювання поховання загиблих унаслідок воєнних дій в Україні включають:

Ідентифікація та документація. Законодавство вимагає точної ідентифікації загиблих військовослужбовців, забезпечення належного документування обставин смерті та офіційного визнання факту загибелі для правових наслідків, включаючи спадкові питання та виплати родинам.

Військові почесні та ритуали. Закон передбачає організацію поховань з державними та військовими почесностями, забезпечення участі військових підрозділів та виконання спеціальних ритуалів на честь загиблих військовослужбовців.

Місця поховань. Встановлюються особливі вимоги до місць поховань загиблих у воєнних діях, таких як окремі сектори на кладовищах або спеціальні військові меморіали, де поховання ведеться з дотриманням усіх протоколів.

Забезпечення довготривалого догляду. Законодавство передбачає створення умов для довготривалого догляду за могилами, включаючи охорону, утримання та доступність для відвідувань родинами і громадськістю.

Законодавче забезпечення прав родин. Встановлення правових норм щодо забезпечення підтримки родинам загиблих, включаючи психологічну, соціальну підтримку та компенсації.

Ці особливості підкреслюють необхідність комплексного підходу до регулювання питань, пов'язаних з похованням військовослужбовців, які загинули в ході воєнних дій, та забезпечення належної шани та поваги до їхньої пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Михайліченко М.А. Військові поховання в Україні: питання правового регулювання. URL: <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/9627/1/2.pdf>
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
3. Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
4. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про військові поховання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_096#Text
5. Наумов А. Облік і охорона військових поховань Великої Вітчизняної війни на території України. Пам'яткознавчі погляди молодих вчених XXI ст. Збірка наукових статей з пам'яткоохоронної роботи. Харків: Курсор, 2010. Вип. 1. 328 с. С.188-190.
6. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 року № 1102-IV. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 7. Ст.47.
7. Порядок утримання кладовищ та інших місць поховань: затв. Наказ Держжитлокомунгоспу України від 19.11.2003 р. № 193. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1113-04#Text>
8. Про затвердження Тимчасового порядку здійснення на території України пошуку, екстумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій, і впорядкування місць їх поховання: затв. Наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 09.06.2006 р. № 193. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
9. Деякі питання щодо виконання Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. № 1523. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
10. Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 січня 2021 р. № 37-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2021-%D1%80#Text>

REFERENCES:

1. Mykhailichenko, M.A. (2021). *Viiskovi pokhovannia v Ukraini: pytannia pravovoho rehuliuвання*. [Military burials in Ukraine: issues of legal regulation]. *Pryvatne ta publichne pravo*. №2. 61-65. Retrieved from: <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/9627/1/2.pdf> [in Ukrainian].
2. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopoloneny. (1949, August 12). [Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [in Ukrainian].
3. *Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv zbroinykh konfliktiv nemizhnarodnoho kharakteru (Protokol II)*. (1977, June 8). [Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of Armed Conflicts of a Non-International Nature (Protocol II)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text [in Ukrainian].
4. *Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Slovatskoi Respubliky pro viiskovi pokhovannia*. (2011, June 17). [Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Slovak Republic on military burials]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_096#Text [in Ukrainian].
5. Naumov, A. (2010). *Oblik i okhrona viiskovykh pokhovan Velykoi Vitchyznianoї viiny na terytorii Ukrainy*. [Registration and protection of military graves of the Great Patriotic War on the territory of Ukraine]. *Pamiatkoznavchi pohliady molodykh vchenykh XXI st. Zbirka naukovykh statei z pamiatkookhoronnoi roboty*. Vyp. 1. 188-190. [in Ukrainian].
6. *Pro pokhovannia ta pokhoronnu spravu*. (2003, July 10). [On burial and funeral business]. *Zakon Ukrainy № 1102-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 7. 47. [in Ukrainian].
7. *Poriadok utrymannia kladovyshch ta inshykh mistv pokhovan*. (2003, November 19). [Procedure for maintaining cemeteries and other places of burial]. *Nakaz Derzhzhytlokomunhospu Ukrainy № 193*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1113-04#Text> [in Ukrainian].
8. *Pro zatverdzhennia Tymchasovoho poriadku zdiisnennia na terytorii Ukrainy poshuku, ekshumatsii ta perepokhovannia ostankiv osib, yaki zahynuly vnaslidok voien, deportatsii ta politychnykh represii, i vporiadkuvannia mistv yikh pokhovannia*. (2006, June 9). [On the approval of the Temporary procedure for the

search, exhumation and reburial of the remains of persons who died as a result of wars, deportations and political repressions on the territory of Ukraine, and the arrangement of their burial places]. *Nakaz Ministerstva budivnytstva, arkhitektury ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy vid № 193*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-06#Text> [in Ukrainian].

9. Deiaki pytannia shchodo vykonannya Kompleksnoi prohramy poshuku i vporiadkuvannia pokhovan zhertv viiny ta politychnykh represii. (2004, November 17). [Some questions regarding the implementation of the Comprehensive Program for Searching and Ordering Burials of Victims of War and Political Repression]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №1523*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/10282995> [in Ukrainian].

10. Pro zakhody z uvichnennia pamiaty zakhysnykiv Ukrainy na period do 2025 roku. (2021, January 20). [On measures to perpetuate the memory of the defenders of Ukraine for the period until 2025]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 37-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2024

УДК 342.95:351.77

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-297-305

Книш Сергій Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
s.knush@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0717-1430

Книш Зоряна Ігорівна,
доктор філософії у галузі права, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
knyszoryana@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6548-3301

Цибенко Олексій Володимирович,
адвокат Адвокатського об'єднання «Юридична консультація № 2 Шевченківського району міста Києва»
4322877@ukr.net
ORCID ID: 0009-0000-9591-0629

Павлик Юрій Володимирович,
старший детектив Відділу детективів із розслідування кримінальних проваджень у інвестиційній сфері Підрозділу детективів Територіального управління Бюро економічної безпеки України у Волинській області
dsf7002@ukr.net
ORCID: 0009-0000-5728-5105

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ВАГІТНИМ ЖІНКАМ ТА НОВОНАРОДЖЕНИМ ДІТЯМ В УКРАЇНІ

Наукова стаття присвячена особливостям адміністративно-правового регулювання надання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям в Україні. Проаналізовано законодавчі акти, які встановлюють правові засади державного управління та регулюють правовідносини у сфері охорони здоров'я. Охарактеризовано повноваження Міністерства охорони здоров'я України у сфері правового регулювання надання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям. Розглянуто повноваження управлінь охорони здоров'я місцевих державних адміністрацій у сфері охорони дитинства та материнства.

Запропоновано визначення адміністративно-правового регулювання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям як встановлення у законодавчих і підзаконних актах повноважень органів влади щодо

управління перинатальними центрами і пологовими будинками, порядку надання медичної допомоги у випадку вагітності і народження дитини. Зроблено висновок, що адміністративно-правове регулювання полягає у встановленні: повноважень органів державного управління та місцевого самоврядування у сфері охорони материнства і дитинства; переліку та правового статусу спеціалізованих закладів охорони здоров'я: пологових будинків і перинатальних центрів; вимог щодо підготовки лікарів медичної спеціальності «акушерство і гінекологія»; стандартів надання медичної допомоги вагітним жінкам і новонародженим дітям; умов штучного переривання вагітності.

Для вдосконалення правового регулювання надання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям запропоновано внести зміни до окремих підзаконних актів. Наголошено на необхідності уточнення завдань місцевих управлінь охорони здоров'я щодо медичної допомоги вагітним жінкам, вдосконалення статутних документів пологових будинків та перинатальних центрів.

Ключові слова: медична допомога, правове регулювання, заклад охорони здоров'я, вагітні жінки, переривання вагітності, новонароджені діти, державне управління, перинатальний центр, пологовий будинок, правовідносини у сфері охорони здоров'я.

Knysh S., Knysh Z., Tsybenko O., Pavlyk Yu. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF MEDICAL CARE FOR PREGNANT WOMEN AND NEWBORNS IN UKRAINE

This scientific article is dedicated to the features of administrative and legal regulation of medical care for pregnant women and newborns in Ukraine. The legislative acts that establish the legal framework for state management and regulate legal relations in the field of healthcare are analyzed. The powers of the Ministry of Health of Ukraine in the legal regulation of medical care for pregnant women and newborns are characterized. The powers of health departments of local state administrations in the field of child and maternal healthcare are examined.

The article proposes a definition of administrative and legal regulation of medical care for pregnant women and newborns as the establishment of powers for government bodies in legislative and subordinate acts concerning the management of perinatal centers and maternity hospitals, and the procedure for providing medical care in the event of pregnancy and childbirth. It concludes that administrative and legal regulation involves the establishment of: powers of state and local self-government bodies in the field of maternal and child healthcare; a list and legal status of specialized healthcare institutions, such as maternity hospitals and perinatal centers; requirements for training doctors in the medical specialty "obstetrics and gynecology"; standards for providing medical care to pregnant women and newborns; and conditions for artificial termination of pregnancy.

To improve the legal regulation of medical care for pregnant women and newborns, the article suggests amendments to certain subordinate acts. Emphasis is placed on the need to clarify the tasks of local health departments regarding medical care for pregnant women, and to improve the statutory documents of maternity hospitals and perinatal centers.

Key words: medical care, legal regulation, healthcare institution, pregnant women, pregnancy termination, newborns, state management, perinatal center, maternity hospital, legal relations in healthcare.

Постановка проблеми. Охорона материнства і дитинства є важливим завданням сучасної держави. Правовідносини у сфері допомоги вагітним жінкам та жінкам, які мають дітей, регулюються нормами трудового права та права соціального забезпечення. Зокрема, передбачені додаткові відпустки для вагітних жінок і жінок, які народили дитину, надання соціальної допомоги від імені держави. Зі свого боку норми медичного права встановлюють особливості надання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям. Адміністративно-правове регулювання надання медичної допомоги відображає специфіку державного управління закладами охорони здоров'я. Норми адміністративного права встановлюють повноваження органів влади, які здійснюють управління у сфері охорони здоров'я. Постає питання про необхідність визначення особливостей правового регулювання надання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми правового регулювання надання медичної допомоги достатньо нерідко стають предметом юридичних досліджень. Наприклад, Р. І. Лемеха вивчав особливості правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я за законодавством України [1]. Специфіка правового регулювання надання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям відображена у працях О. П. Джочки [2], В. І. Термецького, О. В. Батрин, О. О. Косиці [3], А. А. Герц [4], Д. О. Воронцової, В. Р. Жилияка, Р. В. Карпенка [5]. Однак А. А. Герц дослідила правові засади надання медичних послуг у сфері акушерства з точки зору цивільного, а не адміністративного права. В. І. Термецький, О. В. Батрин і О. О. Косиця аналізували особливості правового регулювання статусу лише тих закладів охорони здоров'я, які надають послуги сурогатного материнства. Д. О. Воронцова, В. Р. Жилияк, Р. В. Карпенко вивчали вузьке питання правових засад штучного переривання вагітності. Таким чином, на сьогодні відсутні системні наукові праці, в яких би розглядалися особливості адміністративно-правового регулювання надання медичних послуг вагітним жінкам та новонародженим дітям.

Мета статті полягає у встановленні особливостей адміністративно-правового регулювання надання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми правового забезпечення охорони здоров'я, зокрема надання медичної допомоги під час вагітності і пологів відомі українській юридичній науці. Так, Р. І. Лемеха вважає, що правовідносини з надання медичної допомоги складають або предмет комплексної галузі медичного права, або є окремим інститутом адміністративного права [1, с. 31]. Справді, надання медичної допомоги потребує особливого правового регулювання. О. П. Джочка наголошує, що національне законодавство має бути розроблено в напрямі збереження репродуктивного здоров'я людини та регулювання використання репродуктивних технологій з метою збереження материнства та дотримання

прав дитини [2, с. 132]. В. І. Теремецький і група дослідників звертають увагу на правове регулювання репродуктивних технологій і збереження репродуктивного здоров'я жінки [3, с. 399]. Таким чином, надання медичної допомоги саме вагітним жінкам характеризується специфікою правового регулювання таких правовідносин.

Правові засади надання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям закріплені у ст. 58 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – Основи). Норма цієї статті закріплює, що заклади охорони здоров'я забезпечують кожній жінці кваліфікований медичний нагляд за перебігом вагітності, стаціонарну медичну допомогу при пологах і медичну допомогу матері та новонародженій дитині [6]. Надання спеціалізованої медичної допомоги у разі вагітності та народження дитини потребує відповідних заходів державного управління та адміністративно-правового регулювання.

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я. Держава вживає заходів щодо зниження смертності немовлят та дитячої смертності, надання матерям належних послуг з охорони здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди [7]. Концепція безпечного материнства, що затверджена розпорядженням уряду України, передбачає зменшення непланованих вагітностей, скорочення кількості абортів, зниження рівня гінекологічних захворювань, материнської та дитячої смертності, невиношування і безпліддя [8]. Наведені норми є важливими адміністративно-правовими засадами надання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям. Водночас правового регулювання потребує також і порядок державного управління закладами охорони здоров'я, які надають медичні послуги вагітним жінкам та новонародженим дітям.

Законодавчі та підзаконні акти встановлюють правові засади державного управління у галузі охорони здоров'я. Відповідно до ст. 14 Основ Кабінет Міністрів України організує розробку та здійснення державних цільових програм в сфері охорони здоров'я, а також забезпечує розвиток мережі закладів охорони здоров'я. Міністерства в межах своєї компетенції розробляють програми і прогнози в сфері охорони здоров'я, визначають єдині науково обґрунтовані державні стандарти, критерії та вимоги, що мають сприяти охороні здоров'я населення, здійснюють державний контроль і нагляд та іншу виконавчо-розпорядчу діяльність у сфері охорони здоров'я [6]. Перелічені повноваження передбачають розробку та здійснення цільових програм медичної допомоги у разі вагітності та пологів, забезпечення розвитку спеціалізованих закладів охорони здоров'я – пологових будинків, визначення державних стандартів медичної допомоги вагітним.

Відповідно до п. 1 Положення про Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) міністерство визнано центральним органом виконавчої влади, а його діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. МОЗ України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я. Цей підзаконний акт більш детально визначає повноваження МОЗ України у сфері державного управління. Згідно з підп. 10 п. 4 Положення про МОЗ України міністерство забезпечує додержання закладами охорони здоров'я прав пацієнта, затверджує порядок надання медичної допомоги лікарями та іншими медичними працівниками і порядок направлення пацієнтів до закладу охорони здоров'я, що надає медичну допомогу відповідного виду. До повноважень міністерства належить контроль і нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я, затвердження критеріїв визначення перинатального періоду, живонароджуваності та мертвонароджуваності, а також порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених дітей [9]. Отже, МОЗ України розробляє і затверджує порядок направлення вагітних жінок до пологового будинку, здійснює контроль за додержанням прав пацієнток цих спеціалізованих закладів охорони здоров'я.

У структурі МОЗ України створено департамент медичних послуг, якому підпорядковується відділ спеціалізованої медичної допомоги та охорони здоров'я матерів і дітей. Зазначений відділ забезпечує формування державної політики у сфері надання спеціалізованої медичної допомоги та медичної допомоги матерям та дітям. Серед функцій відділу передбачено забезпечення нормативно-правового регулювання у сфері організації надання медичної допомоги матерям та дітям, визначення перспектив та пріоритетних напрямів розвитку охорони здоров'я матері та дитини, адаптація українського законодавства про охорону матері і дитини до вимог законодавства Європейського Союзу [10]. Отже, саме відділ спеціалізованої медичної допомоги та охорони здоров'я матерів і дітей, створений у складі департаменту медичних послуг МОЗ України, розробляє проекти підзаконних актів, які встановлюють стандарти надання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям.

Певні повноваження у сфері охорони здоров'я мають місцеві державні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Зокрема, згідно зі ст. 22 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» ці органи влади реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я, можуть заснувати заклади охорони здоров'я, а також повинні вживати заходів для збереження існуючої мережі закладів охорони здоров'я [11]. Відповідно до ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» серед функцій виконавчих органів місцевих рад закріплено управління закладами охорони здоров'я, які належать територіальним громадам, а також забезпечення службовим житлом медичних працівників, які працюють у

сільській місцевості [12]. Отже, в управлінні місцевих державних адміністрацій та місцевих рад можуть перебувати спеціалізовані заклади охорони здоров'я, які надають медичну допомогу жінкам у разі вагітності та пологів.

Варто наголосити, що відповідно до ст. 5 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» структуру цих органів влади повинні визначати їх голови [11]. Кабінетом Міністрів України затверджено рекомендаційний перелік структурних підрозділів обласної та районної державних адміністрацій, серед яких передбачено управління охорони здоров'я [13]. Таким чином, у складі кожної обласної або районної держадміністрації повинен бути створений окремий підрозділ з охорони здоров'я.

Положення про обласні управління охорони здоров'я закріплюють завдання цих підрозділів держадміністрацій щодо охорони материнства і дитинства. Подібні норми містяться у Положеннях про управління охорони здоров'я Рівненської (п. 30 Положення), Чернівецької (п. 34 Положення), Запорізької (п. 30 Положення) обласних державних адміністрацій [14, 15, 16]. Водночас вказані пункти положень варто було б доповнити завданням щодо організації надання спеціалізованої медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям.

Підзаконні акти МОЗ України також регулюють адміністративні відносини у сфері медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям. Так, окремим наказом МОЗ України затверджено номенклатуру лікарських спеціальностей, серед яких визначено таку спеціальність, як «акушерство і гінекологія» [17]. Як вказано у примірній програмі підготовки лікарів в інтернатурі за цією спеціальністю, метою навчання є оволодіння загально-медичними знаннями та вміннями, що дозволять здійснювати медичну допомогу вагітним, породіллям і гінекологічним хворим на основі принципів доказової медицини і клінічних протоколів [18]. Тож одним із напрямів державного управління у сфері охорони здоров'я матері та дитини є підготовка кваліфікованого медичного персоналу зі спеціальності «Акушерство та гінекологія». Адміністративно-правові норми встановлюють вимоги до лікарів, які навчаються за цією спеціальністю.

Спеціальним наказом МОЗ України передбачено перелік закладів охорони здоров'я України. Зокрема, названі такі заклади, як жіночі консультації, обласні, міські або районні пологові будинки, а також перинатальні центри зі стаціонаром [19]. Норми наказу не містять пояснень щодо функцій та профілю діяльності вказаних закладів охорони здоров'я.

Правовий статус закладів охорони здоров'я встановлено нормами Основ та ЦК України. В абз. 9 ч. 1 ст. 3 Основ заклад охорони здоров'я визначено як юридичну особу будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників і фахівців з реабілітації [6]. Таким чином, будь-який заклад охорони здоров'я має статус юридичної особи, здійснює діяльність на підставі ліцензії та надає певні медичні послуги.

Спеціальним наказом МОЗ України затверджено Примірний статут Перинатального центру зі стаціонаром та Примірне положення про Перинатальний центр у складі закладу охорони здоров'я. Такий Центр має статус юридичної особи та неприбуткового закладу, який здійснює господарську діяльність. Перинатальний центр зі стаціонаром (далі – Центр) є або комунальним закладом охорони здоров'я, або структурним підрозділом закладу охорони здоров'я. У такому Центрі передбачається надання високоспеціалізованої медичної допомоги в амбулаторних та стаціонарних умовах матерям та новонародженим групи високого ризику, а також жінкам з порушенням репродуктивної функції, що потребують високої інтенсивності лікування та реабілітації на основі використання сучасних перинатальних технологій з доведеною ефективністю. Поточне керівництво діяльністю Центру здійснює головний лікар (директор), який призначається на посаду відповідним органом місцевого самоврядування [20]. Таким чином, підзаконні акти встановлюють правовий статус перинатального центру та особливості управління цим закладом охорони здоров'я.

Варто звернути увагу на спеціальний наказ МОЗ України, який закріплює Примірне положення про Перинатальний центр II рівня. Особливість статусу цього Центру полягає в тому, що він може створюватись на базі міських пологових будинків або багатопрофільних лікарень (центральної районних лікарень) та може виконувати функції міжрайонних перинатальних центрів з кількістю пологів 1500 і більше на рік та радіусом обслуговування не більше 60 км. Центр підпорядковується структурним підрозділам з питань охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Керівництво Центром здійснюється головним лікарем (директором). Основним завданням Центру є надання медичної допомоги вагітним, роділлям, породіллям середнього ступеня акушерського та перинатального ризиків і новонародженим, які мають порушення життєво важливих органів [21]. Таким чином, у різних перинатальних центрах надається медична допомога жінкам із різними ускладненнями вагітності. Правовий статус цих центрів визначається статусом юридичної особи та неприбуткового закладу охорони здоров'я.

Водночас типового або примірного статуту пологового будинку серед законодавчих актів не існує. Примірний статут закладу охорони здоров'я затверджено наказом МОЗ України від 30.08.2010, який пізніше у 2019 році був скасований [22]. Тим часом місцеві ради затверджують статuti пологових будинків, які перебувають у комунальній власності. Наприклад, Кіровоградською міською радою у 2017 році затверджено статут Комунального закладу «Міський пологовий будинок з функціями перинатального центру II рівня». У статуті передбачено, що заклад належить територіальній громаді м. Кропивницького та підпорядкований

управлінню охорони здоров'я Кіровоградської міської ради. Заклад надає медичну допомогу за такими медичними спеціальностями, як акушерство і гінекологія, дитяча анестезіологія, неврологія дитяча та інші [23]. Привертає увагу, що пологовий будинок створено в організаційно-правовій формі закладу.

Розпорядженням міського голови м. Києва від 01.09.2023 затверджено Статут комунального некомерційного підприємства «Київський міський пологовий будинок № 2» виконавчого органу Київської міської ради. Пологовий будинок визнано закладом охорони здоров'я, неприбутковим підприємством, заснованим на комунальній власності територіальної громади м. Києва. Підприємство визнано юридичною особою публічного права. До предмету діяльності підприємства належить цілодобовий прийом пацієнтів гінекологічного профілю, роділь, породіль, новонароджених, яких доставляють бригади швидкої допомоги, або які звертаються безпосередньо у приймальне відділення [24]. У цьому випадку пологовий будинок створено в організаційно-правовій формі некомерційного підприємства.

Необхідно наголосити на можливості створення санаторно-курортних закладів з реабілітаційними відділеннями для лікування жінок з паталогією вагітності [25]. Статус таких закладів визначається ст. 22 Закону України «Про курорти». Санаторно-курортний заклад має статус закладу охорони здоров'я, що розташований на територіях курортів і забезпечує подання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів [26]. Отже, вагітна жінка з паталогією вагітності може одержати оздоровчі послуги у профільному санаторно-курортному закладі.

Зауважимо, що відповідно до ст. 14-1 Основ до повноважень МОЗ України належить затвердження стандартів медичної допомоги та клінічних протоколів [6]. Наказом МОЗ України від 09.08.2022 затверджено стандарт медичної допомоги «Нормальна вагітність». Стандарт визначає особливості організації медичної допомоги при нормальній вагітності, медичне обстеження вагітних, профілактику ускладнень при вагітності, перелік індикаторів якості медичної допомоги [27]. Тобто саме цим підзаконним актом регулюється медична допомога лікаря вагітній пацієнтці. А. А. Герц зауважує, що надання акушерських послуг включає проведення низки досліджень, інформування вагітної про фізіологічні зміни в її стані, можливі симптоми ускладнень, госпіталізацію вагітної до пологового будинку [4, с. 62]. Це важливе уточнення, але регламентація трудових прав та обов'язків лікарів належить до предмету трудового, а не адміністративного права.

Спеціальним наказом МОЗ України затверджено Порядок надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, який регулює порядок проведення процедури штучного переривання вагітності та профілактики ускладнень [28]. Д. О. Воронцова та група дослідників стверджують, що право жінки на штучне переривання вагітності потребує додаткового вивчення зарубіжного досвіду і законодавчого закріплення [5, с. 148]. Дійсно, питання права жінки на аборт є дискусійним. Потрібен баланс між гарантуванням права на життя зачатої дитини і збереженням здоров'я жінки у разі ускладнень вагітності.

Висновки. Адміністративно-правове регулювання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям – це встановлення у законодавчих і підзаконних актах повноважень органів влади щодо управління перинатальними центрами і пологовими будинками, порядку надання медичної допомоги у випадку вагітності і народження дитини.

В порядку адміністративно-правового регулювання медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям встановлюються:

- повноваження органів державного управління та місцевого самоврядування у сфері охорони материнства і дитинства;
- перелік та правовий статус спеціалізованих закладів охорони здоров'я: пологових будинків і перинатальних центрів;
- вимоги щодо підготовки лікарів медичної спеціальності «акушерство і гінекологія»;
- стандарти надання медичної допомоги вагітним жінкам і новонародженим дітям;
- умови штучного переривання вагітності.

Вдосконалення правового регулювання медичної допомоги вагітним жінкам і новонародженим дітям можливо шляхом:

- встановлення у положеннях про обласні управління охорони здоров'я повноважень і завдань щодо забезпечення медичної допомоги вагітним жінкам та новонародженим дітям;
- розробки примірного статуту пологового будинку та закладу охорони здоров'я;
- об'єднання примірного статуту перинатального центру 2011 р. та положення про перинатальний центр II рівня 2013 р. в один підзаконний акт.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути пов'язані з удосконаленням правового статусу закладів охорони здоров'я, які надають медичну допомогу вагітним жінкам, уточненням повноважень органів державної влади у сфері надання медичної допомоги саме вагітним жінкам і новонародженим дітям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лемеха Р.І. Правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я за законодавством України. *Правові новели: науковий юридичний журнал*. 2022. № 17. С. 28–33. <https://doi.org/10.32847/ln.2022.17.04>
2. Джочка О.П. Загальнотеоретичний аспект правового регулювання репродуктивної функції. *Медичне право України: проблеми становлення та розвитку: Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 19–20 квітня 2007 р. Львів : Вид-во ЛНУ імені І. Франка, 2007. С. 127–133.
3. Теремецький В.І., Батрин О.В., Косиця О.О. Адміністративно-правові вимоги до закладів охорони здоров'я в Україні, які надають медичні послуги сурогатного материнства. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 398–409. <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.36>
4. Герц А.А. Цивільно-правові аспекти договорів про надання акушерських та гінекологічних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 60–62
5. Воронцова Д.О., Жилик В.Р., Карпенко Р.В. Право жінки на штучне переривання вагітності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 145–148. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/34>
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-ІІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
8. Про затвердження Концепції безпечного материнства : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 № 161-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2002-p>
9. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 267. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-p>
10. Положення про Відділ спеціалізованої медичної допомоги та охорони здоров'я матерів і дітей Департаменту медичних послуг Міністерства охорони здоров'я України : наказ МОЗ України від 13.02.2023 № 279. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0279282-23#n122>
11. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-ХІV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14/find?text>
12. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
13. Про затвердження рекомендаційних переліків структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в м. Києві та Севастополі державних адміністрацій : постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2012 № 606. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2012-p>
14. Положення про управління охорони здоров'я Рівненської обласної державної адміністрації : розпорядження голови Рівненської ОДА від 23.04.2019 № 342. *Рівненська обласна державна адміністрація. Офіційний сайт*. URL: <https://www.rv.gov.ua/polozhennya-pro-upravlinnya-ohoroni-zdo-rovua-oda>
15. Положення про департамент охорони здоров'я Чернівецької обласної державної адміністрації : розпорядження голови Чернівецької ОДА від 21.05.2020 № 412. *Чернівецька обласна державна адміністрація. Офіційний сайт*. URL: <https://bukoda.gov.ua/chernivecka-oda/structure/departament-ohoroni-zdorovya/polozhennya-pro-departament-ohoroni-zdorovya>
16. Положення про департамент охорони здоров'я Запорізької обласної державної адміністрації : розпорядження голови Запорізької ОДА від 31.10.2018 № 569. *Запорізька обласна державна адміністрація. Офіційний сайт*. URL: <https://doz.zoda.gov.ua/pologennya>
17. Номенклатура лікарських спеціальностей : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22.02.2019 № 446. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0294-19#Text>
18. Про затвердження примірних програм підготовки в інтернатурі за спеціальностями «Акушерство та гінекологія», «Внутрішні хвороби», «Дитяча хірургія», «Епідеміологія», «Неврологія», «Офтальмологія», «Ортопедія і травматологія», «Педіатрія», «Психіатрія», «Хірургія», «Стоматологія», «Медична психологія», «Медицина невідкладних станів», «Інфекційні хвороби» : наказ МОЗ України від 14.07.2002 № 1219. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1219282-22#Text>
19. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02п>

20. Про затвердження Примірною статуту Перинатального центру зі стаціонаром та Примірною положення про Перинатальний центр у складі закладу охорони здоров'я : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 15.08.2011 № 514. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0514282-11#top>

21. Про затвердження Примірною положення про Перинатальний центр II рівня : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25.07.2013 № 641. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641282-13#Text>

22. Примірний статут закладу охорони здоров'я : наказ МОЗ України від 30.08.2010 № 734. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0734282-10#Text>

23. Статут Комунального закладу «Міський пологовий будинок з функціями перинатального центру II рівня» : затверджено Кіровоградською міською радою 27.06.2017. *Управління охорони здоров'я Кропивницької міської ради. Офіційний сайт*. URL: <https://uozkmr.gov.ua/uploads/doc/pronas/pb/statut.pdf>

24. Статут комунального некомерційного підприємства «Київський міський пологовий будинок № 2» виконавчого органу Київської міської ради : розпорядженням міського голови м. Києва від 01.09.2023. Офіційний портал Києва. URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_zatverdzhennya_statutu_komunalnogo_nekomertsynogo_pidpriyemstva_kivskiy_miskiy_pologoviy_budynok__2_vikonavchogo_organu_kivsko_misko_radi_kivsko_misko_derzhavno_administratsi/mg__784_989248/

25. Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2011 № 805. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-p>

26. Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text>

27. Стандарт медичної допомоги «Нормальна вагітність» : наказ МОЗ України від 09.08.2022 № 1437. *Міністерство охорони здоров'я України. Офіційний сайт*. URL: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-09082022--1437-pro-zatverdzhennja-standativ-medichnoi-dopomogi-normalna-vagitnist>

28. Порядок надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності : наказ МОЗ України від 24.05.2013 № 423. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13#Text>

REFERENCES:

1. Lemekha R.I. (2022). Pravove rehulivannia vidnosyn u sferi okhorony zdorovia za zakonodavstvom Ukrainy [Legal regulation of relations in the field of health care according to the legislation of Ukraine]. *Pravovi novely: naukovyi yurydychnyi zhurnal*. 17. 28–33. <https://doi.org/10.32847/ln.2022.17.04> [in Ukrainian].

2. Dzhochka O.P. (2007). Zahalnoteoretychnyi aspekt pravovoho rehulivannia reproduktyvnoi funktsii. [General theoretical aspect of legal regulation of reproductive function]. *Medychne pravo Ukrainy: problemy stanovlennia ta rozvytku: Materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Lviv, LNU imeni Ivana Franka, 19–20 kvitnia 2007 r. Lviv : Vyd-vo LNU imeni I. Franka. 127–133. [in Ukrainian].

3. Termetskyi V.I., Batryn O.V., Kosytsia O.O. (2023). Administratyvno-pravovi vymohy do zakladiv okhorony zdorovia v Ukraini, yaki nadaiut medychni posluhy surohatnoho materynstva. [Administrative and legal requirements for healthcare institutions in Ukraine that provide surrogacy medical services]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 3 (30). 398–409. <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.36> [in Ukrainian].

4. Herts A.A. (2015). Tsyvilno-pravovi aspekty dohorovoriv pro nadannia akusherskykh ta hinekolohichnykh posluh. [Civil and legal aspects of contracts for the provision of obstetric and gynecological services]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 5. 60–62. [in Ukrainian].

5. Vorontsova D.O., Zhyliak V.R., Karpenko R.V. (2021). Pravo zhinky na shtuchne pereryvannia vahitnosti. [A woman's right to artificial termination of pregnancy]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 11. 145–148. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/34> [in Ukrainian].

6. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia (1992, November 19). [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care]. *Zakon Ukrainy № 2801-KhII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].

7. Pro okhoronu dytynstva (2001, April 26) [About the protection of childhood]: *Zakon Ukrainy № 2402-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Kontseptsii bezpechnoho materynstva (2002, March 29) [On approval of the Safe Motherhood Concept] : *rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 161-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2002-r> [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy (2015, March 25) [On approval of the Regulation on the Ministry of Health of Ukraine] : *postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 267*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-p> [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro Viddil spetsializovanoi medychnoi dopomohy ta okhorony zdorovia materiv i ditei Departamentu medychnykh posluh Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy (2023, February 13) [Regulations on the Department of Specialized Medical Care and Maternal and Child Health Care of the Department of Medical Services of the Ministry of Health of Ukraine] : *nakaz MOZ Ukrainy № 279*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0279282-23#n122> [in Ukrainian].

11. Pro mistsevi derzhavni administratsii (1999, April 09) [About art state administration] : *Zakon Ukrainy № 586-KhIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14/find?text> [in Ukrainian].
12. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini (1997, May 21) [About artistic self-government in Ukraine] : *Zakon Ukrainy № 280/97-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr> [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia rekomendatsiinykh perelikiv strukturnykh pidrozdiliv oblasnoi, Kyivskoi ta Sevastopolskoi miskoi, raionnoi, raionnoi v mm. Kyievi ta Sevastopoli derzhavnykh administratsii (2012, April 18) [On the approval of the recommendation lists of regional, Kyiv and Sevastopol city, district, district structural subdivisions in mm. Kyiv and Sevastopol state administrations] : *postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 606*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2012-p> [in Ukrainian].
14. Polozhennia pro upravlinnia okhorony zdorovia Rivnenskoï oblasnoi derzhavnoi administratsii (2019, April 23) [Regulations on health care management of the Rivne regional state administration] : *rozporiadzhennia holovy Rivnenskoï ODA № 342*. Retrieved from: <https://www.rv.gov.ua/polozhennya-pro-upravlinnya-ohoroni-zdorovya-oda> [in Ukrainian].
15. Polozhennia pro departament okhorony zdorovia Chernivetskoï oblasnoi derzhavnoi administratsii (2020, May 21) [Regulations on the Department of Health Protection of the Chernivtsi Regional State Administration] : *rozporiadzhennia holovy Chernivetskoï ODA № 412*. Retrieved from: <https://bukoda.gov.ua/chernivecka-oda/structure/departament-ohoroni-zdorovya/polozhennya-pro-departament-ohoroni-zdorovya> [in Ukrainian].
16. Polozhennia pro departament okhorony zdorovia Zaporizkoï oblasnoi derzhavnoi administratsii (2018, October 31) [Regulations on the health care department of the Zaporizhzhia regional state administration] : *rozporiadzhennia holovy Zaporizkoï ODA № 569*. Retrieved from: <https://doz.zoda.gov.ua/pologennya> [in Ukrainian].
17. Nomenklatura likarskykh spetsialnostei (2019, February 22) [Nomenclature of medical specialties] : *nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy № 446*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0294-19#Text> [in Ukrainian].
18. Pro zatverdzhennia pryimirnykh prohram pidhotovky v internaturi za spetsialnostiamy «Akusherstvo ta hinekolohiia», «Vnutrishni khvoroby», «Dytiacha khirurgiia», «Epidemiolohiia», «Nevrolohii», «Oftalmolohiia», «Ortopediia i travmatolohiia», «Pediatriia», «Psihiatriia», «Khirurgiia», «Stomatolohiia», «Medychna psykolohiia», «Medytsyna nevidkladnykh staniv», «Infektsiini khvoroby» (2002, July 14) [On the approval of exemplary internship training programs in the specialties «Obstetrics and gynecology», «Internal diseases», «Pediatric surgery», «Epidemiology», «Neurology», «Ophthalmology», «Orthopedics and traumatology», «Pediatrics», «Psychiatry», «Surgery», «Dentistry», «Medical psychology», «Emergency medicine», «Infectious diseases»] : *nakaz MOZ Ukrainy № 1219*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1219282-22#Text> [in Ukrainian].
19. Pro zatverdzhennia perelikiv zakladiv okhorony zdorovia, likarskykh posad, posad farmatsevtiv, posad fakhivtsiv z farmatsevychnoiu osvitoiu, posad profesionaliv u haluzi okhorony zdorovia, posad fakhivtsiv u haluzi okhorony zdorovia ta posad profesionaliv z vyshchoiu nemedychnoi osvitoiu u zakladakh okhorony zdorovia (2002, October 28) [On approval of the lists of health care institutions, medical positions, pharmacist positions, positions of specialists with pharmaceutical education, positions of professionals in the field of health care, positions of specialists in the field of health care, and positions of professionals with higher non-medical education in health care institutions health] : *nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy № 385*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02-p> [in Ukrainian].
20. Pro zatverdzhennia Prymirnoho statutu Perynatalnoho tsentru zi statsionarom ta Prymirnoho polozhennia pro Perynatalnyi tsentr u skladi zakladu okhorony zdorovia (2011, August 15) [On the approval of the Model Statute of the Perinatal Center with an inpatient facility and the Model Regulations on the Perinatal Center as part of a health care facility] : *nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy № 514*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0514282-11#top> [in Ukrainian].
21. Pro zatverdzhennia Prymirnoho polozhennia pro Perynatalnyi tsentr II rivnia (2013, July 25) [On the approval of the Model Regulation on the Level II Perinatal Center] : *nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy № 641*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641282-13#Text> [in Ukrainian].
22. Prymirnyi statut zakladu okhorony zdorovia (2010, August 30) [Model charter of a health care institution] : *nakaz MOZ Ukrainy № 734*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0734282-10#Text> [in Ukrainian].
23. Statut Komunalnoho zakladu «Miskyi polohovyi budynok z funktsiiami perynatalnoho tsentru II rivnia» (2017, June 27) [Charter of the Communal Institution «City Maternity Hospital with the Functions of a Level II Perinatal Center»] : *zatverdzheno Kirovohradskoiu miskoiu radoiu*. Retrieved from: <https://uozkmr.gov.ua/uploads/doc/pronas/pb/statut.pdf> [in Ukrainian].
24. Statut komunalnoho nekomertsiihnoho pidpriemstva «Kyivskiy miskiy polohoviy budynok № 2» vykonavchoho orhanu Kyivskoi miskoi rady (2023, September 01) [Statute of the communal non-commercial enterprise «Kyiv City Maternity Hospital № 2»] : *rozporiadzhenniam miskoho holovy m. Kyieva*. Retrieved from: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_zatverdzhennya_statutu_komunal

nogo_nekomertsynogo_pidpriyemstva_kivskiy_miskiy_pologoviy_budinok__2_vikonavchogo_organu_kivsko_misko_radi_kivsko_misko_derzhavno_administratsi/mg__784_989248 [in Ukrainian].

25. Pro zatverdzhennia Zahalnoho polozhennia pro sanatorno-kurortnyi zaklad (2011, July 11) [On the approval of the General Regulations on the sanatorium-resort facility] : *postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 805*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-p> [in Ukrainian].

26. Pro kurorty (2000, October 05) [About resorts] : *Zakon Ukrainy № 2026-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text> [in Ukrainian].

27. Standart medychnoi dopomohy «Normalna vahitnist» (2022, August 09) [Standard of medical care «Normal pregnancy»] : *nakaz MOZ Ukrainy № 1437*. Retrieved from: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-09082022--1437-pro-zatverdzhennja-standartiv-medichnoi-dopomogi-normalna-vagitnist> [in Ukrainian].

28. Poriadok nadannia kompleksnoi medychnoi dopomohy vahitnii zhintsi pid chas nebazhanoi vahitnosti (2013, May 24) [The procedure for providing comprehensive medical care to a pregnant woman during an unwanted pregnancy] : *nakaz MOZ Ukrainy vid № 423*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2024

УДК 347.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-305-310

Богданець Аліна Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри приватного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

bohdanets.alina@kneu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-8025-1915

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ В ПРИМУСОВОМУ ПОРЯДКУ

У даній статті проаналізовано зміст понять «нормативно-правове забезпечення», «правове регулювання», «психіатрична допомога» за нормами національного законодавства України.

Акцентовано увагу на тому, що важливе значення має ефективна законодавча регламентація процедури надання необхідної медичної допомоги, які страждають розладом психічного здоров'я, особливо у випадках надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Зазначено, що психіатрична допомога – комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами України, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медичну та психологічну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин.

Право на медичну допомогу, закріплене у статтях 3 та 49 Конституції України, статті 284 Цивільного кодексу України, Основах законодавства України про охорону здоров'я, Законі України «Про психіатричну допомогу» та інших нормативно-правових актах національного законодавства, які регламентують суспільні відносини у сфері охорони здоров'я.

Ключові положення процесуального порядку розгляду заяв про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку визначені у главі 10 розділу IV «Окреме провадження» Цивільного процесуального кодексу України.

Законодавством визначено три види психіатричної допомоги: 1) психіатричний огляд (проводиться з метою з'ясування наявності чи відсутності в особи психічного розладу, потреби в наданні їй психіатричної допомоги, а також для вирішення питання про вид такої допомоги та порядок її надання); 2) амбулаторна психіатрична допомога (включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, в амбулаторних умовах); 3) стаціонарна психіатрична допомога (включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, і надається в стаціонарних умовах понад 24 години підряд).

Звертається увага на те, що кожен із зазначених видів психіатричної допомоги може застосовуватися до фізичної особи в примусовому порядку виключно на підставі відповідного рішення суду.

Ключові слова: здоров'я, психічне здоров'я, особисті немайнові права, психіатрична допомога, окреме провадження, нормативно-правове забезпечення, правове регулювання, заклад з надання психіатричної допомоги, примусовий порядок.

Bohdanets A. NORMATIVE AND LEGAL PROVISION OF PSYCHIATRIC CARE IN A COMPULSORY MANNER

This article analyzes the content of the concepts «normative and legal support», «legal regulation», «psychiatric care» according to the norms of the national legislation of Ukraine.

Attention is focused on the fact that effective legislative regulation of the procedure for providing necessary medical care to people suffering from mental health disorders is important, especially in cases of compulsory psychiatric care.

It is noted that psychiatric care is a complex of special measures aimed at examining the state of mental health of persons on the grounds and in the order provided by the Law of Ukraine «On Psychiatric Care» and other laws of Ukraine, prevention, diagnosis of mental disorders, treatment, supervision, care, medical and psychological rehabilitation of persons suffering from mental disorders, including those resulting from the use of psychoactive substances.

The right to medical care, enshrined in Articles 3 and 49 of the Constitution of Ukraine, Article 284 of the Civil Code of Ukraine, the Fundamentals of the Health Care Legislation of Ukraine, the Law of Ukraine «On Psychiatric Care» and other normative legal acts of national legislation that regulate public relations in sphere of health care.

The key provisions of the procedural procedure for consideration of applications for compulsory psychiatric assistance are defined in Chapter 10 of Section IV «Separate Proceedings» of the Civil Procedure Code of Ukraine.

The legislation defines three types of psychiatric care: 1) psychiatric examination (conducted to find out: the presence or absence of a mental disorder in a person, the need to provide him with psychiatric care, as well as to resolve the issue of the type of such care and the procedure for its provision); 2) outpatient psychiatric care (includes examination of the state of mental health of persons on the grounds and in the order provided by the Law of Ukraine «On Psychiatric Care» and other laws, prevention, diagnosis of mental disorders, treatment, supervision, care, medical and social rehabilitation persons suffering from mental disorders in outpatient settings); 3) inpatient psychiatric care (includes examination of the state of mental health of persons on the grounds and in the order provided by the Law of Ukraine «On Psychiatric Care» and other laws, diagnosis of mental disorders, treatment, supervision, care, medical and social rehabilitation of persons, who suffer from mental disorders and is provided in an inpatient setting for more than 24 consecutive hours).

Attention is drawn to the fact that each of the specified types of psychiatric care can be applied to an individual in a compulsory manner only on the basis of a relevant court decision.

Key words: health, mental health, personal non-property rights, psychiatric care, separate proceedings, normative and legal support, legal regulation, institution for the provision of psychiatric care, coercive order.

Постановка проблеми. Тема забезпечення надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, зокрема в умовах воєнного стану набула значної актуальності та значущості. Соціологічні дослідження Gradus Research підтверджують, що більше 70 % населення України з початку війни відчувають знервованість, тривожність та стрес. Саме життя в умовах війни негативно впливає на стан здоров'я людей, які щоденно переживають за власну безпеку, безпеку своїх рідних, розлуку з близькими, втрату роботи тощо. У зв'язку з чим актуальність дослідження нормативно-правового забезпечення надання послуг психіатричної допомоги на сьогодні є нагальною та необхідною.

Метою статті є розкриття особливостей нормативно-правового забезпечення надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання забезпечення надання психіатричної допомоги в примусовому порядку були предметом наукових досліджень: С.О. Беклемішева, Л.С. Дубчака, О.О. Грабовської, К. Куцика, В.В.Налуцишина, О.С. Погребняк та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ведучи мову про нормативно-правове забезпечення надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, як з теоретичної, так і практичної точок зору, важливим є питання про сутність поняття «нормативно-правове забезпечення» та співвідношення його з категорією «правове регулювання». Варто відмітити, що в правовій доктрині існують різні підходи до визначення зазначених понять та розуміння їх змісту. У словнику фінансово-правових термінів «правове регулювання» визначається як форма регулювання суспільних відносин, яка забезпечує відповідність поведінки їхніх учасників вимогам і дозволам, що містяться у нормах права [16, с. 398]. Завдяки правому регулюванню встановлюються межі правомірної поведінки учасників суспільних відносин, їх права та обов'язки, гарантії реалізації прав та обов'язків, визначаються заходи юридичної відповідальності за правопорушення, а також процесуальні засади їх застосування.

Правове регулювання є впливом держави на суспільні відносини з метою їх впорядкування у відповідності до суспільних потреб за допомогою певних юридичних засобів, які являють собою механізм правового регулювання, елементами якого є норми, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації прав та обов'язків, правозастосування [12, с. 25–31].

Нормативно-правове забезпечення – це сукупність юридичних засобів та способів державно-владного впливу на їх учасників через елементи організаційно-правового механізму регулювання певної сфери суспільних відносин [15, с. 98]. Досить часто досліджувані правові категорії ототожнюються.

Одне з особистих немайнових прав фізичної особи – право на медичну допомогу, закріплене у статтях 3 та 49 Конституції України, ст. 284 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), Основах законодавства України про охорону здоров'я, Законі України «Про психіатричну допомогу» та інших нормативно-правових актах національного законодавства, які регламентують суспільні відносини у сфері охорони здоров'я.

Згідно преамбули Основ законодавства України про охорону здоров'я, кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і

майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя [3]. Отже, психічне здоров'я як необхідна складова здоров'я людини та благополуччя населення є запорукою добробуту та процвітання держави, виходячи за межі медичної системи.

Згідно ст. 284 ЦК України, фізична особа має право на надання їй медичної допомоги. У невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю фізичної особи, медична допомога надається без згоди фізичної особи або її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника. Надання фізичній особі психіатричної допомоги здійснюється відповідно до закону [1]. Передбачене в зазначеній статті право впливає з невід'ємного права на життя, закріпленого в ст. 57 Конституції України та ст. 282 ЦК України.

Досліджуючи право особи на медичну допомогу, значної уваги потребує питання підтримки психічного здоров'я населення. Спеціальним законодавчим актом у досліджуваній сфері суспільних відносин є Закон України «Про психіатричну допомогу», який визначає правові та організаційні засади забезпечення громадян психіатричною допомогою виходячи із пріоритету прав і свобод людини і громадянина, встановлює обов'язки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з організації надання психіатричної допомоги та правового і соціального захисту, навчання осіб, які страждають на психічні розлади, регламентує права та обов'язки фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, здійсненні соціального захисту та навчання осіб, які страждають на психічні розлади [4].

З метою створення цілісної, ефективної системи охорони психічного здоров'я, яка функціонує в єдиному міжвідомчому просторі, забезпечує покращення якості життя та дотримання прав і свобод людини, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р було схвалено Концепцію розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року (далі – Концепція) [6]. Для реалізації вказаної вище Концепції, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.06.2024 р. № 572-р було затверджено План заходів на 2024-2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року [5]. Схвалення зазначеної Концепції стало важливим кроком в механізмі забезпечення та охорони психічного здоров'я, а також здійснення необхідних заходів із надання ефективної психіатричної допомоги всім, хто її потребує.

Ключові положення процесуального порядку розгляду заяв про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку визначені у главі 10 розділу IV «Окреме провадження» Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України).

На сьогодні право на медичну допомогу також гарантують низка міжнародно-правових актів: Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 року, Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта від 01.10.1981 року, Гавайська декларація II від 10.07.1983 року, Положення про захист прав і конфіденційність пацієнта від 01.10.1993 року, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 48/96 «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів» від 20.12.1993 року, Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 року, Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 року, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» від 25.09.2015 та ін.) [13, с. 90].

ООН зауважує, що в питаннях, які стосуються міжнародного співтовариства, в національних законодавствах держав мають розроблятися юридичні етичні, а також медичні гарантії безпеки фізичних осіб, які страждають на психічні захворювання. Перш за все мова йде про методи лікування, безконтрольне використання в психіатрії новітніх наукових досягнень, які спрямовані на забезпечення модифікації поведінки людини під час здійснення медичних заходів в примусовому порядку тощо.

В зазначеному контексті значна увага приділяється позиції Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), яка визначає здоров'я як «стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки як відсутність хвороб і фізичних дефектів» [7]. Зокрема, що стосується психічного здоров'я фізичної особи, то воно допомагає справлятися зі стресом, повноцінно реалізовувати себе у навчанні, роботі, житті суспільства.

Зважаючи на потенційну небезпеку людей, які страждають психічними розладами на оточуючих, в чинному законодавстві передбачені випадки та підстави застосування до таких осіб заходів психіатричної допомоги не лише в добровільному, але й в примусовому порядку.

А. В. Савченко та Ю. Л. Шуляк визначають примусові заходи медичного характеру як заходи державного примусу у формі різних лікувально-реабілітаційних заходів, які призначаються судом у рамках кримінального процесу стосовно осіб із різними психіатричними розладами, що вчинили суспільно небезпечні діяння, спрямованні на лікування цих осіб і запобігання скоєнню ними нових суспільно небезпечних дій і суворе дотримання непорушності їхніх прав і законних інтересів [14, с. 138].

Згідно ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу», психіатрична допомога – комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку,

передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами України, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медичну та психологічну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин [4].

Психіатрична допомога надається на основі принципів законності, гуманності, додержання прав людини і громадянина, добровільності, доступності та відповідно до сучасного рівня наукових знань, необхідності й достатності заходів лікування, медичної, психологічної та соціальної реабілітації, надання освітніх, соціальних послуг [4].

Примусовий порядок надання психіатричної допомоги здійснюється обов'язково з дотриманням зокрема таких особистих немайнових прав особи як: на охорону здоров'я, на медичну допомогу, на таємницю про стан здоров'я, на свободу та особисту недоторканність, на повагу до гідності та честі та ін. Крім того, при наданні психіатричної допомоги в примусовому порядку, повинні дотримуватися принципів охорони прав людини, які визначені міжнародними нормативними документами.

Слід звернути увагу на позицію А. Аврамової, яка виокремлює шість груп принципів охорони безпосередньо психічно хворих осіб: 1) принципи збереження гідності психічнохворої людини; 2) принципи поширення стандартів та прав людини на психічнохворих без обмежень та дискримінації; 3) принципи надання психіатричної допомоги; 4) принципи надання правової допомоги; 5) принципи надання та отримання інформації; 6) принципи надання соціальної допомоги [11].

Увага до психічного здоров'я населення України особливо посилюється в період війни, також, залишиться нагальною й після її закінчення. Це безпосередньо пов'язано з тим, що рівень психологічного здоров'я населення впливатиме, по-перше, на загальний стан здоров'я фізичних осіб; по-друге, на економічне відновлення України; по-третє, на добробут держави в цілому. З огляду на зазначене, важливе значення має ефективна законодавча регламентація процедури надання необхідної медичної допомоги, які страждають розладом психічного здоров'я, особливо у випадках надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, тобто без усвідомленої згоди особи, якій надається така допомога.

Закон України «Про психіатричну допомогу» визначає три види психіатричної допомоги: 1) психіатричний огляд (проводиться з метою з'ясування: наявності чи відсутності в особи психічного розладу, потреби в наданні їй психіатричної допомоги, а також для вирішення питання про вид такої допомоги та порядок її надання); 2) амбулаторна психіатрична допомога (включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, в амбулаторних умовах); 3) стаціонарна психіатрична допомога (включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, і надається в стаціонарних умовах понад 24 години підряд) [4]. Варто звернути увагу на те, що кожен із зазначених видів психіатричної допомоги може застосовуватися до фізичної особи в примусовому порядку виключно на підставі відповідного рішення суду.

Згідно п. 9 ч. 2 ст. 293 ЦПК України, суд розглядає в порядку окремого провадження справи про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку [2]. Отже, в порядку окремого провадження суд розглядає такі справи про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку: 1) про проведення психіатричного огляду особи в примусовому порядку; 2) про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; 3) про продовження надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; 4) про припинення надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; 5) про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку; 6) про продовження госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку; 7) про припинення госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.

В контексті досліджуваної теми показовими є судові рішення, зокрема: 1) рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Анатолій Руденко проти України» [8]; 2) рішення ЄСПЛ у справі «Фьодоров і Фьодорова проти України»; 3) рішення Рівненського міського суду від 06.08.2021 року у справі № 569/16014/21 за заявою, поданою генеральним директором КП «Рівненський обласний центр психічного здоров'я населення» Рівненської обласної ради про проведення психіатричного огляду особи в примусовому порядку [9]; 3) Рішення Тернопільського міськрайонного суду від 30.03.2022 р. у справі № 607/4249/22 за заявою представника КНП «Тернопільська обласна клінічна психоневрологічна лікарня» Тернопільської обласної ради про госпіталізацію ОСОБА_1 у психіатричний заклад у примусовому порядку [10]. Варто зазначити, що аналіз судової практики свідчить про необхідність оптимізації національного законодавства, яке визначає процесуальний порядок надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, в тому числі приведення його у відповідність до положень міжнародних правових актів.

Висновки. Таким чином, виходячи із зазначеного вище, можна зробити висновок про те, що в умовах воєнного стану однією з нагальних проблем, яку необхідно вирішити на державному рівні є питання психічного здоров'я населення України. Незважаючи на схвалення державних програм та стратегій у сфері забезпечення психічного здоров'я населення, недостатньо вирішеною залишається проблема дотримання

прав людини під час надання психіатричної допомоги, особливо в примусовому порядку. Зважаючи на це, нагальною постає необхідність законодавчого закріплення такого механізму забезпечення надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, при якому особа, яка страждає на психічний розлад та потребує такої допомоги, могла її своєчасно, швидко та якісно отримати без порушень прав, свобод та законних інтересів її та інших осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41. Ст. 492.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
4. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143.
5. Про затвердження плану заходів на 2024-2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 року № 572-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2024-%D1%80#Text>
6. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>
7. Преамбула до Конституції Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22 липня 1946 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU46004>
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Анатолій Руденко проти України» (Заява № 50264/08) від 17 квітня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a10#Text
9. Рішення Рівненського міського суду від 06 серпня 2021 року у справі № 569/16014/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98816359>
10. Рішення Тернопільського міськрайонного суду від 30 березня 2022 року у справі № 607/4249/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103832506>
11. Аврамова О.Є. Імплементція Європейських приватноправових принципів охорони прав психічнохворих осіб в право України. Харківський національний університет внутрішніх справ: веб-сайт. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/scientist/331>
12. Коссе Д. Д. Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення. *Держава і право*. 2009. № 44. С. 25–31.
13. Куцик К. Деякі аспекти надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку за цивільним процесуальним законодавством України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 89–96.
14. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальне право України. Загальна частина (у схематичних діаграмах). Київ: Центр навчальної літератури, 2014, 328 с.
15. Сидорова Е. О. Нормативно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у гуманітарній сфері. *Юридична наука*. 2020. № 12 (114). С. 94–102.
16. Словник фінансово-правових термінів / [за заг. ред. д.ю.н., проф. Л.К. Воронової]. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Алерта, 2011. 558 с.

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. №40-44. 356. [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2004, March 18). [Civil Procedure Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №1618-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 40-41. 492. [in Ukrainian].
3. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. (1992, November 19). [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care]. *Zakon Ukrainy №2801-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 4. 19. [in Ukrainian].
4. Pro psykhiatrychnu dopomohu. (2020, February 22). [On psychiatric care]. *Zakon Ukrainy №1489-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 19. 143. [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2024-2026 roky z realizatsii Kontseptsii rozvytku okhorony psykhichnoho zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku. (2024, June 21). [On the approval of the plan of measures for 2024-2026 for the implementation of the Concept of development of mental health care in Ukraine for the period until 2030]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 572-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
6. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku okhorony psykhichnoho zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku. (2017, December 27). [On the approval of the Concept of the development of mental health care in Ukraine for the period until 2030]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №1018-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Preambula do Konstytutsii Vsesvitnoi orhanizatsii okhorony zdorovia. (1946, July 22). [Preamble to the

Constitution of the World Health Organization]. Retrieved from: <https://cutt.ly/semVKnjf> [in Ukrainian].

8. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Anatolii Rudenko proty Ukrainy» (Zaiava № 50264/08). (2014, April 17). [Decision of the European Court of Human Rights in the case "Anatoly Rudenko v. Ukraine" (Application No. 50264/08)]. Retrieved from: <https://cutt.ly/DemVLaOY> [in Ukrainian].

9. Rishennia Rivnenskoho miskoho sudu u spravi № 569/16014/21. (2021, August 6). [Decision of the Rivne City Court in case No. 569/16014/21]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98816359> [in Ukrainian].

10. Rishennia Ternopilskoho miskraionnoho sudu u spravi № 607/4249/22. (2022, March 30). [Decision of the Ternopil City and District Court in case No. 607/4249/22]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103832506> [in Ukrainian].

11. Avramova, O.Ie. Implementatsiia Yevropeiskykh pryvatnopravovykh pryntsyviv okhorony prav psykhnichnokhvorykh osib v pravo Ukrainy. [Implementation of the European principles of private law for the protection of the rights of mentally ill persons in the law of Ukraine]. *Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav*. Retrieved from: <https://cutt.ly/semVJNXL> [in Ukrainian].

12. Kosse, D. D. (2009). Pravovyi rezhym ta mekhanizm pravovoho rehuliuвання: oznaky ta spivvidnoshennia. [The legal regime and the mechanism of legal regulation: characteristics and relationships]. *Derzhava i pravo*. № 44. 25–31. [in Ukrainian].

13. Kutsyk, K. (2023). Deiaki aspekty nadання osobi psykhiatrychnoi dopomohy u prymusovomu poriadku za tsyvilnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy. [Some aspects of providing a person with compulsory psychiatric care according to the civil procedural legislation of Ukraine]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. № 2. 89–96. [in Ukrainian].

14. Savchenko, A.V., Shuliak, Yu.L. (2014). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna (u skhematychnykh diahramakh). [Criminal law of Ukraine. General part (in schematic diagrams)]. 328. [in Ukrainian].

15. Sydorova, E.O. (2020). Normatyvno-pravove zabezpechennia formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u humanitarnii sferi. [Regulatory and legal support for the formation and implementation of state policy in the humanitarian sphere]. *Yurydychna nauka*. № 12 (114). 94–102. [in Ukrainian].

16. Voronova, L.K. (Ed). (2011). Slovyk finansovo-pravovykh terminiv. [Dictionary of financial and legal terms]. 2-he vyd., pererobl. i dopovn. 558. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2024

УДК 346.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-310-314

Гонтар Юрій Сергійович,

магістр права,

директор ТОВ «Торговий дім «Олтрейд»

vekshayura@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-8070-9197

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність дослідження правового регулювання експорту сільськогосподарської продукції під час дії правового режиму воєнного стану викликана сучасним станом правового регулювання у цій сфері та особливостями застосування відповідного законодавства у практичній діяльності суб'єктів господарювання.

Відповідно до ст. 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. При цьому зазначається, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Починаючи з літа 2023 року, український аграрний сектор переживав доволі суперечливий період. Українські державні органи ввели додаткові обмеження для експорту аграрної продукції. Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1132 «Про реалізацію експериментального проекту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану». Зазначена постанова суттєво змінила правила для експортно-орієнтованих українських аграрних компаній. Ключовою зміною є створення Державного аграрного реєстру, в який необхідно вносити експортерів аграрної продукції, включаючи експортерів зернових та олійних культур, олії, насіння та продуктів їх переробки. Компанії, внесені до зазначеного реєстру, вважаються «верифікованими суб'єктами агропромислового комплексу». Основна мета постанови зводиться до того, щоб розмежувати компанії, для яких експорт аграрної продукції є основним чи одним із основних видів діяльності протягом тривалого часу, та компанії, які були створені лише недавно або ж лише недавно почали займатися експортом аграрної продукції. Таким чином створено два паралельних механізми експорту - експорт без обмежень для верифікованих експортерів та експорт за умов отримання ліцензій на кожному

Випуск 16. 2024

© Ю.С.Гонтар, 2024

операцію для компаній, які не пройшли верифікацію.

Ключові слова: обмеження прав і свобод, воєнний стан, господарська діяльність, експорт, аграрна продукція.

Hontar Yu. LEGAL REGULATION OF THE EXPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTS DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

The relevance of the study of the legal regulation of the export of agricultural products during the legal regime of martial law is caused by the current state of legal regulation in this area and the peculiarities of the application of the relevant legislation in the practical activities of economic entities.

According to Art. 64 of the Constitution of Ukraine, the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen may not be limited, except in cases provided for by the Constitution of Ukraine. At the same time, it is noted that in conditions of war or a state of emergency, separate restrictions of rights and freedoms may be established with an indication of the period of validity of these restrictions.

Starting from the summer of 2023, the Ukrainian agricultural sector experienced a rather controversial period. Ukrainian state bodies have introduced additional restrictions for the export of agricultural products. The Cabinet of Ministers of Ukraine adopted resolution No. 1132 «On the implementation of an experimental project on the verification of subjects of the agro-industrial complex under martial law». The specified resolution significantly changed the rules for export-oriented Ukrainian agricultural companies. The key change is the creation of the State Agrarian Register, in which exporters of agricultural products must be entered, including exporters of grain and oil crops, oil, seeds and their processing products. Companies included in the specified register are considered «verified subjects of the agro-industrial complex». The main purpose of the resolution is to distinguish between companies for which the export of agricultural products is the main or one of the main types of activity for a long time, and companies that were created only recently or only recently started to export agricultural products. In this way, two parallel export mechanisms have been created - export without restrictions for verified exporters and export subject to obtaining licenses for each operation for companies that have not passed verification.

Key words: restriction of rights and freedoms, martial law, economic activity, export, agricultural products.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження правового регулювання експорту аграрної продукції під час дії правового режиму воєнного стану викликана сучасним станом правового регулювання у цій сфері та особливостями застосування відповідного законодавства у практичній діяльності суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правове регулювання господарської діяльності є традиційним предметом наукових досліджень [1–5]. Однак правове регулювання експорту аграрної продукції під час дії правового режиму воєнного стану є практично не дослідженим, оскільки відповідні суспільні відносини є новими і продовжують динамічно розвиватися.

Метою статті є дослідження правового регулювання експорту аграрної продукції під час дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. При цьому зазначається, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції [6].

У ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII зазначається, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [7].

Слід зазначити, що починаючи з літа 2023 року, український аграрний сектор переживав доволі суперечливий період. Дійсно, в той час як експортери аграрної продукції намагалися, незважаючи на чисельні проблеми, пов'язані з війною, виконувати існуючі договори поставки, українські державні органи частково ускладнювали цей процес, вводячи додаткові перешкоди до експорту. Протягом певного часу існувала негласна заборона на видачу експортних декларацій українськими митними органами при експорті аграрної продукції через чорноморські порти. Також, в чорноморських портах проводилися масштабні обшуки, які нерідко паралізували їх роботу. Хоча офіційно причини таких дій практично не озвучувалися, як вважають окремі фахівці, вони були спрямовані на боротьбу із практикою експорту зерна, закупленого у фермерів за готівкові кошти, без сплати ПДВ. Ця практика призвела до утворення «тіньового ринку» зерна, що завдає державі значної шкоди через недоотримання податків та неповернення валютної виручки експортерів в Україну [8].

Для врегулювання цієї ситуації, 31 жовтня 2023 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1132 «Про реалізацію експериментального проекту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану». Зазначена постанова набула чинності 10 листопада 2023 року і суттєво змінила

правила для експортно-орієнтованих українських аграрних компаній. Ключовою зміною є створення Державного аграрного реєстру, в який необхідно вносити експортерів аграрної продукції, включаючи експортерів зернових та олійних культур, олії, насіння та продуктів їх переробки. Компанії, внесені до зазначеного реєстру, вважаються «верифікованими суб'єктами агропромислового комплексу». Фактично, основна мета Постанови зводиться до того, щоб розмежувати компанії, для яких експорт аграрної продукції є основним чи одним із основних видів діяльності протягом тривалого часу, та компанії, які були створені лише недавно або ж лише недавно почали займатися експортом аграрної продукції. Таким чином створюється два паралельних механізми експорту - експорт без обмежень для верифікованих експортерів та експорт за умов отримання ліцензій на кожну операцію для компаній, які не пройшли верифікацію [8, 9].

Процедура верифікації експортера сільськогосподарської продукції відбувається наступним чином.

Для того, щоб пройти процедуру верифікації і бути внесеним в Державний аграрний реєстр, експортер аграрної продукції має відповідати таким критеріям: 1) бути зареєстрованим як платник ПДВ станом на дату подання заявки про внесення до реєстру; 2) не мати податкового боргу з повернення валютної виручки; 3) мати документальне підтвердження від банку, який обслуговує його операції, що за період з 23 лютого 2022 року по 27 жовтня 2023 року включно він провів хоча б одну успішну експортну операцію, за якою відбулося повернення валютної виручки. При цьому, загальна сума таких операцій (або однієї операції) має бути не меншою, ніж 40 мільйонів гривень; 4) щодо такого експортера Державною податковою службою України не складався акт про відсутність за місцем реєстрації при проведенні перевірки дотримання валютного законодавства. Експортери, які перебувають у стані банкрутства (санації або ліквідації) не можуть бути внесені до реєстру. Якщо вони вже були внесені у реєстр, після початку процедури банкрутства вони втрачають право здійснювати експорт аграрної продукції як верифіковані експортери. Проходження процедури верифікації експортером не звільняє його від необхідності отримання ліцензії на експорт аграрної продукції до Польщі, Румунії, Болгарії, Угорщини та Словаччини. Процедура верифікації експортера повністю безкоштовна. Рішення про включення компанії в Державний аграрний реєстр приймається протягом двох робочих днів з дня подання заявки. Перелік верифікованих експортерів аграрної продукції оновлюється щодня [8, 9].

Після внесення певної компанії до списку верифікованих експортерів, вона може втратити цей статус і бути виключеною з Державного аграрного реєстру за умови: 1) анулювання реєстрації відповідної компанії як платника ПДВ; або 2) наявності податкового боргу з повернення валютної виручки; або 3) складення з боку Державної податкової служби акту про відсутність за місцем реєстрації відповідної компанії при проведенні перевірки дотримання валютного законодавства [8, 9].

Процедура ліцензування експорту сільськогосподарської продукції полягає в наступному.

Так, компанії, які не пройшли процедуру верифікації і не були включені в Державний аграрний реєстр, а також компанії, які планують експортувати аграрну продукцію до Польщі, Румунії, Болгарії, Угорщини та Словаччини можуть здійснювати експорт аграрної продукції лише отримавши відповідну ліцензію від Міністерства економіки України. Порядок ліцензування експорту аграрної продукції регулюється постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2024 рік» № 1402 від 23 грудня 2023 року. Перелік аграрної продукції, експорт якої підлягає ліцензуванню, визначається додатком № 4 до зазначеної постанови та включає в себе кукурудзу, пшеницю, жито, ячмінь, овес, соєві боби, насіння ріпаку та соняшнику, макуху, а також соняшникову, сафлорову, бавовняну, соєву, ріпакову та гірчичну олії. При цьому, постанова дозволяє експортерам використовувати невикористані протягом 2023 року ліцензії на експорт аграрної продукції до 1 березня 2024 року [10].

Для отримання ліцензії, експортеру необхідно звернутися з відповідною заявою до Міністерства економіки України. Заява подається в електронній формі через портал електронних сервісів Міністерства економіки України або Єдиний державний вебпортал електронних послуг. До заяви необхідно додати такі документи: 1) нотаріально засвідчену копію свідоцтва про державну реєстрацію заявника; 2) засвідчену керівником компанії копію витягу з реєстру платників ПДВ; 3) засвідчену керівником компанії копію довідки про відкриття банківського рахунку нерезидентом-покупцем товару. Якщо така довідка складена іноземною мовою, необхідно додати її переклад; 4) нотаріально засвідчену копію договору поставки з усіма додатками та специфікаціями до нього; 5) оригінал експертного висновку з визначенням країни походження товару та коду товару відповідно УКТ ЗЕД, виданий Торгово-промисловою палатою України або регіональною торгово-промисловою палатою. Процедура ліцензування є безкоштовною. Рішення про видачу ліцензії приймається протягом 10 днів з дня подання відповідної заяви. У зв'язку з тим, що питання експорту української аграрної продукції є проблематичним у відносинах України з Польщею, Румунією, Болгарією, Угорщиною та Словаччиною, Міністерство економіки розглядає заявки на отримання ліцензій на експорт аграрної продукції до цих країн лише у разі підтвердження готовності розпочати двосторонні консультації у 30-денний строк з боку цих країн. При цьому, видача ліцензій на експорт у перелічені вище країни проводиться після погодження Мінагрополітики, яке надається після двосторонніх консультацій з урядами цих країн. В такому разі, питання видачі ліцензій вирішується Міністерством економіки України протягом 15 днів після отримання відповідного погодження Мінагрополітики без залучення заявника [10].

Аналіз положень постанови Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2023 року № 1132 «Про

реалізацію експериментального проекту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану» дав можливість фахівцям зробити такі висновки. Процес експорту аграрної продукції з України був ускладнений необхідністю проходити верифікацію шляхом внесення відповідної компанії в Державний аграрний реєстр або ж отримувати спеціальну ліцензію. І хоча, з одного боку, це, ймовірно, створить проблеми для «тіньового ринку» та дозволить державі підвищити податкові надходження і захистити інтереси добросовісних експортерів, з іншого боку, таке посилення регулювання ринку аграрної продукції водночас означатиме зростання корупційних ризиків, часових і фінансових витрат для добросовісних експортерів. До того ж, питання того, чи необхідність проходити верифікацію та/або отримувати експортну ліцензію може вважатися «заборонаю експорту» в розумінні експортних контрактів, та тим самим звільняти експортерів від відповідальності за їх невиконання, все ще залишається відкритим. Можливо припустити, що арбітри у спорах за регламентами GAFTA та FOSFA, які складають близько 80% від усіх спорів у сфері експорту аграрної продукції, сприйматимуть цей аргумент обережно з наступних причин. По-перше, як верифікація, так і отримання експортної ліцензії є безкоштовними, доволі простими і швидкими процедурами. По-друге, такий режим експорту є тимчасовим - залишається допустимим очікувати його лібералізації. По-третє, експортери, які не використали видані протягом 2023 року ліцензії на експорт аграрної продукції, могли їх використати до 1 березня 2024 року, виконавши існуючі договори поставки [8].

Висновки. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Воєнний стан, як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Процес експорту аграрної продукції з України був ускладнений необхідністю проходити верифікацію шляхом внесення відповідної компанії в Державний аграрний реєстр або ж отримувати спеціальну ліцензію. І хоча, з одного боку, це, ймовірно, створить проблеми для «тіньового ринку» та дозволить державі підвищити податкові надходження і захистити інтереси добросовісних експортерів, з іншого боку, таке посилення регулювання ринку аграрної продукції водночас означатиме зростання корупційних ризиків, часових і фінансових витрат для добросовісних експортерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Щербина В. С. Господарське право : [підручник]. [3-є вид., перероб. і доп.]. К. : Юрінком Інтер, 2006. 656 с.
2. Вінник О. М. Господарське право : [навч. посібник]. [2-є вид., змін. та доп.]. К. : Правова єдність, 2009. 766 с.
3. Господарське право України : навч. посібник / [за заг. ред. Н. О. Саниахметової]. Харків : Одіссей, 2005. 608 с.
4. Господарське право: Підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін.; За ред. О. П. Подцерковного. Х. : Одіссей, 2010. 640 с.
5. Господарське право України : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / [В. Ф. Опришко, Н. С. Хатнюк, Н. А. Фукс та ін.] ; за заг. ред. В. Ф. Опришка та Н. С. Хатнюк. К. : КНЕУ, 2011. 507 с.
6. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
8. Пасічник В., Шевчук А. Зміна правил експорту аграрної продукції з України. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/225283_zmna-pravil-eksportu-agrarno-produkts-z-ukrani
9. Про реалізацію експериментального проекту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2023 р. № 1132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2023-%D0%BF#Text>
10. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2024 рік : постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2023 р. № 1402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-2023-%D0%BF#Text>

REFERENCES:

1. Shcherbina, V.S. (2006). *Hospodarske pravo*. [Commercial law]. Pidruchnyk. 3-ye vyd., pererob. i dop. 656. [in Ukrainian].
2. Vinnyk, O. M. (2009). *Hospodarske pravo*. [Commercial law]. Navch. posibnyk. 2-e vyd., zmin. ta dop. 766. [in Ukrainian].
3. Saniakhmetova, N.O. (2005). *Hospodarske pravo Ukrainy*. [Commercial law of Ukraine]. Navch. posibnyk. 608. [in Ukrainian].
4. Podtserkovnyi, O.P. (Ed.), Kvasnitska, O.O., Smitiukh, A.V. (2010). *Hospodarske pravo*. [Commercial law]. 640. [in Ukrainian].

5. Opryshko, V.F., Khatniuk, N.S. (Eds.), Fuks, N.A. (2011). *Hospodarske pravo Ukrainy*. [Commercial law of Ukraine]. Pidruchnyk u 2 ch. Ch. 1. 507. [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy. (1996). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. (2015, May 12). [the legal regime of martial law]. *Zakon Ukrainy No 389-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
8. Pasichnyk, V., Shevchuk, A. (2024). *Zmina pravyl eksportu ahrarynoy produktsii z Ukrainy*. [Changes in the rules for the export of agricultural products from Ukraine]. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/analytics/225283_zmna-pravil-eksportu-agrarno-produkts-z-ukrani [in Ukrainian].
9. Pro realizatsiiu eksperymentalnoho proektu z veryfikatsii subiektiv ahropromyslovoho kompleksu v umovakh voiennoho stanu. (2023, October 31). [On the implementation of an experimental project on the verification of subjects of the agro-industrial complex under martial law]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №1132*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia perelikiv tovariv, eksport ta import yakych pidlihaie litsenzuvanniu, ta kvot na 2024 rik. (2023, December 23). [On the approval of lists of goods whose export and import are subject to licensing, and quotas for 2024]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1402*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2024

УДК 346.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-314-317

Дігтярьов Максим Олександрович,

магістр права,

фізична особа-підприємець (послуги у сфері права)

maxidegtyarov@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-5178-9264

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ДОГОВОРІВ (КОНТРАКТІВ)

Особливості провадження зовнішньоекономічної діяльності в Україні в умовах правового режиму воєнного стану обумовлюють актуальність дослідження загальних законодавчих засад регулювання зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

Відповідно до Цивільного кодексу України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

У Господарському кодексі України зазначається, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право укладати будь-які зовнішньоекономічні договори (контракти), крім тих, укладення яких заборонено законодавством України.

Форма і порядок укладення зовнішньоекономічного договору (контракту), права та обов'язки його сторін регулюються Законами України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про міжнародне приватне право» та іншими законами.

Згідно із Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» зовнішньоекономічний договір (контракт) – це домовленість двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності. Суб'єкти, які є сторонами зовнішньоекономічного договору (контракту), мають бути здатними до укладання договору (контракту) відповідно до законів України та/або закону місця укладання договору (контракту). Зовнішньоекономічний договір (контракт) складається відповідно до цього та інших законів України з урахуванням міжнародних договорів України, відомих міжнародних звичаїв, рекомендацій, правил міжнародних органів та організацій.

Важливі норми про правове регулювання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) містяться у Законі України «Про міжнародне приватне право». Положення цього закону стосуються колізійних норм щодо договірних зобов'язань.

Ключові слова: договір, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічний договір (контракт), міжнародні договори, колізійні норми.

Dihytiarov M. LEGISLATIVE PRINCIPLES FOR THE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC AGREEMENTS (CONTACTS)

Peculiarities of carrying out foreign economic activities in Ukraine under the conditions of the legal regime of martial law determine the relevance of the study of general legislative principles for the regulation of foreign economic agreements (contracts).

According to the Civil Code of Ukraine, a contract is an agreement between two or more parties aimed at establishing, changing or terminating civil rights and obligations.

The Economic Code of Ukraine states that subjects of foreign economic activity have the right to conclude any foreign economic agreements (contracts), except for those whose conclusion is prohibited by the legislation of Ukraine.

Випуск 16. 2024

© М.О.Дігтярьов, 2024

The form and procedure for concluding a foreign economic agreement (contract), the rights and obligations of its parties are regulated by the Laws of Ukraine «On Foreign Economic Activity», «On International Private Law» and other laws.

According to the Law of Ukraine «On Foreign Economic Activity», a foreign economic agreement (contract) is an agreement between two or more subjects of foreign economic activity and their foreign counterparties, aimed at establishing, changing or terminating their mutual rights and obligations in foreign economic activity. Entities who are parties to a foreign economic agreement (contract) must be capable of concluding an agreement (contract) in accordance with the laws of Ukraine and/or the law of the place of conclusion of the agreement (contract). The foreign economic agreement (contract) is drawn up in accordance with this and other laws of Ukraine, taking into account international agreements of Ukraine, known international customs, recommendations, rules of international bodies and organizations.

Important norms on the legal regulation of foreign economic agreements (contracts) are contained in the Law of Ukraine «On International Private Law». The provisions of this law relate to conflict of laws rules regarding contractual obligations.

Key words: agreement, foreign economic activity, foreign economic agreement (contract), international agreements, conflicting norms.

Постановка проблеми. Особливості провадження зовнішньоекономічної діяльності в Україні в умовах правового режиму воєнного стану обумовлюють актуальність дослідження загальних законодавчих засад регулювання зовнішньоекономічних договорів (контактів).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правове регулювання господарської діяльності є традиційним предметом наукових досліджень [1–5]. Однак дослідження правового регулювання зовнішньоекономічних договорів (контактів) завжди потребує уваги дослідників та свого подальшого розвитку.

Метою статті є дослідження законодавчих засад регулювання зовнішньоекономічних договорів (контактів).

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 626 Цивільного кодексу України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [6].

У ст. 382 Господарського кодексу України зазначається, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право укладати будь-які зовнішньоекономічні договори (контракти), крім тих, укладення яких заборонено законодавством України. Зовнішньоекономічний договір (контракт) може бути визнаний недійсним у судовому порядку, якщо він не відповідає вимогам законів України або чинним міжнародним договорам, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Законом може бути встановлений особливий порядок укладення, виконання і розірвання окремих видів зовнішньоекономічних договорів (контрактів) [7].

Форма і порядок укладення зовнішньоекономічного договору (контракту), права та обов'язки його сторін регулюються Законами України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про міжнародне приватне право» та іншими законами.

Згідно із ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» зовнішньоекономічний договір (контракт) – це домовленість двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності [8].

Питанням правового регулювання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) присвячена ст. 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». У ній зазначається, що суб'єкти, які є сторонами зовнішньоекономічного договору (контракту), мають бути здатними до укладання договору (контракту) відповідно до цього та інших законів України та/або закону місця укладання договору (контракту). Зовнішньоекономічний договір (контракт) складається відповідно до цього та інших законів України з урахуванням міжнародних договорів України. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності при складанні тексту зовнішньоекономічного договору (контракту) мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо та у виключній формі цим та іншими законами України [8].

Зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності або його представником у простій письмовій або в електронній формі, якщо інше не передбачено міжнародним договором України чи законом. У разі експорту послуг (крім транспортних) зовнішньоекономічний договір (контракт) може укладатися шляхом прийняття публічної пропозиції про угоду (оферти) або шляхом обміну електронними повідомленнями, або в інший спосіб, зокрема шляхом виставлення рахунка (інвойсу), у тому числі в електронному вигляді, за надані послуги. Повноваження представника на укладення зовнішньоекономічного договору (контракту) може випливати з доручення (довіреності), установчих документів, договорів та інших підстав, які не суперечать закону. Дії, які здійснюються від імені іноземного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України, уповноваженим на це належним чином, вважаються діями цього іноземного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності. Для підписання зовнішньоекономічного договору (контракту) суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності не потрібен дозвіл будь-якого органу державної влади, управління або вищестоящої організації, за винятком випадків, передбачених законами України [8].

Окремої уваги заслуговує питання про види зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

Так, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право укладати будь-які види зовнішньоекономічних договорів (контрактів), крім тих, які прямо та у виключній формі заборонені законами України. Зовнішньоекономічний договір (контракт) може бути визнано недійсним у судовому порядку, якщо він не відповідає вимогам законів України або міжнародних договорів України.

Товарообмінні (бартерні) операції суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що здійснюються без розрахунків через банки, підлягають ліцензуванню центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку, у порядку, встановленому статтею 16 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [8].

Окремо слід зупинитися на питаннях юридичної відповідальності сторін зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

Загальні засади відповідальності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності визначаються у ст. 32 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Відповідно до цієї статті Україна як держава і всі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності та іноземні суб'єкти господарської діяльності несуть відповідальність за порушення цього або пов'язаних з ним законів України та/або своїх зобов'язань, які випливають з договорів (контрактів), тільки на умовах і в порядку, визначених законами України. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності несуть відповідальність у видах та формах, передбачених статтею 33 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», іншими законами України та/або зовнішньоекономічними договорами (контрактами). Порядок притягнення до цивільно-правової відповідальності, здійснення такої відповідальності та звільнення від неї може визначатися зовнішньоекономічними договорами (контрактами), якщо це не суперечить чинним законам України [8].

Важливі норми про правове регулювання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) містяться у Законі України «Про міжнародне приватне право». Наведемо основні положення цього закону про колізійні норми щодо договірних зобов'язань:

- вибір права за згодою сторін договору (сторони договору можуть обрати право, що застосовується до договору, крім випадків, коли вибір права прямо заборонено законами України);

- право, що застосовується до договору за відсутності згоди сторін про вибір права (у разі відсутності згоди сторін договору про вибір права, що підлягає застосуванню до цього договору, застосовується право відповідно до статті 32 цього закону, при цьому стороною, що повинна здійснити виконання, яке має вирішальне значення для змісту договору, є: 1) продавець - за договором купівлі-продажу; 2) дарувальник - за договором дарування; 3) одержувач ренти - за договором ренти; 4) відчужувач - за договором довічного утримання (догляду); 5) наймодавець - за договорами найму (оренди); 6) позикодавець - за договором позички; 7) підрядник - за договором підряду; 8) виконавець - за договорами про надання послуг; 9) перевізник - за договором перевезення; 10) експедитор - за договором транспортного експедирування; 11) зберігач - за договором зберігання; 12) страховик - за договором страхування; 13) повірений - за договором доручення; 14) комісіонер - за договором комісії; 15) управитель - за договором управління майном; 16) позикодавець - за договором позики; 17) кредитодавець - за кредитним договором; 18) банк - за договором банківського вкладу (депозиту), за договором банківського рахунку; 19) фактор - за договором факторингу; 20) ліцензіар - за ліцензійним договором; 21) правоволоділець - за договором комерційної концесії; 22) заставодавець - за договором застави; 23) поручитель - за договором поруки);

- правом, з яким договір найбільш тісно пов'язаний, вважається: 1) щодо договору про нерухоме майно - право держави, у якій це майно знаходиться, а якщо таке майно підлягає реєстрації, - право держави, де здійснена реєстрація; 2) щодо договорів про спільну діяльність або виконання робіт - право держави, у якій провадиться така діяльність або створюються передбачені договором результати; 3) щодо договору, укладеного на аукціоні, за конкурсом або на організованому ринку, - право держави, у якій проводиться аукціон, конкурс або зареєстрований оператор організованого ринку капіталу; 4) щодо договорів про обслуговування рахунка у цінних паперах - право держави місцезнаходження відповідного професійного учасника ринків капіталу - депозитарної установи або особи, яка провадить аналогічну діяльність;

- до договорів споживання належать договори щодо придбання товарів та одержання послуг особою (споживачем) не для цілей підприємницької діяльності. Вибір права сторонами договорів споживання не може обмежити захист прав споживача, який надається йому імперативними нормами права держави, у якій є його місце проживання, перебування або місцезнаходження, якщо: 1) укладенню договору передувала оферта або реклама в цій державі та споживач здійснив усе необхідне для укладення договору в цій державі; або 2) замовлення від споживача було прийняте в цій державі; або 3) споживач з ініціативи іншої сторони здійснив подорож за кордон з метою укладення договору щодо придбання товарів. У разі відсутності вибору права сторонами щодо договору споживання, у тому числі щодо його форми, застосовується право держави, у якій споживач має місце проживання або місцезнаходження;

- до засновницького договору, що є установчим документом юридичної особи з іноземною участю, застосовується право держави, у якій буде створена юридична особа. Сторони договору, за яким учасники (засновники, акціонери, члени) юридичної особи з іноземною участю зобов'язуються реалізувати свої права та повноваження щодо такої юридичної особи певним чином або утримуватися від їх реалізації (корпоративний договір), можуть обрати право, що застосовується до такого корпоративного договору [9].

Щодо сфери дії права, що застосовується до договору слід зазначити, що право, що застосовується до договору згідно з положеннями цього розділу, охоплює: 1) дійсність договору; 2) тлумачення договору; 3) права та обов'язки сторін; 4) виконання договору; 5) наслідки невиконання або неналежного виконання договору; 6) припинення договору; 7) наслідки недійсності договору; 8) відступлення права вимоги та переведення боргу згідно з договором. Якщо при визначенні способів та порядку виконання договору, а також заходів, які мають бути вжиті в разі невиконання або неналежного виконання договору, неможливе застосування права, зазначеного вище, може бути застосоване право держави, у якій здійснюється виконання договору [9].

Зовнішньоекономічний договір, якщо хоча б однією стороною є громадянин України або юридична особа України, укладається у формі, передбаченій законом, незалежно від місця його укладення, якщо інше не встановлено міжнародним договором України. Правові наслідки недодержання вимоги щодо письмової форми зовнішньоекономічного договору визначаються правом, що застосовується до змісту правочину [9].

Висновки. Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) – це домовленість двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

Правильне застосування норм законодавства та міжнародних договорів про зовнішньоекономічні договори (контракти) є запорукою успішної та безпечної реалізації експортно-імпоротної діяльності та інших видів зовнішньоекономічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Щербина В. С. Господарське право : [підручник]. [3-є вид., перероб. і доп.]. К. : Юрінком Інтер, 2006. 656 с.
2. Вінник О. М. Господарське право : [навч. посібник]. [2-є вид., змін. та доп.]. К. : Правова єдність, 2009. 766 с.
3. Господарське право України : навч. посібник / [за заг. ред. Н. О. Саниахметової]. Харків : Одиссей, 2005. 608 с.
4. Господарське право: Підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін.; За ред. О. П. Подцерковного. Х. : Одиссей, 2010. 640 с.
5. Господарське право України : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / [В. Ф. Опришко, Н. С. Хатнюк, Н. А. Фукс та ін.] ; за заг. ред. В. Ф. Опришка та Н. С. Хатнюк. К. : КНЕУ, 2011. 507 с.
6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
7. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
8. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
9. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

REFERENCES:

11. Shcherbyna, V.S. (2006). *Hospodarske pravo*. [Commercial law]. *Pidruchnyk*. 3-ye vyd., pererob. i dop. 656. [in Ukrainian].
12. Vinnyk, O. M. (2009). *Hospodarske pravo*. [Commercial law]. *Navch. posibnyk*. 2-e vyd., zmin. ta dop. 766. [in Ukrainian].
13. Saniakhmetova, N.O. (2005). *Hospodarske pravo Ukrainy*. [Commercial law of Ukraine]. *Navch. posibnyk*. 608. [in Ukrainian].
14. Podtserkovnyi, O.P. (Ed), Kvasnitska, O.O., Smitiukh, A.V. (2010). *Hospodarske pravo*. [Commercial law]. 640. [in Ukrainian].
15. Opryshko, V.F., Khatniuk, N.S. (Eds), Fuks, N.A. (2011). *Hospodarske pravo Ukrainy*. [Commercial law of Ukraine]. *Pidruchnyk u 2 ch. Ch. 1*. 507. [in Ukrainian].
16. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
17. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Economic Code of Ukraine]. № 436-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
18. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist. (1991, April 16). [On foreign economic activity]. *Zakon Ukrainy № 959-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> [in Ukrainian].
19. Pro mizhnarodne pryvatne pravo. (2005, June 23). [On international private law]. *Zakon Ukrainy № 2709-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2024

УДК 347.6.

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-318-323

Гринько Світлана Дмитрівна,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
Заслужена юристка України
svetgrin27@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2737-5702

Ромась Марія Іванівна,
докторка філософії з права,
доцентка кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
mariaromas11@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3650-5409

ДОГОВІР УПРАВЛІННЯ СПАДЩИНОЮ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу законодавчого регулювання договору управління спадщиною у країнах Європейського Союзу та Україні. Починаючи з України, було встановлено, що договір управління спадщиною укладається лише якщо у складі спадщини є майно, яке потребує управління та відсутні спадкоємці або виконавець заповіту. Виявлено колізію між регулюванням управління майном у Цивільному кодексі України та законі України «Про нотаріат», яким досить розгорнуто регулюється питання управління спадщиною, однак можливість укладення договору управління спадщиною передбачена лише, якщо у складі спадщини є корпоративні права для управління ними. Вказано, що договір управління спадщиною не є різновидом договору управління майном, який регулюється главою 70 Цивільного кодексу України, хоча мають певні спільні ознаки.

Проаналізоване цивільне законодавство країн Європейського Союзу передбачає встановлення управління спадщиною переважно судом, без укладення договору про управління спадщиною. Німецьке цивільне законодавство регулює управління спадковим майном через самостійне управління спадкоємцями, або через суд за клопотанням таких спадкоємців або кредиторів спадкодавця. Суд призначає управителя, який зобов'язаний управляти спадщиною та відповідає перед кредиторами спадковим майном, адже спадкоємці у такому випадку не мають права управляти спадщиною до її прийняття. Цивільне законодавство Чехії має схоже регулювання, адже адміністратор призначається або самим спадкодавцем у заповіті або ж судом. При цьому важливе значення має виконавець заповіту, якому такий адміністратор буде підзвітним. Найбільша роль в установленні управління спадщиною належить суду у Латвії, адже суд може самостійно вживати заходів до охорони спадкового майна, а саме призначити опікуна для управління, який підзвітний цьому суду.

Зроблено висновок, що наявність у вітчизняному цивільному законодавстві такого інструменту як договір управління спадщиною є позитивним явищем, на відміну від занадто високої ролі суду у європейській практиці.

Ключові слова: договір про управління майном, договір управління спадщиною, спадкове майно, спадкування, охорона спадкового майна, управитель, нотаріус.

Hrynko S., Romas M. HERITAGE MANAGEMENT AGREEMENT IN UKRAINE AND COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION: COMPARATIVE LEGAL ASPECT

The article is devoted to a comparative legal analysis of the legislative regulation of the inheritance management contract in the countries of the European Union and Ukraine. Starting from Ukraine, it was established that an inheritance management agreement is concluded only if the inheritance includes property that needs management and there are no heirs or executor of the will. A conflict has been identified between the regulation of property management in the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine 'On Notaries', which quite comprehensively regulates the issue of inheritance management, but the possibility of concluding an inheritance management agreement is provided for only if the inheritance includes corporate rights to manage them. It is indicated that the inheritance management contract is not a type of property management contract, which is regulated by Chapter 70 of the Civil Code of Ukraine, although they have certain common features.

The analysed civil legislation of the countries of the European Union provides for the establishment of inheritance management mainly by the court, without concluding an agreement on inheritance management. German civil law regulates the administration of the estate through the independent administration of the heirs, or through the court at the request of such heirs or creditors of the testator. The court appoints a manager who is obliged to manage the inheritance and is responsible to the creditors for the inherited property, because the heirs in this case do not have the right to manage the inheritance until it is accepted. The civil legislation of the Czech Republic has a similar regulation, because the administrator is appointed either by the testator himself in the will or by the court. At the same time, the executor of the will, to whom such an administrator will be accountable, is of great importance. The biggest role in establishing the management of the inheritance belongs to the court in

Latvia, because the court can independently take measures to protect the inherited property, namely appoint a guardian for management, who is accountable to this court.

It was concluded that the presence of such a tool as an inheritance management contract in domestic civil legislation is a positive phenomenon, in contrast to the overly high role of the court in European practice.

Key words: property management agreement, inheritance management agreement, inherited property, inheritance, protection of inherited property, manager, notary.

Постановка проблеми. Адаптація українського права є складовою євроінтеграції, тому порівняльно-правові наукові здобутки у будь-якій сфері є поштовхом до розвитку. Законодавство країн Європейського Союзу у переважній більшості випадків є еталоном для наслідування, однак відкритим залишається питання – а чи у всіх сферах така безумовна адаптація матиме позитивний результат? Цивільно-правове регулювання спадкування в Україні є одним з небагатьох інститутів цивільного права, який зазнав найменших змін за усі роки незалежності.

У будь-якому випадку для запозичення позитивного досвіду або виявлення негативного необхідним є робота з першоджерелами, слідуванню чіткої термінології законодавства зарубіжних країн, яка видається можливою через високі як аналітично-правові, такі і лінгвістичні навички. Наукових досліджень такого спрямування ніколи не буде достатньо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема управління спадщиною неодноразово ставала предметом наукового інтересу відомих українських вчених. Такими є Ю.О. Заїка, О.Є. Кухарев, Є.О.Рябоконе, О.П. Печеній, К.Г. Некіт, І.В. Спасибо-Фатеєва, О.О. Терехова, С.Я. Фурса. До прикладу, Ю.О. Заїка тривалий час відстоює думку, що договір управління спадщиною є різновидом договору управління майном, з чим у своїх роботах не погоджується К.Г. Некіт. У своїй дисертації «Здійснення, охорона та захист суб'єктивних спадкових прав» О.О. Терехова (2012) розглядала управління спадщиною переважно у розрізі охорони спадкового майна в загальних рамках.

Такі вчені як С.Я. Фурса, Ю.О. Заїка, О.П. Печеній, Є.О. Рябоконе є співавторами ряду науково-практичних посібників з нотаріату та спадкового права починаючи з 2009 року. У монографії 2015 року «Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження) за редакцією В.В. Луця (співавтори Ю.О. Заїка, Н.Б. Солтис, В.В. Проценко, Є.О. Рябоконе) було дотично проаналізовано законодавство інших країн щодо спадкування, однак без акценту на управлінні спадщиною. О.Є. Кухарев у своєму монографічному дослідженні «Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві» (2019) приділив значну увагу управлінню спадщиною за законодавством України. Однією з небагатьох вчених, хто застосовував порівняльно-правовий метод у питанні управління спадщиною з країнами ЄС, зокрема Німеччиною, є К.Г. Некіт. Втім до даного питання слід підійти більш комплексно, маючи на меті запозичення досвіду декількох країн.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз договору управління спадщиною в Україні та країнах Європейського Союзу для виявлення схожих та відмінних ознак у правовому регулюванні, а також для позитивного або негативного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасним українським цивільним законодавством управління спадщиною встановлюється не завжди, а лише за сукупності двох умов: 1) у складі спадщини є майно, яке потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, 2) відсутні спадкоємці або виконавець заповіту (ч. 1 ст. 1285 ЦК України) [1]. За дотримання цих умов нотаріус, або орган місцевого самоврядування укладають договір на управління спадщиною з іншою особою. При цьому у п. 9.1. Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України вказано, що для укладення такого договору до нотаріуса повинна звернутись заінтересована особа із відповідною заявою [2]. Такий договір є двостороннім [3], адже правами та обов'язками будуть наділені обидві сторони договору (ч. 3 ст. 626 ЦК України) [1]. Управитель спадщини має право на вчинення будь-яких необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини, і такі повноваження триватимуть до з'явлення спадкоємців або до прийняття спадщини (ч. 2 ст. 1285 ЦК України) [1]. Із цього випливає, що управитель не може відчувувати спадкове майно, яким управляє, оскільки його повноваження полягають лише у забезпеченні догляду та його збереження для подальшого передання іншим особам з метою завершити процес спадкування.

Українське законодавство регулює питання управління спадковим майном не лише на рівні ЦК України, а й на рівні Закону України «Про нотаріат» та Порядку вчинення нотаріальних дій. Так, договір управління спадщиною одним із способів його охорони. Законом України «Про нотаріат» управління спадщиною розглядається в розрізі охорони спадщини, втім дещо з іншою термінологією. Так, якщо у складі спадщини є майно, що потребує управління, а також у разі подання позову кредиторами спадкодавця до прийняття спадщини спадкоємцями нотаріус призначає хранителя майна, а у місцевості, де немає нотаріуса, посадова особа органу місцевого самоврядування призначає у цих випадках над спадковим майном опікуна (ч. 2 ст. 61) [4]. У даній статті чітко передбачено, що хранитель або опікун призначається не для зберігання майна, а саме для управління. Очевидно, що у даному випадку не застосовується договірна конструкція як спосіб залучення іншої особи до управління. Однак частина третя цитованої статті все ж передбачає укладення договору на управління спадщиною у випадку, якщо у складі спадщини є корпоративні права для управління ними. У такому випадку нотаріус або посадова особа органу місцевого

самоврядування призначає управителя спадщини з числа спадкоємців або виконавців заповіту, і лише в разі їх відсутності – укладає договір на управління спадщиною з іншою особою. Однак нотаріус може і не призначати додатково виконавця заповіту його управителем, якщо такий призначений заповідачем у заповіті і наділений повноваженнями по управлінню спадщиною.

Договір про управління спадщиною припиняється у зв'язку з прийняттям спадщини, а у разі відсутності спадкоємців за законом і за заповітом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття спадщини ніким із спадкоємців, а у разі відмови від її прийняття укладений договір на управління спадщиною діє до ухвалення судом рішення про визнання спадщини відумерлою (п. 10.2 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [2].

Деякі науковці вважають занадто категоричним твердження, що управління спадковим майном являє собою особливий спосіб охорони спадкового майна, адже в особи, яка управляє спадщиною, повноваження значно ширші, ніж у зберігача, оскільки управитель спадщини наділений повноваженнями вчиняти будь-які необхідні дії, спрямовані на збереження спадщини, до з'явлення спадкоємців або до прийняття ними спадщини [5, с. 31]. Утім загальноновизнаною все-таки є думка, що управління спадщиною є особливим різновидом охорони спадкового майна, оскільки управління спадщиною покликане забезпечити збереження переданого до управління спадкового майна та отримати прибуток від управління таким майном; і лише специфіка об'єкта управління спадковим майном, яка полягає у його властивості приносити доходи за умови правильного (ефективного) використання, диктує необхідність укладення саме договору управління таким майном, а не договорів охорони чи зберігання [6, с. 15]. Слід погодитись з думкою і О.С. Кухарєва, який пише, що управління спадковим майном є одним із дієвих механізмів забезпечення прибутковості об'єктів спадкового правонаступництва та запобігання їх знеціненню [7, с. 79].

Існують і дискусії, що договір управління спадщиною є різновидом договору управління майном (Ю.О. Заїка) [5, с. 33], у той час як К.Г. Некіт слушно зазначає, що договір управління спадщиною є самостійним різновидом договору, до якого не застосовуються норми про договір управління, адже засновником управління згідно зі ст. 1032 ЦК України є власник майна, тоді як за договором управління спадщиною установником управління виступає нотаріус або відповідний орган місцевого самоврядування, які не згадуються у ст. 1032 ЦК України у якості вірогідних установників управління майном [8, с. 158]. Такої ж точки зору притримуються й інші науковці [7, с. 81].

Найголовнішою спільною рисою між договором управління майном і договором управління спадщиною є можливість вчинення управителем будь-яких фактичних та юридичних дій стосовно майна [9, с. 138]. Дійсно, договір управління майном має спільні риси з договором на управління спадщиною, маючи при цьому багато відмінного – суб'єктний склад, визначення строку, ціна такого договору, укладення такого договору на користь третіх осіб – спадкоємців, на яких будуть покладатися витрати, пов'язані з утриманням та управлінням такою спадщиною, пропорційно до частки в спадщині [10, с. 56]. Основними вимогами, які повинні ставитись перед управителем майна – це вжиття заходів щодо збереження спадщини, підтримання його у стані, не гіршому за той, який був до встановлення управління, до прийняття спадщини спадкоємцями, при цьому управитель майна не може використовувати його для отримання прибутку на свою користь, не може зловживати своїми обов'язками [11, с. 229]. На нашу думку, певну схожість між такими договорами можна розглядати не як договір управління майном у якості основного виду договору, а як аналогію закону у випадку, якщо з'являються дискусійні питання у виконанні договору управління спадщиною.

Німецькому цивільному законодавству невідомий договір управління майном у тому вигляді, як він існує в цивільному законодавстві України [8, с. 160]. Так, за ч.ч. 1, 2 ст. 1981 Цивільного уложення Німеччини управління спадщиною встановлює суд, якщо 1) сам спадкоємець про це заявить до суду (якщо спадкоємців декілька – то за клопотанням усіх спадкоємців за ст. 2062), 2) до суду звернеться кредитор на спадкове майно, якщо є підстави припускати, що задоволенню вимог кредиторів за рахунок спадщини загрожує поведінка або фінансовий стан спадкоємця [12]. При цьому суд не просто встановлює управління, а й уточнює чи не перевищує вартість спадкового майна суми боргів (ст. 1982) [12]. Для такого майна судом встановлюється управитель, який зобов'язаний управляти спадщиною та сплачувати борги з цієї спадщини, а тому управитель відповідає перед кредиторами за зобов'язаннями, які витікають зі спадщини (ст. 1985) [12]. Важливо наголосити, що у випадку призначення судом управління на спадщиною, спадкоємці не мають права управляти спадщиною та розпоряджатися нею, тому кредитори і повинні звертатися до управителя (ст. 1984) [12]. Однак такий судовий порядок управління спадщиною – не єдиний інструмент управління, адже за загальним правилом спадкоємці можуть самостійно управляти спадщиною до її прийняття (ч. 1 ст. 2038) [12]. Однак законодавчо договірне управління спадщиною не передбачено.

Загалом, встановлення управління спадщиною судом є поширеною практикою у ЄС. Цивільний кодекс Чеської Республіки, до прикладу, управителя майна називає «адміністратор майна спадкодавця» (виконавець заповіту при цьому є окремою особою). Виконавець заповіту при цьому має більше повноважень, ніж адміністратор, адже законом чітко встановлений його обов'язок виконувати вказівки виконавця заповіту (ст. 1558) [13]. Якщо ж виконавець заповіту не призначений і спадкоємець не бажає витрачати час і сили на виконання останньої волі спадкодавця, суд за заявою спадкоємця призначає для цього адміністратора спадщини або наказує вже обраному виконати останню волю (ст. 1632) [13]. З цього

впливає, що адміністратор призначається самим спадкодавцем у заповіті, з визначенням його прав та обов'язків, оплати тощо (ст. 1556), або ж судом (ст. 1557). Якщо спадкодавець помер і призначений ним адміністратор про це знав, то такий управитель приступає до управління спадщиною одразу після смерті (ст. 1557). Припиняється управління спадщиною за ініціативою самого адміністратора (ст. 1559) або суду, якщо будуть підстави неналежного виконання обов'язків або ж з іншої поважної причини (ст. 1560) [13].

Цивільне законодавство Іспанії теж регулює питання управління спадщиною без згадки про договір управління спадщиною. У даному випадку управителем може бути сам спадкоємець (якщо спадкоємець має бути призначений на підставі відкладальної умови, спадкове майно передається під управління до виконання умови або поки не буде впевненості, що її неможливо виконати за ст. 801) або його встановить суд (ст. 803) [14].

Подібне до усього вказаного присутнє у законодавчому регулюванні Латвії. Так, за Цивільним кодексом Латвії після смерті особи суд повинен вжити заходів для захисту спадщини, якщо цього вимагають обставини, спадщини, яка була залишена (ст. 657) – за власною ініціативою або самостійно [15]. Суд самостійно вживає заходів до охорони спадкового майна і у випадку коли достовірно відомо, що спадкове майно надмірно обтяжене боргами і що інтереси кредиторів знаходяться під загрозою, а також коли є підстави побоюватися, що майно може бути розтрачено (ч. 5 ст. 659) [15]. Суд призначає опікуна або за клопотанням заінтересованих осіб, або самостійно (ст. 661) [15]. Опіка над майном припиняється тим судом, який її призначив (ч. 2 ст. 666) [15]. Опікун майна протягом періоду свого управління повинен подавати річний звіт до суду та вести бухгалтерський облік (ст. 663) [15]. Звітування теж відоме і українському цивільному праву, однак для виконавця заповіту, і не перед судом, а перед спадкоємцями або їхніми законними представниками (ч.ч. 2, 4 ст. 1292 ЦК України) [1].

В Англії та США, на відміну від країн континентального права, майно спадкодавця переходить спочатку до його особистого представника, який розраховується з усіма кредиторами [16, с. 117]. Логічним є висновок, що такий представник таким чином і здійснює управління спадщиною до її прийняття спадкоємцями.

Висновки. Метою управління спадщиною є утримання, догляд, підтримання спадкового майна в належному стані. В Україні договір управління спадщиною є одним із способів його охорони. Для того, щоб такий договір був укладений важливою обставиною є відсутність спадкоємців або виконавця заповіту, адже за їх наявності обов'язок по управлінню спадковим майном можна перекласти на цих осіб. Говорячи про співвідношення договору управління майном та договору управління спадщиною, слід констатувати, що дані договори мають різну правову природу.

Проведений аналіз першоджерел правового регулювання управління спадщиною у країнах ЄС показав, що договір управління майном не є інструментом для цього, адже головне місце у даному питанні посідає суд, який має повноваження на призначення управителя. Вказане є основною відмінністю від управління спадщиною в Україні. Також прослідковується різна термінологія для позначення особи, яка здійснює управління: управитель, хранитель, опікун (Україна), управитель (Німеччина), адміністратор (Чехія), опікун (Латвія). Роль нотаріуса у країнах ЄС щодо управління спадщиною зведена до мінімуму.

Втім певні спільні характеристики присутні і в українському цивільно-правовому регулюванні, і в європейському. До прикладу, самі спадкоємці мають право управляти спадщиною (без укладення договору з іншою особою, як в Україні, та без суду, як в ЄС). Наприклад, в Іспанії спадкоємець може управляти спадщиною лише у випадку, якщо буде відбуватись спадкування за заповітом з умовою.

Роль виконавця заповіту теж є важливою, адже він може управляти спадщиною (у Чехії може бути одночасно і управитель спадщини, і виконавець, який буде мати більше повноважень; а в Україні законодавчо закріплене право виконавця управляти спадщиною). Управління спадщиною також є своєрідним засобом забезпечення інтересів кредиторів як в Україні, так і в країнах ЄС (у Німеччині кредитор має право звернутися до суду за встановленням такого управління, а в Україні нотаріусом призначається хранитель, якщо до прийняття спадщини кредиторами спадкодавця буде подано позов, який і буде здійснювати управління майном, якщо воно того потребує). Велика увага приділена задоволенню вимог кредиторів як меті для встановлення управління у Латвії, адже суд може самостійно, без будь-яких клопотань вжити заходів до охорони спадкового майна у випадку коли достовірно відомо, що спадкове майно надмірно обтяжене боргами і що інтереси кредиторів знаходяться під загрозою.

Таким чином, вважаємо, що не дивлячись на прогресивність на перший погляд законодавства країн ЄС щодо управління спадщиною, слід констатувати, що вітчизняне регулювання є більш децентралізованим (мається на увазі управління не встановлює суд), а є таким, що належить до відання як самого спадкодавця, так і його спадкоємців, нотаріуса (органу місцевого самоврядування), виконавця заповіту тощо. Тим більше, національне правове регулювання передбачає можливість укласти договір управління спадщиною, а наявність будь-яких договірних конструкцій завжди є перевагою над імперативом. Тим не менш, слід погодитись з думкою, що спадкове право України продовжує свій розвиток, пов'язаний з виникненням нових фактичних суспільних відносин та необхідністю переосмислення доктринальних понять спадкового права [17, с. 104].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст.

356.

2. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений Наказом Міністерства юстиції України № 296/5 від 22.02.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>

3. Лист Міністерства юстиції України «Щодо практики укладання договорів на управління спадщиною» від 4 жовтня 2005 р. № 31-32/1694. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1694323-05#Text>

4. Про нотаріат: Закон України № 3425-XII від 02.09.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

5. Заїка Ю.О. Договір управління спадщиною. *Підприємництво, господарство і право*. Вип. 7. 2020. С. 29-34.

6. Терехова О.О. Здійснення, охорона та захист суб'єктивних спадкових прав: автореф. канд. юрид. наук. Харків. 2012. 29 с.

7. Кухарев О.Є. Управління спадщиною: стан та перспективи розвитку. *Збірник наукових статей. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Випуск 46. 2018. С. 77- 88.

8. Некіт К.Г. Управління спадковим майном: українські та європейські реалії. *Часопис цивілістики*. Вип. 20. 2016. С. 157-161.

9. Рябоконт С.О., Луців С.В. Загальна характеристика договору управління спадковим майном. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 27-28 квітня 2018 р.) «Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики»*. С. 135-140.

10. Михайлів М.О. Правова природа управління спадщиною в міжнародному приватному праві. *Юридичний електронний журнал*. Вип. 2. 2020. С. 55-58. URL: http://lsej.org.ua/2_2022/12.pdf

11. Адаховська Н.С. Управління спадщиною: порівняльний аналіз дореволюційного та сучасного українського законодавства. *Часопис цивілістики*. Вип. 16. 2014. С. 227-231.

12. German Civil Code (2021). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p7423

13. Civil Code of the Czech Republic (of 3 February 2012). URL: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/Civil-Code.pdf>

14. Spanish Civil Code (6th October 2015). URL: [https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Spanish_Civil_Code_\(Codigo_Civil_Espanol\).PDF](https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Spanish_Civil_Code_(Codigo_Civil_Espanol).PDF)

15. Civil Law of Latvia (2001). URL: <http://fineergodom.eu/downloads/civil-law.pdf>

16. Денисяк Н.М. Вчинення нотаріальних дій нотаріусом щодо спадкування за заповітом у деяких зарубіжних країнах. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. 2. 2020. С. 115-117. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/31.pdf

17. Теремецький В.І. Сучасні проблеми спадкового права в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. Вип. 14. 2017. С. 99-106.

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (2003) [Civil Code of Ukraine]: *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 40-44. St. 356. [in Ukrainian].

2. Poriadok vchynennia notarialnyi dii notariusamy Ukrainy (2012) [Procedure for performing notarial acts by notaries of Ukraine], *Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy № 296/5*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> [in Ukrainian].

3. Shchodo praktyky ukladannia dohovoriv na upravlinnia spadshchynoiu (2005) [Regarding the practice of concluding contracts for inheritance management]: *Lyst Ministerstva yustytzii Ukrainy No. 31-32/1694*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1694323-05#Text> [in Ukrainian].

4. Pro notariat (1993, September 2) [On the Notaries]: *Zakon Ukrainy № 3425-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> [in Ukrainian].

5. Zaika Yu.O. (2020). Dohovir upravlinnia spadshchynoiu. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Inheritance management agreement]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 7. 29-34. [in Ukrainian].

6. Tieriekhova O.O. (2012). Zdiisnennia, okhorona ta zakhyst subiektyvnykh spadkovykh prav [Implementation, protection and protection of subjective inheritance rights]: avtref. kand. yuryd. nauk. 29 p. [in Ukrainian].

7. Kukhariev O.Ie. (2018). Upravlinnia spadshchynoiu: stan ta perspektyvy rozvytku [Heritage management: status and development prospects]. *Zbirnyk naukovykh statei. Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*. 46. 77- 88. [in Ukrainian].

8. Nekit K.H. (2016). Upravlinnia spadkovym mainom: ukraïnski ta yevropeïski realii [Management of inherited property: Ukrainian and European realities]. *Chasopys tsyvilistyky*. 20. 157-161. [in Ukrainian].

9. Riabokon Ye.O., Lutsiv S.V. (2018). Zahalna kharakterystyka dohovu upravlinnia spadkovym mainom [General characteristics of the inheritance management contract]. *Materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 27-28 of April, 2018) 'Mizhnarodni naukovі doslidzhennia: intehratsiia nauky ta praktyky'*. 135-140. [in Ukrainian].

10. Mykhailiv M.O. (2020). Pravova pryroda upravlinnia spadshchynoiu v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi [Legal nature of heritage management in private international law]. *Yurydychnyi elektronnyi zhurnal*. 2. 2020.

55-58. Retrieved from: http://lsej.org.ua/2_2022/12.pdf [in Ukrainian].

11. Adakhovska N.S. (2014). Upravlinnia spadshchynoiu: porivnialnyi analiz dorevoliutsiinoho ta suchasnoho ukrainskoho zakonodavstva [Heritage management: a comparative analysis of pre-revolutionary and modern Ukrainian legislation]. *Chasopys tsyvilistyky*. 16. 227-231. [in Ukrainian].

12. German Civil Code (2021). Retrieved from: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p7423 [in English].

13. Civil Code of the Czech Republic (of 3 February 2012). Retrieved from: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/Civil-Code.pdf> [in English].

14. Spanish Civil Code (6th October 2015). Retrieved from: [https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Spanish_Civil_Code_\(Codigo_Civil_Espanol\).PDF](https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Spanish_Civil_Code_(Codigo_Civil_Espanol).PDF) [in English].

15. Civil Law of Latvia (2001). Retrieved from: <http://fineergodom.eu/downloads/civil-law.pdf> [in English].

16. Denysiak N.M. (2020). Vchynennia notarialnykh dii notariusom shchodo spadkuvannia za zapovitom u deiakykh zarubizhnykh krainakh [Performance of notarial acts by a notary regarding inheritance by will in some foreign countries]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2. 115-117. [in Ukrainian].

17. Teremetskyi V.I. (2017) Suchasni problemy spadkovoho prava v Ukraini [Modern problems of inheritance law in Ukraine]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Pravo*. 14. 99-106. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2024

УДК 347.73

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-323-328

Голоскевич Артем Володимирович,

CDO ТОВ «Еверест»

artem.goloskevych@gmail.com

ORCID ID: 0009-0007-8835-5314

ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У даній статті розкрито правові основи функціонування фінансової системи України.

Визначено, що правові основи функціонування фінансової системи України складаються з сукупності законодавчих та нормативних актів, які регулюють відносини у сфері створення, розподілу та використання фінансових ресурсів держави, її територіальних одиниць, юридичних та фізичних осіб. Ці норми охоплюють широкий спектр питань, включаючи податкову політику, бюджетне планування, державні витрати, державні і муніципальні запозичення, фінансування соціальних потреб, а також регулювання діяльності фінансових інститутів та ринків.

Фінансова система України має ряд особливостей, які відображають її структуру, принципи регулювання та інтеграційні процеси: структурні: фінансова система України поділяється на декілька основних сегментів, які включають державні фінанси (центральный та місцеві бюджети), корпоративні фінанси, фінанси домогосподарств та зовнішні фінанси. Таке розмежування дозволяє більш цілеспрямовано управляти різними напрямками фінансової політики; регулювання: функціонування фінансової системи регулюється низкою законів, серед яких ключовими є Бюджетний кодекс України та Податковий кодекс України. Ці документи визначають правила формування та використання бюджетних коштів, а також порядок оподаткування; фінансовий нагляд: в Україні існує декілька регуляторів, які відповідають за нагляд за фінансовими інститутами. Національний банк України регулює банківський сектор, а Фонд державного майна – процеси приватизації та управління державними активами; інтеграція з міжнародними фінансовими системами: Україна активно співпрацює з міжнародними фінансовими інститутами, такими як Міжнародний валютний фонд та Світовий банк, що впливає на процеси реформування внутрішньої фінансової системи та забезпечення макроекономічної стабільності; прозорість та відповідальність. Останніми роками в Україні посилюється увага до питань прозорості та відповідальності у фінансовій сфері, що включає впровадження електронних систем управління бюджетними коштами, реформування публічних закупівель та боротьбу з корупцією; фінансування соціальної сфери - велика частина державних витрат в Україні спрямовується на соціальну сферу, включаючи охорону здоров'я, освіту та соціальний захист, що має важливе значення для підтримки стандартів життя населення; вплив економічних та політичних криз. Фінансова система України чутлива до економічних і політичних змін в країні та світі, що вимагає гнучкості у вирішенні фінансових питань і адаптації до нових умов.

Ключові слова: фінансова система, законодавство, правове регулювання, фінансова система, державні фінанси, фінансова стабільність.

Holoskevych A. LEGAL BASIS OF FUNCTIONING OF THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE

This article discloses the legal basis of the functioning of the financial system of Ukraine.

It was determined that the legal foundations of the functioning of the financial system of Ukraine consist of a set of legislative and regulatory acts that regulate relations in the sphere of creation, distribution and use of financial resources of the

Випуск 16. 2024

© А.В.Голоскевич, 2024

state, its territorial units, legal entities and individuals. These regulations cover a wide range of issues, including tax policy, budget planning, public spending, state and municipal borrowing, financing of social needs, as well as regulation of financial institutions and markets.

The financial system of Ukraine has a number of features that reflect its structure, regulatory principles and integration processes: structural: the financial system of Ukraine is divided into several main segments, which include state finance (central and local budgets), corporate finance, household finance and external finance. Such differentiation allows for more purposeful management of various areas of financial policy; regulation: the functioning of the financial system is regulated by a number of laws, among which the Budget Code of Ukraine and the Tax Code of Ukraine are key. These documents determine the rules for the formation and use of budget funds, as well as the taxation procedure; financial supervision: in Ukraine, there are several regulators responsible for the supervision of financial institutions. The National Bank of Ukraine regulates the banking sector, and the State Property Fund regulates the processes of privatization and management of state assets; integration with international financial systems: Ukraine actively cooperates with international financial institutions, such as the International Monetary Fund and the World Bank, which affects the processes of reforming the domestic financial system and ensuring macroeconomic stability; transparency and accountability. In recent years, Ukraine has been paying more attention to issues of transparency and responsibility in the financial sphere, which includes the introduction of electronic systems for managing budget funds, reforming public procurement and fighting corruption; financing of the social sphere - a large part of public spending in Ukraine is directed to the social sphere, including health care, education and social protection, which is important for maintaining the living standards of the population; the impact of economic and political crises. The financial system of Ukraine is sensitive to economic and political changes in the country and the world, which requires flexibility in solving financial issues and adaptation to new conditions.

Key words: financial system, legislation, legal regulation, financial system, state finances, financial stability.

Постановка проблеми. Сутність правових основ функціонування фінансової системи України визначається кількома ключовими чинниками, які відіграють вирішальну роль у стабілізації економіки країни та забезпеченні її стійкого розвитку. По-перше, фінансова система є основою для мобілізації та розподілу фінансових ресурсів, що впливає на всі сфери економічної діяльності, від інвестицій та інновацій до соціальної підтримки населення. По-друге, у світлі глобалізації та інтеграційних процесів, правове регулювання фінансової системи набуває особливої значущості для залучення іноземних інвестицій та підтримки позитивного іміджу країни на міжнародній арені. По-третє, ефективність фінансової системи безпосередньо залежить від якості правових норм, які регулюють фінансові відносини, гарантують права інвесторів та захищають інтереси громадян. Таким чином, розробка та постійне оновлення правових основ функціонування фінансової системи України є важливою умовою забезпечення економічної безпеки та досягнення стратегічних цілей національного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження правових основ функціонування фінансової системи України відображене у працях багатьох вчених, серед яких можна виділити кілька значущих імен. Зокрема, це: Л.К. Воронова, О.М. Горбунова, Е.С. Дмитренко, А.Г. Завгородній, Л.М.Касьяненко, Ю.М. Когут, М.А. Крутько, О.М. Мартин, Л.М. Маршук, А.О. Монаєнко, А.О. Музика-Стефанчук, А.С. Нестеренко, Е.Д. Соколова, М.С. Уткіна та інші.

Метою статті є розкриття правові основи функціонування фінансової системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна суттєво впливає на роботу та функціонування фінансової системи, але всі державні функції наразі виконуються, банківська та бюджетна системи довели свою стійкість, НБУ, Мінфін, Казначейство, ДПС і Держмитслужба та інші установи і організації продовжують злагоджено працювати та вживати заходи для стабільної роботи. Подальші втрати від війни та вплив на фінансову систему залежить, у тому числі, від тривалості активної фази військових дій, масштабу руйнувань, можливості та швидкості залучення міжнародної допомоги, впровадження заходів політики, спрямованої на підтримку економіки та забезпечення прозорості й передбачуваності державної політики в усіх сферах. За оцінками національних та міжнародних експертних інститутів втрати ВВП України у 2022 році внаслідок військової агресії російської федерації (держави-агресора) можуть становити від 30% до 50%. В результаті падіння економіки знижуються доходи державного та місцевих бюджетів, тоді як видатки зростають, передусім - на оборону. На початку війни Верховна Рада запровадила ряд пільг зі сплати податків та мит з метою підтримки бізнесу в скрутний час [4]. При цьому, досягнута протягом останніх років макроекономічна стабільність, інституційна спроможність Мінфіну та НБУ і вжиті першочергові заходи дозволяють контролювано проходити цей надзвичайно складний період. Задля швидкого відновлення та забезпечення економічного зростання у середньостроковій перспективі, а також для реалізації європейського курсу України, необхідно проводити виважену фіскально-бюджетну політику, підвищити ефективність видатків та податкового й митного адміністрування. Також важливо досягти партнерських відносин між бізнесом і державою та покращити інвестиційний клімат з урахуванням соціального й екологічного виміру. Економічне відновлення потребує фінансування, яке можна забезпечити шляхом кредитування бізнесу комерційними банками або залучення капіталу через розвинуті ринки капіталу в Україні.

За своєю правовою природою фінансова система достатньо складна та багатогранна, адже її функціонування забезпечує досягнення, визначених державою, цілей, що стосуються реалізації державної фінансової та бюджетної політики, відстоювання національних інтересів на міжнародній арені у відповідній

сфері та безліч інших цілей, які можливо досягти лише шляхом одночасного поєднання інтересів та протиріч державної економічної та фінансової політики [1, с.133-134].

З огляду на те, що фінансова система України являє собою сукупність фінансових інститутів, кожний з яких сприяє утворенню та використанню відповідних централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів для здійснення фінансової діяльності держави, то можна стверджувати, що правовою основою функціонування фінансової системи України є, в першу чергу, Податковий кодекс України, яким урегульовано відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [5].

Слід відзначити, що Податковий кодекс України відіграє вирішальну роль у регулюванні фінансової системи країни, встановлюючи правила зі збору та адміністрування податків та зборів, які є основними джерелами формування доходів державного та місцевих бюджетів.

Податковий кодекс впливає на фінансову систему України шляхом: 1) визначення класифікації податків: Кодекс розрізняє прямі та непрямі податки, місцеві та державні збори, визначаючи їх ставки, платників та порядок сплати. Це структурує податкову систему та допомагає забезпечити збалансованість державних та місцевих бюджетів; здійснює податкове адміністрування - встановлює правила податкового обліку, декларування доходів, а також порядок проведення податкових перевірок. Ці норми забезпечують прозорість і контроль за виконанням податкових зобов'язань, а також боротьбу з ухиленням від оподаткування; 3) сприяє стимулюванню інвестицій - Кодекс включає норми, що стимулюють інвестиційну діяльність через податкові пільги, знижки та інші механізми, які можуть застосовуватися до певних галузей економіки або регіонів, що потребують додаткового економічного розвитку; 4) визначає міжнародне податкове регулювання. Визначає правила оподаткування для міжнародних компаній та транскордонних операцій, забезпечуючи виконання міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування, що сприяє залученню іноземних інвестицій; 5) закріплює норми соціальної відповідальності. Норми кодексу допомагають адресувати соціальні потреби через цільові податки та збори, наприклад, екологічний податок, акцизи на тютюнові вироби та алкоголь, які спрямовуються на вирішення специфічних соціальних і екологічних проблем; 6) визначає положення урегулювання податкових спорів шляхом встановлення процедури оскарження податкових повідомлень-рішень та інших актів податкових органів, забезпечуючи захист прав платників податків і правильне застосування податкового законодавства.

Отже, Податковий кодекс України формує правову основу для ефективного збору та розподілу державних доходів, що є критично важливим для фінансування державних програм, інфраструктурних проєктів та соціального захисту. Це створює фундамент для стабільності та розвитку фінансової системи України.

Наступним кодифікованим актом є Бюджетний кодекс України, нормами якого урегулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а також визначаються правові засади утворення та погашення державного і місцевого боргу [6].

Таким чином, бюджетний кодекс України відіграє важливу роль у регулюванні фінансової системи країни, встановлюючи основи управління та контролю державних фінансів: 1) формування бюджету. Бюджетний кодекс України регулює процедуру формування Державного бюджету України, включаючи складання бюджетних запитів, проєктування доходів та видатків, а також процес їх затвердження Верховною Радою України. Він визначає порядок планування місцевих бюджетів, що включає бюджети областей, районів, міст та інших територіальних одиниць; 2) виконання бюджету. Кодекс регламентує процес виконання затверджених бюджетів, встановлюючи правила щодо адміністрування доходів, здійснення видатків, та управління бюджетними коштами; 3) контроль та звітність. В Бюджетному кодексі України визначено правові підстави для контролю та аудиту бюджетних коштів, забезпечуючи прозорість та відповідальність у фінансовій діяльності держави. Він вимагає регулярної звітності перед бюджетною комісією та іншими контрольними органами; 4) урегульовано міжбюджетні відносини – встановлено механізми розподілу доходів між різними рівнями бюджетів, включаючи дотації, субвенції та інші трансферти, які забезпечують збалансованість та стабільність місцевих фінансів; 5) урегулює відносини створення та використання спеціальних фондів, які можуть бути цільовими або стабілізаційними, для фінансування конкретних проєктів або для згладжування фінансових коливань в економіці; 6) здійснює податкове регулювання, хоча основний фокус Бюджетного кодексу України — не податкове законодавство, він тісно пов'язаний з Податковим кодексом України, визначаючи, яким чином податкові надходження впливають на формування та виконання бюджету. Ці основи формують фундамент, на якому побудовано фінансову систему України, забезпечуючи правову базу для її ефективного функціонування і розвитку.

5 квітня 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» No 2142 (далі Закон України No 2142) [2]. Щодо основних положень Закону України No 2142, ним

передбачено, що «На період дії правового режиму воєнного чи над-звичайного стану не поширюється дія регуляторного законодавства на встановлення місцевих по-датків та/або зборів та податкових пільг зі сплати місцевих податків та/або зборів; звільнення від сплати та обліку ПДВ платників єдиного податку третьої групи певних умов; звільнення від сплати екологічного податку на територіях бойових дій; з 1 квітня 2022 р. звільнено від сплати ПДВ, акцизу та ввізного мита ввезення транспортних засобів громадянами та багатьох інших». Положення цього законодавчого акту спрямовані на підтримання економіки та фінансової системи України, в цілому [2].

З початку року було прийнято 4 рішення Уряду, якими передбачено надати у 2022 році державні гарантії для забезпечення часткового виконання боргових зобов'язань за портфелем кредитів 28 банків-кредиторів, наданих суб'єктам господарювання мікро-, малого і середнього підприємництва – резидентам України, загалом у межах майже 23 млрд грн. За 4 місяці п.р. відповідні державні гарантії надано в обсязі 19,1 млрд грн, з них у квітні – 17,9 млрд грн. Кошти бюджетів та інших клієнтів Казначейства на 1 червня 2022 р. становили 24,7 млрд грн, у т.ч.: на єдиному казначейському рахунку – 10,4 млрд грн, на рахунках Казначейства в установах банків – 1,5 млрд грн, на інших рахунках – 12,8 млрд грн. Інфляційний тиск зростає, що підштовхує до пришвидшення нормалізації монетарної політики. Споживча інфляція пришвидшилась до 18% р/р у травні, у порівнянні з 16,4% р/р у квітні. З огляду на підвищення макроекономічних ризиків у червні НБУ повернувся до активної процентної політики, облікову ставку підвищено з 10% до 25%, що посилить захист гривневих доходів та заощаджень громадян і допоможе НБУ забезпечувати курсову стабільність та стримувати інфляційні процеси під час війни. Важливим елементом у здійсненні завдань з відновлення у післявоєнний період є своєчасна координація зусиль міжнародних партнерів та уряду. Цьому сприятиме впровадження Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки, яку було підготовлено в координації з міжнародними партнерами та схвалено у грудні 2021 року, і Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року [4].

Рішенням Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей «Про забезпечення реалізації секторальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до фінансових установ Російської Федерації» від 10.08.2023 № 160 визначено правообмежувальні заходи щодо надання фінансових послуг. Організаторам азартних ігор, операторам державних лотерей та суб'єктам господарювання - резидентам України, які отримали ліцензію на провадження діяльності з надання послуг у сфері азартних ігор, протягом строку застосування секторальних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до всіх банків, що зареєстровані/мають місцезнаходження в Російській Федерації, у тому числі центрального банку Російської Федерації, небанківських кредитних організацій, операторів платіжних систем, професійних учасників фондового ринку, страхових компаній, інвестиційних фондів та інших установ, що зареєстровані / мають місцезнаходження в Російській Федерації, які надають фінансові послуги: 1) не проводити операцій (не вчиняти дій), які призводять до порушення, уникнення запроваджених обмежень; 2) зупинити операції з активами, що належать фінансовим установам Російської Федерації; 3) не встановлювати ділових відносин, у тому числі кореспондентських відносин, з фінансовими установами Російської Федерації; 4) не вчиняти правочинів із фінансовими установами Російської Федерації; 5) не підтримувати ділових відносин із фінансовими установами Російської Федерації, у тому числі кореспондентських відносин, у разі відсутності активів на рахунках таких установ; 6) не придбавати цінних паперів та інших фінансових інструментів, емітентами яких є фінансові установи Російської Федерації, за винятком відчуження (у тому числі безоплатного) цінних паперів на користь держави України; 7) зупинити виконання економічних та фінансових зобов'язань на користь фінансових установ Російської Федерації, у тому числі щодо перерахування дивідендів, процентів та інших виплат за залученими в Україну активами; 8) не здійснювати інвестицій до/на користь фінансових установ Російської Федерації; 9) зупинити обслуговування електронних платіжних засобів (включаючи перекази, здійснення розрахунків та видачу готівки), емітованих фінансовими установами Російської Федерації; 10) не зараховувати кошти на рахунки клієнтів - фізичних/юридичних осіб за переказами, ініційованими з використанням електронних платіжних засобів, емітованих фінансовими установами Російської Федерації [5].

Таким чином, Рішення Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей України вводить значні обмеження на співпрацю українських суб'єктів господарювання у сфері азартних ігор з фінансовими установами Російської Федерації. Ці заходи є частиною більш широких секторальних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), прийнятих у відповідь на міжнародні конфлікти чи політичні напруження. Ці заходи прямо пов'язані з правовими основами функціонування фінансової системи України, оскільки санкції впливають на регулювання фінансових відносин між українськими та іноземними суб'єктами. Згідно з українським законодавством, держава вправі встановлювати правила, які регулюють міжнародні фінансові операції, включно з введенням обмежень на обіг коштів і фінансових інструментів у відповідь на загрози національній безпеці та інші виклики.

У період воєнного стану до основних видатків місцевих бюджетів належить забезпечення добровольчих формувань територіальних громад, основним завданням яких є територіальна оборона відповідної громади. Відповідно до ч. 1 ст. 23 Закону України «Про основи національного спротиву», фінансування та матеріально-технічне забезпечення національного спротиву здійснюються за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також з інших не заборонених

законодавством України джерел [3]. Попри значущість державного та місцевого бюджету у фінансовій системі України, суттєвий вплив також має валютний ринок, який є складовою фінансового ринку.

На нашу думку, правовою основою фінансової системи України є система нормативно-правових актів різної юридичної сили (законодавчі акти, підзаконні нормативно-правові акти, прийняті відповідними суб'єктами органами державної влади). В той же час, на сьогодні, особливо в умовах воєнного стану, на мою думку, постає необхідність розроблення та затвердження короткострокового стратегічного нормативно-правового акту, яким би визначалися головні стратегічні напрямки розвитку фінансової системи України.

З огляду на зазначене, вбачаю своєчасним та необхідним розроблення та затвердження Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2030 року, який би став критично важливим документом, який має велике значення для забезпечення стабільності та ефективності фінансової системи країни. Необхідність її затвердження та реалізації можна аргументувати наступними аспектами:

- визначення стратегічного планування. Визначення довгострокових цілей та завдань дозволяє Україні адекватно реагувати на глобальні фінансові виклики, адаптувати внутрішні нормативно-правові акти до міжнародних стандартів та запровадити ефективні механізми управління фінансовими ресурсами на національному рівні;

- прозорість і відкритість. Стратегія допоможе встановити прозорі правила діяльності на фінансовому ринку, що сприятиме залученню інвестицій, зменшенню корупції та підвищенню довіри з боку міжнародних фінансових організацій і інвесторів;

- сприяння інтеграції з міжнародними фінансовими системами. Адаптація до міжнародних норм та стандартів дозволить Україні інтегруватися в глобальні фінансові процеси, сприяючи економічному зростанню та стабільності;

- реформування фінансової інфраструктури. Стратегія передбачає модернізацію фінансової інфраструктури, що включає вдосконалення банківської системи, розвиток страхування, пенсійних фондів та інших фінансових послуг, що підвищує загальну стабільність фінансової системи;

- стимулювання економічного зростання. Ефективне фінансове регулювання та розвиток фінансових ринків сприятиме збільшенню інвестицій у ключові сектори економіки, підтримці інновацій та підвищенню конкурентоспроможності національної економіки;

- підтримка стабільності національної валюти. Затвердження та виконання стратегії сприятимуть стабілізації національної валюти через збалансоване регулювання валютного ринку та ефективне управління валютними резервами;

- захист прав споживачів фінансових послуг. Стратегія включатиме заходи щодо підвищення фінансової грамотності громадян, впровадження прозорих механізмів для захисту їх прав, що допоможе уникнути фінансових шахрайств і зловживань.

Ці елементи свідчать про те, що стратегія розвитку фінансового сектору України до 2030 року є не тільки необхідною, а й важливою для забезпечення довгострокового економічного розвитку та стабільності країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гарбінська-Руденко А.В., Дудник В.М., Яценко Ю.Г. Правові проблеми функціонування фінансової системи України в період дії воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. №2. <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261776/258186>

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України” від 24.03.2022 р. No 2142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>.

3. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

4. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Функціонування фінансової системи, її реформування та розвитку». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/functioning-of-the-financial-system.pdf>

5. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року №2755-VI. Відомості Верховної Ради України, 2011, № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.

6. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. Відомості Верховної Ради України, 2010. № 50-51. Ст.572.

REFERENCES:

1. Harbinska-Rudenko, A.V., Dudnyk V.M., Yatsenko Yu.H. (2022). Pravovi problemy funktsionuvannia finansovoi systemy Ukrainy v period dii voiennoho stanu. [Legal problems of the functioning of the financial system of Ukraine during the period of martial law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. №2. Retrieved from: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261776/258186> [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva na period dii voiennoho stanu. (2022, March 24). [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the improvement of legislation for the period of martial law]. *Zakon Ukrainy №2142*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text> [in Ukrainian].

3. Pro osnovy natsionalnogo sprotyvu. (2021, July 16). [On the foundations of national resistance]. *Zakon Ukrainy № 1702-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> [in Ukrainian].
4. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy. (2022). [Project of the Recovery Plan of Ukraine]. *Materialy robochoi hrupy «Funktsionuvannia finansovoi systemy, yii reformuvannia ta rozvytok»*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/functioning-of-the-financial-system.pdf> [in Ukrainian].
5. Podatkovyi kodeks Ukrainy. (2010, December 2). [Tax Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2755-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy №13-14, № 15-16, № 17. 112.* [in Ukrainian].
6. Biudzhetni kodeks Ukrainy. (2010, July 8). [Budget Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2456-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 50-51. 572.* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.05.2024

УДК 351.824.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-328-333

Полозенко Артем Валерійович,
аспірант Науково-дослідного інституту публічного права
artpol2204@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-8013-4662

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАНТІВ

Сучасна ситуація, що склалася в Україні через військову агресію Російської Федерації, викликає особливе занепокоєння щодо захисту прав дітей, які стали жертвами цього конфлікту. Збройний конфлікт, що триває, не тільки порушує основні права дітей, але й створює безпрецедентні виклики для системи публічного адміністрування в контексті забезпечення їхнього захисту. Зміна характеру загроз, викликаних війною, змушує переглянути існуючі механізми правового захисту, які повинні відповідати сучасним умовам. Діти, як найуразливіша частина суспільства, стають мішенями не лише фізичних, але й психологічних атак, що підвищує значущість дослідження цієї проблематики. Тому важливо звернути увагу на те, як війна впливає на дитячий розвиток та які адміністративно-правові заходи можна впровадити для мінімізації цих впливів.

Адміністративно-правовий захист дітей, постраждалих від військових дій, є ключовим аспектом національної безпеки та суспільного розвитку. Цей захист вимагає інтегрованого підходу, який би враховував специфіку воєнного стану, нормативно-правові акти та міжнародні зобов'язання України. Важливо, щоб ці механізми були достатньо гнучкими для швидкої адаптації до змінних умов, зокрема в умовах ескалації конфлікту. Недостатня ефективність існуючих інструментів захисту прав дітей може призвести до ще більших втрат, що робить питання реформування цієї сфери особливо актуальним. Зокрема, міжнародний досвід може стати цінним ресурсом для розробки нових стратегій захисту прав дітей в умовах війни.

Удосконалення системи адміністративно-правового захисту прав дітей, які постраждали від військової агресії, є нагальною необхідністю. Розробка нових підходів та впровадження ефективних механізмів захисту можуть сприяти зменшенню негативних наслідків для дітей, забезпечити їхню реабілітацію та відновлення прав. Додатково слід врахувати важливість забезпечення психологічної підтримки та соціальної реінтеграції дітей, які зазнали травматичного впливу війни. Пріоритетним завданням є також створення спеціальних програм, які б дозволяли дітям адаптуватися до нових реалій та забезпечували їм повноцінне життя. Інтеграція цих програм у загальнодержавну політику має стати стратегічним напрямом для України в умовах військового конфлікту.

Дослідження цієї теми є важливим кроком у напрямку вдосконалення системи публічного адміністрування, яка повинна оперативнo реагувати на виклики, пов'язані з війною, та забезпечувати надійний захист прав найуразливіших категорій населення — дітей. Лише через комплексний аналіз та наукові дослідження можна створити ефективну та дієву систему захисту, яка відповідатиме сучасним викликам. Крім того, таке дослідження сприятиме підвищенню рівня свідомості суспільства щодо проблематики захисту прав дітей у воєнний час. Важливою частиною цього процесу є також моніторинг та оцінка існуючих підходів, що дозволить виявити недоліки та розробити нові, більш ефективні рішення. Оскільки війна триває, необхідно постійно адаптувати та вдосконалювати систему публічного адміністрування для того, щоб вона залишалася дієвою в умовах змінних обставин.

Ключові слова: адміністративно-правовий захист, діти, військова агресія, права дітей, публічне адміністрування, збройний конфлікт, війна, реабілітація, компенсація збитків, нормативно-правова база, міжнародні зобов'язання, національна безпека, державні органи, координація.

Polozenko A. FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF CHILDREN WHO WERE SUFFERED FROM THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN OCCUPANTS

The current situation in Ukraine, caused by the military aggression of the Russian Federation, raises particular concern regarding the protection of the rights of children who have become victims of this conflict. The ongoing armed conflict not only violates the fundamental rights of children but also creates unprecedented challenges for the public administration system in

ensuring their protection. The changing nature of threats posed by the war necessitates a reassessment of the existing legal protection mechanisms, which must be adapted to current conditions. Children, as the most vulnerable part of society, become targets not only of physical but also psychological attacks, emphasizing the importance of studying this issue. Therefore, it is crucial to understand how the war affects child development and what administrative and legal measures can be implemented to mitigate these impacts.

Administrative and legal protection of children affected by military actions is a key aspect of national security and social development. This protection requires an integrated approach that considers the specifics of martial law, legal acts, and Ukraine's international obligations. It is important that these mechanisms be flexible enough to quickly adapt to changing conditions, particularly in the context of escalating conflict. The insufficient effectiveness of existing tools for protecting children's rights may lead to even greater losses, making the issue of reforming this area particularly urgent. In particular, international experience can serve as a valuable resource for developing new strategies for protecting children's rights in wartime.

Improving the system of administrative and legal protection of the rights of children affected by military aggression is an urgent necessity. The development of new approaches and the implementation of effective protection mechanisms can help reduce the negative consequences for children, ensure their rehabilitation, and restore their rights. Additionally, it is important to consider the provision of psychological support and social reintegration for children who have suffered traumatic effects from the war. A priority task is also the creation of special programs that would allow children to adapt to new realities and ensure them a full life. The integration of these programs into national policy should become a strategic direction for Ukraine in the context of military conflict.

Researching this topic is an important step toward improving the public administration system, which must respond promptly to the challenges associated with the war and ensure the reliable protection of the rights of the most vulnerable categories of the population—children. Only through comprehensive analysis and scientific research can an effective and efficient protection system be created that meets contemporary challenges. Moreover, such research will contribute to raising societal awareness of the issue of protecting children's rights in wartime. An essential part of this process is also the monitoring and evaluation of existing approaches, which will allow identifying shortcomings and developing new, more effective solutions. As the war continues, it is necessary to constantly adapt and improve the public administration system to ensure it remains effective under changing circumstances.

Keywords: administrative and legal protection, children, military aggression, children's rights, public administration, armed conflict, war, rehabilitation, compensation for damages, legal framework, international obligations, national security, government bodies, coordination.

Постановка проблеми. Проблема захисту прав дітей, які постраждали від військової агресії, полягає у недостатній ефективності існуючих адміністративно-правових механізмів. Відсутність комплексного підходу до вирішення цієї проблеми призводить до затримок у наданні необхідної допомоги та захисту дітям. Також спостерігається низький рівень координації між державними органами, що ускладнює реалізацію прав дітей на практиці. До того ж, існуючі правові норми часто не відповідають специфіці військових дій, що потребує їхньої адаптації до нових реалій. Ці виклики вимагають розробки нових стратегій та підходів, які б забезпечили дієвий захист прав дітей у контексті воєнного конфлікту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останніх дослідженнях і публікаціях, присвячених адміністративно-правовому захисту прав дітей в умовах військової агресії, особливо виділяються роботи таких авторів, як В. Буткевич, А. Войціховський, В. Джуган, Н. Коломєць, О. Мердова, С. Ніколайчук, І. Шуміло. Ці дослідники зробили вагомий внесок у розуміння сучасних викликів у цій сфері та можливих шляхів їх подолання. Зокрема, В. Буткевич та А. Войціховський акцентують увагу на міжнародно-правових аспектах захисту прав дітей, підкреслюючи важливість міжнародного співробітництва в умовах збройних конфліктів. О. Мердова досліджує особливості діяльності Міністерства внутрішніх справ України щодо захисту прав дітей у воєнний час, звертаючи увагу на необхідність систематизації позитивного досвіду роботи органів, що належать до його управління. В. Джуган аналізує основні порушення прав дітей під час війни, зокрема використання заборонених засобів і методів ведення війни, викрадення та незаконне вивезення дітей. С. Ніколайчук деталізує проблеми теорії та практики захисту прав дітей під час воєнного стану, наголошуючи на важливості взаємодії національних і міжнародних інституцій для ефективного відновлення порушених прав. Ці дослідження формують важливу наукову та практичну основу для подальшого вдосконалення системи захисту прав дітей в умовах військового конфлікту, а також для розробки нових підходів до їх реабілітації та соціальної інтеграції.

Метою статті є аналіз та удосконалення адміністративно-правових механізмів захисту прав дітей, які постраждали від військової агресії, з урахуванням сучасних викликів та міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, права дітей опинилися під серйозною загрозою. Майже 70% українських дітей були вимушені покинути свої домівки, шукаючи безпеки як в межах країни, так і за кордоном. Така масштабна міграція та гуманітарна криза спричинили значні соціальні, психологічні та правові наслідки для дітей, багато з яких залишилися без батьківського піклування або стали жертвами воєнних злочинів. За даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, понад 10 000 дітей залишилися без батьківського піклування через війну, і понад 1 600 з них — через смерть чи загибель батьків [1]. За даними ЮНІСЕФ, щонайменше 1 993 дитини були вбиті або поранені від початку повномасштабного вторгнення Росії, що становить в середньому дві дитини щодня. Бойові дії, руйнування шкіл, лікарень, систем водопостачання та інших критичних інфраструктур створюють небезпечні умови для дітей, що залишилися в Україні. У Харківській, Донецькій, Дніпропетровській, Миколаївській та Запорізькій областях зафіксовано найбільшу

кількість поранених і загиблих дітей, багато з яких отримали мінно-вибухові травми. Зокрема, 128 дітей були змушені пережити ампутації.

Ці реалії підкреслюють гостру необхідність у дослідженні адміністративно-правового захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту. Захист прав дитини стає першочерговим завданням для міжнародних організацій, національних органів влади та правозахисників. Крім фізичного виживання, дітям потрібно забезпечити доступ до освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та правової допомоги, щоб пом'якшити руйнівні наслідки війни.

Під час збройних конфліктів особливий захист дітей регулюється низкою міжнародних актів, які встановлюють обов'язки держав щодо захисту прав дитини в умовах воєнних дій. Одним із ключових документів є Конвенція ООН про права дитини 1989 року, яка зобов'язує держави-учасниці забезпечити захист дітей від будь-яких форм насильства, експлуатації та жорстокого поводження, зокрема в умовах війни. У рамках цієї Конвенції також діють два факультативні протоколи, один з яких, Факультативний протокол про участь дітей у збройних конфліктах 2000 року, прямо забороняє залучення дітей до збройних сил та їхню участь у бойових діях [2].

Женевські конвенції 1949 року та їхні додаткові протоколи (Протокол I та Протокол II) містять спеціальні положення щодо захисту цивільного населення, включаючи дітей, в умовах збройного конфлікту. Зокрема, згідно з Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій, діти мають право на особливий захист та догляд під час міжнародних конфліктів, а Додатковий протокол II поширює ці положення на внутрішні конфлікти. Ці документи забороняють вербування дітей у збройні сили та їхню участь у військових діях.

Крім того, значну роль у захисті прав дітей в умовах війни відіграють два основні міжнародні акти: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року [3] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [4]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права встановлює низку основоположних прав людини, включаючи право на життя, яке є найвищою цінністю і повинно бути захищене за будь-яких обставин, навіть у часи війни. Це право є особливо актуальним для дітей, які становлять одну з найбільш вразливих груп під час збройних конфліктів. Пакт забороняє свавільне позбавлення життя, і будь-які акти насильства проти цивільних осіб, зокрема дітей, є грубим порушенням цього принципу. Крім того, він забороняє тортури, жорстоке, нелюдське або принизливе поводження, а також вимагає захисту від незаконного втручання в приватне життя, що охоплює захист дітей від розлучення з родинами, свавільного утримання або примусового переселення.

Окрім забезпечення права на життя, пакт зобов'язує держави захищати свободу думки, совісті та релігії, що є важливим для захисту ідентичності та розвитку дитини навіть у кризових умовах. Це включає право на освіту і доступ до інформації, що не повинно обмежуватись навіть у воєнний час. Для дітей, які опинились у зонах бойових дій або на окупованих територіях, держава повинна гарантувати збереження їхніх основних прав і доступ до правосуддя в разі порушення цих прав. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року зосереджується на забезпеченні таких базових прав, як право на освіту, охорону здоров'я та належні умови життя, що є критично важливим для дітей під час збройних конфліктів. Пакт встановлює, що навіть у кризових ситуаціях, таких як війна, держави мають забезпечувати доступ дітей до якісної освіти, оскільки це є невід'ємною частиною їхнього розвитку та соціальної інтеграції. Навіть під час війни освітні процеси повинні продовжуватись, що дозволяє дітям уникнути відриву від навчання та забезпечує їхню підготовку до майбутнього.

Пакт також передбачає право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, що охоплює зобов'язання держав забезпечувати доступ до медичних послуг, зокрема для дітей, які постраждали внаслідок бойових дій. Це включає доступ до психологічної допомоги для тих, хто пережив травми, а також захист від негативних наслідків війни, таких як відсутність доступу до їжі, води, безпечного житла та основних соціальних послуг.

Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року класифікує залучення дітей до збройних конфліктів та їх використання у бойових діях як воєнний злочин. Це є важливим інструментом для притягнення до відповідальності тих, хто порушує права дітей під час збройних конфліктів [5].

Додатково, варто згадати Конвенцію Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999 року) про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 року, яка включає участь дітей у збройних конфліктах до найгірших форм експлуатації праці. Гаазька конвенція про захист цивільного населення під час війни 1907 року також містить положення, що передбачають захист цивільних осіб, включаючи дітей, від насильства та жорстокого поводження в період збройних дій [6].

Зазначені міжнародні акти встановлюють загальні стандарти захисту дітей під час збройних конфліктів, створюючи базу для правових механізмів, які можуть бути запроваджені на національному рівні для гарантування дотримання прав дитини в умовах війни.

Україна робить все можливе, щоб захистити права дітей в умовах воєнного стану, коли військова агресія Російської Федерації призвела до численних порушень прав дітей та загроз їхньому життю та здоров'ю. Під час війни законодавець посилював правові механізми захисту дітей, що постраждали внаслідок збройної агресії. Фундаментальною основою для правового регулювання у цій сфері є Закон

України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», які визначають основні соціальні гарантії для дітей і механізми їхнього захисту.

Першочергові кроки щодо захисту прав дітей під час війни були зроблені у березні 2022 року. Зокрема, було створено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану, що було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 року № 302 [7]. Цей штаб мав на меті координацію зусиль різних органів влади для забезпечення захисту дітей, які постраждали від бойових дій. До основних завдань штабу входило розроблення плану дій для швидкого реагування на порушення прав дітей, організація евакуаційних заходів, а також надання психологічної та соціальної допомоги.

У квітні 2022 року Верховна Рада України прийняла за основу проект закону, який вносив зміни до статті 30-1 Закону України «Про охорону дитинства» щодо представництва деяких дітей під час ведення воєнного стану. Це відбулося відповідно до постанови Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року № 2207-IX [8]. Метою цих змін було забезпечити ефективне представництво інтересів дітей, зокрема у випадках, коли їхні батьки або опікуни були не в змозі виконувати свої функції через участь у бойових діях або інші обставини, спричинені війною.

У липні 2022 року було внесено важливі зміни до Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 268 [9]. Ці зміни передбачали розширення категорій дітей, які можуть отримати статус постраждалих внаслідок воєнних дій. Зокрема, передбачалася можливість отримання статусу дитини, яка зазнала психологічних або фізичних травм через бойові дії, дитини, які втратили одного чи обох батьків, або були примусово переміщені внаслідок окупації.

У червні 2024 року було затверджено порядок надання державної допомоги у межах програми «муниципальна няня». Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 року № 664 регулювала відшкодування вартості послуг з догляду за дітьми для сімей, які були вимушені залишити свої домівки через бойові дії або опинилися у складних життєвих обставинах [10]. Відшкодування надавалося на період дії воєнного стану та протягом трьох місяців після його завершення, що дозволяло забезпечити догляд за дітьми в умовах кризи.

У липні 2024 року Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій затвердило форму індивідуального плану заходів з повернення депортованої або примусово переміщеної дитини внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, відповідно до наказу від 3 липня 2024 року № 183, який було зареєстровано Міністерством юстиції України 4 липня 2024 року за № 1003/42348 [11]. Цей план заходів став важливим інструментом для повернення дітей, яких було примусово вивезено на окуповані території або за межі України. Він передбачав чіткі процедури для виявлення таких дітей, їх повернення на контрольовану територію України та реінтеграцію у суспільство, зокрема через надання соціальної і психологічної підтримки.

У липні 2024 року також було впроваджено пілотний проект щодо запровадження центрів захисту дитини за моделлю Барнахус, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 26 липня 2024 року № 2218/5/180/523/352-Н/1306 [12]. Ці центри були створені для забезпечення дітям, які постраждали від війни, доступу до комплексної допомоги — медичної, психологічної, юридичної - у спеціалізованих установах, що діяли за моделлю Барнахус, яка широко використовується в Європі для роботи з дітьми, які постраждали від насильства або інших трагічних обставин.

Разом з тим, існує нагальна потреба у подальшому вдосконаленні механізмів захисту прав дітей в умовах війни, оскільки наявні заходи не завжди є достатніми для вирішення всіх проблем, які виникають у зв'язку з наслідками збройного конфлікту. Держава повинна приділяти прискіпливу увагу цьому питанню, адже війна створює надзвичайно серйозні загрози для життя, здоров'я, розвитку та благополуччя дітей. Захист прав дітей в умовах війни вимагає комплексного та системного підходу, який передбачає координацію дій усіх відповідних органів влади, міжнародних організацій, гуманітарних інституцій та громадських ініціатив.

Необхідно забезпечити чітку координацію між усіма цими структурами для оперативного реагування на всі виклики, що виникають. Держава повинна розробити більш ефективні та комплексні підходи до захисту прав дітей, включаючи створення єдиної інформаційної платформи для моніторингу ситуації та швидкого реагування на порушення прав дитини. Особливо важливо налагодити систему моніторингу стану дітей, які опинилися в зоні бойових дій або на окупованих територіях, щоб вчасно виявляти випадки порушення їхніх прав та оперативно надавати їм необхідну допомогу.

Особливу увагу слід приділити забезпеченню доступу дітей до якісної освіти та медичних послуг, незалежно від того, де вони проживають. Це може передбачати не лише відновлення пошкоджених шкіл та медичних установ у районах, які постраждали від війни, але й розвиток нових моделей, таких як дистанційне навчання та мобільні медичні служби, які можуть бути ефективними в умовах воєнної нестабільності. Такий підхід дозволить забезпечити безперервний доступ дітей до освіти та медичних послуг навіть у найскладніших обставинах.

Окрім цього, потрібно вдосконалити процедури реінтеграції дітей, які зазнали депортації або

примусового переміщення. Для цих дітей надзвичайно важливо забезпечити не лише фізичне повернення до їхніх родин або громад, але й повноцінну психологічну підтримку, соціальну реабілітацію та правову допомогу. Реінтеграція має бути комплексною, з акцентом на відновлення емоційного стану дітей, які пережили травматичні події.

Слід також посилити державну підтримку сімей з дітьми, які постраждали від війни. Це може включати матеріальну допомогу, доступ до соціальних програм, а також підтримку в адаптації дітей до нових умов життя. Важливо розробити довгострокові стратегії для відновлення та модернізації системи захисту прав дітей у постконфліктний період. Це включатиме розширення доступу до реабілітаційних програм для дітей, які постраждали від війни, а також навчання спеціалістів для роботи з такими дітьми.

Важливо також підвищити обізнаність суспільства щодо проблем, з якими стикаються діти в умовах війни. Це може включати проведення інформаційних кампаній, які б акцентували увагу на проблемах дітей, що постраждали від збройного конфлікту, і на важливості їх захисту. У постконфліктний період держава має активно впроваджувати програми, спрямовані на відновлення нормального життя для дітей, які зазнали травм, а також забезпечити їх належний соціальний захист і підтримку.

Висновки. З огляду на складність і багатогранність проблем, що виникають під час збройних конфліктів, захист прав дітей в умовах війни є одним із найважливіших завдань держави. Ефективність цієї діяльності залежить від комплексного підходу, що включає чітку координацію дій, своєчасне реагування на виклики, забезпечення доступу до основних прав і послуг, а також підтримку дітей на шляху реінтеграції та адаптації. Важливо не лише запобігати порушенням прав дітей, але й створювати умови для їхньої безпечної і стабільної реабілітації після завершення конфлікту. Це завдання потребує постійного вдосконалення існуючих механізмів та інтеграції міжнародних стандартів у національну правову систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

- Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/dity-viiny>
- Конвенція ООН про права дитини: ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 № 789-XII. Київ : Столиця, 1997. 31 с
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/03/19760323%2006-17%20AM/Ch_IV_04.pdf.
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, 1966. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/01/19760103%2003-14%20AM/Ch_IV_03.pdf.
- Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, 1999. URL: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/>
- Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, 1999. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182.
- Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-п#Text>.
- Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до статті 30-1 Закону України «Про охорону дитинства» щодо представництва деяких дітей під час ведення в Україні воєнного стану: постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2022 р. № 2207-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2207-IX#Text>
- Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268 (із змінами від 2022 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-п#Text>.
- Про відшкодування вартості послуг з догляду за дитиною на період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 р. № 664. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2024-п#Text>.
- Про затвердження форми індивідуального плану заходів з повернення депортованої або примусово переміщеної дитини: наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 3 липня 2024 р. № 183. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1003-24#Text>.
- Про затвердження Порядку реалізації пілотного проекту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус): наказ Міністерства юстиції України від 26 липня 2024 р. № 2218/5/180/523/352-Н/1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2218-24-нд#Text>.

REFERENCES:

- Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. (2022). [Annual report of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights]. Retrieved from: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/dity-viiny> [in Ukrainian].
- Konventsia OON pro prava dytyny. (1991, February 27). [UN Convention on the Rights of the Child]. *Ratyfikovana Postanovoiu Verkhovnoi Rady Ukrainy №789-XII*. 31. [in Ukrainian].

3. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. (1966). [International Covenant on Civil and Political Rights]. Retrieved from: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/03/19760323%2006-17%20AM/Ch_IV_04.pdf [in English].
4. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava. (1996). [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. Retrieved from: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/01/19760103%2003-14%20AM/Ch_IV_03.pdf [in English].
5. Pro zaboronu ta nehaini zakhody shchodo likvidatsii naihirshykh form dytiachoi pratsi. (1999). [On the ban and immediate measures to eliminate the worst forms of child labor]. *Konventsiiia Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi №182*. Retrieved from: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/> [in English].
6. Pro zaboronu ta nehaini zakhody shchodo likvidatsii naihirshykh form dytiachoi pratsi. (1999). [On the ban and immediate measures to eliminate the worst forms of child labor]. *Konventsiiia Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi №182*. Retrieved from: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182 [in English].
7. Pro utvorennia Koordynatsiinoho shtabu z pytan zakhystu prav dytyny v umovakh voiennoho stanu. (2022, March 17). [On the formation of the Coordination Headquarters for the protection of childrens rights under martial law]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №302*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-p#Text> [in Ukrainian].
8. Pro pryiniattia za osnovu proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do statti 30-1 Zakonu Ukrainy «Pro okhoronu dytynstva» shchodo predstavnytstva deiakykh ditei pid chas vedennia v Ukraini voiennoho stanu. (2022, April 14). [On adoption as a basis of the draft Law of Ukraine on Amendments to Article 30-1 of the Law of Ukraine "On Childhood Protection" regarding the representation of certain children during martial law in Ukraine]. *Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy №2207-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2207-IX#Text> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia statusu dytyny, yaka postrazhdala vnaslidok voiennykh dii ta zbroinykh konfliktiv. (2017, April 5 (With changes from 2022)). [On the approval of the Procedure for granting the status of a child who suffered as a result of hostilities and armed conflicts]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №268*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-p#Text> [in Ukrainian].
10. Pro vidshkoduvannia vartosti posluh z dohliadu za dytynoiu na period voiennoho stanu. (2024, June 7). [On the reimbursement of the cost of child care services during the period of martial law]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №664*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2024-p#Text> [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia formy individualnoho planu zakhodiv z povernennia deportovanoi abo prymusovo peremishchenoi dytyny. (2024, July 3). [On the approval of the form of an individual plan of measures for the return of a deported or forcibly displaced child]. *Nakaz Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy №183*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1003-24#Text> [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii pilotnoho proiektu shchodo zaprovadzhennia tsestriv zakhystu dytyny (za modelliu Barnakhus). (2024, July 26). [On the approval of the Procedure for the implementation of the pilot project on the introduction of child protection centers (according to the Barnahus model)]. *Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy № 2218/5/180/523/352-N/1306*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2218-24-nd#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.05.2024

УДК 340.13 + 347.97/99(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-333-337

Гулак Олена Василівна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного та фінансового права

Національного університету біоресурсів і природокористування України

lenagulac8118@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-9004-0185

Щербак Артем Валерійович,

доктор філософії в галузі права,

Завідувач Західноукраїнського відділення Науково-дослідного центру судової

експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності

Міністерства юстиції України

golosievo_sud@ukr.net

Медведська Вікторія Валеріївна,доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри транспортного права та логістики

Національного транспортного університету

v_medvedska@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-5579-4600

Гальона Інеса Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри транспортних технологій

Національного транспортного університету

i.halona@ntu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-1484-1682

ЗАГАЛЬНА ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕДІАЦІЇ, ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В МЕЖАХ АДМІНІСТРАТИВНОГО, ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

У статті аналізується медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів в межах адміністративного, цивільного та господарського процесів. Визначається, що законодавчого закріплення інституту медіації отримав в листопаді 2021 року, коли було прийнято спеціальний законодавчий акт – Закон України “Про медіацію”. Медіація здатна вирішити проблеми, що постають перед правовою системою України, зокрема, розвантажити судову систему та покращити стан правового захисту громадян. Застосування медіації сприяє демократизації суспільства та становленню верховенства права. Констатовано, що запровадження в Україні правового інституту медіації є одним із заходів децентралізації державної влади, який надає громадянам реальну можливість обирати інші (не судові) засоби для вирішення їх спорів при збереженні судової системи як основного механізму вирішення спорів в суспільстві. Сформовано висновки про те, що процедура медіації – це добровільна та позасудова структурована процедура, що характеризується конфіденційністю, під час якої сторони, використовуючи третю незалежну сторону (медіатора або медіаторів), намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом домовленостей або переговорів. При цьому, така процедура є рівною мірою важливою для застосування її в межах вирішення спорів в рамках господарського, цивільного та адміністративного процесу. Акцентовано те, що медіація, як допоміжний інститут правової системи, що покликаний утверджувати верховенство права та слугувати справедливості, повинен в більшій мірі використовуватися в українському правовому полі. Пропонується розглянути механізм запровадження медіації як обов’язкової досудової процедури в деяких категоріях спорів (встановлення способу участі у вихованні дитини чи визначення місця проживання дитини тощо). У контексті означеного, значної уваги потребує досвід інституціоналізації медіації у публічних правовідносинах в європейських країнах (довід Бельгії та Франції).

Ключові слова: судовий спір, медіація, альтернативні способи, господарський процес, адміністративний процес, цивільний процес.

Gulak O., Shcherbak A., Medvedska V., Galyona I. THE GENERAL LEGAL CHARACTERISTICS OF MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY OF RESOLVING DISPUTES WITHIN THE ADMINISTRATIVE, CIVIL AND ECONOMIC PROCESS

The article analyzes mediation as an alternative way of resolving disputes within administrative, civil and economic processes. It is determined that the institution of mediation received legislative consolidation in November 2021, when a special legislative act was adopted – the Law of Ukraine "On Mediation". Mediation can solve the problems facing the legal system of Ukraine. In particular, to relieve the judicial system and improve the state of legal protection of citizens. The use of mediation contributes to the democratization of society and the establishment of the rule of law. It is established that the introduction of the legal institution of mediation in Ukraine is one of the measures of decentralization of state power, which provides citizens with a real opportunity to choose other non-judicial means to resolve their disputes while preserving the judicial system as the main mechanism for resolving disputes in societies that conclude that the mediation procedure – it is a voluntary and out-of-court structured procedure, characterized by confidentiality, during which the parties, using an independent third party (mediator or mediators), try to prevent the occurrence or settle a conflict (dispute) through agreements or negotiations. At the same time, this is the procedure. is equally important for its application in the resolution of disputes within the economic, civil and administrative process. Thus, mediation, as an auxiliary institution of the legal system, which is designed to establish the rule of law and serve justice, should be used to a greater extent in the Ukrainian legal field. It is proposed to consider the mechanism of introducing mediation as a mandatory pre-trial procedure in some categories of disputes (establishing the method of participation in raising a child or determining the child's place of residence, etc.), as well as the experience of institutionalizing mediation in public legal relations in European countries (as far as Belgium and France) requires considerable attention. .

Key words: litigation, mediation, alternative methods, economic process, administrative process, civil process.

Постановка проблеми. Альтернативні способи вирішення спорів вже досить довгий період визнаються одними з кращих варіантів для розв'язання конфлікту, а також застосовуються в багатьох державах світу. Так, радянська спадщина, котра роками переслідувала українське законодавство та систему правосуддя поступово відходить в минуле, а на заміну такій системі виникають нові більш прогресивні ідеї для реформування судочинства. Крім того, застосування такого позитивного зарубіжного досвіду стає наслідком для підвищення відсотка рівня довіри громадян до судової влади в Україні. При цьому, у світі існує незлічена кількість способів, які забезпечують проведення примирення сторін спірних правовідносин без безпосередньої участі суду.

Одним з найбільш розповсюджених альтернативних способів вирішення судових спорів є медіація, що широко застосовується в усьому світі, насамперед у США, в Австралії та Європі. У багатьох країнах вона закріплена законодавчо. В суспільствах деяких держав, наприклад, Голландії, вже сформувалася культура медіації як можливого шляху врегулювання спору, в інших країнах, зокрема в Німеччині, вона тільки зароджується. Удосконалення, оптимізація та гармонізація процесуального законодавства і судової системи спрямоване на досягнення балансу у забезпеченні публічних інтересів суспільства і приватних інтересів людини. Що стосується України, то законодавчого закріплення інституту медіації отримав в листопаді 2021 року, коли було прийнято спеціальний законодавчий акт – Закон України “Про медіацію”. Медіація здатна вирішити проблеми, що стоять перед правовою системою України, зокрема, розвантажити судову систему та покращити стан правового захисту громадян. Застосування медіації сприяє демократизації суспільства та становленню верховенства права. Тому, наразі, коли пройшло майже три роки з моменту прийняття основного законодавчого акту, можливо провести узагальнене дослідження щодо застосування медіації в межах цивільного, господарського та адміністративного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій підтверджує актуальність обраної тематики. Власне питання застосування медіації, як альтернативного способу вирішення спорів, розглядалися у працях таких дослідників як: В. Медестова, А. Медестової, О. Носирєвої, Д. Дена, І. Аксьонової, Р. Вальца, В. Хохлова, О. Карплюка, О. Гойко, Г. Ульянової, М. Цимбалюка, В. Каменкова, С. Калашникової, А. Зайцева та інших.

Метою статті є надання правової характеристики інституту медіації, а також її застосування в межах цивільного, господарського та адміністративного процесу.

Вклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 55 основного Закону України – Конституції, права і свободи громадян захищаються судом [1]. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту, звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ, чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Таким чином, у Конституції України передбачено судову та позасудову форми захисту будь-яких прав громадян.

Впровадження несудових способів врегулювання юридичних конфліктів не суперечить конституційному праву кожної особи на судовий захист прав і свобод, оскільки в разі недосягнення потрібного результату зацікавлена сторона завжди має право звернутися до суду. Право на судовий захист, яке належить до найважливіших прав, закріплених у Конституції України, набуло свого розвитку в галузевому законодавстві (цивільному, процесуальному, адміністративному тощо). Найбільш дієвим способом захисту законних прав є судовий порядок, умовою належної реалізації якого повинна бути узгодженість між нормами матеріального та процесуального права [2, с. 6].

Втім, починаючи з 2014 року, Україна здійснює заходи щодо децентралізації влади, що є сучасною формою розвитку демократії у світі. Запровадження в Україні правового інституту медіації – є одним із заходів децентралізації державної влади, який надає громадянам реальну можливість обирати інші (не судові) засоби для вирішення їх спорів при збереженні судової системи як основного механізму вирішення спорів в суспільстві, активізувати громадян України на потребу у задоволенні їх прав та інтересів, звужити сферу впливу держави на суспільство, замінити цей вплив механізмами саморегуляції, виробленими самим суспільством, та суттєво знизити рівень бюджетного споживання судової системи через зменшення навантаження на суди в цілому [3, с. 13].

Саме слово “медіація” прийшло до української правової площини із латинської мови (mediatio) та означає “посередництво”. У міжнародному праві медіація означає “посередництво третьої, незацікавленої держави в міжнародному спорі суб'єктів міжнародного права”; у приватному праві – це один з альтернативних (позасудових) методів вирішення конфліктів, згідно з яким, не зацікавлений посередник (медіатор) допомагає сторонам досягти шляхом переговорів добровільної та взаємовигідної угоди [4, с. 610].

Відповідно до ч. 4 ст. 1 Закону України “Про медіацію”, медіація - це “позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів” [5]. Аналізуючи положення ст. 3 цього Закону, можливо встановити, що медіація, як процедура, спрямована на запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі, цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [5]. Таким чином, медіацію можливо застосовувати, як в межах вирішення приватних конфліктів (цивільний процес, господарський процес тощо), так і публічних конфліктів

(адміністративний процес).

Щодо основних ознак, якими характеризується медіація, то можливо, виходячи із законодавчого визначення поняття “медіація”, виділити такі ознаки: по-перше – це приватний, а не державний, добровільний та конфіденційний процес використання медіаторів з метою виходу з конфліктної ситуації; по-друге – це структурований та гнучкий процес; по-третє – медіація – процес неформальний, відбувається на позасудовому рівні; по-четверте – обидві сторони повинні мати щирість намірів щодо вирішення спору; по-п’яте – медіатор повинен бути неупередженим, однаково підтримувати обидві сторони та допомагати їм знайти рішення, яке однаково їх задовольнить. Таким чином, ключовими завданнями інституту медіації постають: врегулювання спору шляхом досягнення його сторонами взаємоприйняттого для них обох рішення; усунення шкоди, завданої конфліктом; якомога повне задоволення потреб сторін конфлікту; зниження рівня конфліктності сторін та запобігання поновленню конфлікту; відновлення правопорядку та злагоди в суспільстві.

Варто відмітити, що після прийняття Закону України “Про медіацію” було внесено зміни і до процесуальних кодексів. Так, відповідно до ч. 7 ст. 49 Цивільного процесуального кодексу України, “сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою” [6]. Аналогічне положення міститься і в ч. 7 ст. 46 Господарського процесуального кодексу України [7]. В ч. 5 ст. 47 Кодексу адміністративного судочинства вказується, що “сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі” [8]. Втім надалі в процесуальних кодексах не визначаються особливості здійснення медіації, і необхідним є звернення саме до спеціального законодавчого акту.

В умовах дії на всій території України воєнного стану вчені доводять ефективність проведення медіації як окремої позасудової процедури чи процедури, яка органічно “вплетена” в цивільний, господарський, та адміністративний процеси. Зокрема, вказується на те, що здійснення правосуддя в Україні в умовах воєнного стану ускладнене рядом системних проблем, частина з яких посилилась, а інша виникла безпосередньо внаслідок збройної агресії РФ. Медіація, як неюрисдикційний метод вирішення спорів, позбавлений цих проблем і дає змогу сторонам обирати найефективніший і прийнятний для них варіант вирішення спору. Медіацію потрібно розглядати як допоміжний інститут правової системи, що покликаний утверджувати верховенство права та слугувати справедливості [9, с. 74].

Варто відмітити, що досить тривалий період часу однією з найбільш дискусійних була думка про “медіабельність” публічно-правових спорів, але зі схваленням Рекомендації (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-особами від 5 вересня 2001 року було обґрунтовано доцільність застосування медіації й в адміністративних правовідносинах.

На думку дослідників значної уваги потребує досвід інституціоналізації медіації у публічних та приватних правовідносинах в європейських країнах. Перш за все науковці згадують досвід Бельгії, де діє державна Служба з податкової медіації та Франції, де створені Служба превенції та медіації (врегулює спори між органами влади), Служба профілактики і громадського спокою, Служба міської превенції та інші (державні служби, які відповідали за рівень безпеки в країні) [10, с. 109].

Що стосується медіації в приватно-правових спорах, то наразі опрацьовується механізм запровадження медіації як обов’язкової досудової процедури в деяких категоріях спорів. До прикладу, це можуть бути такі спори, як: встановлення способу участі у вихованні дитини чи визначення місця проживання дитини тощо. Адже, у суду не завжди вистачає гнучкості, адаптивності та індивідуального підходу для ефективного вирішення цієї категорії емоційно виснажливих спорів. Це зумовлює необхідність більш широкого застосування нових підходів і засобів позасудового врегулювання сімейних спорів, одним з яких виступає інститут медіації. Втручання суду в сімейний конфлікт зазвичай відбувається на пізній стадії, коли ситуація дуже ускладнена. До того ж судові процедури не завжди враховують особливі ознаки сімейних спорів і є надмірно тривалими.

Висновки. Таким чином, можливо підсумувати, що процедура медіації – це добровільна та позасудова структурована процедура, що характеризується конфіденційністю, під час якої сторони, використовуючи третю незалежну сторону (медіатора або медіаторів), намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом домовленостей або переговорів. При цьому, така процедура є, рівною мірою, важливою для застосування її в межах вирішення спорів в рамках господарського, цивільного та адміністративного процесу. Так, медіація, як допоміжний інститут правової системи, що покликаний утверджувати верховенство права та слугувати справедливості, повинен в більшій мірі використовуватися в українському правовому полі. Ефективність медіації полягає в тому, що вона базується на інтересах сторін. Медіація не завжди може завершитися консенсусом, але за наслідками цієї процедури сторони будуть розуміти причини виникнення їхнього конфлікту та власні вимоги, які вони ставили в рамках медіаційного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>

2. Ківалов С.В. Сутність та особливості досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"* : зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін] ; відп. за вип. В. М. Дрьомін ; МОН України, НУ "ОЮА". Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Т. 14. С. 5-18.
3. Буга Г.С., Буга В.В. Інститут медіації в умовах воєнного стану в Україні. *Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 16 вересня 2022. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 112 с.
4. Канарик Ю.С. Медіація як спосіб вирішення господарських спорів. *Держава та регіони*. 2017. 4 (58). С. 24-27.
5. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 08.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
7. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
8. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15>
9. Кармаза, О. О., Федоренко, Т. В., & Позов, Д. А. (2022). Медіація як альтернативний механізм врегулювання спорів і конфліктів: проблеми в розкритті змісту термінів, використаних у законі. *Часопис Київського університету права*, (2-4), 73-77. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.12>
10. Токарева К. С. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання медіації. *Наукові записки. Серія "Право"*. 2020. № 9. С. 106–111. URL: <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/24/14>

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. №254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
2. Kivalov, S.V. (2014). Sutnist ta osoblyvosti dosudovoho vrehuliuvannia administratyvno-pravovykh sporiv. [The essence and features of pre-trial settlement of administrative-legal disputes]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia"*. Т. 14. 5-18. [in Ukrainian].
3. Buha, H.S., Buha, V.V. (2022). Instytut mediatsii v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. [Institute of mediation in the conditions of martial law in Ukraine]. *Politsejska mediatsiia yak instrument zakhystu prav ta interesiv hromadian*. Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 112. [in Ukrainian].
4. Kanaryk, Yu.S. (2017). Mediatsiia yak sposib vyrishennia hospodarskykh sporiv. [Mediation as a way of resolving economic disputes]. *Derzhava ta rehiony*. 4 (58). 24-27. [in Ukrainian].
5. Pro mediatsiiu. (2021, November 16). [On mediation]. *Zakon Ukrainy № 1875-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
6. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2004, March 8). [Civil Procedure Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1618-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
7. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (1991, November 6). *Zakon Ukrainy №1798-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> [in Ukrainian].
8. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2005, July 6). [Administrative Judicial Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2747-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15> [in Ukrainian].
9. Karmaza, O. O., Fedorenko, T. V., Pozov, D. A. (2022). Mediatsiia yak alternatyvnyi mekhanizm urehuliuvannia sporiv i konfliktiv: problemy v rozkrytti zmistu terminiv, vykorystanykh u zakoni. [Mediation as an alternative mechanism for settling disputes and conflicts: problems in disclosing the meaning of the terms used in the law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, (2-4), 73-77. Retrieved from: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.12> [in Ukrainian].
10. Tokarieva, K. S. (2020). Subiekty administratyvno-pravovoho rehuliuvannia mediatsii. [Subjects of administrative and legal regulation of mediation]. *Naukovi zapysky. Seriia "Pravo"*. № 9. 106–111. Retrieved from: <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/24/14> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.05.2024

УДК 351.743 (477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-338-343

Малєєв Євген Сергійович,

аспірант денної форми навчання кафедри приватно-правових дисциплін

Університету сучасних знань

Emalieiev@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-7256-6355

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОЗВІЛЬНИХ ПРОЦЕДУР В СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ

У даній статті визначено поняття та особливості дозвільних процедур в сфері містобудування.

Визначено, що дозвільна процедура в сфері містобудування – це сукупність адміністративних дій і рішень, спрямованих на надання правомірною дозволу для проведення будівельних, реконструктивних та інших містобудівних робіт на відповідній території. Ця процедура регулюється законодавством і передбачає дотримання встановлених норм, вимог і стандартів, що мають на меті забезпечити безпеку, екологічність та відповідність проєктів містобудівним планам.

Дозвільна процедура в сфері містобудування має обов'язкові та факультативні (додаткові) стадії. До основних стадій відносимо: 1. Порушення дозвільної справи; 2. Перевірка поданих матеріалів; 3. Прийняття рішення; 4. Оформлення та видача дозволу. До факультативних (додаткових) відносимо: 5. скарження відмови у видачі дозволу; 6. анулювання дозволу.

Особливості дозвільної процедури у сфері містобудування визначаються специфікою будівельної діяльності, вимогами до безпеки, екології та гармонійного розвитку територій: 1) процедура включає кілька стадій. Кожна стадія регулюється відповідними законами та підзаконними актами, що забезпечує детальну перевірку проєкту; 2) норми охоплюють екологічні, безпекові та соціальні аспекти будівництва, що має захищати інтереси громади та забезпечувати відповідність будівельних проєктів планам розвитку територій; 3) складність процедури залежить від характеру та масштабу будівельних робіт. Для простих проєктів дозвільний процес може бути відносно швидким, тоді як масштабні або суспільно важливі проєкти потребують більш глибокої експертизи та довшого погодження; 4) у процесі дозвільної діяльності беруть участь різні органи: органи місцевого самоврядування, державні контролюючі органи (наприклад, Державна інспекція архітектури та містобудування України), спеціалізовані експертні установи тощо; 5) однією з ключових умов для отримання дозволу є наявність затвердженої містобудівної документації, яка має відповідати генеральним планам розвитку населених пунктів; 6) важливою особливістю є відкритість процедури. Законодавство передбачає громадське обговорення або консультації щодо будівництва об'єктів, які можуть впливати на місцеві громади; 7) після видачі дозволу органи державного архітектурно-будівельного контролю здійснюють нагляд за виконанням будівельних робіт.

Ключові слова: дозвільна система, дозвільні процедури, дозвіл, органи державної влади, містобудування, публічна влада.

Malieiev Ye. CONCEPTS AND CHARACTERISTICS OF PERMISSIVE PROCEDURES IN THE FIELD OF TOWN PLANNING

Abstract: this article defines the concepts and features of permit procedures in the field of urban planning.

It was determined that the permit procedure in the field of urban planning is a set of administrative actions and decisions aimed at granting a valid permit for construction, reconstruction and other urban planning works in the relevant territory. This procedure is regulated by legislation and involves compliance with established norms, requirements and standards aimed at ensuring safety, environmental friendliness and compliance of projects with urban planning.

The permissive procedure in the field of urban planning has mandatory and optional (additional) stages. The main stages include: 1. Violation of the permit case; 2. Verification of submitted materials; 3. Making a decision; 4. Registration and issuance of a permit. Optional (additional) include: 5. complaints of refusal to issue a permit; 6. cancellation of permission.

Peculiarities of the permit procedure in the field of urban planning are determined by the specifics of construction activity, requirements for safety, ecology and harmonious development of territories: 1) the procedure includes several stages. Each stage is regulated by relevant laws and by-laws, which ensures a detailed inspection of the project; 2) norms cover environmental, safety and social aspects of construction, which should protect the interests of the community and ensure compliance of construction projects with territorial development plans; 3) the complexity of the procedure depends on the nature and scale of construction works. For simple projects, the permitting process can be relatively quick, while large-scale or socially important projects require deeper examination and longer approval; 4) various bodies participate in the permitting process: local self-government bodies, state control bodies (for example, the State Inspection of Architecture and Urban Planning of Ukraine), specialized expert institutions, etc.; 5) one of the key conditions for obtaining a permit is the availability of approved urban planning documentation, which must correspond to the general plans for the development of settlements; 6) an important feature is the openness of the procedure. Legislation provides for public discussion or consultation regarding the construction of facilities that may affect local communities; 7) after the permit is issued, the state architectural and construction control bodies supervise the execution of construction works.

Key words: permit system, permit procedures, permit, state authorities, urban planning, public authority.

Постановка проблеми. Поняття та особливості дозвільних процедур у сфері містобудування є актуальними для наукового вивчення, оскільки вони безпосередньо впливають на розвиток інфраструктури та дотримання правової основи в умовах урбанізації. В цілому, дозвільні процедури - це сукупність адміністративних дій, спрямованих на надання дозволів або відмову у наданні дозволів на здійснення будівельної діяльності відповідно до містобудівних вимог та законодавства. Вони є частиною регулятивної діяльності органів публічної влади та мають за мету забезпечення законності та безпеки в будівництві.

Наукове вивчення дозвільних процедур у сфері містобудування виникає через низку проблем: правова невизначеність - часто існує неузгодженість між різними законодавчими актами, що регулюють дозвільні процедури. Це ускладнює їхнє застосування на практиці та потребує наукового обґрунтування та систематизації норм; прозорість та корупційні ризики - дозвільні процедури можуть стати джерелом корупційних зловживань через недостатню прозорість процесу та можливості маніпуляцій з документами. Необхідно вивчити методи підвищення прозорості та зниження корупційних ризиків через впровадження електронних сервісів та вдосконалення законодавства; інституційна взаємодія - процес отримання дозволів передбачає участь кількох органів влади. Потрібно дослідити, як покращити координацію між ними для прискорення процедур та підвищення їхньої ефективності; вплив на економічний розвиток - процедури впливають на інвестиційний клімат у будівельній галузі. Складність і тривалість дозвільних процесів може стримувати розвиток бізнесу та інвестицій, тому дослідження з цього питання має на меті знайти баланс між швидкістю процедури та дотриманням вимог безпеки та якості; міжнародний досвід - аналіз досвіду інших країн щодо регулювання дозвільних процедур у сфері містобудування може допомогти у вдосконаленні вітчизняних процесів та розробці нових підходів. Таким чином, дослідження дозвільних процедур у сфері містобудування має важливе значення для вдосконалення правової бази, підвищення ефективності управлінських рішень та забезпечення сталого розвитку міської інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дозвільної діяльності в сфері містобудування були предметом наукових досліджень В.О. Резніченко досліджував питання адміністративно-правових засад дозвільної діяльності у сфері містобудування; К.І. Апанасенко - правовий режим дозвільних документів у сфері містобудування; Н.І. Олійник - пропонувала удосконалення існуючої дозвільно-погоджувальної процедури в будівництві; І.М. Сопілко розкривала адміністративно-правові способи забезпечення законності дозвільної діяльності в сфері містобудування; А.Й. Француз та М.Ю. Онисковець розкривали теоретико-правові засади адміністративно-правового регулювання дозвільних процедур у сфері урбанізації.

Метою статті є розкриття поняття та особливостей дозвільних процедур у сфері містобудування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дозвільна система у сфері господарської діяльності - це сукупність урегульованих законодавством відносин, які виникають між дозвільними органами, адміністраторами та суб'єктами господарювання у зв'язку з видачею документів дозвільного характеру, переоформленням, анулюванням документів дозвільного характеру. Дозвіл є одним з видів документів дозвільного характеру, який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності [1].

Ч.1 ст.1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» визначено, що документи, які використовуються суб'єктом господарювання у процесі проходження погоджувальної (дозвільної) процедури (проектна документація на будівництво об'єктів, землепорядна документація, містобудівна документація, гірничий відвід) є об'єктом, на який видається документ дозвільного характеру [1, ст.1]. Відзначимо, що документи, які використовуються суб'єктом господарювання під час проходження погоджувальних (дозвільних) процедур, є юридичною підставою за наявності яких органи публічної адміністрації видають дозвільні документи. До таких документів належать: проектна документація на будівництво об'єктів, землепорядна документація, містобудівна документація, та інші спеціалізовані документи, такі як гірничий відвід для гірничодобувних підприємств. В той же час, що стосується містобудівної документації, то вона включає в себе генеральні плани розвитку населених пунктів та інші планувальні документи. Державні та місцеві органи публічної адміністрації здійснюють погодження цієї документації, що визначає відповідність проекту вимогам містобудування.

Дозвільні процедури у сфері містобудування є одним із видів діяльності органів публічної адміністрації, які забезпечують належну організацію та контроль за будівництвом і використанням земельних ресурсів у відповідності до законодавчих норм. Ці процедури спрямовані на регулювання забудови територій, дотримання екологічних і технічних стандартів, а також захист інтересів громади та держави.

Особливості діяльності органів публічної адміністрації в рамках дозвільних процедур: 1) здійснюються у формі контролю та нагляду. Органи публічної адміністрації контролюють, щоб забудови відповідали затвердженим планам територіального розвитку, будівельним нормам та правилам. Це включає видачу дозвільних документів, таких як будівельні дозволи, сертифікати на експлуатацію та погодження проєктів; 2) дотримання законодавства. Всі дії, пов'язані з видачею дозволів, повинні відповідати чинним законам і регламентам, зокрема містобудівному кодексу, земельному законодавству та екологічним

стандартам. Цей процес забезпечує відповідність будівельних проєктів інтересам держави і суспільства; 3) захист публічних інтересів. Однією з ключових функцій є забезпечення публічних інтересів, включаючи дотримання норм безпеки, екологічних вимог та архітектурних стандартів. Процедури повинні гарантувати, що будівництво здійснюється з урахуванням інтересів громад та навколишнього середовища; 4) прозорість і підзвітність. Процедури мають бути прозорими і підконтрольними громадськості. Це включає публікацію дозвільних рішень, проведення громадських слухань і консультацій із зацікавленими сторонами; 5) дозвільні процедури є важливим інструментом, що дозволяє збалансувати інтереси держави, бізнесу та громади при розбудові інфраструктури, забезпечуючи належне функціонування системи містобудування.

В. О. Резніченко пропонує дозвільну діяльність у сфері містобудування розглядати як сукупність юридично значущих процедур, сутність яких полягає у розробленні та втіленні в життя комплексу заходів, спрямованих на недопущення можливої шкоди суспільним та державним інтересам, власності, особистій безпеці громадян внаслідок безконтрольного виготовлення, реалізації та використання будівельної продукції, котра може становити небезпеку для особи. До основних характеристик дозвільної діяльності у сфері містобудування відносить наступні: 1) головною її метою є забезпечення безпеки особи, економічної та екологічної безпеки держави; 2) процедура отримання документів дозвільного характеру повинна встановлюватися виключно законодавчими актами і забезпечуватися примусовою силою держави; 3) загальнообов'язкова для осіб, які виявляють бажання займатися будівельною діяльністю; 4) вона є особливим порядком правового регулювання діяльності, що становить потенційну небезпеку та складається з сукупності юридичних процедур і характеризується складовими, які надають особливу направленість правовому регулюванню – імперативну; 5) обов'язкова участь органів публічної влади, які мають дозвільні повноваження у сфері містобудування; 6) наявність правового механізму отримання та оскарження дозвільного документа у сфері містобудування; 7) за допомогою дозвільної діяльності реалізуються права та законні інтереси певної групи фізичних та юридичних осіб, що закріплені в Конституції України, з одного боку, з іншого – не порушуються та перебувають під захистом держави права та законні інтереси іншої групи фізичних та юридичних осіб [2, с.6].

Законодавець встановлює ряд обмежень та вимог невиконання яких має своїм наслідком не надання чи анулювання (призупинення) дії дозвільного документа у сфері містобудування. Так, наприклад, мова йде про необхідність врахування при плануванні і забудові населених пунктів, формуванні мікрорайонів, проєктуванні, будівництві і реконструкції об'єктів фізичного оточення вимог необхідних для пристосування для використання особами з інвалідністю [3, ст.27]; житло (жиле приміщення), займане особами з інвалідністю або сім'ями, у складі яких вони є, під'їзди, сходові площадки будинків, в яких мешкають особи з інвалідністю, мають відповідати вимогам щодо безперешкодного доступу та бути пристосованими до потреб таких осіб, а також обладнане телефонним зв'язком [3, ст.30]; та ін.

До документів дозвільного характеру у сфері містобудування належать: з використанням Реєстру будівельної діяльності створюються такі електронні документи (крім документів, які містять відомості, що становлять державну таємницю) та здійснюються такі дії: містобудівні умови та обмеження, зміни до них, відмова у їх наданні, скасування містобудівних умов та обмежень; технічні умови, зміни до них, відмова у їх наданні, скасування чи анулювання технічних умов, змін до них; ліцензія на провадження господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, зміни до неї (у тому числі зміни до переліку видів робіт), відмова у її наданні, переоформлення, відмова в переоформленні, анулювання ліцензії; кваліфікаційний сертифікат виконавця робіт, зміни до нього, рішення про допуск/відмову в допуску до проведення професійної атестації, видачу/відмову у видачі кваліфікаційного сертифіката та позбавлення кваліфікаційного сертифіката; сертифікат енергоаудитора будівель, зміни до нього; будівельний паспорт забудови земельної ділянки, зміни до нього та повідомлення про відмову в його наданні; погодження обґрунтованих відхилень від будівельних норм та повідомлення про відмову в їх погодженні; дозвіл на виконання будівельних робіт, зміни до нього, повідомлення про відмову в його наданні та анулювання дозволу, внесення відомостей про припинення права на виконання підготовчих та будівельних робіт; сертифікат про прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, повідомлення про відмову в його наданні; паспорт об'єкта будівництва з результатами проведення обстеження та паспортизації; реєстрація будівельних норм; проєктна документація на будівництво та/або технічне переоснащення електричних мереж зовнішнього електрозабезпечення електроустановок замовника (до точки приєднання електроустановок замовника) та проєктної документації на будівництво електричних мереж лінійної частини приєднання (у тому числі інформації та/або документів про наявні та запроєктовані інженерні та транспортні мережі); узгодження проєктної документації на будівництво та/або технічне переоснащення електричних мереж зовнішнього електрозабезпечення електроустановок замовника (до точки приєднання електроустановок замовника) та проєктної документації на будівництво електричних мереж лінійної частини приєднання з оператором системи розподілу, заінтересованими сторонами (суб'єктами природних монополій, юридичними особами публічного права) згідно із статтею 21 Закону України "Про ринок електричної енергії"; декларація показників будівельної продукції, інформація про хімічні речовини та суміші, що містяться в будівельній продукції, переклад декларації показників державною мовою згідно

із Законом України "Про надання будівельної продукції на ринку"; експертні оцінки проекту повторного використання у будівництві; витяги з містобудівної документації [4].

Стадіями процедури дозвільної діяльності у сфері містобудування є: 1) стадія порушення дозвільної справи; 2) перевірка поданих матеріалів та прийняття рішення у дозвільній справі; 3) оформлення та видача дозвільного документа [2, с.7]. На нашу думку, це не повний перелік стадій в дозвільній процедурі в сфері містобудування. До стадій варто віднести:

- стадія оскарження відмови у видачі дозволу – є проявом законодавчих гарантій захисту прав. Відмова у видачі дозволу є важливим юридичним актом, що безпосередньо впливає на права заявника. Законодавство передбачає право на оскарження такого рішення в адміністративному або судовому порядку. Ця стадія є невід'ємною частиною дозвільного процесу, оскільки без можливості оскарження заявник не має механізмів захисту своїх прав і законних інтересів. Відповідно до норм національного законодавства, рішення органу, що видає дозвільні документи, можуть бути оскаржені в передбаченому порядку. Це свідчить про те, що сам процес дозвільної діяльності охоплює більше ніж лише отримання дозволу, а також механізми перегляду негативних рішень;

- стадія анулювання дозволу. Анулювання виданого дозволу сприятиме підтримці правопорядку у сфері містобудування. Після видачі дозволу існують ситуації, коли він може бути анульований, наприклад, у випадку порушень умов будівництва або виявлення порушень під час перевірки. Це є важливою складовою правової регуляції, оскільки така процедура дозволяє підтримувати порядок у містобудівній діяльності, контролювати дотримання встановлених вимог і законів. Превентивна функція, адже, можливість анулювання дозволу слугує запобіжником для дотримання вимог законодавства. Вона стимулює замовників та підрядників до відповідального виконання умов дозволу, адже у разі порушень документ може бути скасований. Це гарантує, що дозвіл не є остаточним і може бути переглянутий.

Дозвіл на виконання будівельних робіт видається органами державного архітектурно-будівельного контролю на безоплатній основі протягом десяти робочих днів з дня реєстрації заяви. За наявності дозволу на виконання будівельних робіт отримання замовником та генеральним підрядником чи підрядником (у разі якщо будівельні роботи виконуються без залучення субпідрядників) інших документів дозвільного характеру для виконання будівельних робіт та видалення зелених насаджень у межах будівельного майданчика не вимагається [4].

Для отримання дозволу подається заява, до якої додаються: 1) копія документа, що посвідчує право власності чи право користування земельною ділянкою, або копія договору суперфіцію; 2) копія розпорядчого документа щодо комплексної реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду - у разі здійснення комплексної реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду на замовлення органів державної влади чи органів місцевого самоврядування на відповідних землях державної чи комунальної власності (замість копії документа, що посвідчує право власності чи право користування земельною ділянкою); 3) копія документа, що посвідчує право власності на будівлю чи споруду, або рішення співвласників багатоквартирного будинку про виконання будівельних робіт з реконструкції, реставрації, капітального ремонту, прийняте відповідно до Закону України "Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку"; 4) документ, що підтверджує управління багатоквартирним будинком об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку або управителем багатоквартирного будинку, або житлово-будівельним (житловим) кооперативом, - у разі виконання будівельних робіт з реконструкції, реставрації, капітального ремонту об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку або управителем багатоквартирного будинку, або житлово-будівельним (житловим) кооперативом; 5) копії документів про призначення осіб, відповідальних за виконання будівельних робіт, та осіб, які здійснюють авторський і технічний нагляд; 6) інформація про інженера-консультанта (у разі його залучення); 7) інформація про ліцензію, що надає право на виконання будівельних робіт, та кваліфікаційні сертифікати; 8) результати оцінки впливу на довкілля у випадках, визначених Законом України "Про оцінку впливу на довкілля" [4].

Підставою для відмови у видачі дозволу на виконання будівельних робіт є: 1) неподання відомостей або документів, необхідних для прийняття рішення про видачу такого дозволу; 2) невідповідність поданих документів вимогам законодавства; 3) виявлення недостовірних відомостей у поданих документах; 4) результати оцінки впливу на довкілля у випадках, визначених Законом України "Про оцінку впливу на довкілля"; 5) подання заяви про видачу дозволу на виконання будівельних робіт особою, яка не є замовником згідно з пунктом 4 частини першої статті 1 цього Закону, або уповноваженою ним особою; 6) наявність у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно обтяжень, пов'язаних з будівництвом (арешт, пов'язаний з користуванням відповідним об'єктом, заборона проведення будівельних робіт, обмеження користування земельною ділянкою тощо) [4].

Рішення про видачу або анулювання дозволу на виконання будівельних робіт може бути розглянуто у порядку нагляду центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду (без права видачі дозволу), або оскаржено до суду. Дозвіл на виконання будівельних робіт може бути анульовано органом державного архітектурно-будівельного контролю у разі: 1) подання замовником заяви про анулювання дозволу на виконання будівельних робіт; 2) наявності відомостей про ліквідацію юридичної особи, що є замовником; 3) на підставі

судового рішення, що набрало законної сили, про скасування містобудівних умов та обмежень та/або припинення права на виконання будівельних робіт [4].

Особи, винні у: недотриманні норм і правил при проектуванні і будівництві; проектуванні об'єктів з порушенням затвердженої у встановленому порядку містобудівної документації; виконанні будівельних чи реставраційних робіт без дозволу та затвердженого у встановленому порядку проекту або з відхиленням від нього; самовільній зміні архітектурного вигляду споруди в процесі експлуатації; недотриманні екологічних і санітарно-гігієнічних вимог, встановлених законодавством при проектуванні, розміщенні та будівництві об'єктів; прийнятті в експлуатацію об'єктів, зведених з порушенням законодавства, норм і правил; наданні інформації, що не відповідає дійсності, про умови проектування і будівництва чи у необгрунтованій відмові надати таку інформацію, - несуть відповідальність, передбачену законом [5].

Висновки. Отже, дозвільна процедура в сфері містобудування – це сукупність адміністративних дій і рішень, спрямованих на надання правомірного дозволу для проведення будівельних, реконструктивних та інших містобудівних робіт на відповідній території. Ця процедура регулюється законодавством і передбачає дотримання встановлених норм, вимог і стандартів, що мають на меті забезпечити безпеку, екологічність та відповідність проєктів містобудівним планам.

Дозвільна процедура в сфері містобудування має обов'язкові та факультативні (додаткові) стадії. До основних стадій відносимо: 1. Порушення дозвільної справи; 2. Перевірка поданих матеріалів; 3. Прийняття рішення; 4. Оформлення та видача дозволу. До факультативних (додаткових) відносимо: 5. скарження відмови у видачі дозволу; 6. анулювання дозволу.

Дозвільна процедура у сфері містобудування забезпечує контроль за реалізацією будівельних проєктів, дотриманням норм безпеки і планування, а також дозволяє захищати права як замовників, так і громади.

Особливості дозвільної процедури у сфері містобудування визначаються специфікою будівельної діяльності, вимогами до безпеки, екології та гармонійного розвитку територій:

1) процедура включає кілька стадій. Кожна стадія регулюється відповідними законами та підзаконними актами, що забезпечує детальну перевірку проєкту;

2) норми охоплюють екологічні, безпекові та соціальні аспекти будівництва, що має захищати інтереси громади та забезпечувати відповідність будівельних проєктів планам розвитку територій;

3) складність процедури залежить від характеру та масштабу будівельних робіт. Для простих проєктів дозвільний процес може бути відносно швидким, тоді як масштабні або суспільно важливі проєкти потребують більш глибокої експертизи та довшого погодження;

4) у процесі дозвільної діяльності беруть участь різні органи: органи місцевого самоврядування, державні контролюючі органи (наприклад, Державна інспекція архітектури та містобудування України), спеціалізовані експертні установи тощо. Це забезпечує різнобічну оцінку проєктної документації;

5) однією з ключових умов для отримання дозволу є наявність затвердженої містобудівної документації, яка має відповідати генеральним планам розвитку населених пунктів. Забудова повинна бути узгоджена з містобудівними умовами та обмеженнями;

6) важливою особливістю є відкритість процедури. Законодавство передбачає громадське обговорення або консультації щодо будівництва об'єктів, які можуть впливати на місцеві громади. Це забезпечує прозорість процесу та можливість врахування інтересів місцевих жителів;

7) після видачі дозволу органи державного архітектурно-будівельного контролю здійснюють нагляд за виконанням будівельних робіт. Це дозволяє контролювати дотримання вимог безпеки, технічних стандартів та містобудівних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 року № 2806-IV. Відомості Верховної Ради України, 2005. № 48. Ст.483.

2. Резніченко В. О. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності у сфері містобудування: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук зі спец. 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2015. 20 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/369e5a70-928e-4fd1-97b3-14083fc697aa/content>

3. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII. Відомості Верховної Ради УРСР, 1991. № 21. Ст.252.

4. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI. Відомості Верховної Ради України, 2011. № 34. Ст.343.

5. Про основи містобудування: Закон України від 16 листопада 1992 року № 2780-XII. Відомості Верховної Ради України, 1992. № 52. Ст.683.

REFERENCES:

1. Pro dozvilnu systemu u sferi hospodarskoi diialnosti. (2005, September 6). [On the permit system in the field of economic activity]. *Zakon Ukrainy №2806-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, № 48. 483. [in Ukrainian].

2. Reznichenko, V. O. (2015). *Administrativno-pravovi zasady dozvilnoi diialnosti u sferi mistobuduvannia*. [Administrative and legal principles of permitting activity in the field of urban planning]. *Avtoref*.

dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk zi spets. 12.00.07 – administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. 20. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/369e5a70-928e-4fd1-97b3-14083fc697aa/content> [in Ukrainian].

3. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini. (1991, March 21). [On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine]. *Zakon Ukrainy №875-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR.* № 21. 252. [in Ukrainian].

4. Pro rehulivannia mistobudivnoi diialnosti. (2011, February 17). [On the regulation of urban planning activities]. *Zakon Ukrainy № 3038-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* № 34. 343. [in Ukrainian].

5. Pro osnovy mistobuduvannia. (1992, November 16). [On the basics of urban planning]. *Zakon Ukrainy № 2780-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* № 52. 683. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.05.2024

УДК 338.439

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-343-347

Стріяшко Галина Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент, методист вищої категорії відділу програм підвищення кваліфікації, Інституту післядипломної освіти та підвищення кваліфікації, Державного податкового університету
striashko@ukr.net
ORCID ID: 0009-0002-1768-5889

Замрига Артур Вікторович,

кандидат економічних наук, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»
artur.zamryha@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8919-6633

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ІНВЕСТИЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: РОЛЬ ДЕРЖАВИ В РЕГУЛЮВАННІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Роль держави в забезпеченні інвестиційної безпеки та регулюванні інвестиційних процесів є надзвичайно важливою, особливо в умовах євроінтеграції. Підвищення рівня правового захисту інвесторів, удосконалення законодавства та стимулювання державно-приватного партнерства є ключовими напрямками для розвитку інвестиційного потенціалу України. Водночас, інтеграція до європейських ринків вимагає від держави активної участі в адаптації національних норм до стандартів ЄС, що стане важливим кроком на шляху до сталого економічного зростання та зміцнення інвестиційної безпеки. Актуальним напрямком забезпечення вітчизняного розвитку є модернізація публічного управління. Саме тому державна політика щодо змін та удосконалення процесів формування та реалізації функцій органами влади потребує постійної уваги науковців та практиків. У практику щоденної діяльності органів влади варто впроваджувати найновіші технології збору, опрацювання, зберігання, використання інформації з різних джерел, які доступні для суб'єктів конкурентного ринкового середовища. Інформація та знання, в тому числі знання про можливості отримання інформації, є важливими факторами суспільного прогресу. Особливої актуальності ці процеси набувають у час активних бойових дій та воєнного стану.

Актуальність дослідження інвестиційної безпеки визначається її ключовою роллю в загальній системі економічної безпеки держави. Інвестиції не лише сприяють економічному розвитку, але й можуть мати суттєвий вплив на економічний суверенітет країни, що підкреслює важливість державного контролю та регулювання в цій сфері. Для стабільного та стійкого розвитку економіки важлива як кількість залучених інвестицій, так і їх якість. Держава відіграє вирішальну роль у формуванні сприятливого інвестиційного клімату, що передбачає забезпечення захисту прав інвесторів, стабільність правової системи, передбачуваність економічних умов та ефективну регулятивну політику.

Особлива актуальність цієї теми пов'язана з сучасними реаліями України, яка знаходиться в умовах війни та постійної економічної нестабільності. З огляду на кризові явища на світовому та регіональних рівнях, питання інвестиційної безпеки стає особливо гострим. Війна неминуче впливає на фінансову систему країни, що вимагає розробки нових підходів до забезпечення економічної стійкості та безпеки. Інвестиційна безпека, у свою чергу, є необхідною умовою для відтворення науково-технічного та інтелектуального потенціалу нації, розширення основного капіталу, підвищення конкурентоспроможності економіки та забезпечення сталого економічного зростання. Відповідний рівень інвестиційної безпеки дозволяє країні долати регіональні депресивні явища, зберігати та відновлювати природні ресурси, а також підтримувати екологічну стійкість.

Ключові слова: публічне управління, інвестиційна безпека, євроінтеграція, інвестиція, процес, інвестиційний клімат.

Striashko G., Zamryha A. PUBLIC ADMINISTRATION AND INVESTMENT SECURITY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION: THE ROLE OF THE STATE IN REGULATING INVESTMENT PROCESSES

The role of the state in ensuring investment security and regulating investment processes is of paramount importance, particularly in the context of European integration. Enhancing the legal protection of investors, improving legislation, and stimulating public-private partnerships are key directions for developing Ukraine's investment potential. At the same time, integration into European markets requires the state's active involvement in adapting national regulations to EU standards, which will be a crucial step toward sustainable economic growth and strengthening investment security.

A crucial direction in ensuring domestic development is the modernization of public administration. Therefore, state policy on reforming and improving the processes of forming and implementing functions by public authorities requires ongoing attention from both scholars and practitioners. The daily practices of government bodies should incorporate the latest technologies for collecting, processing, storing, and using information from various sources that are accessible to entities in the competitive market environment. Information and knowledge, including knowledge about how to access information, are critical factors in societal progress. These processes become especially relevant during active military conflict and under martial law.

The relevance of studying investment security is determined by its key role in the overall system of a state's economic security. Investments not only contribute to economic development but can also have a significant impact on the economic sovereignty of a country, highlighting the importance of state control and regulation in this area. For the stable and sustainable development of the economy, both the quantity and quality of attracted investments are essential. The state plays a decisive role in shaping a favorable investment climate, which involves ensuring investor rights protection, the stability of the legal system, the predictability of economic conditions, and effective regulatory policies.

The particular relevance of this topic is linked to Ukraine's current realities, which are marked by ongoing warfare and economic instability. Given the crises at both global and regional levels, the issue of investment security becomes increasingly acute. War inevitably affects the financial system of the country, necessitating the development of new approaches to ensure economic resilience and security. Investment security, in turn, is a prerequisite for the reproduction of the nation's scientific, technical, and intellectual potential, the expansion of core capital, the enhancement of economic competitiveness, and the provision of sustainable economic growth. Adequate investment security enables the country to overcome regional depressive phenomena, preserve and restore natural resources, and maintain environmental sustainability.

Key words: public administration, investment security, European integration, investment, process, investment climate.

Постановка проблеми. Основною проблематикою інвестиційної політики в Україні є комплекс негативних факторів, що обмежують можливості залучення інвестицій в умовах війни та складного макроекономічного середовища. Серед них:

- нестабільність та непередбачуваність військової ситуації значно впливають на готовність іноземних інвесторів вкладати кошти в країну, оскільки існують високі ризики втрати капіталу та активів;
- високий рівень корупції залишається одним із найбільш вагомих чинників, що стримує інвестиції. Відсутність належного контролю та прозорості в економічних процесах створює середовище, непридатне для довгострокових інвестицій;
- недосконалість законодавчої системи, повільність судової реформи та слабка інституційна спроможність регуляторних органів створюють додаткові перешкоди для інвесторів, які шукають стабільність та захист своїх прав;
- зараз інвестиції в Україні переважно асоціюються з фінансовими інструментами, що вказує на відсутність достатнього інтересу до реальних секторів економіки. Це обмежує можливості для стійкого економічного розвитку;
- попри наявність значних інвестиційних можливостей, зокрема в аграрному секторі, інфраструктурі, енергетиці та цифровій економіці, існує проблема недостатньої промоції цих можливостей на міжнародному рівні.

Для вирішення цих проблем необхідні системні заходи, включно з антикорупційними реформами, посиленням правового захисту інвесторів, розробкою стабільних економічних та регуляторних механізмів. Тільки так можна забезпечити створення привабливого інвестиційного клімату та забезпечити стабільний приплив капіталу в Україну.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Фундаментальні аспекти дослідження процесів інвестиційної діяльності та безпосередньо інвестиційної безпеки, задля перспектив сталого розвитку широко представлено в працях українських учених економістів та юристів, а саме: Ю. Барського, І. Бланка, М.Бутко, М. Вознюка, М. Гітмана, Б. Губського, М. Долішнього, О. Другова, Е.Забарної, В. Колпакова, А. Комзюк, В. Корженкова, О. Хрімлі та інші. Проте залишаються недостатньо обґрунтованими організаційно-економічні засади її активізації в умовах європейської інтеграції. Наведені положення засвідчують актуальність цієї статті.

Мета статті є дослідження особливостей публічного управління та інвестиційної безпеки в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначила відома професорка Е.М.Забарна у своїй праці, жодна країна світу з ринковою економікою не здатна ефективно розвиватися без залучення інвестицій. Інвестиційна діяльність забезпечує, з одного боку максимально ефективне використання

капіталу в разі його надлишку, а з іншого боку, дозволяє вийти на якісно новий рівень розвитку продуктивних сил у країнах, де відчувається нестача капіталу. Погоджуємося з думкою Е. М. Забарної про те, що сучасний стан економіки України характеризується глибоким спадом інвестиційної активності на всіх рівнях, наслідком чого є все більш прогресуюче старіння виробничого потенціалу [1].

Луїс Т. Вельс та Алвін Г. Вінг зазначають, що політика, спрямована на залучення інвестицій, може мати різні цілі, а саме: збільшення обсягу іноземних інвестицій, підвищення їхньої якості, а також збільшення кількості підприємств та організацій, які змагаються за інвестора¹. Здійснення інвестиційної політики повинне мати цілеспрямований та систематичний характер, узгоджуватися з головною метою та завданнями економічної політики, водночас потрібно зважати на фактичне становище економічного розвитку країни. Головна мета державної інвестиційної політики полягає у визначенні оптимальних індикаторів процесу інвестування для забезпечення його максимального рівня ефективності, динамічного макроекономічного балансу, що дасть змогу суттєво поліпшити інвестиційний потенціал [2].

Європейський Союз розглядає інвестиції не лише як надходження капіталу, але і як спосіб сприяння сталому розвитку. Інвестиційну політику Європейського Союзу націлено на надання інвесторам певної стабільності та правової визначеності, а також формування сприятливого середовища для ведення бізнесу відповідно до міжнародних норм і правил. Зауважимо, що країни-члени ЄС реалізують власну політику сприяння інвестиціям, яка корелюється зі спільною інвестиційною політикою ЄС. Відповідно до плану зовнішніх інвестицій Європейського Союзу перспективними напрямками інвестиційної діяльності країн ЄС є:

- стала енергетика й зв'язок;
- фінансування малих і середніх підприємств;
- сталє сільське господарство, сільське підприємництво та агробізнес;
- сталі міста;
- цифрові технології для розвитку [4].

Залучення досвіду й практики країн ЄС в інвестиційній сфері сприятиме активізації інвестиційної діяльності на шляху імплементації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС. Зокрема, реалізація положень Глави 13 «Торгівля та сталий розвиток», статей Розділу 5 «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною і ЄС передбачає:

- досягнення прогресу на шляху встановлення привабливого та стабільного інвестиційного клімату за допомогою забезпечення інституційних, правових, фінансових й інших умов, а також сприяння взаємному інвестуванню на недискримінаційній основі;
- ефективне співробітництво з Європейським інвестиційним банком (ЄІБ), Європейським банком з реконструкції і розвитку (ЄБРР) та іншими міжнародними фінансовими організаціями й інструментами для підтримки співробітництва між сторонами [5].

З огляду на європейський досвід реалізації стратегій та розвитку, проаналізувавши доктрини у міжнародному праві, можна дійти одного висновку- відсутнє єдине та уніфіковане визначення поняття «інвестиції». Це зумовлено багатосторонністю та складністю відносин, що виникають в сфері здійснення інвестицій. В сучасній практиці вирішення інвестиційних спорів МЦВІС використовують певний перелік критеріїв для визначення наявності чи відсутності юрисдикції для розгляду спору. Ці критерії мають назву тест Salini. Використовуючи цей тест в міжнародній практиці здійснюється кваліфікація тих чи інших вкладень як «інвестицій». Варто зауважити, що в міжнародному інвестиційному праві побутує диференційований підхід до розуміння поняття «інвестицій», що означає різний підхід до розуміння цього поняття, виходячи з характеру відносин між сторонами.

Однак, щодо України незважаючи на кількість укладених договорів, їх рамковий характер може обмежувати можливості для більш глибокого та індивідуалізованого регулювання інвестиційної діяльності в різних секторах економіки. Крім того, ефективність цих угод значною мірою залежить від практичної імплементації положень у національне законодавство та від ефективності судової системи, яка забезпечує виконання правових гарантій.

Отже, правова оцінка угод про сприяння та взаємний захист і безпеку інвестицій свідчить про їх важливість для забезпечення стабільності інвестиційного клімату, однак існує необхідність у посиленні практичної імплементації та адаптації цих угод до сучасних умов розвитку економіки України. Проте залишається мало досліджене правове поле двох-трьох-сторонніх чи навіть цілий альянс угод про сприяння та взаємний захист інвестицій між Україною та іншими державами і це вказує на важливу роль цих документів у регулюванні інвестиційної діяльності та наданні правового захисту інвесторам. Основна мета таких угод полягає у створенні сприятливого інвестиційного клімату шляхом забезпечення стабільності, передбачуваності та правових гарантій для інвесторів обох сторін.

Основними компонентами інвестиційної безпеки нашої держави на шляху інтеграції є: географічне положення країни, рівень державного управління, запаси природних ресурсів, промисловий потенціал, рівень сільськогосподарського виробництва, рівень соціально-демографічного розвитку та інтеграційні процеси. Головною особливістю інтеграції, що відрізняє її від інших форм політичної співпраці між країнами, є наявність наднаціональних органів, яким держави-учасниці асоціації делегують частину свого суверенітету. У процесі інтеграції економічні аспекти тісно переплітаються з політичними та військовими.

Пріоритети України в державній економічній політиці, спрямованій на зближення з Європейським Союзом, значно змінилися з 2014 року. Це інтеграційне прагнення спричинило зміну чинників, що забезпечують економічну безпеку держави, і призвело до необхідності вивчення цих чинників, загроз і процесів, що впливають на стан інвестиційної безпеки України. Проте, необхідна єдина державна політика для досягнення науково обґрунтованого рівня не лише інвестиційної безпеки а й публічного управління в інвестиційних процесах в цілому. Ця політика має бути підкріплена системою скоординованих заходів, адекватних внутрішнім і зовнішнім загрозам, які можуть виникнути в країні. Без добре розробленої та ефективно впровадженої державної політики забезпечення інвестиційної безпеки країни неможливо вийти з будь-якої кризи, створити ефективні механізми соціального захисту населення та керувати економічною ситуацією в країні загалом і в її регіонах. Інтеграція економічної безпеки України з міжнародними інвесторами повинна стати однією зі складових державної політики.

На сьогодні вчені, які займаються вивчення міжнародного інвестиційного права також звертають увагу на угоди, що були розроблені Світовою організацією торгівлі. Серед них Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності [6] та Генеральна угода з торгівлі послугам [7]. Ці договори безпосередньо не стосуються правового регулювання іноземних інвестицій, проте містять важливі норми щодо їх захисту. Доречним буде не оминати увагою значення арбітражної практики в міжнародному інвестиційному праві. Арбітражна практика не визнається джерелом права, оскільки не відповідає формально-юридичним ознакам джерела права, проте має суттєве значення для інвестиційного права. Окремі рішення арбітражних установ є визначальними для практики вирішення інвестиційних спорів та сприяють формуванню стандартів та принципів в інвестиційному праві.

Приведення національного законодавства до правових стандартів Європейського Союзу та використання найкращих його практик в питанні регулювання інвестиційної діяльності дозволить вирішити більшість проблем щодо механізмів реалізації правових гарантій та забезпечення ефективного захисту прав інвесторів. Проте, адаптація правових норм ЄС пов'язана з цілим рядом процедурних питань.

Бурхливий та безсистемний розвиток національного законодавства спричинив проблему щодо оптимізації та уніфікації правових норм в сфері інвестиційних відносин. Вказана проблема неодноразово озвучувалася вітчизняними вченими та органами державної влади. Ефективне правове регулювання та дієві механізми правових гарантій є головною умовою впевненості інвесторів, в тому що їх активи належними чином захищені, а мета їх вкладення буде досягнутою. У межах удосконалення інвестиційного законодавства окремо слід звернути увагу на специфіку інвестиційних проектів.

Інвестиційний проєкт – це комплекс заходів (організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних), визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку національної економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секторів економіки, виробництв, регіонів, виконання яких здійснюється суб'єктами інвестиційної діяльності.

Висновки. У підсумку, інвестиційна безпека відіграє ключову роль у розвитку економіки України, особливо в умовах євроінтеграції та зростаючих викликів, спричинених кризовими явищами як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Залучення інвестицій є незамінним елементом для модернізації економіки, відновлення її виробничого потенціалу та сприяння сталому економічному зростанню. Державна політика у сфері інвестицій повинна бути комплексною, системною та відповідати найкращим практикам, розробленим як у межах ЄС, так і на міжнародному рівні.

Інтеграція України до європейського ринку передбачає адаптацію національного законодавства до правових стандартів ЄС, що є необхідним для створення стабільного інвестиційного клімату та залучення міжнародних інвесторів. Водночас, держава має приділяти особливу увагу забезпеченню правової визначеності для інвесторів та ефективності судової системи, оскільки це безпосередньо впливає на рівень довіри з боку інвесторів.

При правовому супроводі інвестиційних проєктів щодо інновацій необхідно враховувати додаткові ризики, обумовлені проведенням досліджень за участю людей. При цьому інвестиційний проєкт в інновації як складний юридико-технічний документ – з економічними розрахунками, обґрунтуванням виду та розміру інвестицій, їх циклу реалізації у часі. Для подолання ризиків цих проєктів доцільним є залучення страхування ризиків. Як уже зазначалось, воєнні дії на території України зумовили значні руйнування економічної інфраструктури, негативні логістичні зміни й загалом зміни у виробництві, попиті та споживанні. Крім того, пандемія, кліматичні зміни та складна політична ситуація у світі ускладнюють вирішення багатьох актуальних для національного господарства завдань.

Інвестиційна політика також повинна враховувати необхідність залучення іноземного капіталу до стратегічних секторів економіки, таких як енергетика, агропромисловий сектор, малий та середній бізнес, міська інфраструктура та цифрові технології, що є ключовими напрямками в європейських стратегіях.

Загалом, стабільна інвестиційна політика, заснована на правових гарантіях та ефективному державному управлінні, дозволить Україні подолати кризові явища, зміцнити свою економіку та стати більш конкурентоспроможною на світовому ринку.

Однак розраховувати на традиційні інвестиції у напівзруйнованій країні не можна. При цьому варто використати сучасний тренд на ринках капіталу, який полягає в тому, що міжнародні інвестори все частіше при виборі об'єкта інвестування замислюються про соціальний вплив своїх інвестицій і прагнуть створити

додану вартість в інвестиційному портфелі на благо майбутніх поколінь. Доцільно використати альтернативні форми інвестування, які набувають розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Забарна Е. М. До питання формування методичного підходу до оцінки інвестиційної привабливості регіонів України. *Проблеми економіки*. 2017. № 2. С. 169–175.
2. Wells L. Marketing a Country: promotion as a Tool for Attracting Foreign Investment. Multilateral Investment Guarantee Agency. Washington, D.C. : The World Bank, 2000. 189 p.
3. Вебер М. Три чисті типи легітимного панування. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. О. Погорілий. К.: Основи, 1998. 534с.
4. EU EXTERNAL INVESTMENT PLAN. URL: https://ec.europa.eu/commission/eu-external-investment-plan_en
5. Угода про асоціацію між Україною і ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
6. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. Прийняття від 15.04.1994 року. Дата оновлення: 06.12.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018/ed19940415
7. Генеральна угода про торгівлю послугами. Прийняття від 15.04.1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_017
8. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
9. Гук О. В., Шендерівська Л. П., Мохонько Г. А. Інвестування інноваційної діяльності: навчальний посібник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Видавництво «Політехніка», 2022. 186 с.
10. Скрипаль А. Інвестування в Україну під час війни. 2022. URL: <https://trans.info/ro/investuvannya-v-ukrayinu-pid-chas-viyny-327240>
11. Ангел Є., Гулік А. Як українська промисловість долає воєнні виклики. URL: <https://zn.ua/ukr/promyshliennost/jak-ukrajinska-promislovisht-dolaje-vojenni-vikliki.htm>

REFERENCES:

1. Zabarna, E. M. (2017). Do pytannia formuvannia metodychnoho pidkhodu do otsinky investytsiinoi pryvabyvosti rehioniv Ukrainy. [To the issue of forming a methodical approach to assessing the investment attractiveness of the regions of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*. №2. 169–175. [in Ukrainian].
2. Wells, L. (2000). Marketing a Country: promotion as a Tool for Attracting Foreign Investment. 189. [in English].
3. Veber, M. (1998). Try chysti typu lehitymnoho panuvannia. Sotsiolohiia. Zahalnoistorychni analizy. Polityka. [Three pure types of legitimate rule. Sociology. General historical analyses. Policy]. (O. Pohorilyi Trans.). 534. [in Ukrainian].
4. EU EXTERNAL INVESTMENT PLAN. (2019). Retrieved from: https://ec.europa.eu/commission/eu-external-investment-plan_en [in English].
5. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu i YeS. (2014, June 27). [Association Agreement between Ukraine and the EU]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].
6. Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti. (1994, April 15). [Agreement on trade aspects of intellectual property rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018/ed19940415 [in Ukrainian].
7. Heneralna uhoda pro torhivliu posluhamy. (1994, April 15). [General agreement on trade in services]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_017 [in Ukrainian].
8. Pro innovatsiinu diialnist. (2002, July 4). [On innovative activity]. Zakon Ukrainy № 40-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> [in Ukrainian].
9. Huk, O. V., Shenderivska, L. P., Mokhonko, H. A. (2022). Investuvannia innovatsiinoi diialnosti. [Investing in innovative activities]. 186. [in Ukrainian].
10. Skrypala, A. (2022). Investuvannia v Ukrainu pid chas viyny. [Investing in Ukraine during the war]. Retrieved from: <https://trans.info/ro/investuvannya-v-ukrayinu-pid-chas-viyny-327240> [in Ukrainian].
11. Anhel, Ye., Hulik, A. (2022). Yak ukrainska promyslovisht dolaie voieni vyklyky. [How Ukrainian industry overcomes military challenges]. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/promyshliennost/jak-ukrajinska-promislovisht-dolaje-vojenni-vikliki.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.05.2024

УДК 338.439

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-348-352

Сергієнко Наталія Артурівна,

доктор юридичних наук,

професор кафедри публічного права факультету права та міжнародних відносин

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

n.serhienko@kubg.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-6681-5961

Гапонов Олександр Олександрович,

доктор філософії

Генеральний директор ТОВ «Ексклюзив консалтинг груп»

alex@ecg.ua

ORCID ID: 0000-0002-7778-673X

ІНВЕСТИЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ В ЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ ЯК РУШІЙНА СИЛА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

Відзначено, що з огляду на значні руйнування енергетичної інфраструктури України відновлення та модернізація цього сектору є критично важливими для забезпечення енергетичної незалежності та стійкості країни. Активне залучення приватного бізнесу до подання проєктів є ключовим для мобілізації інвестиційних ресурсів та швидкого відновлення енергетичних потужностей. Розвиток альтернативної енергетики, зокрема сонячної та гідроенергетики, є перспективними напрямками для інвестицій. Враховуючи придатність території України для встановлення сонячних електростанцій і наявність водних ресурсів, розвиток цих підсекторів може стати важливим кроком до зменшення залежності від імпорту енергії та підвищення стійкості до зовнішніх впливів. Відновлення та розширення потужностей гідроенергетики також важливе, особливо в контексті знищення та пошкодження ключових гідроелектростанцій, що підкреслює необхідність інвестицій у відбудову та створення нових гідроенергетичних об'єктів. Ядерна енергетика залишається важливим компонентом енергетичного балансу України, забезпечуючи стабільне енергопостачання та сприяючи досягненню цілей вуглецевої нейтральності.

Виокремлено наступні напрямки інвестиційних перспектив в енергетичному секторі: 1) залучення іноземних інвестицій у відновлювану енергетику; 2) модернізація та реконструкція існуючої енергетичної інфраструктури; 3) розвиток енергетичних мереж та інтеграція в європейську енергетичну систему; 4) енергозбереження та підвищення енергоефективності; 5) використання українських природних ресурсів для розвитку внутрішнього енергетичного ринку; 6) цифровізація та впровадження інноваційних технологій в енергетичний сектор; 7) фінансові інструменти та моделі інвестування в енергетичний сектор: Вивчення різних фінансових механізмів (зелені облігації, державні гарантії, програми фінансування міжнародних організацій) для стимулювання інвестицій в енергетику. Оцінка моделей державно-приватного партнерства та механізмів ризик-менеджменту.

Ключові слова: публічне адміністрування, інвестиції, економіка України, правове регулювання, Національне агентство інновацій та розвитку, інвестиційний клімат, глобалізація.

Serhienko N., Gaponov O. INVESTMENT PROSPECTS IN THE ENERGY SECTOR AS A DRIVING FORCE OF ECONOMIC GROWTH IN UKRAINE IN A SPECIAL PERIOD

Abstract: it was noted that in view of the significant destruction of the energy infrastructure of Ukraine, the restoration and modernization of this sector is critically important for ensuring the energy independence and stability of the country. The active involvement of private business in the submission of projects is key to the mobilization of investment resources and the rapid restoration of energy capacities. The development of alternative energy, in particular solar and hydropower, are promising directions for investment. Considering the suitability of the territory of Ukraine for the installation of solar power plants and the availability of water resources, the development of these subsectors can be an important step towards reducing dependence on energy imports and increasing resistance to external influences. Restoration and expansion of hydropower capacity is also important, especially in the context of the destruction and damage of key hydropower plants, which emphasizes the need for investment in the reconstruction and creation of new hydropower facilities. Nuclear energy remains an important component of Ukraine's energy balance, ensuring stable energy supply and contributing to the achievement of carbon neutrality goals.

The following areas of investment prospects in the energy sector are highlighted: 1) attraction of foreign investments in renewable energy; 2) modernization and reconstruction of the existing energy infrastructure; 3) development of energy networks and integration into the European energy system; 4) energy saving and energy efficiency improvement; 5) the use of Ukrainian natural resources for the development of the domestic energy market; 6) digitalization and implementation of innovative technologies in the energy sector; 7) financial instruments and investment models in the energy sector: Study of various financial mechanisms (green bonds, state guarantees, financing programs of international organizations) to stimulate investments in the energy sector. Assessment of public-private partnership models and risk management mechanisms.

Key words: public administration, investments, economy of Ukraine, legal regulation, National Agency for Innovation and Development, investment climate, globalization.

Постановка проблеми. Інвестиції в енергетичний сектор України є надзвичайно актуальними в сучасних умовах, коли країна переживає значні економічні, політичні та соціальні виклики. Енергетичний сектор виступає ключовою ланкою національної безпеки та економічної стабільності, а його модернізація та розвиток є важливою умовою для подолання економічних труднощів і забезпечення сталого зростання. В умовах постійних загроз енергетичній інфраструктурі та необхідності забезпечення енергетичної незалежності від зовнішніх постачальників, особливо від Російської Федерації, залучення іноземних та внутрішніх інвестицій стає критично важливим завданням.

На тлі глобальної енергетичної кризи, яка посилюється внаслідок геополітичних конфліктів і зміни кліматичних умов, Україна має унікальну можливість зміцнити свою економіку через стратегічний розвиток власного енергетичного сектору. Зокрема, це стосується переходу на відновлювані джерела енергії, підвищення енергоефективності, модернізації електромереж та інфраструктури, а також зменшення залежності від імпорту енергоносіїв.

Актуальність цієї теми також підсилюється потребою створення сприятливого інвестиційного клімату, що включає поліпшення законодавчої бази, боротьбу з корупцією та забезпечення захисту прав інвесторів. Успішна реалізація таких заходів може стимулювати притік капіталу, сприяти зростанню ВВП, створенню нових робочих місць та підвищенню добробуту громадян України. Таким чином, вивчення інвестиційних перспектив в енергетичному секторі України в умовах особливого періоду є надзвичайно важливим для визначення шляхів економічного відновлення та зростання країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема інвестиційних перспектив в енергетичному секторі загалом та економічних заходів адміністрування об'єктів енергетики України набуває все більшої популярності серед науковців. Її у своїх працях тією чи іншою мірою торкаються: О.В. Кузьменко, Л.О. Кожура, В.В. Музика, Б.В. Богдан, С.С. Теленник, О.О. Верголяс, Д.С. Бірюков, Клаудія Арадау, В.Г. Чорна та інші.

Метою статті є розкриття інвестиційних перспектив в енергетичному секторі як рушійна сила економічного зростання України в особливий період.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах сучасних викликів та кризових ситуацій, що склалися в Україні, інвестиції в енергетичний сектор стають стратегічно важливими для забезпечення економічної стабільності та сталого розвитку країни. Війна та її наслідки, зокрема руйнування критичної інфраструктури, підвищили необхідність модернізації енергетичних об'єктів, переходу на альтернативні джерела енергії та забезпечення енергетичної безпеки. Україна має великий потенціал для залучення інвестицій в енергетичний сектор завдяки своїм природним ресурсам, географічному положенню, наявності технічної бази та прагненню інтегруватися у європейське енергетичне співтовариство. Залучення іноземних та внутрішніх інвестицій сприятиме не лише оновленню інфраструктури, але й створенню нових робочих місць, розвитку інноваційних технологій та підвищенню конкурентоспроможності української економіки на глобальному рівні.

Отже, дослідження інвестиційних перспектив в енергетичному секторі України є актуальним з огляду на важливість цього питання для забезпечення довгострокового економічного зростання, відновлення країни та інтеграції до європейського енергетичного ринку в особливий період перетворень і викликів.

В Енергетичній стратегії України на період до 2035 р. визначено, що метою приватизації зазначених об'єктів електроенергетики є залучення власників для підвищення ефективності функціонування підприємств, а також отримання недержавних інвестицій на розвиток галузі; підвищення ефективності вугледобувних підприємств є створення умов для залучення в галузь значних інвестицій, що може бути здійснене шляхом приватизації галузі та застосування механізмів державно-приватного партнерства (наприклад, товарне кредитування, спільна виробнича діяльність, надання послуг виробничого характеру з видобування вугілля тощо) [1; 2].

Міністерство економіки України за підтримки Київської школи економіки проводить збір інвестиційних проєктів в енергетичному секторі. Відібрані проєкти використовуватимуться для кращого розуміння потреб та формування переліку (project pipeline) для програм фінансування з боку міжнародних фінансових організацій (IFIs) та організацій фінансування розвитку (DFIs). Запропоновані проєкти можуть охоплювати всі підсектори енергетики, зокрема націлені на підвищення стійкості та енергетичної незалежності бізнесу, проєкти маневрової і розподіленої генерації. Наразі ключовою метою є формування бази проєктів приватного сектору, запорукою чого є активна залученість бізнесу щодо подання заявок [3].

Понад 50% енергетичної інфраструктури було пошкоджено, що спричинило втрати 23 ГВт генерації 3 березня по липень 2024 року Україна втратила 9 ГВт генерації. Збитки, завдані енергетичній інфраструктурі України внаслідок російських атак з початку повномасштабного вторгнення станом на весну 2024 року становлять 56 млрд. дол. США. В червні 2024 року Україна імпортувала на 6% більше електроенергії, ніж за весь 2023 рік - 858,4 тис. МВт-год., що також є найбільшим місячним обсягом з 2014 року.

Перспективним напрямком інвестицій в енергетичну сферу є розвиток альтернативної енергетики. Першим таким напрямком є сонячна генерація. Україна має значний потенціал для розвитку сонячної

енергетики. Станом на 2024 рік, в країні функціонує близько 1,400 сонячних електростанцій різної потужності, і інвестиції в цю галузь тривають. Зокрема, значні інвестиції спрямовані на відновлення 13% промислових СЕС, зруйнованих або пошкоджених під час війни. Компанії, як-от EBRD у співпраці з GOLDBECK SOLAR, активно працюють над проєктами спільного підприємства для розвитку сонячної енергетики та підвищення стійкості енергетичної системи України. Близько 13% промислових СЕС зруйновано або пошкоджено з початку повномасштабного вторгнення. Близько 150 млн дол. США інвестовано українським бізнесом у сонячну енергетику у 2023 році. Вся територія України придатна для розміщення сонячних електростанцій. Оптимальними для експлуатації сонячних електростанцій є області, що розташовуються на півдні країни. Наприклад, показники інсоляції по Україні становлять від 1100 до 1500 кВт год/м². В той же час, по Європі від 600-2200 кВт год/м².

Значний потенціал мають північно-східні регіони України, де середня швидкість вітру перевищує 7 м/с. Останнім часом було завершено будівництво таких об'єктів, як вітрова електростанція «Тилігул» у Миколаївській області потужністю 78 МВт. Інвестиції в цей сектор зосереджені на відновленні 80% вітрових потужностей, які були зруйновані або пошкоджені внаслідок війни.

Відзначимо, що Україна має великий потенціал для розвитку біоенергетики, оскільки аграрний сектор генерує значну кількість відходів, які можуть бути використані для виробництва електроенергії з біомаси. Структура сектору включає виробництво твердої біомаси, біогазу та рідких біопалив, що відкриває нові можливості для інвестицій та економічного зростання.

Ще одним напрямком альтернативної енергетики є гідроенергетика. У 2023 році було знищено Каховську ГЕС, також було пошкоджено Канівську ГЕС та станції Дніпро ГЕС. Атаки на гідроелектростанції призвели до втрати близько 2500 МВт потужностей. 45% потужностей гідроенергетики було знищено внаслідок військової агресії. Попередня сума збитків становить близько 3 млрд дол. США. В Україні, наразі, функціонує: 10 великих ГЕС компанії «Укргідроенерго»; 3 ГАЕС Ташлицька, Дністровська та Київська ГАЕС; близько 50 невеликих ГЕС громадської або приватної власності, середня потужність яких 200 млн кВт/г. Загальні потужності гідроенергетики знаходиться в річках Дніпро та Дністер, але потенціал для встановлення нових станцій є в будь-якому регіоні з річками, як наприклад можливість виробництва потужностей від карпатських річок, що надасть вагоме енергозабезпечення західним регіонам. Внаслідок військових дій в Україні було зруйновано приблизно 45% гідроенергетичних потужностей. Проєкти відновлення спрямовані на реконструкцію таких важливих об'єктів, як Каховська ГЕС, Канівська ГЕС та Дніпровська ГЕС, які зазнали значних пошкоджень. Крім відновлення існуючих станцій, є потенціал для будівництва нових гідроелектростанцій на річках, включаючи річки Карпат, для забезпечення енергопостачання західних регіонів країни.

Наступним напрямком є інвестування в ядерну енергетику України, яка забезпечує стабільний режим роботи, що має тривалий термін експлуатації. Більшість енергоблоків в Україні було введено в роботу у 1980-х, термін служби яких спливає після 2040-х років. Атомна енергетика не викидає вуглець у атмосферу під час експлуатації, що забезпечує екологічний захист та відповідає меті енергетичної стратегії України у досягненні вуглецевої нейтральності. За даними на 2023 рік Енергоатом передбачає створення в Україні власної лінії виробництва ядерного палива. Україна має перспективи для розвитку малих модульних ядерних реакторів та впровадження цих технологій для побудови власного виробництва. Потужність модульних ядерних реакторів коливається в межах від 50 до 500 МВт. [4].

З огляду на зазначене можемо зробити наступні висновки. По-перше, з огляду на значні руйнування енергетичної інфраструктури України, зокрема втрату 23 ГВт генерації, відновлення та модернізація цього сектору є критично важливими для забезпечення енергетичної незалежності та стійкості країни. Ініціативи Міністерства економіки України разом з Київською школою економіки, спрямовані на збір та відбір інвестиційних проєктів, допоможуть краще зрозуміти потреби сектора і створити привабливий портфель проєктів для міжнародних фінансових організацій та організацій фінансування розвитку. Активне залучення приватного бізнесу до подання проєктів є ключовим для мобілізації інвестиційних ресурсів та швидкого відновлення енергетичних потужностей.

По-друге, розвиток альтернативної енергетики, зокрема сонячної та гідроенергетики, є перспективними напрямками для інвестицій. Враховуючи придатність території України для встановлення сонячних електростанцій і наявність водних ресурсів, розвиток цих підсекторів може стати важливим кроком до зменшення залежності від імпорту енергії та підвищення стійкості до зовнішніх впливів. Відновлення та розширення потужностей гідроенергетики також важливе, особливо в контексті знищення та пошкодження ключових гідроелектростанцій, що підкреслює необхідність інвестицій у відбудову та створення нових гідроенергетичних об'єктів.

По-третє, ядерна енергетика залишається важливим компонентом енергетичного балансу України, забезпечуючи стабільне енергопостачання та сприяючи досягненню цілей вуглецевої нейтральності. Розвиток малих модульних ядерних реакторів, створення власної лінії виробництва ядерного палива та впровадження інноваційних технологій у цій сфері відкриває значні можливості для стратегічних інвестицій. Враховуючи тривалий термін служби існуючих ядерних енергоблоків, модернізація та розширення цього сектору є важливими для забезпечення довготривалої енергетичної безпеки країни. Ядерна енергетика залишається ключовим джерелом електроенергії в Україні, забезпечуючи 49,2%

загального попиту. Україна планує розвивати малі модульні ядерні реактори, які мають потужність від 50 до 500 МВт, а також впроваджувати нові технології, щоб створити власну виробничу базу для ядерного палива. Ці проєкти спрямовані на зміцнення енергетичної незалежності та підвищення ефективності енергопостачання. Україна планує розширювати потужності в галузі ядерної енергетики. Зокрема, у 2024 році планується будівництво чотирьох нових реакторів на Хмельницькій АЕС, що сприятиме підвищенню стабільності енергопостачання та досягненню цілей щодо вуглецевої нейтральності ([Kyiv Post](#)).

На нашу думку, можна виокремити наступні напрямки інвестиційних перспектив в енергетичному секторі:

1) залучення іноземних інвестицій у відновлювану енергетику. Дослідження можливостей та викликів для розвитку сонячної, вітрової, біоенергетики та інших видів альтернативної енергії в Україні. Аналіз умов для залучення іноземних інвесторів, роль державної політики та регуляторних ініціатив у стимулюванні цього процесу;

2) модернізація та реконструкція існуючої енергетичної інфраструктури. Вивчення інвестиційних потреб для оновлення та підвищення ефективності старих енергетичних потужностей, зокрема теплових та атомних електростанцій. Аналіз потенціалу приватного та державного партнерства в цих проєктах;

3) розвиток енергетичних мереж та інтеграція в європейську енергетичну систему. Дослідження необхідних інвестицій для модернізації та розширення електромереж, зокрема інтеграції української енергосистеми з європейською (ENTSO-E). Оцінка інфраструктурних потреб, фінансових інструментів та міжнародної співпраці;

4) енергозбереження та підвищення енергоефективності. Визначення інвестиційних можливостей для впровадження енергоефективних технологій та модернізації будівель, промисловості та транспорту. Аналіз програм фінансування для приватного та державного секторів, роль міжнародних фінансових інституцій;

5) використання українських природних ресурсів для розвитку внутрішнього енергетичного ринку. Аналіз інвестиційних можливостей для використання природних ресурсів (газ, нафта, вугілля) та їх роль у забезпеченні енергетичної безпеки та незалежності країни. Оцінка екологічних викликів і перспектив переходу на більш чисті джерела енергії;

6) цифровізація та впровадження інноваційних технологій в енергетичний сектор. Дослідження перспектив використання цифрових рішень, таких як смарт-мережі, блокчейн, штучний інтелект для оптимізації енергетичних процесів, зниження витрат та підвищення ефективності сектору;

7) фінансові інструменти та моделі інвестування в енергетичний сектор. Вивчення різних фінансових механізмів (зелені облігації, державні гарантії, програми фінансування міжнародних організацій) для стимулювання інвестицій в енергетику. Оцінка моделей державного-приватного партнерства та механізмів ризик-менеджменту.

Ці напрямки дозволяють охопити всі ключові аспекти інвестиційної активності в енергетичному секторі України, сприяючи його модернізації, підвищенню ефективності та стійкому розвитку в особливий період змін.

Водночас, варто акцентувати увагу, що захист державних інтересів у сфері енергетики є критично важливим для забезпечення енергетичної безпеки та незалежності України, особливо в умовах воєнного конфлікту та постійних загроз з боку Росії. Основною метою має бути гарантування, що стратегічні енергетичні ресурси та інфраструктура залишаються під контролем держави або національних суб'єктів господарювання. Це дозволить зменшити ризики втрати контролю над критично важливими активами, уникнути можливих політичних та економічних впливів з боку іноземних інвесторів та захистити національну безпеку.

Створення інвестиційного клімату для залучення як міжнародних, так і національних інвесторів має відбуватися з акцентом на пріоритетності національного інвестора. Пріоритетність національних інвесторів дозволяє зберегти стратегічний контроль над ключовими об'єктами інфраструктури, підтримати місцевий бізнес, стимулювати розвиток економіки та створення нових робочих місць. Для цього необхідно створити сприятливі умови, такі як надання податкових пільг, спрощення процедур отримання дозволів та доступ до державних програм підтримки, що дозволить національним інвесторам бути більш конкурентоспроможними в порівнянні з міжнародними.

Однак, зважаючи на потребу у відновленні енергетичної інфраструктури та розвитку нових проєктів, Україна має також створити сприятливі умови для залучення міжнародних інвесторів, зокрема у відновлювану енергетику та інноваційні технології. Це має здійснюватися з урахуванням державних інтересів, шляхом укладення чітких контрактів, що передбачають відповідні механізми захисту національних інтересів, включаючи контроль над управлінням ключовими об'єктами та технологіями. Таким чином, поєднання захисту державних інтересів з одночасним залученням інвестицій допоможе Україні досягти стабільності та розвитку в енергетичному секторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність”: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 1071-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13#Text>

2. Bohdan, B., Kuzmenko, O., & Chorna, V. (2023). Economic measures for managing critical infrastructure facilities in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(3), 22-32. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-22-32>

3. Мінекономіки та КСЕ проводять збір інвестиційних проєктів в енергетичному секторі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-ta-kse-provodiad-zbir-investytsiinykh-proektiv-v-enerhetychnomu-sektori>

4. Інвестиційні можливості в сфері енергетики. URL: <https://business.diia.gov.ua/handbook/investments/investicijni-mozlivosti-sektoru-energetiki>

REFERENCES:

1. Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku "Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist". (2013, July 24). [On the approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period until 2035 "Safety, energy efficiency, competitiveness"]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1071-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13#Text> [in Ukrainian].

2. Bohdan, B., Kuzmenko, O., Chorna, V. (2023). Economic measures for managing critical infrastructure facilities in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 9(3). 22-32. Retrieved from: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-22-32> [in English].

3. Minekonomiky ta KSE provodiad zbir investytsiinykh proektiv v enerhetychnomu sektori. (2024). [The Ministry of Economy and KSE are collecting investment projects in the energy sector]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-ta-kse-provodiad-zbir-investytsiinykh-proektiv-v-enerhetychnomu-sektori> [in Ukrainian].

4. Investytsiini mozhlyvosti v sferu enerhetyky. (2024). [Investment opportunities in the field of energy]. Retrieved from: <https://business.diia.gov.ua/handbook/investments/investicijni-mozlivosti-sektoru-energetiki> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.05.2024

УДК 342.58+342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-352-356

Новіков Денис Олександрович,

здобувач Університету розвитку людини «Україна»

novikov_den@ukr.net

ORCID ID: 0009-0005-0400-1769

ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЯ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У глобалізованому світі з високим ступенем взаємозалежності між державами застосування зброї є вкрай дорогим і неефективним способом просування своїх цілей та інтересів. Навіть сильні у військовому відношенні країни нечасто можуть собі дозволити кампанії силового примусу, що не може відбуватись без суттєвих витрат та високих ризиків. Війна у сучасному світі не відноситься до ефективних і надійних засобів проведення зовнішньої політики. За таких умов надійнішою є стратегія щодо використання певних правил, норм, інститутів, що дозволяють формувати безпечне середовище. Проте, інколи ці правила порушуються. Тоді єдиною відповіддю окремих держав, міжнародних організацій, світової спільноти у цілому на такі порушення є санкції. Цей специфічний, десь недосконалий, проте актуальний останнім часом інструмент все частіше застосовується та зважаючи на події 2022-2024 років ця тенденція скоріш за все збережеться.

Повномасштабне вторгнення російської федерації у 2022 році в Україну змусило світ відреагувати на порушення правил щодо кордонів незалежної суверенної держави, безпеки її народу, запровадженням санкційних обмежень стосовно росії та її союзників, що мали стати механізмами зниження економічного потенціалу російської економіки та технологічного обмеження її військово-промислового комплексу. При цьому накладення санкцій не виключало також застосування інших заходів щодо захисту національних інтересів, територіальної цілісності та суверенітету України, її економічної самостійності.

Мета статті – дослідити природу санкційної політики, особливості її еволюції в нашій державі, проаналізувати українське законодавство у цій сфері, внести пропозиції щодо його вдосконалення.

Ключові слова: санкції, відповідальність, санкційна політика, обмежувальні заходи, національна безпека.

Novikov D. GENESIS AND EVOLUTION OF THE SANCTIONS POLICY OF UKRAINE

In a globalized world with a high degree of interdependence between states, the use of weapons is an extremely expensive and ineffective way to advance one's goals and interests. Even militarily strong countries can rarely afford campaigns of coercion, which cannot happen without significant costs and high risks. War in the modern world is not an effective and reliable means of conducting foreign policy. Under such conditions, a more reliable strategy is the use of certain rules, norms, and institutions that allow for the formation of a safe environment. However, sometimes these rules are broken. Then the only

response of individual states, international organizations, and the world community as a whole to such violations is sanctions. This specific, imperfect, but relevant tool is being used more and more recently, and considering the events of 2022-2024, this trend will most likely continue.

The full-scale invasion of the Russian Federation in Ukraine in 2022 forced the world to react to the violation of the rules regarding the borders of an independent sovereign state, the security of its people, the introduction of sanctions restrictions against Russia and its allies, which were supposed to be mechanisms for reducing the economic potential of the Russian economy and technologically limiting its military and industrial of the complex. At the same time, the imposition of sanctions did not exclude the use of other measures to protect national interests, territorial integrity and sovereignty of Ukraine, and its economic independence.

The purpose of the article is to investigate the nature of sanctions policy, the peculiarities of its evolution in our country, to analyze Ukrainian legislation in this area, to make proposals for its improvement.

Key words: sanctions, responsibility, sanctions policy, restrictive measures, national security.

Постановка проблеми. В останні роки прогресивного розвитку набуває санкційна політика України, окремих держав та міжнародних організацій, що зумовлює актуальність дослідження генезису санкцій, їх різновидів, особливостей становлення та еволюції державної політики у цьому напрямі. Ця проблематика потребує детального дослідження, адже неузгодженість позицій щодо сутності та призначення санкцій може сприяти виникненню ситуації, коли під «санкціями» упроваджуються очевидно протиправні заходи, надаючи їм видимість певної юридичної законності.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженням інституту санкцій займалися К.Л. Бугайчук, М.В. Буроменський, В. А. Василенко, І. І. Лукашук, В. В. Мицик, Ю.С. Хоббі та інші. Однак більшість робіт науковців присвячено аналізу відповідальності, призначенню санкцій у міжнародному праві, а генезис санкційної політики окремих держав мало досліджувався. Це питання набуло особливої актуальності із прийняттям 14 серпня 2014 року Закону України «Про санкції».

Мета статті – дослідити природу санкційної політики, особливості її еволюції в нашій державі, проаналізувати українське законодавство у цій сфері, внести пропозиції щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш швидким та ефективним засобом реагування на політичні, економічні та інформаційні загрози для нашої країни був обраний механізм застосування санкцій до об'єктів загроз. Правовою основою здійснення такого санкційного режиму є Закон України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року, що визначає «суверенне право України накладати спеціальні економічні санкції й інші обмежувальні заходи з метою захисту національної безпеки та інтересів, суверенітету та територіальної цілісності України, а також протидії терористичній діяльності, запобігання порушенням, відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства та держави» [1].

Термін «санкція» (лат. *sānctio*) означає найсуворіша постанова. Професор Цюріхського університету А. Керн зазначає, що «санкції можуть вводиться як державами, так і міжнародними організаціями й мати будь-яку з цілей: зміна політичного курсу держави або впроваджуваної нею політики; покарання чи помста за вчинені дії; або як сигнал для держави чи третіх країн. Крім цього, логічне обґрунтування економічних санкцій може включати сприяння військовим цілям, з одного боку, і збереження миру, з іншого. Можливе використання санкцій як засобу ведення діалогу. Деякі з тактичних політичних цілей санкцій можуть бути стримування чи примус держави-правопорушника або стримування чи примус інших держав або осіб, які не є делінквентом, але ведуть торгівлю чи бізнес з адресатом санкцій» [2, с. 10].

Під санкціями розуміють каральний механізм правового втручання, примусовий захід, що застосовують проти держави у разі порушення нею міжнародних норм, договорів та зобов'язань; спеціальні обмежувальні заходи, які накладаються відповідно до чинного законодавства держави щодо фізичних чи юридичних осіб.

Таким чином, санкції – це результат поєднання взаємної залежності держав та загострення конфліктів між ними. Санкціями користуються багато держав та міжнародних організацій. При цьому практика часто полягає в приєднанні виключно до таких режимів санкцій, які вводяться міжнародними організаціями (наприклад, ООН) або регіональними. Причини, форми, тривалість та обсяг санкцій визначаються в залежності від мети та співвідношення сил сторін, а також особливостей держав, щодо яких санкції вводяться.

Варто зазначити, що існуючий механізм санкцій, який передбачений законодавством України, може застосовуватися нашою державою до іноземної держави чи іноземної юридичної особи, а такою юридичною особою, що знаходиться під контролем фізичної особи-нерезидента чи іноземної юридичної особи, іноземців та осіб без громадянства, суб'єктів, що здійснюють терористичну діяльність. Проте, законодавством не передбачено заборону ввезення на територію України товарів чи їх компонентів, які походять з підсанкційних держав, здійснювати моніторинг і запроваджувати заходи щодо товарів з третіх країн з метою запобігання обходу санкцій. Що є прогалиною законодавства.

Окрім того, представники юридично-наукової спільноти, правозахисні організації, зокрема міжнародної юрисдикції, висловлювали застереження щодо належного застосування положень Закону щодо громадян України, юридичних осіб, що засновані і функціонують відповідно до норм чинного законодавства України, адже можливості такої Закон України «Про санкції» не надає. Станом на кінець 2021 року «в інформаційно-аналітичній системі Головного ситуаційного центру «СОТА» міститься інформація щодо

3960 фізичних та 1848 юридичних осіб, які перебувають під санкціями України, з них 166 осіб – це особи, які мають громадянство України» [3]. Отже, існує відповідна прогалина законодавства, оскільки питання застосування санкцій до громадян України з дотримання норм Конституції України щодо права на захист та презумпції невинуватості, інших вимог та стандартів у галузі прав людини потребує детального правового врегулювання.

Незважаючи на санкції, чиновники путінського режиму заявляють, що санкції російській економіці не завдають суттєвої шкоди та що економічний спад, погіршення умов життя населення більше пов'язані із зниженням ціни на нафту і внутрішніми проблемами. Проте, з 2014 року Президент України і більшість європейських лідерів виступили за посилення санкцій щодо росії та їх продовження. Загалом «перші санкції США проти росії були введені в березні 2014 року щодо 11 осіб, з боку ЄС та Канади щодо 21 особи. Це означало, що таким особам буде заборонено в'їзд до США та країни ЄС, а їхні активи та фінансові ресурси будуть заморожені. Першим під санкції потрапив «Чорноморнафтогаз», який був захоплений росією після анексії Криму. У липні 2014 року санкції були введені проти оборонних і ресурсних компаній, зокрема «Алмаз-Антей», концерну «Калашников», «Роснефть» і «Новатек». Крім того, у грудні 2014 року Євросоюз ухвалив новий список санкцій щодо Криму, це означало, що всі інвестиції в Крим і Севастополь вважаються незаконними. До перших санкційних списків потрапили керівники та представники російського парламенту, віце-прем'єри, радники президента рф, бізнесмени, артисти та громадські діячі. До цього списку увійшли 11 банків, у тому числі Газпромбанк, Банк Москви, ВТБ Банк, Россельхозбанк, Транснефть, Газпромнефть, Оборонпром, авіакомпанія Доброльот і держкомпанія з 29 виробництва озброєнь Ростех. Згідно з повідомленням на сайті Президента України до санкційного списку входило 682 особи та 271 компанія» [4]. Після окупації частини території України країни Євросоюзу й інші демократичні держави на дії росії відповіли економічними і персональними санкціями, проте вони не завдали потрібної шкоди агресору.

Варто зазначити, що одним із лідерів процесу прийняття і втілення санкційної політики став Європейський Союз, що окрім традиційних санкцій ще почав застосовувати «вторинні санкції». Зокрема, у відповідь на повномасштабне вторгнення російських військ в Україну «ЄС прийняв 13 пакетів санкцій, якими було обмежено, зокрема, ввезення на територію ЄС товарів, які приносять прибуток російській федерації (далі – рф), або товарів, які використовуються у ВПК рф, а також визначено механізм запровадження вторинних санкцій. У цьому зв'язку ЄС визначив перелік країн, які є ризикованими з точки зору торгівлі товарами, які містять компоненти походженням з рф, та задіяв митні органи держав-членів для ідентифікації товарів, які можуть потрапляти під вторинні санкції. Крім того, згідно з чинними нормами ЄС передбачено правила додаткової перевірки країни походження усіх складових товару на предмет обходу санкцій та співробітництва з рф; використання системи аналізу ризиків митних органів ЄС, зокрема, до країни походження; застосування, у низці випадків, вимоги надання імпортерами певних видів товарів доказів, що у цих товарах не містяться компоненти російського походження. ЄС вимагає подання починаючи з 31 вересня 2023 р., імпортерами певних видів товарів доказів, що у цих товарах не містяться компоненти російського походження, щоб на них не поширювалися санкції» [5].

Отож, імпортерам промислових товарів дано було зрозуміти, що чим менше інформації щодо походження товарів (їх компонентів) надано, тим вищий ризик, що вони будуть заблокованими. Тому вимоги щодо інформації про виготовлення товарів відносяться до формальних, з метою обґрунтування відсутності російських елементів (компонентів) на будь-якому етапі постачання і виробництва. Відповідальність за надання зазначених доказів несе імпортер, що перевіряється митницею із врахуванням аналізу ризиків.

«З моменту початку неспровокованої повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України 24-го лютого 2022 року, Україна та міжнародні партнери запровадили низку санкцій проти РФ. З 31 січня 2024 року в Україні почав функціонувати Державний реєстр санкцій – інформаційно-комунікаційна система, що забезпечує надання безоплатного публічного доступу до актуальної та достовірної інформації про всіх суб'єктів, щодо яких застосовано українські обмежувальні заходи. Дані в Реєстрі є відкритими, загальнодоступними, оперативно оновлюються. Джерелами інформації для Реєстру є відповідні рішення Ради національної безпеки і оборони України, введені в дію указами Президента України, а також судові рішення з питань санкцій. Ведення Реєстру забезпечує Апарат Ради національної безпеки і оборони України. На сайті є можливість в електронній формі отримати витяг з відповідною інформацією...

На сьогодні Російська Федерація є найбільш підсанкційною країною світу і наразі саме санкції є найбільш дієвим інструментом впливу на країну-агресора з боку цивілізованої світової спільноти. Важливим елементом роботи Міністерства закордонних справ України на санкційному напрямі є взаємодія зі столицями держав-членів ЄС, США, Великої Британії, Канади, Швейцарії, Австралії, Японії, Нової Зеландії та низки інших країн-партнерів.

Проте, проблема ефективності санкцій сьогодні залишається максимально складною для України і для її «партнерів». Тривалий час вважали їх ледь не головним інструментом стримування агресії в сучасному світі, засобом врегулювання конфліктів і уникнення військової ескалації.

При цьому, в Україні із санкціями є свої проблеми. Відсутність належного нормативного регулювання, непрозорість впровадження та відсутність механізму оскарження мають негативний вплив: санкції перетворюються на інструмент торгу і конкурентної боротьби, шантажу і залякування, як результат

– дискредитували себе і втратили довіру в нашій країні та на Заході.

При тому, що Україна мала би демонструвати «Заходи», як слід впроваджувати і забезпечувати реалізацію санкцій. Проте, нормативна база ще досі недопрацьована, критерії накладення не завжди чітко визначенні, як наслідок – багато позовів щодо скасування санкцій. Отже, Україна змушена реалізовувати реформу санаційної політики, роблячи її системнішою та послідовнішою.

Як зазначає політолог П. Олещук: «Хоча зрештою ми усі розуміємо, що головні «санкції» у новому світі будуть носити військовий характер. Найкраща санкція зараз – протидія будь-якій агресії із максимальними втратами для агресора. У цьому контексті старі-добрі диверсії можуть бути ефективніші за санкції. Як і ракети, ударні дрони та все те, що дозволить максимально ефективно нищити сили та ресурси опонента. Санкції, як засіб стримування, втрачають значення. Вони уже нікого не стримають. Хіба що будуть доповненням як засіб економічного тиску. Весь світ буде озброюватися, накопичувати засоби ураження противника, розвивати власні системи знищення ворогів. Це та реальність «дивного нового світу», у який ми зараз входимо. І від цього всім уже нікуди не подітися» [6].

Отже, враховуючи складність і суперечливість санкцій, їх загальну теоретичну і практичну проблематику, зрозуміло, що сьогодні існує нагальна потреба у подальшому ґрунтовному їх дослідженні, зокрема причин та завдань їх реалізації, рівень небезпеки і ефективність за умов глобалізації в разі збройної агресії з сторони іншої держави. Слід визнати, що санкції як засіб тиску на зовнішню політику росії з обмеженням її руйнівного потенціалу для національної безпеки і територіальної цілісності України та для міжнародної безпеки, на жаль, мало впливають на процес прийняття представниками путінського режиму рішень на основі загальноприйнятих цивілізаційних цінностей. Досвід запровадження санкцій багатьма державами і низкою міжнародних організацій, специфіка механізмів їх реалізації підтверджує факт, що у сучасних умовах росія знаходить можливості обходу санкцій.

Зрештою, санкції є інструментом довгострокових дій та можуть мати економічний, політичний та інший ефект тільки через тривалий час після їх накладення, а наслідки їх можуть бути неоднозначними і вкрай негативними. Тому потрібно дати оцінку протиправним діям російської федерації у всіх міжнародних організаціях, спеціалізованих установах тощо і створити сучасну систему моніторингу виконання міжнародно-правових санкцій проти росії, пов'язаних із агресією проти України. Основним завданням у наш час для міжнародної спільноти є застосування ефективних механізмів запобігання обходу й уникненню санкцій.

Висновки. Підсумовуючи, вважаємо доцільним вжиття Україною заходів задля приведення національного законодавства у галузі санкційної політики і механізмів застосування його у відповідність до вимог та стандартів ЄС, щоб посилити санкційний тиск на росію, її сателітів, а також протидіяти обходу нею спеціальних економічних чи інших обмежувальних заходів. Деякі з них уже передбачені Планом пріоритетних дій Уряду на 2024 р., що затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 137-р.

При розробці й подальшому ухваленні законопроекту стосовно оновлення санкційного законодавства, важливо визначити предмет санкцій, забезпечити створення ефективного та дієвого механізму контролю і попередження обходу санкцій. Потрібно розробити і запровадити порядок перевірки митними органами компонентів з російським походженням відповідно до європейського досвіду, з урахуванням національних особливостей, потреб та інтересів України (наприклад, щодо обсягу застосування). При розробці зазначеного механізму варто залучити вітчизняних виробників з метою вироблення переліку складових, які підлягатимуть контролю. Також необхідно запровадити відповідальність (адміністративного або кримінального характеру) за ввезення на територію України товарів з росії, білорусі, зокрема їх складових, що посилять ефективність санкційної політики. Важливим також у цій сфері є постійний моніторинг контролю підсанкційних товарів, що походять з рф та білорусі, що здійснювала би Держмитслужба спільно із Європейською Комісією. Адже ефективність реалізації санкцій потребує регулярного аналізу та контролю, за результатами яких перелік заходів може бути оновленим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
2. Kern A. Economic Sanctions: Law and Public Policy / Alexander Kern. London: Palgrave Macmillan, 2009. 378 p.
3. Перелік фізичних та юридичних осіб, стосовно яких застосовані обмежувальні заходи (санкції). URL: <https://sanctions-t.rnbo.gov.ua>
4. Дорош С. Санкції проти Росії: чи був ефект? (Інтернет-ресурс) від 09.12.2016. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-38247744>
5. Санкційна політика України: пропозиції щодо заходів для посилення її ефективності. URL: <https://fru.ua/ua/media-center/news/fru/sanktsijna-politika-ukrajini-propozitsiji-shchodo-zakhodiv-dlya-posilennya-jiji-efektivnosti>
6. Олещук П. Україна буде змушена реалізовувати власну реформу санкційної політики. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3849403-ukraina-bude-zmusena-realizovuvati-vlasnu-reformu-sankcijnoi-politiki.html>

REFERENCES:

1. Pro sanktsii. (2014, August 14). [On sanctions]. Zakon Ukrainy № 1644-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> [in Ukrainian].
2. Kern, A. (2009). Economic Sanctions: Law and Public Policy. 378. [in English].
3. Perelik fizychnykh ta yurydychnykh osib, stosovno yakykh zastosovani obmezhuvalni zakhody (sanktsii). Retrieved from: <https://sanctions-t.rnbo.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Dorosh, S. (2016, December 9). Sanktsii proty Rosii: chy buv efekt? [Sanctions against Russia: was there an effect?]. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-38247744> [in Ukrainian].
5. Sanktsiina polityka Ukrainy: propozytsii shchodo zakhodiv dlia posylennia yii efektyvnosti. (2024, April 2). [Sanctions policy of Ukraine: proposals for measures to strengthen its effectiveness]. *Federatsiia robotodavtsiv Ukrainy*. Retrieved from: <https://fru.ua/ua/media-center/news/fru/sanktsijna-politika-ukrajini-propozitsiji-shchodo-zakhodiv-dlya-posilennya-jiji-efektivnosti> [in Ukrainian].
6. Oleshchuk, P. (2024, April 6). Ukraina bude zmusena realizovuvaty vlasnu reformu sanktsiinoi polityky. [Ukraine will be forced to implement its own reform of the sanctions policy]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3849403-ukraina-bude-zmusena-realizovuvati-vlasnu-reformu-sankcijnoi-politiki.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.05.2024

ЗМІСТ**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Зеленко І.П. ПРЕЮДИЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ ЯВИЩАМИ	6
Романів Х.Б. РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК РЕСУРС ТА ПОТЕНЦІАЛ ДО РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТА	11

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Турчинов К.О. ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ	19
Поляруш С.І. ПРОТИДІЯ ГЕНДЕРНІЙ ДИСКРИМІНАЦІЇ: ЗДОБУТКИ ТА ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ	23

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; СІМЕЙНЕ ПРАВО; ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Кравчук П.Ю., Єфремов А.О. ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО	28
Чернік С.Д. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТАЄМНИЦІ УСИНОВЛЕННЯ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ	33
Вийванко О.М. МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОКТРИНИ ВИЧЕРПАННЯ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	38
Гладкий С.М. ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ: ІСТОТНІ УМОВИ, ПОРЯДОК УКЛАДЕННЯ І ВИКОНАННЯ	43

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вівчар О.І., Вівчар В.П., Балко Д.С., Шейка О.І. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ: БЕЗПЕКОЗНАВЧИЙ БАЗИС ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ	48
Шлапко Т.В., Костенко А.В. ВИДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА	55
Паращук В.І. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ТА ПРОЦЕСИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	62

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Авдошин І.В., Кишкань В.А. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ	68
Гаруст Ю.В., Сивак В.В. ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ	71
Гриценко В.Г., Сокурєнко О.А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ОРГАНАМИ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	75
Гулак О.В., Миколаєнко Р.В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ НОВЕЛИ ЗАПОБІГАННЯ Й ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	79
Кондратенко В.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ ВИПАДКАМ ДИСКРИМІНАЦІЇ	83
Манжула А.А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	88

Івахненко О.А., Новиков О.В., Глущенко А.М., Сеньків О.І. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ НАДАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ	91
Колесніков А.П. LEGAL TECH В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ	98
Кривенко О.В., Грицик М.В., Федорчук М.В. ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ	103
Максименко Н.В. ПРИНЦИП ЗАКОННОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК ОДИН ІЗ СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА	111
Моїсєєв М.С. ВІЙСЬКОВІ АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ	115
Бондарь О.В. ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: АДМІНІСТРАТИВНИЙ АСПЕКТ	119
Малютяк В.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО	124
Мігалатюк В.В. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	128
Павленко Д.С. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВ ПРО НАКЛАДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ	132
Романескул С.С. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ	137
Стебловський В.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПОБУДОВИ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА	141
Черпак С.О. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АКТИ ЯК ЧАСТИНА НОРМАТИВНОГО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ	147
Шміло Н.В. ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦІВНИК ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ»	152
Яцентюк С.В. КОМУНАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ Й ОРГАНІЗАЦІЇ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ	158
Мединська А.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІУСІВ МОЛДОВИ ТА ІТАЛІЇ	165
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА	
Рогатинська Н.З, Майхрук В.Р. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ТА ПРОБЛЕМАТИКА ЙОГО ДОКАЗУВАННЯ	171
Яковець І.С. НАЦІОНАЛЬНІ РЕАЛІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ НАГЛЯДОВОЇ ПРОБАЦІЇ	177
Карий В.В. ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШНИКА	183
Мілова Т.М., Бліндовська А.Л. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ	188
Чорна М.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (СЛІДЧО-РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	193
Антюк І.П., Хоцька А.А. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	198
Смоляк І.А. РЕАЛІЗАЦІЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВИЛ ПІДСЛІДНОСТІ	203

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

- Предместніков О.Г., Скребовська С.В.** ДИНАМІКА РОЗВИТКУ АДВОКАТСЬКОЇ ПРОФЕСІЇ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ГАРАНТІЇ ПРАВ ПІДОЗРЮВАНИХ ТА ОБВИНУВАЧЕНИХ **208**
- Ковальчук О.Я.** ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОДОЛАННЯ ЕТИЧНИХ ВИКЛИКІВ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СУДОЧИНСТВІ **217**
- Кравчук В.М.** АКТИВНІСТЬ СУДДІВ В СОЦМЕРЕЖАХ: ОБМЕЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ВИСНОВКУ КРЕС ЩОДО СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ СУДДІВ **222**
- Кучерявий П.Й.** ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ **227**
- Лаврів В.П.** ПРАВОСВІДОМІСТЬ АДВОКАТА В ПЕРІОД ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ **232**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

- Дракохруст Т.В., Мельничук А.С.** ЕКСТРАДИЦІЯ УХИЛЯНТІВ ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ З ЄС В УКРАЇНУ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ **235**
- Рябовол Л.Т.** МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО: ОКРЕМІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ **239**
- Тітко Е.В., Сацик М.С.** ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В УКРАЇНІ **246**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

- Теремецький В.І., Кельбья С.Г.** АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ **253**
- Вдовічен В.А.** ГРАДУАЛЬНЕ ТЛУМАЧЕННЯ КАРЛА ЛАРЕНЦА В СВІТЛІ ЮРИДИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ І/АБО ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ **260**
- Чорна В.Г., Кожура Л.О., Омельченко А.В.** ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ **264**
- Бунчук О.Б.** ВІД ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ОЦІНОК ДО ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ: КАРЛ ЛАРЕНЦ, РОБЕРТ АЛЕКСІ, УЛЬФРІД НОЙМАНН **269**
- Задерейко С.Ю.** РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ **273**
- Трошкіна К.Є., Щербак А.В.** ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХОДУ ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА У СУСПІЛЬНЕ НАДБАННЯ **279**
- Талдонова К.Г.** ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ХМАРНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ **283**
- Байталюк З.В.** АНТИНОМІЧНА ПРИРОДА ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ТА ПЕРЕКОНАНЬ **286**
- Силенко Л.М.** ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОХОВАННЯ ЗАГИБЛИХ УНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ **291**
- Книш С.В., Книш З.І., Цибенко О.В., Павлик Ю.В.** АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ВАГІТНИМ ЖІНКАМ ТА НОВОНАРОДЖЕНИМ ДІТЯМ В УКРАЇНІ **297**
- Богданець А.В.** НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ В ПРИМУСОВОМУ ПОРЯДКУ **305**

Гонтар Ю.С. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	310
Дігтярьов М.О. ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ДОГОВОРІВ (КОНТРАКТІВ)	314
Гринько С.Д., Ромась М.І. ДОГОВІР УПРАВЛІННЯ СПАДЩИНОЮ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	318
Голоскевич А.В. ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	323
Полозенко А.В. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАНТІВ	328
Гулак О.В., Щербак А.В., Медведська В.В., Гальона І.І. ЗАГАЛЬНА ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕДІАЦІЇ, ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В МЕЖАХ АДМІНІСТРАТИВНОГО, ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ	333
Малєєв Є.С. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОЗВІЛЬНИХ ПРОЦЕДУР В СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ	338
Стріяшко Г.М., Замрига А.В. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ІНВЕСТИЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: РОЛЬ ДЕРЖАВИ В РЕГУЛЮВАННІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	343
Сергієнко Н.А., Гапонов О.О. ІНВЕСТИЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ В ЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ ЯК РУШІЙНА СИЛА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД	348
Новіков Д.О. ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЯ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	352

CONTENTS**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW**

Zelenko I. PREJUDICE: CONCEPT AND RELATIONSHIP WITH RELATED LEGAL PHENOMENA	4
Romaniv H. ROMAN LAW AS A RESOURCE AND POTENTIAL FOR THE DEVELOPMENT OF THE STUDENT'S LEGAL CULTURE	11

CONSTITUTIONAL LAW

Turchynov K. THE INSTITUTE OF LEGISLATIVE POWER IN UKRAINE DURING WAR	19
Poliarush S. COMBATING GENDER DISCRIMINATION: ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS IN UKRAINE	23

CIVIL LAW; COMMERCIAL LAW; FAMILY LAW; INTELLECTUAL PROPERTY

Kravchuk P., Yefremov A. APPLICATION OF METHODS TO ENSURE BANKRUPTCY PROCEEDINGS	28
Chernik S. LEGAL SUPPORT OF THE SECRECY OF SETTLEMENT: INTERNATIONAL STANDARDS AND UKRAINIAN LEGISLATION	33
Viyvanko O. INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE IN THE APPLICATION OF THE DOCTRINE OF EXHAUSTION OF RIGHTS TO INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS	38
Hladkyi S. LEGAL NATURE OF THE CONTRACT ON THE PROVISION OF TOURIST SERVICES: ESSENTIAL CONDITIONS, PROCEDURE FOR CONCLUSION AND EXECUTION	43

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Vivchar O., Vivchar V., Balko D., Sheika O. IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE OF SOCIAL PROTECTION: SECURITY KNOWLEDGE BASE AND DOMESTIC IMPLEMENTATION PRACTICE	48
Shlapko T., Kostenko A. TYPES OF EFFICIENCY EVALUATION OF LABOR LAW NORMS	55
Parashchuk V. FEATURES OF SOCIAL STATUS AND PROCESSES OF REINTEGRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR	62

ADMINISTRATIVE, INFORMATION, FINANCIAL AND TAX LAW

Avdoshin I., Kishkan V. HISTORICAL ASPECTS OF THE TREATMENT OF PRISONERS OF WAR	68
Garust Yu., Syvak V. LEGAL ANALYSIS OF THE MAIN FUNCTIONS OF MILITARY POLICE IN FOREIGN COUNTRIES	71
Grytsenko V., Sokurenko O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF STATE AND NATIONAL SECURITY BY BODIES OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL	75
Gulak O., Mykolaenko R. REGULATORY AND LEGAL NOVELS FOR PREVENTING AND COMBATING CORRUPTION IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS	79
Kondratenko V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF PUBLIC AUTHORITY BODIES AND THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH REGARD TO THE COMBAT AND PREVENTION OF DISCRIMINATION CASES	83
Manzhula A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF	

ENSURING NATIONAL SECURITY BY PUBLIC GOVERNMENT BODIES AND THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE	88
Ivakhnenko O., Novykov O., Glushchenko A., Senkiv O. LEGAL PRINCIPLES OF STATE SUPERVISION IN THE FIELD OF PROVIDING REHABILITATION ASSISTANCE	91
Kolesnikov A. LEGAL TECH IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBAL DIGITALISATION	98
Kryvenko O., Hrytsyk M., Fedorchuk M. LEGAL FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE	103
Maksymenko N. THE PRINCIPLE OF LEGALITY IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION AS ONE OF THE COMPONENT ELEMENTS OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW	111
Moisieiev M. MILITARY ADMINISTRATIVE OFFENSES: CONCEPTS AND CHARACTERISTICS	115
Bondar O. LEGAL GUARANTEES OF ACCESS TO PUBLIC INFORMATION: ADMINISTRATIVE ASPECT	119
Malyutyak V. LEGAL PRINCIPLES OF STATE REGISTRATION OF REAL RIGHTS TO REAL ESTATE	124
Mihalatiuk V. INFORMATION PROVISION OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES	128
Pavlenko D. FEATURES OF EXECUTION OF RESOLUTIONS ON THE IMPOSITION OF ADMINISTRATIVE PENALTIES	132
Romaneskul S. GENERAL CHARACTERISTICS OF LEGISLATION IN THE SPHERE OF AGRICULTURAL INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE	137
Steblovskiy V. ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR ESTABLISHING A SECURE ENVIRONMENT	141
Cherpak S. INTERNATIONAL LEGAL ACTS AS PART OF THE NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTION BODIES	147
Shmilo N. PROBLEMS OF INTERPRETING THE CONCEPT OF "LAW ENFORCEMENT OFFICER"	152
Yatsentiuk S. MUNICIPAL ENTERPRISES, INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS: CONCEPT AND ESSENCE	158
Medynska A. THE SPECIFICS OF PROFESSIONAL ETHICS IN THE ACTIVITIES OF NOTARIES IN MOLDOVA AND ITALY	165
CRIMINAL LAW AND PROCEDURE; CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE;	
Rohatynska N., Maihruk V. DOMESTIC VIOLENCE AND PROBLEMS OF ITS PROOF	171
Yakovets I. NATIONAL REALITIES OF IMPLEMENTATION AND PROBLEM ASPECTS OF SUPERVISED PROBATION	177
Karyi V. PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF JUVENILE OFFENDERS	183
Milova T., Blindovska A. CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL ENTITIES IN UKRAINE: SELECTED ASPECTS	188
Chorna M. PECULIARITIES OF CONDUCTING INVESTIGATORS (INVESTIGATIVE-DETECTIVE) ACTIONS DURING THE STATE OF MARTIAL	193
Antiuk I., Khotska A. ENSURING THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF THE VICTIM IN CRIMINAL PROCEEDINGS	198
Smolyak I. IMPLEMENTATION OF JUDICIAL CONTROL OVER	

JUDICATURE; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

Predmestnikov O., Skrebovska S. DYNAMICS OF THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL PROFESSION IN UKRAINE AND ITS IMPACT ON THE GUARANTEES OF THE RIGHTS OF SUSPECTS AND ACCUSED 208

Kovalchuk O. THEORETICAL FOUNDATIONS FOR OVERCOMING ETHICAL CHALLENGES IN THE USE OF AI IN THE JUDICIARY 217

Kravchuk V. ACTIVITY OF JUDGES IN SOCIAL NETWORKS: LIMITATIONS IN THE CONTEXT OF THE CONCLUSION OF THE CCJE ON THE FREEDOM OF EXPRESSION OF JUDGES 222

Kucheriavyi P. LEGAL STATUS OF PROSECUTION BODIES IN THE SYSTEM OF STATE AUTHORITY BODIES 227

Lavriv V. LEGAL CONSCIOUSNESS OF LAWYERS IN A STATE OF MILITARY LAW 232

INTERNATIONAL LAW

Drakokhrust T., Melnychuk A. EXTRADITION OF DRAFT DODGERS FROM THE EU TO UKRAINE IN TIMES OF WAR: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS 235

Riabovol L. INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: CERTAIN ASPECTS OF LEARNING AND TEACHING 239

Titko E., Satsyk M. PROBLEMS AND PROSPECTS OF RATIFICATION OF THE ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT IN UKRAINE. 246

CURRENT ISSUES OF THE ISSUE

Teremeckyi V., Kelbia S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION FOR MILITARY PERSONNEL IN UKRAINE 253

Vdovschen V. GRADED INTERPRETATION OF KARL LARENZ IN TERMS OF JURIDICAL METHODOLOGY AND/OR JURIDICAL ARGUMENTATION 260

Chorna V., Kozhura L., Omelchenko A. LEGAL REGULATION OF INVESTMENT ACTIVITIES IN UKRAINE 264

Bunchuk O. FROM THE JURISPRUDENCE OF VALUES TO THE THEORY OF JURIDICAL ARGUMENTATION: KARL LARENZ, ROBERT ALEXY, ULFRID NEUMANN 269

Zadereyko S. THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE PERIOD OF ARMED CONFLICTS 273

Troshkina K., Shcherbak A. FEATURES OF THE TRANSFER OF COPYRIGHT OBJECTS INTO THE PUBLIC DOMAIN 279

Taldonova K. GENERAL CHARACTERISTICS AND DEVELOPMENT TRENDS CLOUD SERVICES IN UKRAINE 283

Baitalyuk Z. THE ANTINOMICAL NATURE OF POLITICAL FREEDOM: SOME ASPECTS OF IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF EXPRESSION OF POLITICAL OPINIONS AND BELIEFS 286

Silenko L. LEGAL REGULATION OF THE BURIAL OF DEAD CONSEQUENCES OF MILITARY ACTIONS IN UKRAINE 291

Knysh S., Knysh Z., Tsybenko O., Pavlyk Yu. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF MEDICAL CARE FOR PREGNANT WOMEN AND NEWBORNS IN UKRAINE 297

Bohdanets A. NORMATIVE AND LEGAL PROVISION OF PSYCHIATRIC CARE IN A COMPULSORY MANNER	305
Hontar Yu. LEGAL REGULATION OF THE EXPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTS DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW	310
Dihitiarov M. LEGISLATIVE PRINCIPLES FOR THE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC AGREEMENTS (CONTACTS)	314
Hrynko S., Romas M. HERITAGE MANAGEMENT AGREEMENT IN UKRAINE AND COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION: COMPARATIVE LEGAL ASPECT	318
Holoskevych A. LEGAL BASIS OF FUNCTIONING OF THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE	323
Polozenko A. FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF CHILDREN WHO WERE SUFFERED FROM THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN OCCUPANTS	328
Gulak O., Shcherbak A., Medvedska V., Galyona I. THE GENERAL LEGAL CHARACTERISTICS OF MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY OF RESOLVING DISPUTES WITHIN THE ADMINISTRATIVE, CIVIL AND ECONOMIC PROCESS	333
Maliciev Ye. CONCEPTS AND CHARACTERISTICS OF PERMISSIVE PROCEDURES IN THE FIELD OF TOWN PLANNING	338
Striiashko G., Zamryha A. PUBLIC ADMINISTRATION AND INVESTMENT SECURITY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION: THE ROLE OF THE STATE IN REGULATING INVESTMENT PROCESSES	343
Serhiienko N., Gaponov O. INVESTMENT PROSPECTS IN THE ENERGY SECTOR AS A DRIVING FORCE OF ECONOMIC GROWTH IN UKRAINE IN A SPECIAL PERIOD	348
Novikov D. GENESIS AND EVOLUTION OF THE SANCTIONS POLICY OF UKRAINE	352

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Право

Випуск 16
2024

Відповідальний за випуск – Соболь Є.Ю.
Відповідальний редактор – Трошкіна К.Є.

Підписано до друку 03.06.2024 р.
Формат 60x84x1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк різнограф. Ум. друк. арк. 12,01. Наклад 100 прим.

ВІДДРУКОВАНО: ФОП Піскова М.А.
м. Кропивницький, вул. Тараса Карпи, 17–11.
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 2444000000027816 від 18.08.2016.